

ЩОРІЧНИК СІПРІ 2018
ОЗБРОСННЯ, РОЗЗБРОСННЯ ТА МІЖНАРОДНА БЕЗПЕКА

www.sipriyearbook.org

Це видання стало можливим
завдяки фінансовому сприянню Уряду Швейцарії

SIPRI Yearbook 2018

Armaments, Disarmament and International Security

**STOCKHOLM INTERNATIONAL
PEACE RESEARCH INSTITUTE**

OXFORD UNIVERSITY PRESS
2018

Щорічник СІПРІ 2018

Озброєння, роззброєння та міжнародна безпека

**СТОКГОЛЬМСЬКИЙ МІЖНАРОДНИЙ
ІНСТИТУТ ДОСЛІДЖЕННЯ МИРУ**

Переклад з англійської

Українське видання Щорічника СІПРІ підготовлене спільно
Стокгольмським міжнародним інститутом дослідження миру
та
Українським центром економічних і політичних досліджень
імені Олександра Разумкова

КИЇВ
2019

**STOCKHOLM INTERNATIONAL
PEACE RESEARCH INSTITUTE**

**СТОКГОЛЬМСЬКИЙ МІЖНАРОДНИЙ
ІНСТИТУТ ДОСЛІДЖЕННЯ МИРУ**

СІПРІ – незалежний міжнародний інститут з дослідження проблем конфліктів, озброєнь, контролю над озброєннями та роззброєння. СІПРІ, заснований в 1966р., забезпечує політиків, науковців, журналістів і зацікавлених читачів даними, аналітичними матеріалами та рекомендаціями, що ґрунтуються на відкритих джерелах.

Правління СІПРІ не несе відповідальності за погляди, подані в публікаціях Інституту.

ПРАВЛІННЯ

Посол Ян Елліассон (*Jan Eliasson*), голова Правління, Швеція

Др. Деві Фортуна Анвар (*Dewi Fortuna Anwar*), Індонезія

Др. Владімір Барановскій (*Vladimir Baranovsky*), Росія

Еспен Барт Ейде (*Espen Barth Eide*), Норвегія

Посол Лакхдар Брагімі (*Lakhdar Brahimi*), Алжир

Посол Вольфганг Ішінгер (*Wolfgang Ischinger*), Німеччина

Др. Радха Кумар (*Radha Kumar*), Індія

Др. Джессіка Такман Метьюз (*Jessica Tuchman Mathews*), США

ДИРЕКТОР

Ден Сміт (*Dan Smith*), Велика Британія

Головний редактор Щорічника – Др. Ян Дейвіс (Ian Davis)

Виконавчий редактор – Джоуї М.Фокс (Joey M.Fox)

Редактори

Джон Бейсо (John Batho), Франк Еспарраґа (Frank Esparraga),

Андрю Маш (Andrew Mash), Аніка Солсбері (Annika Salisbury)

**STOCKHOLM INTERNATIONAL
PEACE RESEARCH INSTITUTE**

Signalistgatan 9,

SE-169 70 Solna, Sweden

Telephone: +46 8 655 97 00

Email: sipri@sipri.org

Internet: www.sipri.org

OXFORD

UNIVERSITY PRESS

Great Clarendon Street, Oxford OX2 6DP,
United Kingdom

Oxford University Press is a department of the University of Oxford.
It furthers the University's objective of excellence in research, scholarship,
and education by publishing worldwide. Oxford is a registered trade mark of
Oxford University Press in the UK and in certain other countries

© SIPRI 2018

The moral rights of the authors have been asserted

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, stored in
a retrieval system, or transmitted, in any form or by any means, without the
prior permission in writing of SIPRI, or as expressly permitted by law, or under
terms agreed with the appropriate reprographics rights organizations. Enquiries
concerning reproduction outside the scope of the above should be sent to
SIPRI, Signalistgatan 9, SE-169 72 Solna, Sweden

You must not circulate this book in any other form
and you must impose the same condition on any acquirer

British Library Cataloguing in Publication Data
Data available

Library of Congress Cataloging in Publication Data
Data available

ISBN 978-0-19-882155-7

Typeset and originated by SIPRI
Printed and bound by
CPI Group (UK) Ltd, Croydon, CR0 4YY

Links to third party websites are provided by Oxford in good faith and
for information only. Oxford disclaims any responsibility for the materials
contained in any third party website referenced in this work

SIPRI Yearbook 2018 is also published online at
<<http://www.sipriyearbook.org>>

ББК 66.4(0)
0-46

Редакційна колегія українського видання:

Керівник проекту: Олексій МЕЛЬНИК

Редактори: Микола СУНГУРОВСЬКИЙ, Алла ЧЕРНОВА, Людмила ШАНГІНА

Дизайн і макет: Олександр ШАПТАЛА, Тетяна ОВСЯНИК

СППІ 2018: Щорічник: озброєння, роззброєння та міжнародна безпека:

Пер. з англ./Стокгольм. міжнар. ін-т дослідження миру; Укр. центр екон. і політ. досліджень ім. О.Разумкова; Редкол. укр. вид.: О.Мельник (керівник проекту) та ін. – К.: Заповіт, 2018. – 504с. ISBN 978-966-2050-17-2

У черговому 19-му україномовному виданні *Щорічника СППІ* викладені інформаційні та аналітичні матеріали досліджень, здійснених Стокгольмським міжнародним інститутом дослідження миру (СППІ) з метою сприяння відкритості і прозорості у сферах контролю над озброєннями та роззброєння, а також з питань міжнародної безпеки. Результати досліджень узагальнені за трьома напрямками: безпека і конфлікти; військові витрати та озброєння; нерозповсюдження, контроль над озброєннями та роззброєння, – які викладені у відповідних частинах цієї книги.

Матеріали Щорічника призначені для цивільних і військових фахівців у галузі національної і міжнародної безпеки, міжнародних відносин, міжнародного права, конфліктології, державних службовців, працівників оборонно-промислового комплексу, політологів і журналістів, викладачів і студентів навчальних закладів України.

ББК 66.4(0)

ISBN 978-966-2050-17-2

© Видавництво «Заповіт», 2019

Зміст

<i>Звернення до читача</i>	xvi
<i>Передмова</i>	xviii
<i>Скорочення</i>	xx

Вступ

1. Вступ: міжнародна стабільність і безпека людини у 2017р.	3
ДЕН СМІТ	
I. <i>Ядерна зброя в міжнародній політиці</i>	4
II. <i>Міжнародна напруженість і зміни балансу сил</i>	10
III. <i>Безпека й небезпека людини</i>	17
IV. <i>Перспективи міжнародних інститутів</i>	20

Частина I. Збройні конфлікти та їх врегулювання у 2017р.

2. Збройні конфлікти і мирний процес	25
Загальний огляд	25
ЯН ДЕЙВІС	
I. <i>Огляд збройних конфліктів і мирних процесів у 2017р.</i>	27
ЯН ДЕЙВІС	
Деякі з головних наслідків збройних конфліктів у 2017р. – Визначення збройного конфлікту – Мирні процеси та відступ миру	
II. <i>Збройні конфлікти в Америці</i>	31
МАРИНА КАПАРІНІ, ХОСЕ АЛЬВАРАДО КОБАР	
Головні загальні події: динаміка та наслідки конфліктів і кримінального насильства – Політичне і кримінальне насильство в Центральній і Південній Америці – Збройний конфлікт у Колумбії	
III. <i>Збройні конфлікти в Азії та Океанії</i>	40
ЯН ДЕЙВІС, РІЧАРД ГІАСІ, ФЕЙ СУ	
Збройний конфлікт в Афганістані – Збройний конфлікт в Індії – Збройний конфлікт у М'янмі – Збройний конфлікт у Пакистані – Збройний конфлікт на Філіппінах – Мирний процес у Непалі – Мирний процес у Шрі-Ланці	
IV. <i>Збройні конфлікти в Європі</i>	53
ЯН ДЕЙВІС, ЯН ЕНТОНІ	
Тероризм у Європі – Нерозв'язані конфлікти в Європі – Збройний конфлікт у Нагірному Карабаху – Збройний конфлікт в Україні	
Схема 2.1. Зона конфлікту на сході України, січень 2018р.	58

V. <i>Збройні конфлікти на Близькому Сході та в Північній Африці</i>	60
ЯН ДЕЙВІС	
Головні загальні події – Регіональне суперництво між Іраном і Саудівською Аравією – Збройний конфлікт у Єгипті – Збройний конфлікт в Іраку – Палестино-ізраїльський конфлікт – Збройний конфлікт у Лівії – Збройний конфлікт у Сирії – Збройний конфлікт між Туреччиною та курдами – Збройний конфлікт у Ємені	
Схема 2.2. Збройні угруповання в Іраку та Сирії, січень 2018р.	63
VI. <i>Збройні конфлікти в Екваторіальній Африці</i>	76
ЯН ДЕЙВІС, ФЛОРІАН КРАМПЕ, НІЛ МЕЛВІН, ЗОЇ ГОРМАН	
Головні загальні тенденції – Збройний конфлікт у Центральнафриканській Республіці – Збройний конфлікт у Демократичній Республіці Конго – Збройний конфлікт в Ефіопії – Збройний конфлікт у Малі – Збройний конфлікт у Нігерії – Збройний конфлікт у Сомалі – Збройний конфлікт у Південному Судані	
3. Миротворчі операції і врегулювання конфліктів	93
Загальний огляд	93
ДЖАЇР ВАН ДЕР ЛЕЙН	
I. <i>Глобальні тенденції і розвиток миротворчих операцій</i>	95
ТІМО СМІТ, ДЖАЇР ВАН ДЕР ЛЕЙН	
Міжнародні миротворчі операції у 2017р. – Тенденції у розгортанні персоналу – Організації, що здійснюють миротворчі операції – Надання військ і поліції – Втрати серед персоналу миротворчих операцій – Бюджет миротворчої діяльності ООН – Реформа миротворчої діяльності ООН – Забезпечення миру та миротворчі операції – Екологічні наслідки, культурна спадщина та актуалізація гендерних питань	
Діаграма 3.1. Кількість багатосторонніх миротворчих операцій у 2008-2017рр. за організаторами	96
Діаграма 3.2. Чисельність персоналу, розгорнутого в рамках багатосторонніх миротворчих операцій у 2008-2017рр.	97
Діаграма 3.3. Міжнародні миротворчі операції з чисельністю персоналу понад 10 тис. осіб, станом на 31 грудня 2017р.	98
Діаграма 3.4. Найкрупніші постачальники персоналу міжнародних миротворчих операцій, станом на 31 грудня 2017р.	99
Діаграма 3.5. Втрати в миротворчих операціях ООН у 1990-2017рр.	101
Діаграма 3.6. Рівень смертності серед службовців миротворчих операцій ООН у 1990-2017рр.	102
II. <i>Регіональні тенденції і події у миротворчих операціях</i>	109
ДЖАЇР ВАН ДЕР ЛЕЙН, ТІМО СМІТ	
Африка – Лесото – Америка – Азія та Океанія – Європа – Близький Схід	

Таблиця 3.1. Кількість миротворчих операцій і розгорнутого персоналу у 2017р., за регіонами та організаціями	110
Діаграма 3.7. Кількість міжнародних миротворчих операцій у 2008-2017рр., за регіонами	112
Діаграма 3.8. Чисельність персоналу, розгорнутого в рамках багатосторонніх миротворчих операцій, у 2008-2017рр.	112
III. <i>Міжнародні немиротворчі операції</i>	130
ДЖАІР ВАН ДЕР ЛЕЙН	
IV. <i>Таблиця міжнародних миротворчих операцій 2017р.</i>	134
ТІМО СМІТ	
Таблиця 3.2. Багатосторонні миротворчі операції у 2017р.	135

Частина II. Військові витрати та озброєння у 2017р.

4. Військові витрати	141
Загальний огляд	141
НАНЬ ТЯНЬ	
I. <i>Глобальні події у сфері військових витрат</i>	143
НАНЬ ТЯНЬ, ОДЕ ФЛЬОРА, АЛЕКСАНДРА КУЇМОВА, ПІТЕР Д.ВЕЗЕМАН, СІМОН Т.ВЕЗЕМАН	
Тенденції військових витрат у 2008-2017рр. – Країни з найвищими військовими витратами у 2017р. – Регіональні тенденції	
Таблиця 4.1. Військові витрати у 2008-2017рр. за регіонами	144
Таблиця 4.2. Основні статистичні дані військових витрат за регіонами, 2017р.	148
Таблиця 4.3. <i>Топ 15</i> країн з найвищими військовими витратами у 2017р.	150
Таблиця 4.4. Складові оцінок СІПРІ військових витрат Китаю у 2013-2017рр.	152
Діаграма 4.1. Військові витрати у 2008-2017рр. у регіонах з найбільшими рівнями витрат, порівняно з іншими регіонами	146
Діаграма 4.2. Зміни військових витрат у 2016-2017рр. за субрегіонами	147
II. <i>Заборгованість, ціна нафти та військові витрати</i>	162
НАНЬ ТЯНЬ, ДІЄГО ЛОПЕШ ДА СИЛВА	
Вплив військових витрат на заборгованість залежних від експорту нафти країн під час падіння цін на нафту – Військові витрати та заборгованість у залежних від експорту нафти країнах у 2014-2017рр. – Висновки	
Таблиця 4.5. Військові витрати та борг в окремих країнах, залежних від експорту нафти у 2014-2017рр.	165
Діаграма 4.3. Військові витрати та борг Саудівської Аравії як частка ВВП, порівняно з ціною нафти, у 2010-2017рр.	167

Діаграма 4.4. Військові витрати та борг Анголи як частка ВВП, порівняно з ціною нафти, у 2010-2017рр.	168
III. Прозорість військових витрат	170
НАНЬ ТЯНЬ, ДІЄГО ЛОПЕШ ДА СІЛВА, ПІТЕР Д.ВЕЗЕМАН Звітність в ООН – Позабюджетні механізми військових витрат	
Таблиця 4.6. Позабюджетні військові витрати в Перу у 2005-2017рр.	173
Діаграма 4.5. Накопичений дохід <i>FONDEN</i> у 2005-2012рр.	175
Діаграма 4.6. Частка позабюджетних асигнувань з <i>FONDEN</i> у військових витратах Венесуели у 2005-2015рр.	176
5. Міжнародні поставки та події у сфері виробництва озброєнь	179
Загальний огляд	179
СІМОН Т.ВЕЗЕМАН, ОДЕ ФЛЬОРА	
I. Події у сфері поставок озброєнь у 2017р.	181
СІМОН Т.ВЕЗЕМАН, ОДЕ ФЛЬОРА, АЛЄКСАНДРА КУЇМОВА, НАНЬ ТЯНЬ, ПІТЕР Д.ВЕЗЕМАН Події у групі провідних постачальників – Події у групі крупних отримувачів	
Таблиця 5.1. <i>Топ 50</i> найкрупніших постачальників основних озброєнь у 2013-2017рр.	182
Таблиця 5.2. <i>Топ 10</i> найкрупніших постачальників основних озброєнь і регіони-отримувачі у 2013-2017рр.	186
Таблиця 5.3. <i>Топ 50</i> найкрупніших отримувачів основних озброєнь у 2012-2016рр.	190
Таблиця 5.4. <i>Топ 10</i> найкрупніших отримувачів основних озброєнь та їх постачальники у 2013-2017рр.	192
Діаграма 5.1. Динаміка міжнародних поставок основних озброєнь у 1950-2017рр.	184
Врізка 5.1. Методологія	201
II. Прозорість поставок озброєнь	202
МАРК БРОМЛІ, СІМОН Т.ВЕЗЕМАН Реєстр звичайних озброєнь ООН – Інструмент звітності Договору про торгівлю зброєю	
Таблиця 5.5. Звіти, подані у 2012-2016рр. до Реєстру звичайних озброєнь ООН та Договору про торгівлю зброєю, за регіонами	204
Діаграма 5.2. Кількість звітів, поданих до Реєстру звичайних озброєнь ООН (<i>UNROCA</i>) у 1992-2016рр.	203
III. Фінансова вартість державного експорту озброєнь	206
МАРК БРОМЛІ, ЙОХАННА ТРІТТЕНБАХ	

Таблиця 5.6. Фінансова вартість державного експорту озброєнь у 2007-2016рр., за даними національних урядів і промисловості	208
IV. Виробництво озброєнь і надання військових послуг	211
ОДЕ ФЛЬОРА, НАНЬ ТЯНЬ	
Загальний огляд подій в оборонній промисловості у 2016р. – Провідні виробники озброєнь – Інші традиційні виробники – Нові виробники – Русії продажу озброєнь	
Таблиця 5.7. Тенденції продажу озброєнь компаній <i>Top 100</i> у 2007-2016рр.	212
Таблиця 5.8. Частки регіонів і країн у продажу озброєнь компаній <i>Top 100</i> , крім Китаю, у 2016р., порівняно з 2015р.	214
6. Світові ядерні сили	221
Загальний огляд	221
ШЕННОН Н.КАЙЛ, ХАНС М.КРИСТЕНСЕН	
Таблиця 6.1. Світові ядерні сили, станом на січень 2018р.	222
I. Ядерні сили США	223
ХАНС М.КРИСТЕНСЕН	
Модернізація ядерних сил – Бомбардувальники – Балістичні ракети наземного базування – Підводні човни з балістичними ракетами – Нестратегічна ядерна зброя	
Таблиця 6.2. Ядерні сили США, станом на січень 2018р.	224
II. Ядерні сили Росії	230
ХАНС М.КРИСТЕНСЕН	
Стратегічні бомбардувальники – Балістичні ракети наземного базування – Підводні човни з балістичними ракетами та балістичні ракети морського базування – Нестратегічна ядерна зброя	
Таблиця 6.3. Ядерні сили Росії, станом на січень 2018р.	232
III. Ядерні сили Великої Британії	237
ШЕННОН Н.КАЙЛ, ХАНС М.КРИСТЕНСЕН	
Програма заміни підводних човнів <i>Trident</i>	
Таблиця 6.4. Ядерні сили Великої Британії, станом на січень 2018р.	239
IV. Ядерні сили Франції	240
ШЕННОН Н.КАЙЛ, ХАНС М.КРИСТЕНСЕН	
Таблиця 6.5. Ядерні сили Франції, станом на січень 2018р.	241
V. Ядерні сили Китаю	243
ШЕННОН Н.КАЙЛ, ХАНС М.КРИСТЕНСЕН	
Балістичні ракети наземного базування – Підводні човни з балістичними ракетами – Літаки та крилаті ракети	
Таблиця 6.6. Ядерні сили Китаю, станом на січень 2018р.	245

VI. <i>Ядерні сили Індії</i>	249
ШЕННОН Н.КАЙЛ, ХАНС М.КРИСТЕНСЕН	
Виробництво розщеплюваних матеріалів у військових цілях – Авіація – Ракети наземного базування – Ракети морського базування – Крилаті ракети	
Таблиця 6.7. Ядерні сили Індії, станом на січень 2018р.	251
VII. <i>Ядерні сили Пакистану</i>	255
ШЕННОН Н.КАЙЛ, ХАНС М.КРИСТЕНСЕН	
Авіація – Ракети наземного базування – Крилаті ракети морського базування – Крилаті ракети наземного й повітряного базування	
Таблиця 6.8. Ядерні сили Пакистану, станом на січень 2018р.	256
VIII. <i>Ядерні сили Ізраїлю</i>	260
ШЕННОН Н.КАЙЛ, ХАНС М.КРИСТЕНСЕН	
Таблиця 6.9. Ядерні сили Ізраїлю, станом на січень 2018р.	261
IX. <i>Ядерні військові можливості Північної Кореї</i>	262
ШЕННОН Н.КАЙЛ, ХАНС М.КРИСТЕНСЕН	
Балістичні ракети	
Таблиця 6.10. Потенційні засоби доставки ядерної зброї Північної Кореї, станом на січень 2018р.	264
X. <i>Світові запаси та виробництво розщеплюваних матеріалів, станом на 2017р.</i>	270
МОРИЦ КЮТТ, ЗІ МІН, ПАВЕЛ ПОДВІГ МІЖНАРОДНА ГРУПА З РОЗЩЕПЛЮВАНИХ МАТЕРІАЛІВ	
Таблиця 6.11. Світові запаси високозбагаченого урану, станом на 2017р.	271
Таблиця 6.12. Світові запаси виділеного плутонію, станом на 2017р.	273
Таблиця 6.13. Найважливіші у світі уранозбагачувальні об'єкти та потужності, станом на 2017р.	275
Таблиця 6.14. Найважливіші у світі переробні об'єкти, станом на 2017р.	276
XI. <i>Ядерні вибухи у 1945-2017рр.</i>	277
ВІТАЛІЙ ФЕДЧЕНКО	
Ядерне випробування у вересні 2017р. – Обговорення результатів випробування у вересні 2017р. – Оціночна кількість ядерних вибухів упродовж 1945-2017рр.	
Таблиця 6.15. Характеристики північнокорейського ядерного вибуху 3 вересня 2017р.	278
Таблиця 6.16. Оціночна кількість ядерних вибухів упродовж 1945-2017рр.	281

Частина III. Нерозповсюдження, контроль над озброєннями та роззброєння у 2017р.

7. Ядерне роззброєння, контроль над озброєннями та нерозповсюдження	285
Загальний огляд	285
ШЕННОН Н.КАЙЛ, ТЮТТИ ЕРАСТЬО	
I. <i>Договір про заборону ядерної зброї</i>	287
ШЕННОН Н.КАЙЛ	
Витоки обговорення Договору про заборону ядерної зброї – Різні погляди на договір – Наступні кроки	
II. <i>Американо-російський контроль над ядерною зброєю</i>	295
ШЕННОН Н.КАЙЛ	
Виконання Нового СНО – Спори навколо Договору про РСМД	
Таблиця 7.1. Загальна кількість стратегічних наступальних озброєнь Росії і США згідно з Новим СНО, станом на 5 лютого 2011р. і 1 вересня 2017р.	296
III. <i>Міжнародні санкції в рамках нерозповсюдження проти Північної Кореї</i>	301
ШЕННОН Н.КАЙЛ	
Санкції РБ ООН – Інші національні та міжнародні санкції – Вплив санкцій	
Таблиця 7.2. Перелік санкційних резолюцій РБ ООН у відповідь на північнокорейські ядерні та ракетні випробування	302
IV. <i>Виконання Спільного всеохопного плану дій в Ірані</i>	308
ТЮТТИ ЕРАСТЬО	
Дотримання Іраном зобов'язань за СВПД – Загрози для СВПД через політичну напруженість – Висновки	
8. Хімічні та біологічні загрози безпеці	317
Загальний огляд	317
ДЖОН ХАРТ	
I. <i>Заяви про застосування хімічної зброї у Сирії</i>	318
ДЖОН ХАРТ	
Спеціальні міжнародні механізми з оцінки декларацій Сирії згідно з КЗХЗ – Доповіді Місії ОЗХЗ із встановлення фактів – Події у Сирії у 2017р. – Подальший розвиток ситуації у Сирії – Санкції за застосування хімічної зброї в Сирії	
Таблиця 8.1. Перелік відповідальних за застосування хімічної зброї у Сирії, визнаних Спільним механізмом з розслідувань	319

II. <i>Заяви про застосування хімічної зброї в Іраку, а також Північною Кореєю</i>	327
ДЖОН ХАРТ	
Ірак – Північна Корея	
9. Контроль над звичайними озброєннями	331
Загальний огляд	331
ЯН ДЕЙВІС	
I. <i>Конвенція про “негуманну” зброю</i>	333
ЯН ДЕЙВІС, МАЙКЕ ВЕРБРУХЕН	
Гуманітарний контроль над озброєннями – Сфера застосування Конвенції – Група урядових експертів з питань летальних автономних систем озброєнь – Зустрічі сторін Протоколу V і зміненого Протоколу II – Зустріч Високих договірних сторін	
II. <i>Конвенція про протипіхотні міни</i>	344
ЯН ДЕЙВІС	
Головні події у 2017р. – Висновки	
III. <i>Конвенція про касетні боєприпаси</i>	348
ЯН ДЕЙВІС	
Головні події у 2017р.	
10. Контроль над торгівлею товарами подвійного використання і зброєю	351
Загальний огляд	351
МАРК БРОМЛІ	
I. <i>Договір про торгівлю зброєю</i>	353
МАРК БРОМЛІ, КОЛЯ БРОКМАНН	
Імплементация Договору	
Таблиця 10.1. Ратифікація, приєднання та підписання Договору про торгівлю зброєю державами за регіонами, станом на 31 грудня 2017р.	356
II. <i>Багатосторонні ембарго на поставки озброєнь і товарів подвійного використання</i>	357
МАРК БРОМЛІ, ПІТЕР Д.ВЕЗЕМАН	
Загрози запровадження ООН нових ембарго на поставки озброєнь – Виконання ембарго ООН на поставки озброєнь – Ембарго ЄС на поставки озброєнь	
Таблиця 10.2. Багатосторонні ембарго на поставки озброєнь, чинні у 2017р.	366

III. <i>Режими експортного контролю</i>	368
СІБІЛ БАУЕР, КОЛЯ БРОКМАНН, МАРК БРОМЛІ, ДЖОВАННА МАЛЕТТА	
Австралійська група – Режим контролю над ракетними технологіями – Група ядерних постачальників – Вассенаарська домовленість	
Таблиця 10.3. Чотири багатосторонні режими експортного контролю	369
IV. <i>Контроль над нематеріальними передачами технологій та адитивним виготовленням</i>	380
МАРК БРОМЛІ, КОЛЯ БРОКМАНН, ДЖОВАННА МАЛЕТТА	
Нематеріальна передача технологій – Адитивне виготовлення – Висновки	
Додатки	
Додаток А. Угоди з контролю над озброєннями та з роззброєння	393
I. <i>Універсальні угоди</i>	394
II. <i>Регіональні угоди</i>	413
III. <i>Двосторонні угоди</i>	423
Додаток Б. Міжнародні організації, співпраця в галузі безпеки	427
I. <i>Глобальні організації та органи</i>	427
II. <i>Регіональні організації та органи</i>	436
III. <i>Режими контролю над торгівлею стратегічно важливою продукцією</i>	449
Додаток В. Хронологія 2017р.	453
ЯН ДЕЙВІС	
Про авторів	469

Звернення до читача

Український центр економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова пропонує Вашій увазі 19-те україномовне видання *Щорічника СППІ – Щорічник СППІ 2018*: озброєння, роззброєння та міжнародна безпека.

Щорічник видається Стокгольмським міжнародним інститутом дослідження миру (СППІ) з 1969р. і визнається одним з найбільш авторитетних джерел інформації у сфері міжнародної безпеки. Свідченням популярності *Щорічника*, оригінал якого видається англійською мовою, може слугувати факт його перекладу в повному обсязі арабською, китайською, російською та українською мовами, а також резюме – каталанською, нідерландською, французькою, німецькою, італійською, іспанською та шведською мовами.

Завдяки розгалуженій інформаційній та експертній мережі, потужним базам даних, ексклюзивній методології, СППІ забезпечує високу якість досліджень, достовірність фактів і важливість висновків стосовно закономірностей і тенденцій в різних сферах міжнародної безпеки.

Матеріали СППІ є корисним підґрунтям для прийняття виважених політичних рішень, інформаційною базою для досліджень і формування громадської думки з питань міжнародної і національної безпеки. Вони користуються попитом державних структур і міжнародних організацій під час розробки національної і міжнародної політики безпеки, зовнішньої політики, зміцнення режимів контролю над озброєннями та експортного контролю.

Практика видання *Щорічників СППІ* українською мовою довела, що інформація, яка подається в них, має попит і значною мірою компенсує нестачу в Україні узагальненої інформації про сучасні процеси у сфері міжнародної безпеки, а також сприяє впровадженню визначень, оцінок і норм, прийнятих міжнародною спільнотою, до наукового та освітнього обігу, політичного дискурсу, фахових і публічних дискусій, державних документів. Таким чином, видання не лише стало вагомим внеском у забезпечення прозорості у сферах, що колись були закритими для громадськості, але й надає вихідні матеріали для формування практичної політики держави.

У *Щорічнику СППІ 2018* міститься досить багато аналітичної інформації стосовно різних аспектів збройного конфлікту на території України. Оцінки та висновки можуть не повністю поділятися українськими читачами, але від цього вони є не менш вагомими, оскільки ілюструють певні відмінності сприйняття т.зв. “української кризи” зарубіжними аналітиками.

За погодженням з редакцією *Щорічника СППІ*, він видається українською мовою в дещо скороченому вигляді – з урахуванням важливості тем і ступеня зацікавленості в них української аудиторії.

Матеріали подаються з максимальним наближенням до оригіналу – починаючи від макета й закінчуючи впорядкуванням таблиць, у яких, як

правило, зберігається розташування країн за англійською абеткою (якщо не зазначене інше). Переважна більшість географічних назв подаються за виданням “Довідковий атлас світу” – Державного науково-виробничого підприємства “Картографія” (2010р.).

Назви державних, міжнародних органів та організацій, недержавних суб’єктів, відповідних документів у щорічному україномовному виданні *Щорічника* можуть відрізнятись від попередніх, оскільки вони постійно коригуються згідно з їх змінами, а також мірою становлення в Україні їх офіційного перекладу.

За цифровий матеріал, авторські висловлювання та висновки, що містяться в Щорічнику СППРІ, редакція україномовного видання відповідальності не несе.

Українські видання *Щорічників СППРІ* надходять до урядових і парламентських структур, центральних органів влади, вузів, публічних бібліотек обсягом близько 500 примірників щорічно. Зауваження і пропозиції читачів враховуються в наступних виданнях *Щорічника*.

Щорічник СППРІ видається за фінансової підтримки Уряду Швейцарії.

Анатолій Рачок,
генеральний директор
Центру Разумкова

Олексій Мельник,
керівник проекту
україномовного видання
Щорічника СППРІ

червень 2019р.

Передмова

Робота над цим, 49-м виданням *Щорічника СІПРІ* завершувалася на фоні помітного загострення конфронтації між Росією і США та відповідного зростання міжнародної напруженості. Ці події відбувались у контексті, що визначався ширшими тенденціями, які були важливими рисами 2017р. і розглядаються в цьому *Щорічнику*. Міжнародні поставки основних озброєнь зросли, а світові військові витрати стабілізувалися на високому рівні – вищому, ніж в останні роки холодної війни. У 2017р. міжнародна система стикнулася з багатьма викликами своїм міцності та безперешкодному функціонуванню у врегулюванні складних збройних конфліктів. До цих викликів належали жорстка полеміка між Північною Кореєю і США, поглиблення протиріч на Близькому Сході та у Північній Африці (особливо між Саудівською Аравією та Іраном), а також значний тиск на основні договори у сфері контролю над озброєннями.

З огляду на ці ризики для безпеки людей і міжнародної стабільності дуже важливо будувати аргументи та політику, що базуються на фактах. Останніми роками поширився термін “фейкові новини”. Його широке вживання відбиває занепокоєння можливою маніпуляцією інформацією, а також часте використання для поширення дезінформації. Протидія цій тенденції і повідомлення про перевірені факти залишаються головними завданнями СІПРІ та *Щорічника*. Класифікація і перевірка головних подій у сфері міжнародної безпеки, їх контекстний аналіз є складним, але важливим завданням. Без загальнодоступного, узгодженого фактажу люди не можуть зробити власне свідоме судження, а уряди – бути впевненими, що їх політика та дії спираються на міцний ґрунт.

Мир, безпека та конфлікти є широкими та багатовимірними поняттями. Дослідження СІПРІ охоплюють усі їх аспекти, і це різноманіття можна спостерігати в публікаціях Інституту. Дослідження СІПРІ з питань глобального миру та безпеки – від звітів до оглядів – є доступними на веб-сайті СІПРІ (www.sipri.org). У рамках цієї діяльності в *Щорічнику* досліджується та описується динаміка важливих подій у сфері миру, безпеки та конфліктів у 2017р.

У Вступі (розділ 1) аналізується річний період, у якому деякі ризики для світової стабільності та безпеки людини посилвились, а на інші – вдалося ефективно відреагувати. У частині I *Щорічника* викладені дані про збройні конфлікти та їх врегулювання у 2017р. Зі зміною підходів до висвітлення подій у цій сфері, замість наведення узагальнених даних про всі збройні конфлікти упродовж року, зусилля зосереджені на оцінці головних подій і тенденцій ескалації конфліктів і миротворчої діяльності. У розділі 2 увага зосереджується на збройних конфліктах і мирному процесі, аналізі їх різнопланових глибинних причин і оцінці останніх подій. Міжнародні миротворчі операції розглядаються в розділі 3, де також уперше розглянуті міжнародні “немиротворчі операції”.

У частинах II і III розглядаються питання, пов'язані з озброєннями та роззброєнням. Значна частина роботи Інституту в цих сферах ґрунтується на ретельному зборі первинних даних – основі баз даних СІПРІ. Частина II присвячена військовим витратам та озброєнням, включно з детальною оцінкою останніх тенденцій військових витрат (розділ 4), міжнародних поставок озброєнь і їх виробництва (розділ 5). У розділі 6 описуються світові ядерні сили та поточні програми ядерної модернізації. У частині III викладаються питання нерозповсюдження, контролю над озброєннями та роззброєння. У розділі 7 аналізується новий Договір про заборону ядерної зброї (*Treaty on the Prohibition of Nuclear Weapons*) і продовження виконання Іраном Спільного всеохопного плану дій (*Joint Comprehensive Plan of Action*) з обмеження його ядерної програми. У розділі 8 розглядається застосування хімічної зброї в Сирії, Іраку та інші події, пов'язані з хімічними та біологічними загрозами безпеці. У розділі 8 розглядаються ініціативи у сфері гуманітарного контролю над озброєннями у 2017р., в т.ч. нові дебати з питань регулювання летальних автономних систем озброєнь. У розділі 9 повідомляється про заходи зміцнення контролю над торгівлею звичайною зброєю і товарами подвійного використання; в окремому підрозділі розглядаються питання контролю над нематеріальною передачею технологій.

Отже, загалом у цьому виданні розглянуті деякі з найбільш нагальних проблем, з якими наразі стикається людство. СІПРІ продовжує шукати шляхи покращення змісту *Щорічника* та його використання як інструмента прозорості й підзвітності. Для цього *Щорічник* багато років перекладається китайською, російською та українською мовами, а в 2017р. поновився його переклад арабською.

Видання *Щорічника СІПРІ* залежить від праці багатьох людей. Над цьогорічним виданням працювали 32 автори. Його матеріали активно цитуються у світі. Відданий своїй справі колектив забезпечує відповідність книги найвищим видавничим стандартам. Персонал із забезпечення комунікацій і повсякденної діяльності, бібліотекарі та ІТ-персонал СІПРІ – кожен на своєму місці робить внесок у видання та поширення книги. Я хотів би скористатися можливістю й висловити подяку всім причетним до цього в СІПРІ й поза його межами.

У *Щорічнику СІПРІ* наводиться глибока та достовірна інформація на базі відкритих джерел з важливих питань міжнародної безпеки, озброєнь і роззброєння. Навіть у нашу цифрову епоху, коли за півсекунди можна знайти будь-які “факти”, завдяки увазі СІПРІ до перевірки фактів це видання залишається незамінним загальносвітовим надбанням.

Ден Сміт,
директор СІПРІ,
Стокгольм, червень 2018р.

Скорочення

ABM		Anti-ballistic missile	Ракета для боротьби з балістичними ракетами
AG	АГ	Australia Group	Австралійська група
ALCM	КРПБ	Air-launched cruise missile	Крилата ракета повітряного базування
APC	БТР	Armoured personnel carrier	Бронетранспортер
АРЕС	АТЕС	Asia-Pacific Economic Cooperation	Азійсько-тихоокеанське економічне співробітництво
APM	ППМ	Anti-personnel mine	Протипіхотна міна
APT	АСЕАН+3	ASEAN Plus Three	АСЕАН плюс три
ARF	РФА	ASEAN Regional Forum	Регіональний форум АСЕАН
ASEAN	АСЕАН	Association of Southeast Asian Nations	Асоціація держав Південно-Східної Азії
ATT	ДТЗ	Arms trade treaty	Договір про торгівлю зброєю
ATTU	АУ	Atlantic-to-the Urals (zone)	Зона від Атлантики до Уралу
AU	АС	African Union	Африканський Союз
BCC	ДКК	Bilateral Consultative Commission (of the Russian–US New START treaty)	Двостороння консультативна комісія (в рамках американо-російського Нового СНО)
BMD	ПРО	Ballistic missile defence	Протиракетна оборона
BSEC	ОЧЕС	Organization of the Black Sea Economic Cooperation	Організація Чорноморського економічного співробітництва
BTWC	КБТЗ	Biological and Toxin Weapons Convention	Конвенція про біологічну та токсинну зброю
CAR	ЦАР	Central African Republic	Центральнаафриканська Республіка
CBSS	РДБМ	Council of the Baltic Sea States	Рада держав Балтійського моря
CBW	ХБЗ	Chemical and biological weapon/warfare	Хімічна та біологічна зброя/засоби ведення бойових дій
CCM	ККБ	Convention on Cluster Munitions	Конвенція про касетні боєприпаси
CCW	КНЗ	Certain Conventional Weapons (Convention)	Конвенція про “негуманну” зброю
CD	КР	Conference on Disarmament	Конференція з роззброєння
CDS	ПАРО	Consejo de Defensa Suramericano (South American Defence Council)	Південноамериканська рада оборони
CEEAC		Communauté Economique des Etats de l’Afrique Centrale (Economic Community of Central African States, ECCAS)	Економічне Співтовариство Центральнаафриканських Держав
CFE	(Д)ЗЗСЄ	Conventional Armed Forces in Europe (Treaty)	Звичайні збройні сили в Європі (Договір)

CFSP	СЗППБ	Common Foreign and Security Policy	Спільна зовнішня політика та політика безпеки
CICA		Conference on Interaction and Confidence-building Measures in Asia	Конференція із взаємодії і заходів зміцнення довіри в Азії
CIS	СНД	Commonwealth of Independent States	Співдружність Незалежних Держав
COPAX		Conseil de Paix et de Sécurité de l'Afrique Centrale (Central Africa Peace and Security Council)	Центральноафриканська рада з питань миру та безпеки
CSBM	ЗЗДБ	Confidence and security-building measure	Заходи зміцнення довіри та безпеки
CSDP	СПБО	Common Security and Defence Policy	Спільна політика безпеки і оборони
CSTO	ОДКБ	Collective Security Treaty Organization	Організація Договору про колективну безпеку
CTBT(O)	(O)ДВЗЯВ	Comprehensive Nuclear-Test-Ban Treaty (Organization)	Договір про всеохопну заборону ядерних випробувань (Організація)
CW	ХЗ	Chemical weapon/warfare	Хімічна зброя/засоби ведення бойових дій
CWC	КЗХЗ	Chemical Weapons Convention	Конвенція про заборону хімічної зброї
DDR	РДР	Disarmament, demobilization and reintegration	Роззброєння, демобілізація і реінтеграція
DPKO	ДМО	UN Department of Peacekeeping Operations	Департамент ООН з миротворчих операцій
DPRK	КНДР	Democratic People's Republic of Korea (North Korea)	Корейська Народно-Демократична Республіка (Північна Корея)
DRC	ДРК	Democratic Republic of the Congo	Демократична Республіка Конго
EAEC		European Atomic Energy Community (Euratom)	Європейське співтовариство з атомної енергії (Євратом)
EAPC	ЄАП	Euro-Atlantic Partnership Council	Рада Євро-Атлантичного Партнерства
ECOWAS	ЕКОВАС	Economic Community of West African States	Економічне Співтовариство Західноафриканських Держав
EDA	ЄОА	European Defence Agency	Європейське оборонне агентство
EDA		Excess Defense Articles	Надлишкові оборонні засоби
ERW	ВЗВ	Explosive remnants of war	Вибухонебезпечні залишки війни
EU	ЄС	European Union	Європейський Союз
FATF	ФАТФ	Financial Action Task Force	Група з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей і фінансуванням тероризму

FMCT	ДЗВРМ	Fissile material cut-off treaty	Договір про заборону виробництва розщеплюваних матеріалів
FSC	ФСБ	Forum for Security Co-operation (of the OSCE)	Форум зі співробітництва в галузі безпеки (ОБСЄ)
FY	ф.р.	Financial year	Фінансовий рік
FYROM		Former Yugoslav Republic of Macedonia	Колишня Югославська Республіка Македонія
G7		Group of Seven (industrialized states)	Велика сімка (індустріально розвинутих країн)
GCC	РСДПЗ	Gulf Cooperation Council	Рада співробітництва держав Перської затоки
GDP	ВВП	Gross domestic product	Валовий внутрішній продукт
GGE	ГУЕ	Group of government experts	Група урядових експертів
GLCM	КРНБ	Ground-launched cruise missile	Крила́та ракета наземного базування
GUAM	ГУАМ	Georgia, Ukraine, Azerbaijan and Moldova	Грузія, Україна, Азербайджан, Молдова
HCOC	ГКП	Hague Code of Conduct	Гаагський кодекс протидії розповсюдженню балістичних ракет
HEU	ВЗУ	Highly enriched uranium	Високозбагачений уран
IAEA	МАГАТЕ	International Atomic Energy Agency	Міжнародне агентство з атомної енергії
ICBM	МБР	Intercontinental ballistic missile	Міжконтинентальна балістична ракета
ICC	МКС	International Criminal Court	Міжнародний кримінальний суд
ICJ	МС	International Court of Justice	Міжнародний суд
IED	СВП	Improvised explosive device	Саморобний вибуховий пристрій
IGAD		Intergovernmental Authority on Development	Міжурядовий орган з питань розвитку
INF	РСМД	Intermediate-range Nuclear Forces (Treaty)	Ядерні сили середньої дальності (Договір про ліквідацію ракет середньої дальності і меншої дальності)
ISAF	МССБ	International Security Assistance Force	Міжнародні сили сприяння безпеці (в Афганістані)
JCG	СКГ	Joint Consultative Group (of the CFE Treaty)	Спільна консультативна група (ДЗЗСЄ)
LEU	НЗУ	Low-enriched uranium	Низькозбагачений уран
MDGs		Millennium Development Goals	Цілі розвитку тисячоліття
MIRV	БГРІН	Multiple independently targetable re-entry vehicle	Роздільні боєголовки індивідуального наведення
MOTAPM		Mines other than anti-personnel mines	Міни, крім протипіхотних

MTCR	ПКРТ	Missile Technology Control Regime	Режим контролю над ракетними технологіями
NAM		Non-Aligned Movement	Рух неприєднання
NATO	НАТО	North Atlantic Treaty Organization	Організація Північно-Атлантичного договору
NGO	НУО	Non-governmental organization	Неурядові організації
NPT	ДНЯЗ	Non-Proliferation Treaty	Договір про нерозповсюдження ядерної зброї
NSG	ГЯП	Nuclear Suppliers Group	Група ядерних постачальників
OAS	ОАД	Organization of American States	Організація Американських Держав
OCCAR	ОССО	Organisation Conjointe de Coopération en matière d'Armement (Organisation for Joint Armament Cooperation)	Організація співробітництва з питань спільних програм озброєння
ODA	ОДР	Official development assistance	Офіційна допомога розвитку
OECD	ОЕСР	Organisation for Economic Co-operation and Development	Організація економічного співробітництва та розвитку
OHCHR		Office of the UN High Commissioner for Human Rights	Офіс Верховного комісара ООН з питань прав людини
OIC	ОІК	Organization of the Islamic Conference	Організація “Ісламська конференція”
OPANAL		Organismo para la Proscripción de las Armas Nucleares en la América Latina y el Caribe (Agency for the Prohibition of Nuclear Weapons in Latin America and the Caribbean)	Орган із заборони ядерної зброї в Латинській Америці та Карибському басейні
OPCW	ОЗХЗ	Organisation for the Prohibition of Chemical Weapons	Організація із заборони хімічної зброї
OPEC	ОПЕК	Organization of the Petroleum Exporting Countries	Організація країн-експортерів нафти
OSCC		Open Skies Consultative Commission	Консультативний комітет Договору про відкрите небо
OSCE	ОБСЄ	Organization for Security and Co-operation in Europe	Організація з безпеки та співробітництва в Європі
P5		Five permanent members of the UN Security Council	П'ятірка постійних членів Ради Безпеки ООН
PFP	ПЗМ	Partnership for Peace	Партнерство заради миру
PSC	РМБ	Peace and Security Council (of the African Union)	Рада миру та безпеки (АС)
PSI	ІПР	Proliferation Security Initiative	Ініціатива протидії розповсюдженню

R&D	НДДКР	Research and development	Науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи
SADC	САДК	Southern African Development Community	Південноафриканське співтовариство розвитку
SALW	СЗЛО	Small arms and light weapons	Стрілецька зброя і легкі озброєння
SAM	РЗП	Surface-to-air missile	Ракета “земля-повітря”, зенітна ракета
SCO	ШОС	Shanghai Cooperation Organisation	Шанхайська організація співробітництва
SDGs	ЦСР	Sustainable Development Goals (of the UN)	Цілі сталого розвитку (ООН)
SICA		Sistema de la Integración Centroamericana (Central American Integration System)	Центральноамериканська система інтеграції
SLBM	БРПЧ	Submarine-launched ballistic missile	Балістична ракета із запуском з ПЧ (підводного базування)
SLCM	КРБМ	Sea-launched cruise missile	Крилата ракета морського базування
SORT	СНП	Strategic Offensive Reductions Treaty	Договір про скорочення стратегічних наступальних потенціалів
SRBM	БРМД	Short-range ballistic missile	Балістична ракета малої дальності
SRCC	СРКК	Sub-Regional Consultative Commission	Субрегіональна консультативна комісія
START	СНО	Strategic Arms Reduction Treaty	Договір про скорочення й обмеження стратегічних наступальних озброєнь
TLE	ОТОД	Treaty-limited equipment	Озброєння та техніка, обмежені договором (ДЗЗСЄ)
UAE	ОАЕ	United Arab Emirates	Об'єднані Арабські Емірати
UAV	БЛА	Unmanned aerial vehicle	Безпілотний літальний апарат
UCAV	ББЛА	Unmanned combat air vehicle	Безпілотний бойовий літальний апарат
UN	ООН	United Nations	Організація Об'єднаних Націй
UAS	БЛС	Unmanned aerial system	Безпілотна літальна система
UAV	БЛА	Unmanned aerial vehicle	Безпілотний літальний апарат
UCAV	ББЛА	Unmanned combat air vehicle	Безпілотний бойовий літальний апарат
UN	ООН	United Nations	Організація Об'єднаних Націй
UNASUR		Unión de Naciones Suramericanas (Union of South American Nations)	Союз південноамериканських держав

UNDP	ПР ООН	UN Development Programme	Програма розвитку ООН
UNHCR		UN High Commissioner for Refugees	Верховний комісар ООН з питань біженців
UNODA		UN Office for Disarmament Affairs	Управління ООН у справах роззброєння
UNROCA		UN Register of Conventional Arms	Реєстр звичайних озброєнь ООН
WA	ВД	Wassenaar Arrangement	Вассенаарська домовленість
WMD	ЗМУ	Weapon(s) of mass destruction	Зброя масового ураження

Географічні регіони та субрегіони

Африка	Включно з Північною Африкою (Алжир, Лівія, Марокко та Туніс, за винятком Єгипту) та Субекваторіальною Африкою (рештою Африканського континенту)
Америка	Включно з Північною (Канада і США), Центральною Америкою і Карибським басейном (включно з Мексикою) та Південною Америкою
Азія та Океанія	Включно з Центральною, Східною Азією, Океанією, Південною (включно з Афганістаном) і Південно-Східною Азією
Європа	Включно зі Східною (Азербайджан, Білорусь, Вірменія, Грузія, Молдова, Росія та Україна), Західною і Центральною (разом з Південно-Східною) Європою; в контексті військових витрат Туреччина віднесена до країн Західної і Центральної Європи
Близький Схід	Включно з Єгиптом, Іраком, Іраном, Ізраїлем, Йорданією, Кувейтом, Ліваном, Сирією, Туреччиною і країнами Аравійського півострова

Вступ

Вступ: міжнародна стабільність і безпека людини у 2017р.

1. Вступ: міжнародна стабільність і безпека людини у 2017р.

ДЕН СМІТ

Ситуація у світі у сфері безпеки за останні 10 років помітно погіршилася. Кількість збройних конфліктів зросла¹. Тривале, жакливе насильство охопило великі території Близького Сходу, Африки та Південної Азії. Російська анексія Криму у 2014р. та підтримка сил сепаратистів на сході України є основним предметом суперечки в загальній атмосфері поглиблення конфронтації між Росією і Заходом. Міжнародні поставки основних озброєнь зросли, а світові військові витрати стабілізувалися на високому рівні – вищому, ніж в останні роки холодної війни². Зросла кількість держав, що мають ядерну зброю, хоча кількість розгорнутих ядерних боеголовок продовжувала зменшуватись³. Однак заходи, які дозволили досягти цього скорочення, опинилися під загрозою.

У вступних розділах двох останніх видань *Щорічника СІПРІ* зазначалося погіршення у 2015-2016рр. умов міжнародної стабільності й безпеки людини⁴. Попри факти поширення насильницьких конфліктів та інцидентів на значних територіях Близького Сходу, Африки та Південної Азії, система багатосторонніх міжнародних інститутів продовжувала функціонувати, що засвідчено в розроблених у 2015р. Порядку денному сталого розвитку до 2030р. (*2030 Agenda for Sustainable Development*) та Паризькій угоді стосовно зміни клімату (*Paris Agreement on climate change*)⁵. Хоча у 2016р. заходи з виконання цих світових угод тривали, багато глобальних індикаторів миру та безпеки продовжували погіршуватися: військові витрати, поставки озброєнь і кількість насильницьких конфліктів зросли. Ці події спричинили незручні питання: наприклад, чи є незворотними надбання в мирних стосунках, здобуті після завершення холодної війни, чи є міцною архітектура міжнародної безпеки та чи може стратегічне змагання великих держав завадити запобіганню зростаючому ризику конфліктів⁶. Додатковим джерелом непередбачуваності наприкінці 2016р. вважалося можливе обрання

¹ Солленберг М., Меландер Е. “Тенденції організованого насильства у 2007-2016рр.”. – *Щорічник СІПРІ 2017*, підрозділ I розділу 2; підрозділ I розділу 2 цього видання.

² Tian, N. et al., ‘Trends in world military expenditure, 2016’, SIPRI Fact Sheet, Apr. 2017; підрозділ I розділу 4 цього видання.

³ Про світові запаси ядерної зброї див. у розділі 6 цього видання.

⁴ Сміт Д. “Вступ: міжнародна безпека, озброєння та роззброєння”. – *Щорічник СІПРІ 2016*, розділ I; Сміт Д. “Вступ: міжнародна безпека, озброєння та роззброєння”. – *Щорічник СІПРІ 2017*, розділ I.

⁵ UN General Assembly Resolution 70/1, ‘Transforming our world: The 2030 Agenda for Sustainable Development’, adopted 25 Sep. 2015, A/RES/70/1, 21 Oct. 2015; Паризька угода в рамках Конвенції ООН про зміну клімату (*UNFCCC*) ухвалена 12 грудня 2015р., відкрита до підписання 22 квітня 2016р., набула чинності 4 листопада 2016р.

⁶ Mead, W.R., ‘The return of geopolitics’, *Foreign Affairs*, May/June 2014; та World Economic Forum (WEF), *The Global Risks Report 2016*, 11th edn (WEF: Geneva, 2016), pp.24-28.

новим Президентом США Д.Трампа. У 2017р. незручні питання попереднього року залишалися без однозначної відповіді. Хоча деякі ризики для світової стабільності та безпеки людини посилились, але інші вдалося подолати. З метою огляду цієї царини у вступі спочатку розглядаються зміни у світовій стабільності з акцентом на контролі над озброєннями, включно з Договором про заборону ядерної зброї (ДЗЯЗ, *Treaty on the Prohibition of Nuclear Weapons, TPNW*) 2017р. Далі розглядається напруженість між великими державами, і потім – ряд найбільш важливих у світі питань безпеки людини, пов'язаних з насильством, продовольчою небезпекою і зміною клімату. Завершується розділ деякими міркуваннями про перспективи міжнародних інститутів.

I. Ядерна зброя в міжнародній політиці

Контроль над ядерною зброєю

Під час холодної війни переговори з питань контролю над ядерною зброєю були головним елементом радянсько-американської розрядки. Якщо відносини погіршувалися, контроль над ядерною зброєю заходив у глухий кут і ставав подразником. Але після змін у Радянському Союзі та завершення холодної війни процеси контролю над озброєннями та їх скорочення на міжнародній арені радикально змінились. У ядерній царині темп задали два радянсько-американські договори. Договір 1987р. про ліквідацію ракет середньої дальності і меншої дальності (Договір про РСМД, *Treaty on the Elimination of Intermediate-Range and Shorter-Range Missiles, INF Treaty*) призвів до ліквідації всіх ядерних і звичайних ракет наземного базування (та їх пускових установок) з дальністю від 500 до 5 500 км⁷. Договір 1991р. про скорочення й обмеження стратегічних наступальних озброєнь (СНО-I, *Treaty on the Reduction and Limitation of Strategic Offensive Arms, START I*) скоротив стратегічні ядерні боеголовки кожної сторони до 6 000 одиниць на не більше ніж 1 600 засобах доставки (бомбардувальниках і ракетах). Подальші скорочення сталися завдяки Президентським ядерним ініціативам (*Presidential Nuclear Initiatives*) від вересня та жовтня 1991р., які суттєво скоротили кількість тактичної ядерної зброї обох сторін⁸. Переговори про наступний договір тривали майже 20 років. Коли у 2002р. США вийшли з Договору 1972р. про обмеження систем протиракетної оборони (Договір ПРО, *Treaty on the Limitation of Anti-Ballistic Missile Systems, ABM Treaty*), що був одним з перших успіхів американо-радянського режиму контролю над ядерною зброєю, реакція Росії була стриманою – можливо, через те, що того ж року був ухвалений Договір про скорочення стратегічних наступальних потенціалів (Московський договір, СНП, *Treaty on Strategic Offensive Reductions, SORT, Moscow Treaty*)⁹.

⁷ Загальний огляд та інші деталі Договору про РСМД та інших двосторонніх договорів про контроль над озброєннями, згаданих у цьому розділі, див. у підрозділі III додатка А цього видання. Про події в галузі контролю над ядерною зброєю, пов'язані зі США та Росією, див. у підрозділі II розділу 7 цього видання.

⁸ 'The Presidential Nuclear Initiatives (PNIs) on tactical nuclear weapons at a glance', Arms Control Association, 1 July 2017.

⁹ Kile, S.N., 'Russian-US nuclear arms control', *SIPRI Yearbook 2003*, pp.600-605.

У 2010р. Росія і США підписали Договір про подальше скорочення та обмеження стратегічних наступальних озброєнь (Новий СНО, *Treaty on Measures for the Further Reduction and Limitation of Strategic Offensive Arms, New START*), що обмежив кожну сторону 1 550 ядерними боєголовками на 700 стратегічних системах доставки. Загальна кількість ядерних боєприпасів у світі зменшилася з 65-70 тис. на піку в середині 1980-х років до 14 470 – наприкінці 2017р.

Події у сфері контролю над звичайними озброєннями були не менш вражаючими. Договір 1990р. про звичайні збройні сили в Європі (ДЗЗСЄ, *Treaty on Conventional Armed Forces in Europe, CFE Treaty*) визначив для тодішніх членів НАТО та Організації Варшавського Договору (ОВД) однакову кількість важких озброєнь, розгорнутих від Атлантики до Уралу¹⁰. Обмеження ДЗЗСЄ стосувалися й нових держав, хоча сама ОВД розпалася, а багато з її членів приєдналися до НАТО.

Іншими віхами контролю над озброєннями того періоду були Конвенція 1993р. про заборону хімічної зброї (КЗХЗ, *Chemical Weapons Convention, CWC*), Договір 1996р. про всеосяжну заборону ядерних випробувань (ДВЗЯВ, *Comprehensive Nuclear-Test-Ban Treaty, CTBT*), Конвенція 1997р. про проти-піхотні міни (Конвенція про ППМ, *Anti-Personnel Mines (APM) Convention*) і, дещо пізніше, Конвенція 2008р. про касетні боєприпаси (ККБ, *Convention on Cluster Munitions, CCM*) та Договір 2014р. про торгівлю зброєю (ДТЗ, *Arms Trade Treaty, ATT*)¹¹.

Сьогодні ситуація є зовсім іншою. ДВЗЯВ не набув чинності¹². Росія і США звинувачують одне одного в порушенні ДЗЗСЄ, а Новий СНО, хоч і виконується, але термін його чинності добігає кінця в лютому 2021р., і переговори про його подовження чи заміну наразі не ведуться¹³.

У сфері звичайних озброєнь перспективи також є непевними. Росія призупинила участь у ДЗЗСЄ після тривалого процесу, що закінчився у 2015р.¹⁴ Головний аргумент Росії – розширення НАТО, внаслідок чого рівність первісних обмежень втратила актуальність. Крім того, попри наполегливі спроби в рамках ОБСЄ, прогресу у сфері заходів зміцнення довіри та безпеки немає, а їх обговорення йде мляво.

Найбільші, як дехто вважає, невдачі та успіхи в контролі над озброєннями відбуваються за межами звичайного переговорного процесу. З одного боку,

¹⁰ Загальний огляд та інші деталі ДЗЗСЄ див. у підрозділі II додатка А цього видання.

¹¹ Загальний огляд та інші деталі цих угод про контроль над озброєннями див. у підрозділі I додатка А цього видання.

¹² Хоча ДВЗЯВ ратифікували 166 держав, він не буде чинності, поки його не ратифікують Китай, Єгипет, Індія, Іран, Ізраїль, Північна Корея, Пакистан і США. Див. підрозділ I додатка А цього видання.

¹³ Panda, A., 'The uncertain future of the INF Treaty', Backgrounder, Council on Foreign Relations, 21 Feb. 2018; Russian Ministry of Foreign Affairs, 'The Treaty between the USSR and the US on the Elimination of Their Intermediate-Range and Shorter-Range Missiles (INF Treaty)', 1 Mar. 2018; US Department of State, Bureau of Arms Control, Verification and Compliance, 'INF Treaty: At a glance', Fact sheet, 8 Dec. 2017; Woolf, A.F., *The New START Treaty: Central Limits and Key Provisions*, Congressional Research Service (CRS) Report for Congress R41219 (US Congress, CRS: Washington, DC, 5 Feb. 2018). Див. також підрозділ II розділу 7 цього видання.

¹⁴ Ентоні Я. "Перезапуск контролю звичайних озброєнь у Європі?". – *Щорічник СППРІ 2017*, підрозділ III розділу 14.

Північна Корея приєдналася до числа ядерних держав, попри активні міжнародні спроби не допустити цього. З іншого боку, виконання Спільного всеохопного плану дій (СВПД, *Joint Comprehensive Plan of Action, JCPOA*), узгодженого з Іраном у 2015р., поки що вважається успішним, хоч і він зазнає тиску.

Попри санкції, запроваджені дев'ятьма резолюціями РБ ООН, північно-корейські програми розробки балістичних ракет і ядерної зброї звели нанівець активні міжнародні спроби з нерозповсюдження¹⁵. Північна Корея, імовірно, має арсенал у 10-20 готових до розгортання ядерних боеголовок і здатна вразити балістичними ракетами регіональні держави¹⁶. Факти свідчать про те, що вона хоче мати і матиме ядерні ракети, здатні вражати цілі на континентальній частині США. Зайнявши таку позицію, Північна Корея натякнула на готовність до предметних переговорів з питань безпеки під час візиту до Пхеньяна помічника Генерального секретаря ООН з політичних питань Дж.Фелтмана (*Jeffrey Feltman*) у грудні 2017р.¹⁷ Пізніше, 1 січня 2018р., північнокорейський лідер Кім Чен Ін (*Kim Jong Un*) зробив дипломатичний жест на адресу Південної Кореї у своїй промові, де він недвозначно заявив, що відтепер говоритиме з позиції сили та безпеки¹⁸. Кім Чен Ін висловив пропозицію стосовно запровадження обома країнами заходів зі зменшення конфронтації на Корейському півострові і покращення взаємовідносин.

На відміну від Північної Кореї, Іран не визнавав ні наявності, ні бажання мати програму розробки ядерної зброї. Проте, СВПД можна вважати заходом контролю над озброєннями. Крім стримування іранської програми збагачення урану і можливого руху Ірану до набуття ядерної зброї до 2030р., угода запровадила посилені заходи моніторингу і прозорості, які збережуться й після цієї дати¹⁹. Попри успішне поточне виконання СВПД, 2018р. розпочався тиск з боку США. Президент Д.Трамп погрожував виходом США з угоди, якщо не будуть “усунуті”, за його висловом, “недоліки” угоди – насамперед, непостійний характер СВПД і не охоплення ним іранської програми балістичних ракет²⁰. Іран відкинув можливість будь-яких змін до СВПД²¹. Як не дивно, в той час, коли контроль над озброєннями виглядає доволі слабким інструментом зміцнення світової безпеки, одне з його досягнень – СВПД – підривається одним з його учасників з підстав, що не стосуються документа.

¹⁵ Див. підрозділ IV розділу 7 цього видання.

¹⁶ Див. підрозділ IX розділу 6 цього видання.

¹⁷ ‘North Korea crisis: UN political chief in rare visit to Pyongyang’, BBC News, 5 Dec. 2017; Krever, M. and Berlinger, J., ‘UN official who visited North Korea sees “high risk” of miscalculation’, CNN, 15 Dec. 2017.

¹⁸ ‘Kim Jong Un’s 2018 new year’s address’, National Committee of North Korea, 1 Jan. 2018.

¹⁹ СВПД – угода з чітко визначеними термінами виконання різних її частин. Див.: Рауф Т. “Розв’язання проблеми Іранської ядерної програми”. – *Щорічник СПІРІ 2016*, підрозділ I розділу 17; Рауф Т. “Реалізація Спільного всеохопного плану дій”. – *Щорічник СПІРІ 2017*, підрозділ II розділу 12; підрозділ V розділу 7 цього видання.

²⁰ Holland, S., ‘Trump issues ultimatum to “fix” Iran nuclear deal’, Reuters, 12 Jan. 2018.

²¹ ‘Iran fulfilling nuclear deal commitments: IAEA chief’, Reuters, 30 Oct. 2017; Dixit, A., ‘Iran is implementing nuclear-related JCPOA commitments, Director General Amano Tells IAEA Board’, International Atomic Energy Agency (IAEA), 5 Mar. 2018.

“Заборона” ядерної зброї: момент істини, чи відволікання уваги?

Попри скорочення світових запасів ядерної зброї після холодної війни, серед багатьох без’ядерних держав уже понад 10 років зростає невдоволення збереженням ядерної зброї невеликою групою держав і подальшим наголосом на можливості її застосування в їх воєнних доктринах. В основі Договору 1968р. про нерозповсюдження ядерної зброї (Договір про нерозповсюдження, ДНЯЗ, *Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons, Non-Proliferation Treaty, NPT*) лежить важлива домовленість: у той час, як без’ядерні держави погодилися не намагатися отримати ядерну зброю, ядерні держави, згідно зі Статтею VI, погодилися скорочувати її запаси²². Але значне скорочення арсеналів Росії і США не принесло ознак готовності до повної ліквідації ядерної зброї, не враховуючи окремих заяв, зокрема у промові Президента США Б.Обами у Празі у 2009р.²³ Президент Д.Трамп ніби підтримав ідею про без’ядерний світ, але наразі він – як і його попередник у Білому домі та лідери інших ядерних держав – вважає за краще активно продовжувати розвиток ядерної зброї²⁴. Усі ядерні держави модернізують свою ядерну зброю, системи її доставки та відповідну інфраструктуру, а також розробляють чи розгортають нові системи озброєнь²⁵.

Розчарування без’ядерних держав збереженням ядерної зброї ядерними державами стало очевидним на Оглядовій конференції ДНЯЗ 2015р. Там виникли гострі суперечки з питань роззброєння. Головним спірним питанням було невиконання плану, узгодженого на Оглядовій конференції 2010р. – скликати конференцію з питань утворення зони, вільної від зброї масового ураження, на Близькому Сході. Розбіжності між ядерними державами (та їх союзниками) та без’ядерними державами в деяких випадках є настільки гострими, що наступна Оглядова конференція 2020р. може стати поворотним моментом для ДНЯЗ.

Хоча поступова криза ДНЯЗ може бути не помітною для більшості нефахівців, але через зростання ядерного ризику останніми роками атмосфера нервозності в суспільстві розжарюється. За символічним висловом про уявлення загрози світу в Бюлетені вчених-атомників (*Bulletin of the Atomic Scientists*) на початку 2018р., “годинник судного дня” переведений на “за дві хвилини до опівночі” – найближче до “опівночі” з 1959р.²⁶ Хоча ця оцінка

²² Загальний огляд та інші деталі ДНЯЗ див. у підрозділі I додатка А цього видання. Згідно з ДНЯЗ, юридично визнаються ядерними державами лише ті, що виготовили та випробували ядерний пристрій до 1 січня 1967р. Згідно з цим визначенням, до ядерних держав належать: США, Росія, Велика Британія, Франція і Китай. Інші держави, що мають ядерну зброю, не підпадають під це визначення.

²³ White House, Office of the Press Secretary, Remarks by President Barack Obama in Prague as Delivered, 5 Apr. 2009.

²⁴ Holland, S., “Trump wants to make sure US arsenal “at top of the pack””, Reuters, 23 Feb. 2017.

²⁵ Див. розділ 6 цього видання.

²⁶ Science and Security Board, ‘It is now two minutes to midnight: 2018 Doomsday Clock statement’, *Bulletin of the Atomic Scientists*, 25 Jan. 2018. Годинник був переведений на “за дві хвилини до опівночі” у 1953р., і так залишалося до 1960р., коли його перевели на “за сім хвилин до опівночі”. ‘Timeline’, *Bulletin of the Atomic Scientists*.

грунтується не лише на ризику ядерної війни, але й насамперед на зміні клімату, і може викликати питання та потребувати корегування під час дебатів, вона відбиває явно зростаюче занепокоєння громадськості²⁷.

У контексті всіх цих подій не є дивним зростання підтримки протилежної тенденції. Причина полягає в гуманітарному погляді на ядерну зброю. Хоч ідею застосування міжнародного гуманітарного права до ядерної зброї раніше підтримував Міжнародний комітет Червоного хреста, вперше її пов'язали з ДНЯЗ на Оглядовій конференції 2010р. На цій основі було проведено серію з трьох міжурядових конференцій (в Осло у 2013р., у Наяріті, Мексика, у 2014р. та у Відні у 2014р.), які привернули увагу до катастрофічних наслідків використання ядерної зброї і ризику її ненавмисного застосування. На Віденській конференції з ініціативи Австрії були ухвалені “внески на гуманітарні цілі”, закликавши до міжнародної співпраці “з метою заповнення правової прогалини у процесі заборони і знищення ядерної зброї”²⁸. Цей підхід, підтриманий громадянськими рухами, а також багатьма без'ядерними державами, підтримали в ООН, де наприкінці 2015р. була створена робоча група з “розгляду конкретних ефективних правових заходів, юридичних положень і норм, які треба укласти з метою побудови і збереження світу без ядерної зброї”²⁹. Вона дійшла згоди, що договір про заборону ядерної зброї, навіть без участі держав, що мають ядерну зброю, – це найкращий шлях уперед³⁰. У липні 2017р. Договір про заборону ядерної зброї (ДЗЯЗ, *Treaty on the Prohibition of Nuclear Weapons, TPNW*) ухвалили на конференції ООН голосами 122 без'ядерних держав. 50 держав підписали його в день відкриття для підписання³¹.

ДЗЯЗ – перший міжнародний договір, що чітко називає володіння ядерною зброєю, її використання чи загрозу використання незаконними згідно з міжнародним правом. Від самого початку міжнародних дискусій, що завершилися розробкою і схваленням Договору, метою була розробка документа, в якому ядерна зброя була б затаврована, – як прелюдія до її заборони і знищення³². За цією логікою, успішне таврування ядерної зброї зрештою змусить держави “вжити термінових заходів з роззброєння”³³.

²⁷ Див., наприклад: Savitsky, S., ‘82% of Americans fear nuclear war with North Korea’, *Axios*, 11 Aug. 2017; Murphy, K., ‘Australians fear North Korea standoff will lead to war—Guardian Essential poll’, *The Guardian*, 9 Oct. 2017; Badham, V., ‘Fear, anxiety and sleepless nights: The cold war terrors have returned’, *The Guardian*, 21 Apr. 2017.

²⁸ UN General Assembly Resolution 70/48, ‘Humanitarian pledge for the prohibition and elimination of nuclear weapons’, adopted 7 Dec. 2015, A/RES/70/48, 11 Dec. 2015.

²⁹ UN General Assembly Resolution 70/33, ‘Taking forward multilateral nuclear disarmament negotiations’, adopted 7 Dec. 2015, A/RES/70/33, 11 Dec. 2015, para.2.

³⁰ International Campaign to Abolish Nuclear Weapons (ICAN), ‘Majority of UN members declare intention to negotiate ban on nuclear weapons in 2017’, Media release, 19 Aug. 2016.

³¹ Загальний огляд та інші деталі ДЗЯЗ див. у підрозділі I додатка А цього видання. Про переговори з питань Договору див. підрозділ I розділу 7 цього видання.

³² International Campaign to Abolish Nuclear Weapons (ICAN), ‘Stigmatize, ban and eliminate: A way forward for nuclear disarmament’, 1 Oct. 2013.

³³ Beatrice Fihn, Executive Director of the International Campaign to Abolish Nuclear Weapons, quoted in Hogsta, D., ‘ICAN at the UNGA’, Heinrich Boll Stiftung, 16 Nov. 2016.

Не дивно, що існувала серйозна протидія ДЗЯЗ і спробам таврування ядерної зброї. Відразу після ухвалення нового Договору зі спільною заявою про безумовну незгоду з ним виступили Франція, Велика Британія і США, заявивши, що він не “вирішує проблеми безпеки, які й надалі роблять ядерне стримування необхідним”³⁴. Росія також чітко заявила про незгоду. Міністр закордонних справ Росії С.Лавров назвав поширення руху заборону ядерної зброї “небезпечною та оманливою тенденцією”, яка “ігнорує важливість урахування всіх наявних факторів, що впливають на стратегічну стабільність”³⁵. З п’яти постійних членів РБ ООН (P5), Китай виявив найменше антипатії у ставленні до ДЗЯЗ – на ГА ООН з питань ДЗЯЗ він утримався від голосування. Згідно з заявою МЗС Китаю у березні 2017р., китайська мета “остаточна повна заборона та повне знищення ядерної зброї” “принципово відповідає цілям переговорів з питань договору про заборону ядерної зброї”³⁶.

Для прихильників ДЗЯЗ, Договір відкриває новий шлях уперед і може бути вирішальним шансом поновити рух до повного ядерного роззброєння. Для його опонентів – це відволікаючий чинник, який не враховує реалій глобальної політики сили і стратегічної ролі ядерної зброї. Для його прихильників бажання ядерних держав зберегти стратегічну роль ядерної зброї за нинішньої розстановки сил у світовій політиці є саме такою проблемою, яку треба розв’язати. Для його опонентів цей погляд лише показує протиріччя між їх реалізмом і наївним ідеалізмом, який і призвів до ухвалення Договору. Висловлювалися й інші причини стурбованості стосовно ДЗЯЗ: не останньою чергою тим, що його виконання може поставити під загрозу дієвість ДНЯЗ (попри слова про визнання й підтримку ДНЯЗ у ДЗЯЗ), а також з приводу браку ясності стосовно методів перевірки виконання Договору³⁷. В основі дискусії про переваги ДЗЯЗ, однак, лежать давні, глибокі філософські відмінності стосовно зв’язку між ядерною зброєю і міжнародною безпекою. Багато впливових критиків ДЗЯЗ вважають ядерну зброю гарантією власної безпеки і світової стабільності. Це стосується не лише ядерних, але й інших держав, чия політика безпеки ґрунтується на уявленні про стримуючий ефект ядерної зброї союзника, наприклад, тих членів НАТО, які не мають власної ядерної зброї. Натомість прихильники ДЗЯЗ бачать постійний ризик цілеспрямованого чи

³⁴ US Mission to the United Nations, ‘Joint press statement from the permanent representatives to the United Nations of the United States, United Kingdom, and France following the adoption of a treaty banning nuclear weapons’, 7 July 2017.

³⁵ Russian Ministry of Foreign Affairs, ‘Foreign Minister Sergey Lavrov’s remarks at a UN Security Council meeting on the non-proliferation of weapons of mass destruction: Confidence building measures, New York, January 18, 2018’, 18 Jan. 2018. Див. також: Russian Ministry of Foreign Affairs, ‘Statement by Foreign Minister Sergey Lavrov at the 72nd session of the UN General Assembly, New York, September 21, 2017’, 21 Sep. 2017.

³⁶ Chinese Ministry of Foreign Affairs, ‘Foreign Ministry Spokesperson Hua Chunying’s regular press conference on March 20’, 20 Mar. 2017.

³⁷ Rühle, M., ‘The nuclear weapons ban treaty: Reasons for scepticism’, *NATO Review*, 19 May 2017; Carlson, J., ‘The nuclear weapon ban treaty is significant but flawed’, *The Interpreter*, Lowy Institute, 11 July 2017; Afina, Y. et al., *Negotiation of a Nuclear Weapons Prohibition Treaty: Nuts and Bolts of the Ban—The New Treaty: Taking Stock* (UN Institute for Disarmament Research: Geneva, 2017).

випадкового використання ядерної зброї, доки вона існує, і стверджують, що за надзвичайно руйнівних наслідків її застосування будь-який ризик є надто високим.

Це питання вирішуватиметься не вагою філософських доводів сторін, а їх політичною вагою. Проблема прихильників ДЗЯЗ у тому, що хоча 50 без'ядерних держав негайно підписали Договір, але до кінця 2017р. до нього приєдналися лише шість держав. Зміни *status quo* мають зберігати темп, інакше вони можуть зійти нанівець. Для ядерних держав, і особливо Р5, проблема в тому, що навіть разом із союзниками вони завжди будуть у меншості в цьому питанні на всіх міжнародних форумах, крім самої РБ ООН.

Договір набуде чинності через 90 днів після його ратифікації 50-ю державою. Усі підписанти проходять процес ратифікації, і можливо, з підписанням Договору новими державами аргументи стосовно ДЗЯЗ почнуть накопичуватися в рамках підготовки до Оглядової конференції ДНЯЗ 2020р. Попередні оглядові конференції давали без'ядерним державам можливість висловити розчарування, а ядерним – захищатися і протидіяти. Буде цікаво, якщо Конференція 2020р. стане винятком у цьому сенсі. Можна було б, наприклад, здійснити кроки для подальшого скорочення кількості ядерних боєголовок і підвищення ядерної безпеки. Противники і прихильники ДЗЯЗ можуть раптом стати однодумцями, захищаючи головний світовий інструмент нерозповсюдження – ДНЯЗ – від загрози ерозії, в чому вони звинувачують один одного.

II. Міжнародна напруженість і зміни балансу сил

Росія, США, Захід

Утрата темпу в контролі над ядерною зброєю після домовленості про Новий СНО у 2010р. сталася на фоні погіршення взаємовідносин Росії і США. Ця проблема наростала поступово. Задовго до анексії Криму Росією у 2014р. Адміністрація Б.Обами воліла перезавантаження відносин з Росією, зіпсованих після російсько-грузинської війни у серпні 2008р.³⁸ Складнощі в американо-російському контролі над озброєннями проглядалися й раніше. Частково вони були зумовлені бажанням Росії відновити статус світової потуги, коли багато обов'язкових для виконання угод про контроль над озброєннями вона вважала наслідком своєї колишньої слабкості. Проблеми були у сферах і озброєнь, і контролю над озброєннями. Після виходу США з Договору ПРО у 2002р. в Росії казали, що розробка у США систем ПРО є серйозною перешкодою для скорочення ядерної зброї, оскільки з урахуванням ефективності цих систем відносини стримування зазнають дестабілізації. Росія активно наголошувала на цьому з 2007р., особливо у зв'язку з Договором про РСМД, після оголошення американських планів створити систему ПРО у Східній Європі³⁹. Хоча США та інші члени

³⁸ 'Obama resets ties to Russia, but work remains', *New York Times*, 7 July 2009; Zygar, M., 'The Russian reset that never was', *Foreign Policy*, 9 Dec. 2016.

³⁹ Erastö, T., *Between the Shield and the Sword: NATO's Overlooked Missile Defense Dilemma* (Ploughshares Fund: San Francisco, CA, June 2017).

НАТО говорили переважно про захист від іранського ракетного потенціалу, російські посадовці постійно заявляли, що європейська ПРО послабить російські можливості ядерного стримування. У 2008р. Росія нібито почала випробування крилатих ракет наземного базування (КРНБ) забороненої Договором про РСМД дальності⁴⁰. В лютому 2017р. американські ЗМІ повідомляли, що Росія розгорнула ці КРНБ; американський генерал повторив цю заяву на слуханнях у Конгресі США⁴¹. Неможливо довести, що якби не протиракетний потенціал США, Росія не розробляла б і не випробовувала нову КРНБ; однак Росія наполегливо й чітко заявляла про свою стурбованість і потребу реагувати.

Подразники у вигляді розробки озброєнь та фактичної заморозки контролю над озброєннями були лише однією з причин зростання напруженості між Росією і США. Вже кілька років стурбованість викликають небезпечне зближення літаків і кораблів Росії і НАТО в повітрі та на морі⁴². Пізніше лунали заяви про втручання Росії у внутрішню політику Заходу, особливо президентські вибори у США 2016р.⁴³ Але вирішальними моментами у тривалому погіршенні відносин стали анексія Росією Криму та її участь у конфлікті на сході України⁴⁴. Ці події покляли край усім сподіванням, що Росія зможе в середньостроковій перспективі інтегруватись із Заходом, що вона намагалася зробити у 1990-х роках. Натомість еволюція державної політики Росії підтвердила підхід, спрямований на перетворення її на геополітичний центр Євразії⁴⁵. Це означає, що Росія прагне збалансованих відносин з Китаєм і перебирає на себе провідну роль у формуванні політико-стратегічного навколишнього середовища, що наочно засвідчило її рішення про військове втручання в Сирії у вересні 2015р.⁴⁶ Своєю чергою, Стратегія національної безпеки США, оголошена у грудні 2017р., ґрунтується на аналогічній думці – що спроби інтеграції з Росією (як і з Китаєм) загалом провалилися⁴⁷.

⁴⁰ Gordon, M.R., 'US says Russia tested cruise missile, violating treaty', *New York Times*, 28 July 2014.

⁴¹ Gordon, M.R., 'Russia deploys missile, violating treaty, and challenging Trump', *New York Times*, 14 Feb. 2017; Ali, I., 'US general says Russia deploys cruise missile, threatens NATO', Reuters, 8 Mar. 2017. Див. також підрозділ II розділу 7 цього видання.

⁴² Sharkov, D., 'NATO: Russian aircraft intercepted 110 times above Baltic in 2016', *Newsweek*, 4 Jan. 2017; Frear, T., 'List of close military encounters between Russia and the West, March 2014-March 2015', European Leadership Network, [2015]; Frear, T., Kulesa, L. and Kearns, I., *Dangerous Brinkmanship: Close Military Encounters Between Russia and the West in 2014* (European Leadership Network: London, Nov. 2014).

⁴³ Gessen, M., 'Russian interference in the 2016 election: A cacophony, not a conspiracy', *New Yorker*, 3 Nov. 2017; 'Russian hacking and influence in the US election', *New York Times*, [n.d.]; Mason, R., 'Theresa May accuses Russia of interfering in elections and fake news', *The Guardian*, 14 Nov. 2017.

⁴⁴ Про погіршення відносин між Росією і США див.: Сміт, *Щорічник СІПІ 2017* (посилання 4). Про відсторонення Росії від архітектури європейської безпеки див.: Ентоні Я. "Конфлікт чи мир у Європі? Зростання невизначеності та підвищення небезпеки". – *Щорічник СІПІ 2017*, підрозділ I розділу 4. Про конфлікти на пострадянському просторі див.: Клименко К. "Конфлікти на пострадянському просторі: останні події". – *Щорічник СІПІ 2017*, підрозділ II розділу 4.

⁴⁵ Trenin, D., 'Russia's evolving grand Eurasia strategy: Will it work?', Carnegie Moscow Center, 20 July 2017.

⁴⁶ 'Unlikely partners', *The Economist*, 29 July 2017.

⁴⁷ White House, *National Security Strategy of the United States of America* (White House: Washington, DC, Dec. 2017), p.3.

Така напруженість між Росією і Заходом певним чином нагадує холодну війну. Однак проводити паралелі не варто, оскільки за 30 років після завершення конфронтації сталося багато важливих змін. Помітна відмінність полягає в тому, що складні взаємовідносини між Росією і групою держав під проводом США є лише одним з кількох важливих центрів міжнародної напруженості в сучасній світовій політиці.

Південнокитайське море, Східнокитайське море і напруженість між Китаєм та Індією

Поєднання економічного зростання та військової міцї дозволяє Китаю проводити дедалі активнішу зовнішню політику як у регіоні, так і в цілому світі. Невирішені територіальні спори залишаються ключовими елементами відносин Китаю в регіоні. Найважливішими серед них є суперечки з кількома державами Південно-Східної Азії за острови та острівці в Південнокитайському морі, а також з Японією за вісім безлюдних острівців у Східнокитайському морі⁴⁸. Обидві суперечки загострились у 2016р.: у порушеній Філіппінами справі міжнародний арбітраж відхилив претензії Китаю в Південнокитайському морі; Японія наприкінці 2016р. заявила, що посилить військово-морську присутність у Східнокитайському морі⁴⁹.

У 2017р. напруженість в обох суперечках дещо знизилася. В червні Китай і Японія домовилися запровадити механізм контактів військово-повітряних і військово-морських сил для попередження зіткнень у районі Східнокитайського моря⁵⁰. Так само в листопаді Асоціація держав Південно-Східної Азії (АСЕАН, *Association of Southeast Asian Nations, ASEAN*) і Китай домовилися започаткувати переговори про кодекс поведінки в регіональній морській діяльності в Південнокитайському морі⁵¹.

У середині 2017р. знову зросла напруженість у завжди складних відносинах Китаю та Індії – через будівництво Народно-визвольної армією Китаю (НВАК) дороги на території поблизу індійського штату Сіккім, на яку претендують Китай і Бутан⁵². Це не було безпосередньою територіальною суперечкою між Китаєм та Індією, але Індія перекинула військові частини для підтримки Бутану, єдиної сусідньої країни, з якою Китай не має дипломатичних відносин. Протистояння тривало понад два місяці, доки дві сторони

⁴⁸ Lin, K.C. and Villar Gertner, A., *Maritime Security in the Asia-Pacific: China and the Emerging Order in the East and South China Seas (Chatham House: London, July 2015)*.

⁴⁹ Permanent Court of Arbitration (PCA), 'PCA Case no.2013-19 in the matter of the South China Sea arbitration before an arbitral tribunal constituted under Annex VII to the 1982 United Nations Convention on the Law of the Sea between the Republic of the Philippines and the People's Republic of China: Award', 12 July 2016; Associated Press, 'Japan boosts coast guard fleet to defend disputed East China Sea islands', *The Guardian*, 22 Dec. 2016. Корисний довідник про суперечки та аналіз на 500 сторінках див.: Holmes, O. and Phillips, T., 'South China Sea dispute: What you need to know about The Hague court ruling', *The Guardian*, 12 July 2016.

⁵⁰ 'China, Japan agree on early launch of air, maritime contact mechanism', *Xinhua*, 30 June 2017.

⁵¹ Досі не зрозуміло, чим кодекс поведінки відрізнятиметься від Декларації АСЕАН і Китаю 2002р. стосовно поведінки сторін у Південнокитайському морі; див.: Lee, Y., 'A South China Sea code of conduct: Is real progress possible?', *The Diplomat*, 18 Nov. 2017.

⁵² Bhutanese Ministry of Foreign Affairs, Press release, 29 June 2017.

не владнали її. Хронічна недовіра, що лежить в основі цієї фактично невеликої локальної кризи, знову загострилась у грудні 2017р., коли індійський безпілотник розбився на китайському боці сіккімської ділянки китайсько-індійського кордону⁵³.

Повнення індо-пакистанського конфлікту в Кашмірі

Ще складнішими є відносини Індії з Пакистаном. Це невирішене протистояння, позначене чотирма війнами та рядом менших зіткнень, є одним з визначальних питань у Південній Азії⁵⁴. Підґрунтям цієї напруженості є триваючий територіальний спір з приводу Кашміру, не вирішений з часу здобуття двома країнами незалежності у 1947р. Після Каргільського конфлікту 1999р. і попри домовленість про припинення вогню 2003р., були численні зіткнення на лінії контролю та жертви з обох сторін⁵⁵. Упродовж 2017р. загинули понад 200 бійців, близько 80 працівників служб безпеки та не менше 57 цивільних, через що цей рік став найбільш смертоносним на спірній території за 10 останніх років⁵⁶.

Геополітичне суперництво Ірану та Саудівської Аравії

Іран і Саудівська Аравія загрузли в боротьбі, яка може стати такою ж нескінченною, як відносини Індії з Китаєм і Пакистаном. Ці дві країни – регіональні важковаговики, які опинилися по різні боки збройних конфліктів в Іраку, Сирії та Ємені. Їх суперечки формують одну з головних ліній поділу на Близькому Сході, і деякі оглядачі називають цю ситуацію новою регіональною холодною війною⁵⁷. Їх суперництво часто тлумачать як прояв конфлікту між шіїтською і сунітською гілками ісламу. Релігія відіграє дуже важливу політичну роль для обох держав: згідно з Конституцією Ірану, верховним лідером є шіїтський аятола, а правляча сім'я у Саудівській Аравії має давній і тісний зв'язок з ваххабітською течією сунітського ісламу, а Саудівське королівство виконує функцію охоронця Мекки. Хоча релігійний елемент має важливе значення, ірано-саудівські відносини такою ж мірою є безпосереднім суперництвом за владу в регіоні, де стратегічні цілі кожної держави визначаються розумінням її національних інтересів. Історичні та національні аспекти цих відносин так само важливі, оскільки

⁵³ Chinese Ministry of Foreign Affairs, 'Foreign Ministry spokesperson Geng Shuang's regular press conference on December 7, 2017', 8 Dec. 2017; Indian Press Information Bureau, 'In response to the media article of 07 Dec 17 by Xinhua News Agency', 7 Dec. 2017.

⁵⁴ 'Conflict between India and Pakistan', Council on Foreign Relations, 15 Mar. 2018.

⁵⁵ 'Kargil conflict timeline', BBC News, 13 July 1999; Kumar, H., 'Indian and Pakistani forces agree to cease-fire in Kashmir', *New York Times*, 26 Nov. 2003; Raja, A., 'Over 4,500 soldiers killed along LOC in Pak firing since 2001: Army', *Indian Express*, 5 Nov. 2016; 'Indian Army killed 137 Pak soldiers in 2017: Reports', *The Quint*, 10 Jan. 2018.

⁵⁶ Agence France-Presse, 'Indian troops kill top militant in Kashmir', *The Guardian*, 26 Dec. 2017.

⁵⁷ Див., наприклад: Santini, R.H., 'A new regional cold war in the Middle East and North Africa: Regional security complex theory revisited', *International Spectator*, vol.52, no.4 (2017), pp.93-111. Про конфлікти в регіоні Близького Сходу та Північної Африки див. підрозділ V розділу 2 цього видання.

це – суперечка між арабами та персами такою ж мірою, як і між сунітською і шіїтською течіями ісламу.

До стратегічних інтересів Ірану в регіоні належать: допомога Президенту Б.Асаду в утриманні влади в Сирії; підтримка союзників в Іраку і збереження територіальної цілісності цієї країни, всупереч прагненню курдів до незалежності; підтримка Хезболли в Лівані; допомога хуситам у Ємені. Корпус стражів Ісламської революції (*Islamic Revolutionary Guard Corps*) є головним інструментом реалізації цих стратегічних цілей, яких Іран намагається досягти завдяки наданню військової допомоги, а також шляхом вербовки бойовиків для шіїтського ополчення в Іраку та Сирії⁵⁸.

Саудівська Аравія намагається завадити подальшому зростанню впливу Ірану і збільшити власний вплив за допомогою своїх союзників у регіоні, зокрема, Об'єднаних Арабських Еміратів (ОАЕ), та підтримки США, деяких європейських країн і, менш явно, Ізраїлю. Це призвело до серії військових і дипломатичних баталій у регіоні – в Іраку, Лівані, Сирії та Ємені, а також з приводу Катару, – де Іран і Саудівська Аравія протистоять одне одному. Коли Саудівська Аравія, ОАЕ та Бахрейн заморозили дипломатичні та торговельні відносини з Катаром через нібито підтримку ним терористичних угруповань, Іран був серед тих держав, які посилили підтримку Катару та водночас виграли від зростання торгівлі з ним⁵⁹.

У Сирії Іран підтримує режим Б.Асада, тоді як Саудівська Аравія намагається його скинути; в Ємені Саудівська Аравія підтримує Уряд, тоді як Іран почав постачати озброєння повстанцям. Хоч іранські та саудівські війська напряму не воювали між собою, вони воювали з силами, які підтримуються іншою стороною, а їх маріонетки воювали між собою. Їх участь у регіональних конфліктах, попри заявлені наміри, досі не призвела до мирного врегулювання жодного з них.

Напруженість усередині НАТО через відносини з Туреччиною

Крім напруженості між тією чи іншою парою суперників або в окремих географічних зонах, є і ширші зміни геополітичних і геостратегічних відносин і балансу сил. Ці процеси неможливо пояснити ні біполярною моделлю холодної війни, ні однополярною моделлю першого 10-річчя після її завершення. Хоч очевидно, що відбуваються зміни, не ясно, яким буде їх результат. З цієї точки зору, наростання проблем у відносинах між більшістю членів НАТО та Туреччиною може мати не менші довгострокові наслідки, ніж зміни у відносинах між Росією і США та в балансі сил між Китаєм і США.

Не є новиною, що позиція Туреччини в НАТО часто є незручною для Альянсу, попри понад 70 років її членства в ньому та роль стратегічного

⁵⁸ Hiltermann, J., *Tackling the MENA Region's Intersecting Conflicts* (International Crisis Group: Brussels, 22 Dec. 2017), pp.4-5; Katzman, K., *Iran's Foreign and Defense Policies*, Congressional Research Service (CRS) Report for Congress RL44017 (US Congress, CRS: Washington, DC, 19 Jan. 2018).

⁵⁹ Adil, H., 'Turkey, Iran, Pakistan see big trade boost with Qatar', Al Jazeera, 3 Dec. 2017.

форпосту на його південно-східному фланзі. Зокрема, суперечки між Грецією і Туреччиною через Кіпр та Егейське море є елементом внутрішньої політики НАТО з моменту їх вступу до Альянсу в 1952р. Відносини Туреччини з європейськими державами та ЄС є загалом складними, не останньою чергою через упередженість до Туреччини в деяких європейських політичних колах, яка ще більш загострювалася в періоди прямого військового правління у країні в 1960-1965рр. і 1980-1983рр. та домінування військових у політиці в 1971-1973рр. і 1997р. Це дає підстави для занепокоєння правами людини, яке знову виникло через спробу військового перевороту проти Президента Туреччини Р.Ердогана в липні 2016р. і особливо реакцію влади на неї. Після спроби перевороту відбулися масові звільнення урядових чиновників, у т.ч. багатьох військових; за оцінкою, 110-150 тис. чиновників були звільнені і 36-50 тис. осіб заарештовані; багато судових процесів тривали й у 2018р.⁶⁰ Тоді як критики турецького Уряду висловлювали стурбованість зазіханнями на свободу, його прихильники переймалися перебуванням у США Ф.Гюлена (*Fethullah Gülen*), який нібито був натхненником перевороту⁶¹. Підозри про участь США в перевороті, який Туреччина вперто називає “гюленістським”, проявилися знов і, здається, до кінця не зникли⁶². Занепокоєння ще більше зросло у 2017р. через зміни в Конституції стосовно збільшення повноважень турецького Президента⁶³.

Відносини Туреччини з її союзниками по НАТО останнім часом ускладнювалися ще двома обставинами: відносинами із Сирією і Росією.

По-перше, впродовж п'яти років з 2011р. стратегічною і політичною метою Туреччини в Сирії було повалення Президента Б.Асада. У 2016р. цілі Туреччини змінились і звужились, а саме: захист кордону; збереження свого впливу в Сирії; протидія Робітничій партії Курдистану (РПК, *Partiya Karkeren Kurdistan, PKK*) та спорідненим з нею організаціям на півночі Сирії, Партії Демократичний союз (*Partiya Yekitiya Democrat, PYD*) і Загонам народної самооборони (*Yekineyen Parastina Gel, YPG*); завдання поразки угрупованню Ісламська держава (ІД, *Islamic State, IS*). Ця зміна означала, що Туреччина почала дистанціюватися від стратегічних цілей і операцій США в Сирії. Розбіжності внаслідок цієї зміни поглибилися наприкінці 2016р.,

⁶⁰ Нижчі оцінки: ‘Turkey suspends 291 navy personnel over links to failed coup’, Reuters, 13 Nov. 2016. Вищі оцінки: ‘Admirals, others sentenced to life for FETO’s 2016 coup bid’, *Daily Sabah*, 6 Mar. 2018. Про спробу перевороту див. також: Sahlin, M., ‘Turkey’s search for stability and legitimacy in 2016’, *SIPRI Yearbook 2017*, pp.151-162.

⁶¹ Європейський Парламент усіма фракціями ухвалив необов’язкову до виконання резолюцію, що засуджує “непропорційні репресивні заходи” після спроби перевороту, та закликав ЄС заморозити переговори про членство Туреччини в ЄС. Див.: European Parliament, Resolution on EU-Turkey relations, 2016/2993(RSP), 24 Nov. 2016; Rankin, J. and Shaheen, K., ‘Turkey reacts angrily to symbolic EU parliament vote on its membership’, *The Guardian*, 24 Nov. 2016.

⁶² Arango, T. and Yeginsu, C., ‘Turks can agree on one thing: US was behind failed coup’, *New York Times*, 2 Aug. 2016; та ‘Turkey seeks arrest of ex-CIA officer Fuller over coup plot’, BBC News, 1 Dec. 2017.

⁶³ Srivastava, M., ‘Why does Erdogan want a new Turkish constitution?’, *Financial Times*, 19 Jan. 2017; Shaheen, K., ‘Erdogan clinches victory in Turkish constitutional referendum’, *The Guardian*, 16 Apr. 2017.

коли Туреччина приєдналась до Ірану і Росії на конференції в Астані (Казахстан). Ця конференція принесла припинення вогню в Сирії і тим самим відсунула на другий план миротворчі зусилля США⁶⁴. Переговори в Астані тривали впродовж 2017р. і, попри їх невелику продуктивність, вони виглядали достатньо обнадійливо для того, щоб до них долучилась ООН⁶⁵. США залишилися за межами процесу. В серпні 2016р. Туреччина також розпочала наступ на ІД та курдські угруповання на півночі Сирії⁶⁶. Хоча США також завдавали ударів по силах ІД в Сирії, вони одночасно підтримували курдські сили, атаковані Туреччиною.

По-друге, разом з погіршенням відносин Туреччини зі США в Сирії, вона підписала угоду з Росією на придбання зенітних ракетних систем (ЗРС) *S-400*⁶⁷. На фоні зростання напруженості між НАТО та Росією в НАТО були стурбовані можливою спробою турецького Уряду “усидіти на двох стільцях”. Є і ще одна, переважно технічна, але, з точки зору НАТО, не менш важлива проблема: російська ЗРС не сумісна з системами НАТО, які розробляються⁶⁸. Замовляючи ЗРС у Росії, Туреччина не відмовляється й від замовлення бойових літаків *F-35* та інших нових систем озброєнь у США – її головного на сьогодні постачальника⁶⁹. Туреччина є також виконавцем “спільних ядерних завдань” НАТО: хоча вона не має ядерної зброї, але на авіабазі Інджирлік зберігаються близько 50 американських ядерних боєприпасів⁷⁰.

Попри розбіжності і спори між Туреччиною і рядом її союзників по НАТО, взаємно визнана стратегічна зацікавленість у союзі досі переважала всі інші міркування. Немає достатніх підстав для висновку про те, що надалі буде інакше. Але не виключена фундаментальна зміна стратегічних позицій Туреччини мірою інших змін у світовому балансі сил. Якщо б вона переорієнтувалася з НАТО, Європи і США – можливо, на більш виразну роль на Близькому Сході та в Середній Азії з новими союзниками й новими пріоритетами, – то деякі ключові стратегічні розрахунки НАТО, Росії і ряду регіональних потуг Близького Сходу виглядали б зовсім інакше.

⁶⁴ Walker, S. and Shaheen, K., ‘Syria ceasefire appears to hold after rivals sign Russia-backed deal’, *The Guardian*, 30 Dec. 2016; та Osborn, A. and Coskun, O., ‘Russia, Turkey, Iran eye dicing Syria into zones of influence’, Reuters, 28 Dec. 2016. Про Туреччину та курдів див. також підрозділ V розділ 2 цього видання.

⁶⁵ Solovyov, D. and Miles, T., ‘UN to join Syria talks in Astana, with humanitarian hopes’, Reuters, 21 Dec. 2017.

⁶⁶ Про турецькі оцінки та операції у 2016р. див.: Sahlin (посилання 60).

⁶⁷ Обсяг і остаточна вартість закупівлі невідомі. Див.: Gumrukcu, T. and Toksabay, E., ‘Turkey, Russia sign deal on supply of S-400 missiles’, Reuters, 29 Dec. 2017.

⁶⁸ ‘Turkey’s \$2bn arms deal with Russia faces hurdles, and possible sanctions’, *The Economist*, 30 Nov. 2017.

⁶⁹ Див. Базу даних СПІРІ про поставки озброєнь. Про купівлю *F-35* див.: F-35 Lightning II, ‘Turkey: Building on decades of partnership’, Lockheed Martin, [n.d.]. Туреччина – одна з восьми союзників США, які спільно фінансували його розробку; див.: ‘The 11 countries expected to buy F-35 fighter jet’, Reuters, 6 June 2014.

⁷⁰ Reif, K., ‘US nuclear weapons in Turkey raise alarm’, Arms Control Association, Nov. 2017.

III. Безпека й небезпека людини

Ускладнення збройних конфліктів

Загальною тенденцією цього 10-річчя є збільшення збройних конфліктів, кількість яких кожного року повертається до рівня початку 1990-х років – завершення холодної війни⁷¹. Подекуди спостерігається певний прогрес. Так, у Колумбії, попри складнощі на кордонах з Еквадором, Перу та Венесуелою, мирна угода 2016р. виконується⁷². Зміцнюється мир у Непалі⁷³. Але аналіз окремих з головних збройних конфліктів свідчить про їх нерегульованість і смертоносність, переважно для цивільного населення⁷⁴. За ці 10 років число цивільних, загиблих від насильницьких конфліктів, подвоїлось, як і число загиблих від бойових дій, які у вражених конфліктом країнах завжди супроводжуються непрямими смертоносними проявами конфлікту у вигляді недоїдання, голоду, забруднення джерел водопостачання та руйнування системи охорони здоров'я⁷⁵. За оцінкою Верховного комісара ООН у справах біженців (*UN High Commissioner for Refugees*), 28 300 осіб щодня змушені залишати домівки через насильницькі конфлікти та переслідування. Кількість примусово переміщених осіб у світі перевищує 65 млн. і останніми роками різко зростає – переважно внаслідок насильницьких конфліктів⁷⁶.

У багатьох місцях безпека людини продовжує погіршуватися через мінливий і часто хаотичний характер конфлікту. Кількість збройних угруповань, задіяних в одному конфлікті, зростає: в середньому з восьми у кожному внутрішньому конфлікті у 1950р. до 14 – у 2010р.⁷⁷ Остання величина є досить помірною, порівняно з фактичною кількістю збройних угруповань у деяких війнах: у Сирії зафіксовано понад 1 000 різних воєнізованих угруповань, а в Лівії – аж 2 000⁷⁸. Під час конфлікту ці угруповання змінюють підпорядкування, створюючи й розриваючи кон'юнктурні союзи з сильнішими. Деякі з цих угруповань експортують насильство у вигляді терористичних актів. У 2014-2016рр. Європол (*Europol*) зафіксував зменшення кількості спроб терактів у країнах ЄС (з 226 до 142, з яких лише третина були реалізовані)⁷⁹. Більшість із 142 жертв терактів у державах ЄС у 2016р. загинули від дій груп та осіб, які заявляли про свою належність до угруповань, що воюють на Близькому Сході та в Північній Африці, зокрема до ІД⁸⁰.

⁷¹ Sollenberg and Melander (посилання 1).

⁷² Про мирну угоду в Колумбії див.: Валенсуела П. «Тетя із темряви? Надія на мир у Колумбії». – *Щорічник СІПРІ 2017*, підрозділ II розділу 4; підрозділ II розділу 2 цього видання.

⁷³ Про побудову миру в Непалі див. підрозділ III розділу 2 цього видання.

⁷⁴ Див. підрозділ I розділу 2 цього видання.

⁷⁵ World Bank Group and United Nations, *Pathways for Peace: Inclusive Approaches to Preventing Violent Conflict-Main Messages and Emerging Policy Directions* (World Bank: Washington, DC, Oct. 2017), pp.6-8.

⁷⁶ UN High Commissioner for Refugees, 'Figures at a glance', 17 June 2017.

⁷⁷ World Bank Group and United Nations (посилання 75), p.6.

⁷⁸ World Bank Group and United Nations (посилання 75), p.6; 'Guide to key Libyan militias', BBC News, 11 Jan. 2016.

⁷⁹ European Union Agency for Law Enforcement Cooperation (Europol), *European Union Terrorism Situation and Trend Report 2017* (Europol: The Hague, 2017), p.10.

⁸⁰ European Union Agency for Law Enforcement Cooperation (посилання 79). Про боротьбу з тероризмом у Європі див. також підрозділ IV розділу 2 цього видання.

У багатьох випадках численні збройні угруповання здебільшого причетні до кримінального насильства. Дослідження зв'язку між злочинністю та конфліктом показують, що кримінальні та політичні організації часто діють в одній стратегічній і географічній зоні, іноді – конкуруючи за контроль над нею, а іноді – співпрацюючи в її використанні⁸¹. Прикладами таких зон є: шляхи торгівлі наркотиками, людьми, зброєю та контрабандними товарами, зокрема тютюном; незаконні чи незахищені кустарні копальні; маргіналізовані громади; райони країни і функції влади, в яких центральний державний контроль відсутній, обмежений чи корумпований. У таких випадках відмінність між криміналом і політикою часто є предметом довільного навішування ярликів.

Смертоносний потенціал кримінального насильства так само великий, як і у внутрішніх війн. У Мексиці, за деякими оцінками, число вбивств унаслідок організованої злочинності у 2006-2017рр. перевищило 100 тис.; у 2006р. посаду Президента посів Ф.Кальдерон (*Felipe Calderón*) і Уряд Мексики започаткував широку кампанію проти наркоторговельних організацій у країні⁸². Після високого рівня насильства у 2007-2011рр. смертність від вбивств дещо зменшилась, але, за повідомленнями, у 2014р. знову почала зростати та у 2017р. досягла найвищого за 30 років рівня⁸³. Ситуація в Мексиці з 2006р. вирізняється масштабом та обсягом кримінального насильства; вона ілюструє, наскільки руйнівною може стати ця проблема.

Складнощі додає інтернаціоналізація багатьох конфліктів, які на початковому етапі були внутрішніми. Дещо більше третини триваючих збройних конфліктів є інтернаціоналізованими – судячи з участі у конфліктах іноземних військ, іноді, але не завжди, як безпосередніх учасників бойових дій⁸⁴. Чотири збройні конфлікти на Близькому Сході та в Північній Африці – в Іраку, Лівії, Сирії та Ємені – визначаються насамперед участю іноземних сил. Конфлікти також можуть бути інтернаціоналізовані в ширшому сенсі, завдяки зовнішній підтримці – політичній, фінансовій чи технічній, зокрема підготовці сил або постачанню техніки – одній чи кільком воюючим сторонам, як це відбувалося в Єгипті та в палестино-ізраїльському конфлікті⁸⁵. В Африці збройні конфлікти, що виникають у специфічних внутрішніх соціальних, економічних, політичних і дедалі більше екологічних умовах певних країн, також дедалі більше неминуче інтернаціоналізуються. Одним з аспектів такої інтернаціоналізації в Африці є контртерористична діяльність

⁸¹ De Boer, J. and Bossetti, L., *The Crime-Conflict Nexus: Assessing the Threat and Developing Solutions*, Crime-Conflict Nexus Series no.1 (United Nations University, Centre for Policy Research: Tokyo, May 2017).

⁸² Beittel, J.S., *Mexico: Organized Crime and Drug Trafficking Organizations*, Congressional Research Service (CRS) Report for Congress R41576 (US Congress, CRS: Washington, DC, 25 Apr. 2017), p.2. Див. також підрозділ II розділу 2 цього видання.

⁸³ Flannery, N.P., 'Is Mexico really the world's most dangerous war zone?', *Forbes*, 10 May 2017; Gillespie, P. 'Mexico reports highest murder rate on record', *CNN*, 22 Jan. 2018.

⁸⁴ Sollenberg and Melander (посилання 1).

⁸⁵ Див. підрозділ V розділу 2 цього видання.

Великої Британії, США і Франції, яка відбувається паралельно з тенденцією ряду збройних угруповань в Африці вступати в контакти з Аль-Каїдою чи ІД⁸⁶.

Мірою активної участі зовнішніх гравців у загалом внутрішніх конфліктах, у них часто виникає зацікавленість у продовженні конфлікту чи формуванні умов для припинення насильства. Фактично, в усіх нинішніх збройних конфліктах для ефективного мирного врегулювання треба так чи інакше враховувати зовнішні інтереси.

Наслідки зміни клімату

У регіоні Сахеля велика територія, що простягнулася від Малі та басейну оз.Чад на схід до Сомалі, є наразі зоною небезпеки. Збройні конфлікти тривають у Камеруні, ЦАР, на півночі Ефіопії, в Малі, на півночі Нігерії, у Сомалі та Південному Судані. Крім того, є випадки локальних насильницьких конфліктів у багатьох частинах регіону Сахеля без участі повстанських угруповань, що прагнуть захопити державну владу. Ці випадки створюють характерну для регіону ситуацію небезпеки. У березні 2017р., після візиту на початку року до району оз.Чад, РБ ООН привернула міжнародну увагу до цього регіону. Підсумкова Резолюція РБ ООН примітна тим, що визнає роль зміни клімату в загостренні небезпеки для людей, разом з іншими факторами⁸⁷. Однак у наступній доповіді про цей регіон, який доручили підготувати Генеральному секретарю ООН, зміна клімату не згадувалась як дотичне питання⁸⁸. Як бачимо, досі важко долучити кліматичні та інші екологічні фактори до політичних обговорень та дій у сфері безпеки й небезпеки. Водночас, дедалі більше досліджень свідчать про вплив зміни клімату на виникнення суспільно-політичної нестабільності – переважно через змінні фактори нестачі продовольства та води⁸⁹.

Там само, як зміни клімату взаємодіють з іншими факторами – такими, як соціальна-економічна нерівність і неефективна, непідзвітна чи корумпована влада, – створюючи умови для насильницьких конфліктів, вони взаємодіють з насильством, посилюючи деструктивний ефект. Після тривалого періоду стабільного зменшення проблеми голоду вона знову зростає через зміни клімату та конфлікти. Наразі від хронічного голоду потерпають 815 млн. осіб, або близько 11% населення світу⁹⁰. Деякі райони, що найбільше страждають від продовольчої небезпеки та недоїдання, також дуже потерпають від конфліктів і зміни клімату. Голод кілька місяців на початку

⁸⁶ Див. підрозділ VI розділу 2 цього видання.

⁸⁷ UN Security Council Resolution 2349, 31 Mar. 2017. Про конфлікт в районі оз.Чад див. також підрозділ VI розділу 2 цього видання.

⁸⁸ United Nations, Security Council, Report of the Secretary-General on the situation in the Lake Chad Basin region, S/2017/764, 7 Sep. 2017.

⁸⁹ Vivekananda, J. et al., *Action on Climate and Security Risks: Review of Progress 2017* (Clingendael: The Hague, Dec. 2017).

⁹⁰ Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO), *The State of Food Security and Nutrition in the World 2017: Building Resilience for Peace and Food Security* (FAO: Rome, 2017), p.2.

2017р. тривав у деяких районах Південного Судану; ООН, звертаючись по термінове збільшення гуманітарної допомоги там, відзначала серйозний ризик голоду також на північному сході Нігерії, в Сомалі та Ємені – всі вони потерпають від конфліктів⁹¹.

Наслідки зміни клімату для суспільно-політичної стабільності через вплив на продовольчу безпеку – це не просто предмет стурбованості в районах, де помітні прямі наслідки зміни клімату. Світова продовольча безпека дедалі більше залежить від міжнародної торгівлі. Виробництво зерна є дуже сконцентрованим. Більшість обсягів пшениці, сої і кукурудзи вирощують у трьох районах: центрально-західний регіон США, Чорноморський регіон і Бразилія⁹². Коли ціни на продовольство є нестабільними, політичні ризики зростають⁹³. Наприклад, у Єгипті зростання цін на продовольство у 2008р. призвело до заворушень, а на початку 2011р. – до народного руху, який скинув Президента Х.Мубарака⁹⁴. Додаткові ризики існують на торгових “перехрестях” – критичних пунктах перетину маршрутів транспортування великих обсягів торгівлі. 14 з цих місць є критичними для світової продовольчої безпеки, і дослідження 2017р. виявило, що зміна клімату підвищує ризик їх дезорганізації: дедалі частіші екстремальні погодні явища спричинятимуть частіше блокування транспортних вузлів і руйнацію фізичної інфраструктури, тоді як підйом рівня моря загрожуватиме діяльності портів⁹⁵. Конфлікти та небезпека також загрожуватимуть безперешкодній торгівлі через ці 14 критичних вузлів. Якщо стисло, питання продовольчої безпеки, її зв’язок зі зміною клімату і конфліктами, з одного боку, та з безпекою людини й політичною стабільністю, з іншого, є предметом загальносвітової стурбованості і не обмежується бідними державами, які безпосередньо й сильно потерпають від зміни клімату чи занурені в насильницький конфлікт.

IV. Перспективи міжнародних інститутів

На початку 2017р. ключові посади на світовій арені посіли нові люди: Д.Трамп на посаді Президента США та А.Гутерреш на посаді Генерального секретаря ООН. Немає сумніву, що перший з них має більше практичної влади, ширшу арену дій і відоміший у світі. Заяви Д.Трампа як кандидата на посаду Президента (і навіть раніше) відбивали глибокий і постійний скептицизм США стосовно ООН та цінності міжнародних інститутів⁹⁶. Цей

⁹¹ ‘Famine “largest humanitarian crisis in history of UN”’, Al Jazeera, 11 Mar. 2017.

⁹² Bailey, R. and Wellesley, L., *Chokepoints and Vulnerabilities in Global Food Trade* (Chatham House: London, June 2017), p.v.

⁹³ Ruttinger, L. et al., *A New Climate for Peace: Taking Action on Climate and Fragility Risks* (Alpha: Berlin, 2015), pp.42-47.

⁹⁴ Hendrix, C.S. and Haggard, S., ‘Global food prices, regime type, and urban unrest in the developing world’, *Journal of Peace Research*, vol.52, no.2 (Mar. 2015), pp.143-157; Potsdam Institute for Climate Impact Research and Climate Analytics, *Turn Down the Heat: Confronting the New Climate Change Normal* (World Bank: Washington, DC, 2014), pp.144-147.

⁹⁵ Bailey and Wellesley (посилання 92), p.vi.

⁹⁶ Begley, S., ‘Read Donald Trump’s speech to AIPAC’, *Time*, 21 Mar. 2016; та Alexander, H., ‘Donald Trump and the United Nations: A fight waiting to happen?’, *Daily Telegraph*, 19 Jan. 2017.

скептицизм неявно звучав і в його інавгураційній промові, в якій він повторював тезу “Америка передусім”⁹⁷. Схоже, це вилилось у конкретні дії, коли він оголосив про намір США вийти з Паризької угоди про зміну клімату⁹⁸.

А.Гутерреш обраний дев’ятим Генеральним секретарем ООН з політичною програмою, в центрі якої є запобігання насильницьким конфліктам⁹⁹. Як засвідчує зміст цього вступу (і наступних розділів цього видання), останнім часом світ рухається не в цьому напрямі. Масштаб і складність завдання запобігання конфліктам очевидні, тому є зрозумілою і його потреба. Водночас, попри численні явні виклики для безперешкодного функціонування міжнародної системи врегулювання конфліктів і зміцнення безпеки людини, існує широка міжнародна підтримка цих зусиль. Паризька угода вижила, незважаючи на обіцянку Президента Д.Трампа якнайшвидше вийти з неї; очевидно, всі інші країни світу залишаються відданими Паризьким зобов’язанням¹⁰⁰. Водночас, Порядок денний 2030р. і його Цілі сталого розвитку (ЦСР, *Sustainable Development Goals, SDGs*) залишаються завданнями, що мотивують світовий розвиток. Це є проявом рішучого наміру покінчити з екстремальною бідністю у світі та досягти до 2030р. кращого, більш мирного, більш рівного, більш стійкого миру, ніж той, що ми маємо сьогодні¹⁰¹.

Поглиблення прірви між багатими та бідними всередині країн і між країнами дедалі більше визнається загрозою демократії та потенційним чинником конфлікту¹⁰². Згідно з одним дослідженням у 2017р., що ґрунтується на новому всеохопному наборі показників нерівності у світі, впродовж 1980-2016рр. сумарні статки 1% найбагатших жителів світу зросли вдвічі більше за сумарні статки найбідніших 50%¹⁰³. Автори доповіді попередили, що нерівність у деяких країнах, включно з Бразилією, Індією, Росією і США, досягла “екстремального рівня”, і особливо гостро проблема стоїть в Екваторіальній Африці та на Близькому Сході. Тому зв’язок між розвитком і побудовою миру – як у ЦСР, особливо в ЦСР 16 стосовно забезпечення миру і правосуддя шляхом створення сильних інститутів – має важливе значення для перспектив світової безпеки.

⁹⁷ White House, ‘The inaugural address: Remarks of President Donald J. Trump—as prepared for delivery’, 20 Jan. 2017.

⁹⁸ Shear, M.D., ‘Trump will withdraw US from Paris Climate Agreement’, *New York Times*, 1 June 2017; Volcovici, V., ‘US submits formal notice of withdrawal from Paris climate pact’, Reuters, 4 Aug. 2017.

⁹⁹ Guterres, A., ‘Challenges and opportunities for the United Nations’, Vision statement circulated by the president of the UN General Assembly, 4 Apr. 2016.

¹⁰⁰ Усі держави, що могли приєднатися до Паризької угоди, вже підписали, ратифікували або приєдналися до неї. Учасник угоди може подати ноту про вихід не раніше, ніж через три роки після набуття нею чинності. Оскільки Угода набула чинності для США 4 листопада 2016р., вони можуть подати ноту не раніше 4 листопада 2019р., і вона набуде чинності через рік після подання. Див.: Paris Agreement (посилання 5), Article 28(1).

¹⁰¹ Про Цілі сталого розвитку, перелічені в Резолюції ГА ООН 70/1 (посилання 5), див.: Чан С., Міланте Г. “Розвиток у небезпечних місцях”. – *Щорічник СІПРІ 2017*, підрозділ I розділу 9.

¹⁰² Див., наприклад: World Bank Group and United Nations (посилання 75); African Development Bank, *African Development Report 2015-Growth, Poverty and Inequality Nexus, Overcoming Barriers to Sustainable Development* (African Development Bank Group: Abijan, June 2016). ЦСР 10 – “зменшити нерівність усередині країн і між ними”; див.: Чан і Міланте (посилання 101).

¹⁰³ Alvarado, F. et al., *World Inequality Report 2018* (World Inequality Lab: Dec. 2017).

Ще зарано робити висновки про можливі наслідки та масштаб впливу Президента США та Генерального секретаря ООН під час їх перебування на посадах. Однак, у світовій політиці є й інші впливові гравці, чий вплив зростає зі змінами структури та балансу сил на міжнародній арені. Їх дії, вплив і прагнення будуть серед факторів, які визначатимуть, стане світ наступними роками більш чи менш мирним, витратитиме він більше чи менше ресурсів на військові приготування, і робитиме більше чи менше кроків у напрямі роззброєння. Більше про це зможуть розповісти наступні видання *Щорічника СППРІ*.

Частина І. Збройні конфлікти та їх врегулювання у 2017р.

Розділ 2. Збройні конфлікти і мирний процес

Розділ 3. Миротворчі операції і врегулювання конфліктів

2. Збройні конфлікти і мирний процес

Загальний огляд

У 2017р. збройні конфлікти точилися принаймні у 22 державах, і в багатьох з них брали участь численні недержавні збройні угруповання та зовнішні гравці. Мирні процеси були складними та багатовимірними, але у 2017р. спостерігалось мало явних прикладів успішного миротворчого втручання у збройні конфлікти, про які йдеться в цьому розділі. Їх жертвами було переважно цивільне населення.

За перші 11 місяців 2017р. від вибухової зброї загинули на 42% більше цивільних, ніж у 2016р. – понад 15 тис., переважно в містах. Число вимушених переселенців у світі на початку 2017р. перевищувало 65 млн., і схоже, що ці рекордні показники збережуться впродовж року, особливо враховуючи нову кризу переселення у М'янмі та затяжні кризи в інших місцях, зокрема в Афганістані, Демократичній Республіці Конго (ДРК), Сомалі, Південному Судані, Сирії і Ємені. У 2017р. збройні конфлікти спричинили також загострення продовольчої небезпеки: в семи країнах – у Ємені, Південному Судані, Сирії, Лівані, Центральноафриканській Республіці (ЦАР), Афганістані та Сомалі – щонайменше чверть населення відчувли критичний чи надзвичайний рівень нестачі продовольства.

В Америці спостерігалися позитивні ознаки того, що триваючий мирний процес у Колумбії може завершити єдиний активний збройний конфлікт у Західній півкулі (підрозділ II). Водночас, у кількох країнах Центральної і Південної Америки (включно із Сальвадором, Мексикою і Парагваєм) рівень політичного та кримінального насильства залишався високим. Міста Америки належать до найнебезпечніших у світі, а криза вимушеного переселення там загострюється.

У п'яти країнах Азії та Океанії у 2017р. тривали активні збройні конфлікти: в Афганістані, Індії, М'янмі, Пакистані та на Філіппінах (підрозділ III). У М'янмі наслідки вигнання народу рохінджа поширилися на Бангладеш, а в інших місцях, зокрема на Філіппінах, масове насильство безкарно чинили державні сили безпеки. В Афганістані та на Філіппінах зростає загроза з боку угруповання Ісламська держава (ІД), а інші райони Азії та Океанії продовжували потерпати від нестабільності з різних причин. Найпомітніше напруженість зростає в Північно-Східній Азії, головним чином через програми ядерної зброї і балістичних ракет Північної Кореї. У позитивному плані можна відзначити, що триваючі мирні процеси в Непалі та Шрі-Ланці сприяли зміцненню стабільності в цих двох країнах.

Два збройні конфлікти у 2017р. тривали в Європі: в Нагірному Карабаху (за участі Вірменії та Азербайджану) та в Україні (підрозділ IV). Водночас невирішені конфлікти на Кіпрі, у Грузії (Абхазія і Південна Осетія), Молдові (Придністров'я) та Косово хоч і були неактивними, але виглядали такими ж безнадійними, як і раніше. На цьому фоні зберігалася напруженість між Росією і НАТО – та Заходом загалом, – і лунали звинувачення Росії у втручанні у внутрішню політику Заходу. Крім того, європейські держави продовжували надавати першочергову увагу боротьбі з тероризмом.

ЯН ДЕЙВІС

I. Огляд збройних конфліктів і мирних процесів у 2017р.

ЯН ДЕЙВІС

Деякі з головних наслідків збройних конфліктів у 2017р.

Сучасні збройні конфлікти зосереджені здебільшого в міських районах і вражають цивільних: за даними *Action on Armed Violence*, у перші 11 місяців 2017р. від вибухової зброї загинули не менше 15 399 цивільних, переважна більшість – у містах, що на 42% більше, ніж у 2016р.¹ Важливим новим аспектом цих даних – уперше з початку їх фіксації – є те, що від авіаударів (отже, від дій держав) загинули понад 50% усіх жертв вибухової зброї². Застосування вибухової зброї в населених районах – особливо вибухової зброї з великим радіусом руйнувань, з невеликою точністю систем доставки або касетних боєприпасів – становить дедалі більшу проблему і є предметом нинішніх заходів гуманітарного контролю над озброєннями³. Підрахунок цивільних жертв у конфліктах 2017р. залишався суперечливим, в офіційних оцінках число жертв часто занижувалося⁴.

Під час війни дуже поширеним є сексуальне насильство, яке для жінок є продовженням насильства, з яким вони стикаються й без збройних конфліктів. У Доповіді Генерального секретаря ООН 2017р. зростання насильницького екстремізму, гібридні кримінальні мережі, масова міграція та традиції безкарності названі серед важливих факторів ризику, що сприяють сексуальному насильству під час конфліктів⁵. Засудження у 2017р. у ДРК 11 членів групи бойовиків за сексуальне насильство може бути історичним поворотним моментом у боротьбі з безкарністю за такі злочини (підрозділ VI).

Збройний конфлікт є важливим чинником загострення продовольчої небезпеки і збільшення числа переміщення людей, оскільки цивільні змушені тікати від насильства та переслідувань⁶. Число вимушено переміщених осіб

¹ Organization for Economic Cooperation and Development (OECD), *States of Fragility 2016: Understanding Violence* (OECD: Paris, 2016); Ентоні Я. “Міжнародне гуманітарне право: орієнтири МКЧХ і їх застосування в бойових діях у міських умовах”. – *Щорічник СІПРІ 2017*, підрозділ I розділу 14; International Committee of the Red Cross, ‘War in cities’, [n.d.]; та Action on Armed Violence, ‘First 11 months of 2017 sees 42% increase in civilian deaths from explosive weapons compared to 2016’, 8 Jan. 2018.

² Action on Armed Violence (посилання 1).

³ Див. підрозділ I розділу 9 цього видання.

⁴ Про облік жертв див.: Giger, A., ‘Casualty recording in armed conflict: Methods and normative issues’, *SIPRI Yearbook 2016*, pp.247-261. Див. також: Khan, A. and Gopal, A., ‘The uncounted’, *New York Times Magazine*, 16 Nov. 2017; Cockburn, P., ‘There’s no such thing as precise air strikes in modern warfare—just look at the civilian casualties in Iraq and Syria’, *The Independent*, 1 Dec. 2017. A.Khan і A.Gopal дійшли висновку, що цивільні жертви спричиняв кожен п’ятий авіаудар – у понад 31 раз більше, ніж визнано коаліцією під проводом США в Іраку.

⁵ United Nations, Security Council, Report of the Secretary-General on Conflict-Related Sexual Violence, S/2017/249, 15 Apr. 2017.

⁶ Гріп Л. “Подолання криз: вимушене переміщення в небезпечних умовах”. – *Щорічник СІПРІ 2017*, розділ 7.

у світі наприкінці 2016р. становило 65,6 млн., і схоже, що цей рекордний показник збережеться й у 2017р.⁷ Нова криза біженців сталася, коли 580 тис. біженців рохінджа (*Rohingya*) втекли від насильства у М'янмі (підрозділ III); водночас продовжувалися кризи біженців у багатьох інших місцях, зокрема в Афганістані, ДРК, Сомалі, Південному Судані, Сирії та Ємені. Багато переміщених осіб перетнули міжнародні кордони, шукаючи захисту і допомоги як біженці, хоча більшість шукали притулку в межах своїх країн⁸.

Нарешті, у 2017р. збройні конфлікти спричинили також загострення продовольчої небезпеки, коли в семи країнах щонайменше чверть населення відчули критичний чи надзвичайний рівень нестачі продовольства: в Ємені – 60% населення (17 млн. осіб), у Південному Судані – 45% (4,8 млн. осіб). Іншими країнами з найвищою часткою населення, якій загрозувала продовольча криза, були Сирія, Ліван, ЦАР, Афганістан і Сомалі⁹.

Визначення збройного конфлікту

Визначення наявності “збройного конфлікту” в рамках міжнародного права різняться залежно від того, чи має місце збройне насильство між двома або кількома державами (міждержавний збройний конфлікт), між державою і однією чи кількома організованими недержавними збройними угрупованнями (неміждержавний, або внутрішній збройний конфлікт). Упсальська Програма збору даних про конфлікти (*Uppsala Conflict Data Program, UCDP*) зафіксувала 280 різних збройних конфліктів за період 1946-2016рр.¹⁰ За даними *UCDP*, у 2014-2016рр. сталося набагато більше збройних конфліктів (у середньому 47 на рік), ніж у будь-який трирічний період 2007-2013рр. (у середньому 35 на рік); переважна більшість з них – усередині держав¹¹. Хоча внутрішні конфлікти наразі є найпоширенішою формою збройного конфлікту, поріг, що відрізняє ситуації внутрішнього насильства чи напруженості від внутрішніх збройних конфліктів, є серйозним політико-правовим питанням, – не останньою чергою через те, що він означає початок застосування гуманітарного права¹².

Зазвичай, наявність внутрішнього збройного конфлікту згідно з міжнародним правом визначають два головні критерії: інтенсивність насильства

⁷ 2016р. є останнім, за який є дані. UN High Commissioner for Refugees (UNHCR), *Global Trends: Forced Displacement in 2016* (UNHCR: Geneva, 2017).

⁸ UN High Commissioner for Refugees (посилання 7).

⁹ Food and Agriculture Organization of the UN (FAO) and World Food Programme (WFP), *Monitoring Food Security in Countries with Conflict Situations*, Report for the UN Security Council, issue no.3 (FAO/WFP: [Rome], Jan. 2018). Про зв'язок між конфліктом і продовольчою небезпекою див.: Food and Agriculture Organization of the UN (FAO), International Fund for Agricultural Development (IFAD), UN Children's Fund (UNICEF), World Food Programme (WFP) and World Health Organization (WHO), *The State of Food Security and Nutrition in the World 2017: Building Resilience for Peace and Food Security* (FAO: Rome, 2017).

¹⁰ Солленберг М., Меландер Е. “Тенденції організованого насильства у 2007-2016рр.” – *Щорічник СППІ 2017*, підрозділ I розділу 2.

¹¹ Солленберг, Меландер (посилання 10).

¹² Див., наприклад: Bouchet-Saulnier, F., Médecins Sans Frontières, *The Practical Guide to Humanitarian Law*, 3rd edn (Rowman and Littlefield: Lanham, MD, Dec. 2013), ‘Non-international armed conflict’; Odermatt, J., ‘Between law and reality: “new wars” and internationalised armed conflict’, *Amsterdam Law Forum*, vol.5, no.3 (summer 2013), pp.19-32.

та мінімальний рівень організації сторін (наприклад, структура командування недержавних угруповань). Юридичний радник Міжнародного комітету Червоного хреста С.Віте (*Sylvain Vité*) стверджує, що ці два компоненти не можуть бути описані абстрактними термінами та мають оцінюватися в кожному конкретному випадку окремо шляхом зважування низки індикативних даних, зокрема: тривалість конфлікту; частота актів насильства і військових операцій; вид задіяної зброї; переміщення цивільних; контроль сил опозиції над територією; число жертв (загиблих, поранених, переміщених осіб тощо)¹³.

Крім того, внутрішні збройні конфлікти часто мають суттєвий міжнародний вимір і можуть поширюватися на суміжні держави. Тому багато внутрішніх збройних конфліктів “інтернаціоналізувалися”: в них беруть участь війська, збройні угруповання чи спостерігається якась інша форма військового втручання (наприклад, поставки озброєнь та підготовка військ) інших держав (збройних угруповань або приватних суб’єктів сусідніх держав) на боці однієї чи кількох воюючих сторін. У 2016р. *UCDP* класифікувала майже третину із 49 збройних конфліктів як інтернаціоналізовані¹⁴.

Якщо стисло, збройні конфлікти стають дедалі складнішими, з різноманітними учасниками на різних рівнях і з різними цілями. Така складність становить серйозну проблему для концептуально-правової класифікації збройних конфліктів, а також для розуміння, як розв’язувати конфлікти (через мирні процеси) та запобігати їм¹⁵. У цьому розділі за точку відліку взято збройні конфлікти, описані в Базі даних *UCDP*, після чого аналіз розширюється, з урахуванням випадків конфронтації і кримінального насильства, які іноді можуть бути причинами або наслідками збройного насильства. Ключові приклади обиралися для розгляду на основі відповідної літератури, доповідей, повідомлень ЗМІ й даних про конфлікти у 2017р.¹⁶

Мирні процеси та відступ миру

Мирні процеси можуть охоплювати широкий спектр заходів – від припинення вогню шляхом переговорів і підписання мирних угод, роззброєння, демобілізації та реабілітації колишніх комбатантів до державотворення, – спрямованих на досягнення тривалого врегулювання шляхом переговорів між воюючими чи протиборчими сторонами¹⁷. Міжнародні миротворчі операції, у т.ч. під егідою ООН, також можуть бути елементами мирного процесу¹⁸.

Мирні процеси – один з багатьох інструментів, що їх використовують для досягнення миру місцеві суб’єкти на рівні громад, недержавні збройні

¹³ Vite, S., ‘Typology of armed conflicts in international humanitarian law: Legal concepts and actual situations’, *International Review of the Red Cross*, vol.91, no.873 (Mar. 2009).

¹⁴ Солленберг, Меландер (посилання 10).

¹⁵ United Nations and World Bank, *Pathways for Peace: Inclusive Approaches to Preventing Violent Conflict* (World Bank, Washington, DC, 2018).

¹⁶ Вибірка геоінформаційних даних про події (*UCDP Georeferenced Event Dataset, GED*).

¹⁷ Мирна угода – це політичне врегулювання, метою якого є подолання ризиків насильства та досягнення певної стабільності. Див.: United Nations and World Bank (посилання 15), р.144. Базу документів, які можна вважати мирними угодами, див. на веб-сайті *United Nations Peacemaker*.

¹⁸ Про миротворчі операції див. розділ 3 цього видання.

угруповання, держави та міжнародне співтовариство¹⁹. Не всі мирні процеси, однак, ведуть до міцного миру. Багато з них завершувалися лише тимчасовим миром чи припиненням бойових дій, а неостаточне політичне врегулювання, залишення глибинних причин конфлікту чи збереження небезпеки та напруженості зрештою призводили до поновлення збройного конфлікту²⁰. Наприклад, у Північній Ірландії мирний процес складався з кількох важливих проміжних етапів, у т.ч. ухвалення в 1993р. Даунінг-стрітської декларації (*Downing Street declaration*) і припинення в 1994р. вогню Ірландською республіканською армією (*Irish Republican Army*), аж поки в 1998р. була укладена Угода Страсної п'ятниці (*Good Friday Agreement*), якою проголошено мир – хоча ситуація і досі, через 20 років, залишається напруженою (підрозділ IV). Мирна угода в Колумбії 2016р. також принесла багато швидких дивідендів, але значні проблеми зберігаються дотепер (підрозділ II).

Від середини 1990-х років більшість збройних конфліктів – це поновлені старі, а не нові конфлікти; з 216 мирних угод, підписаних у 1975-2011рр., у 91 випадку насильство поновилося упродовж п'яти років²¹. Це означає, що хоча досягти миру важко, а мирні процеси є складними та багатовимірними, проте більшість угод усе ж знаменують завершення збройних конфліктів. У наступних підрозділах ми спробуємо скласти картину тенденцій і подій у 2017р., що впливали на всі головні збройні конфлікти та мирні процеси, пов'язані з цими збройними конфліктами. Розглядаються також приклади внутрішнього насильства нижчого рівня (тобто насильства, рівень якого може бути нижчим від порогу внутрішнього збройного конфлікту), але переважно в контексті політичного насильства в Південній Америці (підрозділ II)²².

Для отримання “ширшої картини” – зокрема, чи призвели тенденції збройних конфліктів останніми роками до “відступу миру” – події, описані в наступних підрозділах, слід розглядати у зв'язку з деякими даними про різні форми насильства та конфліктів, узятимися з проєктів *Armed Conflict Location and Event Data (ACLED)*, *Global Terrorism Database (GTD)* та *UCDP Georeferenced Event Dataset (GED)*²³.

¹⁹ Про різні тлумачення терміну “мир”, а також про інші інструменти досягнення миру див.: “Забезпечення миру і сталий розвиток у небезпечних місцях”. – *Щорічник СІПІ 2017*, розділ 6; United Nations and World Bank (посилання 15).

²⁰ Bell, C. et al., *Navigating Inclusion in Peace Settlements: Human Rights, and the Creation of the Common Good* (British Academy: London, June 2017); Bell, C. and Pospisil, J., ‘Negotiating inclusion in transitions from conflict: The formalised political unsettlement’, *Journal of International Development*, vol.29, no.5 (July 2017).

²¹ Hogbladh, S., ‘Peace agreements 1975-2011: Updating the UCDP Peace Agreement Dataset’, eds T.Pettersson and L.Themner, *States in Armed Conflict 2011*, Department of Peace and Conflict Research Report 99 (Uppsala University: Uppsala, 2012), pp.39-356; von Einsiedel, S. et al., *Civil War Trends and the Changing Nature of Armed Conflict*, UN University Centre for Policy Research, Occasional Paper no.10 (UN University: Tokyo, Mar. 2017).

²² Цей розділ доповнено хронологією подій у додатку В цього видання.

²³ Про зв'язок між тенденціями збройних конфліктів останніх років і відступом миру див.: Меландер Е., Свенссон І. “Відступ миру? Роль іноземного втручання у збройні конфлікти на прикладі Східної Азії”. – *Щорічник СІПІ 2016*, підрозділ III розділу 6. Огляд головних здобутків у зборі та наявності даних про збройні конфлікти див.: Брзоска М. “Прогрес у зборі кількісних даних про колективне насильство. – *Щорічник СІПІ 2016*, підрозділ I розділу 6.

II. Збройні конфлікти в Америці

МАРИНА КАПАРІНІ, ХОСЕ АЛЬВАРАДО КОБАР

У 2017р. в Америці точився один активний збройний конфлікт: у Колумбії, між Урядом і різними партизанськими угрупованнями. Є позитивні ознаки того, що триваючий мирний процес, попри численні проблеми, може невдовзі призвести до завершення найдовшого збройного конфлікту у Західній півкулі. Водночас, у кількох країнах Центральної і Південної Америки рівень політичного і кримінального насильства був достатнім, щоб поставити їх в один ряд із “традиційними” збройними конфліктами, навіть якщо їх не можна було визначити як такі. Спроби військового придушення кримінальних банд, причетних до наркоторгівлі – часто за військової та безпекової допомоги США, – призвели до збільшення кількості вбивств. Як наслідок, міста Америки є одними з найнебезпечніших у світі. Крім того, там поширена політична корупція, судова система є слабкою і бракує довіри до державних інститутів. Усе це разом загострює кризу вимушеного переселення.

У цьому підрозділі розглядаються події під час конфліктів в Америці у 2017р. Перед тим, як детально розглянути конфлікт у Колумбії, спочатку окреслюються та розглядаються деякі головні загальні події в Америці, пов’язані з кримінальним насильством, з аналізом прикладів Сальвадору, Мексики та Парагваю.

Головні загальні події: динаміка та наслідки конфліктів і кримінального насильства

Насильство в багатьох країнах Америки чинять причетні до наркоторгівлі кримінальні банди, картелі, збройні угруповання та воєнізовані формування, а також партизани та державні поліцейські і збройні сили. У деяких з цих країн до кримінальних банд, що займаються наркоторгівлею, застосовується силовий підхід “залізного кулака” (*mano dura*), часто за військової і безпекової підтримки США. У Гондурасі, наприклад, США з 2009р. витратили на безпекову допомогу (створення елітних поліцейських і військових підрозділів, покращення безпеки кордонів та антинаркотичні операції) майже \$114 млн.¹ Ключовим показником зростання небезпеки є те, що 43 міста Південної та Центральної Америки належать наразі до 50 найнебезпечніших міст світу за кількістю вбивств².

Брак довіри до державних інститутів

Попри соціально-економічний прогрес і зменшення нерівності, невинувдані сподівання зростаючого середнього класу послаблюють зв’язок між

¹ Kinoshian, S., ‘Crisis of Honduras democracy has roots in US tacit support for 2009 coup’, *The Guardian*, 7 Dec. 2017.

² ‘The world’s most dangerous cities’, *The Economist*, 31 Mar. 2017. Див. також: Seguridad, Justicia y Paz, *Metodologia del ranking (2016) de las 50 ciudades mas violentas del mundo* (Seguridad, Justicia y Paz: Mexico City, 6 Apr. 2017).

громадянами та державою. Узурпація влади діючими президентами, корупція, високий рівень насильства і слабка судова система призвели до поширення безкарності та низької довіри до державних інститутів³.

Гватемала, Гондурас і Венесуела у 2017р. потерпали від високого рівня кримінального насильства та політичної напруженості. Так, Венесуела занурилася в економічну та гуманітарну кризу на фоні крайньої політичної поляризації, з постійними антиурядовими протестами й насильством з боку як провладних сил, так і опозиції⁴.

У Гондурасі також, крім високого рівня насильства через наркоторгівлю, боротьбу з наркобізнесом і корупцію, були затримані президентські вибори, проведені зрештою 26 листопада 2017р., результати яких були оскаржені. Це спровокувало мало не найгострішу за останні 10 років політичну кризу⁵. Протести охопили всю країну, 31 людина загинула від насильства⁶. У грудні Організація Американських Держав (ОАД, *Organization of American States, OAS*) дійшла висновку, що на виборах відбулися “порушення та відхилення від правил”⁷. Попри це, США визнали переможцем діючого Президента Х.О.Ернандеса (*Juan Orlando Hernandez*), а його опонент погодився з поразкою⁸.

Примусове переміщення

Головним симптомом зростання небезпеки в Америці є ескалація кризи примусового переміщення у Центральній Америці та Мексиці⁹. Політика США й надалі справляла широкий вплив на весь регіон і кожен окрему країну. Трьома ключовими змінами в політиці США у 2017р. були (а) заявлений намір зупинити незаконну імміграцію; (б) збільшення кількості депортацій незареєстрованих мігрантів з Центральної Америки та Карибського басейну і тих, кому з гуманітарних міркувань було дозволено тимчасове проживання у США; (в) зміцнення безпеки кордону з Мексикою¹⁰.

³ Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD), Development Bank of Latin America (CAF) and UN Economic Commission for Latin America and the Caribbean (ECLAC), *Latin American Economic Outlook 2018: Rethinking Institutions for Development* (OECD: Paris, 2018), chapter 1.

⁴ Semple, K. and Herrero, A.V., ‘Antonio Ledezma, Venezuelan opposition leader, flees to Colombia’, *New York Times*, 17 Nov. 2017; ‘Venezuela’s shameless and colossal vote-rigging’, *The Economist*, 3 Aug. 2017; Castro, M., ‘Maduro acapara todo el poder municipal’, *El Pais* (Madrid), 13 Dec. 2017; Torres, P. and Casey, N., ‘Armed civilian bands in Venezuela prop up unpopular president’, *New York Times*, 22 Apr. 2017.

⁵ Fernandez, S.M., ‘Do the numbers lie? Mistrust and military lockdown after Honduras’ disputed poll’, *International Crisis Group*, 4 Dec. 2017.

⁶ Kinosian, S., ‘Families fear no justice for victims as 31 die in Honduras post-election violence’, *The Guardian*, 2 Jan. 2018.

⁷ Organization of American States, ‘Statement by the OAS General Secretariat on the elections in Honduras’, Press Release E-092/17, 17 Dec. 2017. Див. також: “‘Plan B’: Is Honduras’ ruling party planning to rig an election?”, *The Economist*, 25 Nov. 2017; Palencia, G., ‘OAS says Honduran presidential election should be redone’, Reuters, 18 Dec. 2017.

⁸ Webber, J., ‘Honduras opposition’s Nasralla concedes defeat after US backs Hernandez’, *Financial Times*, 22 Dec. 2017.

⁹ Muggah, R., ‘Organised violence is ravaging Central America and displacing thousands’, *The Guardian*, 29 June 2017.

¹⁰ Miller, G., ‘Stop saying “Mexico is not going to pay for the wall,” Trump urges Mexican president in leaked transcript’, *Washington Post*, 3 Aug. 2017.

У серпні 2017р., у відповідь на прибуття на американо-мексиканський кордон десятків тисяч неповнолітніх осіб без супроводу, а також сімей, які тікали від насильства у Сальвадорі, Гватемалі й Гондурасі, США припинили програму (2014р.) “Неповнолітні Центральної Америки” (*Central American Minors*)¹¹. Інша програма, “Статус тимчасового захисту” (*Temporary Protected Status, TPS*), опинилася під загрозою. *TPS* з 1990р. забезпечує видачу віз з гуманітарних міркувань людям з різних країн, що потерпають від триваючих збройних конфліктів, стихійних лих чи інших надзвичайних обставин, і дозволяє їм упродовж обмеженого терміну легально жити і працювати у США¹². У 2017р. *TPS* отримали понад 435 тис. осіб з 10 країн¹³. У листопаді 2017р. було оголошено про припинення *TPS* для понад 50 тис. гаїтян і 2 500 нікарагуанців, а на початку січня 2018р. – для 250 тис. сальвадорців¹⁴. Рішення про *TPS* для гондурасців відклали до липня 2018р.¹⁵ Парадоксально, але саме антиімміграційна політика США – насамперед депортація до Центральної Америки у 2010-2012рр. майже 100 тис. осіб, засуджених за злочини у США – призвела до ескалації насильства банд і картелів у регіоні, що, своєю чергою, викликало хвилю міграції неповнолітніх без документів до США¹⁶.

Аби глибше дослідити це явище політичного і кримінального насильства, нижче докладніше розглянуті три приклади: Сальвадору, Мексики та Парагваю.

Політичне і кримінальне насильство в Центральній і Південній Америці

Сальвадор

Чапультепекські мирні домовленості (*Chapultepec Peace Accords*), підписані у 1992р., змінили політичний ландшафт Сальвадору, принесли мир після 10 років громадянської війни¹⁷. Але головними проблемами розвитку та соціальними питаннями, які хвилюють сальвадорське суспільство, є економічна стагнація і насильство з боку організованої злочинності та банд. За даними Національної поліції Сальвадору, найбільші банди – *Mara Salvatrucha* (або *MS-13*) і *Barrio 18* – та інші менші банди мають понад 600 осередків по всій країні і є відповідальними за більшість злочинів¹⁸.

¹¹ Rosenberg, M., ‘US ends program for Central American minors fleeing violence’, Reuters, 16 Aug. 2017.

¹² Cohn, D. and Passel, J.S., ‘More than 100,000 Haitians and Central American immigrants face decision on their status in the US’, Pew Research Center, 8 Nov. 2017.

¹³ Park, M., ‘Trump administration ended protected status for 250,000 Salvadorans. These immigrants might be next’, CNN, 10 Jan. 2018.

¹⁴ Washington Office on Latin America (WOLA), ‘Trump administration’s decision to end TPS for Haitians is misguided, discriminatory and encourages other governments to reject refugees’, Press release, 21 Nov. 2017; Mirowski, N., ‘DHS ends protected immigration status for Nicaraguans, but Hondurans get extension’, *Washington Post*, 6 Nov. 2017; Park (посилання 13).

¹⁵ Raphelson, S., ‘Central American immigrants brace for end of Temporary Protected Status program’, National Public Radio, 10 Nov. 2017.

¹⁶ Chardy, A., ‘Deportation of criminals blamed for exodus from Central America’, *Miami Herald*, 3 Aug. 2014.

¹⁷ Wade, C.J., *Captured Peace: Elites and Peacebuilding in El Salvador* (Ohio University Press: Athens, OH, 2016), p.2.

¹⁸ EFE, ‘El Salvador registre 317 homicidios en enero de 2018, 58 mas que en 2017’, *elsalvador.com*, 1 Feb. 2018.

У січні 2017р. ватажки *MS-13* запропонували обговорити мирну угоду з Урядом. Проект пропозиції містив положення про можливий розпуск банди¹⁹. Однак це стало проблемою для Уряду, оскільки у 2015р. Конституційний суд назвав банди терористичними організаціями, що означає їх юридичне переслідування за всі скоєні злочини²⁰.

У вересні 2017р. правозахисні групи в Сальвадорі оприлюднили доповідь Міжамериканської комісії ОАД з прав людини (*Inter-American Commission on Human Rights, IACHR*). У доповіді йшлося про позасудові страти, нібито здійснені підрозділами Національної поліції Сальвадору, та зазначалося, що ситуація нагадує конфлікт низької інтенсивності з переходом від насильства між бандами до насильства між бандами та державою²¹. Хоч загальна кількість вбивств зменшилася з 5 287 у 2016р. до 3 947 у 2017р., Сальвадор залишається однією з найнебезпечніших країн світу (де немає війн) – 60 вбивств на 100 тис. населення²².

Попри ці сумні факти, у 2017р. відбулись і дві позитивні події, пов'язані з результатами громадянської війни. По-перше, у жовтні Уряд визнав, що у 1981р., під час громадянської війни, 978 осіб у селі Ель-Мосоте були вбиті армійськими підрозділами. Однак виплата репарацій здійснювалася повільно: до травня 2017р. лише 172 постраждали та родини жертв (27% тих, хто має право на компенсацію) отримали свою частку з \$1,8 млн., виділених Урядом²³. По-друге, 29 листопада 2017р. зі США до Іспанії екстрадували І.О.Монтано (*Inocente Orlando Montano*), колишнього полковника сальвадорської армії. Йому висунули звинувачення, пов'язані з убивством у 1989р. шести священників-єзуїтів (у т.ч. п'яти іспанців), їх домогосподарки та її неповнолітньої дочки²⁴. Як пояснив іспанський адвокат і правозахисник А.Бернабеу (*Almudena Bernabeu*), який допомагав порушити справу проти Монтано, “цей процес дає шанс на правду і правосуддя, навіть якщо він відбудеться в Іспанії, і є дієвим кроком до припинення безкарності у Сальвадорі”²⁵.

Мексика

Хоча Мексика у 2017р. мала багато проблем, головною тенденцією конфліктів там стало підвищення рівня та посилення впливу наркозлочинності. Мексика має давню і складну історію наркоторгівлі з нелінійними траєкторіями насильства та миру²⁶.

¹⁹ ‘El Salvador gang calls for ending “war” with government’, Telesur, 10 Jan. 2017.

²⁰ Martinez, C. and Valencia, R., ‘MS-13 pide dialogo al gobierno y pone sobre la mesa su propia desarticulacion’, *El Faro* (San Salvador), 9 Jan. 2017.

²¹ Clavel, T., ‘El Salvador police running clandestine jails: Report’, *InSight Crime*, 20 Sep. 2017.

²² Clavel, T. ‘InSight Crime’s 2017 homicide round-up’, *InSight Crime*, 19 Jan. 2018.

²³ Rauda Zablah, N., ‘El Estado hace oficial el numero de victimas en El Mozote: 978 ejecutados, 553 ninos’, *El Faro* (San Salvador), 4 Dec. 2017.

²⁴ Burgos Viale, R., ‘La defensa de Montano peca de inocente’, *El Faro* (San Salvador), 5 Dec. 2017.

²⁵ ‘Former El Salvador colonel extradited to Spain over 1989 murder of Jesuits’, *The Guardian*, 29 Nov. 2017.

²⁶ Fisher, M. and Taub, A., ‘Mexico’s record violence is a crisis 20 years in the making’, *New York Times*, 28 Oct. 2017; Agren, D., ‘Mexico maelstrom: How the drug violence got so bad’, *The Guardian*, 26 Dec. 2017.

Один з найжорстокіших конфліктів між картелями стався у м.Сьюдад-Хуарес у штаті Чіуауа, на крайній півночі Мексики. У 2010р., у розпал нарковійни між картелями *Sinaloa* і *Juarez* за контроль над доходними шляхами наркотрафіку до США, фіксувалося понад 3 000 вбивств – вісім на добу²⁷. Надії покладалися на реформи системи кримінального судочинства на місцях, які призвели до (тимчасового) зменшення насильства (у 2016р. – 543 вбивства), збільшення підтримки поліції і зміцнення місцевого самоврядування²⁸. Але у 2017р. насильство знову зросло, і в Сьюдад-Хуарес було зареєстровано 770 вбивств²⁹.

У 2017р. насильство в Мексиці знову пішло вгору – у країні було зафіксовано 29 168 вбивств, що стало найвищим показником за 30 років і перевищило попередній рекорд (27 213 вбивств) під час нарковійни 2011р.³⁰ Рівень вбивств у Мексиці у 2017р. загалом склав 22,5 на 100 тис. населення³¹. Це збільшення можна пояснити боротьбою між кримінальними угрупованнями за контроль над районами виробництва наркотиків і конкуренцією за продаж наркотиків на місцях і шляхи контрабанди. Зокрема, насильство активізувалось із січня, після арешту та екстрадиції до США ватажка картелю *Sinaloa* Хоакіна “Ель Чапо” Гусмана (*Joaquin ‘El Chapo’ Guzman*)³².

З ростом і поширенням насильства ті, в кого є кошти, наймають для охорони поліцію або приватні охоронні компанії: за оцінками, 70% поліції зайняті захистом приватних інтересів, а представники охоронної галузі стверджують, що попит на їх послуги зростає щороку на 40-60%³³. З 2013р. в Мексиці з’явилися також громадські загони самооборони. Ці загони з’явилися у містах з високим рівнем економічної нерівності, а також там, де через історично слабку присутність держави бідніші громадяни почувалися не захищеними ні приватними компаніями, ні державою³⁴. Однак, багато загонів самооборони підкуповуються картелями і вдаються до самосуду, часто – безкарно³⁵.

Крім того, тривають несистемні злочини проти мігрантів з Центральної Америки – пограбування, сексуальні посягання, викрадення, здирства, а іноді

²⁷ Downs, R., ‘Dozens killed as wave of violence hits Juarez, Chihuahua’, UPI, 8 Jan. 2018; Seguridad, Justicia y Paz, ‘San Pedro Sula, la ciudad mas violenta del mundo; Juarez, la segunda’, Press release, 11 Jan. 2012.

²⁸ Quinones, S., ‘Once the world’s most dangerous city, Juarez returns to life’, *National Geographic*, June 2016.

²⁹ Downs (посилання 27).

³⁰ Stevenson, M., ‘Mexico posts highest homicide rate in decades’, Associated Press, 21 Jan. 2018.

³¹ Torres, N., ‘Mexico suffers deadliest month on record, 2017 set to be worst year’, Reuters, 22 Nov. 2017; Clavel (посилання 22).

³² ‘Mexico murder rate reaches record high’, Al Jazeera, 22 June 2017; Heinle, K., Rodriguez Ferreira, O. and Shirk, D. A., *Drug Violence in Mexico: Data and Analysis Through 2016* (Justice in Mexico: San Diego: Mar. 2017), p.3; de Cordoba, J., ‘With “El Chapo” gone, violence soars in fight for control of cartel’, *Wall Street Journal*, 17 July 2017.

³³ Fisher, M. and Taub, A., ‘“The social contract is broken”: Inequality becomes deadly in Mexico’, *New York Times*, 30 Sep. 2017; ‘Regulating security sector’, *The Business Year: Mexico 2017* (The Business Year: Dubai, 2017).

³⁴ Phillips, B.J., ‘Inequality and the emergence of vigilante organizations: The case of Mexican *autodefensas*’, *Comparative Political Studies*, vol.50, no.10 (Sep. 2017), pp.1358-1389.

³⁵ Felbab-Brown, V., ‘The rise of militias in Mexico: Citizens’ security or further conflict escalation?’ *PRISM*, vol.5, no.4 (2016), p.184.

і вбивства. Їх, імовірно, вчиняють картелі і кримінальні угруповання, які або діють у змові з місцевою поліцією і силами безпеки, або користуються їх слабкістю³⁶.

Повальна корупція серед посадовців правлячої Інституційно-революційної партії (*Partido Revolucionario Institucional, PRI*) і брак політичної волі виконати нові антикорупційні заходи та притягнути злочинців до відповідальності підвищують напруженість у Мексиці³⁷. Хоча роздратування громадськості намаганнями Генерального прокурора Мексики Р.Сервантеса (*Raul Cervantes*) уникнути сплати податків за свою спортивну машину зрештою змусило його піти в жовтні у відставку, громадськість не впевнена у здатності поліції і судової системи впоратись зі злочинністю³⁸. Лише 4,5% зафіксованих злочинів закінчуються вироками: безкарність у 95% випадків робить Мексику країною з одним з найвищих рівнів безкарності у світі. Якщо врахувати, що фіксуються лише 7% злочинів, то можна припустити, що безкарність сягає 99%³⁹.

У грудні Конгрес ухвалив закон, що посилив роль військових у боротьбі з організованою злочинністю, включно з наданням Уряду дозволу вводити війська до районів, контрольованих наркобандами⁴⁰. Цей крок піддавався критиці через розширення повноважень Президента вводити війська без нагляду Конгресу чи суду, що викликає стурбованість через можливі порушення прав людини⁴¹. Нерозкритий випадок викрадення 43 викладачів і студентів коледжу в шт.Герреро у 2014р., вчиненого, ймовірно, місцевою поліцією і наркокартелями, та наполегливі спроби урядовців приховати його дуже нагадує злочини, вчиненого – переважно безкарно – наркоторгівцями, поліцією, військовими та іншими представниками держави. За оцінками, в Мексиці впродовж 2006-2017рр. зникли 33 тис. осіб⁴².

З огляду на президентські та парламентські вибори, заплановані на липень 2018р., не можна виключити насильства і фальсифікацій, оскільки організовані злочинні угруповання можуть спробувати вплинути на їх результати, оскільки вбивства урядовців, активістів і журналістів тривають майже безкарно⁴³.

³⁶ *Migracion en transito por Mexico: Rostro de una crisis humanitaria internacional* (REDODEM: Mexico City, 2016); Lakhani, N., 'Mexican kidnappers pile misery onto Central Americans fleeing violence', *The Guardian*, 21 Feb. 2017.

³⁷ Webber, J., 'Mexico arrests fail to satisfy anti-corruption critics', *Financial Times*, 18 Apr. 2017.

³⁸ Malkin, E., 'Mexico's attorney general resigns under pressure', *New York Times*, 16 Oct. 2017; Agence France-Presse, 'A Ferrari and a fake address: Mexico's attorney general resigns after "tax dodge" scandal', *South China Morning Post*, 17 Oct. 2017.

³⁹ Le Clercq Ortega, J.A. and Rodríguez Sanchez Lara, G., *Global Impunity Dimensions: Global Impunity Index 2017* (Universidad de las Americas, Puebla: Puebla, Aug. 2017), p.96; Herrera, R., 'Revelan impunidad de 99% en Mexico', *Reforma* (Mexico City), 28 Aug. 2017; Zepeda Lecuona, G.R., 'El tamaño de la impunidad en Mexico', *Impunidad Cero*, 2017.

⁴⁰ Ley de Seguridad Interior, *Diario Oficial de la Federacion*, vol.771, no.18 (21 Dec. 2017).

⁴¹ Malkin, E., 'Mexico strengthens military's role in drug war, outraging critics', *New York Times*, 15 Dec. 2017.

⁴² Ahmed, A., 'In Mexico, not dead. not alive. just gone', *New York Times*, 20 Nov. 2017.

⁴³ Paterson, K., 'Who and what will the 2018 Mexican elections bring?', *NMPolitics.net*, 7 Feb. 2018.

Парагвай

Слабка парагвайська демократія витримала запеклі протести 31 березня 2017р., коли Сенат проголосував за надання дозволу Президенту О.Картесу (*Horacio Cartes*) висуватися на другий президентський термін⁴⁴. Криза завершилась у квітні, коли Палата депутатів скасувала це рішення, і О.Картес оголосив про відмову від висування на другий термін, зберігши за собою сильні конституційні механізми контролю над виконавчою владою.

Прикордонні регіони Парагваю і Бразилії, як і раніше, потерпають від контрабанди наркотиків і бандитизму. Парагвай є другим найкрупнішим виробником марихуани в Південній і Центральній Америці, 80% якої продається у Бразилії⁴⁵. Стик кордонів трьох країн – Парагваю (поблизу м.Сьюдад-дель-Есте), Аргентини (неподалік м.Пуерто-Ігуасу) і Бразилії (біля м.Фос-ду-Ігуасу) – є також важливим коридором транзиту кокаїну, що виробляється в Болівії, Перу та Колумбії. Бразильські банди ведуть боротьбу за контроль над шляхами наркотрафіку та, як вважається, збільшують свою присутність у Парагваї⁴⁶. Хоча рівень вбивств у Парагваї – 7,8 на 100 тис. населення у 2017р. – загалом був доволі низьким за регіональними стандартами, але департамент Амамбай на кордоні з Бразилією завжди був найнебезпечнішим районом країни – 66,7 вбивств на 100 тис. населення у 2014р., причому переважна більшість цих вбивств пов'язана з наркотиками⁴⁷.

Парагвайська влада поки що не здатна ліквідувати невелике, але стійке лівацьке партизанське угруповання – Парагвайську народну армію (*Ejercito del Pueblo Paraguayo, EPP*). *EPP* з 2008р. діє в сільських районах північних департаментів Консепсьйон, Сан-Педро та Каніндею. Воно переймається власністю землі, аграрною реформою та правами фермерів (*campesinos*)⁴⁸. Парагвай – одна з країн Південної і Центральної Америки з найбільшим рівнем нерівності в розподілі землі: хоча 30% парагвайців живуть у сільській місцевості, 85,5% землі належить лише 2,6% населення⁴⁹. Попри розквіт аграрного сектору, 40% населення проживають за межею бідності⁵⁰. Нинішня політика Уряду спрямована на підтримку великих землевласників та агробізнесу (особливо виробників сої); при цьому ігноруються інтереси малих і середніх фермерів, а також корінних народів, які витискаються до великих і малих міст⁵¹.

⁴⁴ Romero, S., 'Protests erupt in Paraguay over efforts to extend president's term', *New York Times*, 31 Mar. 2017.

⁴⁵ Carneri, S., 'Los narcos brasilenos también matan en Paraguay', *El Pais* (Madrid), 4 Dec. 2017.

⁴⁶ Clavel, T., 'Commando-style heist plunges Paraguay border town into chaos', *InSight Crime*, 25 Apr. 2017.

⁴⁷ Clavel (посилання 22); Tabor, S., 'Paraguay homicides drop, but border remains violent', *InSight Crime*, 23 Sep. 2015; US Department of State, Overseas Security Advisory Council, 'Paraguay 2016 crime & safety report', 9 May 2016.

⁴⁸ 'Paraguayan guerrilla and land conflict: The next Colombia?', *Telesur*, 8 Oct. 2014. Див. також: US Department of State, *Country Reports on Terrorism 2016* (Department of State: Washington, DC, July 2017), pp.294-296.

⁴⁹ Yorke, O., 'Paraguay's agricultural sector: How much is at risk?', *Global Risk Insights*, 19 Sep. 2017; 'Rural Paraguayans renew demand for land reform', *EFE*, 29 Mar. 2017.

⁵⁰ 'Aumenta la pobreza en el país durante era Cartes', *ABC Color*, 16 June 2017.

⁵¹ Yorke (посилання 49).

Дії *EPP*, чисельність якої оцінюють у 50-150 осіб, спрямовані проти поліції, підприємців і заможних осіб. Від її рук загинули близько 50 осіб, у т.ч. представники сил безпеки; кілька осіб були викрадені з метою викупу; угруповання завдало ударів по об'єктах комунального господарства, включно з опорами ліній електропередачі⁵². Джерелами фінансування *EPP* є “оподаткування” місцевих великих фермерів і землевласників, викуп заручників і, нібито, дедалі ширша участь у наркотрафіку, на що вказує факт її підготовки на базі колумбійського партизанського угруповання Революційні збройні сили Колумбії (*Fuerzas Armadas Revolucionarias de Colombia, FARC*)⁵³. У 2013р. парагвайський Уряд створив спеціальні об'єднані військово-поліцейські сили (*Fuerza de Tarea Conjunta, FTC*) для боротьби з *EPP*, які піддавалися критиці за нездатність завдати поразки *EPP*, можливу корупцію в підрозділі і брак координації з іншими службами безпеки Парагваю⁵⁴. У 2017р. керівництво *FTC* було замінено – сьомий раз за чотири роки⁵⁵.

Збройний конфлікт у Колумбії

Збройний конфлікт у Колумбії тривав понад 50 років; його наслідками стали понад 220 тис. загиблих і 6,9 млн. внутрішньо переміщених осіб у країні з населенням 48 млн.⁵⁶ У збройному конфлікті брали участь різні збройні угруповання, наркокартелі та Уряд. Основний збройний конфлікт у Колумбії завершився підписанням у листопаді 2016р. Мирної угоди між Урядом і *FARC*⁵⁷.

У 2017р. здійснено кілька кроків на виконання Мирної угоди. У січні Уряд і *FARC* створили Спеціальну виборчу місію для надання рекомендацій з оновлення виборчої системи Колумбії, включно з легітимацією і забезпеченням участі у виборах *FARC* як політичної партії⁵⁸. У лютому створена Національна комісія з питань гарантій безпеки, завданнями якої були ліквідація кримінальних організацій та обрання суддів, які головуватимуть у Спеціальному суді з питань миру (*Jurisdicción Especial para la Paz, JEP*). *JEP* відповідатиме за розслідування та покарання найбільш тяжких злочинів, скоєних під час збройного конфлікту. На підтвердження відданості *FARC* цьому процесу, 6 лютого урядовий Верховний комісар у справах миру (*High Commissioner for Peace*) повідомив про демобілізацію близько 6 000 бійців *FARC* у 20 концентраційних і восьми демобілізаційних зонах,

⁵² ‘Suspected rebels kill eight soldiers in ambush in Paraguay’, BBC News, 27 Aug. 2016.

⁵³ Clavel, T., ‘Military commander’s firing highlights failures in combating Paraguay rebels’, InSight Crime, 31 May 2017.

⁵⁴ Economist Intelligence Unit, ‘Divisions over anti-guerrilla strategy emerge’, 28 Aug. 2015; та Gagne, D., ‘Suspected guerrilla ambush leaves 8 Paraguay soldiers dead’, InSight Crime, 29 Aug. 2016.

⁵⁵ Clavel (посилання 53).

⁵⁶ Davis, C. and Trinkunas, H., ‘Has Colombia achieved peace? 5 things you should know’, Order from Chaos, Brookings Institution, 5 Aug. 2016. Про переговори з питань мирного процесу див.: Валенсуела П. “Геть із темряви? Надія на мир у Колумбії”. – *Щорічник СІПІ 2017*, підрозділ II розділу 2.

⁵⁷ Фінальна угода про завершення збройного конфлікту та побудову стабільного і міцного миру від 24 листопада 2016р.

⁵⁸ ‘Cronologia de la implementación del acuerdo de paz’, Agenda Propia, 15 June 2017.

визначених Урядом і підконтрольних Місії ООН у Колумбії (*United Nations Mission in Colombia, UNMC*)⁵⁹.

У березні 2017р. урядова служба реєстрації видала національні ідентифікаційні документи колишнім членам *FARC* з метою їх реінтеграції в суспільство. У квітні цей процес розширили, створивши спеціальний допоміжний орган з актуалізації гендерних аспектів під час виконання Мирної угоди⁶⁰. Є загроза, що колишні партизани *FARC* приєднаються до організованих банд, якщо не будуть успішно реінтегровані у продуктивну діяльність, яка зможе забезпечити законне та гідне життя їм і їх сім'ям⁶¹. Питання про здатність планів реінтеграції забезпечити достатню кількість робочих місць для колишніх бойовиків *FARC* залишається відкритим.

20 червня *UNMC* повідомила про завершення здачі зброї *FARC* – раніше кінцевого терміну 27 червня⁶². Однак, опозиційні угруповання у *FARC*, чисельність яких оцінюють приблизно в 5-15% загальної чисельності колишніх бойовиків *FARC*, продовжували активну діяльність в окремих районах, переважно на кордоні з Еквадором, Перу та Венесуелою⁶³.

4 вересня 2017р. угоду з Урядом про тимчасове припинення вогню до січня 2018р. підписала Армія національного визволення (*Ejercito de Liberacion Nacional, ELN*), друге найбільше партизанське угруповання Колумбії⁶⁴. Попри це, *ELN* продовжувала напади на працівників державної безпеки в департаменті Араука⁶⁵.

З наближенням виборів Президента і Конгресу у 2018р. *FARC* намагатиметься повністю інтегруватись у політичне життя під новою назвою – Спільні альтернативні революційні сили (*Fuerza Alternativa Revolucionaria del Comun*, з таким самим скороченням – *FARC*) – і виступатиме за реформи разом з партнерами по коаліції. Не ясно, однак, чи схвалить Конгрес закони, що стосуються *JEP* та інших реформ, покликаних сприяти формальній участі *FARC* у політичному житті⁶⁶.

⁵⁹ Goi, L. and McDermott, J., 'Colombia FARC soldiers demobilize, militias remain in field', InSight Crime, 6 Feb. 2017. Про *UNMC* див. підрозділ II розділу 3 цього видання.

⁶⁰ Office of the High Commissioner for Peace, 'Así marcha el Acuerdo de Paz', 2017.

⁶¹ Labbé, S., Seucharan, C. and Villagas, A., 'Disarmed and dangerous: Can former Farc guerrillas adjust to civilian life?', *The Guardian*, 24 May 2017.

⁶² United Nations, Security Council, Report of the Secretary-General on the United Nations Mission in Colombia, S/2017/539, 23 June 2017, p.10.

⁶³ Albaladejo, A., 'Is Colombia underestimating the scale of FARC dissidence?', InSight Crime, 17 Oct. 2017.

⁶⁴ Office of the High Commissioner for Peace, 'Acuerdo y comunicado sobre el cese al fuego bilateral y temporal entre el Gobierno y el ELN', 4 Sep. 2017.

⁶⁵ 'Escalada de ataques en Arauca deja tres policias heridos', *El Tiempo* (Bogota), 24 Sep. 2017.

⁶⁶ Bargent, J., 'Time running out for Colombia Congress to pass FARC peace legislation', InSight Crime, 6 Nov. 2017.

III. Збройні конфлікти в Азії та Океанії

ЯН ДЕЙВІС, РІЧАРД ГІАСІ, ФЕЙ СУ

У 2017р. активні збройні конфлікти точилися в п'яти країнах Азії та Океанії: Афганістані, Індії, М'янмі, Пакистані та на Філіппінах. У М'янмі був силоміць вигнаний народ рохінджа (*Rohingya*) (наслідки чого вплинули на Бангладеш); на Філіппінах державні сили безпеки безкарно чинили масове насильство; угруповання ІД з'явилися у таких країнах, як Афганістан і Філіппіни. Разом з тим, деякі райони Азії та Океанії продовжували потерпати від нестабільності, викликаної рядом причин, без будь-якої загальної тенденції: зростає напруженість у Північно-Східній Азії, що є одним з найбільш милітаризованих районів світу, переважно через програми ядерної зброї і балістичних ракет Північної Кореї; тривали суперечки Китаю з його сусідами в Південнокитайському та Східнокитайському морях; поновився індо-пакистанський конфлікт з приводу Кашміру; відносини між Китаєм та Індією продовжували погіршуватися після військового протистояння у прикордонному районі поблизу Бутану¹. Викликали тривогу також порушення прав людини в багатьох країнах регіону впродовж 2017р.²

У цьому підрозділі стисло розглядається підґрунтя кожного збройного конфлікту, а також триваючі мирні процеси у двох країнах. У підрозділі розглянуто Непал – як приклад мирного процесу, що триває попри всі проблеми, а також Шрі-Ланку – в контексті мирного процесу після конфлікту, з особливою увагою до пошуку правди, справедливості і примирення.

Збройний конфлікт в Афганістані

Афганістан має наймолодше населення в Азії: у 2017р. його середній вік ледь перевищував 18,8 років³. Понад 70% населення Афганістану народилося в умовах військового конфлікту, що майже безперервно палає з 1979р. Тому для багатьох афганців конфлікт і небезпека є елементами повсякденного життя. Безпекова ситуація у 2017р. залишалась украй нестабільною, і не видно ознак того, що в найближчій чи середній перспективі стан безпеки у країні покращиться.

У 2017р. ООН зафіксувала 23 744 безпекові інциденти, 63% з яких розцінені як збройні сутички⁴. Сили заколотників, до яких належав Талібан, пов'язані з Талібаном мережа Хаккані (*Haqqani*) та Провінція Хорасан (місцеве відділення ІД), у 2017р. продовжували асиметричні напади на Афганські

¹ Про військові витрати в Азії див. підрозділ II розділу 4 цього видання; про суперечки держав у Південнокитайському та Східнокитайському морях, про конфлікт у Кашмірі та напруженість між Індією і Китаєм див. підрозділ II розділу I цього видання.

² Див., наприклад: Al Hussein, Z.R., UN High Commissioner for Human Rights, 'Current development and challenges in the Asia-Pacific region', Statement at the Jakarta Conversation on the 70th year of the Universal Declaration on Human Rights and 25th year of the Vienna Declaration and Programme of Action, 5 Feb. 2018.

³ US Central Intelligence Agency, 'Country comparison to the world', World Factbook, [n.d.]. Демографічні дані про Афганістан обмежені, оскільки перепису населення там останнім часом не було.

⁴ United Nations, General Assembly and Security Council, 'The situation in Afghanistan and its implications for international peace and security', Report of the Secretary-General, A/72/768-S/2018/165, 27 Feb. 2018, para.14.

сили національної безпеки і оборони та на великі населені пункти, і ці напади залишалися головною причиною цивільних жертв. Насильство змусило Міжнародний комітет Червоного хреста в жовтні 2017р. заявити, що він скорочує свою присутність у країні та не може далі діяти в деяких провінціях⁵.

Місія допомоги ООН в Афганістан (*UN Assistance Mission in Afghanistan, UNAMA*) зареєструвала у 2017р. 3 438 смертей і 7 015 поранень. 65% цих жертв віднесені на рахунок “антиурядових елементів” (42% – Талібану, 10% – Провінції ІД Хорасан, 13% – невизначених “інших антиурядових елементів”); 20% віднесені на рахунок проурядових сил (16% – Афганських сил національної безпеки і оборони, 2% – міжнародних збройних сил, і 2% – інших проурядових збройних угруповань); решта 15% віднесені на рахунок різних випадків, наприклад, перехресного вогню. Хоча число жертв у 2016-2017рр. зменшилося на 9%, у 2017р. більша частка жертв (22% проти 17% у 2016р.) сталася через підриви смертників та інші напади з використанням саморобних вибухових пристроїв (СВП)⁶. Найкривавіший напад у Кабулі – після падіння Талібану в 2001р. – стався 31 травня 2017р., коли внаслідок вибуху замінованої вантажівки загинули щонайменше 150 та отримали поранення понад 300 осіб, переважно цивільних⁷. Цей напад стався лише за шість днів до початку Кабульського процесу – ініційованого афганським Урядом мирного процесу із залученням представників сусідніх країн і далекого зарубіжжя, в якому, однак, Талібан вирішив не брати участі⁸. Отже, суттєвого прогресу в мирному процесі у 2017р. не було.

Провінція ІД Хорасан у 2017р. продовжувала напади на переважно шиїтську громаду хазарейців, явно намагаючись спровокувати релігійне насильство між сунітами та шиїтами, якого Афганістан переважно уникав у конфлікті⁹. Попри спори впродовж 2017р. про лідерство і стратегічні напрями діяльності, Талібан спромігся продовжити своє відродження, що розпочалося після “потрійного переходу” наприкінці 2014р. – тоді міжнародне співтовариство вирішило надати афганському Уряду самостійність у політиці, безпеці та економіці. Але після цього афганський Уряд поступово втрачав території на користь Талібану. До середини 2017р. Талібан, за оцінками, контролював чи боровся за приблизно 45% території країни, переважно в сільській місцевості¹⁰.

У 2017р. здавалося, що конфлікт зайшов у глухий кут, зростало занепокоєння, що Афганські сили національної безпеки і оборони впродовж тривалого часу можуть зазнати неприпустимих втрат¹¹. Крім обмежених

⁵ Abed, F. and Najim, R., ‘Red Cross reduces presence in Afghanistan after staff is attacked’, *New York Times*, 9 Oct. 2017.

⁶ UN Assistance Mission in Afghanistan (UNAMA), *Afghanistan Protection of Civilians in Armed Conflict: Annual Report 2017* (UNAMA: Kabul, Feb. 2018).

⁷ Відповідальність за напад не взяло жодне угруповання, але афганський Уряд звинуватив мережу Хаккані. Див.: Nordland, R., ‘Death toll in Kabul bombing has hit 150, Afghan President says’, *New York Times*, 6 June 2017.

⁸ Afghan Ministry of Foreign Affairs, ‘The Kabul Process’, 6 June 2017.

⁹ Comerford, M., ‘Islamic State’s Khorasan Province, 2 years on’, *The Diplomat*, 26 Jan. 2017.

¹⁰ Roggio, B. and Gutowski, A., ‘LWJ map assessment: Taliban controls or contests 45% of Afghan districts’, *FDD’s Long War Journal*, Foundation for the Defense of Democracies (FDD), 26 Sep. 2017.

¹¹ US Special Inspector General for Afghanistan Reconstruction (SIGAR), *Quarterly Report to the United States Congress* (SIGAR: Arlington, VA, 30 Oct. 2017).

військових спроможностей Афганських сил національної безпеки і оборони, ця ситуація частково зумовлена також поєднанням таких чинників, як погане врядування, політичні чвари, геополітичні інтриги зовнішніх гравців і значною мірою зруйнована економіка.

Президент США Д.Трамп у серпні 2017р. оголосив нову американську стратегію в Афганістані. Зберігши наголос на застосуванні військової сили, ця стратегія продовжувала стратегії двох попередніх адміністрацій США. Вона, однак, передбачає перехід від підходу з чітко визначеними часовими параметрами війни до підходу, що ґрунтується на врахуванні місцевих умов, і збільшення кількості залучених військ приблизно на 4 000 осіб¹², на додачу до близько 8 300 американських військових з міжнародного контингенту загальною чисельністю 13 576 військових, розгорнутих у рамках Операції НАТО “Рішуча підтримка” (*Resolute Support*), започаткованої у 2015р. для подальшого навчання, консультацій і допомоги Афганським силам національної безпеки і оборони¹³. Президент Д.Трамп підкреслив, що ця стратегія зосередиться не на державотворенні, а на перемозі над Талібаном та іншими угрупованнями бойовиків шляхом (а) кращої підготовки Афганських сил національної безпеки і оборони; (б) навчання більшої кількості афганських спеціальних сил; (в) спільних афгано-американських контртерористичних операцій¹⁴. Таке пом’якшення обмежень на застосування США військової сили може призвести до збільшення числа цивільних жертв, і наприкінці року були деякі свідчення, що це вже відбувається¹⁵.

У рамках нової стратегії США також заявили, що намагатимуться посилити дипломатичний тиск на Пакистан з метою запобігти нападам із-за кордону¹⁶. Афганістан і Пакистан звинувачують один одного у частих подібних нападах, і у 2017р. між двома країнами тривали політичні обміни на високому рівні, спрямовані на пошук шляхів розв’язання цієї проблеми. Крім того, дві країни ініціювали спільний механізм урегулювання криз заради налагодження екстреного зв’язку – за сприяння Китаю, а також спільні операції проти терористів на спільному кордоні – за сприяння США¹⁷. У 2017р. з’явилися повідомлення про те, що Росія фінансує та озброює Талібан для бойових дій проти Провінції ІД Хорасан з метою зменшення впливу ІД у Центральній Азії. Однак надійну інформацію про поставки зброї Талібану отримати важко¹⁸.

¹² ‘Trump rules out Afghan troops withdrawal’, BBC News, 22 Aug. 2017.

¹³ США не розкривають точну кількість американських військ в Афганістані. Цифри для *Resolute Support* див. у NATO, ‘NATO and Afghanistan’, 10 Nov. 2017; NATO, ‘Resolute Support mission (RSM): Key facts and figures’, May 2017.

¹⁴ Gibbons-Neff, T., ‘US-led mission in Afghanistan lacks troops for new strategy’, *New York Times*, 9 Nov. 2017.

¹⁵ Див., наприклад: Rasmussen, S.E., ‘Afghan civilians count cost of renewed US air campaign’, *The Guardian*, 5 Sep. 2017; Rahim, N. and Nordland, R., ‘Did airstrikes in Afghanistan last week kill civilians? US and UN disagree’, *New York Times*, 10 Nov. 2017.

¹⁶ Hirschfield Davis, J. and Landler, M., ‘Trump outlines new Afghanistan war strategy with few details’, *New York Times*, 21 Aug. 2017.

¹⁷ Afghan Ministry of Foreign Affairs, ‘Joint press release by China, Afghanistan and Pakistan’, 25 June 2017; Gul, A., ‘Afghanistan accepts Pakistan’s offer of “coordinated” anti-terror operations’, *Voice of America*, 5 July 2017.

¹⁸ Rasmussen, S.E., ‘Russia accused of supplying Taliban as power shifts create strange bedfellows’, *The Guardian*, 22 Oct. 2017. Про міжнародні поставки озброєнь див. підрозділ I розділу 5 цього видання.

Збройний конфлікт в Індії

На додачу до напруженості в міждержавних відносинах з Китаєм і поновлення у 2017р. територіальної суперечки з Пакистаном з приводу Кашміру, Індія стикалася з рядом внутрішніх загроз безпеці, зокрема з тривалим повстанням наксалітів-маоїстів (*Naxalite-Maoist*)¹⁹. Конфлікт у його нинішньому вигляді розпочався після злиття у 2004р. Групи народної війни (*People's War Group, PWG*) та Маоїстського комуністичного центру (*Maoist Communist Centre, MCC*), в результаті якого виникла Комуністична партія Індії-маоїстська (КПП-маоїстська, *CPI-Maoist*), відома також як наксаліти (*Naxalites*). Збройним крилом КПП-маоїстської є Народно-визвольна партизанська армія (*People's Liberation Guerrilla Army, PLGA*)²⁰.

У середині 2000-х років від конфлікту потерпала приблизно половина з тодішніх 28 штатів Індії. Але за останні 10 років присутність КПП-маоїстської зменшилася – після початку протиповстанської операції у 2009р. у поєднанні з рядом соціальних програм, ініційованих Урядом Індії із середини 2000-х років, включно із Законом про продовольчу безпеку (*Food Security Bill*) 2013р. та Національною програмою М.Ганді гарантій працевлаштування на селі (*Mahatma Gandhi National Rural Employment Guarantee Scheme, MGNREGS*) 2005р. Після цього Уряд Індії повідомляв про поступове, але стабільне зниження рівня насильства з 2010р., хоча кожного року було кількасот жертв²¹. У 2016р., однак, повідомлялося про 433 вбитих у конфлікті (244 члени КПП-маоїстської, 123 цивільних і 66 співробітників сил безпеки), більшість – в одній великій засідці²².

У 2017р. насильство зосереджувалось у штаті Чхаттісгарх, де під час двох нападів *PLGA*, у березні і квітні, було вбито не менше 36 співробітників сил безпеки Індії, а за весь рік у штаті загинули 169 осіб (78 членів КПП-маоїстської, 32 цивільних і 59 співробітників сил безпеки)²³. Загалом у 2017р. 333 особи були вбиті внаслідок конфлікту, який залишається нерегульованим, без явних перспектив мирного процесу чи політичного розв'язання, особливо з огляду на те, що Уряд Індії вважає свою проти-партизанську стратегію ефективною²⁴.

Збройний конфлікт у М'янмі

З 1962р. по 2011р. М'янмою правила військова хунта, яка придушувала майже будь-яке інакодумство. Символом цього був домашній арешт Аун Сан

¹⁹ Про напруженість між Індією та Китаєм і конфлікт у Джамму та Кашмірі див. підрозділ II розділу 1 цього видання.

²⁰ 'India's Maoist rebels: An explainer', Al Jazeera, 26 Apr. 2017.

²¹ 'Indian Parliament passes Food Security Bill', BRICS Post, 26 Aug. 2013, Reddy, D.N., Reddy, A.A. and Bantilan, M.C.S., 'The impact of Mahatma Gandhi National Rural Employment Guarantee Act (MGNREGA) on rural labor markets and agriculture', *India Review*, vol.13, no.3 (2014), pp.251-273.

²² South Asia Terrorism Portal (SATP), 'Fatalities in left-wing extremism: 2016'; 'India's Maoist rebels: An explainer' (посилання 20); Roy, S., 'Half a century of India's Maoist insurgency', *The Diplomat*, 21 Sep. 2017.

²³ Drolial, R., '25 jawans killed as Maoists attack CRPF team in Chhattisgarh's Sukma', *Times of India*, 24 Apr. 2017; South Asia Terrorism Portal (SATP), 'Fatalities in left-wing extremism: 2017'.

²⁴ South Asian Terrorism Portal (посилання 23); Roy (посилання 22); Chauhani, N., 'New anti-Maoist strategy delivers results, Red Corridor shrinks to 58 districts', *Times of India*, 24 Jan. 2018.

Су Чжи (*Aung San Suu Kyi*), лідера Національної ліги за демократію (НЛД, *National League for Democracy, NLD*). Процес поступової лібералізації, започаткований у 2010р., завершився національними багатопартійними виборами в листопаді 2015р. та обранням у березні 2016р. Тхіна Чжо (*Htin Kyaw*) з НЛД першим з 1962р. невійськовим президентом. Оскільки конституція забороняє лідеру НДЛ Аун Сан Су Чжи (*Aung San Suu Kyi*) бути президентом, вона очолила Уряд на новоствореній посаді державного канцлера²⁵.

Військові зберігають значну владу. Вони здавна підтримують домінування найбільшої етнічної групи М'янми – бірманців, що призводило до тривалої низки повстань.

У багатьох частинах країни спостерігається серйозна гуманітарна криза внаслідок гострої нестачі продовольства, хронічної бідності та відсутності належних медичних та інших послуг після десятиліть військового правління, соціального й етнічного поділу, структурної нерівності та затяжного конфлікту²⁶. Етнічні меншини М'янми становлять близько 40% населення та живуть переважно у прикордонних районах, де діють багато повстанських угруповань. Військова хунта домовилася з рядом таких угруповань, дозволивши їм керувати невеличкими анклавом, але не була готова погодитися на федералізацію чи розглянути більш широко претензії етнічних меншин²⁷.

Поступовий процес побудови миру сприяв розробці у 2015р. проекту Національної угоди про припинення вогню, яку, проте, підписали лише вісім із щонайменше 20 етнічних збройних угруповань, що діють у М'янмі. У рамках цього мирного процесу кожні шість місяців має скликатися Конференція миру. Перша з цих конференцій відбулася з 31 серпня по 4 вересня 2016р.²⁸

У березні 2017р. повстанське угруповання Армія національно-демократичного альянсу М'янми (*Myanmar National Democratic Alliance Army, MNDAA*) вчинила ряд нападів на цивільні, поліцейські та військові цілі в м.Лауккай у східному штаті Шан, вбивши щонайменше 30 осіб. *MNDAA*, яка не брала участі в мирному процесі 2015р., належить до ширшої коаліції повстанських угруповань²⁹. Безпекова ситуація в Шані залишалася до кінця року нестабільною, як і в штаті Качин на півночі, де тривав збройний конфлікт між Урядом та Армією незалежності Качину (*Kachin Independence Army*) – збройним крилом Організації за незалежність Качину (*Kachin Independence Organization*)³⁰.

Друга Конференція миру відбулася 24-29 травня 2017р. із залученням близько 1 400 учасників, включно з представниками Уряду, Парламенту,

²⁵ Про перехід М'янми від військової хунти до демократії див.: Xu, B. and Albert, E., 'Understanding Myanmar', Background, Council on Foreign Relations, 25 Mar. 2016.

²⁶ United Nations and Partners, Humanitarian Country Team, *2017 Myanmar Humanitarian Response Plan: January-December 2017* (United Nations: Dec. 2016).

²⁷ 'Ending Myanmar's insurgencies: A long road', *The Economist*, 10 Sep. 2016.

²⁸ International Crisis Group (ICG), *Myanmar's Peace Process: Getting to a Political Dialogue*, Crisis Group Asia Briefing no. 149 (ICG: Brussels, 19 Oct. 2016).

²⁹ Moe, W. and Ives, M., 'Attacks by rebels in Myanmar leave dozens dead', *New York Times*, 7 Mar. 2017; Davis, A., 'Myanmar's army struggles against a strong new rebel alliance', *Nikkei Asian Review*, 6 Apr. 2017.

³⁰ Thompson, N., 'Myanmar's unhappy rebels', *The Diplomat*, 8 Jan. 2018; Naw, S., 'Myanmar's other ethnic atrocity', *Asia Times*, 27 Dec. 2017.

політичних партій, етнічних збройних угруповань та організацій громадянського суспільства³¹. Конференція ознаменувалася трьома важливими змінами в мирному процесі: (а) відмовою Федеральної ради об'єднаних національностей (*United Nationalities Federal Council*), потужної групи тих, хто не підписав Національну угоду, брати участь, попри попередню згоду, в мирному процесі; (б) питанням відокремлення та різного розуміння федералізму, що знову викликало поділ серед учасників; (в) зростанням ролі Китаю у процесі діалогу, особливо у сприянні участі у ньому етнічних збройних угруповань півночі та північного сходу М'янми³².

Хоча сам факт проведення Конференції після її затримки майже на три місяці означав певний, хоч і обмежений, успіх, але події на півночі штату Ракхайн у серпні 2017р. показали хиткість нового мирного процесу. Рохінджа, етнічна група переважно мусульман-сунітів, які живуть здебільшого у Ракхайні на заході М'янми, з 1980-х років постійно стикалися з дискримінацією, порушенням основних прав, примусовим переселенням і насильством між громадами³³. Цей конфлікт має суспільний і політичний виміри. Антимусульманські настрої є дуже поширеними у збройних силах, широких колах громадянського суспільства (особливо в радикальних буддистських організаціях) і навіть серед членів НЛД. Тому окремі акти насильства проти рохінджа скоїли місцеві угруповання, а не державні служби безпеки. На політичному рівні в цілому НЛД в усіх питаннях, що стосуються безпеки, залишається слабкою, порівняно зі збройними силами.

Під час серйозної ескалації цього давнього конфлікту бойовики Армії порятунку рохінджа Аракану (*Arakan Rohingya Salvation Army, ARSA*) – відносно нового етнічного збройного угруповання, що заявляє про захист прав рохінджа, – 25 серпня здійснили скоординований напад на 30 поліцейських постів та армійську базу³⁴. Загинули близько 80 бойовиків і 12 співробітників сил безпеки. Військові відповіли “зачистками”, під час яких, за повідомленнями, спалювалися села рохінджа; з району евакуйовані близько 4 000 цивільних немусульман³⁵. Після того до 38 тис. рохінджа намагалися втекти до Бангладеш³⁶. За оцінками, до початку вересня понад 580 тис. цивільних рохінджа втекли за кордон, спричинивши одну з найстрімкіших криз біженців після Другої Світової війни³⁷.

³¹ Kipgen, N., ‘The continuing challenges of Myanmar’s peace process’, *The Diplomat*, 6 June 2017.

³² Choudhury, A., ‘Second 21CPC and Myanmar’s stuttering peace process’, *Institute of Peace and Conflict Studies*, 28 June 2017; Kipgen (посилання 31).

³³ Про дискримінаційне до рохінджа законодавство див.: ‘Still oppressed: Rohingya policies and restrictions under Myanmar’s new government’, *Joint briefing paper, International Federation for Human Rights (FIDH) and Alternative ASEAN Network on Burma*, 26 Oct. 2016.

³⁴ Армія порятунку рохінджа Аракану раніше була відома під назвою *Harakah al-Yaqin (HaY)*. *International Crisis Group (ICG), Myanmar: A New Muslim Insurgency in Rakhine State, Asia Report no.283 (ICG: Brussels, 15 Dec. 2016)*. Про напади та їх наслідки див., зокрема: *International Crisis Group, ‘Myanmar tips into new crisis after Rakhine State attacks’*, 27 Aug. 2017.

³⁵ Human Rights Watch, ‘Burma: 40 Rohingya villages burned since October’, 17 Dec. 2017.

³⁶ ‘Nearly 40,000 Rohingya fled escalating Myanmar fighting: UN sources’, *Reuters*, 1 Sep. 2017.

³⁷ Ramzy, A., ‘Rohingya refugees fleeing Myanmar await entrance to squalid camps’, *New York Times*, 18 Oct. 2017.

Уряд М'янми заборонив в'їзд до району слідчій місії ООН, більшості міжнародних організацій допомоги та журналістам³⁸. Рада ООН з прав людини звинуватила військових М'янми в етнічних чистках, а інші спостерігачі та агентства закидали їм сексуальне насильство і злочини проти людяності³⁹. Високопосадовці М'янми заперечували ці звинувачення, але держави-члени ЄС і США відповіли призупиненням або обмеженням військової співпраці з країною⁴⁰. Повідомлялося також про побудову силами безпеки М'янми парканів і встановлення мін уздовж кордону, аби завадити людям перетинати кордон з Бангладеш⁴¹. За оцінкою *Médecins Sans Frontières*, у серпні-вересні 2017р. загинули 9-13 тис. рохінджа, в т.ч. щонайменше 1 000 дітей віком до п'яти років: близько 71% – від насильства, а решта – від голоду та інших причин, викликаних втечею від насильства⁴².

У Бангладеш близько 700-900 тис. рохінджа, включно з тими, хто прибув раніше, потребували термінової гуманітарної допомоги. Попри обмежені можливості Бангладеш, влада створила табір Кутупалонг для розміщення 800 тис. осіб і координувала дії з міжнародними гуманітарними партнерами з організації базових служб та отримання медикаментів⁴³. У вересні 2017р. Офіс ООН з координації гуманітарних справ (*UN Office for the Coordination of Humanitarian Affairs, OCHA*) і його партнери оприлюднили попередній план реагування на кризу у М'янмі та Бангладеш, що вимагав фінансування обсягом \$77 млн. Пізніше ця сума зросла до \$434 млн.⁴⁴ Як перший крок у фінансуванні реагування, конференція зі збору коштів, організована *OCHA*, Управлінням Верховного комісара ООН у справах біженців (*UNHCR*) та Міжнародною організацією міграції (*International Organization for Migration, IOM*) і проведена ЄС і Кувейтом 23 жовтня 2017р., визначила суму в \$360 млн.⁴⁵

³⁸ International Crisis Group, 'The Rakhine State danger to Myanmar's transition', 8 Sep. 2017.

³⁹ Al Hussein, Z.R., UN High Commissioner for Human Rights, 'Darker and more dangerous: High Commissioner updates the Human Rights Council on human rights issues in 40 countries', Opening Statement, UN Human Rights Council 36th session, 11 Sep. 2017. Див. також: Amnesty International, 'Myanmar: Crimes against humanity terrorize and drive Rohingya out', 18 Oct. 2017; Human Rights Watch, 'Burma: New satellite images confirm mass destruction', 17 Oct. 2017; Human Rights Watch (HRW), 'All of My Body Was Pain'. *Sexual Violence against Rohingya Women and Girls in Burma* (HRW: New York, Nov. 2017).

⁴⁰ Oliphant, R. and Connor, N., 'Britain to stop training Burmese military until Rohingya crisis is resolved', *Daily Telegraph*, 19 Sep. 2017; Agence France-Press, 'European Union to cut ties with Myanmar military chiefs over Rakhine crisis', *Frontier Myanmar*, 12 Oct. 2017; Martin, M.F., Margesson, R. and Vaughn, B., *The Rohingya Crises in Bangladesh and Burma*, Congressional Research Service (CRS) Report for Congress R45016 (US Congress, CRS: Washington, DC, 8 Nov. 2017).

⁴¹ Das, K.N., 'Bangladesh protests over Myanmar's suspected landmine use near border', Reuters, 5 Sep. 2017. Про встановлення мін див. також підрозділ II розділ 9 цього видання.

⁴² Médecins Sans Frontières, 'Myanmar/Bangladesh: MSF surveys estimate that at least 6,700 Rohingya were killed during the attacks in Myanmar', 12 Dec. 2017.

⁴³ Arora, M. and Westcott, B., 'Bangladesh to move 800,000 Rohingya into single enormous camp', CNN, 23 Oct. 2017; World Health Organization, '900,000 vaccines "en route" to Cox's Bazar to prevent cholera', Press Release 1666, 29 Sep. 2017.

⁴⁴ UN Office for the Coordination of Humanitarian Affairs (OCHA), *2017 Humanitarian Response Plan: September 2017-February 2018: Rohingya Refugee Crisis* (OCHA: Oct. 2017).

⁴⁵ UN Office for the Coordination of Humanitarian Affairs (OCHA), 'Rohingya refugee crisis: Pledging conference', [n.d.]; Pledging Conference for the Rohingya Refugee Crisis, 'Pledges', 23 Oct. 2017.

Спроби сприяння добровільному та безпечному поверненню втікачів рохінджа стикалися з серйозними проблемами, зокрема, через нездатність Бангладеш і М'янми узгодити умови репатріації. Бангладеш виступав за участь ООН, а М'янма бажала, аби репатріація відбувалася згідно з двосторонньою угодою 1992р., укладеною після попереднього випадку масового переміщення⁴⁶.

За день до нападу в серпні 2017р. спеціальна міжнародна комісія, створена Аун Сан Су Чжи на чолі з колишнім Генеральним секретарем ООН К.Аннаном, запропонувала ряд рекомендацій з припинення етнічної напруженості в Ракхайні. Вони містили заклики відхилити закон, що обмежує право рохінджа на громадянство, а також краще забезпечувати верховенство права⁴⁷. Аун Сан Су Чжи погодилася з більшістю цих рекомендацій і 9 жовтня призначила комітет для їх виконання, але стан їх виконання до кінця року залишався неясним⁴⁸. 23 листопада 2017р. М'янма і Бангладеш підписали угоду про репатріацію, але наприкінці року установи ООН заявили, що умов для добровільної і безпечної репатріації біженців досі немає, а більшості агентств з надання допомоги було, як і раніше, заборонено працювати в Ракхайні⁴⁹.

Однією з ключових перешкод для зміцнення мирного процесу в М'янмі є реагування на претензії етнічних меншин, і криза біженців рохінджа лише ускладнює цю проблему. У триетапній мирній пропозиції Китаю наприкінці листопада пропонувалося прагматичне врегулювання кризи, але до кінця 2017р. ця пропозиція отримала недостатню підтримку⁵⁰. Крім того, з огляду на суспільний і політичний виміри конфлікту, наразі немає жодної внутрішньополітичної сили, навіть серед інших етнічних меншин, готової виконувати посередницькі функції у М'янмі.

Збройний конфлікт у Пакистані

Суперечки Пакистану з сусідніми Індією та Афганістаном періодично обертаються насильством. Крім того, Пакистан відчуває серйозні внутрішні загрози безпеці. Від нападів розрізаних збройних угруповань країни та контрударів пакистанських військ за минулі 10 років загинули десятки тисяч пакистанців, майже 1,5 млн. осіб покинули домівки⁵¹. Хоча стан безпеки в Пакистані останніми роками покращився, але впродовж 2017р. зберігався високий рівень насильства з рядом найкращих з 2014р. нападів.

У лютому 2017р. ІД, *Tehrik-i-Taliban Pakistan (TTP)*, Рух Талібан у Пакистані) та інші бойовики скоїли низку нападів на державні, релігійні

⁴⁶ Cameron-Moore, S., 'Myanmar warns UN scolding could harm talks with Bangladesh on Rohingya crisis', Reuters, 8 Nov. 2017; Zaman, S.S., 'Repatriating Rohingya under 1992 agreement "will be difficult"', *Dhaka Tribune*, 5 Oct. 2017.

⁴⁷ Advisory Commission on Rakhine State (ACRS), *Towards a Peaceful, Fair and Prosperous Future for the People of Rakhine*, Final Report of the ACRS (ACRS: Yangon, Aug. 2017).

⁴⁸ Martin, Margesson and Vaughn (посилання 40), p.13.

⁴⁹ 'Myanmar Rohingya crisis: Deal to allow return of Muslim refugees', BBC News, 23 Nov. 2017; International Crisis Group (ICG), *Myanmar's Rohingya Crisis Enters a Dangerous New Phase*, Asia Report no. 292 (ICG: Brussels, 7 Dec. 2017); Cumming-Bruce, N., 'Myanmar's Rohingya actions may be genocide, UN official says', *New York Times*, 5 Dec. 2017.

⁵⁰ Ge, H., 'China's pragmatic solution to Rohingya crisis', *Global Times*, 26 Nov. 2017; Venkatachalam, K.S., 'Can China solve the Rohingya crisis?', *The Diplomat*, 2 Dec. 2017.

⁵¹ 'The current situation in Pakistan', Fact sheet, United States Institute of Peace, 9 Jan. 2017.

та інші об'єкти. Одним з них був напад смертника 16 лютого на одну з найвідоміших шийтських святинь країни у провінції Сіндх, відповідальність за який взяла на себе ІД. Унаслідок нападу загинули щонайменше 88 осіб, понад 200 були поранені. Пакистанські військові звинуватили “ворожі держави” в організації нападів і використанні притулків для терористів в Афганістані⁵². Вони на невизначений час закрили пакистано-афганський кордон і завдали ударів по цілях на території Афганістану. 22 лютого Пакистан розпочав нову загальнонаціональну контртерористичну операцію, зосередившись на провінції Пенджаб⁵³.

Але контртерористичний підхід мав свої обмеження. Попри початок у липні другої контртерористичної операції на плеємних територіях федерального управління (*Federally Administered Tribal Areas*) в долині Раджгал, поблизу кордону з Афганістаном, напади збройних угруповань тривали впродовж усього року⁵⁴. Крім того, зростає стурбованість великою кількістю “зникнень” людей – які переважно списують на дії служб безпеки проти повстанців у провінції Белуджистан, – а також придушенням міжнародних неурядових організацій, що працюють у країні⁵⁵. Останнє є складовою загального наступу на західних донорів і рішення Уряду Пакистану зменшити залежність від них, використовуючи нові можливості для економіки та безпеки, які відкриває Китайсько-пакистанський економічний коридор (*China-Pakistan Economic Corridor*)⁵⁶.

Збройний конфлікт на Філіппінах

У 2014р. Ісламський фронт визволення Моро (*Moro Islamic Liberation Front, MILF*) підписав мирну угоду з Урядом Філіппін у спробі покінчити з одним з найдовших і найкривавіших конфліктів в Азії⁵⁷. Однак покласти край повстанській діяльності Нової народної армії (*New People's Army, NPA*) – збройного крила Комуністичної партії Філіппін (*Communist Party of the Philippines, CPP*) і її політичної “парасольки” – Національно-демократичного фронту (*National Democratic Front, NDF*) – виявилось складніше. *NDF* веде партизанську війну проти Уряду Філіппін з 1969р. і, попри втрати, продовжує

⁵² Boone, J., ‘Pakistan launches crackdown as Isis shrine attack toll rises to 88’, *The Guardian*, 17 Feb. 2017; Khan, M.H., Khushik, Q.A. and Ali, I., ‘At least 70 dead as bomb rips through Lal Shahbaz shrine in Sehwan, Sindh’, *Dawn*, 22 Feb. 2017.

⁵³ ‘Pakistan’s army launches “Operation Radd-ul-Fasaad” across the country’, *Dawn*, 22 Feb. 2017.

⁵⁴ Gul, A., ‘Pakistan unleashes new anti-IS military operation near Afghan border’, *Voice of America*, 16 July 2017; Rasmussen, S.E., ‘Dozens killed in two separate attacks in Pakistan on eve of Eid’, *The Guardian*, 23 June 2017; Khan, I., ‘Pakistani Taliban dressed in burqas kill students at dormitory’, *New York Times*, 1 Dec. 2017.

⁵⁵ Stacey, K. and Bokhari, F., ‘Pakistan orders expulsion of 29 international NGOs’, *Financial Times*, 14 Dec. 2017; Hadid, D., ‘Concern grows in Pakistan over cases of disappearance’, *National Public Radio*, 14 Dec. 2017.

⁵⁶ Shafqat, S., ‘CPEC and the Baloch insurgency’, *The Diplomat*, 8 Feb. 2017. Див. також: Ghiasy, R. and Zhou, J., *The Silk Road Economic Belt: Considering Security Implications and EU-China Cooperation Prospects*, SIPRI and Friedrich Ebert Stiftung (SIPRI: Stockholm, 2017), p.37.

⁵⁷ Про мирний процес з MILF див.: Свенссон І., Лундгрєн М. “Посередництво та мирні угоди”. – *Щорічник СІПРІ 2014*, підрозділ І розділу 2.

діяти в багатьох провінціях⁵⁸. Переговори між *NDF* і Урядом роками мали спорадичний характер⁵⁹.

30 червня 2016р. Президентом Філіппін обрано Р.Дутерте (*Rodrigo Duterte*). На цій посаді він поновив мляві мирні переговори з *CPP*, посередником у яких упродовж двох раундів була Норвегія⁶⁰. Після чотирьох раундів дев'ятимісячних мирних переговорів, призупинення п'ятого раунду і зриву обома сторонами одностороннього припинення вогню, на фоні дедалі жорсткішої риторики спілкування між Р.Дутерте і лідерами *NDF*, Уряд у листопаді 2017р. офіційно припинив мирні переговори. 5 грудня Р.Дутерте назвав *CPP-NPA* терористичним угрупованням⁶¹.

Президентство Р.Дутерте затьмарене суперечками. Серед найбільш суперечливих політичних ініціатив є його кампанія проти наркотиків, у якій він закликав громадян і поліцію страчувати підозрюваних без суду. Ймовірно, загинули тисячі людей⁶². Якщо США та ЄС обмежили допомогу і торгівлю через гуманітарні наслідки цієї “війни з наркотиками”, то інші країни, насамперед Китай і Росія, висловили безумовну підтримку цій політиці⁶³.

Нові спори викликав запроваджений Р.Дутерте у травні 2017р. військовий стан на Мінданао і сусідніх островах у відповідь на спробу пов'язаних з ІД збройних угруповань – Групи Мауте (*Maute Group*, яка називає себе Ісламською державою Ланао) і фракції Групи Абу Саяфа (*Abu Sayyaf, ASG*), захопити м.Мараві⁶⁴. Після п'ятимісячної облоги міста урядовими військами із застосуванням авіаударів Уряд Філіппін у жовтні повернув собі Мараві. Близько 360 тис. осіб втекли від конфлікту; за офіційними даними Уряду, в боях загинули 920 бойовиків, 165 урядових військових і 47 цивільних⁶⁵. Але за підрахунками *Amnesty International*, число загиблих серед цивільних могло бути значно вищим, тож організація закликала розслідувати адекватність застосування сили, випадки руйнування цивільної інфраструктури та загибелі цивільних⁶⁶. 13 грудня Р.Дутерте подовжив військовий стан на Мінданао ще на рік⁶⁷.

⁵⁸ Cane, P., ‘Philippines sees resurgence in communist violence’, *NYA*, 25 Oct. 2017.

⁵⁹ Про мирні переговори див. ‘Timeline: The peace talks between the government and the CPP-NPA-NDF, 1986-present’, *GMA*, 6 Dec. 2017.

⁶⁰ ‘Timeline: The peace talks between the government and the CPP-NPA-NDF, 1986-present’ (посилає 59).

⁶¹ Santos, E.P., ‘How peace talks with communist rebels failed’, *CNN Philippines*, 31 Dec. 2017; Punay, E., ‘DOJ to seek declaration of CPP-NPA as terrorist group’, *Philippine Star*, 26 Dec. 2017.

⁶² Holmes, O., ‘Rodrigo Duterte pulls Philippine police out of brutal war on drugs’, *The Guardian*, 12 Oct. 2017.

⁶³ Kine, P., ‘Philippine President Rodrigo Duterte’s “war on drugs”’, *Harvard International Review*, 14 Oct. 2017.

⁶⁴ ‘Rodrigo Duterte has declared martial law in the southern Philippines’, *The Economist*, 25 May 2017.

⁶⁵ Philippine Department of Social Welfare and Development (DSWD), Disaster Response Assistance and Management Bureau, Disaster Response Operations Monitoring and Information Center (DROMIC), ‘DSWD DROMIC Report #93 on the armed conflict in Marawi City’, 14 Oct. 2017; Gomez, J., ‘Philippines declares end to 5-month militant siege in Marawi’, *Associated Press*, 23 Oct. 2017.

⁶⁶ Amnesty International, ‘*The Battle of Marawi: Death and Destruction in the Philippines*’ (Amnesty International: London, Nov. 2017)

⁶⁷ Rauhala, E., ‘Liberated and angry’, *Washington Post*, 9 Dec. 2017; Villamor, F., ‘Philippines extends martial law in south for another year’, *New York Times*, 13 Dec. 2017.

Багато повстанців, які брали участь у нападі на Мараві, могли бути колишніми бойовиками *MILF* чи ряду інших екстремістських ісламістських збройних угруповань, таких, як Ісламські борці за свободу Бангсаморо (*Bangsamoro Islamic Freedom Fighters, BIFF*)⁶⁸. Їх подібність до ІД і готовність здійснювати масштабні напади, як у випадку Мараві, становлять серйозну загрозу непохитності мирного процесу Уряду з *MILF* – не останньою чергою через те, що пов'язані з ІД угруповання є радикальною альтернативою *MILF*. Тож реінтеграція колишніх бойовиків і продовження мирного процесу залишаються актуальними завданнями не лише через ситуацію на Мінданао, але й через опозицію всередині Збройних сил Філіппін та в Конгресі. Станом на липень 2017р., згідно з мирною угодою з *MILF* 2014р. були демобілізовані лише 145 бойовиків, що надає іншим збройним угрупованням достатні можливості для поповнення⁶⁹.

Мирний процес у Непалі

Тривала громадянська війна в Непалі 1995-2006рр. між Комуністичною партією Непалу-маоїстською (*Communist Party of Nepal-Maoist, CPN-M*) і непальською монархією, під час якої загинули майже 18 тис. осіб, завершилася підписанням Всеохопної мирної угоди у 2006р.⁷⁰ Крім офіційного припинення насильства, Всеохопна мирна угода також регулювала питання суспільно-політичних перетворень та інтеграції. На політичному ландшафті після конфлікту з'явилися нові елементи, у т.ч. *CPN-M*, яка виявилася найбільшою партією на виборах до перших Установчих зборів у 2008р. У 2012р. Маоїстська народно-визвольна армія (*Maoist People's Liberation Army*) – збройне крило *CPN-M*, – яка залишалася в пунктах дислокації понад шість років, нарешті була розформована. На виборах до других Установчих зборів у 2013р. більш відомі політичні партії повернули свої позиції⁷¹.

Після двох руйнівних землетрусів у 2015р. три найбільші політичні партії Установчих зборів – Непальський конгрес (*Nepali Congress*), Об'єднана марксистсько-ленінська *CPN* (*CPN Unified Marxist-Leninist, CPN-UML*) та Об'єднана *CPN-M* – разом з найбільшою партією, що представляє народ мадгесі – Форум прав народу мадгесі - демократичний (*Madhesi Janadhikar Forum-Democratic, MJF-D*) – вирішили форсувати ухвалення нової конституції, яку й було прийнято у вересні 2015р. За кілька тижнів заворушень, якими супроводжувалося запровадження нової конституції, яку змінили у 2016р. з метою забезпечення ширшого представництва, загинули щонайменше 46 осіб⁷².

⁶⁸ Postings, R., 'The battle of Marawi: A brief summary', International Review, 24 Dec. 2017; Reuters, 'Who are the ISIS-linked Maute group militants terrorizing the Philippines?', Newsweek, 23 June 2017.

⁶⁹ Third Party Monitoring Team, 'Fourth Public Report, March 2016 to June 2017', 28 July 2017, p.14.

⁷⁰ Nepal Institute for Policy Studies (NIPS), *Nepal's Peace Process: A Brief Overview* (NIPS: Kathmandu, July 2013).

⁷¹ Nepal Institute for Policy Studies (посилання 70); Thapa, D. and Ramsbotham, A. (eds), *Two Steps Forward One Step Back: The Nepal Peace Process*, Accord no.26 (Conciliation Resources: London, Mar. 2017).

⁷² Thapa and Ramsbotham (посилання 71); 'Nepal's election may at last bring stability', *The Economist*, 23 Nov. 2017.

Хоча непальська держава дуже змінилася з часів Всеохопної мирної угоди 2006р., Непал залишається однією з найбідніших країн світу та досі дуже залежить від переказів із-за кордону (особливо від непальських працівників в Індії), зовнішньої допомоги та туризму⁷³. На початку 2017р. питання участі в політичному житті і правосуддя перехідного періоду залишалися актуальними.

У червні 2017р., під час планової передачі влади після відставки П.К.Дахала (*Pushpa Kamal Dahal*), лідера *CPN-маоїстський центр (CPN-Maoist Centre, CPN-MC*, раніше Об'єднана *CPN-M*), прем'єр-міністром став лідер партії Непальський конгрес (*Nepali Congress*) Ш.Б.Деуба (*Sher Bahadur Deuba*)⁷⁴. Про ротацію на цій посаді партнери по коаліції домовилися в серпні 2016р. На виборах 275 депутатів Палати представників 26 листопада і 7 грудня 2017р. Лівий союз (*Left Alliance*), утворений у жовтні *CPN-UML* і *CPN-MC*, отримав більшість майже у дві третини голосів. Вибори були наступним кроком впровадження нової конституції, що мала розпочати епоху політичної стабільності та економічного розвитку⁷⁵.

Хоча питання правосуддя для жертв конфлікту в перехідний період ще не розв'язане, але мирний процес у Непалі вже приніс великі успіхи – інтеграцію колишніх бойовиків до національної армії і суспільства загалом та запровадження нової конституції⁷⁶. У Непалі також реформували сектор безпеки і збільшили представництво жінок у силах безпеки, хоча бар'єри для їх повноцінної участі ще зберігаються⁷⁷.

Мирний процес у Шрі-Ланці

Війна між Урядом Шрі-Ланки та Тиграми визволення Таміл Еламу (*Liberation Tigers of Tamil Elam, LTTE*), що почалась у 1983р., завершилася у 2009р. захопленням урядовими військами останнього району, контрольованого *LTTE*, але взаємні звинувачення тривають. Після обрання у 2015р. Президентом М.Сірісена (*Maithripala Sirisena*) були великі очікування офіційного розслідування військових злочинів, скоєних під час конфлікту. У 2016р. Уряд створив Бюро у справах зниклих осіб (*Office of Missing Persons*) для пошуку понад 20 тис. осіб, зниклих під час конфлікту. Однак, у пошуку правди стосовно долі зниклих було небагато успіхів⁷⁸.

У 2015р. Президент М.Сірісена погодився створити суд у справах військових злочинів, як рекомендувалось у великій доповіді з питань Шрі-Ланки

⁷³ Sapkota, C., 'Remittances in Nepal: Boon or bane?', *Journal of Development Studies*, vol. 49, no. 10 (2013), pp.1316-1331; World Bank, *Nepal Development Update: Remittances at Risk* (World Bank: Washington, DC, May 2016).

⁷⁴ 'Sher Bahadur Deuba elected 40th PM of Nepal', *Kathmandu Post*, 6 June 2017.

⁷⁵ 'Nepal's election may at last bring stability' (посилання 72); Pattison, P., "'Politics is still a man's game": Can Nepal's elections finally bring stability?', *The Guardian*, 24 Nov. 2017.

⁷⁶ Bhandari, C., 'The reintegration of Maoist ex-combatants in Nepal', *Economic and Political Weekly*, 28 Feb. 2015.

⁷⁷ Racovita, M., *Women in State Security Provision in Nepal: Meaningful Participation?* Briefing Paper (Small Arms Survey: Geneva, Mar. 2018). Про роль гендерного чинника в мирному процесі загалом див.: Baniya, J. et al., *Gender and Nepal's Transition from War*, Accord Spotlight (Conciliation Resources: London, Sep. 2017).

⁷⁸ Hart, M., 'The long road to justice for Sri Lanka civil war victims', *Geopolitical Monitor*, 4 Dec. 2017.

Управління Верховного комісара ООН з прав людини (УВКПЛ, *UN High Commissioner for Human Rights, OHCHR*) і в Резолюції Ради ООН з прав людини (*UN Human Rights Council*), що розроблялася у співробітництві зі Шрі-Ланкою⁷⁹. Суд мав складатися із шрі-ланкійських і закордонних суддів і судити підозрюваних у військових злочинах і злочинах проти людяності, скоєних під час конфлікту. Створення трибуналу відбувалося повільно⁸⁰.

Спеціальна консультативна група з механізмів примирення (*Consultation Task Force on Reconciliation Mechanisms*), призначена Урядом Шрі-Ланки в лютому 2016р., видала підсумкову доповідь 3 січня 2017р.⁸¹ Це було перше широке дослідження з питань прагнення громадян Шрі-Ланки до миру і справедливості, включно з їх поглядами на запропоновані механізми, визначені в Резолюції Ради ООН з прав людини. Крім ухвалення пропозиції для суду з військових злочинів про усунення часових обмежень його юрисдикції, Спеціальна група розробила рекомендації стосовно грошових і символічних компенсацій, конституційного та політичного врегулювання, вирішення давніх земельних спорів і збільшення уваги до соціально-психологічних потреб⁸².

Березень 2017р. був кінцевим терміном виконання рекомендацій Резолюції Ради ООН з прав людини стосовно створення суду у справах військових злочинів і репарацій жертвам. Він минув без виконання цих зобов'язань. Рада з прав людини надала Шрі-Ланці дворічне відстрочення для здійснення реформ⁸³. Хоч Уряд спромігся здійснити окремі обмежені реформи, але що довше він затягує запровадження реального процесу встановлення правди про події під час конфлікту та забезпечення правосуддя для постраждалих, то ймовірнішим є зростання напруженості між громадами⁸⁴. Так, у травні та листопаді 2017р. сталися спалахи насильства з боку буддистів і напади на мусульман⁸⁵.

⁷⁹ United Nations, General Assembly, Human Rights Council, Comprehensive Report of the Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights on Sri Lanka, A/HRC/30/61, 28 Sep. 2015; United Nations, General Assembly, Human Rights Council, Resolution 30/1, 'Promoting reconciliation, accountability and human rights in Sri Lanka', 1 Oct. 2015, A/HRC/RES/30/1, 14 Oct. 2015.

⁸⁰ Sirilal, R., 'UN says Sri Lanka's delay in post-war reconciliation involves risks', Reuters, 23 Oct. 2017; 'Sri Lanka leader to shield general from war crimes case', Al Jazeera, 3 Sep. 2017.

⁸¹ Доповідь була підготовлена в листопаді 2016р., але її не оприлюднювали до січня 2017р. Том I доповіді містить спостереження Спеціальної групи під час консультацій, а також її рекомендації стосовно чотирьох механізмів правосуддя перехідного періоду. В томі II розміщені доповіді зональних спеціальних груп, надані Спеціальній групі після зустрічей з громадськістю та обговорень у зональних фокус-групах. Див.: Consultation Task Force on Reconciliation Mechanisms (CTF), *Final Report of the Consultation Task Force on Reconciliation Mechanisms*, vol.I, and *Consolidated Report: Zonal Task Forces on Reconciliation Mechanisms*, vol.II (CTF: Nov. 2016).

⁸² Human Rights Watch, 'Sri Lanka: Adopt task force's justice proposals', 12 Jan. 2017.

⁸³ Aneez, S., 'UN presses Sri Lanka to meet commitments on war crimes investigations, reform', Reuters, 23 Mar. 2017.

⁸⁴ Cronin-Furman, K., 'Why a Sri Lankan leader might be tried for war crimes in Brazil', *Washington Post*, 30 Aug. 2017.

⁸⁵ 'Militant Buddhist extremism resurfaces in Sri Lanka', *Southasian Monitor*, 23 May 2017; 'Sri Lanka violence: 19 held amid Buddhist-Muslim street clashes', *BBC News*, 18 Nov. 2017.

IV. Збройні конфлікти в Європі

ЯН ДЕЙВІС, ЯН ЕНТОНІ

У Європі у 2017р. точилися два активні збройні конфлікти: у Нагірному Карабаху (за участі Вірменії та Азербайджану) та в Україні. Водночас кілька нерозв'язаних конфліктів, хоч і не активних, як і раніше перебували в цьому ж статусі. Зберігалася напруженість між Росією і членами НАТО та Заходом загалом, лунали звинувачення у втручанні Росії у внутрішню політику Заходу¹. Європейські держави продовжували приділяти першочергову увагу боротьбі з тероризмом. У цьому підрозділі розглядаються європейські контртерористичні заходи, нерозв'язані конфлікти в Європі і два активні збройні конфлікти.

Тероризм у Європі

Порівняно з іншими регіонами, Європа почувалася доволі безпечно у плані терактів². Але, на відміну від глобальної тенденції зменшення кількості терористичних актів і числа їх жертв, у Європі спостерігалася протилежна тенденція. Згідно з Глобальним індексом тероризму (*Global Terrorism Index*), число загиблих від терактів у Європі зросло з менше 20 у 2002р. до майже 650 у 2016р.³

У 2017р. мішенями терактів були такі європейські міста, як Барселона, Стамбул, Манчестер і Санкт-Петербург, хоча ці напади були менш смертоносними, ніж у 2016р.⁴ З 2014р. до Європи повернулися багато європейських громадян, які виїжджали “повоювати” до охоплених конфліктом країн Близького Сходу і Північної Африки. Число тих, хто повертається, зменшується, але попри те, що сьогодні очікується повернення лише невеликого числа “іноземних бойовиків”, які все ще перебувають у зоні конфліктів, усі вони “будуть загартованими бійцями і становитимуть значну загрозу після повернення”⁵.

Пошук дієвої відповіді на теракти перебуває на порядку денному всіх головних європейських безпекових організацій. У 2017р. одночасно із заходами на підтримку виконання чинних угод і настанов з питань боротьби

¹ Про погіршення відносин між Росією і США див.: Сміт Д. “Міжнародна політика і глобальна безпека”. – *Щорічник СІПРІ 2017*, підрозділ III розділу 1; див. також підрозділ II розділу I цього видання. Про виключення Росії з архітектури європейської безпеки див.: Ентоні Я. “Конфлікт чи мир у Європі? Зростання невизначеності та підвищення небезпеки”. – *Щорічник СІПРІ 2017*, підрозділ I розділу 4. Про звинувачення Росії у втручанні у виборчі процеси на Заході див.: ‘Russian hacking and influence in the US election’, *New York Times*, [n.d.]; Mason, R., ‘Theresa May accuses Russia of interfering in elections and fake news’, *The Guardian*, 14 Nov. 2017.

² Єдиного європейського визначення тероризму немає, але Рада Європи наразі обговорює це питання. Див.: Council of Europe, ‘Council of Europe Counter-Terrorism Committee’, [n.d.].

³ Institute for Economics and Peace, *Global Terrorism Index 2017: Measuring and Understanding the Impact of Terrorism* (Institute for Economics and Peace: Sydney, 2017).

⁴ Хоч у Глобальному індексі тероризму за 2016р. Стамбул віднесений до Європи, у цьому розділі Туреччина розглядається у підрозділі V.

⁵ United Nations, Security Council, ‘Nineteenth report of the Analytical Support and Sanctions Monitoring Team submitted pursuant to Resolution 2253 (2015) concerning ISIL (Da’esh), Al-Qaida and associated individuals and entities’, 30 Dec. 2016, S/2017/35, 13 Jan. 2017.

з тероризмом ОБСЄ переймалася двома питаннями: (а) ініціативами діалогу з молодіжними організаціями Чорноморського регіону, Центральної Азії і Західних Балкан; (б) перетворенням зменшення загрози тероризму на один з елементів створення відкритих і безпечних міст зі сталим розвитком⁶. Останній момент доповнив програму просування місцевих підходів до розв'язання глобальних проблем⁷.

Важливим пріоритетом Ради Європи у 2017р. була проблема зв'язків між організованою злочинністю і тероризмом, особливо – фінансування тероризму⁸. ЄС також зробив боротьбу з тероризмом важливим елементом Оновленої стратегії внутрішньої безпеки на 2015-2020рр. (*Renewed Internal Security Strategy for 2015-20*). Двома ключовими пріоритетами ЄС у 2017р. були також протидія застосуванню терористами цифрових технологій і зміцнення контролю над кордонами⁹. Так, переглянутий у квітні 2017р. Шенгенський кодекс про кордони (*Schengen Borders Code*) зобов'язав країни-учасниці здійснювати систематичні перевірки з оцінкою безпекових ризиків стосовно всіх, хто в'їжджає або виїжджає через зовнішні кордони Шенгенської зони (яка охоплює більшість країн ЄС і деяких його сусідів)¹⁰.

Нерозв'язані конфлікти в Європі

Хоча більша частина Європи вже майже 20 років здається спокійною, але зберігається напруженість, зумовлена нерозв'язаними конфліктами на Кіпрі, у Грузії (Абхазія і Південна Осетія), Молдові (Придністров'я) і Косово. Були й позитивні моменти: так, баскське сепаратистське угруповання “Країна басків і свобода” (*Euskadi Ta Askatasuna, ETA*) здало зброю державним органам Франції, що можна вважати важливим кроком до остаточного завершення збройного конфлікту з Іспанією, який тривав з 1959р. по 2011р.¹¹

Що стосується ситуації на Кіпрі, Генеральний секретар ООН А.Гутерреш (*António Guterres*) після завершення перемовин між лідерами греків і турків-кіпріотів 7 липня у Швейцарії оголосив про провал переговорів з питань возз'єднання країни¹². Дипломати ООН десятиріччями намагаються сприяти укладенню угоди про об'єднання Кіпру. Провал стався через

⁶ OSCE Secretariat, Transnational Threats Department, *Overview of OSCE Counter-Terrorism Related Commitments* (OSCE: Vienna, Feb. 2017); ‘OSCE-wide Counter-terrorism conference 2017: Preventing and countering violent extremism and radicalization that lead to terrorism’, Vienna, 23-24 May 2017; Neumann, P. R., ‘Countering violent extremism and radicalisation that lead to terrorism: Ideas, recommendations, and good practices from the OSCE Region’, OSCE, 28 Sep. 2017.

⁷ OSCE, ‘Security Days—Creating inclusive, safe and sustainable cities: Local approaches to global challenges’, Vienna, 30-31 Mar. 2017..

⁸ Council of Europe, Committee of Experts on Terrorism (CODEXTER), ‘Abridged report: List of items discussed and decisions taken’, 32nd plenary meeting, 23-24 May 2017, Strasbourg, 24 May 2017.

⁹ Council of the European Union, ‘Renewed European Union internal security strategy and counter terrorism implementation paper: Report of the first half of 2017 and programme for the second half of 2017’, 10827/17, 12 July 2017.

¹⁰ European Commission, Communication from the Commission to the European Parliament and the Council on preserving and strengthening Schengen, COM(2017) 570 final, 27 Sep. 2017.

¹¹ ‘Eta: Basque separatists begin weapons handover’, BBC News, 8 Apr. 2017; Tremlett, G., ‘Eta declares halt to armed conflict’, *The Guardian*, 20 Oct. 2011.

¹² United Nations, Secretary-General, ‘The Secretary-General remarks at the closure of the Conference on Cyprus’, 7 July 2017.

неспроможність домовитися про гарантії безпеки та розподіл влади в об'єднаному Уряді, а також через взаємні обвинувачення сторін¹³. Ще більше посилити напруженість можуть пошуки запасів газу на спірних ділянках шельфу поблизу узбережжя Кіпру¹⁴.

У Косово почали працювати Спеціальні судові палати і Спеціальна прокуратура (*Specialist Chambers and Specialist Prosecutor's Office*) Косово – як складова національної судової системи, створена в Гаазі, з міжнародним персоналом для розслідування серйозних військових злочинів, скоєних Армією визволення Косово під час війни 1998-1999рр., – але ще не ясно, коли вони винесуть перші вироки¹⁵. Напруженість між косовськими сербами та косовськими албанцями зберігалась, особливо на півночі, а процес нормалізації відносин із Сербією просувався повільно¹⁶.

У Молдові ОБСЄ бере участь у спробах врегулювати конфлікт з Придністров'ям, яке з 1992р. контролює молдавську територію на схід від р.Дністер¹⁷. У листопаді 2017р. ОБСЄ повідомила про “суттєвий прогрес” у переговорах між керівниками Молдови та сепаратистського регіону. Обидві сторони “підтримали підписані останніми днями домовленості з кількох соціально-економічних питань”, у т.ч. про відкриття мосту, що з'єднує дві території, і зобов'язалися на початку 2018р. швидко розв'язати проблемні питання, що залишаються¹⁸. На початку грудня Рада міністрів ОБСЄ ухвалила заяву, де вітала ці досягнення¹⁹. Але відкритим залишалось питання про достатність цих успіхів для подолання глибоких розбіжностей, що є підґрунтям 25-річного конфлікту²⁰.

Напруженість і невизначеність вийшли на поверхню і в Північній Ірландії, де давній конфлікт був значної мірою вирішений у 1998р. завдяки Угоді Страсної п'ятниці (*Good Friday Agreement*) і створенню об'єднаної Асамблеї та Уряду Північної Ірландії. Але результат британського референдуму 2016р. про вихід з ЄС спричинив невизначеність стосовно сухопутного кордону між Великою Британією та Ірландією. Демілітаризація кордону і спрощення його перетину були важливими елементами Угоди Страсної

¹³ Smith, H., ‘Cyprus reunification talks collapse amid angry scenes’, *The Guardian*, 7 July 2017; ‘Cyprus may have missed its last chance for reunification’, *The Economist*, 9 July 2017.

¹⁴ Orphanides, S., ‘Cyprus ready for all outcomes as drilling programme commences’, *Business Mail* (Nicosia), 28 Dec. 2017.

¹⁵ Бутуці, Ф., ‘Kosovo war crimes court ready for first indictments: Chief judge’, Reuters, 24 Nov. 2017.

¹⁶ Morina, D. and Zivanovic, M., ‘Kosovo-Serbia talks fail to defuse tensions’, *Balkan Insight*, 2 Feb. 2017.

¹⁷ Клименко К. “Конфлікти на пострадянському просторі: останні події”. – *Щорічник СІПІРІ 2017*, підрозділ II розділу 4.

¹⁸ OSCE, ‘Substantial progress in Transdniestrian settlement talks in Vienna, clear commitment to solve remaining issues says OSCE Special Representative’, Press release, 28 Nov. 2017.

¹⁹ OSCE, Ministerial Council, ‘Ministerial statement on the negotiations on the Transdniestrian settlement process in the “5+2” format’, MC.DOC/1/17, 8 Dec. 2017.

²⁰ Hill, W.H., ‘The Moldova-Transdniestria dilemma: Local politics and conflict resolution’, *Carnegie Moscow Center*, 24 Jan. 2018.

п'ятниці. Згодом, розбіжності між двома найбільшими політичними партіями Північної Ірландії, що виникли в січні 2017р., призвели у березні до виборів з непереконливим результатом. За відсутності домовленості про призначення нового Уряду, Асамблея лишалася впродовж року недієздатною²¹. Зберігаються побоювання повернення до насильства, якщо з будь-яких причин виявиться неможливим зберегти політичні та конституційні рішення з розв'язання проблеми Північної Ірландії²².

Збройний конфлікт у Нагірному Карабаху

Нагірно-Карабаський конфлікт – це міждержавна конфронтація між Вірменією та Азербайджаном через спірну територію, де дві сучасні армії протистоять одна одній уздовж лінії зіткнення²³. Після припинення вогню, яким завершилася Нагірно-Карабаська війна 1988-1994рр., глибинний конфлікт залишився неврегульованим і періодично переростає у насильство, як це було у квітні 2016р. та у 2017р.²⁴ Регулярні мирні переговори між Вірменією та Азербайджаном за посередництва Мінської групи ОБСЄ не спромоглися врегулювати конфлікт, якому у 2018р. виповниться 30 років²⁵. Обидві сторони останніми роками наростили військові потенціали, через що ризик нового великого конфлікту постійно зростає²⁶.

Перестрілки між вірменськими та азербайджанськими військами в Нагірно-Карабаському конфлікті у 2017р. активізувалися²⁷. У грудні міністри закордонних справ співголів Мінської групи ОБСЄ – Франції, Росії і США – виступили зі спільною заявою на підтримку поновлення та активізації дипломатичних заходів, запропонували домовитися про розширення повноважень спеціальних представників і закликали обидві сторони “зосередити зусилля на пошуку компромісних рішень у важливих питаннях політичного врегулювання”²⁸. З активізацією дипломатії, у грудні інцидентів і жертв поменшало²⁹.

²¹ ‘Northern Ireland notches up a year without a government’, *The Economist*, 24 Jan. 2018.

²² Kennedy, D., ‘Growing gap between Irishness and Britishness is most dangerous’, *Irish Times*, 20 Dec. 2017; Lyall, S., ‘On Irish border, worries that “Brexit” will undo a hard-won peace’, *New York Times*, 5 Aug. 2017.

²³ Хоча раніше цей конфлікт вважався інтернаціоналізованим внутрішнім конфліктом, наразі загально визнано, що він перетворився на міждержавний. Див., наприклад: de Waal, T., ‘The Karabakh conflict as “project minimum”’, Carnegie Moscow Center, 20 Feb. 2018.

²⁴ Про переговори про припинення вогню див.: Dehdashti-Rasmussen, R., ‘The conflict over Nagorno-Karabakh: Causes, the status of negotiations, and prospects’, Institute for Peace Research and Security Policy at the University of Hamburg (IFSH), *OSCE Yearbook 2006* (Nomos: Baden-Baden, 2007), pp.189-210.

²⁵ Стислий опис і перелік членів Мінської групи ОБСЄ див. у підрозділі II додатка Б цього видання.

²⁶ Клименко (посилання 17); de Waal (посилання 23).

²⁷ Див., наприклад: Sanamyan, E., ‘Fighting in Karabakh flares as Azerbaijan marks memorial’, Eurasianet, 27 Feb. 2017; International Crisis Group (ICG), *Nagorno-Karabakh's Gathering War Clouds*, Europe Report no. 244 (ICG: Brussels, 1 June 2017).

²⁸ OSCE, ‘Joint statement by the heads of delegation of the OSCE Minsk Group co-chair countries’, Press release, 7 Dec. 2017.

²⁹ International Crisis Group, ‘CrisisWatch: Tracking conflict worldwide’, Dec. 2017.

Збройний конфлікт в Україні

Після отримання незалежності з розвалом Радянського Союзу в 1991р. Україна намагалася збалансувати тісну інтеграцію із Західною Європою і співробітництво з Росією. Росія, яка вважає, що прозахідна Україна загрожує її інтересам, анексувала Крим у березні 2014р., після усунення від влади Президента України В.Януковича. Анексія Криму відіграла суттєву роль у розпалюванні заколоту в Луганській і Донецькій областях, у промисловому регіоні Донбас на сході України (схема 2.1)³⁰. Після трьох років війни, яка забрала близько 10 тис. життів, військова інтервенція Росії позначається на більшості аспектів політичного життя в Україні³¹. За даними Спеціальної моніторингової місії ОБСЄ в Україні (СММ, *OSCE Special Monitoring Mission to Ukraine, SMM*), мирна угода і припинення вогню, досягнуті в рамках других Мінських домовленостей в лютому 2015р., у 2017р. порушувалися майже щодня³².

Наприкінці січня бойові дії на сході України активізувалися. РБ ООН у заяві для преси висловила “серйозну стурбованість небезпечним погіршенням ситуації на сході України і його тяжкими наслідками для місцевого цивільного населення”³³. Більшість бойових дій відбувалися в безконтактний спосіб, з використанням артилерії. У березні 2017р. Україна запровадила економічну блокаду території, контрольованої сепаратистами. За оцінками Національного банку України, це могло сповільнити економічне зростання України у 2017р. до 1,9%, порівняно з попередньою оцінкою – 2,8%³⁴.

Упродовж року конфлікт набирив обертів уздовж 400-км лінії фронту. Наприкінці жовтня 2017р. Верховний комісар ООН у справах біженців говорив про 1,8 млн. внутрішньо переміщених чи постраждалих від конфлікту осіб в Україні, в т.ч. 22 тис. – з Криму. Багато людей втекли від бойових дій на захід, переважно до Харківської області та сусідніх районів Луганської і Донецької областей. Інші переїхали до Києва. Крім того, майже 430 тис.

³⁰ Першопричини конфлікту в Україні, а також питання, чи може він вважатися громадянською війною переважно з внутрішніми причинами або іноземною інтервенцією з боку Росії, є предметом гарячих спорів. Див.: Вілсон А. “Зовнішнє втручання в український конфлікт: до замороженого конфлікту в Донбасі”. – *Щорічник СІПІ 2016*, підрозділ III розділу 4.

³¹ Office of the UN High Commissioner for Human Rights, ‘Conflict in Ukraine enters its fourth year with no end in sight—UN report’, 13 June 2017.

³² СММ видає тижневі і спеціальні звіти про кризу в Україні. Див.: OSCE, Special Monitoring Mission to Ukraine, [n.d.], ‘Daily and spot reports from the Special Monitoring Mission to Ukraine’. Про конфлікт і врегулювання кризи в Україні див.: Ентоні (посилання 1); Клименко (посилання 17); Вілсон (посилання 30); Український конфлікт і його наслідки. – *Щорічник СІПІ 2015*, розділ 3.

³³ United Nations, Security Council, ‘Security Council press statement on deterioration of situation in Donetsk region, Ukraine’, SC/12700, 31 Jan. 2017; United Nations, Security Council, ‘Thousands of civilians risk losing access to basic necessities as fighting escalates in eastern Ukraine, Security Council told’, SC/12704, 2 Feb. 2017; Grono, M., ‘Ukraine flare-up lays bare fears in Europe’s east’, Commentary, International Crisis Group, 3 Feb. 2017.

³⁴ Polityuk, P., ‘Ukrainian economy to feel the squeeze of economic blockade’, Reuters, 21 Mar. 2017.

Схема 2.1. Зона конфлікту на сході України, січень 2018р.

Надано: Х.Аленіусом, консалтингова картографічна служба Нордпіл (Hugo Ahlenius, Nordpil), <<https://nordpil.se/>>.

Джерело: 'Ukraine', Live Universal Awareness Map (Liveuamap), 1 Jan. 2018.

осіб виїхали на схід, шукати притулку в Росії³⁵. Гуманітарні установи повідомляли, що від конфлікту безпосередньо постраждали 4,4 млн. осіб, 3,8 млн. – потребували термінової допомоги³⁶. За перші 10 місяців 2017р. СММ доповіла про загибель 411 цивільних³⁷.

У вересні Росія розповсюдила проект резолюції РБ ООН, в якому пропонувалася миротворча операція ООН на сході України; невдовзі альтернативну

³⁵ UN High Commissioner for Refugees (UNHCR), 'Ukraine', Fact sheet, Oct. 2017; UN High Commissioner for Refugees (UNHCR), 'Ukraine, 01-31 Oct. 2017', Operational update; та Bonenberger, A., 'The war no one notices in Ukraine', *New York Times*, 20 June 2017.

³⁶ Coman, J., 'On the frontline of Europe's forgotten war in Ukraine', *The Observer*, 12 Nov. 2017.

³⁷ OSCE, Special Monitoring Mission to Ukraine, 'Status report as of 01 November 2017', 1 Nov. 2017.

пропозицію висунула Україна³⁸. Але в середині грудня сталася подальша ескалація бойових дій і порушення припинення вогню. До кінця 2017р. ОБСЄ зафіксувала майже 400 тис. порушень припинення вогню упродовж року, близько 4 000 випадків розгортання заборонених озброєнь з порушенням узгоджених ліній відведення³⁹. Водночас, жодне з ключових положень Мінських домовленостей-2 – припинення вогню, особливий конституційний статус для територій Донбасу, що перебували під контролем сепаратистів, які після того мали реінтегруватися в Україну і провести вибори, – не було виконане.

³⁸ Arbatov, A., 'A UN peacekeeping operation is the only way forward in Ukraine', War on the Rocks, University of Texas, 28 Sep. 2017; 'Canada making diplomatic push For Ukraine's UN peacekeeping plan', Radio Free Europe/Radio Liberty, 10 Nov. 2017; International Crisis Group (ICG), *Can Peacekeepers Break the Deadlock in Ukraine?*, Europe Report no.246 (ICG: Brussels, 15 Dec. 2017).

³⁹ 'OSCE SMM: Over 400,000 ceasefire violations recorded in eastern Ukraine this year', Ukraine Crisis Media Center, 22 Dec. 2017. Звіти СММ про порушення припинення вогню див.: OSCE (посилання 32).

V. Збройні конфлікти на Близькому Сході та в Північній Африці

ЯН ДЕЙВІС

У 2017р. в регіоні Близького Сходу та Північної Африки точилися сім активних збройних конфліктів: Єгипет, Ірак, Ізраїль-Палестина, Лівія, Сирія, Туреччина, Ємен. Багато з цих конфліктів є взаємопов'язаними, в них беруть участь регіональні і світові гравці, а також численні недержавні суб'єкти¹. До ключових регіональних подій 2017р. належали: подальші наслідки Арабської весни; регіональне суперництво Ірану та Саудівської Аравії; втрати територій угрупованням ІД. У цьому підрозділі спочатку розглянуті ці події, а потім проаналізовані всі збройні конфлікти 2017р.

Головні загальні події

Подальші наслідки Арабської весни

Наслідки Арабської весни продовжували визначати події на Близькому Сході та у Північній Африці у 2017р. Бунти, що почались у Тунісі в 2010р. і швидко поширились арабським світом, не призвели до створення мирних демократичних держав. Безлад, насильство та війна охопили Лівію, Сирію та Ємен. Хитка стабільність повернулася на більшу частину території Єгипту, але на Сінайському півострові тривав збройний конфлікт, а соціально-економічні умови для більшості населення залишалися важкими. Нафтовидобувні арабські держави Перської затоки продовжували використовувати свої фінансові ресурси переважно на протистояння хвилі змін. У Йорданії і Марокко відбулися деякі обмежені реформи без докорінної зміни ситуації². Лише в Тунісі протести призвели до узгоджених, потрібних суспільству реформ³.

Регіональне суперництво між Іраном і Саудівською Аравією

Іран і Саудівська Аравія загрузли в боротьбі, яку деякі оглядачі називають новою регіональною холодною війною⁴. У 2017р. боротьба між ставлениками Ірану і Саудівської Аравії спалахнула в Катарі та Лівані (переважно у вигляді дипломатичних, санкційних і політичних заходів) і тривала під час активних збройних конфліктів в Іраку, Сирії та Ємені. У червні Саудівська Аравія очолила спроби змусити Катар відмовитися від нібито підтримки ним тероризму та Ірану. Разом з Бахрейном, Єгиптом, ОАЕ та Єменом, Саудівська Аравія розірвала дипломатичні відносини і припинила транспортне сполучення з

¹ Hiltermann, J., *Tackling the MENA Region's Intersecting Conflicts* (International Crisis Group: Brussels, 22 Dec. 2017).

² Delegation of the European Union to Jordan, 'The European Union supports Jordan on political and environmental reforms with €115 million', Press release, 12 Feb. 2017; Saleh, H., 'Rabat pushes modernity as Morocco's political reforms stall', *Financial Times*, 3 Nov. 2017.

³ Muasher, M., 'Nascent hopes', *IMF, Finance and Development*, vol.54, no.4 (Dec. 2017).

⁴ Див., наприклад: Santini, R. H., 'A new regional cold war in the Middle East and North Africa: Regional security complex theory revisited', *International Spectator*, vol.52, no.4 (2017), pp.93-111. Див. також підрозділ II розділу 1 цього видання.

Катаром⁵. У жовтні Бахрейн закликав призупинити членство Катару в Раді співробітництва держав Перської затоки (РСДПЗ, *Gulf Cooperation Council, GCC*)⁶. У грудні ОАЕ оголосили про створення нового військово-політичного союзу з Саудівською Аравією⁷.

Реформістські ініціативи в Ірані та Саудівській Аравії, а також протести в Ірані у грудні стали новим, непередбаченим фактором⁸. Загалом, за великої кількості гарячих точок та обмеженої дипломатії, ризик ширшої конфронтації між блоком переважно сунітських держав та угруповань на чолі з Саудівською Аравією і блоком переважно шіїтських держав та угруповань на чолі з Іраном наприкінці 2017р. залишався високим.

Територіальні втрати Ісламської держави

У грудні 2017р. Ірак і Сирія заявили про перемогу над ІД – після року, впродовж якого їх національні армії, ряд зовнішніх союзників і різні місцеві сили витіснили бойовиків ІД з усіх міст і сіл, що колись склали її самопроголошений халіфат⁹. За даними світової коаліції у боротьбі проти ІД в Іраку і Сирії під проводом США, в Іраку та Сирії наприкінці року залишалося менше 1 000 бойовиків ІД¹⁰. Але загроза від ІД як від небезпечно стійкої сили зберігається і в Іраку, і в Сирії (схема 2.2), а також унаслідок її географічної переорієнтації – в Лівії, на Філіппінах, Сінаї та в Західній Африці, з акцентом на спрямуванні, організації та надиханні актів тероризму¹¹.

З метою запобігання новому повстанню чи занепаду держави, військова перемога над ІД має бути доповнена стратегією політичного та економічного відновлення Іраку та Сирії¹². Розв'язання проблеми повернення іноземних

⁵ Hiltermann, J., 'Qatar punched above its weight: Now it's paying the price', *New York Times*, 18 June 2017.

⁶ Khan, G. A., 'Bahrain calls for suspension of Qatar's GCC membership', *Arab News*, 31 Oct. 2017. Стислі дані про РСДПЗ див. у підрозділі II додатка Б цього видання. Його членами є: Бахрейн, Катар, Кувейт, ОАЕ, Оман і Саудівська Аравія.

⁷ Wintour, P., 'UAE announces new Saudi alliance that could reshape Gulf relations', *The Guardian*, 5 Dec. 2017.

⁸ Erdbrink, T., 'Rouhani wins re-election in Iran by a wide margin', *New York Times*, 20 May 2017; 'Iran protests: Violence on third day of demonstrations', *BBC News*, 30 Dec. 2017; Dehghan, S.K., 'Rouhani acknowledges Iranian discontent as protests continue', *The Guardian*, 31 Dec. 2017; Chulov, M. and Borger, J., 'Saudi king ousts nephew to name son as first in line to throne', *The Guardian*, 21 June 2017; 'Muhammad bin Salman has swept aside those who challenge his power', *The Economist*, 9 Nov. 2017.

⁹ Про ІД, її цілі, дії, відгалуження та міжнародну військову кампанію боротьби проти неї див.: Дейвіс Я. "Цілі, завдання, методи Ісламської держави та відповідь міжнародної спільноти". – *Щорічник СІПІ 2016*, підрозділ II розділу 2; Дейвіс Я. "Ісламська держава у 2016р.: падіння "халіфату" та зростання транснаціональної загрози?" – *Щорічник СІПІ 2017*, підрозділ II розділу 3.

¹⁰ 'Less than 1,000 IS fighters remain in Iraq and Syria, coalition says', *Reuters*, 27 Dec. 2017.

¹¹ Coker, M., Schmitt, E. and Callimachi, R., 'With loss of its Caliphate, ISIS may return to guerrilla roots', *New York Times*, 18 Oct. 2017.

¹² Див., наприклад: Culbertson, S. and Robinson, L., *Making Victory Count After Defeating ISIS: Stabilization Challenges in Mosul and Beyond* (RAND Corporation: Santa Monica, CA, 2017); *International Crisis Group (ICG), Counterterrorism Pitfalls: What the US fight Against ISIS and al-Qaeda Should Avoid, Special Report no.3* (ICG: Brussels, 22 Mar. 2017); Crocker, R. (chair), *Report of the Task Force on the Future of Iraq: Achieving Long-term Stability to Ensure the Defeat of ISIS* (Atlantic Council: Washington, DC, 31 May 2017).

бойовиків ІД до країн походження – як у регіоні, так і за його межами – стане ще одним важливим завданням¹³.

Збройний конфлікт у Єгипті

Єгипет – найбільш населена арабська країна, яка відіграла провідну роль у сучасній близькосхідній політиці. У 2011р., Х.Мубарак (*Hosni Mubarak*) після майже 30 років президентства, був позбавлений влади внаслідок подій Арабської весни. У липні 2013р. його наступника, Президента М.Мурсі (*Mohamed Morsi*), усунули з посади під час підтриманого населенням військового перевороту, і у травні 2014р. Президентом був обраний відставний фельдмаршал і колишній міністр оборони А.Ф.ас-Сісі (*Abdel Fattah al-Sisi*)¹⁴.

У 2013р. на півночі Сінаю спалахнув заколот з нападами переважно на сили безпеки. Але після приєднання бойовиків на Сінаї у 2014р. до ІД (місцеве відгалуження ІД має назву Провінція ІД Сінай), відбуваються масштабні напади на цивільні об'єкти, включно з підривом у 2015р. російського авіалайнера, коли загинули всі 224 пасажери і члени екіпажу¹⁵. З жовтня 2014р. на півночі Сінаю триває надзвичайний стан, і наприкінці 2016р. заколот у цьому регіоні був головною внутрішньою загрозою безпеці Єгипту¹⁶.

У квітні 2017р. напади ІД почастишали, особливо на християн-коптів. 9 квітня 48 осіб були вбиті під час двох окремих нападів на коптські церкви, що змусило Уряд оголосити надзвичайний стан в усій країні¹⁷. Напади ІД на християн продовжились у травні, коли угруповання здійснило перший крупний напад на півдні Єгипту, вбивши щонайменше 29 осіб¹⁸. Уряд Єгипту відповів авіаударами по, як він заявляв, тренувальних таборах нападників ІД в Лівії і посиленням репресій у країні¹⁹. Припускали також, що в рамках співпраці між Ізраїлем і Єгиптом у боротьбі з ІД на Сінаї, Ізраїль завдавав авіаударів по ІД на території Єгипту²⁰.

У квітні-травні 2017р. ряд місцевих племен на півночі Сінаю, у т.ч. два найбільші – ат-Тарабін і ас-Саварка – заявили про приєднання до боротьби проти ІД²¹. У липні не менше 23 військових були вбиті під час підривів машин зі смертниками біля військових блокпостів на Сінаї, відповідальність

¹³ '5,600 "have returned home" from ISIL-held areas', Al Jazeera, 25 Oct. 2017; Schmitt, E., 'Defeated in Syria, ISIS fighters held in camps still pose a threat', *New York Times*, 24 Jan. 2018.

¹⁴ 'Egypt country profile', BBC News, 6 Nov. 2017.

¹⁵ 'Russian plane crash: What we know', BBC News, 17 Nov. 2015.

¹⁶ Agence France-Presse, 'Egypt declares state of emergency in Sinai after checkpoint bombing', *The Guardian*, 25 Oct. 2014.

¹⁷ 'Egypt's Coptic churches hit by deadly blasts on Palm Sunday', BBC News, 9 Apr. 2017.

¹⁸ Michaelson, R., 'Egypt launches raids in Libya after attack on Coptic Christians kills 26', *The Guardian*, 26 May 2017.

¹⁹ Aboulenein, A., 'Egypt detains ex-presidential candidate, latest in arrest series', Reuters, 23 May 2017; El-Shimy, Y. and Dworkin, A., *Egypt on the Edge: How Europe Can Avoid Another Crisis in Egypt*, Policy Brief no.218 (European Council on Foreign Relations: London, June 2017).

²⁰ Kirkpatrick, D.D., 'Secret alliance: Israel carries out airstrikes in Egypt, with Cairo's OK', *New York Times*, 3 Feb. 2018.

²¹ Mikhail, G., 'Sinai tribes take up arms against IS', Al-Monitor, 15 May 2017.

Схема 2.2. Збройні угруповання в Іраку та Сирії, січень 2018р.

Надано: Х.Аленіусом, консалтингова картографічна служба Нордпіл (Hugo Ahlenius, Nordpil), <<https://nordpil.se/>>.

Джерела: Live Universal Awareness Map (Liveuamap), 'What foreign powers want from the Syrian war', Deutsche Welle, 22 Feb. 2018.

за які взяла на себе ІД²². Розпалюючи конфлікт, ІД у листопаді вбила понад 300 осіб під час нападу на суфійську мечеть на півночі Сінаю²³. Внаслідок ще одного нападу на християн-коптів поблизу Каїру 29 грудня загинули щонайменше дев'ять осіб²⁴.

Наприкінці року Єгипет опинився в найгіршій за кілька десятиліть ситуації з правами людини і постав перед відкритою громадянською війною на Сінаї²⁵. Перед президентськими виборами, запланованими на березень 2018р., влада ухвалила ряд репресивних законів, відновила надзвичайний стан і придушувала будь-яку незгоду²⁶.

²² Associated Press, 'At least 23 Egyptian soldiers killed in attack on Sinai checkpoint', *The Guardian*, 7 July 2017.

²³ Walsh, D. and Kirkpatrick, D.D., 'In Egypt, furious retaliation but failing strategy in Sinai', *New York Times*, 25 Nov. 2017.

²⁴ 'Egypt attack: Gunman targets Coptic Christians in church and shop', BBC News, 29 Dec. 2017.

²⁵ Luther, P., 'Stronger EU-Egypt ties must not disregard human rights', *EU Observer*, 24 July 2017.

²⁶ 'Human Rights Watch, Egypt: Untamed repression', 18 Jan. 2018.

Збройний конфлікт в Іраку

Переважно шіїтські уряди, що перебувають при владі в Іраку з 2003р., намагалися забезпечити безпеку в умовах високого рівня релігійного насильства. У 2014р. ІД захопила великі території Іраку, які вона утримувала, доки її не вибили з більшої частини країни у 2016р.²⁷ У 2017р. тривали спроби силою зброї вибити ІД з її останніх анклавів на півночі Іраку, особливо з міст Мосул і Таль-Афар (схема 2.2). Глибокі релігійні розбіжності в Іраку, особливо між сунітами та шіїтами, а також фрагментація сил, що воювали проти ІД, ще більше ускладнювали це завдання. Крім армії Іраку, яку підтримувала міжнародна коаліція на чолі зі США, в боротьбі за територію брали участь сили Пешмерга (*Peshmerga*) Регіонального уряду Курдистану (*Kurdistan Regional Government, KRG*), Сили народної мобілізації (*Popular Mobilization Forces, PMF*, переважно шіїтське ополчення за підтримки Ірану) і сили місцевих сунітських племен²⁸.

Битва за Мосул, друге найбільше місто Іраку, почалась у вересні 2016р. за участі приблизно 54 тис. бійців іракської армії, 14 тис. – *PMF*, 40 тис. – Пешмерга і 500 американських військових проти близько 5 000-9 000 бойовиків ІД²⁹. Наступ на західну частину Мосула почався 19 лютого 2017р., але війська, зустрівши запеклий опір, просувалися повільно³⁰. Битва за центральну частину Мосулу почалась у червні, і в липні місто нарешті звільнили від ІД, а Таль-Афар і Хавіджу – кількома тижнями пізніше³¹.

Місія допомоги ООН в Іраку (*UN Assistance Mission for Iraq, UNAMI*) та Управління Верховного комісара ООН з прав людини (*УВКПЛ, Office of the UN High Commissioner for Human Rights, OHCHR*) доповідали, що під час боїв за Мосул загинув 2 521 цивільний. Більшість жертв пов'язували з діями ІД, враховуючи страги щонайменше 741 особи, але в доповіді зазначена також 461 цивільна особа, загибла від авіаударів³². *Amnesty International*, звинувачуючи обидві сторони в порушенні міжнародного права під час боїв, вказала також на активне застосування іракськими військами і коаліцією на чолі зі США вибухової зброї великого радіусу дії, саморобних реактивних боєприпасів, а також на невжиття Урядом Іраку необхідних заходів для уникнення

²⁷ Про конфлікт в Іраку див. розділи про збройні конфлікти на Близькому Сході та в Північній Африці у *Щорічниках СІПРІ 2015, 2016, 2017*, а про Ісламську державу – у *Щорічниках СІПРІ 2016, 2017*.

²⁸ Mansour, R. and Van Veen, E., 'Iraq's competing security forces after the battle for Mosul', *War on the Rocks*, 25 Aug. 2017.

²⁹ Hume, T., 'Battle for Mosul: How ISIS is fighting to keep its Iraqi stronghold', *CNN*, 25 Oct. 2016; Wright, R., 'The secret eye inside Mosul', *New Yorker*, 27 Oct. 2016.

³⁰ Karimi, F., Alkhshali, H. and Atassi, B., 'Iraq starts operation to drive ISIS out of West Mosul', *CNN*, 20 Feb. 2017; 'How the battle for Mosul unfolded', *BBC News*, 10 July 2017.

³¹ Al Ansary, K., Abu-Nasr, D. and Alexander, C., 'Honking horns hail the liberation of Mosul from Islamic State', *Bloomberg*, 10 July 2017; 'IS conflict: Iraq launches ground offensive in Tal Afar', *BBC News*, 20 Aug. 2017.

³² UN Assistance Mission for Iraq and Office of the UN High Commissioner for Human Rights, 'Report on the protection of civilians in the context of the Ninewa operations and the retaking of Mosul City, 17 October 2016-10 July 2017', Nov. 2017.

жертв серед цивільних³³. Були також заяви про використання ІД в Мосулі хімічної зброї³⁴.

Іракські війська в жовтні вдалися до нових операцій у провінції Анбар, і на початку грудня Уряд Іраку офіційно заявив, що ІД вибита з усіх контрольованих нею територій³⁵. Але ІД, що виросла з повстанського руху – або її нові паростки, що можуть з'явитися, – залишатиметься, ймовірно, загрозою ще багато років. Перед Іраком також стоїть складне завдання відбудови та реінтеграції територій, які утримувало це угруповання, особливо Мосулу, що зазнав великих руйнувань, а близько 3 млн. іракців, станом на 31 грудня 2016р., залишались переміщеними³⁶. Після військової поразки ІД до головних завдань Іраку належали досягнення політичного примирення всередині громад курдів, арабів-шиїтів та арабів-сунітів і між ними, включно з ліквідацією усіх воєнізованих формувань, і створення більш міцних, незалежних, відкритих державних інститутів³⁷.

У рамках процесу об'єднання країни у боротьби з ІД центральний Уряд і автономний Регіональний уряд Курдистану (*Kurdistan Regional Government, KRG*) у грудні 2014р. підписали угоду про розподіл нафтових багатств і військових ресурсів країни. Але деякі територіальні суперечки між *KRG* і центральним Урядом залишалися не розв'язаними, особливо з приводу контролю над районами, які курдські сили утримували під час боїв з ІД у 2016р., включно з Кіркуком, суміжними нафтовими родовищами та частиною провінції Ніневія. Напруженість зросла наприкінці 2016р., коли *KRG* заявив про плани домогтися незалежності Курдистану.

25 вересня 2017р. *KRG* провів референдум про незалежність від Іраку, ігноруючи прохання Уряду Іраку, а також Ірану та Туреччини відкласти чи скасувати його в регіоні, де ці країни мають власні курдські меншини³⁸. Попри підтримку незалежності понад 92% голосів, Уряд Іраку відмовився визнавати цей результат і погрожував регіону – у випадку відмови анулювати його – економічною і політичною ізоляцією. З іноземних країн лише Ізраїль запропонував беззаперечну підтримку, тоді як більшість інших західних союзників *KRG* – і головне, США – публічно підтримали збереження територіальної цілісності Іраку³⁹. За чотири дні після референдуму Уряд Іраку

³³ Amnesty International, *At Any Cost: The Civilian Catastrophe in West Mosul, Iraq* (Amnesty International: London, July 2017).

³⁴ Про ці заяви див. підрозділ II розділу 8 цього видання.

³⁵ Abdul-Ahad, G., 'After the liberation of Mosul, an orgy of killing', *The Guardian*, 21 Nov. 2017; Graham-Harrison, E., 'Iraq formally declares end to fight against Islamic State', *The Guardian*, 9 Dec. 2017.

³⁶ Internal Displacement Monitoring Centre, 'Iraq: Mid-year update 2017 (January-June)', [n.d.], Videmsek, B., 'Mosul was destroyed to "save" it from Islamic State: Can its inhabitants return?', *Sydney Morning Herald*, 9 Dec. 2017; Westcott, T., 'Donors talk big on Iraq reconstruction, but Mosul residents go it alone', IRIN, 15 Feb. 2018.

³⁷ Sayigh, Y., 'The crisis of the Iraqi state', Carnegie Middle East Center, 23 Nov. 2017; Mansour, R., *Iraq after the Fall of ISIS: The Struggle for the State*, Research Paper (Chatham House-Royal Institute of International Affairs: London, July 2017).

³⁸ International Institute for Strategic Studies, 'The repercussions of the Iraqi Kurdistan independence referendum', *Strategic Comments*, vol. 23, no.10 (Nov. 2017), pp.iii-v.

³⁹ International Institute for Strategic Studies (посилання 38).

заборонив міжнародні рейси до/з Іракського Курдистану та почав готувати військовий наступ, аби силою повернути Кіркук, суміжні нафтові родовища, а також інші спірні території⁴⁰. Попри незначні зіткнення між урядовими військами та курдами, більшість курдських сил без інцидентів відійшла на позиції, які вони контролювали до 2014р.⁴¹

Маючи обмежений вибір, *KRG* 25 жовтня 2017р. запропонував відкласти вимоги незалежності та закликав до діалогу. Проте Уряд Іраку продовжував наполягати на оголошенні *KRG* недійсності референдуму. 29 жовтня Президент курдської автономії М.Барзани (*Masoud Barzani*) пішов у відставку⁴². Попри заяву *KRG* в середині листопада про повагу до рішення Верховного федерального суду, згідно з яким жодна провінція Іраку не може відокремитися, відносини між *KRG* і Урядом Іраку наприкінці року залишались у глухому куті⁴³.

Палестино-ізраїльський конфлікт

Хоча новини про палестино-ізраїльський конфлікт останніми роками дещо відійшли на другий план через інші конфлікти на Близькому Сході та в Північній Африці, у 2017р. його потенціал і небезпечність збереглися. Потужний вияв палестинської єдності з обох сторін Зеленої лінії – міжнародно визнаного кордону, що відділяє Ізраїль від окупованих Палестинських територій, – стався у липні 2017р. Після вбивства 14 липня двох ізраїльських поліцейських біля мечеті Аль-Акса у Східному Єрусалимі влада Ізраїлю встановила металодетектори на вході до об'єкта⁴⁴. Але масові демонстрації палестинців змусили 24 липня прибрати детектори⁴⁵.

6 грудня 2017р. конфлікт знов опинився в центрі уваги, коли Президент США Д.Трамп офіційно визнав Єрусалим столицею Ізраїлю і заявив про переміщення туди розташованого в Тель-Авіві американського посольства⁴⁶. Всі інші країни визнають столицею Ізраїлю Тель-Авів, і жодна не визнає анексії ним Східного Єрусалиму. Заява Д.Трампа викликала протести палестинців на Західному Березі, в секторі Гази та Єрусалимі. Під час зіткнень із силами безпеки Ізраїлю загинули четверо палестинців, активізувалися

⁴⁰ 'Iraq imposes flight ban on Kurdish region after poll', Al Jazeera, 29 Sep. 2017.

⁴¹ 'Iraq takes disputed areas as Kurds "withdraw to 2014 lines"', BBC News, 18 Oct. 2017.

⁴² 'Iraqi Kurdish leader Massoud Barzani to step down', BBC News, 29 Oct. 2017; International Crisis Group (ICG), *Oil and Borders: How to Fix Iraq's Kurdish Crisis*, Crisis Group Middle East Briefing no.55 (ICG: Brussels, 17 Oct. 2017).

⁴³ Rasheed, A. and Jalabi, R., 'Abadi says Iraq to act soon over border areas in stand-off with Kurds', Reuters, 14 Nov. 2017.

⁴⁴ Zalzberg, O., 'Palestinian activism reawakens in Jerusalem after holy esplanade attack', Commentary, International Crisis Group, 19 July 2017.

⁴⁵ Beaumont, P., 'Israel removes metal detectors from holy site in Jerusalem', *The Guardian*, 25 July 2017.

⁴⁶ Landler, M., Halbfinger, D.M. and Kershner, I., 'Did Trump kill-off a two-state solution? He says no, Palestinians say yes', *New York Times*, 7 Dec. 2017; Chan, S., 'Nearly every former US ambassador to Israel disagrees with Trump's Jerusalem decision', *New York Times*, 7 Dec. 2017.

ракетні обстріли Ізраїлю із сектору Гази, у відповідь авіація Ізраїлю завдала ударів по цілях у цьому секторі⁴⁷.

Ізраїль завжди називає Єрусалим своєю “єдиною і одвічною столицею”, тоді як палестинці наполягають на тому, що Східний Єрусалим має бути столицею майбутньої незалежної Палестинської держави. Міжнародна позиція, з якою погоджувалася попередня Адміністрація США, полягає в тому, що статус міста необхідно визначити шляхом переговорів. 13 грудня Організація Ісламського Співробітництва (ОІС, *Organisation of Islamic Cooperation, OIC*) на зустрічі в Туреччині відреагувала на заяву Д.Трампа, офіційно оголосивши Східний Єрусалим столицею Палестини, а Президент Палестини М.Аббас (*Mahmoud Abbas*) у виступі на зустрічі заявив, що він більше не погоджується з будь-якою участю США в мирному процесі⁴⁸.

18 грудня США вперше за шість років скористалися правом вето в РБ ООН для блокування резолюції, в якій опосередковано критикувалося рішення США визнати Єрусалим столицею Ізраїлю⁴⁹. 20 грудня ГА ООН проголосувала 128 голосами проти 9 (35 країн утрималися від голосування) за необов’язкову (отже, загально символічну) резолюцію, що вимагала від США скасувати визнання Єрусалима столицею Ізраїлю⁵⁰.

Збройний конфлікт у Лівії

Лівію 42 роки очолював М.Каддафі, доки його не скинули у 2011р. внаслідок збройного повстання за військового втручання Заходу. Наступний вакуум влади, нестабільність і підйом ісламського екстремізму зумовили масову міграцію з Африки і Близького Сходу через Лівію, і багато з цих мігрантів дісталися Європи. Після років конфлікту в рамках Лівійської політичної угоди (*Libyan Political Agreement, LPA*), підписаної в Схіраті (Марокко) у грудні 2015р., на військово-морській базі в Тріполі у 2016р. за підтримки ООН був створений новий “об’єднаний уряд”, що дістав назву Уряду національної згоди (*Government of National Accord, GNA*). Але *GNA* зіткнувся зі спротивом двох інших урядів і численних груп повстанців. Ситуацію ускладнювали напружені відносини між прем’єр-міністром, головою *GNA* Ф.Сараджем (*Fayez Sarraj*) і генералом Х.Хафтаром (*Khalifa Haftar*), керівником самопроголошеної Лівійської національної армії (*Libyan National Army*,

⁴⁷ Zalzburg, O. and Thrall, N., ‘Counting the costs of US recognition of Jerusalem as Israel’s capital’, International Crisis Group, 7 Dec. 2017; ‘Palestinians killed in protests against Jerusalem move’, Al Jazeera, 15 Dec. 2017; Shehadeh, R., ‘The power politics behind Trump’s Jerusalem declaration’, *New Yorker*, 26 Dec. 2017.

⁴⁸ Bilginsoy, Z. and El Deeb, S., ‘Palestinian president says no role for US in peace process’, Arab News, 13 Dec. 2017; Gall, C., ‘Muslim leaders declare East Jerusalem the Palestinian capital’, *New York Times*, 13 Dec. 2017.

⁴⁹ United Nations, Security Council, ‘Permanent member vetoes Security Council draft calling upon states not to establish diplomatic missions in Jerusalem’, SC/13125, 18 Dec. 2017.

⁵⁰ UN General Assembly Resolution 72/240, ‘Permanent sovereignty of the Palestinian people in the Occupied Palestinian Territory, including East Jerusalem, and of the Arab population in the occupied Syrian Golan over their natural resources’, 20 Dec. 2017, A/RES/72/240, 18 Jan. 2018; та Gladstone R. and Landler, M., ‘Defying Trump, UN General Assembly condemns US decree on Jerusalem’, *New York Times*, 21 Dec. 2017.

LNA) – суміші військових частин і плеємних чи регіональних збройних угруповань зі сходу Лівії⁵¹.

На початку березня 2017р. Бригада оборони Бенгазі (*Benghazi Defence Brigade, BDB*) – з'єднання бойовиків переважно з Бенгазі, що виступало проти *LNA*, – за участі салафітського ісламського збройного угруповання Ансар аш-Шаріа (*Ansar al-Sharia*) захопила важливі нафтотермінали Сідра та Рас-Лануф. За кілька тижнів, однак, *LNA* повернула їх і знову витіснила *BDB* на південний захід, до району Джуфра. У кількох районах Тріполі тривали сутички між різними загонами⁵². 2 травня Ф.Сарадж вперше більш ніж за рік зустрівся в Абу-Дабі з Х.Хафтаром для переговорів і ще раз – у липні в Парижі. Але продовження боїв на півдні і в Тріполі показало, що домовленість про майбутнє Лівії є малоімовірною⁵³.

20 вересня Місія підтримки ООН у Лівії (*UN Support Mission in Libya, UNSMIL*) почала реалізацію Плану дій ООН, схваленого РБ ООН, Африканським Союзом, ЄС і Лігою Арабських Держав. *UNSMIL* сприяла переговорам, за результатами яких з'явилися певні домовленості стосовно запропонованих змін до *LPA*, але вони не врегулювали питання військового керівництва, повноважень і механізмів керівних органів та інші конституційні питання⁵⁴.

З початку жовтня посилюлися бої на заході. Антиісламістське ополчення Штаб лівійських революціонерів (*Libyan Revolutionaries Operations Room*) заявило про захоплення прибережного м.Сабрата, важливого пункту переправлення нелегальних мігрантів через Середземне море до Європи⁵⁵. Союзні *LNA* сили захопили інші стратегічні райони на заході Лівії. Тим часом переговори під егідою ООН про зміну *LPA* буксували⁵⁶. США, які час від часу завдавали авіаударів по ІД у Лівії в серпні-грудні 2016р., поновили їх наприкінці вересня і 17-19 листопада 2017р. Їх цілями були бойовики в м.Фукаха, на південь від колишнього оплоту ІД Сірту⁵⁷.

У 2017р. 118 064 мігранти дісталися Італії морем – на 34% менше, ніж у 2016р. На центральному середземноморському маршруті з Лівії загинули

⁵¹ 'A quick guide to Libya's main players', European Council on Foreign Relations, Dec. 2016. Про лівійський конфлікт у 2016р. див.: Сміт Д. "Близький Схід та Північна Африка: 2016р. у перспективі". – *Щорічник СППІ 2017*, підрозділ I розділу 3. Про ембарго ООН на поставки озброєнь до Лівії див. підрозділ II розділу 10 цього видання.

⁵² Gazzini, C., 'New Libyan militia's oil strike risks wider conflagration', International Crisis Group, 10 Mar. 2017.

⁵³ Gazzini, C., 'Libya: No political deal yet', International Crisis Group, 11 May 2017; International Crisis Group, 'CrisisWatch: Tracking conflict worldwide', May 2017.

⁵⁴ Blanchard, C.M., *Libya: Transition and US Policy*, Congressional Research Service (CRS) Report to Congress RL33142 (US Congress, CRS: Washington, DC, 8 Jan. 2018), p.3.

⁵⁵ Elumami, A. and Lewis, A., 'Armed force claims victory in Libyan migrant smuggling hub', Reuters, 6 Oct. 2017; Mannocchi, F., 'After Sabratha battle, scramble for Western Libya is on', Middle East Eye, 25 Oct. 2017.

⁵⁶ International Crisis Group, 'Restoring UN leadership of Libya's peace process', Statement, 18 Sep. 2017.

⁵⁷ Joscelyn, T. and Roggio, B., 'US resumes airstrikes against Islamic State in Libya', FDD's Long War Journal, Foundation for Defense of Democracies (FDD), 30 Sep. 2017; Babb, C., 'US launches new airstrikes against Islamic State in Libya', Voice of America, 21 Nov. 2017.

щонайменше 2 832 особи – на 39% менше, ніж у 2016р.⁵⁸ У листопаді, після демонстрації відео, на якому африканських мігрантів, імовірно, продавали лівійцям як рабів, *GNA* започаткував розслідування заяви про работоргівлю в Лівії⁵⁹.

17 грудня 2017р., на другу річницю *LPA*, генерал Х.Хафтар оголосив, що вважає угоду вичерпаною, і що відповідні органи, насамперед *GNA* та Президентська рада на чолі з Ф.Сараджем, є “порожнім місцем”⁶⁰. Х.Хафтар заявив, що тепер *LNA* є єдиним “легітимним інститутом” у Лівії, і заперечив владу будь-якого уряду чи парламенту до нових виборів. Цей крок підвищив імовірність нових сутичок на заході між його союзниками та силами, союзними підтриманому ООН *GNA*⁶¹.

Збройний конфлікт у Сирії

Політична влада в Сирії тривалий час перебувала в руках алавітської еліти. З 2011р. ця влада похитнулася внаслідок багатостороннього, запаленого колись Арабською весною, збройного конфлікту, що перетворився на складну війну за участі регіональних і світових гравців. Конфлікт був причиною гуманітарних страждань у Сирії. На 7 грудня 2017р. війна призвела до переміщення половини населення – понад 5,4 млн. біженців і понад 6,1 млн. внутрішньо переселених осіб, майже 3 млн. з яких перебували у “важкодоступних та обложених районах”⁶². Станом на листопад 2017р., 13,1 млн. осіб, або понад половина населення Сирії, терміново потребували гуманітарної допомоги, 6,5 млн. – відчували гостру нестачу продовольства, ще 4 млн. – загрозу гострої продовольчої безпеки⁶³. Хоча надійної статистики втрат немає, вважається, що внаслідок бойових дій загинули понад 400 тис. сирійців⁶⁴.

Наприкінці 2016р. на фоні складної картини воюючих сторін у Сирії баланс сил різко змінився на користь Президента Б.Асада⁶⁵. За даними *Amnesty International*, сирійський Уряд використовував місцеві домовленості, досягнуті з серпня 2016р. по березень 2017р., – що подавались як “заходи примирення”, – для примушення цивільних до масового переміщення та

⁵⁸ International Organization for Migration, ‘Mediterranean migrant arrivals reach 168,314 in 2017; deaths reach 3,115’, Press release, 19 Dec. 2017; International Organization for Migration, Missing Migrants Project; Walsh, D. and Horowitz, J., ‘Italy, going it alone, stalls the flow of migrants. But at what cost?’, *New York Times*, 17 Sep. 2017.

⁵⁹ Cascais, A., ‘Slave trade in Libya: Outrage across Africa’, Deutsche Welle, 22 Nov. 2017; Jacobson, S., ‘EU-African Union summit to debate alleged Libyan slave trading’, *The National* (Abu Dhabi), 29 Nov. 2017.

⁶⁰ ‘Haftar: Libya’s UN-backed government’s mandate obsolete’, Al Jazeera, 18 Dec. 2017.

⁶¹ El Amrani, I., ‘New risks in Libya as Khalifa Haftar dismisses UN-backed accord’, Commentary, International Crisis Group, 21 Dec. 2017.

⁶² UN High Commissioner for Refugees (UNHCR), ‘Syria emergency’, 7 Dec. 2017.

⁶³ Food and Agriculture Organization of the UN (FAO), *Global Early Warning–Early Action Report on Food Security and Agriculture January–March 2018* (FAO: Rome, Jan. 2018), p.18.

⁶⁴ Kleinfeld, R., Carnegie Endowment for International Peace, ‘Why is it so difficult to count dead people?’, BBC News, 12 Oct. 2017; Humud, C., Margesson, R. and Chessier, S., ‘Counting casualties in Syria and Iraq: Process and challenges’, CRS Insight, Congressional Research Service (CRS), 12 Apr. 2016.

⁶⁵ Сміт (посилання 51). Про погрозу запровадження ембарго ООН на поставки озброєнь до Сирії див. підрозділ II розділу 10 цього видання.

повернення контролю над територією. *Amnesty International* назвала такі дії урядових військ – облоги, незаконні вбивства, примусове переміщення – злочинами проти людяності⁶⁶.

З 23 лютого по 3 березня 2017р. в Женеві відбулись мирні переговори з питань Сирії під егідою ООН, які не принесли прориву. У квітні ескалація насильства з боку сирійських військ, а також втручання Туреччини і США завадили перспективам політичного врегулювання. 4 квітня по підконтрольному опозицією м.Хан-Шейхун було завдано удару із застосуванням хімічної зброї, внаслідок якого загинули щонайменше 80 осіб. США та інші країни поклали відповідальність за напад на режим Б.Асада⁶⁷. Трьома днями пізніше США обстріляли крилатими ракетами авіабазу, з якої, на їх думку, було завдано удару⁶⁸. Серед інших подій кінця квітня – обстріл Туреччиною курдських бійців Загонів народної самооборони (*Yekineyen Parastina Gel, YPG*) на північному сході Сирії та підготовка підтримуваних США Сирійських демократичних сил (*Syrian Democratic Forces, SDF*), де домінують *YPG*, до наступу на місто Ракка, останнього оплоту ІД⁶⁹.

6 травня в рамках домовленості між Іраном, Росією, Сирією і Туреччиною на заході Сирії були створені чотири “зони деескалації”⁷⁰. Часткове припинення вогню дозволило режиму Б.Асада перекинути ресурси на схід, де він конкурує з коаліцією на чолі зі США та з *SDF* за території, які залишила ІД. У червні підтримані США сили *SDF* почали наступ на Ракку, а 18 серпня США збили бойовий сирійський літак *Su-24* та завдали кількох ударів по урядових силах, що наближались до контрольованого *SDF* міста⁷¹. Крім того, Туреччина розгорнула війська на кордоні з Сирією, готуючись до наступу на північному заході на контрольований курдами Афрін⁷².

Росія підтримує сирійський Уряд з початку конфлікту у 2011р. політично та військовою допомогою, а з 30 вересня 2015р. бере безпосередню військову участь у збройному конфлікті⁷³. За даними Міністерства оборони Росії, з жовтня 2015р. по грудень 2017р. в Сирії загинув 41 російський військовослужбовець⁷⁴. За повідомленнями, там також були вбиті щонайменше

⁶⁶ Amnesty International, ‘We Leave or We Die’ Forced Displacement under Syria’s ‘Reconciliation’ Agreements (Amnesty International: London, 2017).

⁶⁷ Chulov, M. and Shaheen, K., ‘Syria chemical weapons attack toll rises to 70 as Russian narrative is dismissed’, *The Guardian*, 5 Apr. 2017; ‘Syria chemical “attack”: What we know’, BBC News, 26 Apr. 2017. Див. також підрозділ 1 розділу 8 цього видання.

⁶⁸ Ackerman, S., Pilkington, E., Jacobs, B. and Borger, J., ‘Syria missile strikes: US launches first direct military action against Assad’, *The Guardian*, 7 Apr. 2017.

⁶⁹ International Crisis Group (ICG), *Fighting ISIS: The Road To and Beyond Raqqa*, Crisis Group Middle East Briefing no. 53 (ICG: Brussels, 28 Apr. 2017).

⁷⁰ Russian Ministry of Foreign Affairs, ‘Memorandum on the creation of de-escalation areas in the Syrian Arab Republic’, 6 May 2017.

⁷¹ Binnie, J., ‘Tensions increase in Syria after Su-22 shoot-down’, *IHS Jane’s Defence Weekly*, 26 June 2017.

⁷² Bonsey, N., ‘The post-Caliphate gauntlet in eastern Syria’, *War on the Rocks*, 3 July 2017.

⁷³ Про участь Росії в конфлікті див.: Сміт (посилання 51); Trenin, D., *What is Russia up to in the Middle East?* (Polity Press: Cambridge, 2018).

⁷⁴ ‘Heroes of war: Casualties among Russian servicemen in Syria’, TASS, 7 Mar. 2018; Vasilyeva, N., ‘Thousands of Russian private contractors fighting in Syria’, Associated Press, 12 Dec. 2017.

73 російські найманці⁷⁵. Хоча Росія у грудні оголосила про вивід військ, вона збереже військово-морську базу в Тартусі (створену ще в 1971р.) та авіабазу Хмеймим у провінції Латакія (яка діє з вересня 2015р.)⁷⁶. Згідно з новим договором із Сирією, підписаним у січні 2017р., оренда обох об'єктів Росією була подовжена на 49 років, з можливістю її пролонгації ще на 25 років⁷⁷.

ІД зазнала серйозних поразок на сході Сирії після звільнення Дейр-ез-Зору і Ракки. В жовтні 2017р. *SDF* захопили столицю ІД Ракку. Інфраструктура Ракки була зруйнована під час боїв, а місто потребувало розмінування⁷⁸. У листопаді сили Б.Асада повернули Дейр-ез-Зор; місто зазнало значних руйнувань, а більшість населення його покинула⁷⁹. Триваюча нестабільність і непередбачуваність ситуації у провінціях Дейр-ез-Зор і Ракка можуть завдати масовому поверненню біженців⁸⁰.

У листопаді Президент Б.Асад зустрівся в Сочі з Президентом Росії В.Путіним. Невдовзі В.Путін зустрівся з Президентом Ірану Х.Рухані (*Hassan Rouhani*) і Президентом Туреччини Р.Т.Ердоганом, домовившись координувати військові операції проти ІД в Сирії⁸¹. За лаштунками Азійсько-Тихоокеанського саміту Росія і США у спільній заяві висловили згоду продовжити боротьбу з ІД, зазначивши проте, що воєнного вирішення конфлікту в Сирії немає⁸². Водночас, бої тривали навіть у зонах деескалації, а гуманітарна допомога була обмеженою. 13 листопада від авіаударів по ринку в м.Атареб у провінції Алеппо, на півночі Сирії, яких могли завдати або сирійський Уряд, або Росія, загинули щонайменше 53 особи⁸³.

Наприкінці листопада в Женеві за посередництва ООН поновилися мирні переговори між Урядом Сирії і силами опозиції, але без особливого успіху. Посередник ООН С.Містур (*Staffan de Mistura*) заявив, що він “не побачив ... справжніх намагань Уряду знайти шлях до діалогу та переговорів”⁸⁴. Водночас на січень 2018р. були запропоновані наступні переговори⁸⁵.

⁷⁵ Vasilyeva (посилання 74); Tsvetkova, M., ‘Death certificate offers clues on Russian casualties in Syria’, Reuters, 27 Oct. 2017.

⁷⁶ Pinchuk, D., ‘Russia will keep bases in Syria to strike at insurgents–Kremlin’, Reuters, 12 Dec. 2017; Roth, A., ‘On visit to Syria, Putin lauds victory over ISIS and announces withdrawals’, *Washington Post*, 11 Dec. 2017.

⁷⁷ ‘Moscow cements deal with Damascus to keep 49-year presence at Syrian naval and air bases’, TASS, 20 Jan. 2017.

⁷⁸ Barnard, A. and Saad, H., ‘Raqqa, ISIS “capital”, is captured, US-backed forces say’, *New York Times*, 17 Oct. 2017.

⁷⁹ Loveluck, L. and El-Ghobashy, T., ‘Syrian army declares victory in Deir al-Zour as Islamic State territory crumbles’, *Washington Post*, 3 Nov. 2017.

⁸⁰ Khaddour, K., ‘Back to what future? What remains for Syria’s displaced people’, Brief, Carnegie Endowment for International Peace, Jan. 2018.

⁸¹ Chulkovskaya, Y., ‘Have Russia, Turkey reached Syrian simpatico yet?’, *Al-Monitor*, 15 Nov. 2017; Wintour, P., ‘Putin brings Iran and Turkey together in bold Syria peace plan’, *The Guardian*, 22 Nov. 2017.

⁸² ‘Trump, Putin agree “no military solution” in Syria’, *Al Jazeera*, 11 Nov. 2017.

⁸³ ‘Syria war: Air strikes on Atareb market “kill more than 50”’, *BBC News*, 13 Nov. 2017.

⁸⁴ UN Office at Geneva, ‘Transcript of press conference by UN special envoy for Syria, Mr Staffan de Mistura’, 14 Dec. 2017.

⁸⁵ Cumming-Bruce, N., ‘“Golden opportunity missed”: Syria peace talks falter, again’, *New York Times*, 14 Dec. 2017.

Паралельні переговори за підтримки Росії, Ірану та Туреччини періодично відбувалися в Астані (Казахстан). Восьмий раунд переговорів в Астані 21-22 грудня завершився домовленістю провести мирний конгрес по Сирії в Сочі наприкінці січня 2018р.⁸⁶ Близько 40 груп опозиції відхилили пропозицію конгресу, заявивши, що Росія намагається обійти Женевський процес⁸⁷.

Збройний конфлікт між Туреччиною та курдами

З початку збройного конфлікту в Сирії у 2011р. зростала напруженість на кордоні Туреччини з Сирією і збільшувався потік біженців до Туреччини. Спроба військового перевороту в Туреччині в липні 2016р. призвела до подальшого зміцнення влади Президента Ердогана та його Партії справедливості та розвитку (*Adalet ve Kalkinma Partisi, AKP*)⁸⁸. У серпні 2016р. Туреччина почала військовий наступ на ІД та курдські угруповання на півночі Сирії.

Хоча Туреччина в березні 2017р. заявила про завершення військового наступу, вона продовжувала надавати транскордонну підтримку не-курдським силам сирійської опозиції⁸⁹. У жовтні 2017р. Туреччина ввела війська до провінції Ідлиб, однієї з чотирьох зон деескалації в Сирії, оголошених у травні 2017р. (див. вище). Припускалося, що Туреччина може розширити операції на інші контрольовані курдами регіони Сирії⁹⁰. У травні 2017р. США вирішили продовжити військову співпрацю з *SDF* на чолі з курдською *YPG*, включно з покращеною підготовкою військ і постачанням озброєнь. Це посилює напруженість між США і Туреччиною, яка зростала відтоді, як Адміністрація Президента США Б.Обами ініціювала цю співпрацю у боротьбі проти ІД у 2015р.⁹¹

Турецьку військову кампанію проти сил курдів на півночі Сирії і чутливість Туреччини до пропозицій зміцнення курдських сил чи підтримки будь-якої курдської політичної автономії слід аналізувати з огляду на конфлікт на південному сході Туреччини, населеному переважно курдами. Цей регіон з 1984р. перебуває в центрі практично неослабної збройної конфронтації між турецькими силами безпеки і Робітничою партією Курдистану (*Partiya Karkeren Kurdistan, PKK*) з нечастими припиненнями вогню. Зрив угоди про припинення вогню 2013р. в липні 2015р. призвів до нового спалаху насильства⁹². За даними УВКПЛІ, крім 2 000 вбитих і, можливо, тисяч заарештованих,

⁸⁶ 'Russia, Turkey and Iran agree Syrian peace talks for January', France 24, 23 Dec. 2017.

⁸⁷ Associated Press, 'Syria rebels, opposition reject Russia-proposed talks', *Wall Street Journal*, 26 Dec. 2017.

⁸⁸ Про події в Туреччині у 2016р. див.: Салін М. "Туреччина в пошуку стабільності та легітимності у 2016р." – *Щорічник СІПІ 2017*, підрозділ III розділу 4; див. також підрозділ II розділу 1 цього видання.

⁸⁹ 'Turkey "ends" Euphrates Shield campaign in Syria', BBC News, 30 Mar. 2017.

⁹⁰ Lister, C., 'Turkey's Idlib incursion and the HTS question: Understanding the long game in Syria', War on the Rocks, 31 Oct. 2017; 'Turkish military's Idlib operation almost completed, next is Afrin: Erdogan', *Hiirriyet Daily News*, 24 Oct. 2017.

⁹¹ Gordon, M.R. and Schmitt, E., 'Trump to arm Syrian Kurds, even as Turkey strongly objects', *New York Times*, 9 May 2017.

⁹² Про роль курдів у турецькій політиці див.: Озел С., Йілмаз А. "Курди на Близькому Сході у 2015р." – *Щорічник СІПІ 2016*, підрозділ IV розділу 2.

з липня 2015р. по грудень 2016р. 350-500 тис. осіб були змушені залишити домівки через бойові дії⁹³.

У 2017р. насильство тривало. За даними турецького Уряду, схильного перебільшувати успіхи в боротьбі з ПКК, у 2017р. було вбито понад 2 500 і затримано понад 7 200 бойовиків ПКК, загинули 148 співробітників сил безпеки та 32 цивільні⁹⁴. Завершення конфлікту з ПКК в Туреччині нерозривно пов'язане зі встановленням мирних відносин між Туреччиною і YPG в Сирії, але наприкінці року перспектив, спрямованих на це мирних переговорів сторін, не проглядалося.

Збройний конфлікт у Ємені

Корені нинішнього конфлікту та гуманітарної кризи в Ємені є складними та неоднозначними⁹⁵. Країна виникла після об'єднання в 1990р. Народно-Демократичної Республіки Ємен (Південний Ємен) і Єменської Арабської Республіки (Північний Ємен). А.А.Салех (*Ali Abdallah Saleh*), який був Президентом Північного Ємену з 1978р., став першим Президентом Ємену. Однак напруженість між північчю та півднем зберігалася. Південний сепаратистський рух зазнав поразки у короткій громадянській війні в 1994р. У 2004р. почався заколот хуситів, коли лідер секти зейдитів Х.Б.аль-Хусі (*Hussein Badreddin al-Houthi*) підняв повстання проти єменського Уряду. Хоча під час того повстання він загинув, повстанці відтоді відомі як хусити (офіційна назва – Ансар Аллах, *Ansar Allah*). Кілька років спорадичної війни на півночі, в якій загинули тисячі та залишили домівки понад 250 тис. людей, завершилися підписанням у 2010р. угоди про припинення вогню. Однак нові протести у 2011р., натхненні Арабською весною, та потужний збройний напад сил опозиції на президентський квартал змусили Президента Салеха піти у відставку. Ємен перетворився на базу для відгалужень Аль-Каїди (Аль-Каїда на Аравійському півострові, *al-Qaeda in the Arabian Peninsula, AQAP*) та ІД (Провінція ІД Ємен, *Islamic State-Yemen Province*), що додало нестабільності у країні.

У 2014р., після кількох років зростання насильства, країна ввійшла до нового етапу громадянської війни між міжнародно визнаним Урядом Президента А.Р.М.аль-Гаді (*Abdo Rabu Mansour al-Hadi*) та суперечливим союзом хуситів із силами, вірними колишньому Президенту Салеху, які контролювали столицю Сану і великі частини країни. В березні 2015р. коаліція під проводом Саудівської Аравії вдалася до військової інтервенції на боці Уряду Гаді. Офіційно інтервенція здійснена на прохання Гаді (який наразі

⁹³ Office of the UN High Commissioner for Human Rights (OHCHR), *Report on the Human Rights Situation in South-East Turkey: July 2015 to December 2016* (OHCHR: Feb. 2017).

⁹⁴ Anadolu Agency, 'Over 2,500 PKK terrorists neutralized in Turkey in 2017', *Yeni Şafak*, 4 Jan. 2018. Інший підрахунок жертв див.: Mandiraci, B., 'Turkey's PKK conflict kills almost 3000 in two years', *Commentary*, International Crisis Group, 20 July 2017.

⁹⁵ Див., наприклад: Royal Institute of International Affairs (RIIA), *Yemen: Drivers of Conflict and Peace*, Workshop summary, 7-8 Nov. 2016 (Chatham House-RIIA: London, 2017); Orkaby, A., 'Yemen's humanitarian nightmare: The real roots of the conflict', *Foreign Affairs*, Nov/Dec. 2017.

живе у вигнанні в Саудівській Аравії), але до кінця 2016р. багато аналітиків розглядали її як елемент ширшої проксі-війни з Іраном⁹⁶. Різні безуспішні мирні ініціативи і спроби припинення вогню не змогли зупинити бойові дії і залишили 1 млн. осіб на межі голоду⁹⁷.

У січні 2017р. коаліція під проводом Саудівської Аравії та єменські війська, вірні Гаді, розпочали новий наступ на сили хуситів й Салеха на південному заході та півночі країни. За оцінкою ООН, з березня 2015р. у конфлікті загинули понад 10 тис. осіб, переважно цивільних, 3 млн. – залишили свої домівки, понад 10 млн. – потребували “термінової допомоги”⁹⁸. Інтенсивні бої тривали весь березень і знову посилювались у липні, особливо у провінції Таїз на південному заході⁹⁹. 22 липня сили хуситів заявили про пуск балістичної ракети по Саудівській Аравії. Це була остання з багатьох спроб вразити цілі в Саудівській Аравії балістичними ракетами великої дальності¹⁰⁰.

24 серпня Салех організував великий мітинг у Сані, що підвищило напруженість у його союзі з хуситами, після чого авіаудари коаліції під проводом Саудівської Аравії посилювались¹⁰¹. Упродовж перших шести місяців 2017р. було завдано 5 676 авіаударів, проти 3 936 – за весь 2016р.¹⁰² У відповідь на пуск ракети по Ер-Ріяду 4 листопада коаліція під проводом Саудівської Аравії знову посилювала бомбардування¹⁰³. У спробі зупинити імовірне постачання озброєнь для хуситів з Ірану Саудівська Аравія тимчасово закрила всі пункти в’їзду до Ємену. Посилення блокади територій, підконтрольних хуситам і Салеху, ще більше загострило гуманітарну кризу у країні¹⁰⁴. Кількість імовірних випадків холери у грудні сягнула 1 млн., що є найбільшим і найшвидшим спалахом хвороби в сучасній історії¹⁰⁵.

⁹⁶ Blasina, N., ‘Saudi Arabia and Iran: Four proxy conflicts explained’, *Wall Street Journal*, 8 Dec. 2017.

⁹⁷ Duncan, C., ‘The conflict in Yemen: A primer’, *Lawfare*, 28 Nov. 2017; Сміт (посилання 51); ‘How Yemen became the most wretched place on earth’, *The Economist*, 30 Nov. 2017. Про ембарго ООН на поставки озброєнь до Ємену див. підрозділ II розділу 10 цього видання.

⁹⁸ ‘Death toll in Yemen conflict passes 10,000’, *Al Jazeera*, 17 Jan. 2017; UN Children’s Fund (UNICEF), ‘Yemen humanitarian situation report’, Mar. 2017.

⁹⁹ Dearden, L., ‘Yemen civil war: 20 civilians including women and children “killed in Saudi-led air strike,” UN says’, *The Independent*, 19 July 2017.

¹⁰⁰ Carlino, L., ‘Incremental improvements in Houthi militants’ ballistic missile campaign increase risk to assets in central Saudi Arabia’, *IHS Jane’s Intelligence Weekly*, 26 July 2017. Див. також підрозділ II розділу 10 цього видання.

¹⁰¹ Al-Mujahed, A. and Raghavan, S., ‘Tens of thousands rally in support of Yemen’s former president amid growing rifts’, *Washington Post*, 24 Aug. 2017.

¹⁰² Protection Cluster Yemen, ‘Protection cluster: Update’, Aug. 2017.

¹⁰³ Longley Alley, A., ‘A Houthi missile, a Saudi purge and a Lebanese resignation shake the Middle East’, *Commentary*, International Crisis Group, 10 Nov. 2017; Carlino, L., ‘Houthi missile fired at Riyadh indicates intent to engage targets deep in Saudi Arabia, despite escalation risk’, *IHS Jane’s Country Risk Daily Report*, 6 Nov. 2017.

¹⁰⁴ Erickson, A., ‘Saudi Arabia lifted its blockade of Yemen: It’s not nearly enough to prevent a famine’, *Washington Post*, 1 Dec. 2017; Miles, T., ‘Famine survey warns of thousands dying daily in Yemen if ports stay closed’, *Reuters*, 21 Nov. 2017.

¹⁰⁵ International Rescue Committee, ‘Yemen hits 1 million cases of cholera as even more preventable diseases wreak havoc on Yemeni children’, *Press release*, 21 Dec. 2017. Див. також: World Health Organization, Regional Office for the Eastern Mediterranean, ‘Cholera outbreak response’, *Weekly cholera bulletins*.

30 листопада в Сані спалахнули збройні сутички між силами хуситів і Салеха, кульмінацією яких стало вбивство Салеха 4 грудня. Салех, за повідомленнями, шукав діалогу з Саудівською Аравією та її союзниками¹⁰⁶. Його загибель перетворила хуситів на найбільшу потугу в північному Ємені і призвела до глухого кута у громадянській війні¹⁰⁷. Другу балістичну ракету, запущену по Ер-Ріяду 19 грудня, за повідомленнями, перехопила протиповітряна оборона Саудівської Аравії. Саудівська Аравія і США заявили, що ця ракета поставлена Іраном¹⁰⁸. Після цього авіаудари коаліції під проводом Саудівської Аравії ще більше посилюються¹⁰⁹.

20 грудня США підтвердили, що в Ємені здійснюються “численні наземні операції” за участі американських військ, на додачу до близько 125 авіаударів США у 2017р. – більше, ніж загалом у попередні чотири роки – по об’єктах AQAP і Провінції ІД Ємен, переважно на півдні країни¹¹⁰.

Наприкінці року коаліція під проводом Саудівської Аравії продовжувала часткову блокаду контрольованих хуситами територій з руйнівними гуманітарними наслідками. Принаймні 17 млн. осіб, або 60% населення, зазнали гострої нестачі продовольства¹¹¹. У спільній заяві 29 грудня з нагоди 1 000 днів війни в Ємені керівники трьох відомств ООН знову закликали учасників конфлікту негайно надати повний гуманітарний доступ і припинити бойові дії¹¹².

¹⁰⁶ Dehghan, S.K., ‘Killing of Ali Abdullah Saleh changes dynamics of Yemen’s civil war’, *The Guardian*, 5 Dec. 2017.

¹⁰⁷ Longley Alley, A., ‘The killing of former President Saleh could worsen Yemen’s war’, Commentary, International Crisis Group, 6 Dec. 2017.

¹⁰⁸ Hubbard B. and Cumming-Bruce, N., ‘Rebels in Yemen fire second ballistic missile at Saudi capital’, *New York Times*, 19 Dec. 2017.

¹⁰⁹ Wintour, P., ‘Saudi-led airstrikes kill 68 civilians in one day in Yemen’s “absurd” war’, *The Guardian*, 28 Dec. 2017.

¹¹⁰ Purkiss, J. and Fielding-Smith, A., ‘US counter terror air strikes double in Trump’s first year’, Bureau of Investigative Journalism, 19 Dec. 2017; Nichols, H. and Gains, M., ‘Pentagon confirms US ground operations in Yemen’, NBC News, 20 Dec. 2017.

¹¹¹ Food and Agriculture Organization of the UN (посилання 63).

¹¹² UN Children’s Fund (UNICEF), ‘Joint statement: WHO, WFP and UNICEF: Yemen’s families cannot withstand another day of war, let alone 1,000’, 29 Dec. 2017.

VI. Збройні конфлікти в Екваторіальній Африці

ЯН ДЕЙВІС, ФЛОРІАН КРАМПЕ, НІЛ МЕЛВІН, ЗОІ ГОРМАН

У 2017р. в Екваторіальній Африці точилися сім активних збройних конфліктів: у Малі, Нігерії, Центральноафриканській Республіці (ЦАР), Демократичній Республіці Конго (ДРК), Ефіопії, Сомалі та Південному Судані¹. Крім того, в ряді інших країн, включно з Бурунді, Камеруном, Гамбією, Кенією, Лесото, Суданом і Зімбабве, спостерігалися післявоєнні конфлікти та напруженість або вогнища потенційних збройних конфліктів.

У Камеруні у 2017р. загострилася давня напруженість у переважно англійськомовних провінціях, яка у вересні переросла в насильство, тоді як на півночі активізувався регіональний ісламістський повстанський рух Боко Харам (*Boko Haram*), або ІД у Західній Африці². Символічне проголошення 1 жовтня незалежності англійськомовними бойовиками-сепаратистами спричинило зростання насильства в Камеруні³. Цей конфлікт провокує посилення кризи біженців – з 1 жовтня до Нігерії втекли не менше 7 500 осіб⁴. У Кенії рік після масового насильства на виборах закінчився глибоким поділом і напруженістю між Президентом У.Кеньятою (*Uhuru Kenyatta*) та лідером опозиції Р.Одінгою (*Raila Odinga*)⁵. У Зімбабве політична напруженість призвела до військового перевороту в листопаді та заміни Президента Р.Мугабе, який правив країною після здобуття незалежності у 1980р., його колишнім віце-президентом Е.Мнангагвою (*Emmerson Mnangagwa*)⁶. У Бурунді, Гамбії, Лесото та Судані у 2017р. тривали багатосторонні миротворчі операції⁷.

У цьому підрозділі розглядається розвиток кожного з семи активних збройних конфліктів. Але спочатку аналізуються дві загальні тенденції, які можна відзначити у збройних конфліктах в Екваторіальній Африці.

Головні загальні тенденції

Враховуючи складність і різноманіття Екваторіальної Африки, важко узагальнити тенденції для всього регіону. Втім, можна виявити дві загальні зміни. По-перше, внаслідок транскордонної діяльності екстремістських ісламістських організацій, інших збройних угруповань і кримінальних мереж багато

¹ У цьому розділі збройні конфлікти в Північній Африці розглядаються у підрозділі V.

² Atabong, A.B., 'The crisis in Cameroon's English-speaking regions has turned violent with bombings', *Quartz Africa*, 22 Sep. 2017; Amnesty International, 'Cameroon: Seventeen killed following protests in anglophone regions', Press release, 2 Oct. 2017.

³ Iyare, T. and Essomba, F., 'In Nigeria and Cameroon, secessionist movements gain momentum', *New York Times*, 8 Oct. 2017; International Crisis Group (ICG), *Cameroon's Anglophone Crisis at the Crossroads*, Africa Report no.250 (ICG: Brussels, 2 Aug. 2017).

⁴ 'Cameroon separatists kill four gendarmes as anglophone crisis worsens', *Reuters*, 18 Dec. 2017.

⁵ Kenyatta, U., 'Kenya deserves a strong and credible opposition', *Washington Times*, 18 Dec. 2017; Chepkwony, M., 'US pushing for Uhuru, Raila talks', *The Standard* (Nairobi), 20 Dec. 2017; Kisika, S., 'Ten out of 92 killed in poll chaos were kids-report', *The Star* (Nairobi), 21 Dec. 2017.

⁶ 'Will Zimbabwe's new president make things better?', *The Economist*, 25 Nov. 2017; та International Crisis Group (ICG), *Zimbabwe's 'Military-Assisted Transition' and Prospects for Recovery*, Africa Briefing no. 134 (ICG: Brussels, 20 Dec. 2017).

⁷ Про миротворчу діяльність у цих країнах див. підрозділ II розділу 3 цього видання.

конфліктів охоплюють кілька країн і регіонів. У багатьох країнах, особливо в Сахелі та районі оз.Чад, ці взаємопов'язані конфлікти спричинені крайньою бідністю, нестабільністю, економічною хиткістю і низькою стійкістю, що посилюються змінами клімату, корупцією, неадекватною економічною політикою і поганим урядуванням. По-друге, одночасно в Африці відбувається зростаюча інтернаціоналізація боротьби з тероризмом, яку очолюють дві позарегіональні держави – Франція і США.

Транскордонні конфлікти: Кризи в Сахелі та районі оз.Чад

Після кризи 2012р. в Малі, в Сахелі відбуваються ескалація насильницького екстремізму та розширення мереж торгівлі людьми і міграції⁸. Цей регіон давно потерпає від слабкого врядування, високого рівня безробіття серед молоді, “прозорих” кордонів, посух, браку продовольства та відставання у розвитку. Нестабільності додала присутність в Африці угруповання ІД. ІД має в Іраку та Сирії близько 6 000 африканських бойовиків і може розглядати Сахель як свій наступний притулок⁹. Іноземне втручання не забезпечило стабільності в регіоні (див. нижче)¹⁰.

Криза в районі оз.Чад є прикладом зростаючої складності зв'язку міжнародної безпеки і зміни клімату. Район оз.Чад розташований південніше пустелі Сахара і межує з Камеруном, Чадом, Нігером і Нігерією. У цьому районі безробіття, бідність і конфлікти накладаються на зміну і деградацію довкілля. Упродовж минулих 40 років розміри оз.Чад зменшилися на 90%¹¹. Супутніми факторами є погане розпорядження водними ресурсами і тривалі сильні посухи. Доступність засобів існування та безпека громад у регіоні обмежуються також повстанською діяльністю Боко Харам на півночі Нігерії. Ці фактори зумовлюють обмеження доступності засобів існування, крайню бідність і посилення напруженості між скотарями, землеробами та рибалками¹². З поширенням діяльності Боко Харам з Нігерії на весь регіон стан безпеки погіршився, спричинивши масштабну гуманітарну кризу та масові потоки переміщення населення через кордони¹³.

⁸ De Melo, J., ‘Sahel faces poverty and conflict traps: A call for international action’, Brookings Institute, 1 Dec. 2016; Walther, O.J., *Wars and Conflicts in the Sahara-Sahel*, West African Papers no.10 (OECD: Paris, Sep. 2017).

⁹ ‘L’Union africaine redoute le retour de 6 000 combattants de l’Etat islamique sur le continent’, *Le Monde*, 11 Dec. 2017.

¹⁰ Sieff, K., ‘The world’s most dangerous UN mission’, *Washington Post*, 17 Feb. 2017; G5 Sahel, Permanent Secretariat, Resolution 00-01/2017 relative à la creation d’une force conjointe du G5 Sahel, 6 Feb. 2017; Hickendorff, A., Tobie, A. and Van der Lijn, J., ‘Success of Joint Force Sahel depends on local actor engagement’, Commentary, SIPRI, 18 Aug. 2017.

¹¹ Wirkus, L. and Volker, B., ‘Transboundary water management on Africa’s international rivers and lakes: Current state and experiences’, eds W.Scheumann and S.Neubert, *Transboundary Water Management in Africa: Challenges for Development Cooperation*, Deutsches Institut für Entwicklungspolitik (DIE) Studies no. 21 (DIE: Bonn, 2006), pp.11-102; Gao, H. et al., ‘On the causes of the shrinking of Lake Chad’, *Environmental Research Letters*, vol.6, no.3 (2011).

¹² United Nations, Security Council, Report of the Secretary-General on the situation in the Lake Chad Basin region, S/2017/764, 7 Sep. 2017; Thebaud, B. and Batterbury, S., ‘Sahel pastoralists: Opportunism, struggle, conflict and negotiation. a case study from eastern Niger’, *Global Environmental Change*, vol.11, no.1 (Apr. 2001), pp.69-78.

¹³ United Nations, S/2017/764 (note 12); Angerbrandt, H., *Nigeria and the Lake Chad Region beyond Boko Haram*, Nordic Africa Institute (NAI) Policy Note no.3 (NAI: Uppsala, June 2017).

У березні 2017р. РБ ООН визнала серйозність кризи в районі оз.Чад і одноставно ухвалила резолюцію про тероризм і порушення прав людини в цьому районі¹⁴. Крім визначення повстанського руху Боко Харам як дестабілізуючого фактора, резолюція визнає роль зміни клімату у загостренні небезпеки для людей. Однак наступний звіт Генерального секретаря ООН красномовно обійшов увагою зміну клімату та доквілля, хоч і зауважив аномальність нинішньої кризи, навівши оцінку, за якою близько 10,7 млн. осіб в районі оз.Чад терміново потребують гуманітарної допомоги, в т.ч. 8,5 млн. – у Нігерії; 7,2 млн. осіб відчувають гостру нестачу продовольства, з них 4,7 млн. – на північному сході Нігерії¹⁵.

Інтернаціоналізовані контртерористичні операції в Африці

Кілька іноземних держав розширюють військову присутність в Екваторіальній Африці¹⁶. В епіцентрі цього розширення перебуває Джибуті, розташована на Африканському Розі. У Джибуті розміщені військові бази Китаю, Франції (на яких дислоковані також війська з Німеччини та Іспанії), Італії, Японії і США¹⁷. Але безпосередню участь у боротьбі з тероризмом беруть лише кілька держав – насамперед Франція і США.

Загальна чисельність американських військ в Екваторіальній Африці досі є відносно невеликою, порівняно з іншими частинами світу – близько 6 000 осіб, дві третини з яких базуються в Джибуті. Хоча в Джибуті донедавна була єдина постійна та офіційно визнана військова база США в регіоні, американська присутність є ширшою, ніж можна припустити, насамперед через збільшення кількості “дорадчих, допоміжних і навчальних” місій. Вони є непомітними та невеликими за чисельністю інструментами¹⁸. Чисельність і глобальне охоплення американських сил спецпризначення суттєво зросли з початком у 2001р. “глобальної війни з тероризмом” – за останні 10 років найбільшою мірою в Африці¹⁹. У 2017р., майже 1 700 американських спецназівців діяли принаймні у 33 державах Африки – після Близького Сходу це другий регіон за їх чисельністю у світі²⁰. Іншим аспектом розширення військової присутності США в Екваторіальній Африці є розміщення і використання безпілотних літальних апаратів (БЛА)²¹. Звинувачення щонайменше у двох серйозних порушеннях американськими військовими прав

¹⁴ UN Security Council Resolution 2349, 31 Mar. 2017.

¹⁵ United Nations, S/2017/764 (note 12).

¹⁶ Skons, E. and Ismail, O., SIPRI, *Security Activities of External Actors in Africa* (Oxford University Press: Oxford, 2014).

¹⁷ Dahir, A.L., ‘How a tiny African country became the world’s key military base’, Quartz Africa, 18 Aug. 2017; Olsen, G. R., ‘Transatlantic cooperation on terrorism and Islamist radicalisation in Africa: The Franco-American axis’, *European Security*, vol.27, no.1 (2018), pp.41-57.

¹⁸ Skons, E., ‘The United States’, eds Skons and Ismail (посилання 16); Myre, G., ‘The US military in Africa: A discreet presence in many places’, National Public Radio, 20 Oct. 2017; Turse, N., ‘The US military is conducting secret missions all over Africa’, Vice, 25 Oct. 2017.

¹⁹ Сили спецпризначення США в Екваторіальній Африці належать до зони відповідальності Африканського командування США (*US Africa Command, AFRICOM*), що охоплює також усю Північну Африку, крім Єгипту.

²⁰ Turse, N., ‘The next Niger’, Vice, 29 Nov. 2017.

²¹ Cooper, H. and Schmitt, E., ‘Niger approves armed US drone flights, expanding Pentagon’s role in Africa’, *New York Times*, 30 Nov. 2017.

людини у 2017р. поставили питання про нагляд за їх діяльністю та ефективність боротьби США з тероризмом в Екваторіальній Африці²².

Французькі сили спецпризначення та інші військові активи в Екваторіальній Африці задіяні переважно в операції *Barkhane*, в якій беруть участь близько 3 500-4 000 військових, які воюють з ісламськими екстремістами в п'яти державах регіону Сахеля: в Буркіна-Фасо, Чаді, Кот-д'Івуарі, Малі та Нігері²³. Франція також має військовий персонал у Джибуті (1 450 осіб), Кот-д'Івуарі (900 осіб), Габоні (350 осіб) і Сенегалі (350 осіб)²⁴.

На відміну від США і Франції, зовнішня підтримка інших держав не передбачає прямої участі в наземних операціях. Натомість ці держави зосереджують зусилля на організації навчання боротьби з тероризмом чи повстанцями та військовій допомозі. Так, Велика Британія забезпечує навчання та військову допомогу для Кенії, Нігерії і Сьєрра-Леоне, в т.ч. – кенійським силам, що воюють з Аш-Шабаб у Сомалі, і збройним силам Нігерії, що воюють з Боко Харам²⁵. Китай також збільшує присутність сил безпеки в Екваторіальній Африці, що охоплює протипіратські операції в Аденській затоці (з 2008р.), відрядження 2 400 миротворців для операцій ООН, відкриття у 2016р. першої закордонної військової бази у Джибуті (доповненої у 2017р. військово-морським компонентом) і статус одного з головних постачальників звичайних озброєнь²⁶. Китай також реалізує програми зміцнення військових спроможностей, у т.ч. для боротьби з тероризмом²⁷.

Збройний конфлікт у Центральньоафриканській Республіці

З 2013р. в ЦАР точаться релігійне насильство та насильство між громадами та бойові дії. У березні 2013р. владу захопила Селека (*Seleka*) – переважно мусульманське збройне угруповання. Йому протистояла Анти-Балака (*Anti-balaka*) – збройне угруповання, що складається переважно з християн. У 2014р. Селека під міжнародним тиском передала владу перехідному Уряду. Але насильство тривало, і країна була фактично розділена – попри діяльність французької місії (виведеної у жовтні 2016р.) і миротворчої операції ООН – Багатоцільової об'єднаної стабілізаційної місії ООН у ЦАР (*UN Multidimensional Integrated Stabilization Mission in the CAR, MINUSCA*)²⁸.

²² McCloughlin, E. and Martinez, L., 'US military orders new investigation after report that special operations killed Somali civilians', ABC News, 14 Dec. 2017; McLeary, P., 'Pentagon investigating if US troops knew of torture at Cameroon base', *Foreign Policy*, 27 July 2017; Goldbaum, C., 'On the eve of Congressional hearings, new evidence about alleged US massacre in Somalia', Daily Beast, 6 Dec. 2017.

²³ French Ministry of Defence, 'Opération Barkhane', 28 Dec. 2017.

²⁴ French Ministry of Defence, 'Forces prépositionnées', Oct. 2016.

²⁵ Tossini, J.V., 'The British forces in Africa: The training unit in Kenya', UK Defence Journal, 30 Mar. 2017; Tossini, J.V., 'British forces in Nigeria: A long partnership in West Africa', UK Defence Journal, 29 Aug. 2017; British Government, 'UK reiterates support to the fight against Boko Haram', News release, 6 Oct. 2017.

²⁶ Про поставки Китаєм зброї до Екваторіальної Африки див. підрозділ I розділу 5 цього видання.

²⁷ 'Djibouti: Chinese troops depart for first overseas military base', BBC News, 12 July 2017; Duchatel, M., Gowan, R., and Lafont Rapnouil, M., IntoAfrica: China's Global Security Shift, Policy Brief no.179 (European Council on Foreign Relations: London, June 2016); Nantulya, P., 'Pursuing the China dream through Africa: Five elements of China's Africa strategy', Africa Center for Strategic Studies, 6 Apr. 2017.

²⁸ Про *MINUSCA* див. підрозділ II розділу 3 цього видання.

З 2014р. у країні під міжнародним супроводом відбуваються перетворення, включно з конституційним референдумом, президентськими і парламентськими виборами²⁹.

У лютому 2017р. активізувалися бойові дії між двома ворогуючими фракціями всередині Селеки – Народним фронтом відродження ЦАР (*Front Populaire pour la Renaissance de Centrafrique, FPRC*) і Союзом за мир у ЦАР (*Union pour la Paix en Centrafrique, UPC*); у цей час бойовий вертоліт ООН обстріляв бойовиків *FPRC*, що наближалися до м.Бамбарі³⁰. У травні під час хвилі насильства за участі кількох збройних формувань зі складу Анти-Балаки та Селеки, яка охопила південь, схід і північний захід, загинули щонайменше 300 осіб і приблизно 100 тис. – залишили домівки. Миротворці ООН також зазнали кількох нападів³¹.

У 2017р. в рамках мирного процесу Африканський Союз (АС), ще деякі африканські держави, зокрема Ангола і Чад, і Спільнота Св.Еджидія (*Community Sant'Egidio*), що належить до Римо-Католицької церкви, вдалися до спроб посередництва. В рамках загального мирного процесу, що об'єднав попередні паралельні зусилля, зустріч зі збройними угрупованнями в Римі завершилась у червні 2017р. укладенням “політичної мирної угоди” між Урядом і 13 з 14 збройних угруповань³². Але невдовзі угода була зірвана через поновлення насильства³³. В липні АС і партнери по загальному мирному процесу виробили нову дорожню карту миру і примирення в ЦАР³⁴.

У серпні 2017р. загострилося насильство на півночі та сході між бойовиками Анти-Балаки та *UPC*, що вийшов зі складу Селеки. Внаслідок цього насильства загинули понад 100 осіб, а агентства допомоги призупинили свою діяльність після нападів збройних угруповань на їх працівників³⁵. Помічник Генерального секретаря ООН з гуманітарних питань, Координатор надзвичайної допомоги С.О'Браєн (*Stephen O'Brien*) 7 серпня поінформував РБ ООН, що ситуація має “тривожні ознаки геноциду”, і закликав збільшити військовий компонент *MINUSCA*³⁶. У листопаді мандат *MINUSCA* був подовжений до 15 листопада 2018р., а до складу Місії додали 900 військових³⁷.

²⁹ ‘Central African Republic country profile’, BBC News, 21 Sep. 2017; International Crisis Group (ICG), *Central African Republic: The Roots of Violence*, Africa Report no.230 (ICG: Brussels, 21 Sep. 2015).

³⁰ ‘UN air operation disperses Central African Republic militia’, Reuters, 26 Feb. 2017.

³¹ International Crisis Group (ICG), *Avoiding the Worst in Central African Republic*, Africa Report no.253 (ICG: Brussels, 28 Sep. 2017); ‘Militia violence in Central African Republic leaves 300 dead’, Reuters, 25 May 2017; ‘Armed group attacks civilians, UN in Central African Republic overnight; peacekeeper killed’, UN News Centre, 13 May 2017.

³² Accord politique pour la paix en République centrafricaine, Comunità di Sant'Egidio, [19 June 2017]; International Crisis Group (посилання 31), pp.14-23; Reuters, ‘Central African Republic foes sign church-mediated peace accord’, Voice of America, 19 June 2017.

³³ International Crisis Group (посилання 31).

³⁴ ‘African Union adopts new crisis resolution roadmap for CAR’, Agence de Presse Africaine, 19 July 2017.

³⁵ Ratcliff, R., ‘“People are dying”: Violence forces aid workers out of Central African Republic’, *The Guardian*, 1 Sep. 2017.

³⁶ O'Brien, S., UN Under-Secretary-General for Humanitarian Affairs and Emergency Relief Coordinator, ‘Statement to member states on his 16-21 July 2017 mission to the Central African Republic and the Democratic Republic of the Congo’, UN Office for the Coordination of Humanitarian Affairs, 7 Aug. 2017.

³⁷ ‘Central African Republic: UN mission mandate extended, additional “blue helmets” authorized’, UN News Centre, 15 Nov. 2017.

Конфлікт дедалі загострювався. Наприкінці жовтня число внутрішньо переміщених осіб перевищило 600 тис., ще 538 тис. осіб втекли до сусідніх країн – загалом було переміщено понад чверть населення³⁸. Водночас, у 2017р. з \$497,3 млн., передбачених планом гуманітарної відповіді для ЦАР, погодженим Офісом ООН з координації гуманітарних справ (*UN Office for the Coordination of Humanitarian Affairs, OCHA*), було профінансовано лише 40,7%³⁹. До кінця 2017р. імовірність поновлення громадянської війни в ЦАР залишалася високою⁴⁰.

Збройний конфлікт у Демократичній Республіці Конго

Новітня історія ДРК позначена громадянською війною і корупцією, яку підживлює боротьба за величезні багатства надр країни. У другій конголезькій війні 1998-2003рр. брали участь збройні сили як мінімум шести країн, а число жертв оцінюють у 5,4 млн. (хоча ця статистика піддається сумніву) – безпосередньо внаслідок бойових дій, а також від хвороб і голоду⁴¹. З 2003р. конфлікт у ДРК триває на сході, де досі діють десятки збройних угруповань, і з 2000р. відбуваються миротворчі операції ООН⁴². Ж.Кабіла (*Joseph Kabila*), який був Президентом з 2001р., виграв і двоє наступних виборів – у 2006р. і 2011р.

Чергові вибори мали відбутись у грудні 2016р., наприкінці останнього терміну Ж.Кабіли. Але в результаті домовленості, досягнутої за посередництва католицької церкви у ДРК і підписаної 31 грудня 2016р., вибори не відбулися. Згідно із Всеохопною та інклюзивною політичною угодою (відомою також як Угода Св.Сильвестра), Ж.Кабіла залишився на посаді, а вибори були відкладені до кінця 2017р.; згідно з перехідною угодою про розподіл влади, Ж.Кабіла мав здійснювати керівні функції спільно з опозицією; планувалося створити механізм нагляду і платформу для подальших переговорів – Національну раду з моніторингу виконання угоди і виборчого процесу (*Conseil National de Suivi de l'Accord et du processus électoral, CNSA*)⁴³. Непевність стосовно виконання угоди зросла після смерті головного лідера опозиції Е.Тшисекеді (*Etienne Tshisekedi*) 1 лютого 2017р.⁴⁴ У березні, після провалу нового раунду переговорів між опозицією та

³⁸ UN High Commissioner for Refugees (UNHCR), 'Refugees from the Central African Republic', UNHCR Operational Data Portal.

³⁹ UN Office for the Coordination of Humanitarian Affairs, 'Central African Republic 2017 (humanitarian response plan)', Financial Tracking Service, [n.d.]; "Leave no stone unturned" to secure aid funding for Central African Republic, senior UN official urges', UN News Centre, 9 Nov. 2017.

⁴⁰ Vinograd, C., 'The Central African Republic could be on the brink of a bloodbath', *Washington Post*, 10 Oct. 2017.

⁴¹ Оцінка в 5,4 млн. осіб належить неурядовій й гуманітарній організації *International Rescue Committee (IRC)*. Пізніше вона була заперечена як "зависока" у доповіді *Human Security Report*. Див.: *International Rescue Committee (IRC), Mortality in the Democratic Republic of Congo: An Ongoing Crisis* (IRC: New York, 2006), p.16; 'DR Congo war deaths "exaggerated"', BBC News, 20 Jan. 2010.

⁴² Про миротворчі операції у ДРК див. підрозділ II розділу 3 цього видання.

⁴³ International Crisis Group (ICG), *Time for Concerted Action in DR Congo*, Africa Report no.257 (ICG: Brussels, 4 Dec. 2017).

⁴⁴ Hoebeker, H. and Moncrieff, R., 'What does opposition leader Etienne Tshisekedi's death mean for DR Congo's road to elections', *African Arguments*, 3 Feb. 2017.

Альянсом за президентську більшість (*Alliance for the Presidential Majority*), найбільшою партією в Національній асамблеї, католицька церква відмовилася від ролі посередника⁴⁵. Хоча перемовини тривали, але досягнення консенсусу з важливих питань організації влади без участі релігійних лідерів виглядало малоймовірним.

У лютому 2017р. у кількох провінціях сталися сутички між силами безпеки та угрупованнями опозиції: найжорстокіші – з повстанцями К.Нсапу (*Katuiina Nsapu*) у провінції Касаї, де загинули щонайменше 100 осіб⁴⁶. Насильство в Касаї тривало й у березні – 39 поліцейських, за повідомленнями, загинули, потрапивши до засідки⁴⁷. Загинули також два експерти ООН, які розслідували насильство⁴⁸. Насильство в Касаї наростало з березня до серпня. Станом на серпень, упродовж попередніх 12 місяців у конфлікті в Касаї загинули близько 5 000 осіб, і приблизно 1,5 млн. осіб були переміщені (із загальних 4,1 млн. переміщених осіб у країні)⁴⁹. До кінця жовтня майже половина переміщених осіб повернулися додому, оскільки насильство в Касаї пішло на спад⁵⁰. Однак почало наростати насильство між урядовими військами та бойовиками в районах поблизу східного кордону ДРК з Бурунді, Руандою та Угандою.

У листопаді 2017р. було оголошено, що президентські вибори переносяться на 23 грудня 2018р.⁵¹ До кінця року режим Ж.Кабілі домогся “не погодженого з іншими сторонами” виконання Угоди Св.Сильвестра: він продовжував контролювати Уряд, *CNSA* та виборчу комісію⁵². На додачу до збереження політичної безвиході, зростало насильство в кількох провінціях, що призвело до поширення гуманітарної кризи⁵³. За оцінками, в Касаї 3,2 млн. осіб продовжували потерпати від гострої нестачі продовольства, а 762 тис. осіб були переміщені в межах країни. Близько 2 млн. внутрішньо переміщених осіб налічувалося у провінціях Північне Ківу, Південне Ківу та Танганьїка⁵⁴.

⁴⁵ Catholic News Service, ‘Bishops in Democratic Republic of Congo withdraw from peace talks’, *Catholic Herald*, 28 Mar. 2017.

⁴⁶ ‘Reported killings in DR Congo town could amount to serious rights violations—UN rights arm’, UN News Centre, 14 Feb. 2017.

⁴⁷ Akwei, I, ‘DRC police accuses rebels of killing 39 officers, AU calls for restraint’, *Africa News*, 28 Mar. 2017.

⁴⁸ De Freytas-Tamura, K. and Sengupta, S., ‘For 2 experts killed in Congo, UN provided little training and no protection’, *New York Times*, 20 May 2017.

⁴⁹ Burke, J., ‘Congo violence fuels fears of return to 90s bloodbath’, *The Guardian*, 30 June 2017; International Crisis Group (посилання 43); Oxfam, ‘Congo’s Cinderella crisis: Horrific suffering overlooked in largest displacement crisis of 2017’, Press release, 1 Sep. 2017.

⁵⁰ ‘Half of central Congo’s 1.5 million displaced people have returned’, Reuters, 23 Oct. 2017.

⁵¹ Commission Electorale Nationale Indépendante, CENI, Décision no.065/CENI/BUR/17 du 05 Novembre 2017 portant publication du calendrier des élections présidentielle, législatives, provinciales, urbaines, municipales et locales, 5 Nov. 2017.

⁵² International Crisis Group (посилання 43).

⁵³ ‘The Democratic Republic of Congo (DRC): A dangerous stalemate’, Commentary, International Crisis Group, 26 Oct. 2017; Ataman, D., ‘The art of resilience in the Democratic Republic of the Congo’, *Huffington Post*, 6 Oct. 2017.

⁵⁴ Emergency Telecommunications Cluster (ETC), ‘Democratic Republic of Congo (DRC) – Conflict’, ETC Situation Report no. 1, Reporting period 20 Nov. 2017-5 Dec. 2017.

У грудні 12 членів конголезького воєнізованого формування, в т.ч. депутати асамблеї провінції Південне Ківу, які організували напади у 2013-2016рр., були засуджені (за гвалтування дівчат) у рамках гучної справи, що мала важливе значення для боротьби з безкарністю сексуальних злочинів. Процес тривав понад місяць і відбувався у виїзному військовому суді в м.Кавуму (Південне Ківу), де сталися злочини, з метою забезпечення присутності місцевих жителів⁵⁵.

Збройний конфлікт в Ефіопії

У 2017р. Ефіопія переживала хвилю етнічного і політичного насильства, що почалося у 2014р. Безпосередні причини насильства криються у погіршенні міжнаціональних відносин у країні, насамперед між найбільшими етнічними групами – оромо, амхара та сомалі. Насильство здійснювалося в рамках конфлікту між цими громадами та центральним Урядом і пов'язаними з ним воєнізованими формуваннями. Правлячий Революційно-демократичний фронт ефіопських народів (*Ethiopian Peoples' Revolutionary Democratic Front, EPRDF*) є коаліцією, в якій домінує Фронт визволення народу тиграї (*Tigrayan People's Liberation Front, TPLF*), що представляє етнічну громаду тиграї. Заворушення із застосуванням насильства в Ефіопії можна вважати наслідком етнічного федералізму, запровадженого *EPRDF* у 1994р. У наступні десятиліття новий конституційний лад сприяв політизації етнічної самосвідомості та підбурював конкуренцію і спори з приводу територій та конфлікти за ресурси, воду і землю⁵⁶.

Важливим центром етнічного насильства був регіон Оромія. Причини цього полягають у глибоко вкоріненних образах і відчутті маргіналізації серед оромо – найбільшої етнічної групи країни, яка, за оцінкою, складає близько третини населення⁵⁷. Друга етнічна група – амхара, складає близько чверті населення⁵⁸.

Протести, що почалися у квітні 2014р. на заході Оромії, в липні 2016р. набрали сили та поширилися, зокрема, на регіон Амхара⁵⁹. Поширення цих протестів відбулося завдяки поєднанню місцевих скарг на етнічному ґрунті, незадоволення політичним домінуванням правлячого *EPRDF* і обмеженнями для більшості етнічних громад⁶⁰. Урядові сили безпеки відповіли

⁵⁵ Maclean, R., 'Congolese fighters convicted of raping young girls in landmark case', *The Guardian*, 13 Dec. 2017.

⁵⁶ International Crisis Group (ICG), *Ethiopia: Ethnic Federalism and Its Discontents*, Africa Report no.153 (ICG: Brussels, 4 Sep. 2009).

⁵⁷ Woldemariam, Y., 'What is behind the Oromo rebellion in Ethiopia?', *Huffington Post*, 21 Dec. 2015.

⁵⁸ US Central Intelligence Agency, 'Ethiopia', *World Factbook*, 3 Jan. 2018.

⁵⁹ Pinaud, M., Raleigh, C. and Moody, J., 'Popular mobilisation in Ethiopia: An investigation of activity from November 2015 to May 2017', *Country Report, Armed Conflict Location & Event Data Project (ACLED)*, June 2017.

⁶⁰ Human Rights Watch, 'Ethiopia', *World Report 2017* (Seven Stories Press: New York, 2017), pp.251-256.

насильством на загалом мирні демонстрації, що призвело до загибелі близько 500 осіб⁶¹. У жовтні 2016р. через ескалацією сутичок Уряд запровадив надзвичайний стан.

На початку 2017р. поліція *Liyu* – воєнізоване формування, пов'язане з Урядом регіону Сомалі на сході Ефіопії, – вдалася до рейдів на сході та півдні Оромії, внаслідок яких загинули сотні людей⁶². За оцінкою урядової комісії, з початку заворушень і до середини 2017р. усього загинули 900 осіб, але головну провину за насильство комісія поклала на опозиційні формування⁶³. У липні 2017р. надзвичайний стан був скасований, але протести проти нових рейдів бойовиків призвели до поновлення насильства і десятків загиблих⁶⁴. Сутички між етнічними громадами сомалі та оромо на регіональному адміністративному кордоні через нерозв'язаний територіальний спор переросли в бойові дії, внаслідок яких з жовтня по грудень загинули, за повідомленнями, сотні людей⁶⁵.

Піл час одного з найбільших в Ефіопії переміщень населення з регіонів Сомалі та Оромія втекли десятки тисяч людей⁶⁶. На початку 2018р. *OCHA* повідомляв про 1 млн. переміщених осіб унаслідок конфлікту на кордоні Оромії і Сомалі (майже 700 тис. – лише у 2017р.)⁶⁷. На фоні триваючого конфлікту спостерігались ознаки загострення боротьби всередині *EPRDF* з приводу запровадження реформ у країні⁶⁸.

Збройний конфлікт у Малі

Конфлікт у Малі зумовлений прагненням самовизначення туарегів – етнічної групи, яка живе переважно в пустелі Сахара на великій території, що охоплює південний захід Лівії, південь Алжиру, північні райони Сахари в Малі, частини Нігеру та Буркіна-Фасо. Туарезькі сепаратисти належать до збройної коаліції Координація рухів Азаваду (*Coordination des Mouvements de l'Azawad, CMA*), яка постійно залучається до заколотів і повстань проти Платформи – опозиційної коаліції, що виступає за національну єдність. Повстання 2012р., підбурені впливом бойовиків з Лівії після 2011р., перетворили націоналістичний нерелігійний рух на ісламістський заколот. Відтоді конфлікт стрімко розростається, з появою на півночі та в центрі Малі збройних угруповань, що відстоювали інтереси різних етнічних, релігійних і кримінальних груп.

⁶¹ Human Rights Watch (посилання 60).

⁶² 'What is behind clashes in Ethiopia's Oromia and Somali regions?', BBC News, 18 Sep. 2017.

⁶³ 'Report: 669 killed in Ethiopia violence since August', Al Jazeera, 18 Apr. 2017.

⁶⁴ Fuller, B., 'Ethiopia–November 2017 update', Armed Conflict Location & Event Data Project (ACLED), 14 Nov. 2017; Feleke, L., 'Analysis of rising death toll, displacement & protests in east, south & south east Ethiopia. What lies beneath?', Ethiopia Observatory, 15 Sep. 2017.

⁶⁵ Jeffrey, J., 'Ethnic violence in Ethiopia leaves deep wounds', Deutsche Welle, 5 Dec. 2017; Schemm, P., "'They started to burn our houses': Ethnic strife in Ethiopia threatens a key US ally", *Washington Post*, 20 Oct. 2017.

⁶⁶ 'What is behind clashes in Ethiopia's Oromia and Somali regions?' (посилання 62).

⁶⁷ UN Office for the Coordination of Humanitarian Affairs (OCHA), 'Ethiopia'.

⁶⁸ 'Ethiopia's ruling coalition sweats over insecurity as Oromo, Amhara MPs protest', Africa News, 21 Dec. 2017.

Під час операції *Serval* (французька військова інтервенція 2013р., що здійснювалася за згодою Уряду Малі) групи екстремістів були витіснені до віддалених схронів у пустелі. Із запровадженням у квітні 2013р. Багатоцільової об'єднаної стабілізаційної місії ООН у Малі (*UN Multidimensional Integrated Stabilization Mission in Mali, MINUSMA*) міжнародне втручання в Малі фактично здійснювали дві окремі військові місії: миротворча операція ООН та операція *Serval* (яка у вересні 2014р. замінила регіональну контртерористичну операцію *Barkhane* під проводом Франції)⁶⁹.

Попри припинення у 2015р. вогню за посередництва ООН і мирну угоду з окремими туарезькими сепаратистами – п'яту між Урядом Малі та збройним рухом туарегів, – серйозні виклики збереглися⁷⁰. На початку 2017р. спостерігалися спорадичні дії туарезьких повстанців, а на півночі та в центрі Малі тривало ісламістське повстання з нападами пов'язаних з Аль-Каїдою бойовиків. У січні 2017р. від рук одного з таких угруповань, Аль-Мурабітун (*al-Mourabitoun*), загинули щонайменше 47 осіб під час підриву автомашини у військовому таборі в м.Гао (*Gao*) на півночі Малі, де розташовувалися урядові війська та колишні повстанці, зібрані в рамках мирної угоди 2015р.⁷¹

У лютому Виконавчий комітет (*Follow-Up Committee*) – міжнародна група посередників на чолі з міністром закордонних справ Алжиру Р.Ламамрою (*Ramtane Lamamra*) – надав нового імпульсу мирному процесу, запровадивши наступні заходи. По-перше, 23 лютого Комітет запровадив у Гао спільне патрулювання урядових військ, Платформи та *CMA*⁷². Два останні збройні угруповання в січні бойкотували Комітет через його обмежену інклюзивність. Плани нових спільних патрулів у м.Кідаль, також на півночі, були зірвані після нового спалаху насильства між Платформою та *CMA*, але згодом скориговані після припинення вогню у вересні⁷³.

По-друге, була досягнута угода про склад тимчасових органів влади у п'яти регіонах на півночі Малі. Ці тимчасові органи влади були створені в Кідалі 28 лютого (але без представників Платформи), в Гао та Менаці 2 березня, та в Тімбукту та Тауденні 20 квітня⁷⁴.

По-третє, з 27 березня по 2 квітня відбулася Конференція національної згоди (*Conference for National Harmony*). Окремі збройні угруповання та опозиційні політичні партії спочатку погрожували бойкотувати Конференцію, але пізніше вирішили взяти участь у ній. Учасники долучилися до розробки

⁶⁹ Charbonneau, B., 'Intervention in Mali: Building peace between peacekeeping and counterterrorism', *Journal of Contemporary African Studies*, vol.35, no.4 (Aug. 2017); Sieff (посилання 10). Про роль *MINUSMA* див. також підрозділи I і II розділу 3 цього видання.

⁷⁰ Про хронологію кризи в Малі та розвиток мирного процесу див.: Шьон Е. "Імплементція мирного процесу в Малі: складний випадок миротворчої діяльності". – *Щорічник СППІ 2016*, розділ 5.

⁷¹ 'Dozens killed in suicide attack on Gao military camp in northern Mali', France 24, 18 Jan. 2017.

⁷² Anara, S.A., 'Mali soldiers, armed groups hold first joint patrol in northern town', Reuters, 23 Feb. 2017.

⁷³ 'New indefinite ceasefire between CMA and GATIA', GardaWorld, 22 Sep. 2017.

⁷⁴ United Nations, Security Council, Report of the Secretary-General on the situation in Mali, S/2017/811, 28 Sep. 2017.

хартії миру, єдності та національного примирення, в якій зазначені деякі ключові причини кризи і знову заявлено намір їх усунути⁷⁵.

У червні насильство на півночі Малі продовжувало заважати виконанню мирної угоди, а в центрі Малі знову спалахнуло етнічне насильство, де проблемами безпеки стали такими ж гострими, як і на півночі⁷⁶. Водночас у кількох селах у регіоні Мопті в центрі Малі точилися сутички громад землеробів з етнічної групи догонів і скотарів фулані, внаслідок яких загинули 30 осіб⁷⁷. У липні в Кідалі поновилися бої між СМА і Групою самооборони туарегів-імхадів та їх союзників (*Groupe Aurodéfense Tuareg Imghad et Alliés, GATIA*), що належить до Платформи⁷⁸.

У рамках мирного процесу в Малі РБ ООН 5 вересня запровадила режим санкцій, що передбачав заборону поїздок і заморожування активів осіб і установ, які перешкоджали виконанню мирної угоди 2015р.⁷⁹ Невдовзі, 20 вересня, СМА і Платформа досягли домовленості, що передбачала припинення вогню, звільнення військовополонених та інші заходи зміцнення довіри. На переговорах з питань примирення, що відбулися 5-11 жовтня в Анефісі (регіон Кідаль), були запроваджені додаткові заходи. По-перше, дві сторони погодили дорожню карту виконання угоди від 20 вересня, і по-друге, вони створили комітети з примирення, які під час візитів до північних регіонів мали роз'яснити деталі останньої угоди⁸⁰.

Наприкінці року мирний процес у Малі залишався крихким, ісламістські екстремісти і збройні угруповання повстанців продовжували напади на урядові війська та миротворців ООН. Пославшись на нестабільну обстановку, уряд вирішив відкласти місцеві та регіональні вибори, заплановані спочатку на грудень 2017р., до квітня 2018р.⁸¹ Президентські вибори мають відбутись у липні 2018р., а вибори до Національної асамблеї – у грудні.

Збройний конфлікт у Нігерії

З 1999р. Нігерія, після низки військових режимів, має цивільне керівництво, але країна продовжує потерпати від етнічного та релігійного поділу. Поглибленню цього поділу сприяла діяльність повстанського угруповання Боко Харам, яке виникло у 2002р. і почало заколот у 2009р., а також

⁷⁵ Boutellis, A. and Zahar, M.-J., 'Mali: Two years after Bamako agreement, what peace is there to keep?', IPI Global Observatory, International Peace Institute (IPI), 22 June 2017; United Nations, Security Council, Report of the Secretary-General on the situation in Mali, S/2017/271, 30 Mar. 2017.

⁷⁶ International Crisis Group (ICG), *Central Mali: An Uprising in the Making?*, Africa Report no.238 (ICG: Brussels, 6 July 2016); Tobie, A., 'Central Mali: Violence, local perspectives and diverging narratives', SIPRI Insights on Peace and Security no.2017/5, Dec. 2017.

⁷⁷ Agence France-Presse, 'Over 30 killed in ethnic violence in central Mali', *Indian Express*, 20 June 2017.

⁷⁸ Diallo, T., 'Tuareg separatists seize north Mali town in battle', Reuters, 12 July 2017.

⁷⁹ United Nations, Security Council, 'Security Council imposes sanctions on those derailing Mali peace process, unanimously adopting Resolution 2374 (2017)', SC/12979, 5 Sep. 2017; UN Security Council Resolution 2374, 5 Sep. 2017.

⁸⁰ United Nations, Security Council, Report of the Secretary-General on the situation in Mali, S/2017/1105, 26 Dec. 2017, p.2.

⁸¹ United Nations, S/2017/1105 (посилання 80).

зростаючий сепаратистський рух на сході Нігерії⁸². Крім того, з часу повернення до демократії, Нігерія періодично потерпає від проявів релігійного насильства між християнами та мусульманами⁸³.

Упродовж 2017р. тривало восьмирічне повстання Боко Харам – попри заяву Президента Нігерії М.Бухарі (*Muhammadu Buhari*) у грудні 2016р. про поразку угруповання⁸⁴. У травні 2017р. 82 з 276 школярок, викрадених у 2014р. Боко Харам в м.Чибок (штат Борно), були звільнені в результаті обміну в'язнів⁸⁵. На наступ урядових сил безпеки на останні схованки Боко Харам, угруповання відповіло нападами смертників на сили безпеки та цивільних⁸⁶. Так, у листопаді Боко Харам збільшила активність нападів на північному сході, що призвело до зростання числа жертв серед цивільних, включно із загибеллю щонайменше 50 осіб унаслідок нападу смертника на мечеть у м.Кано⁸⁷. Крім того, Боко Харам дедалі частіше використовувала як смертників жінок і дітей. Із січня до серпня 2017р. вона використала як смертників 83 дитини – у 4 рази більше, ніж у 2016р.⁸⁸

Небезпеку в Нігерії посилюють і зростаючі економічні негаразди. Так, останніми роками загострилися насильницькі конфлікти між кочовими скотарями та осілими фермерами. Напруженість ще більше зросла у 2017р., з прийняттям у штатах Бенуе і Тараба нового законодавства про випас худоби⁸⁹. Кульмінацією став напад 20 листопада місцевих бойовиків на поселення скотарів у штаті Адамава, внаслідок якого загинули близько 60 осіб⁹⁰.

Збройний конфлікт у Сомалі

Нинішній етап громадянської війни в Сомалі, що триває з 2009р., характеризується конфліктом між федеральним Урядом Сомалі за підтримки миротворчої операції АС – Місії АС у Сомалі (*AU Mission in Somalia, AMISOM*) – та екстремістськими ісламістськими угрупованнями, насамперед Аш-Шабаб

⁸² Obasi, N., 'Nigeria's Biafran separatist upsurge', Commentary, International Crisis Group, 4 Dec. 2015.

⁸³ Sampson, I.T., 'Religious violence in Nigeria', *African Journal on Conflict Resolution*, vol.12, no.1 (1 Apr. 2012).

⁸⁴ Gaffey, C., 'Nigeria's president says Boko Haram is finished as a fighting force', *Newsweek*, 7 Dec. 2016.

⁸⁵ 'Nigeria Chibok girls: Eighty-two freed by Boko Haram', BBC News, 7 May 2017.

⁸⁶ Ola, L. and Kingimi, A., 'Suicide bombers kill 12 in Nigeria's Borno state-police', Reuters, 19 June 2017; Hickie, S., Abbott, C. and Clarke, M., *Remote Warfare and the Boko Haram Insurgency* (Oxford Research Group: London, Jan. 2018), p.25.

⁸⁷ Maclean, R., 'Nigeria mosque attack: Suicide bomber kills dozens', *The Guardian*, 21 Nov. 2017.

⁸⁸ Nebehay, S. and Akwagyiram, A., 'Boko Haram Nigerian child bombings this year are quadruple 2016's: UNICEF', Reuters, 22 Aug. 2017; 'Women suicide bombers kill 27 in north-east Nigeria', *The Guardian*, 16 Aug. 2017.

⁸⁹ International Crisis Group, 'Watch List 2017: Second update', 20 July 2017, pp.3-6. Див. також: Johnson, I. and Olaniyan, A., 'The politics of renewed quest for a Biafra republic in Nigeria', *Defense & Security Analysis*, vol.33, no.4 (Oct. 2017), pp. 320-32.

⁹⁰ International Crisis Group (ICG), *Herders against Farmers: Nigeria's Expanding Deadly Conflict*, Africa Report no.252 (ICG: Brussels, 19 Sep. 2017); Anwar, K. R., '60 Adamawa Fulani killed in suspected ethnic attack', *Daily Trust* (Abuja), 21 Nov. 2017.

(*al-Shabab*)⁹¹. Сомалі також потерпає від міжкланових сутичок і насильства під час боротьби конкуруючих кланів з федеральним Урядом та урядами окремих штатів, включно із контрольованим сепаратистами регіоном Сомаліленд та автономним регіоном Пунтленд⁹².

Події 2017р. визначали подальші спроби федерального Уряду, АС, ЄС, ООН і США забезпечити політичну стабілізацію країни, підвищити безпеку і протистояти екстремістським ісламістським угрупованням, насамперед Аш-Шабаб. У січні щонайменше 28 осіб загинули внаслідок нападу Аш-Шабаб на готель у Могадішо; понад 50 кенійських військових загинули внаслідок нападу Аш-Шабаб на базу *AMISOM* на півдні Сомалі⁹³. Щонайменше 34 особи були вбиті і приблизно 50 поранені на початку лютого внаслідок вибуху замінованої автомашини на базарі в Могадішо. Жодне угруповання не взяло на себе відповідальність за цей напад, хоча в його здійсненні підозрювали бойовиків Аш-Шабаб⁹⁴.

Також у лютому після поразки діючого Президента Г.Ш.Мохамуда (*Hassan Sheikh Mohamud*) Президентом на чотирирічний термін був обраний колишній прем'єр-міністр М.А. "Фармаджо" Мохамеда (*Mohamed Abdullahi 'Farmajo' Mohamed*). Обрання Фармаджо розглядалося як важливий крок до політичної стабілізації Сомалі та подолання кризи безпеки у країні⁹⁵. Президент обирався в рамках парламентської колегіальної виборчої системи, запровадження якої було зумовлене сумнівами в можливості проведення безпечних загальнонаціональних виборів. У квітні Фармаджо уклав угоду між федеральним Урядом і штатами у складі Федерації про нову архітектуру безпеки, оголосив 60-денну амністію для бойовиків Аш-Шабаб і запропонував започаткувати переговори з керівництвом цього руху⁹⁶. Хоча після оголошення амністії близько 50 бойовиків здались, але ядро керівництва Аш-Шабаб залишилось єдиним. Угруповання відповіло серією нищівних нападів на півдні і в центрі Сомалі та поширили свою діяльність на інші регіони країни⁹⁷. В червні Аш-Шабаб продемонструвало готовність розширити свою присутність з півдня та центру Сомалі на Пунтленд, напавши там на військову базу і вбивши щонайменше 70 осіб⁹⁸.

⁹¹ Про роль *AMISOM* у Сомалі див. підрозділ II розділу 3 цього видання. Про ембарго ООН на поставки озброєнь до Сомалі див. підрозділ II розділу 10 цього видання.

⁹² Loubser, H-M. and Solomon, H., 'Responding to state failure in Somalia', *Africa Review*, vol.6, no.1 (2014), pp.1-17; 'Galkayo and Somalia's dangerous faultlines', International Crisis Group, Commentary, 10 Dec. 2015.

⁹³ Sheikh, A. and Omar, F., 'Somali militants ram car bomb into hotel, killing 28', Reuters, 25 Jan. 2017; Burke, J., 'Witnesses say dozens killed in al-Shabaab attack on Kenyan troops', *The Guardian*, 27 Jan. 2017.

⁹⁴ 'Somalia Mogadishu car bomb: At least 34 people killed', BBC News, 9 Feb. 2017.

⁹⁵ Burke, J., 'Somalis greet "new dawn" as US dual national wins presidency', *The Guardian*, 8 Feb. 2017; Fantaye, D. (ed.), '2017 elections: Making Somalia great again?', *Horn of Africa Bulletin*, vol.29, no.1 (Jan-Feb. 2017).

⁹⁶ 'Al-Shabab fighters offered amnesty as new Somali president declares war', BBC News, 6 Apr. 2017.

⁹⁷ Mahmood, O.S., 'Al-Shabaab holds its ground against Somalia's amnesty deal', Institute for Security Studies, 4 Aug. 2017.

⁹⁸ 'Al-Shabab attack Puntland army base leaves scores dead', Al Jazeera, 8 June 2017.

Політика Президента Фармаджо передбачала також нові зусилля зі створення Сомалійської національної армії (СНА, *Somali National Army, SNA*), з метою ініціювання поступового виводу *AMISOM*. На конференції, скликаній в Лондоні у травні 2017р., Сомалі уклала з міжнародними донорами пакт про безпеку, згідно з яким їй буде надана підтримка в підготовці сомалійської армії і поліції⁹⁹.

У вересні Туреччина в рамках такої підтримки відкрила військову тренувальну базу в Могадішо. Вона є найбільшою військовою базою Туреччини за кордоном; її функція – підготовка бійців СНА¹⁰⁰. До кінця року, однак, заміна *AMISOM* на СНА була ускладнена через політичну боротьбу між федеральним і регіональними урядами, поширену корупцію і часті напади Аш-Шабаб¹⁰¹. У вересні під час нападу на базу СНА загинули 15 осіб; крім того Аш-Шабаб активізувало напади в Могадішо, найкривавіший – 14 жовтня, з використанням замінованої вантажівки, коли загинули, за оцінкою, 587 осіб¹⁰².

У квітні США перекинули до Сомалі близько 500 військових, з метою підтримки кампанії сомалійського Уряду проти Аш-Шабаб. США відрядили регулярні війська до цієї країни вперше з 1994р.¹⁰³ У травні американський спецназівець загинув у бою з Аш-Шабаб, що стало першою бойовою втратою США в Сомалі після загибелі 18 спецназівців у Могадішо у 1993р.¹⁰⁴ У 2017р. США також активізували авіаудари в Сомалі. До початку грудня було завдано 30 авіаударів – удвічі більше, ніж у 2016р. Унаслідок авіаудару в листопаді, за повідомленнями, загинули понад 100 бойовиків Аш-Шабаб¹⁰⁵. За розрахунками США, підвищення військової активності дасть змогу за два роки покінчити з Аш-Шабаб¹⁰⁶.

У березні США дещо змінили правила ведення бойових дій у Сомалі. Насамперед, окремі території Сомалі були визначені як “зона активних бойових дій”, що дає американським командирам більшу свободу в проведенні наступальних авіаударів і рейдів наземних сил проти бойовиків Аш-Шабаб.

⁹⁹ British Department for International Development, British Foreign and Commonwealth Office and British Ministry of Defence, ‘Security pact’, London Somalia Conference, 11 May 2017.

¹⁰⁰ Hussein, A. and Coskun, O., ‘Turkey opens military base in Mogadishu to train Somali soldiers’, Reuters, 30 Sep. 2017.

¹⁰¹ Williams, P.D., ‘Somalia’s African Union mission has a new exit strategy. But can troops actually leave?’, *Washington Post*, 30 Nov. 2017.

¹⁰² Omar, F. and Sheikh A., ‘Militants attack Somali military base, kill at least 15’, Reuters, 29 Sep. 2017. Комітет у справах Сомалі, що розслідував напад 14 жовтня, спочатку оцінив число жертв у 358 осіб, але у грудні 2017р. змінив оцінку на 512 загиблих. В його остаточному звіті це число зросло до 587 осіб. Див.: Sullivan, E., ‘Mogadishu truck bomb’s death toll now tops 500, probe committee says’, National Public Radio, 2 Dec. 2017; ‘Committee: 587 dead in Oct 14 terror attack’, *Hiiraan Online*, 5 Mar. 2018.

¹⁰³ ‘US troops to help Somalia fight al-Shabab’, BBC News, 14 Apr. 2017; Vandiver, J., ‘US escalates Somalia fight while Pentagon downplays buildup’, *Stars and Stripes*, 17 Nov. 2017.

¹⁰⁴ Stewart, P. and Sheikh, A., ‘US Navy SEAL killed in Somalia raid on militant compound’, Reuters, 5 May 2017.

¹⁰⁵ Starr, B. and Browne, R., ‘US airstrike in Somalia kills more than 100 al-Shabaab militants’, CNN, 21 Nov. 2017.

¹⁰⁶ Savage, C. and Schmitt, E., ‘Pentagon foresees at least two more years of combat in Somalia’, *New York Times*, 10 Dec. 2017.

Водночас, там, де застосовуються такі правила визначення цілей в зоні бойових дій, загалом підвищується ризик цивільних жертв¹⁰⁷. Наприкінці 2017р. тривало обговорення подальших змін бойових інструкцій США через ескалацію конфлікту з Аш-Шабаб¹⁰⁸. Увага до правил бойових дій зросла після появи повідомлень про можливі цивільні жертви під час військових рейдів за участі американських сил у серпні¹⁰⁹. Стурбованість корупцією в силах безпеки Сомалі спонукала США призупинити у грудні деякі програми надання продовольства і палива військовим¹¹⁰.

Хоча найбільшу загрозу для Уряду Сомалі становило угруповання Аш-Шабаб, але можливе проникнення бойовиків ІД з Іраку та Сирії також вважалася небезпечним для країни. У 2017р. ООН повідомляла про активізацію операцій ІД у Сомалі¹¹¹. Занепокоєння викликає її присутність у Пунтленді, де про її діяльність вперше повідомлялось у 2016р.¹¹² Упродовж року ІД взяла на себе відповідальність за напади в Сомалі, намагаючись витіснити Аш-Шабаб¹¹³. У листопаді американські військові вперше завдали два авіаудари по ІД в Пунтленді¹¹⁴.

Наприкінці 2017р. спроби стабілізувати країну знову були зірвані нападами Аш-Шабаб. У грудні щонайменше 18 поліцейських загинули під час нападу на поліцейську академію в Могадішо¹¹⁵. Унаслідок насильства впродовж року Сомалі, за результатами перших дев'яти місяців 2017р., стала найбільш конфліктною країною Екваторіальної Африки – з удвічі більшою кількістю актів насильства, ніж у Південному Судані, який посів друге місце¹¹⁶. У грудні в доповіді ООН був відзначений високий рівень насильства проти цивільних – переважно з боку Аш-Шабаб, але також і сил *AMISOM*¹¹⁷.

¹⁰⁷ Savage, C. and Schmitt, E., 'Trump eases combat rules in Somalia intended to protect civilians', *New York Times*, 30 Mar. 2017.

¹⁰⁸ Savage and Schmitt (посилання 107).

¹⁰⁹ Vandiver, J., 'AFRICOM seeks probe into civilian deaths in Somalia raid', *Stars and Stripes*, 13 Dec. 2017; Kelley, K.J., 'US lawmaker presses Pentagon on reports of civilian massacre in Somalia', *Daily Nation* (Nairobi), 9 Dec. 2017.

¹¹⁰ Houreld, K., 'US suspends aid to Somalia's battered military over graft', Reuters, 14 Dec. 2017.

¹¹¹ 'Islamic State "significantly growing" in Somalia: UN report', *The New Arab*, 11 Nov. 2017; United Nations, Security Council, Report on Somalia of the Monitoring Group on Somalia and Eritrea, S/2017/924, 2 Nov. 2017.

¹¹² 'The Islamic State threat in Somalia's Puntland state', Commentary, International Crisis Group 17 Nov. 2016.

¹¹³ Gaffey, C., 'ISIS claims Somali suicide attack as it vies with al-Shabab for recognition', *Newsweek*, 24 May 2017.

¹¹⁴ 'US launches air strikes against Isis fighters in Somalia for first time', *The Independent*, 3 Nov. 2017.

¹¹⁵ 'Somalia suicide bomber kills police at Mogadishu academy', BBC News, 14 Dec. 2017.

¹¹⁶ У 2017р., крім найвищої кількості актів організованого насильства (1 537), в Сомалі зареєстровано найбільше число загиблих (3 287 осіб) У Південному Судані зареєстровано 686 актів організованого насильства. Див.: Kishi, R., 'Somalia–September 2017 update', Armed Conflict Location & Event Data Project (ACLED), 22 Sep. 2017.

¹¹⁷ Office of the UN High Commissioner for Human Rights (OHCHR), 'Somalia conflict exacting terrible toll on civilians–UN report Al Shabaab responsible for most civilian casualties', 11 Dec. 2017; Kelley, K.J., 'Kenya disputes UN claim that KDF killed 40 Somali civilians', *Daily Nation* (Nairobi), 11 Dec. 2017.

Збройний конфлікт у Південному Судані

Південний Судан отримав незалежність від Судану 9 липня 2011р. після угоди 2005р., що поклала край одній з найтриваліших громадянських війн в Африці. У 2013-2015рр., внаслідок громадянської війни після здобуття незалежності, було переміщено 2,2 млн. осіб, і попри мирну угоду 2015р., що передбачала запровадження коаліційного Уряду, спадок конфлікту продовжує загрожувати одній з наймолодших країн світу.

Збройний конфлікт точиться переважно між двома угрупованнями – з одного боку, Урядом Південного Судану і його союзниками на чолі з С.Кііром (*Salva Kiir*, представник народу дінка) та, з іншого боку, Опозиційним крилом Народного руху/Армії визволення Судану (*Sudan People's Liberation Movement/Army in Opposition, SPLM/A-IO*) та Білою армією нуерів (*Nuer White Army*) на чолі з колишнім віце-президентом Р.Мачаром (*Riek Machar*, представник народу нуер). Громадянська війна точиться переважно між етнічними групами дінка і нуер, але глибша картина конфлікту в окремих районах країни є дуже різною, а опозиційні угруповання поділені та локалізовані¹¹⁸.

У лютому 2017р. ООН заявила про голод у Південному Судані внаслідок триваючого збройного конфлікту та економічного колапсу¹¹⁹. Станом на квітень 2017р., конфлікт призвів до появи понад 1,9 млн. внутрішньо переміщених осіб (224 тис. з яких втекли на бази Місії ООН у Південному Судані), і 1,6 млн. біженців до сусідніх країн. Це стало найбільшим відпливом з країни в масштабах Екваторіальної Африки за 20 років¹²⁰. За словами П.Кнопфа (*Payton Knopf*) з Американського інституту миру (*United States Institute of Peace*), в рамках загального конфлікту наразі у країні точаться п'ять громадянських війн: “війна опору населення Великого Екваторіального району проти режиму С.Кііра у Джубі; суперечка в районі Верхнього Нілу між дінка та шиллуками з приводу землі; війна між громадами нуерів в Ель-Вахда; спроба встановити верховенство дінка в Бахр-ель-Газаль; відволікаючі “кризи з розрахунку” в Озерній провінції і Джонглеї, які використовують С.Кіір і його союзники”¹²¹.

У травні Президент Кіір оголосив одностороннє припинення вогню та започаткував процес національного діалогу¹²². Але у відповідь на триваючі бойові дії та залякування миротворців ООН і гуманітарних працівників, у листопаді США пригрозили накласти додаткові санкції на країну на додаток до вже запроваджених у вересні санкцій проти трьох високопосадовців

¹¹⁸ Kalpakian, J.V., ‘Peace agreements in a near-permanent civil war: Learning from Sudan and South Sudan’, *South African Journal of International Affairs*, vol.24, no.1 (2017), p.11; International Crisis Group, ‘Instruments of pain (II): Conflict and famine in South Sudan’, Crisis Group Africa Briefing no. 124, 26 Apr. 2017).

¹¹⁹ Quinn, B., ‘Famine declared in South Sudan’, *The Guardian*, 20 Feb. 2017.

¹²⁰ International Crisis Group (посилання 118). Про UNMISS див. підрозділ II розділу 3 цього видання.

¹²¹ Knopf, P., ‘South Sudan’s conflict and famine’, Testimony before the US Senate Foreign Relations Subcommittee on Africa and Global Health Policy, United States Institute of Peace, 26 July 2017.

¹²² ‘South Sudan’s Kiir declares unilateral ceasefire, prisoner release’, Reuters, 22 May 2017.

Південного Судану. В РБ ООН, однак, не вдалося досягти згоди стосовно запровадження ембарго на поставки озброєнь до Південного Судану¹²³. У жовтні помічник Генерального секретаря ООН з миротворчих операцій Ж.-П.Лакруа (*Jean-Pierre Lacroix*) попередив РБ ООН, що країна скочується в хаос і насильство¹²⁴.

У грудні, в час скликання в Аддис-Абебі (Ефіопія) ще одного раунду мирних переговорів урядові війська захопили м.Ласу в штаті Центральна Екваторія, де розташовувався південний штаб *SPLM/A-IO*. Падіння Ласу ще більше розколело угруповання опозиції, які попередніми місяцями поступилися великими територіями на користь Уряду¹²⁵. Попри продовження боїв, Уряд і опозиційні збройні угруповання 21 грудня підписали в Аддис-Абебі угоду про припинення вогню¹²⁶. Велика Британія, Норвегія і США, що складають “трійку”, яка підтримала домовленість 2005р., що призвела до незалежності Південного Судану, вітали угоду. Наступний етап переговорів має зосередитися на перегляді угоди про розподіл влади в рамках підготовки до нових виборів¹²⁷.

¹²³ Nichols, M., ‘US threatens South Sudan action, Russia warns against UN measures’, Reuters, 28 Nov. 2017. Про погрози запровадження ембарго ООН на поставки озброєнь див. підрозділ II розділу 10 цього видання.

¹²⁴ Gladstone, R., ‘UN peacekeeping chief issues warning on South Sudan’, *New York Times*, 17 Oct. 2017.

¹²⁵ Patinkin, J. and Moore, J., ‘South Sudan army makes push against rebels as peace talks begin’, *New York Times*, 19 Dec. 2017

¹²⁶ Maasho, A., ‘South Sudan government, rebel groups sign ceasefire’, Reuters, 21 Dec. 2017.

¹²⁷ British Foreign and Commonwealth Office, ‘The Troika statement on South Sudan’, 21 Dec. 2017.

3. Миротворчі операції і врегулювання конфліктів

Загальний огляд

На відміну від 2016р., 2017р. був дуже напруженим для миротворчих операцій, особливо ООН, як на місцях, так і в центральних установах. Зменшення загальної чисельності персоналу миротворчих операцій, що почалося у 2012р. зі скорочення Міжнародних сил сприяння безпеці в Афганістані (*International Security Assistance Force, ISAF*), тривало й у 2017р. Загальна чисельність персоналу, розгорнутого на місцях (145 911 осіб), зменшилася на 4,5%, порівняно з 2016р. У 2017р. продовжилось скорочення розгорнутих контингентів ООН – на 7,6%, тоді як чисельність персоналу операцій не під егідою ООН зросла на 2,3%, до 47 557 осіб (підрозділ I).

У 2017р. здійснювалися 63 активні миротворчі операції – на одну більше, ніж у 2016р. Три миротворчі операції ООН завершилися: Операція ООН у Кот-д'Івуарі (*UN Operation in Côte d'Ivoire, UNOCI*), Місія ООН у Колумбії (*UN Mission in Colombia, UNMC*) і Стабілізаційна місія ООН у Гаїті (*UN Stabilization Mission in Haiti, MINUSTAH*). Дві останні були замінені на менші місії: Верифікаційну місію ООН у Колумбії (*UN Verification Mission in Colombia, UNVMC*) і Місію ООН з підтримки правосуддя в Гаїті (*UN Mission for Justice Support in Haiti, MINUJUSTH*). Упродовж року припинилася діяльність лише однієї місії не під егідою ООН – Регіональної місії допомоги Соломоновим Островам (*Regional Assistance Mission to Solomon Islands, RAMSI*) – і започатковані три нові: Місія Економічного співтовариства Західноафриканських Держав у Гамбії (*Economic Community of West African States (ECOWAS, ЕКОВАС) Mission in the Gambia, ECOMIG*); Дорадча місія ЄС з підтримки реформи сектору безпеки в Іраку (*Advisory Mission in support of Security Sector Reform in Iraq, EUAM Iraq*); Превентивна місія Південноафриканського співтовариства розвитку в Королівстві Лесото (*Southern African Development Community (SADC) Preventive Mission in the Kingdom of Lesotho, SAPMIL*) (підрозділ II).

У рамках забезпечення миру увага миротворчих операцій ООН зосереджена більшою мірою на політичних процесах, побудові миру та запобіганні конфліктам. При цьому вони дедалі частіше стикаються з напруженістю з приводу національного суверенітету і діють за згодою приймаючої держави. Це вже видно в Бурунді, Південному Судані та Демократичній Республіці Конго (ДРК), де місцеві уряди розглядають зусилля ООН як посягання на їх суверенітет і у відповідь заважають розгортанню місії. Для місії поза системою ООН можливостей було значно більше. Місцеві уряди для збереження своєї влади схилилися переважно до військових рішень, як у випадках Спільних сил Групи п'яти держав Сахеля (*G5 Sahel*) (*Force Conjointe des Etats du G5 Sahel, FC-G5S*) і Багатонаціональної спільної оперативної групи (*Multinational Joint Task Force, MNJTF*) протидії Боко Харам. У малих країнах, зокрема в Гамбії і

Лесото, регіональні організації були готові до втручання, навіть попри те, що в Гамбії рівень підтримки Уряду був сумнівним.

Хоч ООН явно залишається головним миротворцем, дві операції, що здійснювалися не ООН, а силами африканських регіональних економічних співтовариств, показують, що африканські гравці претендують на більші ролі в миротворчих операціях. Це доведено також розгортанням FC-G5S – багатосторонньої немиротворчої операції, яка потрапила до “сірої зони” – поза визначенням міжнародних миротворчих операцій СППРІ.

Генеральна Асамблея і Рада Безпеки (ГА та РБ) ООН продовжували обговорення реформи миротворчої діяльності, включно з імплементацією рекомендацій доповіді Незалежної комісії високого рівня з питань миротворчих операцій ООН (High-level Independent Panel on UN Peace Operations). Часом ці обговорення затьмарювалися двома іншими процесами: зростанням небезпеки для персоналу миротворчих операцій ООН і спробами Адміністрації Президента США Д.Трампа суттєво скоротити витрати на миротворчу діяльність ООН.

Попередніми роками загибель миротворців від ворожих дій фіксувалася переважно у складі Багатоцільової об’єднаної стабілізаційної місії ООН у Малі (UN Multidimensional Integrated Stabilization Mission in Mali, MINUSMA). У 2017р., однак, із суттєвими втратами стикнулися також Багатоцільова об’єднана стабілізаційна місія ООН у ЦАР (UN Multidimensional Integrated Stabilization Mission in the Central African Republic, MINUSCA) і Стабілізаційна місія ООН у ДРК (UN Stabilization Mission in the Democratic Republic of the Congo, MONUSCO). Особливо трагічною подією став напад на оперативну базу роти MONUSCO в Семулікі (Північне Кіеву) 7 грудня, під час якого загинули 15 танзанійських миротворців і щонайменше 53 були поранені. Загалом в ООН різко зросло число загиблих від ворожих дій – як в абсолютних (з 34 у 2016р. до 61 у 2017р.), так і відносних величинах (з 0,31 до 0,61 на 1 000 осіб, відповідно). Незалежний аналіз безпеки миротворців під керівництвом генерал-лейтенанта Карлуша Альберту душ Сантуш Крусса (Carlos Alberto dos Santos Cruz) не дав відповіді на головне питання: як ООН створити гнучкі та мобільні сили, потрібні для створення стійкої і проактивної конфігурації сил, необхідної для дій у цих ускладнених умовах?

У 2017р. миротворчі операції ООН, як і африканські миротворчі операції, вже не могли бути впевненими у “плановому і стабільному фінансуванні”. Скорочення бюджету, якого вимагала Адміністрація Д.Трампа, зокрема, означало, що ООН мала переглянути стратегію багатьох своїх операцій. Ряд країн-донорів сподівалися, що ці бюджетні скорочення можна буде прагматично використати для поглиблення реформ миротворчої діяльності. Але наслідки “тактики ковбасної нарізки” для окремих операцій, в т.ч. MONUSCO, і більш суттєвого скорочення бюджетів інших операцій, як-от Спільної комбінованої місії ООН/АС у Дарфурі (African Union/UN Hybrid Operation in Darfur; UNAMID), можуть підвищити ризик для миротворців і небезпеку для населення. Отже, виникає питання: чи реально очікувати, що ООН зробить більше меншими засобами, і чи варте це ризику?

I. Глобальні тенденції і розвиток миротворчих операцій

ТИМО СМІТ, ДЖАЇР ВАН ДЕР ЛЕЙН

Міжнародні миротворчі операції у 2017р.

У 2017р. тривали 63 міжнародні миротворчі операції (діаграма 3.1)¹. Це – на одну більше, ніж у 2016р., і є другою найбільшою кількістю операцій за 2008-2017рр.

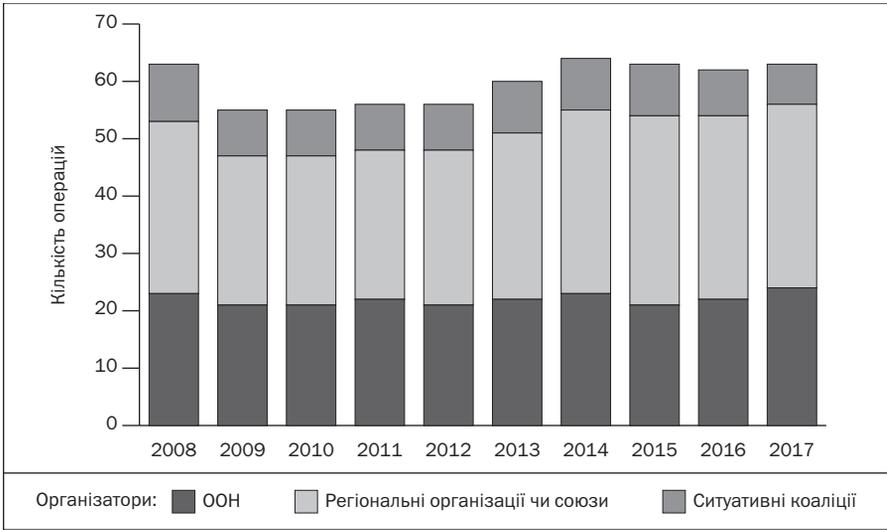
До цих 63 операцій належали п'ять нових місій і чотири завершених упродовж року. Решта 54 місії тривали весь рік. Новими місіями, в хронологічному порядку, були: Місія ЕКОВАС у Гамбії (*Economic Community of West African States (ECOWAS, ЕКОВАС) Mission in the Gambia, ECOMIG*), Верифікаційна місія ООН у Колумбії (*UN Verification Mission in Colombia, UNVMC*), Місія ООН з підтримки правосуддя в Гаїті (*UN Mission for Justice Support in Haiti, MINUJUSTH*), Дорадча місія ЄС з підтримки реформи сектору безпеки в Іраку (*Advisory Mission in support of Security Sector Reform in Iraq, EUAM Iraq*) і Превентивна місія Південноафриканського співтовариства розвитку в Королівстві Лесото (*Southern African Development Community (SADC) Preventive Mission in the Kingdom of Lesotho, SAPMIL*). Місії, що завершилися у 2017р., у хронологічному порядку: Регіональна місія допомоги Соломоновим Островам (*Regional Assistance Mission to Solomon Islands, RAMSI*), Операція ООН у Кот-д'Івуарі (*UN Operation in Côte d'Ivoire, UNOCI*), Місія ООН у Колумбії (*UN Mission in Colombia, UNMC*) і Стабілізаційна місія ООН у Гаїті (*UN Stabilization Mission in Haiti, MINUSTAH*)². Припинення дії цих чотирьох місій означало, що наприкінці року тривали 59 міжнародних миротворчих операцій.

Міжнародні миротворчі операції у 2017р. розгортались у 42 країнах і територіях³. Серед них були дві країни – Гамбія і Лесото, – де в попередньому році не було миротворчих операцій. На Соломонових Островах і в Кот-д'Івуарі після завершення *RAMSI* та *UNOCI* в середині 2017р. миротворчі операції більше не проводяться. У 19 країнах здійснювалися більше однієї миротворчої операції. В Малі у 2017р. тривали чотири миротворчі операції – більше, ніж у будь-якій іншій країні.

¹ Кількісний аналіз ґрунтується на даних, зібраних СІПРІ для аналізу тенденцій миротворчих операцій. Згідно з визначенням СІПРІ, миротворча операція повинна мати заявлені наміри: (а) бути інструментом сприяння реалізації вже чинних мирних угод; (б) підтримувати мирний процес; або (в) сприяти зусиллям з недопущення конфлікту чи з розбудови миру. Місії добрих послуг, розслідувань чи електоральної допомоги та місії у складі немісцевих громадян чи груп переговорників не враховуються (підрозділ IV). Усі дані постійно переглядаються та коригуються мірою появи точнішої інформації. Тому наведені тут статистичні дані можуть не завжди збігатися зі статистикою попередніх видань *Щорічника СІПРІ* чи інших публікацій СІПРІ.

² Опис місій, започаткованих і завершених у 2017р., див. у підрозділі II.

³ У т.ч. Аб'ей (Судан), Західна Сахара та Палестинські території.

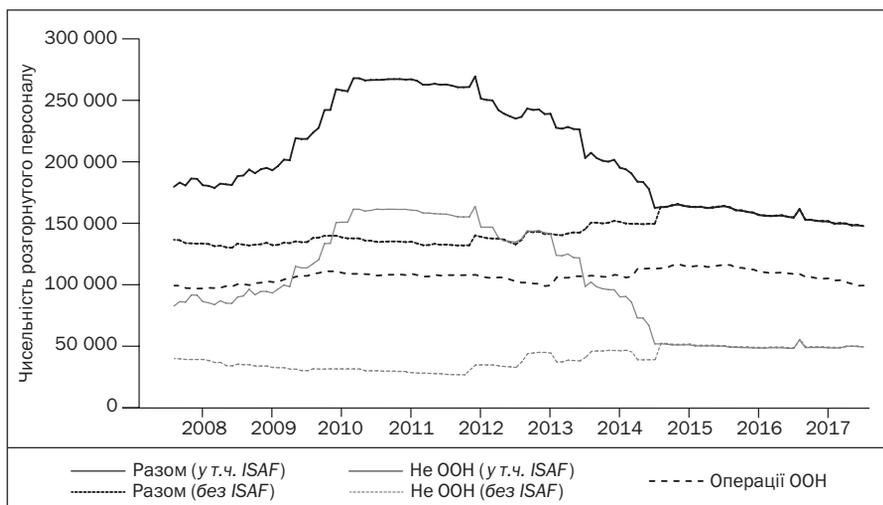
Діаграма 3.1. Кількість багатосторонніх миротворчих операцій у 2008-2017рр. за організаторами

Тенденції у розгортанні персоналу

Загальна чисельність персоналу всіх міжнародних миротворчих операцій за 2017р. зменшилася на 4,5% – зі 152 822 до 145 911 осіб – і вперше за період 2008-2017рр. впала нижче 150 тис. осіб (діаграма 3.2)⁴. Це продовжило стабільне скорочення, що почалось у 2016р., після того, як загальна чисельність розгорнутого персоналу у 2015р. залишалася відносно стабільною – близько 162 тис. осіб. 94% персоналу, розгорнутого у 2017р., носили форму (125 803 військових і 11 846 поліцейських), а 8 262 особи належали до міжнародного цивільного персоналу.

Чисельність персоналу, задіяного в міжнародних миротворчих операціях, у 2008-2014р. була значно вищою – насамперед з урахуванням Міжнародних сил сприяння безпеці (*International Security Assistance Force, ISAF*) в Афганістані під проводом НАТО. *ISAF* з максимальною чисельністю понад 130 тис. осіб у 2010р. збільшувала показники настільки, що це викривляло глибинні тенденції. Чисельність персоналу, залученого до всіх міжнародних миротворчих операцій, різко впала, коли НАТО скоротив свою присутність в Афганістані до приблизно 13 тис. з 2012р. і до кінця 2014р., коли операція *ISAF* завершилася. Однак у той же період загальна чисельність персоналу всіх інших міжнародних миротворчих операцій зросла на 13% – з близько 130 тис. до понад 147 тис. осіб.

⁴ Аналіз чисельності персоналу в цьому розділі ґрунтується на оцінках чисельності міжнародного персоналу (тобто військових, поліції та міжнародного цивільного персоналу), розгорнутого станом на кінець кожного місяця в кожній міжнародній миротворчій операції, що тривала в період із січня 2008р. по грудень 2017р. У попередніх виданнях *Щорічника СППРІ* подібний аналіз ґрунтувався на річному “миттєвому знімку” даних про чисельність міжнародного персоналу міжнародних миротворчих операцій наприкінці кожного року, або, якщо операція завершувалася протягом календарного року – на чисельності на момент завершення. Тому дані в цьому розділі не повністю збігаються з даними в попередніх виданнях *Щорічника СППРІ*.

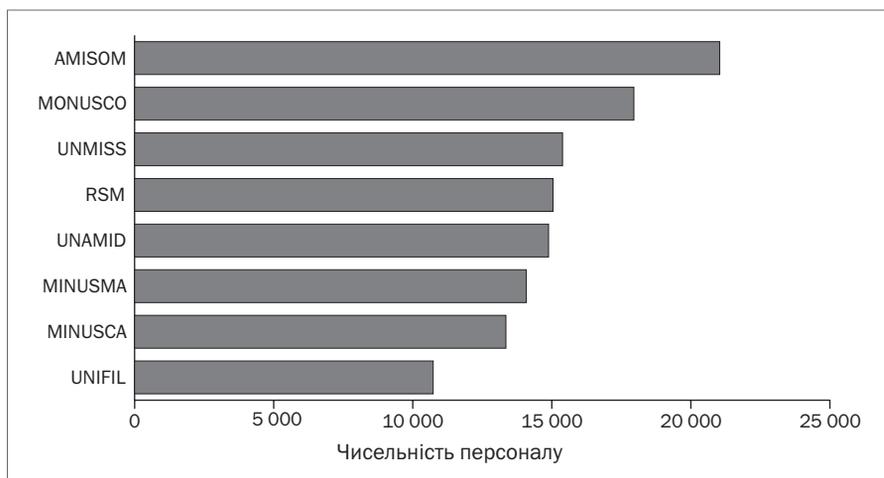
Діаграма 3.2. Чисельність персоналу, розгорнутого в рамках багатосторонніх миротворчих операцій у 2008-2017рр.

Примітка: Річні показники наводяться станом на середину року (червень).

Зменшення загальної чисельності персоналу, залученого до міжнародних миротворчих операцій після 2015р., сталося переважно через стабільне зменшення розгорнутого персоналу ООН. Чисельність персоналу миротворчих операцій ООН досить суттєво зросла з 2012р. по 2015р. – з менш ніж 100 тис. до майже 115 тис. осіб, але потім зменшилася до 98 354 осіб у грудні 2017р. – приблизно до того ж рівня, що й до початку зростання п’ятьма роками раніше. Зменшення чисельності персоналу миротворчих операцій ООН у 2016-2017рр. сталося переважно внаслідок скорочення Спільної комбінованої місії АС/ООН у Дарфурі (*UNAMID*), Стабілізаційної місії ООН у ДРК (*MONUSCO*) і Місії ООН у Ліберії (*UNMIL*), а також поступового виведення миротворців з Кот-д’Івуару та Гаїті перед закриттям *UNOCI* та *MINUSTAH*. Хоча деякі з цих скорочень місій виправдовували місцевими умовами, фінансові обмеження також мали значення, оскільки суттєві скорочення бюджету миротворчої діяльності ООН змушували Секретаріат ООН скоротити чисельність миротворців на місцях.

Чисельність персоналу миротворчих операцій не під егідою ООН – тобто міжнародних миротворчих операцій, що їх здійснювали регіональні організації і союзи або ситуативні коаліції держав, – залишалась у 2014-2017рр. у межах 45-50 тис. осіб. У 2014-2015рр. чисельність цих операцій спочатку дещо зменшилась, але у 2017р. зросла на 2,3% – з 46 432 до 47 557 осіб. Це охоплює помітний, хоч і короткий, пік у січні 2017р. внаслідок розгортання *ECOMIG*, що мала початкову чисельність у 7 000 осіб, але після розв’язання виборчої кризи з приводу наступництва на посаді Президента Гамбії була реорганізована у значно меншу місію чисельністю 500 осіб.

Місія АС у Сомалі (*AU Mission in Somalia, AMISOM*) залишалася найбільшою багатосторонньою миротворчою операцією 2017р. Наприкінці року її

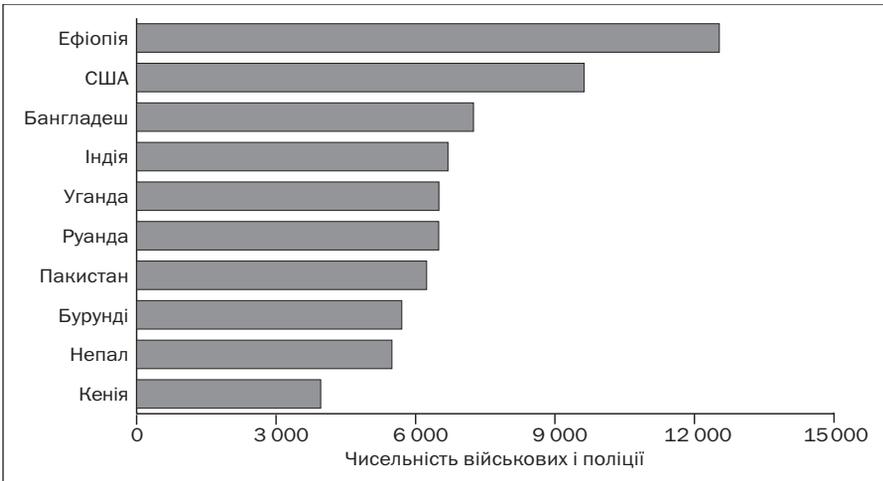
Діаграма 3.3. Міжнародні миротворчі операції з чисельністю персоналу понад 10 тис. осіб, станом на 31 грудня 2017р.

AMISOM (AU Mission in Somalia) – Місія АС у Сомалі; *MONUSCO (UN Organization Stabilization Mission in the Democratic Republic of the Congo)* – Стабілізаційна місія ООН у ДРК; *UNMISS (UN Mission in South Sudan)* – Місія ООН у Південному Судані; *RSM (Resolute Support Mission)* – Операція “Рішуча підтримка”; *UNAMID (AU/UN Hybrid Operation in Darfur)* – Спільна комбінована операція АС/ООН у Дарфурі; *MINUSMA (UN Multidimensional Integrated Stabilization Mission in Mali)* – Багатоцільова об’єднана стабілізаційна місія ООН у Малі; *MINUSCA (UN Multidimensional Integrated Stabilization Mission in the CAR)* – Багатоцільова об’єднана стабілізаційна місія ООН у ЦАР; *UNIFIL (UN Interim Force in Lebanon)* – Тимчасові сили ООН у Лівані.

загальна чисельність складала 21 039 осіб. Крім *AMISOM*, ще сім операцій мали персонал понад 10 тис. осіб (діаграма 3.3). Це були, в порядку зменшення, Стабілізаційна місія ООН у Демократичній Республіці Конго (*UN Organization Stabilization Mission in the Democratic Republic of the Congo, MONUSCO*), Місія ООН у Південному Судані (*UN Mission in South Sudan, UNMISS*), Операція “Рішуча підтримка” під проводом НАТО (*Resolute Support, RSM*), Спільна комбінована операція АС/ООН у Дарфурі (*AU/UN Hybrid Operation in Darfur, UNAMID*), Багатоцільова об’єднана стабілізаційна місія ООН у Малі (*UN Multidimensional Integrated Stabilization Mission in Mali, MINUSMA*), Багатоцільова об’єднана стабілізаційна місія ООН у ЦАР (*MINUSCA*), Тимчасові сили ООН у Лівані (*UN Interim Force in Lebanon, UNIFIL*). Упродовж року *UNMISS* та *RSM* обійшли за чисельністю *UNAMID*, ставши 3-ю і 4-ю найбільшими операціями, відповідно, а *MINUSMA* обійшла *MINUSCA*, ставши 6-ю найбільшою місією. Наприкінці 2017р. на ці вісім місій припадало 84% усього персоналу, задіяного в міжнародних миротворчих операціях у світі.

Організації, що здійснюють миротворчі операції

Як і попередніми роками, у 2017р. ООН здійснювала більшість міжнародних миротворчих операцій і розгортала найбільшу чисельність персоналу. ООН очолювала у 2017р. 24 з 63 міжнародних миротворчих операцій, що

Діаграма 3.4. Найкрупніші постачальники персоналу міжнародних миротворчих операцій, станом на 31 грудня 2017р.

на дві більше, ніж у 2016р. Три з цих місій – *UNOCI*, *MINUSTAH* і *UNMC* – упродовж року завершилися. Наступниками *MINUSTAH* і *UNMC* негайно стали нові місії ООН – *MINUJUSTH* і *UNVMC* (підрозділ II). Хоча чисельність персоналу, задіяного в миротворчих операціях ООН, зменшилася на 7,6%, до 98 354 осіб, але наприкінці 2017р. на ООН припадало дві третини всього персоналу міжнародних миротворчих операцій (проти 70% – наприкінці 2016р.).

Регіональні організації та союзи проводили у 2017р. 32 з 63 міжнародних миротворчих операцій. Наприкінці 2017р. ці організації розгорнули у складі міжнародних миротворчих операцій 44 902 особи, що становило 31% загальної чисельності розгорнутого персоналу. Чисельність персоналу миротворчих операцій під проводом регіональних організацій і союзів у 2017р. зросла на 2,7%.

Африканські регіональні організації здійснювали сім міжнародних миротворчих операцій. АС здійснював чотири з них і залишався регіональною організацією, яка задіяла найбільше персоналу у своїх місіях. Чисельність персоналу місії АС у 2017р. скоротилася на 4,1% – з 22 004 до 21 104 осіб унаслідок виводу 1 000 військових з *AMISOM*, персонал якої і надалі складав майже всю чисельність миротворчих операцій під проводом АС. ЕКОВАС здійснювала дві миротворчі операції, на одну більше, ніж у 2016р. Чисельність персоналу операцій *ECOWAS* у 2017р. зросла внаслідок розгортання *ECOMIG* – з 543 до 977 осіб. *SADC* здійснювала одну миротворчу операцію – *SAPMIL*, започатковану в Лесото у грудні 2017р.

ЄС, НАТО та ОБСЄ очолювали 23 миротворчі місії та операції. Чисельність персоналу, задіяного у двох операціях під проводом НАТО, *RSM* та Сили в Косово (*Kosovo Force*, *KFOR*), зросла у 2017р. на 8,3% – зі 17 621 до 19 077 осіб. ЄС здійснював 12 миротворчих операцій у рамках Спільної політики безпеки і оборони (СПБО, *Common Security and Defence Policy*, *CSDP*).

У листопаді 2017р. розпочалася Місія *EUAM Iraq*. Чисельність персоналу миротворчих операцій ЄС у 2017р. зросла на 2,7% – з 2 395 до 2 460 осіб. ОБСЄ здійснювала дев'ять миротворчих операцій. Наприкінці року у складі місії вона розгорнула 1 000 осіб – майже таку саму чисельність, як і роком раніше.

Форум тихоокеанських островів (*Pacific Islands Forum*) та Організація американських держав (*Organization of American States*) у 2017р. здійснювали по одній миротворчій операції: *RAMSI* та Місія допомоги мирному процесу в Колумбії (*Mission to Assist the Peace Process in Colombia, MAPP/OEA*), відповідно. *RAMSI* завершилась у середині 2017р. Помітних змін у складі *MAPP/OEA* не було.

Нарешті, ситуативні коаліції держав здійснювали сім міжнародних миротворчих операцій – на одну менше, ніж у 2016р. Чисельність персоналу, задіяного в цих миротворчих операціях, у 2017р. зменшилася на 2,5% – з 2 722 до 2 655 осіб. Це зменшення є наслідком насамперед реорганізації Багатонаціональних сил і спостерігачів (*Multinational Force and Observers, MFO*) на Сінайському півострові, що є найбільшою миротворчою операцією ситуативних коаліцій у 2017р., хоча її чисельність скоротилась з 1 383 до 1 300 осіб.

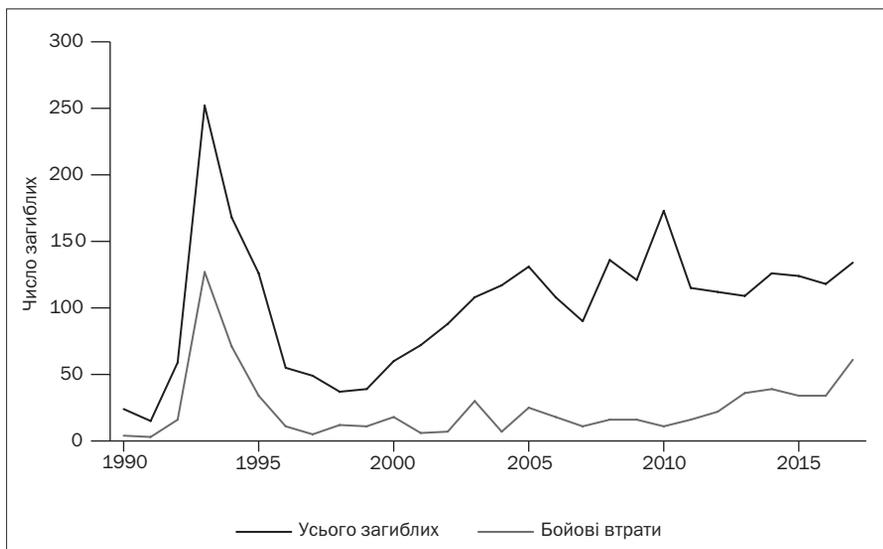
Надання військ і поліції

Ефіопія, США та Бангладеш були у 2017р. трьома найкрупнішими постачальниками людей у формі (як військових, так і поліції) для міжнародних миротворчих операцій (діаграма 3.4). Станом на 31 грудня, 10 найкрупніших постачальників надали близько половини всіх людей у формі для міжнародних миротворчих операцій. Ті ж самі 10 країн були найбільшими постачальниками і у 2016р.

Ефіопія є найкрупнішим постачальником людей у формі для міжнародних миротворчих операцій з моменту приєднання до *AMISOM* у 2014р. Ефіопія також надавала найбільше особового складу для миротворчих операцій ООН. У грудні 2017р. Ефіопія надала 12 534 нецивільні особи для миротворчих операцій: 8 420 – для миротворчих операцій ООН, і 4 114 – для *AMISOM*. Вона є важливим учасником місії у сусідніх країнах: *AMISOM*, *UNAMID*, Тимчасових сил безпеки ООН для Аб'єя (*UN Interim Security Force for Abyei, UNISFA*) і *UNMISS*. Крім одного офіцера у штабі *MINUSMA*, всі ефіопські військові та поліцейські були залучені до цих чотирьох операцій.

Другий найкрупніший постачальник нецивільного персоналу для міжнародних миротворчих операцій у 2017р., США, були єдиною країною Заходу в *Top 10* постачальників. США надали 9 627 людей у формі, майже на 1 500 більше, ніж попереднього року. Збільшення участі США у миротворчих операціях є наслідком рішення американського Уряду відрядити більше військ до Афганістану, зокрема, для підсилення *RSM* під проводом НАТО (підрозділ II). Крім *RSM*, США були важливим учасником *KFOR* під проводом НАТО та *MFO* на Сінайському півострові. Для миротворчих операцій ООН США відрядили лише 55 військовослужбовців і поліцейських.

Бангладеш завершила 2017р. третім найкрупнішим постачальником силовиків для міжнародних миротворчих операцій. Упродовж року ця країна

Діаграма 3.5. Втрати в миротворчих операціях ООН у 1990-2017рр.

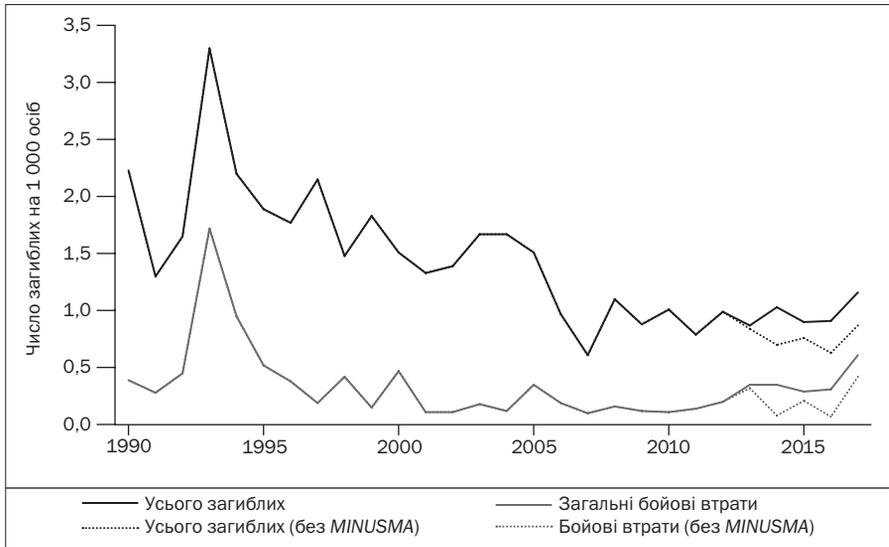
обійшла Індію і Пакистан – третього і четвертого найкрупніших постачальників, станом на грудень 2016р. – збільшивши свою участь з 6 862 до 7 246 людей у формі. У той самий період внесок Індії зменшився з 7 710 до 6 697 осіб, а Пакистану – з 7 156 до 6 238 осіб, що зробило їх четв'яким і п'ятим найкрупнішими постачальниками нецивільного персоналу, відповідно. Непал – ще одна країна Південної Азії у Top 10 – зберіг позицію дев'ятого найкрупнішого постачальника. Бангладеш, Індія, Непал і Пакистан брали участь лише в миротворчих операціях ООН.

Іншими країнами Top 10 були Бурунді, Кенія, Руанда та Уганда. Руанда була шостим найкрупнішим учасником міжнародних миротворчих операцій у 2017р. і четвертим найкрупнішим постачальником для миротворчих операцій ООН. Хоча Бурунді, Кенія та Уганда надавали персонал для місій ООН, їх високі позиції пояснюються насамперед їх великими контингентами в AMISOM. Присутність п'яти країн Африки в Top 10 найкрупніших учасників міжнародних миротворчих операцій показує, наскільки зросла їх роль⁵.

Втрати серед персоналу миротворчих операцій

Кілька міжнародних миротворчих операцій у 2017р. розгорталися в умовах збройних конфліктів, що точилися чи загострювалися, в районах, де дієвих мирних угод і державної влади або не було, або вони були дуже слабкими і спірними. Ряд місій, що здійснювалися в цих умовах, стикалися із серйозною загрозою і цілеспрямованими нападами з боку недержавних збройних угруповань та інших деструктивних сил (підрозділ II).

⁵ Avezov, X., Van der Lijn, J. and Smit, T., *African Directions: Towards an Equitable Partnership in Peace Operations* (SIPRI: Stockholm, Feb. 2017).

Діаграма 3.6. Рівень смертності серед службовців миротворчих операцій ООН у 1990-2017рр.

Для миротворчих операцій ООН адаптація до цих нових реалій залишається проблемою. Про це свідчить збільшення останніми роками бойових втрат – тобто загиблих від зловмисних дій – серед персоналу миротворчих операцій ООН. Бойові втрати у 2013-2017рр. були значно вищими, ніж у будь-який інший період після 1993-1995рр., коли ООН зазнала величезних втрат у Боснії і Герцеговині, Камбоджі та Сомалі (діаграма 3.5). Число загиблих на 1 000 осіб особового складу у 2013-2017рр. також було значно вищим, ніж у попередні періоди, хоча подібні чи навіть вищі показники регулярно з'являлись у 1990-х роках та подеколи у 2000-х роках (діаграма 3.6). Прикметно, що половина всіх миротворців ООН, загиблих унаслідок насильницьких дій в період 2013-2016рр., служили в *MINUSMA*, де після її створення в середині 2013р. бойових втрат було більше, ніж у будь-якій іншій поточній місії ООН. Фактично, відсоток бойових втрат у всіх миротворчих операціях ООН, крім *MINUSMA*, у 2013-2016рр. був не надто високим, порівняно з іншими роками – у 2016р. він був навіть найнижчим за весь період 1990-2017рр.

Зовсім інакше, однак, було у 2017р., коли в миротворчих операціях ООН різко зросли бойові втрати як в абсолютних, так і у відносних показниках. У миротворчих операціях ООН у 2017р. від зловмисних дій загинула 61 особа, 58 з них – люди у формі. Частка бойових втрат серед особового складу – 0,61 на 1 000 осіб – у 2017р. була вдвічі вищою, ніж у 2016р. І число, і частка загиблих від зловмисних дій у 2017р. були значно вищими, ніж у будь-який рік, починаючи з 1994р. За винятком *MINUSMA*, частка бойових втрат зросла з 0,07 до 0,42 на 1 000 осіб – найвищий показник з 2000р. Крім того, вперше з 1993р. зловмисні дії спричинили більше половини всіх загиблих (52%). Усі бойові втрати серед персоналу миротворчих операцій

ООН припали на Африку, і переважна більшість миротворців, загиблих від зловмисних дій, були з африканських країн⁶. 61 жертва зловмисних дій у 2017р., крім однієї, служили в *MINUSCA*, *MINUSMA* чи *MONUSCO*.

Ці тривожні тенденції ще більше посилили занепокоєння з приводу захисту та безпеки миротворців ООН та їх здатності виконати завдання у складних безпекових умовах. Тому Генеральний секретар ООН у листопаді 2017р. доручив відставному генерал-лейтенанту К.А.С.Крузу (*Carlos Alberto dos Santos Cruz*) з Бразилії провести незалежний аналіз вбивств і поранень миротворців ООН і запропонувати заходи з їх зменшення. Аналіз показав, що збільшення бойових втрат останніми роками є “не сплеском, а скоріше зростанням до стабільно високого рівня”⁷. Доповідь Круза закликала ООН та учасників миротворчих операцій ООН зрозуміти та адаптуватися до нових умов місій – з багатомірними, складними та мінливими викликами – в яких блакитні шоломи вже не можуть розраховувати на статус нейтральної сили під час захисту від загроз безпеці. В доповіді наголошується, що подолання цих викликів вимагає, зокрема, міцнішого керівництва, менш обережних стратегії і тактики та гнучкішого розуміння керівних принципів миротворчої діяльності, що має дозволяти активне і превентивне застосування місіями сили проти бойовиків, які можуть загрожувати їм⁸.

Бюджет миротворчої діяльності ООН

Крім безпосередньо подій у сфері миротворчої діяльності, впродовж року відбувалися також обговорення цієї теми в Раді Безпеки (РБ) та на Генеральній Асамблеї (ГА) ООН у Нью-Йорку. Їх затьмарював намір Адміністрації Д.Трампа скоротити витрати на миротворчу діяльність ООН аж на 40%⁹ шляхом зменшення частки США в обов’язкових внесках до бюджету миротворчої діяльності ООН з 28% до 25% та суттєвого скорочення самого бюджету¹⁰. З цією метою посол США в ООН Н.Хейлі (*Nikki Haley*) закликала переглянути 16 місій ООН з підтримання миру на тій підставі, що деякі з них вже можуть бути не потрібні, а інші могли потребувати реорганізації, скорочення чи припинення діяльності¹¹.

У концептуальній записці США зазначалось: “ООН потрапляє в пастку в цих заморожених конфліктах, і місії з підтримання миру, які спочатку планувалися з метою тимчасового запровадження безпеки та забезпечення простору для політичних рішень, натомість тривають роками без чіткого

⁶ Dos Santos Cruz, C.A., Phillips, W.R. and Cusimano, S., *Improving Security of United Nations Peacekeepers: We Need to Change the Way we are Doing Business* (United Nations Independent Report: New York, 19 Dec. 2017), p.5.

⁷ Dos Santos Cruz, Phillips and Cusimano (посилання 6), p.5.

⁸ Dos Santos Cruz, Phillips and Cusimano (посилання 6), section III, pp.9-17.

⁹ Lynch, C., ‘\$1 billion in cuts to UN Peacekeeping’, *Foreign Policy*, 23 Mar. 2017.

¹⁰ US Senate Foreign Relations Committee, Hearing Transcript, Hearing on the nomination of Gov. Haley to be US Ambassador to the United Nations, 18 Jan. 2017.

¹¹ United Nations, Security Council, Seventy-second year, 7918th meeting, United Nations Peacekeeping Operations, S/PV.7918, 6 Apr. 2017.

мандата чи планів їх виводу”¹². Заклик Н.Хейлі знайшов відгук деяких країн - фінансових донорів і Генерального секретаря, оскільки вони побачили в цьому можливість привести миротворчі операції ООН у відповідність до мети. Хоча вони могли й не підтримувати раптові скорочення бюджету миротворчої діяльності, але бажали переорієнтації ООН на попередження конфліктів і підтримку політичного процесу¹³.

Унаслідок переговорів у 2017р. бюджет миротворчої діяльності ООН скоротили з майже \$7,9 млрд. на 2016-2017рр. до приблизно \$6,8 млрд. на 2017-2018рр. Частка США в обов’язкових внесках, визначена у 2015р. на період до 2018р., зменшилася з дещо більше до дещо менше 28,5%. Як наслідок, частка США в обов’язкових внесках на бюджетний період 2017-2018рр. зменшилася приблизно на \$300 млн., або на 14%, порівняно з попереднім бюджетним періодом¹⁴. Хоч Адміністрація Д.Трампа і далі намагається скоротити внесок США до бюджету миротворчої діяльності, практичний результат залежатиме від результатів дипломатичних зусиль, і вона може наразі бути менш наполегливою у скороченні оперативних витрат, ніж у 2017р.¹⁵

Реформа миротворчої діяльності ООН

Після доповіді Незалежної комісії високого рівня з питань миротворчих операцій (*High-level Independent Panel on Peace Operations, HIPPO*) 2015р. та доповіді Генерального секретаря про виконання рекомендацій *HIPPO* термін “реформа миротворчої діяльності” використовують для позначення обговорень певних коригувань як у складі Секретаріату ООН, так і на місцях¹⁶. Він охоплює фундаментальні питання, аналогічні порушеним Адміністрацією США, зокрема: що робити, коли немає політичного процесу, який треба підтримувати; як убезпечитися від розмивання мандата; як діяти, коли стратегічної згоди приймаючого уряду немає або вона слабка. Крім того, є питання стосовно важливості забезпечення розробки стратегії виходу, особливо на випадок зриву політичного процесу, а також стосовно наявності альтернативи

¹² United Nations, Security Council, Annex to the letter dated 4 April 2017 from the Permanent Representative of the United States of America to the United Nations addressed to the Secretary-General, ‘Concept paper: Thematic debate, Peacekeeping operations review’, S/2017/287, 5 Apr. 2017.

¹³ Go wan, R., ‘Why Trump could speed up—and complicate—inevitable UN Peacekeeping reforms’, World Politics Review, 27 Mar. 2017.

¹⁴ United Nations, General Assembly, Scale of assessments for the apportionment of the expenses of United Nations peacekeeping operations: Implementation of General Assembly resolutions 55/235 and 55/236, Report of the Secretary-General, A/70/331/Add.1, 28 Dec. 2015; United Nations, General Assembly, Fifth Committee, Administrative and budgetary aspects of the financing of the United Nations peacekeeping operations: Approved resources for peacekeeping operations for the period from 1 July 2016 to 30 June 2017, A/C.5/70/24, 22 June 2016; United Nations, General Assembly, Fifth Committee, Administrative and budgetary aspects of the financing of the United Nations peacekeeping operations: Approved resources for peacekeeping operations for the period from 1 July 2017 to 30 June 2018, A/C.5/71/24, 30 June 2017.

¹⁵ US Department of State, Congressional Budget Justification: Department of State, Foreign Operations, and Related Programs, fiscal year 2019.

¹⁶ Ван дер Лейн Дж. “Рік проведення оглядів”. – *Щорічник СІПІ 2016*, підрозділ III розділу 7.

миротворчим операціям у таких випадках¹⁷. Реформа миротворчої діяльності охоплює і більш практичні сфери, зокрема, запропоновані постійним представником Ефіопії при ООН: (а) оцінка впливу реформ, здійснених упродовж двох минулих років, на ефективність місій; (б) зміцнення ролі РБ ООН у забезпеченні імплементації реформ і вжиття наступних заходів; (в) зусилля Генерального секретаря в реформуванні архітектури ООН із забезпечення миру та безпеки; (г) статус зобов'язань країн-учасниць стосовно створення сил і розгортання критичних спроможностей, прогалини, що залишаються; (д) нове стратегічне партнерство між ООН і АС; (е) підтримка миротворчих операцій під егідою АС¹⁸. Обговорення всіх цих тем, імовірно, триватиме й наступними роками, але, враховуючи поточну динаміку, певного прогресу можна очікувати вже у 2018р.

Одним з головних пунктів порядку денного, де у 2017р. досягнутий прогрес, був намір Генерального секретаря реформувати Секретаріат ООН з метою зміцнення архітектури забезпечення миру та безпеки. Внутрішня аналітична група, яку він створив, обійнявши посаду, з метою вивчення наявних пропозицій і варіантів подальшого вдосконалення структур і методів роботи, висунула п'ять головних пропозицій: (а) реорганізація Департаменту з політичних питань, Департаменту миротворчих операцій та Управління з підтримки побудови миру і створення на їх основі Департаменту з політичних питань і питань миробудівництва (*Department of Political and Peacebuilding Affairs*) та Департаменту миротворчих операцій (*Department of Peace Operations*); (б) створення під орудою помічника Генерального секретаря єдиної політичної та оперативної структури з покладанням на неї відповідальності за регіональні справи, звітність перед заступником Генерального секретаря з політичних питань і питань миробудівництва та заступником Генерального секретаря з питань миротворчих операцій; (в) створення Постійної групи старших керівників (*Standing Principals' Group*) за участі заступника Генерального секретаря з політичних питань і питань миробудівництва та заступника Генерального секретаря з миротворчих операцій; (г) покращення узгодженості та координації у сфері миру й безпеки; (д) запровадження неструктурних змін у методах повсякденної роботи у сфері миру та безпеки¹⁹. ГА ООН підтримала концепцію реформ Генерального секретаря і попросила його сформулювати цілісну пропозицію з її імплементації²⁰.

¹⁷ United Nations, Security Council, 'Letter dated 4 April 2017 from the Permanent Representative of the United States of America to the United Nations addressed to the Secretary-General', S/2017/287, 5 Apr. 2017.

¹⁸ United Nations, Security Council, 'Letter dated 22 August 2017 from the Permanent Representative of Ethiopia to the United Nations addressed to the Secretary-General', S/2017/766, 12 Sep. 2017; and UN Security Council Resolution 2378, 20 Sep. 2017.

¹⁹ United Nations, General Assembly, Strengthening of the United Nations system, 'United Nations reform: Measures and proposals', Restructuring of the United Nations peace and security pillar, Report of the Secretary-General, A/72/525, 13 Oct. 2017.

²⁰ United Nations, General Assembly Resolution 72/199, 19 Jan. 2018.

Забезпечення миру та миротворчі операції

Концепція “забезпечення миру” (*sustaining peace*) з’явилась у доповіді Дорадчої експертної групи (*Advisory Group of Experts*) з перегляду архітектури миротворчої діяльності ООН 2015р.²¹ Вона також була використана *HIPPO*²². У 2017р. РБ ООН надавала особливу увагу зв’язку між миротворчими операціями та забезпеченням миру. РБ загалом розуміла цю концепцію як “мету і процес, що формує спільне бачення суспільства, забезпечуючи врахування потреб усіх сегментів населення, охоплює заходи, спрямовані на попередження спалаху, ескалації, продовження та поновлення конфлікту, усуває глибинні причини, допомагає сторонам конфлікту припинити ворожечу, забезпечує національне примирення і веде до відновлення, відбудови та розвитку країни”²³.

РБ ООН підкреслила, що забезпечення миру стосується всіх трьох стовпів діяльності ООН (безпека, розвиток, права людини), а миротворча діяльність має враховувати проблеми миробудівництва та забезпечення миру на початку місії шляхом поєднання оцінювання і планування. Вона висловила намір розглядати під час визначення мандата миротворчих операцій наступні питання: (а) оцінка виконання мандата в усіх аспектах, включно – у відповідних випадках – з миробудівництвом і забезпеченням миру; (б) підтримка процесу консультацій в рамках місії для забезпечення національної відповідальності; (в) наявність чітких цілей і завдань з миробудівництва та забезпечення миру; (г) періодичний повний стратегічний аналіз можливостей і викликів для національних і місцевих органів влади в побудові та забезпеченні миру; (д) прогрес узгодженого політичного та оперативного виконання мандатів; (е) ясність у визначенні ролей та обов’язків миротворчих місій та інших суб’єктів для забезпечення ефективного об’єднання зусиль і максимального сприяння розв’язанню глибинних причин конфлікту; (є) наявність стратегії виходу, якою визначаються засади тривалого та стабільного миру²⁴. Подібні спроби в минулому показали, що багато з цих речей є складними для реалізації, і прогрес може бути повільним.

Екологічні наслідки, культурна спадщина та актуалізація гендерних питань

У 2017р. РБ посилила увагу до трьох аспектів миротворчих операцій: (а) обмеження їх екологічних наслідків; (б) їх роль у захисті культурної спадщини; (в) їх внесок у покращення гендерних відносин та актуалізація гендерних питань.

²¹ Про забезпечення миру див.: Капаріні М., Міланте Г. “Забезпечення миру: нові всеохопні рамкові засади ООН”. – *Щорічник СППІ 2017*, підрозділ II розділу 6.

²² *Advisory Group of Experts, The challenge of sustaining peace: Report of the Advisory Group of Experts for the 2015 review of the United Nations peacebuilding architecture*, 29 June 2015; United Nations, General Assembly and Security Council, ‘Identical letters dated 17 June 2015 from the Secretary-General addressed to the President of the General Assembly and the President of the Security Council’, A/70/95-S/2015/446, 17 June 2015.

²³ United Nations, Security Council, Statement by the President of the Security Council, S/PRST/2017/27, 21 Dec. 2017.

²⁴ United Nations (посилання 23).

Маючи розгорнуті миротворчі сили ООН чисельністю 98 354 осіб, РБ ООН підкреслює важливість обмеження екологічних наслідків миротворчих операцій. Цей аспект вперше згадали у 2013р. у мандатах *MINUSMA* та *UNAMID*, і знов – у 2015р. у зв'язку з підтримкою *AMISOM*. У 2017р. цей аспект підкреслювався під час подовження мандатів місій у ЦАР і ДРК, а також згадувався в окремому прес-релізі РБ ООН²⁵. Проте, США виступили проти внесення терміну “зміна клімату” до Резолюції з питань басейну оз.Чад²⁶.

РБ ООН вперше і наразі востаннє внесла до мандата миротворчої операції *MINUSMA* захист культурної спадщини²⁷. У 2017р. у спеціальній резолюції РБ, однак, підтвердила, що миротворчим операціям ООН може бути доручено допомагати урядам у захисті культурної спадщини від знищення, незаконних розкопок, пограбування та контрабанди, і що під час операцій необхідно виявляти обережність у випадку дій поблизу таких об'єктів²⁸.

У 2017р. в мандатах миротворчих операцій більшу увагу отримали нарешті гендерні питання. Об'єднаний офіс ООН з питань миробудівництва у Гвінеї-Бісау (*UN Integrated Peacebuilding Office in Guinea-Bissau, UNIOGBIS*) та Місію підтримки ООН у Лівії (*UN Support Mission in Libya, UNSMIL*) попросили внести гендерну проблематику до своєї діяльності²⁹. РБ ООН також підтвердила важливість актуалізації гендерних питань під час запровадження *MINUJUSTH*³⁰. Однак Китай та особливо Росія часто виступали проти таких змін мандатів місій, оскільки вбачали в цьому розширення проблематики жінок, миру та безпеки, виклик національному суверенітету, а також вважали це обов'язком інших елементів системи ООН³¹.

Крім того, в полі зору залишалися сексуальні експлуатація і наруги з боку миротворчого персоналу ООН. У 2017р. повідомлялося про 62 звинувачення в сексуальних експлуатації і наругах у миротворчих операціях ООН і спеціальних політичних місіях, порівняно зі 103 у 2016р. і 69 у 2015р. З 62 звинувачень 2017р. 41 висувалося проти військового контингенту і стосувалося 101 причетної до цього особи. Всі інші звинувачення стосувались інцидентів за участі одного зловмисника, в т.ч. 11 – за участі цивільного, а 10 – поліцейського персоналу. У звинуваченнях 2017р. зазначалися 130 жертв, у т.ч. 21 дівчинка і 109 жінок. Частка звинувачень, у яких ішлося про сексуальні наруги, а не сексуальну експлуатацію, склала у 2017р. 32%, проти 55% у 2016р. Менший відсоток сексуальних наруг відповідає показникам

²⁵ UN Security Council Resolution 2387, 15 Nov. 2017; UN Security Council Resolution 2348, 31 Mar. 2017; United Nations, Security Council, Press statement on environmental management of peacekeeping operations, Press Release SC/13134-ENV/DEV/1830-PKO/700, 21 Dec. 2017.

²⁶ ‘Resolution on the Lake Chad Basin’, What’s in Blue, 31 Mar. 2017.

²⁷ UN Security Council Resolution 2100, 25 Apr. 2013.

²⁸ UN Security Council Resolution 2347, 24 Mar. 2017.

²⁹ UN Security Council Resolution 2343, 23 Feb. 2017; UN Security Council Resolution 2376, 14 Sep. 2017.

³⁰ UN Security Council Resolution 2350, 13 Apr. 2017.

³¹ ‘Presidential statement on the Liberia Peacebuilding Plan and elections preparation’, What’s in Blue, 21 July 2017.

попередніх років. Зменшення кількості звинувачень у сексуальних експлуатації і наругах у 2017р., порівняно з 2016р., значною мірою пов'язане зі зменшенням кількості таких випадків у *MINUSCA*. У 2017р. було зареєстровано 19 звинувачень у сексуальних експлуатації і наругах з боку персоналу *MINUSCA*, проти 52 у 2016р. Частка звинувачень у сексуальних експлуатації і наругах за участі персоналу *MINUSCA* зменшилася з приблизно половини всіх звинувачень у 2016р. до менш ніж третини у 2017р.³²

³² United Nations, General Assembly, Report of the Secretary-General, Special measures for protection from sexual exploitation and abuse, A/72/751, 15 Feb. 2018.

II. Регіональні тенденції і події у миротворчих операціях

ДЖАЙР ВАН ДЕР ЛЕЙН, ТІМО СМІТ

63 міжнародні миротворчі операції, що тривали у 2017р., охоплювали всі основні регіони світу (таблиця 3.1). 25 миротворчих операцій відбувалися в Африці, 18 у Європі, дев'ять на Близькому Сході, шість в Азії та Океанії, і п'ять в Америці. Більшість миротворчих операцій тривали в Африці та Європі – як і за весь період 2008-2017рр. (діаграма 3.7), – і місії в цих двох регіонах були дуже різними. Якщо більшість миротворчих операцій в Європі були невеликими цивільними місіями в постконфліктних країнах, то в Африці це були переважно крупні місії з великими нецивільними контингентами. Зокрема, шість місій в Африці мали чисельність понад 10 тис. осіб (підрозділ I). Їх сукупна чисельність була більшою за загальну чисельність персоналу, розгорнутого у складі всіх 18 миротворчих операцій в Європі.

Порівняння розподілу персоналу в різних регіонах у 2008-2017рр. показує ступінь збільшення концентрації миротворчих операцій в Африці (діаграма 3.8). Чисельність персоналу, розгорнутого в Африці, впродовж перших восьми років періоду 2008-2017рр., збільшилася майже на 60% – з близько 75 тис. до майже 120 тис. у грудні 2015р. Хоч у 2016-2017рр. вона скоротилася на 11%, на місії в Африці й надалі припадає переважна більшість усього персоналу, задіяного в міжнародних миротворчих операціях. Наприкінці 2017р. майже три чверті всього персоналу було розгорнуто в Африці.

Африка

В Африці у 2017р. тривали 25 міжнародних миротворчих операцій, на одну менше, ніж у 2016р. Чисельність персоналу, у складі місій в Африці, впродовж року скоротилася на 4%, – зі 110 623 до 106 240 осіб. Це був другий рік поспіль, коли чисельність персоналу місій у регіоні зменшувалася після періоду майже безперервного зростання з 2000р.

У 2017р. зміцнювалося партнерство ООН та АС. 19 квітня було підписано Спільну рамкову угоду ООН-АС (*Joint UN-AU Framework*) про зміцнення співпраці між Секретаріатом ООН і Комісією АС¹. Генеральний секретар ООН оприлюднив доповідь з варіантами планування, розподілу повноважень і фінансування операцій з підтримки миру АС і з мандатом АС². Створення Фонду миру АС (*AU Peace Fund*) на основі запровадження на континенті податку на “дозволений імпорт” в розмірі 0,2% виявилось складним завданням через потребу забезпечення необхідних для цього умов³.

¹ UN Security Council Resolution 2378, 20 Sep. 2017.

² United Nations, Security Council, ‘Report of the Secretary-General on options for authorization and support for African Union peace support operations’, S/2017/454, 26 May 2017.

³ Apiko, P. and Aggad, F., ‘Analysis of the implementation of the African Union’s 0.2% levy: Progress and challenges’, Briefing Note no.98 (European Centre for Development Policy Management: Maastricht, Nov. 2017).

Таблиця 3.1. Кількість миротворчих операцій і розгорнутого персоналу у 2017р., за регіонами та організаціями

Організація	Африка	Америка	Азія та Океанія	Європа	Близький Схід	Світ
Операції	25	5	6	18	9	63
ООН ^a	12	4	2	2	4	24
Регіональні організації чи союзи	12	1	2	14	3	32
Ситуативні коаліції	1	-	2	2	2	7
Персонал^b	106 240	1 606	15 467	8 597	14 001	145 911
ООН ^a	82 739	1 580	375	1 101	12 559	98 354
Регіональні організації чи союзи	23 404	26	15 046	6 347	79	44 902
Ситуативні коаліції	97	-	46	1 149	1 363	2 655

^a Дані ООН охоплюють миротворчі операції під егідою Департаменту миротворчих операцій ООН, Департаменту з політичних питань ООН та Спільну комбіновану операцію ООН/АС у Дарфурі (*UNAMID*).

^b Чисельність персоналу – станом на 31 грудня 2017р.

Джерело: База даних СППРІ про багатосторонні миротворчі операції.

До травня 14 країн-учасниць АС зібрали 12% загальної запланованої суми внесків⁴.

Тривало обговорення передбачуваного фінансування миротворчих операцій з мандатом АС згідно з Главою VIII Статуту ООН. Рада миру та безпеки АС (РМБ АС, *AU Peace and Security Council*), визнаючи, що рішення про фінансування конкретних місій прийматимуться в кожному випадку окремо, намагалася запровадити принцип, згідно з яким операції з підтримки миру з дозволу або з мандатом АС, санкціоновані РБ ООН, мають фінансуватися за рахунок обов'язкових внесків ООН⁵. РБ висловила намір створювати механізми фінансування ООН на кожен конкретний випадок з необхідними стратегічним і фінансовим наглядом і підзвітністю⁶.

Західна Африка

Тоді як у 2017р. у Західній Африці дві миротворчі операції припинили діяльність, у регіоні відбулося швидке та успішне втручання в Гамбії. 30 червня 2017р., після приблизно 13 років, виконала свій мандат і була згорнута Операція ООН у Кот-д'Івуарі (*UN Operation in Côte d'Ivoire, UNOCI*). ООН діятиме тут і надалі через свою Групу у країні, персональну участь Генерального секретаря та Офісу ООН у справах Західної Африки та Сахеля

⁴ 'Briefing and Informal Interactive Dialogue on AU-UN Cooperation', What's in Blue, 14 June 2017.

⁵ African Union, Peace and Security Council, 689th Meeting, Communiqué PSC/PR/COMM (DCLXXXIX), 30 May 2017.

⁶ UN Security Council Resolution 2378, 20 Sep. 2017.

(*UN Office for West Africa and the Sahel, UNOWAS*)⁷. 30 березня 2018р. спливає час дії мандата Місії ООН у Ліберії (*UN Mission in Liberia, UNMIL*). Після перемоги на президентських виборах у грудні 2017р. колишнього футболіста Дж.Веа (*George Weah*) її завданням залишається допомога у розвитку національних спроможностей із забезпечення миру. Після згортання *UNMIL* тут діятиме Група ООН у країні і Комісія з миробудівництва⁸.

Після стратегічного огляду Конакрійської угоди, а також враховуючи триваючу політичну та організаційну безвихідь, що блокує її виконання, Об'єднаний офіс ООН з питань миробудівництва у Гвінеї-Бісау (*UN Integrated Peacebuilding Office in Guinea-Bissau, UNIOGBIS*) був переорієнтований на створення умов для міцного миру. Його пріоритетними завданнями визначені надання послуг і політичне посередництво, а структура управління була спрощена⁹.

Місія ЕКОВАС у Гвінеї-Бісау (*ECOWAS Mission in Guinea Bissau, ECOMIB*) продовжувала зазнавати фінансових труднощів. Майбутнє цієї Місії є непевним. Саміт голів держав та урядів ЕКОВАС у Монровії подовжив її мандат на три місяці після планової дати її згортання – 30 червня¹⁰. РБ ООН закликала продовжити Місію і надати міжнародну фінансову підтримку¹¹. Хоча на наступному саміті голови держав та урядів ЕКОВАС не подовжили Місію, *ECOMIB* продовжила діяльність без офіційного мандата.

Єдиною новою місією в Західній Африці була Місія ЕКОВАС у Гамбії (*ECOWAS Mission in the Gambia, ECOMIG*). Президент Я.Джамме (*Yahya Jammeh*) спочатку погодився з поразкою на виборах 1 грудня 2016р., які виграв А.Барроу (*Adama Barrow*), але 9 грудня Я.Джамме заявив про порушення на виборах і заперечив їх результати. Уряд Я.Джамме вивів на вулиці Бандужа війська, а 18 січня 2017р. Парламент Гамбії ухвалив запровадження надзвичайного стану на 90 діб. Від самого початку на Я.Джамме здійснювався потужний одностайний дипломатичний тиск з метою змушення його піти у відставку. ЕКОВАС, РМБ АС і РБ ООН визнали А.Барроу новим Президентом. Дві перші організації попередили, що не можна виключати застосування сили, а третя – привітала і підтримала зусилля перших двох, але додала, що треба шукати рішення “насамперед політичними засобами”¹².

19 січня відбулась інавгурація А.Барроу як законного Президента, але при владі де-факто залишався попередній Уряд Я.Джамме. Одразу після

⁷ United Nations, Security Council, Statement by the President of the Security Council, S/PRST/2017/8, 30 June 2017; UN Security Council Resolution 2284, 28 Apr. 2016.

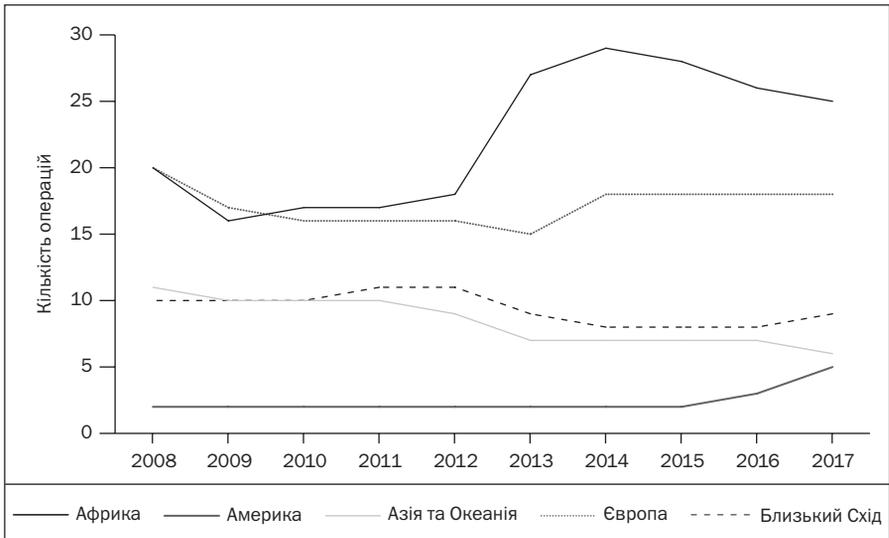
⁸ United Nations, Security Council, Statement by the President of the Security Council, S/PRST/2017/11, 24 July 2017; MacDougall, C. and Cooper, C., ‘George Weah wins Liberia election’, *New York Times*, 28 Dec. 2017.

⁹ UN Security Council Resolution 2343, 23 Feb. 2017.

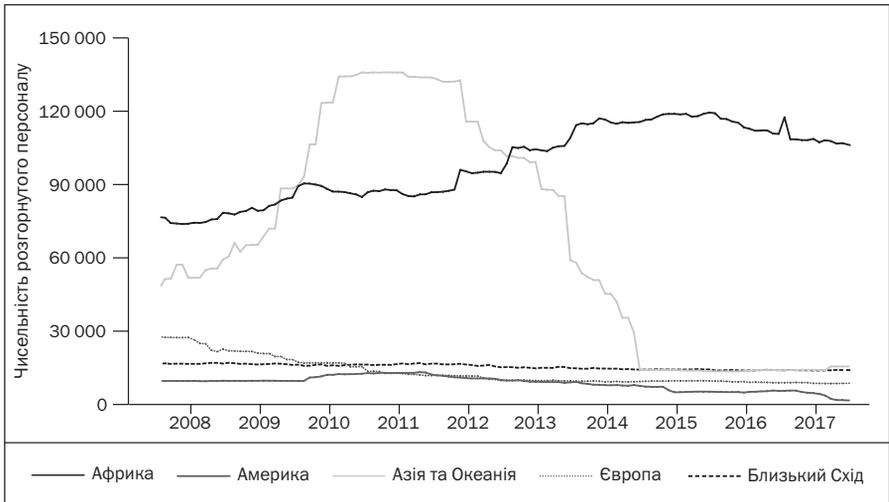
¹⁰ Economic Community of West African States, Final Communique of the 51st Ordinary Session of the ECOWAS Authority of Heads of States and Government, 4 June 2017.

¹¹ UN Security Council Resolution 2343, 23 Feb. 2017.

¹² Economic Community of West African States, Final Communique of the 50th Ordinary Session of the ECOWAS Authority of Heads of States and Government, 17 Dec. 2016; African Union, Peace and Security Council, 647th Meeting, Communique PSC/PR/COMM (DCXLVII), 13 Jan. 2017; UN Security Council Resolution 2337, 19 Jan. 2017.

Діаграма 3.7. Кількість міжнародних миротворчих операцій у 2008-2017рр., за регіонами

Діаграма 3.8. Чисельність персоналу, розгорнутого в рамках багатосторонніх миротворчих операцій, у 2008-2017рр.

Примітка: Річний показник означає місячні дані на середину року (червень).

інаугурації А.Берроу як законного та міжнародно визнаного Президента, на його запрошення до Гамбії увійшли регіональні сили у складі військ від Сенегалу, Нігерії, Гани, Малі та Того – ECOMIG¹³. ECOMIG спочатку складалися з близько 7 000 військових і мали завдання: (а) гарантувати безпеку Президента А.Берроу, політичних лідерів і всього населення; (б) забезпечити

¹³ Cocks, T. and Farge, E., 'West African military halt Gambia operation, issue Jammeh deadline', Reuters, 19 Jan. 2017.

дотримання результатів президентських виборів; (в) забезпечити приведення новообраного президента до присяги¹⁴. Під військовим примусом, але погодившись на політичну домовленість, Я.Джамме визнав результати виборів, чим забезпечив мирну передачу влади¹⁵. 9 лютого Президент А.Барроу подовжив мандат *ECOMIG* на три місяці¹⁶. Новий мандат набув чинності 21 лютого, і крім гарантування безпеки, *ECOMIG* мала допомогти формуванню довіри між новою владою і силами оборони та безпеки Гамбії. Згодом сили *ECOMIG* були скорочені до 500 осіб, хоча на практиці їх чисельність уже була значно зменшена¹⁷. Стан безпеки, однак, залишався хитким, і 4 червня Орган голів держав та урядів ЕКОВАС подовжив на рік мандат *ECOMIG* і додав завдання підтримки підготовки та переорієнтації збройних сил Гамбії. Для виконання цього завдання Орган ЕКОВАС запросив додаткові війська¹⁸.

Регіони Сахеля і Магриба

Регіони Сахеля і Магриба – гарячі точки, де різні міжнародні організації виконують ряд миротворчих операцій. Багатоцільовій об'єднаній стабілізаційній місії ООН у Малі (*MINUSMA*), як і раніше, бракувало ключових спроможностей для функціонування у складному безпековому середовищі. Як наслідок, зберігались асиметричні загрози частих ворожих нападів. Певні обіцянки стосовно заповнення прогалів у спроможностях були отримані на надзвичайній конференції з питань виділення сил, що відбулася 22-23 травня. РБ ООН закликала хутко перекинути до Малі Сили швидкого реагування (*Quick Reaction Force*) *UNOCI* та авіаційний підрозділ для їх підтримки. Вона також звернулася до Генерального секретаря з проханням розглянути довгострокові схеми ротації критичних спроможностей та інноваційного партнерства між країнами, що надають техніку, війська та поліцію, як нові варіанти посилення дієздатності *MINUSMA*. В поновленому в червні річному мандаті *MINUSMA* РБ ООН зберегла її завдання та дозволена чисельність – 15 209 службовців (13 289 військових і 1 920 поліцейських)¹⁹. Після розгортання Спільних сил Групи п'яти держав Сахеля (*Force Conjointe des Etats du G5 Sahel, FC-G5S*) ідея створення Бригади оперативного втручання (*Force Intervention Brigade*) у складі *MINUSMA* зникла з порядку денного (підрозділ III). До кінця 2017р., однак, *MINUSMA* досягла лише 88,3% дозволеної чисельності (11 698 військових і 1 725 поліцейських).

¹⁴ Jobe, A., 'ECOMIG forces explain mandate in Gambia', *The Point*, 31 Jan. 2017; Williams, P.D., 'A new African model of coercion? Assessing the ECOWAS mission in the Gambia', IPI Global Observatory, 16 Mar. 2017.

¹⁵ Office of the Spokesman for the UN Secretary-General, Note to Correspondents, Joint Declaration on the Political Situation in The Gambia, 21 Jan. 2017; United Nations, Security Council, Statement by the President of the Security Council, S/PRST/2017/10, 24 July 2017.

¹⁶ President Barrow extends ECOMIG mandate by 3 months, *The Point*, 9 Feb. 2017.

¹⁷ De Cherisey, E., 'ECOMIG gets new mandate as some troops withdraw', *Janes* 360, 28 Feb. 2017.

¹⁸ Economic Community of West African States, Final Communique of the 51st Ordinary Session of the ECOWAS Authority of Heads of States and Government, 4 June 2017.

¹⁹ United Nations, Security Council, Report of the Secretary-General on the situation in Mali, S/2017/478, 6 June 2017; UN Security Council Resolution 2364, 29 June 2017.

15 травня 2017р. Рада ЄС ухвалила Концепцію операцій у рамках регіоналізації місії Спільної політики безпеки і оборони (СПБО, *Common Security and Defence Policy, CSDP*) ЄС у Сахелі: *EUCAP Sahel Niger, EUCAP Sahel Mali* і Місії ЄС з підготовки персоналу в Малі (*EU Training Mission (EUTM) Mali*). До стратегічних завдань регіоналізації належать: підтримка транскордонного співробітництва в Сахелі, підтримка органів регіональної співпраці та зміцнення національних спроможностей держав *G5 Sahel*. Для цього у складі *EUCAP Sahel Mali* була створена Група регіональної координації (*Regional Coordination Cell, RCC*)²⁰.

Попри створення Уряду національної згоди (*Government of National Accord, GNA*), згідно з Лівійською політичною угодою, підписаною в Схіраті (Марокко) 17 грудня 2015р., Лівія у 2017р. залишалася фактично розділеною. Тож після розгляду стратегічної оцінки Місії ООН з підтримки в Лівії (*UN Support Mission in Libya, UNSMIL*) РБ ООН доручила Місії, на додачу до її чинного мандата, підтримати загальний політичний процес у рамках мирної угоди²¹. Упродовж року *UNSMIL* і Група ООН у країні продовжували поступово розширювати свою діяльність у Лівії і зберігали тимчасову присутність на ротачійній основі. До кінця року було завершено розгортання охоронного підрозділу для захисту приміщень *UNSMIL* у Тріполі²². Реагуючи на повідомлення про поширення в Лівії продажу мігрантів у рабство, РБ ООН привітала роботу *UNSMIL* з координації і підтримки надання гуманітарної допомоги мігрантам і біженцям²³.

Попри те, що раніше були ознаки протилежного, лише 25 цивільним працівникам Місії ООН з проведення референдуму в Західній Сахарі (*UN Mission for the Referendum in Western Sahara, MINURSO*) було дозволено повернутися після висилки цивільного компонента у 2016р. Крім того, зберігалася напруженість між збройними силами Марокко та Народним фронтом визволення Сагієт-ель-Хамра та Ріо-де-Оро (*Popular Front for the Liberation of Saguia el Hamra and Rio de Oro, POLISARIO*) в буферній смузі Гегерат – навіть після виводу марокканських військ. Усі ці проблеми викликали в РБ ООН питання про майбутню структуру місії *MINURSO* і критерії оцінки її ефективності. *MINURSO* дозволили збільшити частку медичного персоналу в рамках дозволеного ліміту військ²⁴.

²⁰ Council Decision 2017/1102/CFSP of 20 June 2017 amending Decision 2014/219/CFSP on the European Union CSDP Mission in Mali (EUCAP Sahel Mali), *Official Journal of the European Union*, L158/44, 21 June 2017.

²¹ 'Restoring UN Leadership of Libya's Peace Process', Statement, International Crisis Group, 18 Sep. 2017; UN Security Council Resolution 2376, 14 Sep. 2017. Про конфлікт у Лівії див. також підрозділ V розділу 2 цього видання.

²² United Nations, Security Council, Report of the Secretary-General on the United Nations Support Mission in Libya, S/2018/140, 12 Feb. 2018.

²³ United Nations, Security Council, Statement by the President of the Security Council, S/PRST/2017/24, 7 Dec. 2017.

²⁴ 'Western Sahara: Morocco to pull out of UN buffer zone', BBC News, 27 Feb. 2017; United Nations, Security Council, Report of the Secretary-General on the situation concerning Western Sahara, S/2017/307, 10 Apr. 2017; UN Security Council Resolution 2351, 28 Apr. 2017.

Демократична Республіка Конго

Всеохопна та інклюзивна політична угода (*Comprehensive and Inclusive Political Agreement*), підписана в Кіншасі 31 грудня 2016р., визначила, що діючий Президент Л.Кабіла (*Laurent Kabila*) залишиться головою держави до обрання наступника не пізніше кінця грудня 2017р.²⁵ Але простір для політичних рішень у ДПК звужився, почастишали повідомлення про серйозні порушення міжнародного гуманітарного права і прав людини. Водночас насильство між громадами та за участі бойовиків поширилося з провінцій Ківу (включно з м.Бені) та Ітурі на провінції Касаї і Танганька²⁶. Заради підтримки виборчого процесу в цій несприятливій ситуації Генеральний секретар запропонував збільшити максимально дозволена чисельність поліцейського компонента Стабілізаційної місії ООН у ДПК (*UN Organization Stabilization Mission in the Democratic Republic of the Congo, MONUSCO*) з 1 050 до 1 370 осіб. Він сподівався, що за умов виконання військовим компонентом його завдань, заходи реорганізації не вимагатимуть додаткового військового персоналу²⁷.

Під час щорічного перегляду мандата *MONUSCO* її чисельність у 17 тис. військовослужбовців, розгорнутих упродовж останніх двох років, уже була значно меншою за максимально дозволена – 19 815 осіб. Проте, США та Велика Британія закликали до подальшого скорочення військ, хоч інші члени РБ ООН були проти. США навіть погрожували вето подовження мандата, якщо не буде суттєвого скорочення персоналу. Секретаріат ООН вважав, що скорочення ще 500 військових не “надто негативно” вплине на здатність *MONUSCO* виконати свій мандат. Він також запропонував досягти необхідного збільшення поліцейського персоналу за рахунок співпраці кількох місій²⁸. Як наслідок, РБ зменшила максимально дозволена чисельність військ *MONUSCO* з 19 815 до 16 215 осіб, а також військових спостерігачів і штабних офіцерів – з 760 до 660 осіб. Крім того, РБ не збільшила чисельність поліцейського компонента (391 офіцер поліції 1 050 осіб у складі поліцейських підрозділів), але звернулася до Генерального секретаря з проханням вивчити можливості співпраці між місіями²⁹.

Мандат *MONUSCO* загалом залишився без змін, за винятком того, що її зусилля з суспільної і політичної стабілізації тепер були вписані в контекст Угоди від 31 грудня 2016р. Крім того, РБ ООН закликала *MONUSCO* постійно

²⁵ Виборчий календар, оприлюднений у грудні, передбачав проведення 23 грудня 2018р. одночасно президентських, парламентських і місцевих виборів.

²⁶ UN Security Council Resolution 2348, 31 Mar. 2017; United Nations, Security Council, Report of the Secretary-General on the United Nations Organization Stabilization Mission in the Democratic Republic of the Congo, S/2017/824, 2 Oct. 2017. Про конфлікт у ДПК див. також підрозділ VI розділу 2 цього видання.

²⁷ United Nations, Security Council, Report of the Secretary-General on the United Nations Organization Stabilization Mission in the Democratic Republic of the Congo, S/2017/206, 10 Mar. 2017.

²⁸ ‘Vote on Draft Resolution Renewing MONUSCO Mandate’, What’s in Blue, 31 Mar. 2017; Lynch, C. and McCormick, T., ‘Nikki Haley threatened to withhold backing for UN’s Congo mission, then blinked’, *Foreign Policy*, 30 Mar. 2017.

²⁹ UN Security Council Resolution 2348, 31 Mar. 2017.

враховувати досвід, отриманий під час реформування Місії, для кращого виконання її мандата, зокрема захисту цивільних. У цьому контексті РБ спеціально згадала про систему командування *MONUSCO*, її ефективність, захист і безпеку її персоналу та здатність Місії впоратися зі складними ситуаціями. РБ відзначила, що неофіційні національні застереження, брак дієвого командування та управління, невиконання наказів, неякісне оснащення і неспроможність реагувати на напади на цивільних могли негативно вплинути на Місію. Нарешті, РБ запропонувала Генеральному секретарю здійснити стратегічний огляд, аби проаналізувати актуальність завдань Місії, пріоритети та необхідні ресурси, розробити стратегію виходу та варіанти скорочення сил після виконання Угоди від 31 грудня³⁰.

Коли напруженість у зв'язку з передачею влади почала дестабілізувати країну в цілому, аналітики наполягали на тому, що стратегічний огляд *MONUSCO* має привести до підвищення мобільності Місії, з меншою концентрацією сил на сході ДРК³¹. У стратегічному огляді зроблено висновок, що: “враховуючи великі розміри країни, розширення спектра загроз для населення та обмежені ресурси”, *MONUSCO* має переорієнтуватися “із захисту шляхом присутності на захист шляхом маневрування”. Стверджувалося, що кінцевою метою *MONUSCO* є недопущення розпаду ДРК, і що лише виконання Угоди від 31 грудня та стримування збройних угруповань дозволило б *MONUSCO* перенести увагу із захисних функцій на згортання діяльності. Зазначалася “нагальна необхідність забезпечення Державами-учасницями *MONUSCO* ресурсами, потрібними для виконання її мандата”, а також “необхідність обережності з їх боку стосовно подальших скорочень бюджету Місії, що може зашкодити її здатності виконати пріоритетні завдання”³².

7 грудня *MONUSCO* зазнала тяжкого удару – нападу на ротну оперативну базу в Семулікі (Північне Ківу), за повідомленнями, з боку Союзних демократичних сил (*Allied Democratic Forces, ADF*). 15 танзанійських миротворців зі складу Бригади оперативного втручання та п'ять військовослужбовців збройних сил ДРК загинули, ще мінімум 53 отримали поранення³³. Ця подія шокувала всю систему ООН і представників держав-учасниць у Нью-Йорку. Заступник Генерального секретаря ООН з миротворчих операцій Ж.-П.Лакруа (*Jean-Pierre Lacroix*) пояснив, що Бригада оперативного втручання вела боротьбу з *ADF*, і він вважає це відповіддю на активізацію дій *MONUSCO*³⁴. Деякі аналітики вказували сумніви – чи не послабило

³⁰ UN Security Council Resolution 2348, 31 Mar. 2017.

³¹ Guehenno, J., ‘Open Letter to the UN Secretary-General on Peacekeeping in DRC’, International Crisis Group, 27 July 2017.

³² United Nations, Security Council, ‘Special report of the Secretary-General on the strategic review of the United Nations Organization Stabilization Mission in the Democratic Republic of the Congo’, S/2017/826, 29 Sep. 2017.

³³ United Nations, Security Council, Press statement on attack against United Nations Organization Stabilization Mission in Democratic Republic of Congo, Press Release SC/13114-PKO/699, 8 Dec. 2017.

³⁴ Mahamba, F., ‘Rebels kill 15 peacekeepers in Congo in worst attack on UN in recent history’, Reuters, 8 Dec. 2017.

MONUSCO скорочення сил на початку 2017р.³⁵ Цей напад був початком подальшого зростання небезпеки в регіоні та показав, що реорганізація *MONUSCO* і закриття баз за відсутності потрібних авіаційних сил як мінімум зменшили її здатність захистити цивільних. Скорочення військ відбувалось у дуже небезпечних умовах і з випередженням графіка. Воно здійснювалось ще до того, як стратегічний огляд зміг дати відповіді на питання про доцільність і кількісні параметри скорочення військ. Як наслідок, Місія виявилася не готовою до захисту шляхом маневру силами³⁶.

Бурунді

Ситуація у Бурунді залишалася відносно спокійною, але число біженців і внутрішньо переміщених осіб зросло, ситуація з правами людини залишалася тривожною, зберігалось відчуття політичної безвиході. В заяві головної в РБ ООН про ситуацію в країні не було згадано про розгортання поліцейського компонента ООН, але були підтримані зусилля з виконання резолюції, в якій ставилося це завдання³⁷. ООН та Уряд Бурунді не змогли досягти згоди стосовно умов розгортання поліцейського компонента ООН, оскільки Уряд виступав проти. Крім того, окремі члени РБ ООН стверджували, що однорічний мандат поліцейських сил завершився за рік після ухвалення резолюції, тоді як інші стверджували, що мандат поліцейського компонента мав розпочатися лише після його реального розгортання³⁸.

РБ ООН була також стурбована постійними затримками розгортання спостерігачів АС з прав людини та військових експертів. До грудня 2017р. почали функціонувати лише 37 спостерігачів з прав людини і вісім військових спостерігачів – значно менше за 200 спостерігачів, на яких погодився Уряд Бурунді, і менше за їх чисельність у 2016р. І РБ, і АС закликали швидко підписати меморандум про порозуміння для забезпечення повної дієздатності Місії АС³⁹.

Лесото

У Лесото напруженість вилилась у протиборство між двома воєначальниками – бригадним генералом М.Махао (*Maaparankoe Mahao*) і генерал-лейтенантом Т.Камолі (*Tladi Kamoli*) та їх політичними союзниками – Т.Табане (*Tom Thabane*) і П.Мосісілі (*Pakalitha Mosisili*). У 2014р. за посередництва заступника Президента ПАР С.Рамафоси (*Cyril Ramaphosa*) була досягнута

³⁵ Vogel, C., 'UN peacekeepers were killed in Congo: Here's what we know', *Washington Post*, 8 Dec. 2017.

³⁶ Spink, L., *Protection With Less Presence: How the Peacekeeping Operation in The Democratic Republic of Congo is Attempting to Deliver Protection with Fewer Resources* (Center for Civilians in Conflict, 10 Jan. 2018).

³⁷ United Nations, Security Council, Statement by the President of the Security Council, S/PRST/2017/13, 2 Aug. 2017; Ван дер Лейн Дж., Сміт Т. "Регіональний тенденції та події". – *Щорічник СППІ 2017*, підрозділ II розділу 5.

³⁸ 'Burundi presidential statement', What's in Blue, 1 Aug. 2017.

³⁹ United Nations (посилання 37).

домовленість, що передбачала усунення з посад Т.Камолі та М.Махао⁴⁰. Наступне вбивство М.Махао у травні 2015р. змусило втрутитися Південноафриканське співтовариство розвитку (*Southern African Development Community*, САДК). Як механізм завчасного попередження потенційної нестабільності у країні САДК створило незалежну Слідчу комісію (*Commission of Inquiry*) і Наглядний комітет (*Oversight Committee*), які втручатимуться в разі потреби. Крім того, САДК закликала Лесото змінити Конституцію і реформувати сектор безпеки⁴¹. В листопаді 2016р. Т.Камолі пішов з посади командувача Сил оборони Лесото (*Lesotho Defence Force, LDF*)⁴². Т.Табане після двох років у вигнанні виграв вибори 3 червня 2017р., змінивши П.Мосісілі на посаді прем'єр-міністра⁴³.

На саміті у Преторії в серпні 2017р. голови держав та урядів САДК дали Уряду Лесото час до листопада 2017р., аби сформувати дорожню карту виконання всіх наступних рішень САДК⁴⁴. Це передбачало порушення судової справи проти Т.Камолі та ще двох офіцерів, які, за даними Слідчої комісії САДК, були причетними до вбивства М.Махао. Двома тижнями пізніше вбили нового командувача *LDF* за його відмову перешкоджати притягненню до відповідальності причетних до вбивства М.Махао⁴⁵.

Ці події, своєю чергою, спонукали САДК надіслати до Лесото Місію з виявлення фактів на рівні міністрів (*Ministerial Fact Finding Mission*) для оцінки ситуації. Місія виявила, що безпекова ситуація є хиткою, а політична стабільність країни перебуває під загрозою. Саміт "Трійки" голів держав та урядів САДК наголосив на потребі допомоги Лесото відновити законність, порядок і мир, дати можливість виконати рішення САДК, особливо з питань реформи сектору безпеки та конституційної реформи, а також створення Слідчої комісії. З цією метою саміт схвалив розгортання на підтримку Уряду Лесото Контингенту сил (*Contingent Force*) у складі військових, цивільних фахівців, експертів з безпеки та розвідки. Поки ж було вирішено збільшити чисельність Наглядного комітету до 34 військових, цивільних фахівців, експертів з безпеки та розвідки⁴⁶.

Контингент сил, що одержав назву Превентивна місія САДК в Королівстві Лесото (*SADC Preventive Mission in the Kingdom of Lesotho, SAPMIL*), почав

⁴⁰ ENCA, 'SADC agree to commission of inquiry into recent turmoil in Lesotho', African News Agency, 4 July 2017.

⁴¹ Southern African Development Community (SADC), Communiqué, Extraordinary Summit of the Double Troika, Pretoria, Republic of South Africa, 3 July 2015.

⁴² Agence France-Presse, 'Lesotho army chief accused of 2014 coup attempt resigns', News24, 9 Nov. 2016.

⁴³ Akwei, I., 'Lesotho: Incumbent Mosisili loses election to former Prime Minister Thabane', Africa News, 6 June 2017.

⁴⁴ SADC, Communiqué of the 37th Summit of SADC Heads of State and Government, Department of International Relations and Cooperation, Pretoria, South Africa, 19-20 Aug. 2017.

⁴⁵ Fabricius, P. and Van Schie, K., 'Lesotho: Political tensions run high following army shootings', Daily Maverick, 6 Sep. 2017.

⁴⁶ SADC, Final Communiqué of the Double Troika Summit of SADC Heads of State and Government, Department of International Relations and Cooperation, Pretoria, South Africa, 15 Sep. 2017.

діяти 2 грудня за згодою Уряду Лесото. Як і Наглядний комітет до цього часу, він складається з військового (217 осіб), розвідувального (15), поліцейського (24) та цивільного персоналу (13). Він отримав мандат на шість місяців з можливістю його подовження залежно від досягнутого прогресу⁴⁷. 28 січня РМБ АС вітала створення Місії і закликала всі держави-учасниці АС та ООН надати *SAPMIL* технічну та фінансову підтримку⁴⁸.

Центральноафриканська Республіка

Багатоцільова об'єднана стабілізаційна місія ООН у ЦАР (*UN Multidimensional Integrated Stabilization Mission in the Central African Republic, MINUSCA*) стикнулася з почастиванням нападів загонів Анти-Балака, що склалися переважно з християн та анімістів і протистояли мусульманському повстанському руху Селека після його приходу до влади у 2013р. Кульмінацією цієї ворожнечі став теракт 8 травня поблизу м.Бангассо, внаслідок якого загинули четверо миротворців⁴⁹. Упродовж року *MINUSCA* намагалася взяти ситуацію під контроль шляхом захисту цивільних і боротьби зі збройними угрупованнями в рамках операцій *BEKPA*, *MARAZE* та *DAMAKONGO*. У взаємодії з Місією ЄС з підготовки персоналу в ЦАР (*EU Training Mission in the Central African Republic, EUTM-RCA*), вона також допомогла владі ЦАР розробити план передислокації збройних сил з метою поширення державної влади та безпеки на всю країну⁵⁰.

Однак, через поширення збройної конфронтації і насильства сили *MINUSCA* виявилися надто розпорошеними та перевантаженими. Через неспроможність *MINUSCA* реагувати на загрози безпеці, відбулося поширення збройних угруповань. Реагуючи на ситуацію, Генеральний секретар запросив додаткові сили та засоби. Хоча їх було замало для захисту всіх цивільних у країні, вони підвищили б гнучкість сил *MINUSCA* у пріоритетних географічних районах і спроможності із запобігання та реагування в районах з підвищеною небезпекою⁵¹.

У відповідь на погіршення безпекової ситуації, угоду, підписану в Римі 19 червня під егідою Товариства Св.Егдія, і спільну дорожню карту, узгоджену АС і сусідніми країнами в Лібрєвілі, РБ ООН дещо скоригувала мандат *MINUSCA*, порівняно з 2016р. Як і раніше, Місія захищає цивільних і допомагає створити безпечні умови для надання гуманітарної допомоги, але пріоритетними завданнями стали надання послуг і підтримка мирного процесу, включно із забезпеченням правосуддя перехідного періоду, тоді

⁴⁷ Reliefweb, 'SADC officially launches the SADC Preventive Mission in the Kingdom of Lesotho on December 2, 2017', Press release, SADC, 2 Dec. 2017.

⁴⁸ African Union, Peace and Security Council, 'Communiqué', 748th meeting, PSC/PR/COMM (DCCXLVIII), 24 Jan. 2018.

⁴⁹ Guillbert, K., 'Four UN peacekeepers killed, eight wounded, in Central African Republic', Reuters, 9 May 2017. Про конфлікт у ЦАР див. також підрозділ VI розділу 2 цього видання.

⁵⁰ UN Security Council Resolution 2387, 15 Nov. 2017.

⁵¹ United Nations, Security Council, 'Report of the Secretary-General on the Central African Republic', S/2017/865, 18 Oct. 2017.

як підтримка та захист прав людини стали другорядними завданнями. Крім того, РБ збільшила максимально дозволена чисельність військ *MINUSCA* на 900 військовослужбовців, до 11 650, включно з 480 військовими спостерігачами і штабними офіцерами, для підвищення гнучкості та мобільності Місії⁵².

У 2017р. поменшало повідомлень про сексуальні експлуатацію та наруги з боку персоналу *MINUSCA*. Враховуючи дуже високу кількість повідомлень попередніми роками, це було, безумовно, позитивною зміною. РБ пояснює цей успіх підтвердженням Генеральним секретарем ООН політики нульової терпимості ООН до сексуальних експлуатації і наруг⁵³.

Південний Судан і Судан

Південний Судан і Судан залишаються складними районами проведення місій, де ситуацію погіршують непрості відносини з місцевими урядами.

Ситуація у Південному Судані ще більше погіршилася через неспроможність конфліктуючих сторін домовитися про припинення вогню, ослаблення їх здатності до порозуміння та появу нових повстанських рухів. Механізм моніторингу припинення вогню та перехідних заходів забезпечення безпеки (*Ceasefire and Transitional Security Arrangements Monitoring Mechanism, CTSAMM*) інформував про регулярні порушення мирної угоди 2015р. у всьому Південному Судані як Урядом, так і силами опозиції⁵⁴. Місія ООН у Південному Судані (*UN Mission in South Sudan, UNMISS*) продовжувала забезпечувати захист понад 200 тис. цивільних у своїх таборих⁵⁵. Імідж *UNMISS* і її здатність захистити цивільних за межами таборів у 2017р. покращилися завдяки її жорсткішій позиції⁵⁶. Водночас, гуманітарні працівники та миротворці *UNMISS* у своїй роботі часто стикалися з перешкодами, що збільшувало страждання у вражених голодом районах⁵⁷. РБ ООН продовжувала закликати негайно усунути всі перешкоди діяльності *UNMISS*⁵⁸.

РБ вимагала також усунення всіх перешкод для персоналу *CTSAMM*, який продовжував стикатися з обмеженнями свободи руху, і для розгортання

⁵² United Nations, Security Council, Statement by the President of the Security Council, S/PRST/2017/9, 13 July 2017; UN Security Council Resolution 2387, 15 Nov. 2017.

⁵³ UN Security Council Resolution 2387, 15 Nov. 2017.

⁵⁴ Ceasefire and Transitional Security Arrangements Monitoring Mechanism (CTSAMM), CTSAMM Violation Reports. Про конфлікт у Південному Судані див. також підрозділ VI розділу 2 цього видання.

⁵⁵ United Nations, Security Council, 'Report of the Secretary-General on South Sudan (covering the period from 2 September to 14 November 2017)', S/2017/1011, 1 Dec. 2017.

⁵⁶ United Nations, Security Council, 'Letter dated 17 April 2017 from the Secretary-General addressed to the President of the Security Council', S/2017/328, 17 Apr. 2017; Patinkin, J., 'UN moves to protect South Sudan civilians after years of criticism', Reuters, 28 Aug. 2017.

⁵⁷ United Nations, Security Council, Statement by the President of the Security Council, S/PRST/2017/25, 14 Dec. 2017; 'UN denied access to South Sudan town alleged to be massacre site', Reuters, 7 Apr. 2017.

⁵⁸ United Nations, Security Council, Statement by the President of the Security Council, S/PRST/2017/4, 23 Mar. 2017.

Регіональних сил захисту (*Regional Protection Force, RPF*) *UNMISS*⁵⁹. РБ не реалізувала свою загрозу запровадити ембарго на постачання озброєнь, якщо перехідний уряд національної єдності (*Transitional Government of National Unity, TGoNU*) продовжуватиме заважати розгортанню *RPF*. Перші підрозділи цих сил почали прибувати наприкінці квітня 2017р.⁶⁰ Стан безпеки у Джубі значно покращився з серпня 2016р., коли *RPF* отримали свій мандат; до того ж розгортання *RPF* у Джубі дозволить *UNMISS* перекинути ресурси за межі Джуби⁶¹. Попри дипломатичні зусилля Міжурядового органу з питань розвитку (*Intergovernmental Authority on Development, IGAD*), суттєвого прогресу досягти не вдалося⁶². В серпні *TGoNU* навіть заборонив польоти літаків ООН через суперечку з приводу наявності у *RPF* повноважень контролювати аеропорт Джуби⁶³. Наприкінці року було розгорнуто лише 742 особи з 4 000 дозволеного персоналу *RPF*⁶⁴. На той час *UNMISS* мала лише 76,1% загальної дозволеної чисельності у 17 тис. військових і 2 101 поліцейського (12 969 військових і 1 559 поліцейських). Щорічне подовження мандата *UNMISS* у середині грудня з технічних причин було перенесене на три місяці – до завершення стратегічного огляду⁶⁵.

Бракувало серйозного прогресу також у досягненні критеріїв Спільного механізму верифікації і контролю кордону (*Joint Border Verification and Monitoring Mechanism, JBVMM*) та в усуненні перешкод для нього. Зокрема, в РБ ООН США намагалися призупинити підтримку *JBVMM* тимчасовими силами безпеки ООН в Аб'єї (*UN Interim Security Force for Abyei, UNISFA*), тоді як Ефіопія особливо наполягала на її подовженні⁶⁶. Зрештою РБ під час першого подовження мандата *UNISFA*, що здійснюється раз на півроку, попередила, що це буде останнє подовження підтримки, якщо обидві сторони не зможуть “продемонструвати своїми діями явну готовність і міцні гарантії імплементації (*JBVMM*)”. Для подовження підтримки РБ вимагала поновлення переговорів про демаркацію кордону, регулярних зустрічей Спільного політичного та безпекового механізму (*Joint Political and Security Mechanism*) і повної свободи пересування представників *JBVMM*. РБ також зменшила максимально дозвану чисельність військ на 535 осіб – до 4 791 осіб⁶⁷.

⁵⁹ United Nations (посилання 58).

⁶⁰ Nichols, M., ‘Eight months after approval, new UN troops trickle into South Sudan’, Reuters, 18 May 2017.

⁶¹ United Nations, Security Council, 8056th meeting, Reports of the Secretary-General on Sudan and South Sudan (Provisional), S/PV.8056, 26 Sep. 2017.

⁶² Intergovernmental Authority on Development, Communique of the 31st Extra-ordinary Summit of IGAD Assembly of Heads of State and Government on South Sudan, 12 June 2017, Addis Abba.

⁶³ Maasho, A., ‘South Sudan grounds UN planes in airport row’, Reuters, 21 Aug. 2017.

⁶⁴ United Nations, Security Council, ‘Report of the Secretary-General on South Sudan (covering the period from 2 September to 14 November 2017)’, S/2017/1011, 1 Dec. 2017.

⁶⁵ UN Security Council Resolution 2392, 14 Dec. 2017.

⁶⁶ ‘Council consultations and possible vote on draft resolution on UN Interim Security Force for Abyei’, What’s in Blue, 12 May 2017.

⁶⁷ UN Security Council Resolution 2352, 15 May 2017.

За півроку, в листопаді, РБ ООН визнала певні покращення за відсутності “суттєвого прогресу”⁶⁸. Генеральний секретар погодився з РБ в тому, що сторони несуть головну відповідальність за успіх процесу. Водночас він закликав РБ “належним чином розглянути необхідність збереження досягнутої відносної стабільності” в Аб’єї, оскільки, за його словами, *UNISFA* стримує “реальну загрозу переростання ситуації у міжнародний збройний конфлікт”⁶⁹. РБ ООН зрештою вирішила подовжити мандат *UNISFA* на звичайний піврічний термін, але попередила, що наступного разу, якщо сторони не досягнуть критеріїв, з Місії може бути зняте завдання з підтримки *JVMM*, і вона зосередиться натомість на Аб’єї. Тоді відбудеться скорочення максимально дозваної чисельності військ на 556 осіб – до 4 235 осіб⁷⁰.

У Дарфурі кількість військових сутичок зменшилась, і Уряд Судану, з одного боку, та два провідні опозиційні угруповання – Армія визволення Судану Мінні Міннаві (*Sudan Liberation Army Minni Minnawi, SLA/MM*) і Рух справедливості та рівності (*Justice and Equality Movement (JEM) Gibril*), – з іншого, оголосили про одностороннє припинення бойових дій. Проте, насильство між громадами тривало. Крім того, попри певні покращення, урядові обмеження для Спільної комбінованої місії ООН/АС у Дарфурі (*UN/AU Mission in Darfur, UNAMID*), – зокрема, обмеження свободи пересування та візові обмеження, – продовжували впливати на її здатність виконувати мандат⁷¹.

РБ ООН підтримала двоєдину стратегію Місії. Вона передбачала військовий захист і термінову допомогу в районі Джебель-Мара з наголосом на стабілізації і підтримці поліцейських і правоохоронних органів, а також посередництво в розв’язанні конфліктів між громадами в регіонах, де останнім часом не було сутичок. У результаті мандат *UNAMID* був доповнений новими миротворчими завданнями, а сама Місія відповідним чином реорганізована. На першому етапі впродовж шести місяців максимально дозволена чисельність військ *UNAMID* була скорочена на 4 450 військових (до 11 395 осіб) і на 255 поліцейських (до 2 888 осіб), включно з окремими співробітниками поліції і персоналом поліцейських підрозділів. На другому етапі, з 31 січня до 30 червня 2018р., за умови досягнення ряду критеріїв, сили будуть скорочені ще на 2 660 військових (до 8 735 осіб) і 388 поліцейських (до 2 500 осіб). РБ ООН підкреслила, що скорочення не вплине на здатність Місії швидко реагувати на загрози. В рамках огляду цивільного комплектування буде розглянута чисельність цивільних компонентів *UNAMID*⁷².

⁶⁸ UN Security Council Resolution 2386, 15 Nov. 2017.

⁶⁹ United Nations, Security Council, Report of the Secretary-General on the situation in Abyei, S/2017/870, 17 Oct. 2017.

⁷⁰ UN Security Council Resolution 2386, 15 Nov. 2017.

⁷¹ UN Security Council Resolution 2363, 29 June 2017; UN Office for the Coordination of Humanitarian Affairs, Sudan: Darfur Humanitarian Overview, 1 Oct. 2017.

⁷² UN Security Council Resolution 2363, 29 June 2017; UN Office for the Coordination of Humanitarian Affairs, Sudan (посилання 71).

Зменшення *UNAMID* викликало різку критику аналітиків, правозахисних груп (зокрема, *Human Rights Watch* та *The Enough Project*) і представників місцевих організацій. Вони вказували на “кричущі помилки” та “брехливі розповіді про завершення війни в Дарфурі” і стверджували, що це зробить кілька важливих районів небезпечними для надання гуманітарної допомоги та місцевого населення⁷³.

Сомалі

У середині січня 2017р. РМБ АС звернулася до РБ ООН з проханням дозволити розширення Місії ООН у Сомалі (*AU Mission in Somalia, AMISOM*) ще на 4 500 військових терміном на шість місяців без права подовження цього терміну. Це нарощування мало на меті виконати задум операцій 2016р., зокрема, розширити наступальні операції та сприяти реалізації стратегії виводу Місії⁷⁴.

У результаті виборчого процесу в Сомалі, що завершився 8 лютого, Президентом обраний Мохамед Абдулагі “Фармаджо” Мохамед (*Mohamed Abdullahi 'Farmajo' Mohamed*). Важлива роль забезпечення безпеки цих виборів належала *AMISOM*. Проте ситуація у країні залишалася складною, часто відбувалися напади ісламістського угруповання Молодіжний рух Моджахедів (Аш-Шабаб, *Harakat al-Shabab al-Mujahideen, al-Shabab*)⁷⁵. Час від часу тяжких ударів зазнавала *AMISOM*⁷⁶. На міжнародному дипломатичному фронті, на лондонській конференції у справах Сомалі у травні вдалося забезпечити додаткову підтримку Сомалі та досягти угод про координацію навчання, тренування, оснащення та грошове утримання поліції і збройних сил, зокрема Сомалійської національної армії чисельністю 10 900 осіб⁷⁷.

Водночас постачальники військ для *AMISOM* скаржилися на фінансові труднощі після переорієнтації ЄС 20% коштів з утримання особового складу на інші форми підтримки *AMISOM*, а саме – на підготовку та непрямі витрати. Крім того, оскільки Уряд Бурунді перебуває під санкціями, ЄС не компенсував АС витрати бурундійського Уряду. Після погрози Бурунді вивести свої війська, АС та Уряд Бурунді домовилися компенсувати витрати на бурундійські війська через комерційний банк⁷⁸.

АС та ООН у спільному огляді діяльності *AMISOM* розглянули майбутні потреби Місії. Згідно зі стратегією виводу, збільшення максимально дозволеної чисельності сил *AMISOM* після 2012р. мало покращити

⁷³ ‘UN decides to downsize peacekeeping mission in Darfur’, *Dabanga*, 30 June 2017.

⁷⁴ African Union, Peace and Security Council, ‘Communiqué’, 649th meeting, PSC/PR/COMM(DCXLIX), 16 Jan. 2017.

⁷⁵ United Nations, Security Council, Statement by the President of the Security Council, S/PRST/2017/3, 10 Feb. 2017. Про конфлікт у Сомалі див. також підрозділ VI розділу 2 цього видання.

⁷⁶ Burke, J., ‘Witnesses say dozens killed in al-Shabaab attack on Kenyan troops’, *The Guardian*, 27 Jan. 2017; Omar, F., ‘African Union troops ambushed in Somalia, official says 24 dead’, Reuters, 30 July 2017.

⁷⁷ UN Security Council Resolution 2372, 30 Aug. 2017.

⁷⁸ Williams, P.D., ‘Paying for AMISOM: Are politics and bureaucracy undermining the AU’s largest peace operation?’, 11 Jan. 2017, IPI Global Observatory; Karuri, K., ‘Burundi, AU resolve AMISOM pay dispute’, *Africa News*, 16 Feb. 2017.

можливості Місії. Спільний огляд не звернув уваги на заклик РМБ АС збільшити її чисельність, натомість рекомендував розпочати поступове поетапне скорочення чисельності військ і реорганізацію *AMISOM* з метою розширення її функцій з підтримки сомалійських сил безпеки, які поступово перебиратимуть відповідальність на себе⁷⁹. Згодом РБ ООН скоригувала стратегічні завдання *AMISOM* з урахуванням цих рекомендацій.

Мірою зменшення загрози від Аш-Шабаб пріоритетом стала передача функцій безпеки сомалійським силам безпеки, а гарантування безпеки політичного процесу, заходи стабілізації, примирення та побудови миру поступилися місцем допомозі сомалійським силам безпеки, на які покладаються ці завдання. Згодом РБ зменшила максимально дозволена чисельність військ на 500 осіб (до 21 626 осіб, включно з 1 040 поліцейськими у складі п'яти поліцейських підрозділів) до кінця 2017р. До кінця жовтня 2018р. скорочення мало торкнутися ще 1 000 військовослужбовців. Цивільний компонент Місії був ще не готовий до функціонування, а правозахисний компонент потребував доукомплектування. Водночас АС планував розробити нову концепцію операцій, яка мала, зокрема, зміцнити систему командування та управління Місії⁸⁰. Однак аналітики піддали сумніву реалістичність звичайної стратегії виводу Місії в умовах розширення контролю Аш-Шабаб над територіями⁸¹.

Америка

В Америці у 2017р. тривали п'ять міжнародних миротворчих операцій – на дві більше, ніж у 2016р. Дві операції у 2017р. завершилися і були відразу замінені наступними місіями. Отже, як і попереднього року, в регіоні одночасно проводилися не більше трьох миротворчих операцій. Чисельність персоналу, задіяного в міжнародних миротворчих операціях в Америці, зменшилася на 71% – з 5 464 до 1 606 осіб – насамперед, унаслідок завершення у жовтні 2017р. Стабілізаційної місії ООН у Гаїті (*UN Stabilization Mission in Haiti, MINUSTAH*). Єдиною миротворчою операцією в Америці, яка у 2017р. не зазнала жодних суттєвих змін ні в мандаті, ні в чисельності, була Місія Організації Американських Держав (ОАД) з підтримки мирного процесу в Колумбії (*MAPP/OEA*), яка працює у країні з 2004р.

Гаїті

Виборчий процес у країні завершився 7 лютого 2017р. складанням присяги новим Президентом Гаїті Ж.Моїзом (*Jovenel Moise*), що на думку РБ ООН, відновило “конституційний порядок”. РБ вирішила з 15 жовтня припинити мандат *MINUSTAH* і на останні шість місяців скоротити її військовий компонент. *MINUSTAH*, започаткована у 2004р., надавала допомогу

⁷⁹ UN Security Council Resolution 2372, 30 Aug. 2017.

⁸⁰ UN Security Council Resolution 2372, 30 Aug. 2017.

⁸¹ Williams, P., ‘Somalia’s African Union mission has a new exit strategy: But can troops actually leave?’, *Washington Post*, 30 Nov. 2017.

Гаїтянській національній поліції і всій країні після землетрусу 2010р., а також під час спалаху холери у 2010р., від якого постраждали майже 800 тис. осіб і понад 9 000 померли. Попри значний прогрес, Гаїтянська національна поліція потребувала подальшої міжнародної допомоги в охопленні своєю діяльністю всієї території, покращенні технічних спроможностей і реалізації програм за участі громад⁸².

Після завершення *MINUSTAH* РБ ООН санкціонувала створення з 15 жовтня 2017р. наступної місії *MINUJUSTH* на початковий шестимісячний термін. Вона уповноважена продовжувати допомогу Уряду та закріпити успіхи *MINUSTAH* шляхом: (а) зміцнення урядових правоохоронних органів; (б) подальшої підтримки та розвитку національної поліції; (в) моніторингу, звітності з питань прав людини та аналізу ситуації у цій сфері. Їй доручено розгорнути сім поліцейських підрозділів у складі 980 осіб – на чотири підрозділи менше, ніж у *MINUSTAH*. Надалі РБ ООН має намір упродовж дворічного терміну зменшувати цю кількість – за умов зростання спроможностей національної поліції. Сформованим поліцейським підрозділам доручено забезпечувати безпеку та надавати оперативну допомогу національній поліції. 295 співробітників поліції *MINUJUSTH*, проти 1 001 – у *MINUSTAH*, допомагатимуть розбудові національної поліції, а її 38 пенітенціарних працівників, замість колишніх 50, – покращенню управління в'язницями. Короткострокові проекти та заходи *MINUJUSTH* зі зменшення насильства у громадах будуть згодом передані організаціям розвитку. Передбачається, що після процесу оцінки тривалістю два роки допомогу Гаїті надаватиме вже не миротворча місія ООН⁸³.

По завершенні діяльності *MINUSTAH*, ГА ООН вирішила передати \$40,5 млн. невитрачених коштів Багатосторонньому трастовому фонду ООН з реагування на холеру в Гаїті (*UN Haiti Cholera Response Multi-Partner Trust Fund*). США вирішили не брати в цьому участі, оскільки вони вже витратили на боротьбу з епідемією холери \$100 млн.⁸⁴

Колумбія

Ситуація в Колумбії у 2017р. покращилась, і рівень насильства був найнижчим за більш ніж 40 років. У рамках виконання мирної угоди Революційні збройні сили Колумбії-Народна армія (*Fuerzas Armadas Revolucionarias de Colombia-Ejercito del Pueblo, FARC-EP*) склали зброю, а особовий склад був демобілізований. Цей процес завершився під контролем Місії ООН

⁸² Guyler Delva, J. and Brice, M., 'Businessman Jovenel Moise takes office as President of Haiti', Reuters, 8 Feb. 2017; UN Security Council Resolution 2350, 13 Apr. 2017.

⁸³ UN Security Council Resolution 2350, 13 Apr. 2017.

⁸⁴ United Nations, General Assembly, Strengthening of the coordination of humanitarian and disaster relief assistance of the United Nations, including special economic assistance: Special economic assistance to individual countries or regions, The new United Nations approach to cholera in Haiti, A/71/L.78, 10 July 2017; UN approves use of unspent funds on Haiti's cholera epidemic, VOA News, 13 July 2017.

у Колумбії (*UN Mission in Colombia, UNMC*) 27 червня⁸⁵. Після згортання *UNMC* (25 вересня) Генеральний секретар зробив у доповіді про Місію ряд висновків, зокрема: (а) важливе значення для успіху Місії мали потужна, однастайна підтримка РБ та політична воля сторін; (б) двоетапний процес ухвалення її мандата, коли після виконання початкового мандата ухвалювався більш детальний, в умовах повноти інформації довів свою ефективність; (в) неоціненне значення мала співпраця з Групою ООН у країні, хоча вона й не була інтегрована з Місією⁸⁶.

Виконання інших аспектів мирної угоди, зокрема примирення, ще попереду. Для контролю над цими заходами РБ 26 вересня замість *UNMC* створила Верифікаційну місію ООН у Колумбії (*UN Verification Mission in Colombia, UNVMC*) на початковий період у 12 місяців. До її завдань належать контроль соціально-економічної реінтеграції *FARC-EP*, дотримання особистих і колективних гарантій безпеки та заходи захисту громад і організацій⁸⁷. Персонал *UNVMC* мав складатися з близько 120 неозброєних міжнародних спостерігачів і відповідного цивільного компонента у штаб-квартирі Місії в Боготі, дев'яти регіональних офісах і 26 місцевих групах. Географічно Місія охоплюватиме основні райони реінтеграції і гарантій безпеки, буде спільно базуватися і тісно взаємодіяти з Групою ООН у країні⁸⁸.

Уряд Колумбії і Національно-визвольна армія (*Ejercito de Liberacion Nacional, ELN*) 4 вересня підписали домовленості про тимчасове припинення вогню. Обидві сторони звернулися до ООН з проханням приєднатися до механізму моніторингу та верифікації. Через два тижні після створення *UNVMC* РБ додала до її мандата верифікацію припинення вогню, а також запобігання інцидентам і реагування на них. Для цього РБ дозволила Місії мати додатково до 70 міжнародних спостерігачів⁸⁹.

Азія та Океанія

В Азії та Океанії у 2017р. тривали шість міжнародних миротворчих операцій, на одну менше, ніж у 2016р. Чисельність розгорнутого в цьому регіоні персоналу у 2017р. зросла на 11% – з 13 975 до 15 467 осіб. Першою чергою, це було результатом збільшення чисельності військ Операції “Рішуча підтримка” (*Resolute Support Mission, RSM*) в Афганістані під проводом НАТО. Іншими миротворчими операціями в регіоні були дві спеціальні

⁸⁵ United Nations, Security Council, Statement by the President of the Security Council, S/PRST/2017/6, 11 May 2017; UN Security Council Resolution 2366, 10 July 2017. Про конфлікт у Колумбії див. також підрозділ II розділу 2 цього видання.

⁸⁶ United Nations, Security Council, Report of the Secretary-General on the United Nations Verification Mission in Colombia, S/2017/801, 26 Sep. 2017.

⁸⁷ United Nations, Security Council, Statement by the President of the Security Council, S/PRST/2017/6, 11 May 2017; UN Security Council Resolution 2366, 10 July 2017.

⁸⁸ United Nations, Security Council, Report of the Secretary-General on the United Nations Verification Mission in Colombia, S/2017/745, 30 Aug. 2017; UN Security Council Resolution 2377, 14 Sep. 2017.

⁸⁹ UN Security Council Resolution 2381, 6 Oct. 2017.

операції: Наглядова комісія нейтральних країн (*Neutral Nations Supervisory Commission, NNSC*) на Корейському півострові та Міжнародна моніторингова група (*International Monitoring Team*) на філіппінському о.Мінданао, – а також дві місії ООН: Група військових спостерігачів ООН в Індії та Пакистані (*UN Military Observer Group in India and Pakistan, UNMOGIP*) у штаті Джамму і Кашмір і Місія допомоги в ООН Афганістані (*UN Assistance Mission in Afghanistan, UNAMA*). Місія регіональної допомоги Соломоновим Островам (*Regional Assistance Mission to Solomon Islands, RAMSI*), яку очолювали Австралія і Нова Зеландія з політичного дозволу Форуму тихоокеанських островів (*Pacific Islands Forum*), завершилась у середині 2017р.

RSM була однією з двох миротворчих операцій в Афганістані у 2017р. – іншою була *UNAMA* після завершення Поліцейської місії ЄС в Афганістані (*European Police Mission in Afghanistan, EUPOL*) наприкінці 2016р. – і найкрупнішою Місією в регіоні. *RSM* спочатку мала залишатися в Афганістані на два роки з метою продовження навчання, консультацій і допомоги Афганським національним силам безпеки (*Afghan National Security Forces, ANSF*) після припинення наприкінці 2014р. діяльності *ISAF* та офіційного завершення бойових операцій під проводом НАТО. Але лідери держав НАТО на саміті 2016р. у Варшаві вирішили подовжити після дворічного періоду діяльність *RSM* і в листопаді 2017р. заявили про намір збільшити чисельність військ з 13 тис. до 16 тис. осіб. Цьому передувало рішення Адміністрації Д.Трампа замінити поточну політику виходу США з Афганістану, яка ґрунтувалася на визначених строках, на стратегію на основі визначених умов і перекинути до Афганістану ще 4 000 військово-службовців для підсилення *RSM* та регіональної операції США боротьби з тероризмом “Вартовий свободи” (*Freedom’s Sentinel*)⁹⁰.

Європа

У Європі у 2017р. тривали 18 міжнародних миротворчих операцій – так само, як і попереднього року. Чисельність персоналу миротворчих операцій у Європі у 2017р. зменшилася на 2,7% – з 8 832 до 8 597 осіб. Крім Миротворчих сил ООН на Кіпрі (*UN Peacekeeping Force in Cyprus, UNFICYP*), всі миротворчі операції в Європі відбувались у країнах колишньої Югославії чи колишнього Радянського Союзу.

В Україні у 2017р. тривали три миротворчі операції, всі вони були розгорнуті у відповідь на збройний конфлікт, що спалахнув там у 2014р. Це були Спеціальна моніторингова місія (СММ, *Special Monitoring Mission, SMM*) ОБСЄ, Спостережна місія ОБСЄ на російських пунктах пропуску Гуково і Донецьк (*Observer Mission at the Russian Checkpoints of Gukovo and Donetsk*) і Консультативна місія ЄС (*EU Advisory Mission, EUAM*). 5 вересня Росія запропонувала Місію підтримки ООН для захисту СММ

⁹⁰ Про конфлікт в Афганістані див. також підрозділ III розділу 2 цього видання.

ОБСЄ на Південному Сході України уздовж фактичної лінії зіткнення⁹¹. На думку України, це означало б “замороження” конфлікту. Друга пропозиція Росії, за повідомленнями, передбачала розгортання такої операції в зоні відповідальності СММ. Ця пропозиція викликала більшу зацікавленість України і країн Заходу. У відповідь Україна підготувала власну пропозицію – розгорнути ширшу миротворчу операцію, яка, серед інших завдань, допомогла б повернути Донбас під контроль України та закрити російський кордон. Ця пропозиція не була висунута після заперечень США, які рекомендували не робити цього, а продовжити дипломатичні заходи⁹².

На Західних Балканах тривали 10 миротворчих операцій: чотири – в Косово, три – в Боснії і Герцеговині, і по одній – в Албанії, Македонії і Сербії. Сили в Косово (*Kosovo Force, KFOR*) під проводом НАТО та Місія ЄС із забезпечення верховенства права (*EU Rule of Law Mission, EULEX*) в Косово були найкрупнішими з цих місій. Усі інші місії були відносно невеликими. Решта миротворчих операцій відбувались у Грузії, Молдові та Нагірному Карабаху.

Близький Схід

На Близькому Сході у 2017р. тривали дев'ять міжнародних миротворчих операцій – на одну більше, ніж попереднього року. Чисельність персоналу, розгорнутого у складі місій, упродовж року також залишалася досить стабільною. Наприкінці 2017р. у миротворчих операціях на Близькому Сході брали участь 14 001 особа, проти 13 928 – наприкінці 2016р.

19 червня 2017р. Рада ЄС оголосила про отримання від іракської влади прохання розмістити Групу ЄС з надання консультацій та допомоги в реформуванні сектору безпеки (*EU Security Sector Reform Advise and Assist Team*). Дорадча місія ЄС на підтримку реформи сектору безпеки в Іраку (*EU Advisory Mission, EUAM Iraq*) була створена 16 жовтня та мала виконувати завдання: (а) надавати консультації і передавати стратегічний досвід для сприяння виконанню Стратегії національної безпеки Іраку; (б) аналізувати, оцінювати та виявляти можливості для подальшої підтримки ЄС реформ сектору безпеки Іраку; (в) координувати підтримку ЄС і країн-членів у реформуванні сектору безпеки Іраку. Конкретніше, вона допомагатиме у виконанні Національної стратегії боротьби з тероризмом (*National Counter-Terrorism Strategy*), в розробці національної стратегії боротьби з організованою злочинністю і плануванні подальших дій з вивчення уроків і виявлення недоліків. Група розгорнута в Багдаді 17 листопада⁹³.

⁹¹ United Nations, Security Council, ‘Letter dated 5 September 2017 from the Permanent Representative of the Russian Federation to the United Nations addressed to the Secretary-General and the President of the Security Council’, S/2017/754, 5 Sep. 2017. Про конфлікт в Україні див. також підрозділ IV розділу 2 цього видання.

⁹² International Crisis Group (ICG), *Can Peacekeepers Break the Deadlock in Ukraine?* Report no.246 (ICG Europe: Brussels, 15 Dec. 2017).

⁹³ Council Decision 2017/1869/CFSP of 16 October 2017 on the European Union Advisory Mission in support of Security Sector Reform in Iraq (EUAM Iraq), *Official Journal of the European Union*, L266/18, 17 Oct. 2017; European External Action Service, Common Security and Defence Policy, EU Advisory Mission in support of Security Sector Reform in Iraq (EUAM Iraq), Nov. 2017. Про конфлікт в Іраку див. також підрозділ V розділу 2 цього видання.

Попри продовження боїв на лінії розмежування між Ізраїлем і Сирією, Сили ООН зі спостереження за відведенням військ (*UN Disengagement Observer Force, UNDOF*) поступово повернулися на залишені раніше позиції, починаючи з табору Фауар на східному кордоні буферної зони (сторона “Браво”, *the bravo side*). Але вони все ще не мають можливостей та ресурсів, необхідних для безпечного виконання мандата⁹⁴.

Інциденти в районі дій Тимчасових сил ООН у Лівані (*UN Interim Force in Lebanon, UNIFIL*) показали, що ситуація там залишається хиткою⁹⁵. Проте, можливо, саме з цього приводу у РБ ООН відбулися найбільш помітні зміни та гострі дебати. Адміністрація Д.Трампа та Ізраїль закликали до енергійного реагування з боку *UNIFIL* і мали намір посилити їх мандат з метою активної протидії Хезболлі, яка, на думку США, незаконно накопичує зброю. Інші члени РБ, особливо ті, чії війська вже були в Місії, зокрема Франція та Італія, виступили категорично проти, оскільки, на їх думку, це могло дестабілізувати південний Ліван⁹⁶. Остаточний текст подовженого мандата *UNIFIL* мав жорсткіші формулювання стосовно Хезболли та містив заклик до Генерального секретаря “розглянути шляхи посилення дій *UNIFIL* ..., включно зі шляхами посилення наочної присутності *UNIFIL*, у т.ч. у вигляді патрулів і перевірок, у межах чинного мандата та наявних спроможностей”. Мандат *UNIFIL*, однак, не змінився⁹⁷.

Нарешті, Багатонаціональні сили і спостерігачі (*Multinational Force and Observers, MFO*) продовжували спостерігати за виконанням мирного договору 1979р. між Єгиптом та Ізраїлем. Чисельність персоналу *MFO* у 2017р. зменшилася з 1 383 до 1 300 осіб. Це скорочення стало результатом реорганізації сил у 2016-2017рр., коли *MFO* скоротили присутність на півночі Сінаю і перейшли до широкого застосовування автономних датчиків замість наземного спостереження⁹⁸.

⁹⁴ UN Security Council Resolution 2361, 29 June 2017; UN Security Council Resolution 2394, 21 Dec. 2017.

⁹⁵ United Nations, Security Council, Report of the Secretary-General on the implementation of Security Council Resolution 1701 (2006), S/2017/591, 11 July 2017.

⁹⁶ ‘Vote on a Resolution Renewing UNIFIL’, What’s in Blue, 30 Aug. 2017.

⁹⁷ UN Security Council Resolution 2373, 30 Aug. 2017.

⁹⁸ Schenker, D., ‘The MFO 2.0’, The Washington Institute, 16 May 2016.

III. Міжнародні немиротворчі операції

ДЖАЇР ВАН ДЕР ЛЕЙН

Дедалі більше військового і цивільного персоналу залучається до операцій, які перебувають у “сірій зоні”, за межами міжнародних миротворчих операцій, як вони визначаються СППРІ. РБ ООН санкціонує або вітає такого роду міжнародні немиротворчі операції, але вони не підпадають під визначення СППРІ, оскільки, зокрема, вони не є інструментом сприяння виконанню мирних угод, підтримки мирних процесів чи допомоги в запобіганні конфліктам або в заходах миробудівництва. Інші міжнародні немиротворчі операції можуть не підпадати під визначення міжнародних миротворчих операцій СППРІ через те, що їх підрозділи діють на власній території¹.

У 2017р. додаткову увагу РБ ООН привернули дві операції: Спільні сили Групи п’яти держав Сахеля (*Force Conjointe des Etats du G5 Sahel, FC-G5S*) і Багатонаціональна спільна оперативна група (*Multinational Joint Task Force, MNJTF*) протидії Боко Харам. Крім цих двох, до крупномасштабних належали такі операції: чотирьохтисячна французька операція *Barkhane*, яка виконує задачі, санкціоновані РБ ООН; Військова операція ЄС у центральній частині Середземного моря (*European Union Military Operation in the Southern Central Mediterranean, EUNAVFOR MED, Operation Sophia*), в якій у 2017р. брали участь багато військових кораблів різних європейських країн і майже 1 000 військовослужбовців, які тренувалися виконувати завдання забезпечення ембарго на поставки озброєнь до Лівії шляхом перехоплення на морі; Регіональна оперативна група (*Regional Task Force, RTF*) чисельністю в 1 031 особу Регіональної координаційної ініціативи АС (*African Union (AU) Regional Coordination Initiative*) протидії Господній армії опору (*Lord’s Resistance Army*). Після виводу американських сил спецпризначення у травні та Сил народної оборони Уганди (*Ugandan People’s Defence Forces, UPDF*) у серпні *RTF* залишилася “беззубою”, попри подовження РМБ АС у травні її мандата на один рік².

Спільні сили Групи п’яти держав Сахеля

6 лютого 2017р. група *G5 Sahel* створила *FC-G5S* для протидії тероризму та організованій злочинності на території країн-учасниць – Буркіна-Фасо, Мавританії, Малі, Нігеру та Чаду³. 13 квітня РМБ АС підтримала стратегічну

¹ Обговорення визначення міжнародних миротворчих операцій СППРІ та місій, що опинились у “сірій зоні” за межами цього визначення, див.: Сміт Т. “Глобальні тенденції миротворчих операцій”. – *Щорічник СППРІ 2017*, підрозділ I розділу 5. Розширення міжнародних немиротворчих операцій, особливо військових операцій, вимагатиме додаткової уваги в наступних виданнях *Щорічника СППРІ*.

² African Union, Peace and Security Council, Communique 685th meeting, PSC/PR/COMM (D-CLXXXV), 12 May 2017.

³ G5 Sahel, Permanent Secretariat, Resolution 00-01/2017, Relative a la creation d’une force conjointe du G5 Sahel, 6 Feb. 2017. Про конфлікт у регіоні Сахеля див. також підрозділ VI розділу 2 цього видання.

концепцію і дозволила місії чисельністю 5 000 осіб. Місія має складатися з військового, поліцейського та цивільного компонентів, причому два останні повинні опікуватися, зокрема, правами людини та захистом цивільних. До завдань *FC-G5S* належать: (а) боротьба з тероризмом, контрабандою наркотиків і торгівлею людьми з метою створення безпечніших умов у регіоні Сахеля шляхом ліквідації “терористичних збройних угруповань” та організованих кримінальних груп; (б) сприяння відновленню державної влади та поверненню переміщених осіб і біженців; (в) сприяння гуманітарній допомозі; (г) допомога заходам розвитку⁴. Після повного розгортання *FC-G5S* складатиметься з 5 000 осіб, у т.ч. 500 поліцейських.

Генеральний секретар рекомендував РБ ООН схвалити розгортання *FC-G5S* і доручити йому вивчити фінансові та інші умови їх підтримки⁵. *FC-G5S* були особливо важливими для Франції, оскільки її стратегія передбачала, зокрема, зменшення навантаження на її розпорочені збройні сили, задіяні в таких операціях, як *Barkhane*. Тому Франція затяго сперечалася зі США, які виступали проти будь-якої можливої фінансової чи іншої підтримки ООН, бажаючи скоротити бюджет миротворчої діяльності ООН (але не бажали втратити створення сил боротьби з тероризмом). США стверджували, що: (а) ці сили не потребують мандата ООН, оскільки вони мають діяти на території країн-учасниць *G5 Sahel*; (б) їх мандат є надто широким і розпливчастим, спрямованим на ліквідацію “невизначених кримінальних мереж”; (в) немає достатньої підзвітності та нагляду за ними; (г) координація з іншими операціями в регіоні має бути поставлена на регулярну основу; (д) відсутність стратегії виходу означає, що місія може затягнутися⁶. Зрештою РБ ООН вітала – але не санкціонувала, як того бажала Франція і не бажали США – розгортання *FC-G5S*, підтримала двостороннє, не з бюджету ООН фінансування та погодилася через чотири місяці провести огляд діяльності Місії⁷. РБ також запропонувала *MINUSMA* координувати свої дії з *FC-G5S*, зокрема, шляхом обміну інформацією та розвідувальними даними⁸.

FC-G5S досягли мінімальної боєздатності 17 жовтня і здійснили свою першу операцію *Hawbi* в центральній прикордонній зоні. Повної боєздатності планувалося досягти до березня 2018р.⁹ Для *FC-G5S* вдалося зібрати більше половини запланованого бюджету у €500 млн. від таких донорів, як ЄС (€50 млн.), Саудівська Аравія (€100 млн.), Об'єднані Арабські Емірати (€30 млн.) і США (\$60 млн.)¹⁰. Крім того, РБ за чотири місяці вирішила,

⁴ African Union, Peace and Security Council, Communique, 679th meeting, PSC/PR/COMM (DCLXXIX), 13 Apr. 2017.

⁵ United Nations, Security Council, Report of the Secretary-General on the situation in Mali, S/2017/478, 6 June 2017.

⁶ Lynch, C., ‘Trump weighs vetoing France’s African anti-terrorism plan’, *Foreign Policy*, 13 June 2017; Nichols, M., ‘US wary of French push for UN to back Sahel force: Diplomats’, Reuters, 6 June 2017.

⁷ UN Security Council Resolution 2359, 21 June 2017.

⁸ UN Security Council Resolution 2364, 29 June 2017.

⁹ UN Security Council Resolution 2391, 8 Dec. 2017.

¹⁰ France Diplomatie, ‘G5 Sahel joint force and alliance for the Sahel’ [n.d.].

що *FC-G5S* сприяють стабільності в Малі, отже – виконанню мандата *MINUSMA*. Тому вона запропонувала *MINUSMA* надавати оперативну та тилову підтримку *FC-G5S* на території Малі, доки ті не перейдуть на самозабезпечення. Це передбачає організацію евакуації хворих і поранених (*MEDEVAC* і *CASEVAC*), забезпечення водою, продовольством і паливом, використання інженерних військ для допомоги в облаштуванні оперативних баз у Малі. Крім того, оскільки військові операції *FC-G5S* несуть ризик негативних наслідків у разі неповаги до прав людини, то така підтримка гарантує дотримання правил, що ґрунтуються на політиці належної обачливості в питаннях прав людини (*Human Rights Due Diligence Policy, HRDDP*), коли ООН надає підтримку силам безпеки, що не належать до ООН¹¹.

Багатонаціональна спільна оперативна група протидії Боко Харам

Як і у випадку *FC-G5S*, до *MNJTf* чисельністю 10 772 осіб залучені країни, що проводять операції на власній території. Країни-учасниці Комісії з питань освоєння басейну оз.Чад (*Lake Chad Basin Commission, LCBC*) (Камерун, Нігер, Нігерія, Чад) і Бенін співпрацюють у боротьбі з Боко Харам. *MNJTf* розробила у 2014р. власну концепцію дій і заручилася підтримкою РМБ АС. Що стосується ООН, то в березні 2015р. РБ розглянула проект резолюції про надання допомоги *MNJTf*, включно з фінансовою підтримкою, згідно з Главою VII Статуту ООН. Але після обрання Президентом Нігерії М.Бухарі (*Mohammadu Buhari*) країна змінила свою позицію, заперечуючи мандат згідно з Главою VII, і вирішила натомість фінансувати більшу частину операції самотужки¹². Згодом РБ вітала зусилля *MNJTf* і рекомендувала їй пом'якшити наслідки бойових дій для безпеки, розвитку, а також гуманітарні наслідки¹³. Водночас РБ закликала інші організації ділитись інформацією з *MNJTf*¹⁴.

У 2017р. РБ ООН вперше згадала *MNJTf* в окремій резолюції. Вона підкреслила необхідність проведення операцій відповідно до міжнародного права і знову підкреслила необхідність цілісного підходу, що виходить за межі суто військових операцій та охоплює такі цивільні заходи, як покращення врядування, відкритість та економічний розвиток¹⁵.

Рік виглядав досить успішним для *MNJTf*. Вона змогла суттєво розширити підконтрольну територію, звільнити кількох заручників і збільшити

¹¹ United Nations, Security Council, 'Report of the Secretary-General on the Joint Force of the Group of Five for the Sahel', S/2017/869, 16 Oct. 2017; UN Security Council Resolution 2391, 8 Dec. 2017.

¹² African Union, Peace and Security Council, 484th meeting at the level of Heads of State and Government, Communique, PSC/AHG/COMM.2(CDLXXXIV), 29 Jan. 2015; UN Office for West Africa, Security Council Report, 'July 2015 monthly forecast', 1 July 2015. Про конфлікт у районі оз.Чад див. також підрозділ VI розділ 2 цього видання.

¹³ United Nations, Security Council, Statement by the President of the Security Council, S/PRST/2015/14, 28 July 2015.

¹⁴ United Nations, Security Council, Statement by the President of the Security Council, S/PRST/2016/7, 13 May 2016.

¹⁵ UN Security Council Resolution 2349, 31 Mar. 2017.

число перебіжчиків з лав Боко Харам. Країни регіону надавали більшої уваги глибинним причинам конфлікту шляхом вжиття заходів з розвитку, на кшталт “Плану Бухарі” в Нігерії. У січні 2017р., військово-повітряні сили Нігерії випадково розбомбили табір біженців у м.Ранн. РБ закликала розслідувати цей інцидент, розгорнути цивільний персонал, включно з радниками з прав людини та гендерних питань, а донорів – виконати свої обіцянки¹⁶. Після втрати території Боко Харам розосередилася та одночасно посилила напади з використанням смертників. Таким чином, попри досягнутий прогрес, Боко Харам залишається загрозою, здатною спричинити великі людські страждання¹⁷.

¹⁶ UN Security Council Resolution 2349, 31 Mar. 2017.

¹⁷ United Nations, Security Council, ‘Report of the Secretary-General on the situation in the Lake Chad Basin region’, S/2017/764, 7 Sep. 2017.

IV. Таблиця міжнародних миротворчих операцій 2017р.

ТІМО СМІТ

У таблиці 3.2 наведені дані про 63 міжнародні миротворчі операції, що здійснювались у 2017р., включно з операціями, започаткованими та завершеними впродовж цього року.

У таблиці перелічені операції, що здійснювалися під егідою ООН, регіональних організацій і союзів, ситуативних коаліцій держав, а також односторонні операції, санкціоновані ООН або дозволені резолюціями РБ ООН. Операції ООН поділені на три підгрупи: (а) спостережні та комплексні миротворчі операції під керівництвом Департаменту миротворчих операцій; (б) спеціальні політичні та миробудівні місії; (в) Спільна комбінована місія ООН/АС у Дарфурі (*UNAMID*).

Таблиця ґрунтується на Базі даних СІПРІ про міжнародні миротворчі операції (*SIPRI Multilateral Peace Operations Database*), де наведена інформація про всі миротворчі операції, проведені ООН і не ООН з 2000р., із зазначенням місця, дат розгортання і діяльності, мандата, країн-учасниць, чисельності персоналу, бюджету та жертв.

Таблиця 3.2. Багатосторонні миротворчі операції у 2017р.

Якщо не зазначене інше, всі цифри наведені станом на 31 грудня 2017р. або на дату завершення. Операції, завершені у 2017р., виділені курсивом і не враховані в узагальнених даних.

Операція	Початок	Місце	Війська	Поліція	Цивільні
Операції ООН^a			68 957	8 277	3 947
UNTSO	1948	Близький Схід	152	–	77
UNMOGIP	1951	Індія/Пакистан	44	–	22
UNFICYP	1964	Кіпр	888	68	32
UNDOF	1974	Сирія (Голанські висоти)	990	–	45
UNIFIL	1978	Ліван	10 492	–	245
MINURSO	1991	Західна Сахара	227	2	74
MONUSCO	1999	ДРК	15 856	1 351	747
UNMIK	1999	Косово	8	10	95
UNMIL	2003	Ліберія	428	306	186
<i>MINUSTAH</i>	<i>2004</i>	<i>Гаїті</i>	<i>299</i>	<i>1 497</i>	<i>136</i>
<i>UNOCI</i>	<i>2004</i>	<i>Кот-д'Івуар</i>	–	–	25
UNISFA	2011	Аб'ей	4 522	37	140
UNMISS	2011	Південний Судан	12 969	1 599	861
MINUSMA	2013	Малі	11 698	1 725	663
MINUSCA	2014	ЦАР	10 683	2 020	649
MINUJUSTH	2017	Гаїті	–	1 199	111
Спеціальні політичні місії ООН			1 142	75	1 070
UNAMA	2002	Афганістан	4	2	303
UNAMI	2003	Ірак	245	–	313
UNIOGBIS	2010	Гвінея-Бісау	1	11	59
UNSMIL	2011	Лівія	232	3	148
UNSOM	2013	Сомалі	539	14	143
<i>UNMC</i>	<i>2016</i>	<i>Колумбія</i>	<i>167</i>	–	98
UNVMC	2017	Колумбія	121	45	104
ООН/Африканський Союз (ООН/АС)			11 449	2 731	706
UNAMID	2007	Судан (Дарфур)	11 449	2 731	706
Африканський Союз (АС)			20 522	466	51
AMISOM	2007	Сомалі	20 522	466	51
MISAHEL	2013	Малі	–	–	11
MISAC	2014	ЦАР	–	–	9
Спостережна місія АС у Бурунді	2015	Бурунді	8	–	37
Економічне співтовариство Західноафриканських Держав (ЕКОВАС)			707	270	–
ECOMIB	2012	Гвінея-Бісау	332	145	–
ECOMIG	2017	Гамбія	375	125	–
Європейський Союз (ЄС)			1 361	326	773
EUFOR ALTHEA	2004	Боснія та Герцеговина	536	–	21
EUBAM Rafah	2005	Палестинські території (Пункт пропуску Рафах)	–	1	7
EUPOL COPPS	2005	Палестинські території	–	12	36
EULEX Kosovo	2008	Косово	–	194	225
EUMM Georgia	2008	Грузія	–	–	206
EUTM Somalia	2010	Сомалі	152	–	10
EUCAP Sahel Niger	2012	Нігер	–	30	67
EUTM Mali	2013	Малі	510	–	31
EUAM Ukraine	2014	Україна	–	42	92

Операція	Початок	Місце	Війська	Поліція	Цивільні
EUCAP Sahel Mali	2015	Малі	–	38	63
EUTM RCA	2016	ЦАР	163	–	1
EUAM Iraq	2017	Ірак	–	9	14
НАТО			19 077	–	–
KFOR	1999	Косово	4 031	–	–
RSM	2015	Афганістан	15 046	–	–
Організація Американських Держав (ОАД)			–	–	26
MAPP/OEA	2004	Колумбія	–	–	26
ОБСЄ			–	–	1 000
Місія ОБСЄ в Скоп'є	1992	Македонія	–	–	37
Місія ОБСЄ в Молдові	1993	Молдова	–	–	9
OSCE PRClO	1995	Азербайджан (Нагірний Карабах)	–	–	6
Місія ОБСЄ в Боснії та Герцеговині	1995	Боснія та Герцеговина	–	–	29
Представництво ОБСЄ в Албанії	1997	Албанія	–	–	16
ОМІК	1999	Косово	–	–	76
Місія ОБСЄ в Сербії	2001	Сербія	–	–	20
СММ ОБСЄ	2014	Україна	–	–	785
Спостережна місія ОБСЄ на російських пунктах пропуску Гуково та Донецьк	2014	Росія (пункти пропуску Гуково та Донецьк)	–	–	22
Форум тихоокеанських островів					
<i>RAMSI</i>	2003	<i>Соломонові острови</i>	–
Південноафриканське співтовариство розвитку (САДК)			222	24	12
SARMIЛ	2017	Лесото	222	24	12
Ситуативні коаліції держав			2 358	3	294
NNSC	1953	Південна Корея	10	–	–
MFO	1982	Єгипет (Синай)	1 187	–	113
JCC	1992	Молдова (Придністров'я)	1 136	–	–
ОНР	1995	Боснія та Герцеговина	–	–	13
TIPH	1997	Палестинські території (Хеврон)	–	–	63
ІМТ	2004	Філіппіни (Мінданао)	25	3	8
СТСАММ	2015	Південний Судан	–	–	97

“–” – дані не придатні для використання; “..” – інформація не доступна; ДПК – Демократична Республіка Конго; ЦАР – Центральноафриканська Республіка.

AMISOM – Місія АС у Сомалі (*AU Mission in Somalia*); *CTSAMM* – Механізм моніторингу припинення вогню та виконання тимчасових безпекових заходів (*Ceasefire and Transitional Security Arrangements Monitoring Mechanism*); *ECOMIB* – Місія ЕКОВАС у Гвінеї-Бісау (*ECOWAS Mission in Guinea-Bissau*); *ECOMIG* – Місія ЕКОВАС у Гамбії (*ECOWAS Mission in the Gambia*); *EUAM Iraq* – Дорадча місія ЄС з підтримки реформи сектору безпеки в Іраку (*EU Advisory Mission in Support of Security Sector Reform in Iraq*); *EUAM Ukraine* – Консультативна місія ЄС з реформування сектору цивільної безпеки України (*EU Advisory Mission for Civilian Security Sector Reform Ukraine*); *EUBAM Rafah* – Місія ЄС з прикордонної допомоги на пункті пропуску Рафah (*EU Border Assistance Mission for the Rafah Crossing Point*); *EUCAP Sahel Mali* – Місія СПБО (Спільної політики безпеки і оборони) ЄС у Малі (*EU Common Security*

and Defence Policy (CSDP) Mission in Mali); *EUCAP Sahel Niger* – Місія СПБО ЄС у Нігері (*EU CSDP Mission in Niger*); *EUFOR ALTHEA* – Військова операція ЄС у Боснії та Герцеговині (*EU Military Operation in Bosnia and Herzegovina*); *EULEX Kosovo* – Місія ЄС із забезпечення верховенства права в Косово (*EU Rule of Law Mission in Kosovo*); *EUMM Georgia* – Моніторингова місія ЄС у Грузії (*EU Monitoring Mission in Georgia*); *EUPOL COPPS* – Поліцейська місія ЄС на Палестинських територіях (*EU Police Mission for the Palestinian Territories*); *EUTM Mali* – Місії ЄС з підготовки персоналу в Малі (*EU Training Mission Mali*); *EUTM RCA* – Місії ЄС з підготовки персоналу в ЦАР (*EU Training Mission in the CAR*); *EUTM Somalia* – Місії ЄС з підготовки персоналу в Сомалі (*EU Training Mission Somalia*); *IMT* – Міжнародна моніторингова група (*International Monitoring Team*); *JCC* – Сили Спільної контрольної комісії з підтримання миру (*Joint Control Commission Peacekeeping Force*); *KFOR* – Сили НАТО в Косово (*NATO Kosovo Force*); *MAPP/OEA* – Місія ОАД з підтримання мирного процесу в Колумбії (*OAS Mission to Support the Peace Process in Colombia*); *MFO* – Багатонаціональні сили і спостерігачі (*Multinational Force and Observers*); *MINUJUSTH* – Місія ООН з підтримки правосуддя в Гаїті (*UN Mission for Justice Support in Haiti*); *MINURSO* – Місія ООН з проведення референдуму в Західній Сахарі (*UN Mission for the Referendum in Western Sahara*); *MINUSCA* – Багатоцільова об'єднана стабілізаційна місія ООН у ЦАР (*UN Multidimensional Integrated Stabilization Mission in the Central African Republic*); *MINUSMA* – Багатоцільова об'єднана стабілізаційна місія ООН у Малі (*UN Multidimensional Integrated Stabilization Mission in Mali*); *MINUSTAH* – Стабілізаційна місія ООН на Гаїті (*UN Stabilization Mission in Haiti*); *MISAC* – Місія АС у ЦАР і в Центральній Африці (*AU Mission for the Central African Republic and Central Africa*); *MISAHEL* – Місія АС у Малі та Сахелі (*AU Mission for Mali and the Sahel*); *MONUSCO* – Стабілізаційна місія ООН у ДРК (*UN Organization Stabilization Mission in the Democratic Republic of the Congo*); *NNSC* – Наглядова комісія нейтральних країн (*Neutral Nations Supervisory Commission*); *OHR* – Офіс Високого представника (*Office of the High Representative*); *OMIK* – Місія ОБСЄ в Косово (*OSCE Mission in Kosovo*); *SMM* ОБСЄ – Спеціальна моніторингова місія ОБСЄ в Україні (*OSCE Special Monitoring Mission in Ukraine*); *PRCIO* – Особистий представник головуючого з урегулювання конфлікту на Мінській конференції ОБСЄ (*Personal Representative of the Chairman-in-Office on the Conflict Dealt with by the OSCE Minsk Conference*); *RAMSI* – Місія регіональної допомоги Соломоновим Островам (*Regional Assistance Mission to Solomon Islands*); *RSM* – Операція “Рішуча допомога” (*Resolute Support Mission*); *SAPMIL* – Превентивна місія SADC в Королівстві Лесото (*SADC Preventive Mission in the Kingdom of Lesotho*); *TIPH* – Тимчасове міжнародне представництво в Хевроні (*Temporary International Presence in Hebron*); *UNAMA* – Місія допомоги ООН в Афганістані (*UN Assistance Mission in Afghanistan*); *UNAMI* – Місія допомоги ООН в Іраку (*UN Assistance Mission in Iraq*); *UNAMID* – Спільна комбінована місія ООН/АС у Дарфурі (*AU/UN Hybrid Operation in Darfur*); *UNDOF* – Сили ООН зі спостереження за відведенням військ (*UN Disengagement Observer Force*); *UNFICYP* – Сили ООН з підтримання миру на Кіпрі (*UN Peace Force in Cyprus*); *UNIFIL* – Тимчасові сили ООН у Лівані (*UN Interim Force in Lebanon*); *UNIOGBIS* – Офіс ООН з питань миробудівництва в Гвінеї-Бісау (*UN Integrated Peace-building Office in Guinea-Bissau*); *UNISFA* – Тимчасові сили безпеки ООН в Аб'єї (*UN Interim Security Force for Abyei*); *UNMIK* – Тимчасова адміністрація ООН у Косово (*UN Interim Administration Mission in Kosovo*); *UNMIL* – Місія ООН у Лівії (*UN Mission in Liberia*); *UNMISS* – Місія ООН у Південному Судані (*UN Mission in South Sudan*); *UNMOGIP* – Група військових спостерігачів ООН в Індії та Пакистані (*UN Military Observer Group in India and Pakistan*); *UNOCI* – Операція ООН у Кот-д'Івуарі (*UN Operation in Côte d'Ivoire*); *UNSMIL* – Місія ООН з підтримки в Лівії (*UN Support Mission in Libya*); *UNSO* – Місія допомоги ООН у Сомалі (*UN Assistance Mission in Somalia*); *UNTSO* – Орган ООН у справах спостереження за виконанням умов перемир'я (*UN Truce Supervision Organization*); *UNVMC* – Верифікаційна місія ООН у Колумбії (*UN Verification Mission in Colombia*).

Джерела: База даних СІПРІ про багатосторонні миротворчі операції, <<http://www.sipri.org/databases/pko/>>. Дані про багатосторонні миротворчі операції були отримані з наступних видів відкритих джерел: (а) офіційна інформація, надана секретаріатом відповідної організації; (б) інформація, надана самою операцією в офіційних публікаціях або в письмових відповідях на щорічні запити СІПРІ; (в) інформація від урядів країн, що беруть участь у відповідній операції. У деяких випадках дослідники СІПРІ можуть збирати додаткову інформацію про операцію від залучених неї організацій або урядів країн-учасниць у телефонних розмовах чи електронною поштою. Ці первинні джерела були доповнені багатьма загальнодоступними вторинними джерелами – спеціалізованими журналами, дослідницькими звітами, агентствами новин, а також міжнародними, регіональними та місцевими газетами.

Частина II. Військові витрати та озброєння у 2017р.

Розділ 4. Військові витрати

Розділ 5. Міжнародні поставки та події у сфері виробництва озброєнь

Розділ 6. Світові ядерні сили

4. Військові витрати

Загальний огляд

Світові військові витрати у 2017р., за оцінкою, досягли \$1 739 млрд. – найвищого рівня після завершення холодної війни. Це дорівнює 2,2% світового ВВП, або \$230 на душу населення (підрозділ I, таблиця 4.1 цього розділу). Загальносвітові витрати у 2017р. були децю вищими, ніж у 2016р. – на 1,1% у реальних цінах.

На тенденцію світових військових витрат у 2017р. дуже вплинула картина витрат у трьох субрегіонах з найвищими військовими витратами: в Північній Америці, Східній Азії і Західній Європі. Витрати в Північній Америці падали 17-й рік поспіль – на 0,2%, порівняно з 2016р. Натомість у Східній Азії військові витрати 23-й рік поспіль продовжували зростати та були на 4,1% вищими, ніж у 2016р. У Західній Європі витрати зростали третій рік поспіль – на 1,7%, порівняно з 2016р. В інших частинах світу тенденції витрат були неоднорідними: військові витрати скоротилися в Африці, Центральній Америці та Карибському басейні та у Східній Європі, але зросли в Центральній Європі, на Близькому Сході (виходячи з наявних даних по країнах) та в Південній Америці.

На США з \$610 млрд. військових витрат припадало у 2017р. понад третина загальносвітової суми; вони, як і раніше, витрачали найбільше у світі. Їх витрати у 2,7 разу перевищували витрати наступної країни – Китаю. Військові витрати США у 2017р. дорівнювали 3,1% ВВП, цей рівень з 2016р. не змінився. Хоча військові витрати США у 2017р. були на 22% нижчими за піковий показник 2010р., але тенденція скорочення американських витрат припинилася. Наприкінці 2017р. Сенат США схвалив новий оборонний бюджет на 2018р. в сумі \$700 млрд., що значно більше за бюджет 2017р. Вищий бюджет має забезпечити збільшення чисельності особового складу та модернізацію звичайних і ядерних озброєнь.

Китай, що посідає за військовими витратами друге місце у світі, виділив на своє військо у 2017р. близько \$228 млрд., що на 5,6% більше, ніж у 2016р. З 2010р. зростання було найменшим, але відповідає зростанню ВВП з урахуванням інфляції, отже, військове навантаження Китаю залишилося рівним 1,9% ВВП. Саудівська Аравія у 2017р. посіла третє місце за витратами зі зростанням на 9,2% – до \$69,4 млрд. Натомість військові витрати Росії скоротилися на 20% (до \$66,3 млрд.) і у 2017р. вона посіла четверте місце. Індія, чії витрати у 2017р. зросли на 5,5% (до \$63,9 млрд.), посіла п'яте місце.

Для країн, чия економіка є дуже залежною від експорту нафти, розмір урядових нафтових доходів відіграє важливу роль в ухваленні рішень стосовно витрат. Падіння цін на нафту у 2014р. (і досі порівняно низькі ціни) значно зменшили нафтові доходи цих країн, змусивши їх шукати

альтернативні джерела коштів (зокрема, запозичення) для фінансування витрат, включно з військовими (підрозділ II). Вивчення групи з 15 країн, залежних від експорту нафти, – Алжир, Ангола, Азербайджан, Еквадор, Іран, Ірак, Казахстан, Кувейт, Мексика, Нігерія, Норвегія, Росія, Саудівська Аравія, Південний Судан і Венесуела, – дозволяє порівняти тенденцію цін на нафту з тенденцією військових витрат і боргу як частки ВВП.

Коли доходи від нафти у 15 розглянутих країнах впали, знадобились і були знайдені альтернативні джерела фінансування. У багатьох із цих 15 країн найпершим способом задовольнити потреби стали запозичення – внутрішні або зовнішні, – незалежно від того, чи мають вони диверсифіковану економіку, розвинуті вони чи розвиваються, і чи є в них конфлікти. У цих 15 країнах військові витрати впродовж 2014-2017рр. зменшилися в середньому на 16%, тоді як ціни на нафту впали більш ніж на 45%, а середнє зростання загального боргу як частки ВВП склало близько 154% (таблиця 4.5). Різниця між доходами та видатками в цих країнах фінансувалась переважно за рахунок боргу, що показують приклади таких країн, як Ангола та Саудівська Аравія.

СІПРІ у 2017р. намагався підвищити прозорість військових витрат, схематично висвітлюючи позабюджетне фінансування в Перу та Венесуелі (підрозділ III). Позабюджетні витрати, що не є частиною державного бюджету і не є прозорими, зазвичай покриваються за рахунок експорту природних ресурсів і можуть бути використані, часто без відома Парламенту чи Міністерства фінансів, для оплати військових закупівель та іншої діяльності. Позабюджетні кошти дають широкі можливості для збагачення державних чиновників і компаній, причетних до процесу ухвалення рішень. У випадку Венесуели та Перу позабюджетне фінансування склало мільярди доларів – часто за відсутності підзвітності чи нагляду (діаграма 4.6, таблиця 4.6).

Прозорість військових витрат на міжнародному рівні залишається проблемою, зокрема в контексті звітності про військові витрати ООН. Станом на 31 липня 2017р., 42 держави не подали ООН звіти про військові витрати за 2016р. Звітів не було від жодної держави Африки і Близького Сходу, як і від чотирьох з п'яти світових лідерів за рівнем військових витрат: США, Китаю, Саудівської Аравії та Індії. Недостатнє охоплення та неповнота механізму звітності ООН піддає сумніву його ефективність у майбутньому.

НАНЬ ТЯНЬ

I. Глобальні події у сфері військових витрат

НАНЬ ТЯНЬ, ОДЕ ФЛЬОРА, АЛЕКСАНДРА КУЇМОВА, ПІТЕР Д.ВЕЗЕМАН,
СІМОН Т.ВЕЗЕМАН

Світові військові витрати у 2017р. оцінюються у \$1 739 млрд. – найвищий рівень після завершення холодної війни. В реальних цінах це на 1,1% більше, ніж у 2016р., і на 9,8% – ніж у 2008р. (таблиця 4.1, діаграма 4.1)¹. Світовий військовий тягар (навантаження) – світові військові витрати як частка світового ВВП – у 2017р. залишився рівним 2,2%, тоді як військові витрати на душу населення зросли до \$230.

Тенденцію світових військових витрат у 2017р. визначають суттєві зміни у трьох регіонах: в Азії та Океанії, Європі, на Близькому Сході. Витрати в Азії та Океанії у 2017р. зросли на 3,6%, до \$477 млрд., майже повністю – за рахунок подальшого зростання військових витрат Китаю. У Європі військові витрати зменшилися на 2,2%, до \$342 млрд., переважно через значне падіння військових витрат Росії (-20%). Центральна Європа, однак, показала найвищий відсоток зростання військових витрат з усіх субрегіонів (12%) через відчуття загрози з боку Росії (діаграма 4.2). Особливо високим відносне збільшення військових витрат було в Латвії, Литві та Румунії. Третій рік поспіль СІПРІ не може дати оцінку загальних витрат на Близькому Сході через брак даних для кількох ключових країн². Однак сумарні військові витрати тих країн Близького Сходу, для яких є дані, у 2017р. зросли на 6,2%, до \$151 млрд. Таке зростання витрат переважно пов'язане з підвищенням військових витрат Саудівської Аравії після зменшення у 2016р. (див. підрозділ II) та значним збільшенням витрат в Ірані та Іраку.

Військові витрати в решті світу у 2017р. змінилися незначною мірою. Витрати в Африці дещо скоротилися – на 0,5%, до \$42,6 млрд., переважно через перше з 2006р. зменшення витрат у Північній Африці. Незмінними залишилися витрати в Америці – \$695 млрд., за умов їх збільшення в Південній Америці і зменшенні в Північній, Центральній Америці та в Карибському басейні.

¹ Усі дані про витрати у 2017р. наведені в доларах США в поточних цінах 2017р. Якщо не зазначено інше, дані про збільшення чи зменшення військових витрат наведені в доларах США в постійних цінах 2016р., або в реальних цінах з урахуванням інфляції. Великі відмінності у військових витратах 2017р. в поточних цінах 2017р., порівняно з даними в постійних цінах 2016р., спричинені загальним знеціненням американського долара до валют інших країн світу. Усі дані СІПРІ про військові витрати є у вільному доступі на веб-сайті СІПРІ: <<https://www.sipri.org/databases/milex>>. Джерела та методи отримання даних, наведених у цьому розділі, див. там само.

² Немає даних про військові витрати Катару, Сирії, ОАЕ.

Таблиця 4.1. Військові витрати у 2008-2017рр. за регіонами

Дані за 2008-2017рр. наведені в \$ млрд. у постійних цінах і за валютними курсами 2016р. Дані за 2017р. у правому стовпчику з позначкою (*) наведені в \$ млрд. у поточних цінах. Сума складових може не збігатися з підсумковим показником через округлення.

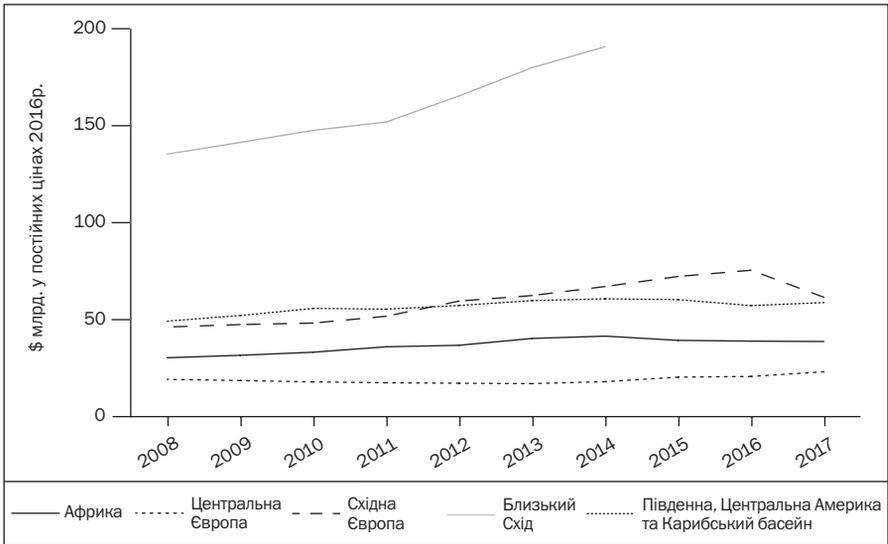
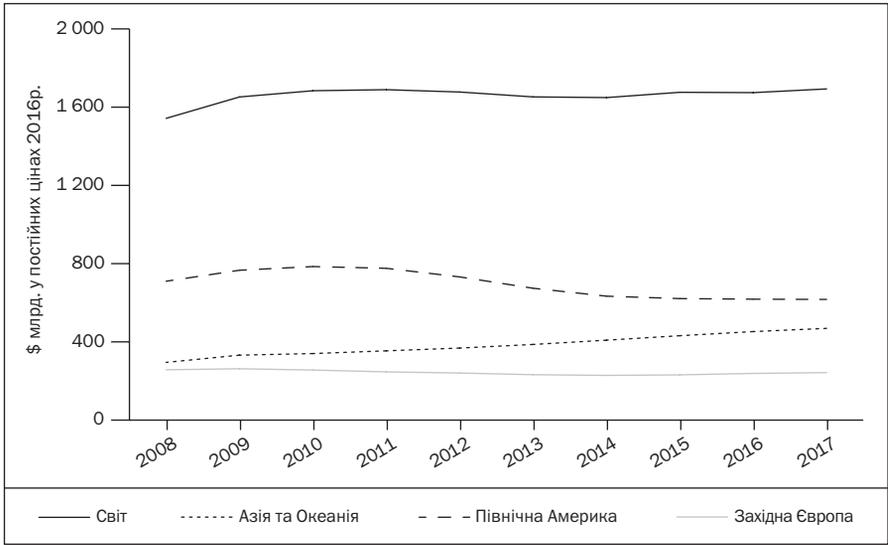
	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2017*
Світ	1 543	1 652	1 684	1 689	1 677	1 652	1 649	1 676	1 674	1 693	1 739
<i>Географічні регіони</i>											
Африка	30,4	31,6	(33,2)	(36,0)	(36,8)	40,3	41,5	(39,3)	(38,9)	(38,7)	(42,6)
Північна Африка	9,3	(10,4)	(11,4)	(14,3)	15,4	17,7	18,7	(19,1)	(19,5)	(19,1)	(21,1)
Субекваторіальна Африка	21,1	21,2	(21,8)	(21,7)	(21,4)	(22,6)	(22,8)	20,2	19,4	19,6	21,6
Америка	715	768	822	842	832	797	743	699	678	683	693
Центральна Америка та Карибський басейн	5,3	5,8	6,3	6,5	7,1	7,5	8,2	8,5	7,9	7,3	7,6
Північна Америка	710	766	785	776	732	674	634	621	618	617	630
Південна Америка	43,9	46,3	49,5	48,9	50,2	52,3	52,6	51,8	49,4	51,5	57,0
Азія та Океанія	295	332	340	354	368	387	409	431	453	469	477
Центральна і Південна Азія	52,8	60,6	61,5	62,7	63,1	63,2	66,6	68,3	74,0	77,8	82,7
Східна Азія	192	218	224	236	250	265	282	297	309	322	323
Океанія	21,6	23,2	23,5	23,1	22,3	22,1	23,9	26,2	28,6	28,4	29,9
Південно-Східна Азія	29,1	30,5	30,9	31,9	33,1	36,5	36,2	39,8	40,5	40,5	41,1
Європа	323	329	322	316	318	312	314	324	335	327	342
Центральна Європа	19,2	18,6	17,9	17,5	17,2	17,0	18,0	20,4	20,7	23,1	24,1
Східна Європа	46,2	47,5	48,2	51,8	59,6	62,4	67,1	72,3	75,5	61,5	72,9
Західна та Центральна Європа	257	263	256	247	241	232	229	231	239	243	245
Близький Схід	135	141	148	152	165	180	191
<i>Військовий тязар (тобто світові військові витрати як відсоток ВВП у поточних цінах у дол. США)</i>											
Світ	2,4	2,6	2,5	2,4	2,4	2,3	2,1	2,3	2,2	2,2	2,2
Африка	1,9	2,0	1,8	1,7	1,8	2,0	2,2	1,9	1,9	1,9	1,8

Америка	1,5	1,6	1,6	1,5	1,5	1,5	1,4	1,3	1,3	
Азія та Океанія	1,7	1,9	1,7	1,7	1,7	1,8	1,9	1,9	1,7	
Європа	1,8	1,8	1,6	1,6	1,5	1,5	1,6	1,6	1,6	
Близький Схід	4,0	4,7	4,4	4,6	5,0	5,1	5,8	5,5	5,2	
<i>Світові військові витрати на душу населення (є поточних цінах у дол. США)</i>	220	226	236	248	246	243	240	228	224	230

() – загальна сума країн, витрати яких становлять не менше, ніж 90% регіональних; “.” – оцінка не наводиться через дуже високу невпевність або брак даних.

Примітка: Загальні дані про світові та регіональні військові витрати є оцінками, що ґрунтуються на інформації з Бази даних СІПРІ про військові витрати. Якщо дані про військові витрати країни немає упродовж кількох років, то наводяться оцінки, що ґрунтуються на припущенні, що зміни військових витрат цієї країни є подібними до регіональних. Якщо зробити оцінку неможливо, то країни вилучаються із загальних даних. У загальних даних не враховані такі країни: Куба, Єрїтрея, Північна Корея, Сомалі, Сирія, Туркменістан та Узбекистан. Узагальнені дані за регіонами стосуються однакових груп країн за всі роки.

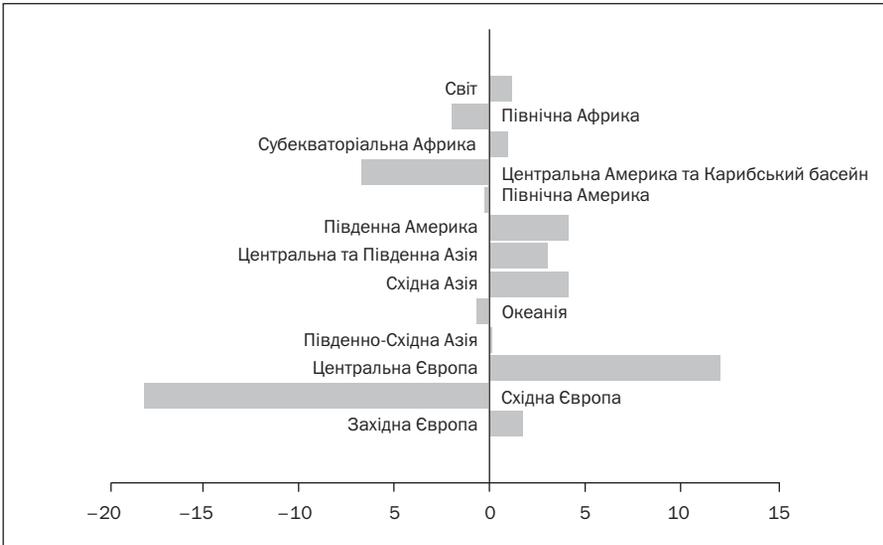
Джерела: База даних СІПРІ про військові витрати, <<https://www.sipri.org/databases/milex>> станом на травень 2018р.; Міжнародний валютний фонд, База даних “Перспективи світової економіки”, станом на жовтень 2017р.; Міжнародний валютний фонд, База даних світової фінансової статистики, станом на вересень 2017р.; Департамент ООН з економічних і соціальних питань, відділ народонаселення, станом на липень 2017р.

Діаграма 4.1. Військові витрати у 2008-2017рр. у регіонах з найбільшими рівнями витрат, порівняно з іншими регіонами

Тенденції військових витрат у 2008-2017рр.

У 2017р. світові військові витрати продовжили загалом висхідну тенденцію, хоча тенденція у 2008-2017рр. була відносно нестабільною: щорічне зростання – у 2008-2011рр., зменшення – у 2012-2014рр. і коливання витрат – у 2015-2016рр. На тенденції 2008-2017рр. впливали різні чинники. Зростання у 2008-2011рр. можна пояснити “глобальною війною США з тероризмом” та економічним бумом I половини 2000-х років. Наступне зменшення до 2014р. сталося, зокрема, через вивід американських військ з Афганістану та

Діаграма 4.2. Зміни військових витрат у 2016-2017рр. за субрегіонами.

Примітка: Оцінка змін військових витрат на Близькому Сході не надається, оскільки дані за 2015-2017рр. є дуже непевними. Однак у загальносвітових даних оцінка для Близького Сходу врахована. Узагальнені дані за регіонами стосуються однакових груп країн за всі роки. Докладніше про джерела та методи див. <<https://www.sipri.org/databases/milex/sources-and-methods>>.

Іраку, обмеження урядових витрат у США та запроваджені в багатьох країнах після 2009р. заходи жорсткої економії³. Тоді як витрати в Азії та Океанії продовжують тягнути світові військові витрати вгору, загальний ефект коливань військових витрат у Європі та на Близькому Сході з 2014р. – через падіння цін на нафту та занепокоєння питаннями безпеки – уповільнив світові темпи зростання.

У 2008-2017рр. найбільше зростання військових витрат на субрегіональному рівні спостерігалось у Північній Африці (105%) та у трьох субрегіонах Азії та Океанії: Східній Азії (68%), Центральній і Південній Азії (47%) та Південно-Східній Азії (39%; таблиця 4.2). Зростання в Північній Африці було результатом збільшення витрат в усіх чотирьох країнах, особливо в Алжирі. У Східній Азії військові витрати Китаю продовжували зростати синхронно з економічним розвитком і зростанням амбіцій світового лідера⁴. Збільшення витрат у Центральній і Південній Азії можна пояснити програмами закупівель Індії, а в Південно-Східній Азії – напруженістю з приводу Південнокитайського моря.

Натомість відбулося зменшення військових витрат у Північній Америці (13%), Субекваторіальній Африці (6,8%) і Західній Європі (5,7%). Падіння в Північній Америці (в Канаді і США) сталося через скорочення американського оборонного бюджету. Скорочення в Субекваторіальній Африці

³ Фльора О. «Військові витрати США». – *Щорічник СІПРІ 2015*, підрозділ II розділу 9.

⁴ Denyer, S., 'China's slowing economy leads to smallest increase in military spending in years', *Washington Post*, 4 Mar. 2016.

Таблиця 4.2. Основні статистичні дані військових витрат за регіонами, 2017р.

Регіон/субрегіон	Військові витрати, 2017р. (\$ млрд.)	Зміни (%)		Значні зміни, 2015р. (%) ^a			
		2016- 2017	2008- 2017	Збільшення		Зменшення	
Світ	1 739	1,1	9,8				
<i>Африка^b</i>	(42,6)	-0,5	28	Габон	42	Південний Судан	-56
Північна Африка	(21,1)	-1,9	105	Бенін	41	Чад	-33
Субекваторіальна Африка ^b	21,6	0,9	-6,8	Судан	35	Мозамбік	-21
				Малі	26	Кот-д'Івуар	-19
<i>Америка</i>	695	0,0	-11	Венесуела	20	Перу	-23
Центральна Америка та Карибський басейн ^c	7,6	-6,6	39	Болівія	16	Гватемала	-9,7
Північна Америка	630	-0,2	-13	Аргентина	15	Мексика	-8,1
Південна Америка	57,0	4,1	17	Уругвай	13	Тринідад і Тобаго	-7,5
<i>Азія та Океанія^d</i>	477	3,6	59	Філіппіни	21	М'янма	-28
Центральна і Південна Азія ^e	82,7	3,0	47	Камбоджа	21	Малайзія	-16
Східна Азія ^f	323	4,1	68	Непал	12	Бруней	-14
Океанія	29,9	-0,6	32	Бангладеш	7,2	Казахстан	-7,6
Південно-Східна Азія	41,1	0,1	39				
<i>Європа</i>	342	-2,2	1,4	Румунія	50	Росія	-20
Центральна Європа	24,1	12	20	Кіпр	22	Білорусь	-5,6
Східна Європа	72,9	-18	33	Литва	21	Грузія	-5,4
Західна Європа	245	1,7	-5,7	Латвія	21	Молдова	-4,4
<i>Близький Схід^g</i>	Ірак	17	Оман	-21
				Іран	15	Єгипет	-11
				Туреччина	9,7	Ліван	-9,1

() – непевна оцінка; “..” – немає даних.

^a У таблиці наведені країни з найбільшим зростанням або зменшенням в усіх регіонах, але не субрегіонах. Країни з військовими витратами за 2017р. менше \$100 млн., а в Африці – \$50 млн., не наводяться.

^b Дані не враховують Ерітрею і Сомалі.

^c Дані не враховують Кубу.

^d Дані не враховують Північну Корею, Туркменістан та Узбекистан.

^e Дані не враховують Туркменістан та Узбекистан.

^f Дані не враховують Північну Корею.

^g Оцінки СІПРІ для Близького Сходу за 2016-2017рр. немає. Приблизна оцінка для Близького Сходу (крім Сирії) врахована в загальносвітовому показнику.

Джерело: База даних СІПРІ про військові витрати, <<https://www.sipri.org/databases/milex>>, станом на травень 2018р.

пояснюється падінням військових витрат Анголи та Судану. У Західній Європі скорочення витрат в Італії, Іспанії і Великій Британії, невелике

зростання в Німеччині та незмінність військових витрат Франції зумовили загальне зменшення в субрегіоні у 2008-2017рр.

Країни з найвищими військовими витратами у 2017р.

15 країн з найвищими військовими витратами у 2017р. (*Top 15*) залишилися такими ж, як і у 2016р. (таблиця 4.3). Однак за цей рік сталися деякі зміни в рейтингах⁵. США (35% світових військових витрат) і Китай (13%) наразі витрачають найбільше у світі. Країни, що посідають місця з третього по п'яте, – Саудівська Аравія, Росія та Індія – починають відриватися від решти країн з *Top 15*: якщо кожна з цих країн у 2017р. виділяла на військо понад \$60 млрд., то всі інші країни з-поза першої п'ятірки витрачали менше \$50 млрд. (виняток – Франція, яка витратила \$57,8 млрд.). Саудівська Аравія потіснила з третього місця Росію – внаслідок зростання військових витрат Саудівської Аравії на 9,2% і падіння витрат Росії на 20%. Індія піднялась у рейтингу з шостого місця на п'яте.

Бразилія піднялась на два місця вгору – з 13-го на 11-те – після першого з 2014р. річного зростання військових витрат. Італія та Австралія опустились у рейтингу на один рядок кожна. Військові витрати Італії у 2017р. залишилися незмінними, тоді як Австралія вперше з 2013р. зменшила їх.

Аналіз військових витрат країн з *Top 15* упродовж минулих 10 років дає можливість виявити кілька різних тенденцій. Китай, Туреччина, Індія, Росія, Саудівська Аравія та Австралія значно збільшили військові витрати (більш ніж на 30%) у 2008-2017рр. Помірне зростання (на 10-30%) спостерігалось у Південній Кореї, Бразилії і Канаді. Невелике зростання (менше 10%) спостерігалось в Німеччині, Франції та Японії. Військові витрати зменшилися в Італії, Великій Британії та, найпомітніше, у США. Військові витрати США з 2008р. по 2017р. зменшилися на 14% (що еквівалентно \$95 млрд.).

П'ять з перших країн з *Top 15* – США, Індія, Велика Британія, Німеччина та Італія – у 2017р. спрямовували на військові витрати меншу частку свого ВВП, ніж у 2008р. Саудівська Аравія, Росія, Австралія і Канада збільшили частку військових витрат у ВВП, тоді як у Китаї, Франції, Японії, Південній Кореї, Бразилії та Туреччині ця частка залишилася незмінною. Серед країн з *Top 15* Саудівська Аравія залишилася країною з найбільшим військовим тягарем – 10% ВВП, тоді як у Японії військове навантаження було найменшим – 0,9% ВВП.

Сполучені Штати Америки

Військові витрати США у 2017р. – \$610 млрд. – були дещо нижчими (на 0,5%), ніж у 2016р. Країна, як і раніше, витрачає найбільше у світі – у 2,7 разу більше за другу за військовими витратами країну, Китай (див. нижче). Однак

⁵ ОАЕ мали б бути у 2017р. в *Top 15*, імовірно, десь на 11-15 місцях, але через брак даних з 2014р. зробити обґрунтовану оцінку їх військових витрат неможливо.

Таблиця 4.3. *Топ 15* країн з найвищими військовими витратами у 2017р.

Дані наведені в дол. США в поточних цінах і за поточними обмінними курсами. Зміни наведені в реальних цінах за постійним курсом дол. США (2016р.). Сума складових може не збігатися з підсумковим показником через округлення.

Місце			Військові витрати, Зміни, 2017 2008-		Частка ВВП (%) ^b		Частка у світових військових витратах, 2017 (%)
2017	2016 ^a	Країна	(\$ млрд.)	2017 (%)	2017р.	2008р.	
1	1	США	610	-14	3,1	4,2	35
2	2	Китай	[228]	110	[1,9]	[1,9]	[13]
3	4	Саудівська Аравія	[69,4]	34	[10]	7,4	[4,0]
4	3	Росія	66,3	36	4,3	3,3	3,8
5	6	Індія	63,9	45	2,5	2,6	3,7
Разом Топ 5			1 038	60
6	5	Франція	57,8	5,1	2,3	2,3	3,3
7	7	Велика Британія	47,2	-15	1,8	2,3	2,7
8	8	Японія	45,4	4,4	0,9	0,9	2,6
9	9	Німеччина	44,3	8,8	1,2	1,3	2,5
10	10	Південна Корея	39,2	29	2,6	2,6	2,3
Разом Топ 10			1 271	73
11	13	Бразилія	29,3	21	1,4	1,4	1,7
12	11	Італія	29,2	-17	1,5	1,7	1,7
13	12	Австралія	27,5	33	2,0	1,8	1,6
14	14	Канада	20,6	13	1,3	1,2	1,2
15	15	Туреччина	18,2	46	2,2	2,2	1,0
Разом Топ 15			1 396	80
Усього у світі			1 686	9,8	2,2	2,4	100

[] – оціночні дані.

^a Рейтинг 2016р. ґрунтується на оновлених даних про військові витрати за 2017р. у поточному виданні Баз даних СППРІ про військові витрати. Таким чином, він може відрізнятися від рейтингу 2016р., наведеного в *Щорічнику СППРІ 2017* та інших публікаціях СППРІ у 2017р.

^b Дані про військові витрати як частку ВВП ґрунтуються на оцінці ВВП за 2017р. у базах даних Міжнародного валютного фонду стосовно перспектив світової економіки, станом на жовтень 2017р., та світової фінансової статистики, станом на вересень 2017р.

Джерело: База даних СППРІ про військові витрати, станом на травень 2018р.; Міжнародний валютний фонд, База даних “Перспективи світової економіки”, станом на жовтень 2017р.; Міжнародний валютний фонд, База даних світової фінансової статистики, станом на вересень 2017р.; Департамент ООН з економічних і соціальних питань, відділ народонаселення, станом на липень 2017р.

військові витрати США у 2017р. були на 22% нижчими за максимум, досягнутий у 2010р., який можна пояснити “сплеском” американської військової активності в Афганістані та Іраку⁶.

⁶ White House, Office of the Press Secretary, ‘Remarks by the President in address to the nation on the way forward in Afghanistan and Pakistan’, 1 Dec. 2009.

Загальні військові витрати США складаються з фактичних витрат, що фінансуються з: (а) “базового бюджету”, тобто видатків на регулярну діяльність Міністерства оборони (МО); (б) видатків Міністерства енергетики на американський ядерний арсенал; (в) військових видатків інших міністерств; (г) видатків на закордонні операції у надзвичайних ситуаціях (*Overseas Contingency Operations*), з яких фінансуються бойові операції в усьому світі; (д) видатків Державного департаменту на закордонну військову допомогу⁷.

Нездатність узгодити план скорочення бюджетного дефіциту США в контексті впливу на урядові надходження світової фінансової кризи 2008р. призвела до ухвалення у 2011р. Закону про контроль над бюджетом (*Budget Control Act, BCA*)⁸. Закон обмежує до 2021р. витрати Уряду США з метою зменшення зростаючого дефіциту країни⁹. Після ухвалення *BCA* переговори про бюджет, включно з оборонним бюджетом, відбуваються дедалі складніше та демонструють зростаючу поляризацію у політикумі США – як у палатах Конгресу США, так і між Конгресом і Президентом¹⁰. Обрання у 2016р. Президентом США республіканського кандидата Д.Трампа не дуже змінило цю динаміку¹¹.

У 2017р. подальша неузгодженість призвела до майже п’ятимісячної затримки ухвалення бюджету на 2018 фінансовий рік (ф.р.), що охоплює період з 1 жовтня 2017р. по 30 вересня 2018р. Під час затримки Конгрес ухвалював короткострокові “резолуції про подовження” для забезпечення роботи урядових органів¹².

19 жовтня 2017р. Сенат ухвалив запропонований республіканцями оборонний бюджет на 2018 ф.р., який пройшов обговорення в Палаті представників і був підписаний Президентом 8 лютого 2018р.¹³ Як і обіцяв Д.Трамп під час президентської кампанії, схвалений військовий бюджет на 2018р. означав значне збільшення (до \$700 млрд.) військових витрат, порівняно з \$610 млрд. у 2017р.¹⁴ Більший оборонний бюджет має забезпечити збільшення чисельності особового складу, а також масштабні програми модернізації озброєнь – як звичайних, так і ядерних. Ці проекти впливають з нової Стратегії

⁷ Загальні витрати США на військову допомогу у 2017р. склали \$7 млрд., або близько 1,1% усіх військових витрат США. Див.: US Department of State, *Congressional Budget Justification: Department of State, Foreign Operations, and Related Programs, Fiscal Year 2018* (US Department of State: Washington, DC, 23 May 2017).

⁸ Budget Control Act of 2011, US Public Law no.112-25, signed into law 2 Aug. 2011.

⁹ *BCA* передбачає \$1 трлн. економії у 2012-2021рр. Про *BCA* та його причини див.: Шьон Е., Перло-Фрімен С. “Військові витрати США та бюджетна криза 2011р.” – *Щорічник СІПІ 2012*, підрозділ III розділу 4.

¹⁰ Pew Research Center, ‘The partisan divide on political values grows even wider’, 5 Oct. 2017.

¹¹ Foran, C., ‘America’s political divide intensified during Trump’s first year as president’, *The Atlantic*, 5 Oct. 2017.

¹² Як правило, резолюції про подовження видатків, призначених міністерствам і відомствам, ґрунтуються на розподілі бюджетних асигнувань попереднього року.

¹³ Gambino, L., ‘Senate passes Trump’s budget, a first step towards contentious tax reform’, *The Guardian*, 20 Oct. 2017.

¹⁴ McCarthy, T., ‘Does the US really need a huge boost in military spending?’, *The Guardian*, 9 Feb. 2018.

Таблиця 4.4. Складові оцінок СІПРІ військових витрат Китаю у 2013-2017рр.

Якщо не зазначене інше, дані наведені у млрд. юанів у поточних цінах. Сума складових може не збігатися з підсумковим показником через округлення.

	2013	2014	2015	2016	2017
Національний оборонний бюджет (центральний і місцевий)	741	829	908	977	1 046
Народна збройна поліція	139	157	164	178	196
Додаткові витрати на військові НДДКР	[116]	[120]	[122]	[132]	[140]
Виплати демобілізованим	68	70	76	86	92
Додаткові витрати на військове будівництво	[45]	[49]	[52]	[56]	[60]
Імпорт озброєнь	[3,7]	[8,6]	[9,3]	[8,4]	[11]
Надходження НВАК від комерційної діяльності	[1,0]	[1,0]	[1,0]	[1,0]	[1,0]
Усього	1 115	1 233	1 333	1 437	1 544
Усього в млрд. дол. США (в поточних цінах)	180	201	214	216	228

[] – оціночні дані; НВАК – Народно-визвольна армія Китаю (*People's Liberation Army, PLA*); НДДКР – науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи (*research, development, testing and evaluation, RDT&E*).

Джерела: База даних СІПРІ про військові витрати, <<https://www.sipri.org/databases/milex>>, станом на травень 2018р.; Міністерство фінансів Китаю, різні документи.

національної безпеки, в якій Китай і Росію називаються противниками США, що “кидають виклик [американській] могутності, впливу та інтересам”¹⁵.

Наслідком змін оборонного бюджету США останніх років є загальна невизначеність робочих процесів і брак ясності стосовно рівня військових витрат США – як поточних, так і на найближчу перспективу. Спорі між Конгресом та Адміністрацією і між політичними партіями, а також застосування резолюцій про подовження видатків зробили й без того складний бюджетний процес у США ще менш зрозумілим для громадськості в умовах значної поляризації політичного життя.

Китай

Китай, який за військовими витратами посідає друге місце у світі, у 2017р. виділив на своє військо, за оцінками, \$228 млрд., що на 5,6% більше, ніж у 2016р. Зростання китайських військових витрат, як і раніше, відповідає урядовій практиці попередніх років і є пропорційним зростанню ВВП з урахуванням інфляції. Отже, у 2017р. військове навантаження залишилося на рівні 1,9% ВВП. Якщо Китай збереже цей підхід, то зростання військових витрат уповільниться, оскільки економіка країни “зріє”, зростання

¹⁵ White House, *National Security Strategy of the United States of America* (White House: Washington, DC, Dec. 2017), p.2; Gordon, M.R., ‘Trump plans shift to US security strategy’, *Wall Street Journal*, 18 Dec. 2017.

стабілізується та уповільнюється. Зростання витрат у 2017р. було найменшим з 2010р., а рівень зростання не був таким низьким з 1995р.

Китай щороку публікує національний оборонний бюджет, але без охоплення важливих додаткових елементів загальних військових витрат – вони ховаються в інших статтях державного бюджету (таблиця 4.4). Дані про окремі з цих додаткових елементів можна знайти в офіційних джерелах як мінімум за деякі роки (наприклад, про видатки на Народну збройну поліцію і виплати демобілізованим), але даних про інші статті (додаткові витрати на військові НДДКР, військове будівництво, витрати на імпорт озброєнь) немає або вони є неповними чи ненадійними. Як наслідок, оцінка загальних військових витрат Китаю містить значний елемент невизначеності¹⁶.

Важливим елементом військових витрат Китаю, який наразі не враховується в оцінці СІПРІ, є “пенсійні розрахунки” (*tuiyi ānzhì*) – виплати військовим, які залишають службу. Однак у 2015р. Китай оголосив про заплановану реорганізацію НВА, що передбачала скорочення до 2017р. 300 тис. військовослужбовців¹⁷. Це призвело до “стрибка” у статті пенсійних виплат національного бюджету – на 26%, з 47,4 млрд. юанів (\$7,7 млрд.) у 2014р. до 59,6 млрд. юанів (\$9,6 млрд.) у 2015р., – і ці витрати залишалися на такому рівні у 2016р. (даних за 2017р. ще немає). З появою нової інформації про цю статтю витрат СІПРІ перегляне свою методику та за потреби змінить відповідним чином оцінку військових витрат Китаю.

Регіональні тенденції

Африка

Військові витрати в Африці у 2017р. в реальних цінах мало змінилися – сталося невелике скорочення (на 0,5%) до близько \$42,6 млрд.¹⁸ Цим скороченням була продовжена низхідна тенденція після піку 2014р. (таблиця 4.1). Проте, попри наступне скорочення три роки поспіль, військові витрати Африки у 2017р. ще були на 28% вищими, ніж у 2008р.

Військові витрати в Північній Африці скоротилися вперше з 2006р. – на 1,9%, до близько \$21,1 млрд. у 2017р. Проте, витрати у 2017р. були на 105% вищими, ніж у 2008р. На Алжир припадає близько половини військових витрат Північної Африки і чверть – усієї Африки. Військові витрати Алжиру у 2017р. зменшилися на 5,2%, до \$10,1 млрд. Це сталося вперше з 2003р. і лише вдруге – з 1995р. Зменшення витрат у 2017р. можна пояснити насамперед низькою ціною нафти і продовженням зменшення урядових надходжень від видобутку вуглеводнів, що зумовило високий дефіцит бюджету, зменшило національні резерви Алжиру (з 43% ВВП у 2009р. до лише 4,6% у 2016р.) та його валютні резерви, значно збільшило внутрішні

¹⁶ Методику оцінки СІПРІ військових витрат Китаю див.: Перло-Фрімен С. “Військові витрати Китаю”. – *Щорічник СІПРІ 2016*, підрозділ III розділу 13.

¹⁷ Perliz, J., ‘China to raise military spending, but less than in recent years’, *New York Times*, 4 Mar. 2017; China Armed Forces, ‘Experts’ comments on defense and military reform’, *Xinhua*, 27 Jan. 2016.

¹⁸ Ця загальна сума не враховує Єгипту і Сомалі, для яких неможливо зробити надійні оцінки для внесення до регіональних підсумків.

запозичення та викликало зменшення державних витрат (на 5,8% у 2016р.; у 2017р. очікується подальше зменшення)¹⁹.

Військові витрати в Субекваторіальній Африці у 2017р. склали \$21,6 млрд. – на 0,9% більше, ніж у 2016р., але на 6,8% менше, ніж у 2008р. Висхідну тенденцію спричинив сплеск військових витрат Судану у 2017р., але це частково компенсувалося зменшенням витрат трьох з чотирьох країн субрегіону з найбільшими витратами – Анголи, Нігерії і Південної Африки. Головним тут було продовження падіння військових витрат Анголи, які у 2017р. зменшилися на 16%, до \$3,1 млрд. Через урядові заходи жорсткої економії військові витрати впали на 61% після піку у 2014р.²⁰ Ангола, рівень військових витрат якої був колись найвищим в Субекваторіальній Африці (у 2014р. – 26% витрат субрегіону), опустилася у 2016р. на друге місце і на третє – у 2017р. (14% витрат субрегіону), після Судану та Південної Африки (підрозділ II).

Значні скорочення військових витрат у 2017р. сталися також у Південному Судані (-56%), Чаді (-33%), Мозамбіку (-21%) та Кот-д'Івуарі (-19%). Скорочення військових витрат Кот-д'Івуару – вперше з 2013р. – є наслідком різкого падіння світових цін на какао, головний експортний товар країни, що призвело до скорочення бюджету у 2017р. приблизно на \$413 млн., а військових витрат – на \$117 млн.²¹ Військові витрати Чаду в різні роки різко коливалися: падіння на 33% у 2017р. сталося після збільшення на 42% у 2016р. і падіння на 37% у 2015р. Падіння 2017р. можна пояснити поєднанням таких чинників, як вивід військ, що воювали з Боко Харам у Нігері, низькі надходження від нафти та поглиблення економічної кризи²². У Південному Судані, через поновлення бойових дій між Суданською народно-визвольною армією (*Sudan People's Liberation Army, SPLA*) та опозиційним крилом Суданського народно-визвольного руху (*Sudan People's Liberation Movement-in-Opposition, SPLMA-IO*) можна було очікувати на зростання військових витрат, але погіршення економічних умов (падіння надходжень від нафти, стрибок цін на продовольство, знецінення валюти та гіперінфляція) призвели у 2017р. до їх подальшого скорочення²³.

Активізація бойових дій між Урядом Судану та повстанцями в Дарфурі з середини 2017р. спричинила у 2017р. значне зростання військових витрат

¹⁹ International Monetary Fund (IMF), *Algeria: Staff Report for the 2017 Article IV Consultation*, IMF Country Report no.17/141 (IMF: Washington, DC, 11 May 2017).

²⁰ International Monetary Fund (IMF), *Angola: Staff Report for the 2016 Article IV Consultation*, IMF Country Report no.17/39 (IMF: Washington, DC, 23 Dec. 2016).

²¹ 'Ivory Coast to cut budget spending by 10 pct on low cocoa prices—president', Reuters, 20 Apr. 2017; Monnier, O., 'Ivory coast cuts budget as cocoa decline slashes export earnings', Bloomberg Markets, 12 May 2017.

²² International Monetary Fund (IMF), *Chad: Third and Fourth Reviews under the Extended Credit Facility Arrangement, and Requests for Waivers of Nonobservance of Performance Criteria, Augmentation of Access, Extension of the Current Arrangement, and Rephasing of Disbursements*, IMF Country Report no.16/364 (IMF: Washington, DC, 28 Oct. 2016); Balima, B. and Farge, E., 'Chad withdraws troops from fight against Boko Haram in Niger', Reuters, 12 Oct. 2017.

²³ Pinaud, M., 'South Sudan—November 2017 update', 27 Dec. 2017, Armed Conflict Location and Event Data Project (ACLED), 27 Dec. 2017; Soi, C., 'There are no clear winners in South Sudan's war', Al Jazeera, 20 Apr. 2017; International Monetary Fund (IMF), *Republic of South Sudan: Staff Report for the 2016 Article IV Consultation*, IMF Country Report no.17/73 (IMF: Washington, DC, 28 Feb. 2017).

Судану – на 35%, до \$4,4 млрд.²⁴ Затишшя бойових дій у 2015р. збіглося з найнижчим рівнем військових витрат Судану з початку у 2003р. збройного конфлікту в Дарфурі. Але наступні спроби військового реагування Уряду на події у Дарфурі зумовили зростання військових витрат Судану у 2016-2017рр. до найвищого в Субекваторіальній Африці рівня²⁵.

Габон у 2017р. показав найвище відносне зростання військових витрат з усіх країн Африки. Попри скорочення державного бюджету Габону у 2017р. на 17%, його військові витрати зросли на 42%, до \$299 млн. Габон посів третє місце за військовими витратами у Західній Африці – після Нігерії і Кот-д’Івуару.

Військові витрати Нігерії у 2017р. шостий рік поспіль зменшувалися – на 4,2%, до \$1,6 млрд., – попри продовження військових дій проти Боко Харам. Військові витрати ПАР, другої за витратами країни Субекваторіальної Африки, стабілізувалися на рівні \$3,6 млрд. з незначним зростанням у 2017р. на 1,9%.

Америка

Військові витрати в Америці у 2017р. (\$695 млрд.) не змінилися, порівняно з 2016р., але були на 11% нижчими, ніж у 2008р. Витрати двох країн Північної Америки (Канади і США) склали 91% загальної суми в Америці. Загальні військові витрати Північної Америки (\$630 млрд.) були на 0,2% нижчими, ніж у 2016р., і на 13% – ніж у 2008р. Військові витрати Південної Америки у 2017р. вперше з 2014р. зросли на 4,1%, до \$57 млрд., довівши сумарне зростання з 2008р. до 17%. У 2016-2017рр. військові витрати Центральної Америки та Карибського басейну зменшилися на 6,6%, до \$7,6 млрд., але були на 39% вищими за загальні витрати у 2008р. Сумарні військові витрати у Південній і Центральній Америці та Карибському басейні склали у 2017р. \$64,6 млрд., що було на 2,7% вище, ніж у 2016р., і на 19% – ніж у 2008р.

Зростання військових витрат у Південній Америці на 4,1% можна пояснити насамперед їх зростанням в Аргентині (на 15%, до \$5,7 млрд.) і Бразилії (на 6,3%, до \$29,3 млрд.). До змін військових витрат Аргентини за минулий рік (з 2016р. по 2017р.) слід ставитися обережно через постійні суттєві відмінності між запланованими та фактичними витратами. Кожного року, починаючи з 1991р., фактичні військові витрати в середньому становили лише 94% запланованих бюджетом витрат на відповідний рік. Тому запланований військовий бюджет 2017р. у \$5,7 млрд. може означати фактичні військові витрати близько \$5,3 млрд. після повідомлень про освоєння коштів у 2018р., тобто значно нижче від заявленого річного зростання на 6-7%.

Зростання військових витрат Бразилії виглядає несподіванкою на фоні нинішнього економічного і політичного безладу у країні. Подовження терміну

²⁴ Nuba Reports, 'A new conflict in Darfur, more displaced', 1 June 2017.

²⁵ United Nations, Security Council, Final report of the panel of experts on the Sudan established pursuant to Resolution 1591 (2005), 22 Dec. 2016, S/2017/22, 9 Jan. 2017.

досягнення бездефіцитності урядового бюджету (до 2020р.) та виділення додаткових коштів (\$4,1 млрд.), схоже, позитивно вплинуло на всі головні сектори фінансування (витрати на освіту, охорону здоров'я, військові витрати), що призвело до зростання частки цих витрат у загальних видатках Уряду у 2017р., порівняно з 2016р.²⁶ Військові витрати в обсязі \$29,3 млрд. є третьою найбільшою статтею урядових витрат після охорони здоров'я та освіти.

У змінах військових витрат у Центральній Америці та Карибському басейні найбільша роль належить Мексиці, на яку припадає 76% витрат субрегіону. Після багатьох років неофіційної участі військових у боротьбі з мексиканськими наркокартелями Закон про внутрішню безпеку 2017р. нарешті формалізував їх роль. Однак економічні негаразди (зокрема, високий дефіцит бюджету та державний борг) продовжують обмежувати урядові видатки²⁷. Військові витрати Мексики у 2017р. в обсязі \$5,8 млрд. були на 8,1% нижчими, ніж у 2016р., що означало їх скорочення другий рік поспіль.

Азія та Океанія

Військові витрати в Азії та Океанії у 2017р. склали \$477 млрд., що на 3,6% більше, ніж у 2016р. Це було найменше річне зростання після 2,4% у 2010р.

Військові витрати в регіоні у 2008-2017рр. зросли на 59%²⁸. Найбільше відносне зростання показали Камбоджа (332%), Бангладеш (123%), Індонезія (122%) і Китай (110%). Також суттєвим (від 40% до 100%) було зростання В'єтнаму, Філіппін, Киргизстану, М'янми, Пакистану, Непалу та Індії. Військові витрати за 10-річний період зменшилися лише в п'яти країнах Азії та Океанії: Тимор-Леште, Афганістані, Фіджі, Малайзії і Брунеї. Частка військових витрат Азії та Океанії зросла з 17% світових у 2008р. до 27% у 2017р. – переважно через значне зростання витрат Китаю. Крім того, в Азії та Океанії розташовані п'ять з 15 країн з найвищими у світі рівнями військових витрат у 2017р.: Китай (2-ге місце), Індія (5-ге), Японія (8-ме), Південна Корея (10-ге) та Австралія (13-ге).

Багато держав Азії виконують довгострокові плани модернізації військового потенціалу. Напруженість, що існує між багатьма державами Азії, залишається головним чинником зростання військових витрат у регіоні²⁹.

²⁶ Ayres, M. and Cascione, S., 'Brazil softens budget deficit goals through 2020', Reuters, 16 Aug. 2017; Cascione, S., 'Update 1: Brazil frees up \$4 billion in 2017 gov't spending', Reuters, 22 Sep. 2017.

²⁷ Agren, D., 'Amid criticism, Mexico is on track to strengthen military's role in fighting crime', *Washington Post*, 10 Dec. 2017; Webber, J., 'Mexico steps up austerity plans in 2017 budget' *Financial Times*, 9 Sep. 2016; Ley de Seguridad Interior, *Diario Oficial de la Federación*, vol.771, no.18 (21 Dec. 2017).

²⁸ Даних за 2008-2017рр. немає стосовно Північної Кореї, Туркменістану та Узбекистану, і вони не враховані в загальних даних за Азію та Океанію. У загальній сумі враховані неповні дані стосовно Таджикистану, що вказують на зростання там військових витрат. Дані стосовно Лаосу є надто неповними для визначення будь-якої чіткої тенденції.

²⁹ Tellis, A.J., Marble, A. and Tanner, T. (eds), *Strategic Asia 2010-11: Asia's Rising Power and America's Continued Purpose* (National Bureau of Asian Research: Seattle, WA, 2010); Tweed, D., 'China tensions fuel acceleration in military spending in Asia', Bloomberg, 22 Feb. 2016.

Наразі напруженість спостерігається, зокрема, між (а) Північною Кореєю, Південною Кореєю та Японією на Корейському півострові; (б) Китаєм і Японією у Східнокитайському морі; (в) Китаєм і кількома країнами Південно-Східної Азії через претензії у Південнокитайському морі; (г) Індією і Пакистаном; (д) Індією і Китаєм.

Військові витрати Китаю, що оцінюються у \$228 млрд., склали 48% регіональної суми та були у 3,6 разу більшими за витрати Індії – другої країни регіону за військовими витратами. Частка витрат Китаю у світових витратах зросла з 5,8% у 2008р. до 13% у 2017р.

Військові витрати Індії у 2017р. становили \$63,9 млрд., що на 5,5% більше, ніж у 2016р., і на 45% – ніж у 2008р. Індійський Уряд планує модернізацію і підвищення оперативних спроможностей своїх збройних сил і створення власних потужностей з виробництва озброєнь³⁰. Обидва напрями принаймні частково пояснюються напруженістю у відносинах з Китаєм і Пакистаном.

Військові витрати Японії у 2017р. становили \$45,4 млрд.; збільшення, порівняно з 2016р., становило 0,2% і 4,4% – порівняно з 2008р. Хоча в основі стратегії безпеки Японії залишається відчуття загрози з боку Китаю і Північної Кореї, вона намагається також підвищити ефективність та оптимізувати свої збройні сили³¹.

Європа

Військові витрати в Європі – \$342 млрд. у 2017р. – склали 20% світових. Вони були на 2,2% нижчими, ніж у 2016р., і лише на 1,4% вищими, ніж у 2008р. З 2016р. по 2017р. військові витрати в Центральній Європі зросли на 12%, до \$24,1 млрд., а в Західній Європі – на 1,7%, до \$245 млрд., зменшилися на 18% у Східній Європі, до \$72,9 млрд. Упродовж 2008-2017рр. військові витрати у Центральній і Східній Європі зросли на 20% і 33%, відповідно, тоді як у Західній Європі – зменшилися на 5,7%.

Чотири країни з *Top 15* 2017р. розташовані в Західній Європі: Франція (6-те місце), Велика Британія (7-ме), Німеччина (9-те) та Італія (12-те). Всі вони є членами НАТО. У 2017р. на них разом припадало 10% світових військових витрат, проти 15% – у 2008р. Загальне зменшення їх частки у світових військових витратах яскраво ілюструє зміну співвідношення між цими найбільшими західноєвропейськими країнами та Китаєм у 2008-2017рр. У 2008р. сумарні витрати цих чотирьох європейських країн перевищували китайські у 2,6 разу, але у 2017р. вони становили лише 78% витрат Китаю.

Витрати Франції зменшилися у 2017р. на 1,9%, до \$57,8 млрд. – уперше після завершення у 2013р. заходів жорсткої економії. Це не було

³⁰ Jaitley, A., Indian Minister of Finance, 'Budget 2018-2019', Speech to the Lok Sabha, 1 Feb. 2018; Magnus, G., 'Belt and road initiative stokes India-China confrontation', *Nikkei Asian Review*, 27 Feb. 2018.

³¹ Japanese Ministry of Defense (MOD), *Defense Programs and Budget of Japan: Overview of FY2017 Budget Request* (MOD: Tokyo, Aug. 2016).

неочікуваним після обіцянки нового Уряду Франції скоротити оборонний бюджет на 2017р. для зменшення бюджетного дефіциту країни³².

Натомість Німеччина у 2017р. збільшила військові витрати на 3,5% – після зростання на 4,2% у 2016р. Витрати в сумі \$44,3 млрд. у 2017р. були найвищими з 1999р. Це сталося після публікації Урядом у 2016р. Білої книги з питань оборони. В ній Уряд зазначив, що велика кількість кризових ситуацій у світі та підвищені очікування зростання ролі Німеччини, яку вона має відігравати у світовій безпеці, вимагають зміцнення її збройних сил і суттєвого збільшення військових витрат³³. Він оголосив довгострокову мету – збільшення військових витрат не менше 2% ВВП, як того вимагають зобов'язання перед НАТО, але не визначив чіткого терміну³⁴. Судячи з ВВП Німеччини у 2017р., досягнення завдання НАТО наблизить її військові витрати до \$70 млрд., що є найвищим рівнем у Європі. Поставлена мета спричинила у 2017р. дебати між партіями урядової коаліції про темпи майбутнього зростання військових витрат³⁵.

Британські військові витрати у 2017р. зросли на 0,5%, до \$47,2 млрд. Таке зростання в реальних цінах відповідає заяві від травня 2017р. про те, що оборонний бюджет зростатиме мінімум на 0,5% вище за рівень інфляції, що здійснювалося попередніми роками³⁶. Британське МО оцінює військове навантаження Великої Британії близько 2,2% ВВП – вище за вимогу НАТО (не менше 2%)³⁷. Однак СІПРІ оцінює цю частку в 1,8% у 2017р. Цю розбіжність можна пояснити відмінностями у визначенні військових витрат. Визначення СІПРІ не враховує негрошові витрати, такі, як знецінення, або амортизація військових активів, яка у 2017р. склала близько \$12 млрд. Якщо додати цю суму до даних СІПРІ, то військове навантаження Великої Британії сягне 2,2% ВВП і відповідатиме показнику, наведеному МО.

Сумарні військові витрати країн Центральної Європи у 2017р. зросли на 12%, до \$24,1 млрд. Усі країни, крім двох – Боснії і Герцеговини та Сербії – збільшили військові витрати у 2017р., переважно через відчуття загрози з боку Росії³⁸. Хоча найбільше в Центральній Європі у 2017р. витратила Польща, на яку припадало 42% субрегіональної суми, відносно зростання було найвищим у Румунії: її військові витрати зросли на 50%, порівняно з 2016р., через реалізацію нею плану військових закупівель, модернізації і розширення спроможностей на період 2017-2026рр. Весь план

³² Rubin, A.J., 'France's top general resigns in dispute over military spending', *New York Times*, 19 July 2017.

³³ German Government, *Weissbuch 2016 Zur Sicherheitspolitik und zur Zukunft der Bundeswehr* (German Ministry of Defence: Berlin, July 2016).

³⁴ Докладніше про вимогу НАТО див., наприклад: North Atlantic Council, 'Wales summit declaration', Press Release (2014) 120, 5 Sep. 2014.

³⁵ Werkhäuser, N., 'Mehr Geld fürs Militär?', *Deutsche Welle*, 8 Aug. 2017.

³⁶ Merrick, R., 'Theresa May pledges to increase defence spending after military chiefs warn UK losing the ability to fight wars', *The Independent*, 10 May 2017.

³⁷ Див., наприклад: British Ministry of Defence, 'UK defence in numbers', Sep. 2017.

³⁸ Pezard, S. et al., *European Relations with Russia: Threat Perceptions, Responses and Strategies in the Wake of the Ukrainian Crisis*, Research Report no.1579 (RAND Corporation: Santa Monica, CA, 2017).

має коштувати \$11,6 млрд. і вже наблизив частку військових витрат Румунії до вимог НАТО – 2% ВВП. Країна вперше досягла цього рівня після вступу до НАТО у 2004р.³⁹ Помітне зростання річних витрат у субрегіоні спостерігалось також у Латвії і Литві, в обох – на 21%.

Військові витрати у Східній Європі у 2017р. склали \$72,9 млрд., що на 18% менше, ніж у 2016р. Таке падіння витрат ламає висхідну тенденцію, що розпочалася у 1998р.: упродовж 1998-2016рр. військові витрати у Східній Європі щороку зростали в реальних цінах і в 2016р. їх загальне зростання становило майже 400%.

Зниження військових витрат у Східній Європі майже повністю сталося через їх скорочення в Росії, на яку у 2017р. припадав 91% субрегіональної суми. З 2009р. військові витрати Росії спрямовувалися на прискорену програму придбання нової техніки та модернізацію оборонних підприємств⁴⁰. Ця програма мала тривати як мінімум до 2020р. або 2025р. Однак російська економіка з 2014р. стикнулася з рядом складнощів, включно зі значним скороченням надходжень від нафти, і відтоді урядові витрати зменшуються. Це не впливало на оборонний бюджет до 2017р., коли він зменшився вперше з 1998р. У 2017р. військові витрати Росії становили \$66,3 млрд., що в реальних цінах на 20% менше, ніж у 2016р. Слід зауважити, однак, що Уряд Росії у 2016р. здійснив одноразову виплату близько \$11,8 млрд. (793 млрд. руб.) російським виробникам озброєнь, що збільшило річні витрати понад звичайний рівень. Росія планує у 2018-2020рр. зберігати витрати на нижчому рівні, що означає суттєве зменшення бюджету модернізації військ у 2011-2020рр. відносно запланованого спочатку – майже на 40%⁴¹. Скорочення витрат у 2017р. зменшило військове навантаження Росії до 4,3% ВВП, порівняно з 5,5% у 2016р.

Військові витрати України у 2017р. становили \$3,6 млрд. Хоча номінальні витрати зросли на 10%, через високу інфляцію військові витрати в реальних цінах зменшилися на 2,0%. Це схоже на зміни у 2016р. і дуже відрізняється від стрімкого зростання в реальних цінах у 2014-2015рр., відбиваючи затишшя в конфлікті на сході України з 2016р.⁴² Втім, залишається стурбованість можливістю повторної ескалації конфлікту, оскільки сутички між урядовими військами та заколотниками тривали і в 2018р. Покращення економічної ситуації в Україні з 2016р. дозволило їй зменшити частку військових витрат у ВВП з високих 4,0% у 2015р. до 3,4% у 2017р.⁴³

³⁹ 'Romania commits to keep annual defence spending at 2 pct of GDP until 2026', Reuters, 1 Aug. 2017; Wezeman, S.T. and Kuimova, A., 'Romania and Black Sea security', SIPRI Background Paper, forthcoming 2018.

⁴⁰ Про державну програму озброєння Росії (Государственная программа вооружения, ГПВ) див., наприклад: Перло-Фрімен С. "Військові витрати, реформа та реструктуризація Збройних сил Росії". – *Щорічник СІПРІ 2013*, підрозділ III розділу 3.

⁴¹ Cooper, J., 'Military spending in Russia's draft federal budget, 2018-20', Unpublished research note, 2 Oct. 2017.

⁴² Про конфлікт в Україні див. підрозділ IV розділу 2 цього видання. Див. також: Wezeman, S.T. and Kuimova, A., 'Ukraine and Black Sea security', SIPRI Background Paper, forthcoming 2018.

⁴³ World Bank, 'Ukraine economy update', 4 Apr. 2017.

Близький Схід

На Близькому Сході розташовані сім з 10 країн з найвищим військовим тягарем у світі у 2017р.⁴⁴ Але через брак точних даних кількох країн СПІРІ не оцінював загальні військові витрати на Близькому Сході у 2017р. Це, зокрема, Катар і ОАЕ, – які, з огляду на відомі великі закупівлі озброєнь і високий рівень військових витрат у попередні роки, належать до лідерів за військовими витратами, – а також Сирія і Ємен.

Сумарні військові витрати країн, про які є дані, демонструють постійне зростання у 2009-2015рр., що дає загальне зростання за ці роки на 41%. Але з падінням цін на нафту витрати цих країн у 2015-2016рр. скоротилися на 16%. У 2017р. їх витрати знову зросли на 6,2%, але загальна сума була на 11% нижчою, ніж у 2015р.

Вважається, що Саудівська Аравія та ОАЕ мають найвищі рівні військових витрат у регіоні. Постійне відчуття загрози та суперництво з Іраном, разом з військовою інтервенцією в Ємені з 2015р., є важливими чинниками збільшення їх військових витрат. Серйозна напруженість між Катаром, з одного боку, та Саудівською Аравією і ОАЕ, з іншого, що виникла у 2017р., також спонукала ці країни вкладати кошти у військові спроможності. Саудівська Аравія наразі має найвищий рівень військових витрат у регіоні і в 2017р. посідала третє місце у світі. Її військові витрати з 2008р. по 2015р. зросли на 74%, сягнувши піку в \$90,3 млрд. У 2016р. вони зменшилися на 29%, але у 2017р. знову зросли на 9,2%, до \$69,4 млрд. (підрозділ II). Остання оцінка військових витрат ОАЕ є за 2014р. (\$24,4 млрд.), коли вони посідали за витратами друге місце в регіоні. Враховуючи їх участь у військових операціях у Лівії, Сирії та Ємені, крупні закупівлі озброєнь останніми роками та зміни в урядових витратах загалом, можна припустити, що військові витрати ОАЕ перебувають на рівні, близькому до 2014р.

До 2014р. військові витрати Ірану, після піку 2006р., стабільно зменшувалися (на 31%). Але з 2014р. іранська економіка користується вигодами поступового скасування санкцій ЄС та ООН, що сприяло зростанню військових витрат у 2014-2017рр. на 37%, до \$14,5 млрд.⁴⁵

Військові витрати Ізраїлю після піку у 2014-2015рр., що збігся з його військовими операціями в Секторі Гази у 2014р., у 2015-2016рр. зменшилися на 13%. Хоч у 2017р. військові витрати зросли на 4,9%, до \$16,5 млрд. (не враховуючи близько \$3,1 млрд. військової допомоги від США), ця сума була значно нижчою за рівень витрат у 2014-2015рр.

Військові витрати Єгипту у 2017р. були на 11% нижчими, ніж у 2016р., і на 16% – ніж у 2015р. Цікаво, що це сталося на фоні військових операцій Єгипту на Синаї, його безпекових проблем з Лівією, участі у військовій інтервенції в Ємені та масштабних програм закупівлі озброєнь, започаткованих у 2015р. Але наявні дані можуть бути неточними, зокрема, через позабюджетні витрати. Іншим поясненням може бути зростання закордонної військової

⁴⁴ До цих семи країн належать: Оман (12% ВВП), Саудівська Аравія (10% ВВП), Кувейт (5,8% ВВП), Йорданія (4,8% ВВП), Ізраїль (4,7% ВВП), Ліван (4,5% ВВП) і Бахрейн (4,1% ВВП).

⁴⁵ Про скасування санкцій див. підрозділ V розділу 7 та підрозділ II розділу 10 цього видання.

допомоги: крім постійної щорічної військової допомоги в сумі \$1,3 млрд., отримуваної від США з 1978р., деякі останні закупівлі Єгиптом озброєнь у Франції, за повідомленнями, фінансувалися за рахунок додаткової військової допомоги від Саудівської Аравії⁴⁶.

Упродовж 2008-2017рр. військові витрати Туреччини зросли на 46% і сягнули \$18,2 млрд., що вивело її на 15-те місце у світі⁴⁷. У цьому періоді витрати в реальних цінах зростали щороку, крім 2010р. Хоча запланований військовий бюджет на 2017р. був меншим за бюджет 2016р., фактичні витрати впродовж року збільшилися майже на 10% через розширення військових операцій на кордоні з Сирією та Іраком. У 2017р. військові витрати Туреччини склали 2,2% ВВП проти 2,1% у 2016р. У 2008-2017рр. Туреччина вісім років перевищувала вимогу НАТО стосовно 2%-го обсягу оборонного бюджету.

⁴⁶ Sharp, J.M., *Egypt: Background and US Relations*, Congressional Research Service (CRS) Report for Congress RL33003 (US Congress, CRS: Washington, DC, 8 Feb. 2018), pp.15-18; Jova, P., 'Un des Mistral vendus à l'Égypte a pris la mer', *Le Figaro*, 6 May 2016. СІПРІ зараховує військову допомогу до військових витрат країни-донора, а не одержувача.

⁴⁷ Про військові витрати та військову політику Туреччини див.: Wezeman, S.T. and Kuimova, A., 'Turkey and Black Sea security', SIPRI Background Paper, forthcoming 2018.

II. Заборгованість, ціна нафти та військові витрати

НАНЬ ТЯНЬ, ДІЄГО ЛОПЕШ ДА СІЛВА

Для країн, чия економіка залежить від експорту нафти, розмір нафтових надходжень уряду має важливе значення в ухваленні рішень стосовно витрат. Падіння цін на нафту у 2014р. (та досі низька ціна на неї) суттєво скоротили доходи цих країн. Це змусило їх більше покладатися на альтернативні джерела фінансування (зокрема, запозичення) для фінансування витрат, включно з військовими. Але суттєве зростання заборгованості до неприйнятнього рівня може завадити економічному розвитку.

Після падіння цін на нафту залежні від експорту нафти економіки стикнулися з утратою доходів, що зумовило такі макроекономічні наслідки, як інфляція, знецінення валюти та серйозні бюджетні обмеження. При цьому торговельний баланс таких країн, як Ангола, Іран, Кувейт, Мексика і Саудівська Аравія, почав погіршуватися через зменшення експорту при незмінному імпорті. Це призвело до суттєвих скорочень урядових, у т.ч. військових витрат у багатьох залежних від експорту нафти країнах з одночасним стрибком заборгованості.

У цьому підрозділі обговорення теми падіння цін на нафту і військових витрат, започатковане в *Щорічнику СІПІ 2017*, поширюється на роль заборгованості¹. Підрозділ починається із загального огляду теоретичного зв'язку між боргом, військовими витратами та ціною нафти в залежних від експорту нафти країнах. Обговорення продовжується емпіричним аналізом, стисло проілюстрованим двома прикладами країн, після чого наводяться деякі головні висновки.

Вплив військових витрат на заборгованість залежних від експорту нафти країн під час падіння цін на нафту

Роль військових витрат у накопиченні боргу країни є важливим моментом для аналізу, враховуючи можливі негативні наслідки заборгованості. Запозичення на обґрунтованому рівні можуть бути вигідними для економічного зростання, оскільки вони забезпечують мобільність капіталу, інвестиції і підвищення граничної продуктивності капіталу (тобто додаткових надходжень від використання додаткової частки фізичного капіталу). Збільшення інвестицій і підвищення норми прибутку сприяють економічному зростанню, дозволяючи вчасно повертати борг за умови загальної вигоди для економіки. Але надмірна заборгованість може спричинити негативні економічні наслідки через зменшення норми прибутку (оскільки кредитори

¹ Нан Т. "Падіння цін на нафту та військові витрати". – *Щорічник СІПІ 2017*, підрозділ II розділу 9.

мають пріоритетне право на всі доходи) та обмеження інвестицій, отже – економічного зростання. Цей феномен відомий як “тягар заборгованості”².

Падіння цін на нафту може справити значний ефект на залежні від експорту нафти економіки. Тоді як нафтові ціни є нестабільними і змінюються щодня, рішення стосовно витрат приймаються щороку в умовах обмеженого простору для швидкого коригування. Коли надходження від нафти зменшуються, а витрати не змінюються, виникає розрив між доходами та видатками, який часто покривається за рахунок запозичень (внутрішніх і зовнішніх). Зростання заборгованості внаслідок втрати надходжень від нафти є небажаним, і уряди можуть намагатися обмежити його, скорочуючи урядові витрати наступними роками (як це було, зокрема, в Алжирі, Мексиці, Росії і Саудівській Аравії). Але оскільки втрата надходжень від нафти часто значно перевищує скорочення урядових витрат, борг як частка ВВП в багатьох країнах продовжуватиме зростати.

Це явище спостерігалось в усіх залежних від експорту нафти країнах після різкого падіння цін на нафту наприкінці 2014р. В цих країнах скорочення урядових витрат відбулося лише в бюджеті 2016р.

Військові витрати, як частина урядових витрат, зумовлюють накопичення боргу двома основними шляхами. По-перше, як і за будь-якою іншою статтею бюджету, коли для оплати військових витрат доходів недостатньо, виникає бюджетний дефіцит. По-друге, імпорт озброєнь доводиться оплачувати валютою, що може спричинити необхідність зовнішніх запозичень³. За даними одного з досліджень, якби не імпорт озброєнь, зовнішній борг країн, що розвиваються, у 1970-1979рр. був би на 20-30% меншим⁴. Навіть у такій розвинутій країні, як Греція, військові витрати спричинили зростання боргу, зокрема зовнішнього, через запозичення коштів на імпорт озброєнь⁵.

Для залежних від експорту нафти країн стабільно низькі ціни на нафту створюють довгострокову проблему неприйнятно високого рівня боргу як частки ВВП. За цих умов може мати місце ефект заміщення – коли уряди надають пріоритет певним галузям над іншими. У випадку військових витрат вибір зазвичай зумовлюється безпековою ситуацією у країні. Емпіричний досвід показує, що є дві категорії країн. До першої належать країни, в яких точиться

² Reinhart, C.M. and Rogoff, K.S., ‘Growth in a time of debt’, National Bureau of Economic Research (NBER) Working Paper no.15639, Jan. 2010; Krugman, P., ‘Financing and forgiving a debt overhang’, *Journal of Development Economics*, vol.29, no.3 (Nov. 1988), pp.253-268; Sachs, J.D., ‘The debt overhang of developing countries’, eds G.A.Calvo et al., *Debt Stabilization and Development: Essays in Memory of Carlos Diaz Alejandro* (Basil Blackwell: Oxford, 1989).

³ Dunne, J.P., Perlo-Freeman, S. and Soydan, A., ‘Military expenditure and debt in small industrialised economies: a panel analysis’, *Defence and Peace Economics*, vol.15, no.2 (2004), pp.125-132; Dunne, J.P., Perlo-Freeman, S. and Soydan, A., ‘Military expenditure and debt in South America’, *Defence and Peace Economics*, vol.15, no.2 (2004), pp.173-187.

⁴ Brzoska, M., ‘The military related external debt of third world countries’, *Journal of Peace Research*, vol.20, no.3 (Sep. 1983), pp.271-277.

⁵ Kollias, C., Manolas, G. and Paleologou, S., ‘Military expenditure and government debt in Greece: some preliminary empirical findings’, *Defence and Peace Economics*, vol.15, no.3 (2004), pp.189-197.

збройний конфлікт чи існують інші проблеми з безпекою. Ці держави часто не можуть скоротити військові витрати, оскільки це може загрожувати існуванню держави. Через те, що військові витрати в таких випадках мають залишатися постійними або зростати, борг як частка ВВП, імовірно, збільшуватиметься, якщо не робити суттєвих скорочень в інших галузях. До другої категорії належать країни, в яких немає збройного конфлікту чи гострих проблем безпеки. У таких країнах зменшення надходжень призводить до скорочення військових витрат. Проте, скорочення витрат (як загальних, так і військових) залишається відносно невеликим, порівняно із втратами надходжень від нафти, і тому борг продовжує збільшуватися.

Військові витрати та заборгованість у залежних від експорту нафти країнах у 2014-2017рр.

Вивчення групи 15 залежних від експорту нафти країн – до яких належать Азербайджан, Алжир, Ангола, Венесуела, Еквадор, Ірак, Іран, Казахстан, Кувейт, Мексика, Нігерія, Норвегія, Південний Судан, Росія, Саудівська Аравія – дозволяє оцінити тенденцію військових витрат і заборгованості як частки ВВП у 2014-2017рр. Ці 15 країн були обрані з огляду на наявність даних про військові витрати, бюджети охорони здоров'я та освіти, а також виходячи з бажання охопити держави з високою (Ангола, Ірак, Кувейт, Саудівська Аравія), середньою (Азербайджан, Алжир, Венесуела, Еквадор, Іран, Казахстан, Нігерія, Південний Судан) і низькою (Мексика, Норвегія, Росія) залежністю від надходжень від експорту нафти⁶.

Лише п'ять з цих 15 країн збільшили військові витрати у 2014-2017рр. (таблиця 4.5). Чотири з них – Алжир, Іран, Ірак і Кувейт – розташовані в зонах збройних конфліктів чи напруженості, а п'ята – Норвегія – має диверсифіковану економіку, менш залежну від нафтових доходів. Норвегія також розглядає Росію як зростаючу загрозу. Середнє зростання загального державного боргу цих п'яти країн у 2014-2017рр. склало 136% – від 17% у Норвегії до 262% у Кувейті. Для цих країн національна чи регіональна безпеки могла мати вищий пріоритет за наслідки високого рівня заборгованості.

Борг як частка ВВП у 2014-2017рр. збільшився в усіх 10 країнах, що скоротили військові витрати. Найпомітніше борг збільшився в Саудівській Аравії – на 989%, зокрема через поновлення зростання військових витрат у 2017р., тоді як у 2014-2016рр. вони зменшувалися. Багато з інших дев'яти країн, які скоротили військові витрати, мають менш виражені проблеми з безпекою (крім Південного Судану, де триває активний внутрішній конфлікт), але їх заборгованість як частка ВВП зросла, оскільки зменшення надходжень від нафти було більшим за скорочення витрат. Однак середнє зростання їх

⁶ Докладніше про цей вибір див. також: Нан Т. (посилання 1).

Таблиця 4.5. Військові витрати та борг в окремих країнах, залежних від експорту нафти, у 2014-2017рр.

Дані про військові витрати наведені в дол. США в постійних цінах 2016р.

Країна ^a	Військові витрати (\$ млн.)		Зміни (%)			
	2014	2017	Зміни, 2014-2017 (%)	2014	2017	Зміни, 2014-2017 (%)
Алжир	9 545	9 684	1,5	7,7	18	131
Ангола	6 110	2 372	-61	41	65	60
Азербайджан	1 829	1 479	-19	14	46	222
Еквадор	2 947	2 413	-18	22	39	78
Іран	10 281	14 086	37	12	32	173
Ірак	6 956	7 284	4,7	32	64	99
Казахстан	1 475	1 184	-20	49	56	16
Кувейт	5 853	6 693	14	7,5	27	262
Мексика	6 514	5 533	-15	49	53	8
Нігерія	1 830	1 651	-10	12	21	71
Норвегія	5 821	6 330	8,7	28	33	17
Росія	59 929	55 327	-7,7	16	17	11
Саудівська Аравія	85 435	69 521	-19	1,6	17	989
Південний Судан ^b	569	59,5	-90	35	40	15
Венесуела ^c	535	261	-51

.. – даних немає.

^a Вибір країн ґрунтувався на двох критеріях: (а) наявність даних про військові витрати, бюджети освіти та охорони здоров'я; (б) характер залежності від нафти з метою охоплення держав з високою, середньою і низькою залежністю від нафти (виходячи з нафтової ренти як частки ВВП).

^b Для Південного Судану, через брак даних про заборгованість як частки ВВП у 2017р., взяті дані за 2016р.

^c Даних про державний борг Венесуели за 2014-2017рр. немає, але повідомлення вказують на значне зростання заборгованості на фоні серйозних економічних проблем.

Джерела: База даних СІПРІ про військові витрати, <https://www.sipri.org/databases/milex>, станом на травень 2018р.; Міжнародний валютний фонд, База даних "Перспективи світової економіки", станом на жовтень 2017р.; International Monetary Fund, *Republic of South Sudan: Staff Report for the 2016 Article IV Consultation*, IMF Country Report no.17/73 (IMF: Washington, DC, 28 Feb. 2017).

заборгованості – на 60% – було значно меншим, ніж у п'яти країнах, де військові витрати збільшилися⁷.

Коли ціна нафти досягла піку у 2014р., рівень заборгованості більшості країн-експортерів нафти був рекордно низьким. Після 2014р. заборгованість різко зросла у країнах у всіх регіонах і групах за рівнем доходу. Дані свідчать, що за будь-якого ступеня залежності від нафти, наявності зростання

⁷ У цьому середньому показнику не врахована Венесуела, даних про заборгованість якої немає.

або зменшення військових витрат, між боргом і ціною нафти є чітка зворотна залежність.

Хоча потреба фінансування поточних витрат на збройні сили безумовно спричиняє накопичення боргу, певний вплив справляли також платежі за імпорту озброєнь. У 2013-2017рр. багато країн з найбільшим зростанням боргу як частки ВВП (зокрема, Алжир, Кувейт і Саудівська Аравія) імпортували значні обсяги озброєнь⁸. Рішення зберегти або, у деяких випадках, збільшити військові витрати може бути пов'язане також зі станом безпеки країни. Окремі країни, що збільшили військові витрати – зокрема, Алжир, Ірак, Іран, Кувейт і Саудівська Аравія, – або розташовані в зонах міждержавних чи внутрішніх збройних конфліктів, або беруть участь у таких конфліктах.

Саудівська Аравія

Випадок Саудівської Аравії особливо цікавий, тому що це залежна від експорту нафти країна з недиверсифікованою економікою, яка бере активну участь у збройних конфліктах. Попри падіння цін на нафту у 2014р., військова інтервенція Саудівської Аравії у Ємені, її участь у конфлікті в Сирії і відчуття загрози з боку Ірану зумовили зростання її військових витрат у 2015р. до рекордно високого рівня (діаграма 4.3)⁹. Пізніше, у 2016р., сталося зменшення витрат як наслідок заходів жорсткої економії Уряду, але у 2017р. витрати знову почали зростати через неврегульовані конфлікти в регіоні та напруженість у відносинах з Катаром¹⁰.

Коли ціна сирової нафти у 2014-2017рр. впала на 45%, борг Саудівської Аравії як частка ВВП збільшився на 989%¹¹. Негайне зростання бюджетного дефіциту Саудівської Аравії до \$367 млрд. у 2015р. було прямим наслідком скорочення надходжень від нафти та нездатності Уряду фінансувати видатки¹². Згодом Уряд здійснив ряд досить успішних фінансових реформ (зокрема, скоротив витрати, запровадив нові податки та підтримав економічну диверсифікацію). Це зменшило дефіцит до \$98 млрд. у 2016р. і \$79 млрд. у 2017р.¹³ Зростання ціни нафти у 2017р. також сприяло оздоровленню фінансів Саудівської Аравії.

Різке зростання заборгованості та наступне зменшення бюджетного дефіциту з 2015р. дозволяє припустити, що Саудівська Аравія шукала альтернативні джерела фінансування військових витрат за рахунок внутрішніх і зовнішніх запозичень, а також скорочення валютних резервів. Хоча

⁸ Див. також підрозділ I розділу 5 цього видання.

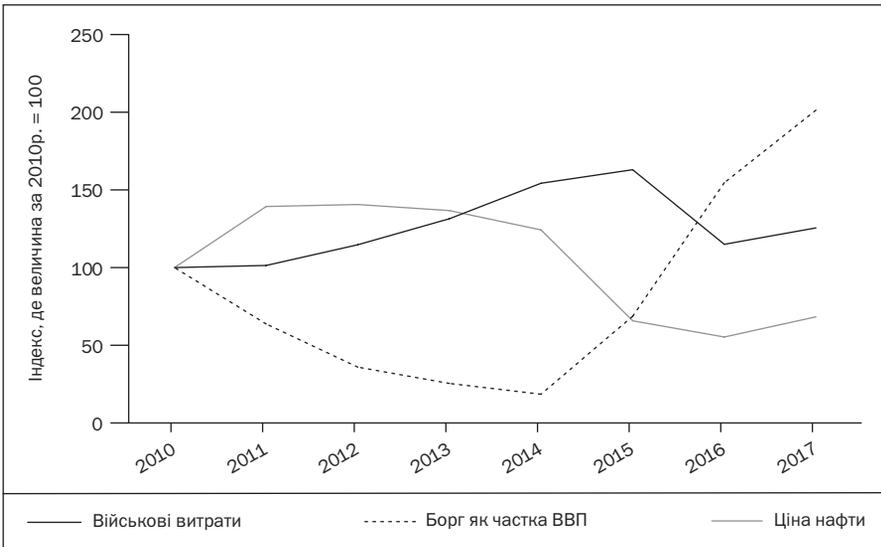
⁹ International Crisis Group, 'Yemen at war', Crisis Group Middle East Briefing no.45, 27 Mar. 2015. Див. також підрозділ V розділу 2 цього видання.

¹⁰ Soloman, E., 'Middle East tensions rise as Iran and Saudi Arabia jostle for power', *Financial Times*, 9 Nov. 2017.

¹¹ Якщо не зазначене інше, всі витрати наведені у поточних цінах у доларах США.

¹² 'Saudi Arabia cuts 2016 budget deficit, to boost 2017 spending', Reuters, 22 Dec. 2016.

¹³ Bordoff, J., 'The Saudi Arabian reform slowdown and the oil price dilemma', *Financial Times*, 11 Sep. 2017.

Діаграма 4.3. Військові витрати та борг Саудівської Аравії як частка ВВП, порівняно з ціною нафти, у 2010-2017рр.

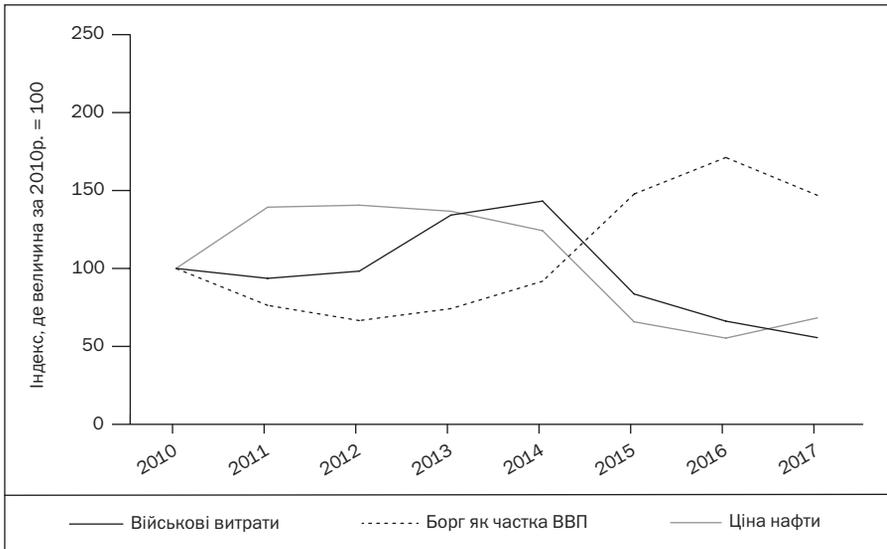
Примітка: Три лінії на графіку показують індекси, з величинами за 2010р., взятими за 100. Часові рамки 2010-2017рр. обрані, щоб показати тенденцію до і після 2014р.

Джерела: База даних СППРІ про військові витрати, <<https://www.sipri.org/databases/milex>>, станом на травень 2018р.; Міжнародний валютний фонд, База даних “Перспективи світової економіки”, станом на жовтень 2017р.; Міжнародне енергетичне агентство, Щомісячна статистика нафтових цін, <<https://www.iea.org/statistics/monthly/#oil>>, різні роки.

зростання заборгованості Саудівської Аравії не могло бути викликане винятково військовими витратами, але чітка позитивна кореляція між військовими витратами та ціною нафти, а також негативний зв'язок між ціною нафти та заборгованістю показує, що Саудівська Аравія для фінансування частини військових витрат використала запозичення. Окреме дослідження виявило схожу залежність у шести інших багатих на нафту близькосхідних країнах у період 1988-2002рр., показавши причинно-наслідковий зв'язок між військовими витратами та зовнішнім боргом¹⁴.

Приклад Саудівської Аравії показує, що збройний конфлікт потенційно може посилити зв'язок між низькою ціною нафти та накопиченням боргу через рішення підтримати високий рівень військових витрат. Дані стосовно 15 обраних країн, схоже, підтверджують цей аргумент (таблиця 4.5), оскільки зростання боргу має тенденцію бути нижчим у країнах, де немає великого збройного конфлікту: в Екваторі, Казахстані, Норвегії і, як показано нижче, Анголі.

¹⁴ Smyth, R. and Narayan, R.K., ‘A panel data analysis of the military expenditure-external debt nexus: evidence from six Middle Eastern countries’, *Journal of Peace Economics*, vol.46, no.2 (Mar. 2009), pp.235-250.

Діаграма 4.4. Військові витрати та борг Анголи як частка ВВП, порівняно з ціною нафти, у 2010-2017рр.

Примітка: Три лінії на графіку показують індекси, з величинами за 2010р., взятими за 100. Часові рамки 2010-2017рр. обрані, щоб показати тенденцію до і після 2014р.

Джерела: База даних СІПРІ про військові витрати, <<https://www.sipri.org/databases/milex>>, станом на травень 2018р.; Міжнародний валютний фонд, База даних “Перспективи світової економіки”, станом на жовтень 2017р.; Міжнародне енергетичне агентство, Щомісячна статистика нафтових цін, <<https://www.iea.org/statistics/monthly/#oil>>, пізні роки.

Ангола

Ангола є другим найкрупнішим виробником нафти в Африці, де після завершення громадянської війни у 2002р. не було великих збройних конфліктів. Нафтова галузь забезпечує третину ВВП і понад 95% експорту¹⁵. Тому ангольська економіка дуже постраждала від падіння цін на нафту у 2014р. Реагуючи на скорочення надходжень, Уряд намагався стимулювати інші галузі економіки і зменшити державні витрати¹⁶. У 2014-2017рр. загальні урядові витрати зменшилися на 48%, тоді як військові витрати – на 61%. На відміну від Саудівської Аравії, де збройний конфлікт вимагав підтримання оборонного бюджету, Ангола, намагаючись підтримати економічне відновлення, мала більшу свободу маневру для зменшення військових витрат. Але навіть зменшення військових та інших витрат не змогло завадити зростанню загального боргу Анголи як частки ВВП у 2014-2017рр. (діаграма 4.4).

¹⁵ World Bank, ‘The World Bank in Angola’, 22 Jan. 2017.

¹⁶ Muzima, J. and Gallardo, G., ‘Angola 2017’, African Economic Outlook, 2017.

Висновки

Роль ціни нафти як важливого чинника військових і невійськових витрат урядів країн, залежних від експорту нафти, важко переоцінити. Коли надходження від продажу нафти впали, знадобились і були знайдені альтернативні форми фінансування. Запозичення (внутрішні чи зовнішні) природно стали найпершим вибором для багатьох країн, незалежно від того, чи мають вони диверсифіковану економіку, розвинуті вони чи розвиваються, і чи є в них конфлікти.

Складність швидкого внесення змін до урядових бюджетів і здатність легко знайти альтернативні джерела фінансування можуть пояснити, чому низька ціна на нафту у 2014р. спочатку спричинила лише незначні зміни військових витрат (у 2014-2015рр.). Лише після того, як зростання заборгованості викликало необхідність зменшити борг як частку ВВП, багато залежних від експорту нафти країн запровадили заходи жорсткої економії для скорочення витрат, як військових, так і невійськових. Однак зниження військових витрат не завжди збігалось зі зниженням цін на нафту чи надходжень від продажу нафти. У 15 розглянутих тут країнах військові витрати у 2014-2017рр. зменшилися в середньому на 16%, але ціна нафти обвалилася більш ніж на 45%, і середнє зростання загального боргу як частки ВВП склало близько 154% (таблиця 4.5)¹⁷. Різниця між надходженнями (переважно, нафтовими) та видатками в цих залежних від експорту нафти країнах фінансувалася переважно за рахунок запозичень.

Після падіння цін на нафту у 2014р. суттєве нарощування боргу сталося в багатьох залежних від експорту нафти країнах. Його наслідки, хоч і не повністю оцінені, потенційно могли бути шкідливими для економічного розвитку цих країн. Наведені вище свідчення дозволяють припустити, що військові витрати відіграли активну роль у збільшенні боргу, і заборгованість, спричинена поточними витратами на збройні сили та імпорт озброєнь, імовірно, матиме кумулятивний ефект на загальний борг через виплату відсотків. Оскільки дослідження показують, що збільшення військових витрат на 1% призводить у довгостроковій перспективі до зростання зовнішнього боргу на 1,1-1,6%, то зменшення військових витрат буде особливо дієвим, оскільки воно спричиняє більш ніж пропорційне зменшення зовнішнього та, відповідно, загального боргу¹⁸.

¹⁷ У цьому середньому показнику не врахована Венесуела, даних про борг якої немає.

¹⁸ Brzoska, M., 'The financing factor in military trade', *Defence and Peace Economics*, vol.5, no.1 (1994), pp.67-80; Smyth and Narayan (посилання 14).

III. Прозорість військових витрат

НАНЬ ТЯНЬ, ДІЄГО ЛОПЕШ ДА СИЛВА, ПІТЕР Д.ВЕЗЕМАН

Багато урядів не розкривають повністю військові витрати¹. Попри заклики до належного врядування і прозорості у військовому секторі, значна частина фактичних військових витрат залишається невідомою. Рівень прозорості різних країн дуже різний². Одні, як Нова Зеландія, Норвегія та Японія, публікують значний обсяг інформації про витрати. Інші, як В'єтнам, Еритрея, Катар та Узбекистан, зовсім не надають інформації громадськості. Поведінка більшості держав перебуває десь між цими полюсами – вони надають інформацію про військові витрати без деталізації чи контексту. У багатьох випадках бракує такої інформації, як джерела фінансування (зокрема, позабюджетного фінансування), категорії фактичних витрат (класифікація інформації про витрати) чи мета витрат (наприклад, зв'язок з оборонною політикою).

Одна з головних проблем у підвищенні прозорості військових витрат – застосування позабюджетних механізмів. Позабюджетні витрати означають, що на військо виділяють певні ресурси без звичайного розгляду та обговорення, як це робиться під час ухвалення загального бюджету. Наприклад, кілька країн Африки та Південної Америки використовують для фінансування армій кошти від видобутку та експорту природних ресурсів. Часто про ці кошти не повідомляється. Підвищення прозорості військових витрат – ключ до довіри між країнами, ефективного використання ресурсів, зменшення корупції, і створення сприятливого середовища для підзвітності та належного врядування.

У цьому підрозділі розглядається нинішній стан звітності, узагальнюються проблеми прозорості урядів на міжнародній і внутрішній арені. Спочатку розглядається зниження участі країн у наданні даних для Доповіді ООН про військові витрати. Далі аналізуються проблеми прозорості на національному рівні, спричинені позабюджетними військовими витратами. На двох прикладах – Перу та Венесуели – показані потенційні наслідки непрозорості військових витрат.

Звітність в ООН

У 1981р. ГА ООН вирішила видавати річну доповідь на основі добровільного повідомлення всіма країнами-учасницями ООН даних про військові витрати. Доповідь ООН про військові витрати (*UN Report on Military Expenditures*) має сприяти довірі між державами у військово-політичній сфері. У 2012-2016рр. участь у звітності значно знизилася.

¹ Див., наприклад: Transparency International, 'Government defence anti-corruption index', [n.d.].

² Gorbanova, M. and Wawro, L., *The Transparency of National Defence Budgets: An Initial Review* (Transparency International UK: London, Oct. 2011).

У 2016р. інформацію про військові витрати у 2015р. надали лише 49 зі 193 країн-учасниць ООН³. До 31 липня 2017р. як мінімум 42 країни звітували про витрати у 2016р.⁴ Не було повідомлень від жодної країни Африки і Близького Сходу, а також від чотирьох з п'яти країн з найвищими у світі військовими витратами: США, Китаю, Саудівської Аравії та Індії.

Функціонування системи звітності ООН про військові витрати було предметом обговорення Групи урядових експертів ООН (*UN group of governmental experts, GGE*) у 2016-2017рр., після попередньої *GGE* у 2011р. Група погодилася з корисністю Доповіді та запропонувала кілька незначних пропозицій для зміни системи звітності⁵. Вона припустила ряд можливих причин низької участі країн, включно із: втомою від звітності серед урядових чиновників, залучених до процедур зміцнення міжнародної довіри; невпевненістю в інформації, наданій для Доповіді; відсутністю явної вигоди від звітності, зокрема, якщо урядова інформація вже оприлюднювалася; занепокоєнням з приводу чутливості даних. Однак Група вирішила, що причини низької участі у механізмі звітності слід встановити точніше шляхом емпіричного дослідження, для чого країнам-учасникам ООН був запропонований простий опитувальник⁶.

Висновки *GGE* та низька участь у звітності у 2017р., включно з тим фактом, що 9 з 14 країн, представлених у *GGE*, не звітували у 2017р., не надихають на оптимізм стосовно майбутнього системи звітності ООН про військові витрати.

Позабюджетні механізми військових витрат

Головні статті оборонних бюджетів є, як правило, складовими державних бюджетів як спеціальні видатки на “оборону”, “оборону та безпеку” чи видатки міністерства оборони. Крім того, статті бюджетів інших міністерств і відомств можуть передбачати витрати на військові цілі. Ці напрями витрат часто піддаються виявленню. Так, у США витрати, пов’язані з розщеплюваними матеріалами для ядерної зброї, показані в бюджеті міністерства енергетики, а в Україні та Південній Кореї військові пенсії вказані у складі спеціального пенсійного фонду. Військові витрати можуть також містити статті, які в бюджеті чітко не визначені, як, зокрема, витрати на НДДКР і на імпорт озброєнь у Китаї.

Ще більшою проблемою є використання багатьма країнами позабюджетного фінансування: витрат, що робляться поза державним бюджетом, зокрема

³ Kelly, N., Lopes, D. and Tian, N., ‘Transparency in military expenditure data’, *SIPRI Yearbook 2017*, p.357.

⁴ United Nations, General Assembly, ‘Objective information on military matters, including transparency of military expenditures’, Report of the Secretary-General, A/72/328, 14 Aug. 2017. Доповідь складена на основі 41 звіту. Один додатковий звіт (від Росії), внесений до онлайн бази даних ООН, надійшов у 2017р. Звіт Росії був поданий раніше за деякі інші звіти, внесені до Доповіді ООН, що викликає питання про її повноту.

⁵ United Nations, General Assembly, ‘Group of governmental experts to review the operation and further development of the United Nations Report on Military Expenditures’, A/72/293, 4 Aug. 2017.

⁶ United Nations, A/72/293 (посилання 5), pp.11-12.

за рахунок коштів, зароблених на експорті природних ресурсів, і часто не є прозорими. Позабюджетне фінансування може використовуватися під час оплати закупівель озброєнь, платежів від приватного сектору за безпекові послуги, комерційної діяльності збройних сил без проходження через парламент чи міністерство фінансів. Якщо позабюджетними коштами розпоряджаються без чітких і прозорих процедур, це надає широкі можливості для збагачення державних чиновників і компаній, причетних до прийняття рішень.

Важко оцінити, наскільки поширеним є цей тип прихованих витрат, чи його масштаб. Імовірно, він є досить поширеним і, як показують приклади Перу та Венесуели, може бути достатньо суттєвим для серйозної зміни розуміння обсягу та тенденцій військових витрат країни.

Перу

Механізм позабюджетних витрат Перу запроваджений законом 2004р. про створення Фонду Збройних сил і Національної поліції (*Fondo para las Fuerzas Armadas y Policia Nacional*). Фонд фінансується за рахунок надходжень від експлуатації газових родовищ⁷. З 2004р. він використовується для фінансування придбання, модернізації, технічного оновлення, ремонту та обслуговування військової техніки. Згідно зі звичайною практикою позабюджетних витрат, Фондом керує і регулює його діяльність не Конгрес, а Комітет у складі прем'єр-міністра та міністрів закордонних справ, оборони, економіки, фінансів і внутрішніх справ⁸. Він часто лишається повністю за межами офіційного державного бюджету, а рішення про витрати часто виявляються відірваними від загальних економічних реалій країни. Натомість, вони ґрунтуються на наявності природних ресурсів, темпах видобутку, попиту чи продажу природних ресурсів і ціні товару.

Трьома джерелами фінансування фонду є: (а) початковий одноразовий платіж з державного бюджету у 2005р. розміром \$25 млн. (\$18,8 млн. з яких спрямовані на збройні сили); (б) 20% роялті за лотом №88 газового проекту *Camisea* у 2005р. і 40% – починаючи з 2006р.; (в) 30% роялті за лотом №56 проекту *Camisea*⁹. Лот №88 охоплює надходження від продажу газу і скрапленого природного газу (СПГ), а також (з 2014р.) надходження від заводу СПГ в Пампа Мельхоріта. Лот №56 охоплює надходження від продажу газу та СПГ.

Надходження з цього Фонду розподілялися порівну між видами Збройних сил і Національною поліцією Перу¹⁰. Отже, 75% цього позабюджетного Фонду спрямовувалося на військові витрати. Асигнування становили від мінімальних \$28,7 млн. у 2005р. (без урахування одноразової виплати \$25 млн.) до максимальних \$346 млн. у 2013р.¹¹ Упродовж 2005-2017рр. на

⁷ Ley que crea el Fondo para las Fuerzas Armadas y Policia Nacional, Peruvian Law no.28455, signed into law 23 Dec. 2004, *El Peruano*, 31 Dec. 2014.

⁸ Decreto Supremo no.011-2005-DE Aprueban el Reglamento de la Ley no.28455–Ley que crea el Fondo para las Fuerzas Armadas y Policia Nacional, 29 Apr. 2005, *El Peruano*, 2 May 2005.

⁹ Ley que crea el Fondo para las Fuerzas Armadas y Policia Nacional (посилання 7), Article 2.

¹⁰ Ley que crea el Fondo para las Fuerzas Armadas y Policia Nacional (посилання 7), Article 3.

¹¹ Якщо не зазначене інше, всі витрати наведені в дол. США у поточних цінах.

Таблиця 4.6. Позабюджетні військові витрати в Перу у 2005-2017рр.

Цифри наведені в \$ млн. у поточних цінах і за поточними обмінними курсами. Сума складових може не збігатися з підсумковим показником через округлення.

	Роки					Усього, 2005-2017
	2005	2008	2011	2014	2017	
<i>Лот №56</i>	–	54,4	700	423	196	3 436
Газ	–	–	312	110	54,6	1 228
СПГ	–	54,4	388	313	141	2 208
<i>Лот №88</i>	191	354	574	645	387	5 380
Газ	14,9	59,2	114	185	218	1 473
Завод СПГ в Пампа Мельхоріта	–	–	–	3,6	6,8	19,0
СПГ	177	295	461	456	162	3 888
30% за лотом №56		16,3	210	127	58,8	1 031
20% за лотом №88 (2005р.) та 40% за лотом №88 (з 2006р.)	38,3	142	230	258	155	2 152
Усього Фонд Збройних сил і Національної поліції	38,3	158	440	385	213	3 183
75% для збройних сил Перу	28,7	118	330	288	160	2 387
Перший платіж	18,8	–	–	–	–	18,8
Усього позабюджетне фінансування	47,5	118	330	288	160	2 406
Початкова оцінка СІПРІ військових витрат	1 149	1 385	2 025	2 929	1 926	
Усього військові витрати (переглянута оцінка СІПРІ)	1 197	1 504	2 355	3 218	2 086	

“–” – 0.

Джерела: База даних СІПРІ про військові витрати, <https://www.sipri.org/databases/milex>, станом на травень 2018р.; Perupetro, ‘Reporte de regalías histórico’, різні роки.

військові цілі було спрямовано загалом \$2,4 млрд. надходжень від природних ресурсів (таблиця 4.6)¹². У середньому з 2005р. позабюджетне фінансування збройних сил Перу становило 7,7% усіх військових витрат: від 14% у 2011р. і до 3,3% після падіння цін на нафту у 2014р.

З метою урахування цих додаткових витрат оцінки в Базі даних СІПРІ про військові витрати були переглянуті. Однак реальне застосування цих коштів – на закупівлю озброєнь чи плани модернізації збройних сил – залишається невідомим. Зберігаються й інші питання, що стосуються підзвітності, парламентського нагляду та можливої корупції. Це підкреслює необхідність більшої прозорості військових витрат.

Венесуела

Венесуела також має механізм позабюджетного фінансування збройних сил: Фонд національного розвитку (*Fondo de Desarrollo Nacional, FONDEN*),

¹² Perupetro, ‘Reporte de regalías histórico’, різні роки.

створений у 2005р.¹³ Головні цілі *FONDEN* – спрямування інвестицій у розвиток, а саме в освіту, охорону здоров'я та інфраструктуру, а також обслуговування державного боргу. Фонд мав допомогти економічному зростанню і сталому розвитку Венесуели. Він фінансується переважно Центральним банком Венесуели (*Banco Central de Venezuela*) та державною нафтовою компанією *Petroleos de Venezuela SA* (діаграма 4.5)¹⁴. Інформації про джерела фінансування *FONDEN* після 2012р. немає.

Упродовж років *FONDEN* використовувався для фінансування широкого кола проектів, і його обсяг та бюджет з часом значно зросли. З моменту його створення і до 2015р. загалом було витрачено \$176 млрд. для фінансування 791 проекту¹⁵. Фінансування з *FONDEN* еквівалентне витратам невеликої країни: в одному з досліджень ідеться про те, що асигнування *FONDEN* у 2010р. були всемоє більшими за державний бюджет Нікарагуа¹⁶. Водночас, попри великий розмір *FONDEN*, його витрати не контролюються Національною асамблеєю Венесуели.

Відомо, що військові отримували від *FONDEN* великі суми як позабюджетні асигнування¹⁷. Але через непрозорість Фонду розмір цих асигнувань залишається предметом спорів, причому аналітики дають дуже різні оцінки. Одні стверджують, що оборонний бюджет різко збільшився, тоді як соціальні інвестиції залишилися відносно незмінними¹⁸. Інші кажуть, що оборонний бюджет, включно з позабюджетним фінансуванням, становить лише невелику частину державного бюджету Венесуели¹⁹.

У 2010р. Комітет національних рахунків Національної асамблеї зажадав від Міністерства планування та фінансів додаткових пояснень стосовно використання ресурсів *FONDEN*. За кілька місяців Міністр планування Х.Джордані (*Jorge Giordani*) представив документ з інформацією про всі кошти, виділені з *FONDEN* у 2010р.²⁰ Це була перша достовірна інформація

¹³ Decree no.3854, *Gaceta Oficial de la República Bolivariana de Venezuela*, no.38.261, 30 Aug. 2005.

¹⁴ У 2011р. Національна асамблея Венесуели ухвалила новий закон про створення, за певних обставин, спеціального механізму збору коштів за рахунок надходжень від експорту рідких вуглеводнів – Спеціального внеску від аномально високих цін на міжнародному ринку вуглеводнів (*Contribucion Especial por Precios Extraordinarios y Precios Exorbitantes en el Mercado Internacional de Hidrocarburos, CEPEPEMIH*). Decreto no.8163 con Rango y Valor y Fuerza de Ley que Crea una Contribucion Especial por Precios Extraordinarios y Precios Exorbitantes en el Mercado Internacional de Hidrocarburos, *Gaceta Oficial de la República Bolivariana de Venezuela (Extraordinaria)*, no.6.022, 18 Apr. 2011.

¹⁵ Venezuelan Ministry of Popular Power for Planning and Finance (MPPPF), *Memoria y Cuenta 2015* (MPPPF: Caracas, 2016). Інформації про проекти, що фінансувалися з *FONDEN* у 2016-2017рр., немає.

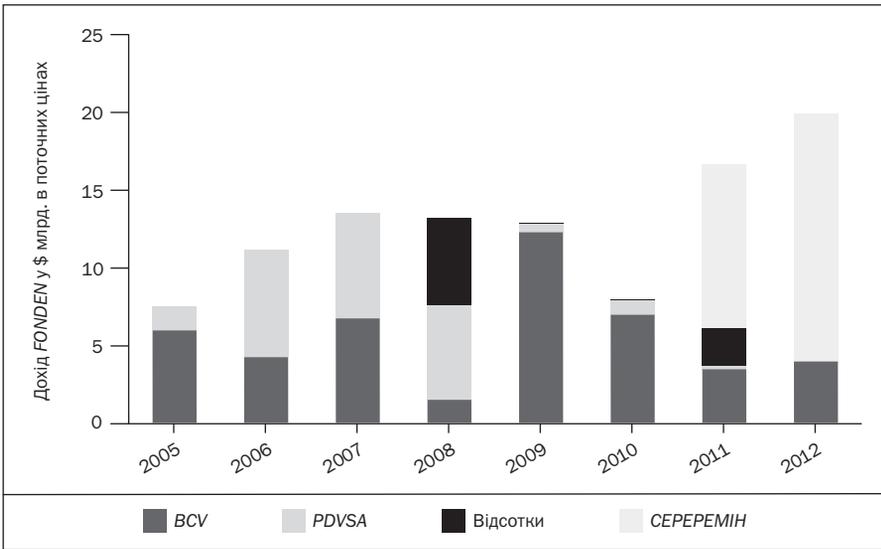
¹⁶ *Transparencia Venezuela*, 'Informe nuestro presupuesto', no.11 (15 Dec. 2010), p.8.

¹⁷ Bromley, M. and Solmirano, C., *Transparency in Military Spending and Arms Acquisitions in Latin America and the Caribbean*, SIPRI Policy Paper no.31 (SIPRI: Stockholm, Jan. 2012), p.15.

¹⁸ Corrales, J. and Penfold, M., *Dragon in the Tropics: Hugo Chavez and the Political Economy of Revolution in Venezuela* (Brookings Institution Press: Washington, DC, Feb. 2011).

¹⁹ Gott, R., *Hugo Chavez and the Bolivarian Revolution*, new edn (Verso: New York, 2011); Jones, B., *Hugo! The Hugo Chavez Story from Mud Hut to Perpetual Revolution* (Steerforth: Hanover, 2007).

²⁰ Venezuelan Ministry of Popular Power for Planning and Finance, 'Proyectos y Recursos 2010 del Fonden y Fondo Chino', Apr. 2011.

Діаграма 4.5. Накопичений дохід *FONDEN* у 2005-2012рр.

BCV (Banco Central de Venezuela) – Центральний банк Венесуели; *CEPEPEMIH* (Contribución Especial por Precios Extraordinarios y Precios Exorbitantes en el Mercado Internacional de Hidrocarburos) – Спеціальний внесок від аномально високих цін на міжнародному ринку вуглеводнів (Contribucion Especial por Precios Extraordinarios y Precios Exorbitantes en el Mercado Internacional de Hidrocarburos); *PDVSA* – державна компанія *Petroleos de Venezuela SA*.

Джерело: Venezuelan Ministry of Popular Power for Planning and Finance (MPPPF), *Memoriay Cuenta 2012* (MPPPF: Caracas, 2013).

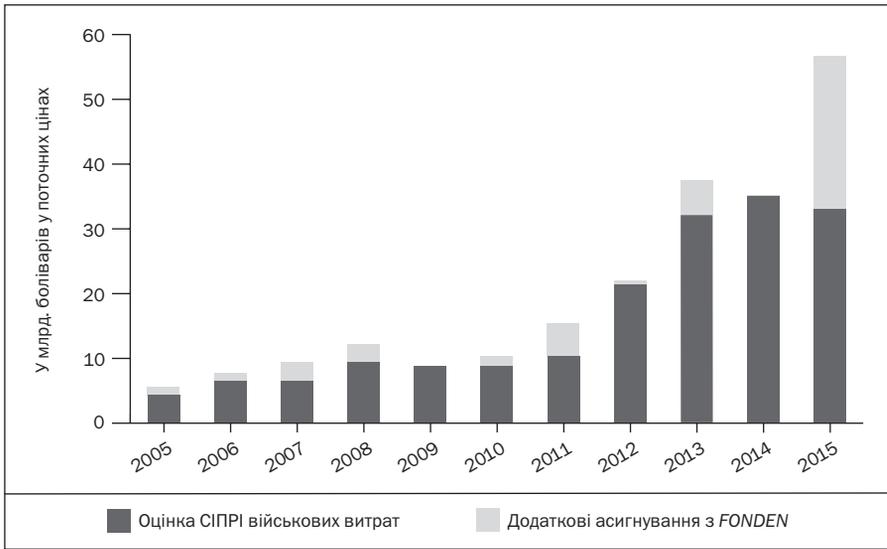
з офіційного джерела на підтвердження попередніх заяв та оцінок стосовно позабюджетних витрат Венесуели. Повідомлялося про закупівлю за позабюджетні доходи від нафти різних видів озброєнь, а також були перелічені всі поточні та нові закупівлі озброєнь, частково або повністю оплачені до кінця 2010р.

Виходячи зі звіту міністерства, СІПРІ започаткував перегляд своїх даних про військові витрати Венесуели з урахуванням позабюджетних асигнувань з *FONDEN*²¹. Конкретно СІПРІ аналізував річний звіт і рахунки Міністерства планування та фінансів і Міністерства економіки та фінансів, які містять докладні дані майже про всі проекти, що фінансувалися з *FONDEN*²².

Інформація з цього звіту та рахунків міністерств дала додаткові дані про військові витрати Венесуели. Так, у 2005-2013рр. *FONDEN* виділив збройним силам близько \$6,2 млрд. на фінансування 39 проектів. Позабюджетні асигнування з *FONDEN* збільшили річні військові витрати Венесуели у

²¹ Tian, N. and Lopes da Silva, D., 'Improving South American military expenditure data', SIPRI Commentary, 4 Sep. 2017.

²² Venezuelan Ministry of Popular Power for Planning and Finance (MPPPF), *Memoria y Cuenta, 2011-15* (MPPPF: Caracas, 2012-16). Ці звіти містять дані про витрати у 2011-2015рр. На час написання підрозділу звітів за 2016р. і 2017р. не було. Дані за 2005-2009рр. взяті з джерела: Colgan, J., 'Venezuela and military expenditure data', *Journal of Peace Research*, vol.48, no.4 (July 2011), pp.547-56. Дані за 2010р. взяті зі звіту Міністерства планування та фінансів Венесуели (посилання 20).

Діаграма 4.6. Частка позабюджетних асигнувань з *FONDEN* у військових витратах Венесуели у 2005-2015рр.

Примітка: дані наведені в млрд. боліварів у поточних цінах, а не в дол. США, через різке знецінення валюти та непевність обмінного курсу болівара до долара з 2014р.

Джерело: Venezuelan Ministry of Popular Power for Planning and Finance (MPPPF), *Memoriay Cuenta*, 2011-15 (MPPPF: Caracas, 2012-16); Colgan, J., 'Venezuela and military expenditure data', *Journal of Peace Research*, vol.48, no.4 (July 2011), pp.547-56; Venezuelan Ministry of Popular Power for Planning and Finance, 'Proyectos y Recursos 2010 del Fonden y Fondo Chino', Apr. 2011.

2005-2015рр. у середньому на 26%. Розміри внесків змінювалися зі зміною цін на нафту (діаграма 4.6). Так, у 2009р. і 2014р. ціна нафти суттєво впала, і внески *FONDEN* цими роками також значно зменшилися.

Звіт Національній асамблеї 2010р. показує, що позабюджетні кошти *FONDEN* використовуються переважно для закупівлі систем озброєнь. Зокрема, *FONDEN* виділив близько \$2,2 млрд. на закупівлю у 2006-2008рр. у Росії 24 бойових літаків Су-30. Водночас, російські джерела оцінюють вартість цих літаків приблизно у \$1,5 млрд., що може свідчити про нецільове використання коштів або корупцію²³. Крім того, ресурси *FONDEN* використовуються для покриття окремих оперативних витрат, витрат на персонал, а також закупівлі стрілецької зброї.

Наявні дані свідчать також про відносний пріоритет фінансування збройних сил, порівняно з іншими галузями. Серед 31 галузі, які отримали ресурси *FONDEN* у 2005-2013рр., збройним силам виділено \$6,9 млрд. (21,3 млрд. боліварів), що робить їх шостим найбільшим одержувачем ресурсів Фонду. Для порівняння, охорона здоров'я посіла 12-е місце, отримавши \$1,4 млрд. (4,3 млрд. боліварів) на фінансування восьми

²³ Makienko, K., 'The Venezuela contracts', *Moscow Defense Brief*, vol.1, no.7 (2007).

проектів. Асигнування *FONDEN* на освіту були ще нижчими – \$1,2 млрд. (3,7 млрд. боліварів) на фінансування чотирьох проектів²⁴.

Хоча звітування про позабюджетні асигнування *FONDEN* є важливим кроком до підвищення точності та надійності даних, військові витрати Венесуели залишаються заниженими. Крім *FONDEN*, Збройні сили Венесуели отримують також кошти від Спільного китайсько-венесуельського фонду (*Fondo Conjunto Chino-Venezolano*) та від Фонду довгострокового фінансування за заниженими ставками (*Fondo Gran Volumen y Largo Plazo*). У майбутньому слід зосередитися на зборі даних про ці джерела фінансування.

Перегляд СІПІ даних про військові витрати Венесуели виявився дуже своєчасним. Країна переживає гостру економічну кризу. Її ВВП у 2017р. був на 34% нижчим за рівень 2013р., а ВВП на душу населення впав на 37%²⁵. Ці песимістичні економічні перспективи поєднуються зі зростанням політичної нестабільності. Розкриття витрат *FONDEN* на військовий сектор може допомогти з'ясувати, чи витрачає Уряд Венесуели наявні обмежені ресурси в інтересах свого народу.

Наслідки використання позабюджетних механізмів військових витрат

Непрозоре використання позабюджетних коштів шкодить демократії. Брак підзвітності та нагляду за цими коштами може створити сприятливе для корупції інституційне середовище. Постійно виникають питання про розпорядження цими коштами²⁶. Секретність закупівлі озброєнь коштом венесуельського *FONDEN* і, меншою мірою, перуанського газовидобувного проекту *Camisea* послаблює демократичний контроль, унеможливаючи глибшу оцінку стратегічної потреби таких закупівель.

Вищі військові витрати Перу та Венесуели, виявлені під час цього аналізу, лише підтверджують важливість нинішніх спроб СІПІ переглянути дані про військові витрати всіх країн Південної Америки та врахувати при цьому позабюджетні витрати. Є підозра, що позабюджетне фінансування є поширеним явищем (не лише в Південній Америці) та, як показують два наведені вище приклади, може суттєво впливати на рівень військових витрат. Врахування позабюджетних механізмів фінансування посилює прозорість у військовому секторі, що зміцнює підзвітність у державах, довіру між державами та допомагає боротися з корупцією у військовому секторі.

²⁴ З метою узгодження з іншими розрахунками військових витрат СІПІ, дані про асигнування охорони здоров'я та освіти в боліварах ґрунтуються на середньому обмінному курсі.

²⁵ International Monetary Fund, World Economic Outlook Database, Oct. 2017.

²⁶ Transparencia Venezuela, 'Nuestro presupuesto: seguimiento al Presupuesto Nacional en el 2012', no.25 (June 2012).

5. Міжнародні поставки та події у сфері виробництва озброєнь

Загальний огляд

Обсяг міжнародних поставок основних озброєнь у 2013-2017рр., порівняно з 2008-2012рр., збільшився на 10% і досяг найвищого рівня після завершення холодної війни (підрозділ I). Це збільшення продовжує стабільну висхідну тенденцію, що виникла на початку 2000-х років.

П'ятьма найкрупнішими постачальниками озброєнь у 2013-2017рр. були США, Росія, Франція, Німеччина та Китай, на які припадало 74% світового обсягу експорту основних озброєнь. З 1950р. США і Росія (до 1992р. – Радянський Союз) постійно були найкрупнішими постачальниками та, разом із західноєвропейськими постачальниками, традиційно домінують у Топ 10 найкрупніших постачальників.

П'ятьма головними імпортерами були Індія, Саудівська Аравія, Єгипет, Об'єднані Арабські Емірати (ОАЕ) та Китай, на які разом припадало 35% світового імпорту озброєнь. Азія та Океанія були у 2013-2017рр. головним регіоном-отримувачем із 42% світового обсягу імпорту основних озброєнь, другим був Близький Схід, на який припадало 32%. Поставки озброєнь до Близького Сходу у 2013-2017рр. збільшилися на 103%, порівняно з 2008-2012рр. Поставки озброєнь до Азії та Океанії також збільшилися – на 1,8%. Натомість, поставки до Європи помітно скоротилися – на 22%, як і до Америки – на 29%, та Африки – на 22%.

Дані СІПРІ про поставки озброєнь не відбивають їх фінансової вартості, але багато держав-експортерів публікують дані про фінансову вартість експорту озброєнь (підрозділ III). На основі таких даних СІПРІ оцінює загальну вартість світової торгівлі зброєю у 2016р. в сумі близько \$88,4 млрд. Як і минулими роками, позитивних змін у прозорості офіційних даних про поставки озброєнь у 2017р. було небагато (підрозділ II). Кількість держав, що повідомляють Реєстр звичайних озброєнь ООН (UN Register of Conventional Arms, UNROCA) про експорт та імпорт озброєнь, зменшилася до рекордно низького рівня, а суттєвих змін у національних і регіональних механізмах звітності не спостерігалось. Однак більшість держав, що ратифікували Договір про торгівлю зброєю (Arms Trade Treaty), виконали зобов'язання звітувати про експорт та імпорт озброєнь.

До переліку СІПРІ Топ 100 компаній-виробників озброєнь і постачальників військових послуг належать найкрупніші компанії оборонної промисловості (крім китайських) з урахуванням обсягів їх продажів на внутрішньому та зовнішніх ринках. Загальний обсяг продажу озброєнь Топ 100 у 2016р. (останній рік, за який є дані) склав близько \$375 млрд.,

що на 1,9% більше, ніж у 2015р. (підрозділ IV). Після піку 2010р. і наступного спаду це був перший рік зростання, що пояснюється переважно загальним збільшенням продажу озброєнь американськими компаніями, які домінують у Тор 100. Загальний продаж озброєнь західно-європейськими виробниками озброєнь у 2016р. залишався стабільним. Загальний обсяг продажу російськими компаніями у 2016р. продовжував зростати, тоді як тенденції продажу озброєнь традиційними та новими виробниками були неоднорідними. До важливих чинників зростання продажу озброєнь компаніями Тор 100 належать міжнародна напруженість і збройні конфлікти – з точки зору попиту, а також реалізація стратегій військової індустріалізації на національному рівні – з точки зору пропозиції. Іншими головними причинами змін у Тор 100 були злиття, поглинання та реструктуризація компаній.

СІМОН Т.ВЕЗЕМАН, ОДЕ ФЛЬОРА

I. Події у сфері поставок озброєнь у 2017р.¹

СИМОН Т.ВЕЗЕМАН, ОДЕ ФЛЬОРА, АЛЕКСАНДРА КУЇМОВА,
НАНЬ ТЯНЬ, ПІТЕР Д.ВЕЗЕМАН

Обсяг міжнародних поставок основних озброєнь за 2013-2017рр. був на 10% вищим, ніж у 2008-2012рр.² Це продовжує стабільну висхідну тенденцію, що виникла на початку 2000-х років (діаграма 5.1).

Найвищий обсяг поставок за будь-який п'ятирічний період, за який у СІПРІ є дані, спостерігався у 1980-1984рр. Після цього обсяг поставок зменшувався та у 2000-2004рр. становив лише 56% пікового рівня. Загальний обсяг поставок за останній період 2013-2017рр. був на 51% вищим, ніж у 2000-2004рр., і найвищим з 1989-1993рр. (п'ятирічний період, на який найбільшою мірою вплинуло завершення холодної війни). Однак, порівняно з 1980-1984рр., загальний обсяг поставок у 2013-2017рр. був на 33% нижчим.

Події у групі провідних постачальників

У 2013-2017рр. СІПРІ визначив 67 країн-постачальників основних озброєнь. П'ятьма найкрупнішими постачальниками були США, Росія, Франція, Німеччина і Китай. На них разом припадало 74% загального обсягу поставок основних озброєнь за 2013-2017рр. (таблиця 5.1). Ті ж самі п'ять країн склали *Топ 5* у 2008-2012рр., коли на них також припадало 74% загального обсягу поставок. Однак, враховуючи зростання загального обсягу поставок, у 2013-2017рр. перша п'ятірка експортувала озброєнь на 11% більше, ніж у 2008-2012рр. Зростання сталося завдяки збільшенню поставок зі США, Франції і Китаю. У 2013-2017рр. найкрупнішими постачальниками були США і Росія, на них разом припадало 56% світового обсягу, проти 52% – у 2008-2012рр.

Загалом країни з-поза меж Північної Америки та Європи, відіграють незначну роль у світовому експорті озброєнь – лише 12% загальносвітового обсягу експорту у 2013-2017рр. З *Топ 25* країн-постачальників озброєнь у 2013-2017рр. 17 розташовані в Північній Америці та Європі, три – в Азії та Океанії, три – на Близькому Сході, одна – в Африці та одна – в Південній Америці (таблиця 5.1)³. Така концентрація постачальників у

¹ Якщо не зазначене інше, то інформація про поставки озброєнь і контракти в цьому розділі взята з Баз даних СІПРІ про поставки озброєнь (*SIPRI Arms Transfers Database*), <<http://www.sipri.org/databases/armstransfers/>>, станом на березень 2018р. База даних містить дані про поставки основних озброєнь з 1950р. по 2017р. Дані СІПРІ про поставки озброєнь стосуються фактичних поставок, у т.ч. продажу, ліцензійного виробництва, допомоги, передачі в дар та оренду. Для порівняння даних про поставки різних видів озброєнь і визначення загальних тенденцій СІПРІ використовує вартісний тренд-індикатор, який є показником лише обсягу міжнародних поставок озброєнь на основі оцінки їх спроможностей, але не фінансової вартості поставок. Про визначення "основні озброєння", вартісний тренд-індикатор і порядок його обчислення див. у візці 5.1. Дані в цьому розділі можуть відрізнятися від даних у попередніх виданнях *Щорічника СІПРІ* через щорічне оновлення Баз даних.

² З метою згладжування річних коливань обсягів поставок озброєнь та отримання більш стабільних оцінок СІПРІ порівнює послідовні багаторічні періоди – як правило, п'ятирічні. Для визначення тенденцій поставок за тривалі періоди застосовується змінний середній показник за п'ять років.

³ Регіональний поділ країн див. с.ххvі цього видання.

Таблиця 5.1. *Топ 50* найкрупніших постачальників основних озброєнь у 2013-2017рр.

У таблиці наведені 50 найкрупніших постачальників основних озброєнь у 2013-2017рр. Країни наведені в порядку зменшення обсягів поставок. Дані є вартісними тренд-індикаторами (ВТІ) СППРІ. Частки, більші за 10%, округлені до найближчого цілого числа, менші за 10% – до одного десяткового знаку. Сума складових може не збігатися з підсумковим показником через округлення.

Місце		Постачальник	Обсяг експорту (\$ млн., ВТІ)		Частка у 2013-2017 (%)	Зміни, порівняно з 2008-2012 (%)
2013- 2017	2008- 2012 ^a		2017	2013-2017		
1	1	США	12 394	50 062	34	25
2	2	Росія	6 148	31 722	22	-7,1
3	4	Франція	2 162	9 706	6,7	27
4	3	Німеччина	1 653	8 469	5,8	-14
5	5	Китай	1 131	8 312	5,7	38
6	6	Велика Британія	1 214	6 952	4,8	37
7	7	Іспанія	814	4 262	2,9	12
8	10	Ізраїль	1 263	4 248	2,9	55
9	9	Італія	660	3 590	2,5	13
10	11	Нідерланди	1 167	3 101	2,1	14
11	8	Україна	240	2 481	1,7	-26
12	15	Південна Корея	587	1 784	1,2	65
13	13	Швейцарія	186	1 322	0,9	-11
14	12	Швеція	83	1 256	0,9	-53
15	21	Туреччина	244	1 164	0,8	145
16	14	Канада	87	1 095	0,8	-18
17	16	Норвегія	134	862	0,6	14
18	20	Білорусь	23	653	0,4	12
19	22	Австралія	97	469	0,3	15
20	36	Чехія	110	448	0,3	467
21	17	ΠΑΡ	74	356	0,2	-51
22	38	ОАЕ	72	319	0,2	320
23	24	Фінляндія	58	313	0,2	-5,7
24	23	Бразилія	45	279	0,2	-20
25	29	Португалія	56	253	0,2	74
26	28	Йорданія	77	242	0,2	36
27	53	Індонезія	102	196	0,1	2 078
28	42	Індія	56	189	0,1	278
29	26	Польща	3	184	0,1	-12
30	46	Болгарія	–	166	0,1	337
31	31	Румунія	–	108	0,1	-2,7
32	18	Узбекистан	–	102	0,1	-84
33	30	Сінгапур	–	98	0,1	-32
34	19	Бельгія	12	97	0,1	-84
35	27	Австрія	22	91	0,1	-49
36	34	Данія	12	89	0,1	-4,3
37	25	Іран	10	88	0,1	-63
38	35	Сербія	2	81	0,1	-12

Місце		Постачальник	Обсяг експорту (\$ млн., ВПІ)		Частка у 2013-2017 (%)	Зміни, порівняно з 2008-2012 (%)
2013- 2017	2008- 2012 ^a		2017	2013-2017		
39	52	Словаччина	22	51	0	292
40	..	Угорщина	–	41	0	..
41	..	Ірландія	–	39	0	-63
42	..	Греція	30	30	0	..
43	..	Єгипет	–	30	0	..
44	33	Чілі	0	20	0	-80
45	39	Нова Зеландія	4	17	0	-77
46	..	Грузія	7	14	0	..
47	50	Киргизстан	5	14	0	0
48	47	Бруней	–	12	0	-50
49	..	Судан	–	11	0	..
50	61	Колумбія	10	10	0	..
.	..	17 інших	30	112	0,1	..
.	.	Усього	31 106	145 623	..	10

“..” – дані не доступні або не придатні для використання; “–” – поставок не було.

Примітка: дані СІПРІ про постачання озброєнь стосуються фактичних поставок. Для порівняння даних про поставки озброєнь і виявлення тенденцій СІПРІ використовує вартісний тренд-індикатор (ВПІ). Оцінки СІПРІ, таким чином, відбивають лише обсяг міжнародних поставок озброєнь, а не реальні фінансові характеристики таких поставок. Тому ці оцінки не можуть порівнюватися з показниками економічної статистики. Метод обчислення ВПІ описаний у врізці 5.1.

^a Місця країн у 2008-2012рр. відрізняються від наведених у *Щорічнику СІПРІ 2013* через перегляд та уточнення даних за ці роки.

Джерело: База даних СІПРІ про поставки озброєнь, <<http://www.sipri.org/databases/armstransfers/>>, станом на березень 2018р.

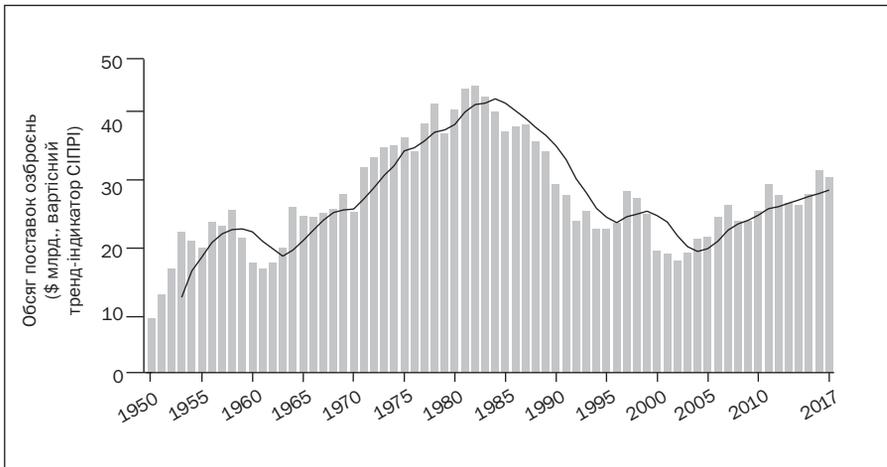
євроатлантичному регіоні характерна для всього періоду, охопленого Базою даних СІПРІ про поставки озброєнь (1950-2017рр.). Багато країн з *Топ 25* у 2013-2017рр. були в цьому переліку і в попередні періоди.

США

США були найкрупнішим експортером основних озброєнь у 2013-2017рр., як і весь час після завершення холодної війни. Їх річний експорт у 2017р. був найвищим з 1998р., хоча контракти на більшість поставок були підписані ще кілька років тому.

На США у 2013-2017рр. припадало 34% світового обсягу поставок озброєнь, порівняно з 30% – у 2008-2012рр. Їх експортні поставки у 2013-2017рр., порівняно з 2008-2012рр., зросли на 25%, що збільшило розрив між США та іншими експортерами. У 2013-2017рр. американський експорт озброєнь на 58% перевищував російський, тоді як у 2008-2012рр. цей показник становив 17%.

На країни Близького Сходу у 2013-2017рр. припадало 49% експорту озброєнь зі США, далі йшли країни Азії та Океанії (33%), Європи (11%), Америки (4,8%) та Африки (2,2%) (таблиця 5.2).

Діаграма 5.1. Динаміка міжнародних поставок основних озброєнь у 1950-2017рр.

Примітка: стовпчики показують щорічні сукупні показники, а крива – поточні середні показники, обчислені наприкінці кожного п'ятирічного періоду. Пояснення стосовно вартісного тренд-індикатора СІПРІ див. у врізці 5.1.

Джерело: База даних СІПРІ про поставки озброєнь, <<http://www.sipri.org/databases/armstransfers/>>, станом на березень 2018р.

США у 2013-2017рр. постачали основні озброєння як мінімум до 98 країн – географічний масштаб є значно більшим, ніж у будь-якого іншого постачальника. США, ймовірно, постачали у 2017р. невелику кількість легких броньованих машин силам повстанців у Сирії. Лише сім з 50 найкрупніших світових імпортерів озброєнь у 2013-2017рр. не отримували і не розміщували замовлень на основні озброєння зі США. Головним отримувачем озброєнь США у 2013-2017рр. була Саудівська Аравія – 18% експорту озброєнь зі США. Експорт американських озброєнь до Саудівської Аравії у 2013-2017рр., порівняно з 2008-2012рр., збільшився на 448% і в найближчі п'ять років навряд чи зменшиться – завдяки великому портфелю замовлень, зокрема на 154 бойові літаки *F-15SA* (поставки розпочались у 2016р.). У 2016-2017рр. поставки американських озброєнь до Саудівської Аравії викликали в Конгресі США висунення вимог з обмеження поставок до цієї держави у відповідь на її військові операції в Ємені (започатковані у 2015р.), що спричинили багато цивільних жертв і мали, як вважалося, невідбирковий характер⁴. Але невеликою більшістю голосів у Конгресі було підтримане рішення Уряду дозволити продовження поставок за наявними замовленнями та погодити нові, що за обсягами можуть перевищити підписані останніми роками⁵.

⁴ Про конфлікт у Ємені див. підрозділ V розділу 2 цього видання.

⁵ Svet, O., 'Why Congress supports Saudi arms sales', *National Interest*, 26 Sep. 2016; Depetris, D., 'Congress must act on huge Saudi arms sales', *Breaking Defense*, 6 June 2017; Cooper, H., 'Senate narrowly backs Trump weapons sale to Saudi Arabia', *New York Times*, 13 June 2017.

Обсяги експорту озброєнь США давнім союзникам коливається залежно від потреб. Так, експорт до Греції (члена НАТО) у 2013-2017рр., порівняно з 2008-2012рр., зменшився на 79% через скорочення нею військових закупівель після 2009р. в рамках заходів жорсткої економії з подолання гострої економічної кризи. В окремих випадках поставки озброєнь використовуються як інструмент зовнішньої політики США для налагодження стратегічного партнерства. Так, у рамках заходів з протидії зростаючому впливу Китаю в Азії США зміцнюють зв'язки з Індією: поставки озброєнь до неї у 2013-2017рр., порівняно з 2008-2012рр., зросли на 557%. Останніми роками США також почали розвивати співпрацю у сфері безпеки з В'єтнамом. У 2017р. вони надали В'єтнаму у вигляді допомоги один великий сторожовий корабель – це була перша поставка США основних озброєнь до цієї країни.

США експортують широку номенклатуру озброєнь. Її значну частину складають літаки, в т.ч. бойові: у 2013-2017рр. – 200 бойових літаків, або 56% загального обсягу. До них належали 50 бойових літаків *F-35*, 12 з яких були поставлені Великій Британії, 10 – Норвегії, по дев'ять – Ізраїлю та Італії, шість – Японії і по два – Австралії і Нідерландам. США також поставили 30 бойових літаків *F-15SG* Саудівській Аравії і 16 – Сінгапуру. Порівняно з цим, обсяг американського експорту бойових кораблів виглядає скромнішим. Зокрема, у 2013-2017рр. Німеччина, Іспанія і Нідерланди експортували військових кораблів набагато більше за США.

Росія

Експорт Росією основних озброєнь у 2013-2017рр., порівняно з 2008-2012рр., зменшився на 7,1%, а її частка у світовому експорті скоротилася з 26% до 22%. Це сталося переважно через скорочення поставок деяким з її головних отримувачів. Так, поставки Алжиру та Китаю у 2013-2017рр. тривали, але на рівні, нижчому за 2008-2012рр. Обидві країни продовжують замовляти озброєння у Росії. Водночас, якщо у 2013р. Росія здійснювала значні поставки озброєнь до Венесуели, то у 2015-2017рр. – через глибоку економічну кризу в цій країні – російські озброєння до неї не експортувалися⁶.

Порівняно зі США, Росія постачає озброєння меншій кількості отримувачів. У 2013-2017рр. Росія постачала озброєння 47 країнам, а також сепаратистським силам в Україні. Більшість російських поставок озброєнь (68%) здійснювалися до чотирьох країн: Індії – 35%, Китаю – 12%, В'єтнаму та Алжиру – по 10%. Інші 44 країни отримували менше, ніж по 5%. Серед регіонів, на Азію та Океанію припадало у 2013-2017рр. 66% російського експорту озброєнь, на Африку – 13%, Близький Схід – 11%, Європу – 6,2%, Америку – 4,2%.

⁶ Про військові витрати, борг і прозорість у Венесуелі див. підрозділи II і III розділу 4 цього видання.

Таблиця 5.2. Тор 10 найкрупніших постачальників основних озброєнь і регіони-отримувачі у 2013-2017рр.

Наведені відсотки загального обсягу експорту постачальника до кожного регіону призначення. Сума складових може не збігатися з підсумковим показником через округлення. Частки, більші за 10%, округлені до найближчого цілого числа. Регіональний поділ країн див. с.хххв цього видання.

Регіони-отримувачі	Постачальник										
	США	Росія	Франція	Німеччина	Китай	Велика Британія	Іспанія	Ізраїль	Італія	Нідерланди	
Африка	2,2	13	7,5	8,4	21	1,2	1,4	1,1	12	1,9	
Північна Африка	1,8	10	6,1	8,3	10	1,0	-	-	10	1,2	
Субекваторіальна Африка	0,4	2,8	1,3	0,2	11	0,2	1,4	1,1	1,8	0,6	
Америка	4,8	4,2	9,1	13	4,9	4,5	7,2	10	9,7	33	
Південна Америка	1,4	3,8	4,6	4,6	4,7	0,8	2,9	3,7	6,7	4,9	
Азія та Океанія	33	66	31	24	72	25	49	62	18	20	
Центральна Азія	0,1	3,3	1,0	0,6	2,8	-	3,4	<0,05	1,2	1,5	
Східна Азія	12	12	9,2	14	-	5,1	-	3,5	0,1	-	
Океанія	7,0	-	4,3	0,6	-	0,3	34	0,2	4,5	-	
Південна Азія	7,7	38	9,1	1,6	54	8,6	0,5	49	5,5	0,9	
Південно-Східна Азія	5,5	12	7,4	7,2	15	11	11	9,2	6,4	18	
Європа	11	6,2	10	29	0,2	4,8	1,7	24	17	13	
Європейський Союз	9,4	<0,05	10	28	0,2	4,7	1,7	11	15	13	
Близький Схід	49	11	42	26	2,0	64	40	1,9	43	32	
Інші	<0,05	-	-	-	-	-	-	1,4	0,2	-	

“...” - 0; <0,05 - від 0 до 0,05.

Джерело: База даних СІПРІ про поставки озброєнь, <<http://www.sipri.org/databases/armstransfers/>>, станом на березень 2018р.

Країни Західної і Центральної Європи

Шість західноєвропейських країн – Франція, Німеччина, Велика Британія, Іспанія, Італія і Нідерланди – були серед *Top 10* постачальників основних озброєнь у 2013-2017рр. На них разом припадало 25% світового обсягу поставок озброєнь за цей період. Крім цих шести країн, до *Top 25* експортерів озброєнь у 2013-2017рр. належали ще шість країн Західної і Центральної Європи (таблиця 5.1). 10 з них є членами ЄС. Сумарний експорт усіх 28 країн-членів ЄС у 2013-2017рр. був на 6,7% вищим, ніж у 2008-2012рр. Але через зростання загального обсягу поставок частка країн-членів ЄС у світовому експорті зменшилася з 29% у 2008-2012рр. до 27% у 2013-2017рр.

Франція. Франція у 2013-2017рр. була третім найкрупнішим постачальником основних озброєнь з 6,7% загального обсягу. Її експорт озброєнь у 2013-2017рр., порівняно з 2008-2012рр., збільшився на 27%. У 2013-2017рр. вона постачала озброєння до 81 країни. За регіонами, 42% її експорту спрямовувалися до Близького Сходу, 31% – Азії та Океанії, 10% – Європи, 9,1% – Америки, 7,5% – Африки. Найкрупнішим отримувачем французьких озброєнь у 2013-2017рр. був Єгипет (25%) – завдяки активній політиці продажу озброєнь французького Уряду, що дозволило експортувати до Єгипту бойові літаки та кораблі, які вироблялися для французьких військ⁷. У 2013-2017рр. були підписані й інші крупні угоди, в т.ч. на поставку по 36 бойових літаків Індії і Катару, а також 12 підводних човнів Австралії.

Німеччина. Німеччина була у 2013-2017рр. четвертим найкрупнішим постачальником основних озброєнь. Її експорт у 2013-2017рр., порівняно з 2008-2012рр., зменшився на 14%, а частка у світовому експорті знизилася з 7,4% до 5,8%. У 2013-2017рр. Німеччина постачала основні озброєння до 60 країн. Головними отримувачами були інші європейські країни, на які припадало 29% усіх поставок Німеччини, тоді як 24% поставок спрямовувалися до Азії та Океанії, 13% – до Америки та 8,4% – до Африки. Експорт озброєнь до Близького Сходу склав у 2013-2017рр. 26% німецького експорту, попри активні політичні спори в Німеччині стосовно постачання озброєнь країнам регіону. Спочатку застереження були пов'язані зі стурбованістю застосуванням озброєнь для репресій⁸. Однак з 2015р. ці спори перекинулися на проблему застосування поставлених Німеччиною озброєнь у конфлікті в Ємені, що на початку 2018р. призвело до додаткового обмеження експорту озброєнь до Саудівської Аравії та інших держав, що беруть участь у конфлікті⁹.

Велика Британія. У 2013-2017рр., порівняно з 2008-2012рр., британський експорт озброєнь збільшився на 37%. 49% цього експорту становили поставки до Саудівської Аравії, зокрема бойових літаків і озброєнь для них. Британські продажі озброєнь Саудівській Аравії також піддавалися критиці.

⁷ Eshel, T., 'Paris, Cairo close to agreement on Rafale, FREMM deal worth 5-6 billion euros', Defense Update, 16 Jan. 2015; Hoyle, C., 'Rafale exports take off with Egyptian delivery', Flight Global, 20 July 2015.

⁸ Везман С.Т. та ін. "Події у сфері поставок озброєнь у 2014р." – *Щорічник СППІ 2015*, підрозділ I розділу 10.

⁹ German Government, 'Regierungspressekonferenz vom 22. Januar 2018', 22 Jan. 2018.

Так, у 2017р. громадські організації звернулися до Високого суду Англії та Уельсу (*High Court of England and Wales*) із заявою стосовно оцінки законності експорту озброєнь з Великої Британії до Саудівської Аравії і відповідності правилам експортного контролю. Суд відхилив заяву та визначив, що рішення британського Уряду про подовження дозволу на експорт озброєнь до Саудівської Аравії “не було необґрунтованим чи незаконним”¹⁰. Британський Уряд не змінив експортну політику стосовно Саудівської Аравії і зауважив, що критика використання Саудівською Аравією озброєнь у Ємені ставить під загрозу очікувані крупні британські контракти з Саудівською Аравією на поставку озброєнь¹¹.

Китай

Експорт основних озброєнь Китаю у 2013-2017рр., порівняно з 2008-2012рр., збільшився на 38%, а його частка у світовому експорті зросла з 4,6% до 5,7%. У 2013-2017рр. на Азію та Океанію припадало 72% китайського експорту озброєнь, Африку – 21%, Америку – 4,9%, Близький Схід – 2% (помітно менше за всіх інших експортерів озброєнь з *Top 5*). У 2013-2017рр. Китай постачав основні озброєння до 48 країн. Головним отримувачем, як і в усі п’ятирічні періоди з 1991р., був Пакистан (35%). Понад половини приросту загального експорту китайських озброєнь у 2013-2017рр. дало різке збільшення поставок озброєнь до Бангладеш та Алжиру.

Інші постачальники

Країни з-поза меж Європи та Північної Америки загалом відіграють незначну роль у міжнародному експорті основних озброєнь. У 2013-2017рр. лише вісім країн-експортерів з *Top 25* не належали до цих регіонів: Китай, Ізраїль, Південна Корея, Туреччина, Австралія, Південна Африка, ОАЕ і Бразилія. З цих країн лише Китай та Ізраїль потрапили до *Top 10*.

У 2013-2017рр., порівняно з 2008-2012рр., суттєво збільшився експорт озброєнь до Ізраїлю (на 55%), Південної Кореї (65%) і Туреччини (145%). Ізраїль вже кілька десятиліть перебуває в *Top 15*. Його експорт, що у 2013-2017рр. спрямовувався мінімум до 42 країн, складався з ракет, радіолокаційних станцій та інших засобів виявлення, безпілотних літальних апаратів. Південна Корея і Туреччина здійснюють політику крупних інвестицій у вітчизняну оборонну промисловість, намагаючись як задовольнити зростаючий внутрішній попит, так і потрапити до когорти крупних експортерів усіх типів озброєнь. У 2013-2017рр. Південна Корея вперше експортувала основні озброєння до країн Європи: артилерійські

¹⁰ The Queen (on the application of Campaign Against The Arms Trade) v the Secretary of State for International Trade and interveners, Case no.CO/1306/2016, High Court of England and Wales, Press summary, 10 July 2017. Див. також: ‘UK arms sales to Saudi Arabia are lawful, High Court rules’, *Daily Telegraph*, 10 July 2017.

¹¹ Bond, D. and Hollinger, P., ‘Criticism of Saudi Arabia “not helpful” for UK weapons sales’, *Financial Times*, 25 Oct. 2017.

системи – до Польщі, та судно забезпечення – до Великої Британії. Туреччина у 2013-2017рр. помітно збільшила експорт озброєнь (насамперед бронемашин) до країн Близького Сходу.

Події у групі крупних отримувачів

У 2013-2017рр. Азія та Океанія були головним регіоном - отримувачем основних озброєнь, на який припадало 42% світового імпорту. Друге місце посів Близький Схід з 32%. Поставки до обох регіонів у 2013-2017рр., порівняно з 2008-2012рр., зросли. Частки у світовому імпорті озброєнь Європи (11%), Африки (7,2%) та Америки (7,1%) та обсяги імпорту всіх трьох регіонів у 2013-2017рр. були значно меншими, ніж у 2008-2012рр.

У 2013-2017рр. на *Тор 5* імпортерів – Індію, Саудівську Аравію, Єгипет, ОАЕ та Китай – припадало 35% світового імпорту озброєнь (таблиці 5.3 і 5.4). Серед них Індія і Китай були в *Тор 5* імпортерів і в 2008-2012рр., і в 2013-2017рр.

Африка

У 2013-2017рр., порівняно з 2008-2012рр., імпорт озброєнь країнами Африки зменшився на 22%. Трьома найкрупнішими імпортерами в Африці у 2013-2017рр. були Алжир (52% африканського імпорту озброєнь), Марокко (12%) і Нігерія (5,1%). Головними постачальниками озброєнь до Африки були Росія, Китай і США.

У 2013-2017рр., порівняно з 2008-2012рр., російський експорт озброєнь до Африки зменшився на 32%. Попри це, Росія залишалася найкрупнішим постачальником до Африки з 39% загального імпорту до цього регіону. На Алжир у 2013-2017рр. припадало 78% російського експорту озброєнь до Африки.

У 2013-2017рр., порівняно з 2008-2012рр., експорт озброєнь Китаю до Африки збільшився на 55%, а його частка в загальному африканському імпорті озброєнь зросла з 8,4% до 17%. У Китаю у 2013-2017рр. купували основні озброєння 22 країни Субекваторіальної Африки, на нього припадало 27% їх імпорту озброєнь, порівняно з 16% у 2008-2012рр. У Північній Африці Китай у 2013-2017рр. став важливим постачальником до Алжиру завдяки продажу йому, зокрема, трьох фрегатів та артилерійських систем.

На США у 2013-2017рр. припадало 11% експорту озброєнь до Африки. Його переважна частка (63%) спрямовувалася до Марокко. Іншим отримувачам в Африці озброєння постачалися невеликими партіями, часто у вигляді допомоги, в т.ч. вісім вертольотів для Кенії та п'ять для Уганди.

На країни Субекваторіальної Африки у 2013-2017рр. припадало 32% всього африканського імпорту. П'ятьма найкрупнішими регіональними імпортерами були Нігерія, Судан, Ангола, Камерун та Ефіопія. На них разом припадало 56% імпорту озброєнь у субрегіоні. Імпорт озброєнь Нігерії у 2013-2017рр., порівняно з 2008-2012рр., збільшився на 42%. Основні озброєння мають важливе значення у військових операціях держав Субекваторіальної Африки,

Таблиця 5.3. *Топ 50* найкрупніших отримувачів основних озброєнь у 2013-2017рр.

У таблиці наведені 50 найкрупніших отримувачів (державних і недержавних суб'єктів) основних озброєнь у 2013-2017рр. Країни наведені в порядку зменшення обсягів імпорту. Дані є вартісними тренд-індикаторами (ВТІ) СППІ. Частки, більші за 10%, округлені до найближчої цілої цифри, менші за 10% – до одного десяткового знаку. Сума складових може не збігатися з підсумковим показником через округлення.

Місце		Отримувач	Обсяг імпорту (ВТІ, \$ млн.)		Частка у 2013-2017 (%)	Зміни, порівняно з 2008-2012 (%)
2013- 2017	2008- 2012 ^a		2017	2013-2017		
1	1	Індія	3 358	18 049	12	24
2	9	Саудівська Аравія	4 111	14 805	10	225
3	21	Єгипет	2 355	6 573	4,5	215
4	10	ОАЕ	848	6 370	4,4	51
5	2	Китай	1 117	5 786	4,0	-19
6	8	Австралія	1 806	5 558	3,8	7,5
7	5	Алжир	905	5 414	3,7	0,8
8	17	Ірак	712	4 928	3,4	118
9	3	Пакистан	710	4 147	2,8	-36
10	26	Індонезія	1 196	4 014	2,8	193
11	19	В'єтнам	690	3 990	2,7	81
12	11	Туреччина	410	3 539	2,4	-14
13	4	Південна Корея	918	3 239	2,2	-50
14	7	США	547	2 930	2,0	-44
15	41	Тайвань	493	2 846	2,0	261
16	59	Оман	783	2 546	1,7	655
17	36	Ізраїль	528	2 474	1,7	125
18	16	Велика Британія	899	2 260	1,6	-1,5
19	57	Бангладеш	320	2 239	1,5	542
20	40	Катар	670	2 212	1,5	166
21	6	Сінгапур	428	2 149	1,5	-60
22	37	Італія	794	2 043	1,4	111
23	32	Азербайджан	279	1 907	1,3	55
24	18	Японія	500	1 805	1,2	-19
25	13	Венесуела	-	1 533	1,1	-40
26	28	Канада	295	1 470	1,0	14
27	65	Кувейт	113	1 435	1,0	488
28	15	Греція	56	1 402	1,0	-44
29	44	Таїланд	310	1 309	0,9	93
30	12	Марокко	351	1 288	0,9	-52
31	63	Казахстан	209	1 133	0,8	308
32	55	Фінляндія	100	1 110	0,8	208
33	39	Йорданія	386	1 104	0,8	26
34	22	Афганістан	250	1 064	0,7	-48
35	43	Мексика	218	1 041	0,7	53
36	29	М'янма	167	1 024	0,7	-20
37	30	Бразилія	103	882	0,6	-31
38	31	Польща	197	872	0,6	-30
39	50	Туркменістан	75	820	0,6	96

Місце			Обсяг імпорту (ВТІ, \$ млн.)		Частка у 2013-2017 (%)	Зміни, порівняно з 2008-2012 (%)
2013- 2017	2008- 2012 ^a	Отримувач	2017	2013-2017		
40	20	Норвегія	361	749	0,5	-65
41	91	Філіппіни	271	744	0,5	691
42	14	Малайзія	187	700	0,5	-72
43	71	Перу	64	668	0,5	312
44	79	Росія	34	663	0,5	360
45	38	Колумбія	102	651	0,4	-33
46	27	Іспанія	72	604	0,4	-54
47	33	Нідерланди	35	556	0,4	-52
48	52	Нігерія	26	536	0,4	42
49	74	Білорусь	145	491	0,3	221
50	45	Судан	54	462	0,3	-31
	...	153 інші	1 556	9 488	6,7	..
		Усього	31 106	145 623	..	10

“..” – дані не доступні або не придатні для використання; “-” – поставок не було.

Примітка: дані СІПРІ про постачання озброєнь стосуються фактичних поставок. Для порівняння даних про поставки озброєнь і виявлення тенденцій СІПРІ використовує вартісний тренд-індикатор (ВТІ). Оцінки СІПРІ, таким чином, відбивають лише обсяг міжнародних поставок озброєнь, а не реальні фінансові характеристики таких поставок. Тому ці оцінки не можуть порівнюватися з показниками економічної статистики. Метод обчислення ВТІ описаний у врізці 5.1.

^a Місяця країн у 2008-2012рр. відрізняються від наведених у *Щорічнику СІПРІ 2013* через перегляд та уточнення даних за ці роки.

Джерело: База даних СІПРІ про поставки озброєнь, <<http://www.sipri.org/databases/armstransfers/>>, станом на березень 2018р.

які через брак ресурсів купують, як правило, невелику кількість старих чи менш сучасних основних озброєнь. Зокрема, Кенія, яка страждає від високого рівня внутрішнього політичного насильства та воює з 2011р. з Аш-Шабаб на власній території та в Сомалі, придбала у 2013-2017рр. для збройних сил і сил внутрішньої безпеки 13 транспортних вертольотів, два б/у бойові вертольоти, 65 легких бронемашин і невелику кількість самохідних гаубиць¹².

Америка

Імпорт основних озброєнь країнами Америки у 2013-2017рр., порівняно з 2008-2012рр., зменшився на 29%. Найкрупнішим імпортером основних озброєнь у регіоні були США.

Імпорт озброєнь країнами Південної Америки у 2013-2017рр., порівняно з 2008-2012рр., зменшився на 38%. У цьому періоді імпорт озброєнь країнами Південної Америки склав 43% поставок до Америки в цілому. На Росію припадало 27% поставок до Південної Америки, друге і третє місця

¹² Про конфлікти за участі Кенії див. підрозділ VI розділу 2 цього видання.

Таблиця 5.4. Топ 10 найкрупніших отримувачів основних озброєнь та їх постачальники у 2013-2017рр.

Наведені дані відбивають питому вагу постачальника в загальному обсязі імпорту отримувача. До таблиці внесені лише постачальники з часткою понад 1% у загальному імпорті отримувача. Менші постачальники об'єднані в категорію "Інші". Підсумкові величини можуть не дорівнювати 100% через округлення. Частки, більші за 10%, округлені до найближчого цілого числа.

Постачальник	Отримувач									
	Індія	Саудівська Аравія	Єгипет	OAE	Китай	Австралія	Алжир	Ірак	Пакистан	Індонезія
Австралія	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3,3
Білорусь	-	-	-	-	2,9	-	-	0,8	-	-
Бразилія	0,1	-	-	-	-	-	-	-	0,6	2,2
Болгарія	-	0,1	<0,05	-	-	-	-	2,3	-	-
Канада	0,7	1,4	0,6	0,7	-	0,3	-	-	0,4	0,5
Китай	-	0,2	0,2	0,5	-	-	1,5	0,3	70	5,6
Чехія	-	-	-	-	-	-	-	4,0	-	0,1
Франція	4,5	3,6	37	13	14	6,9	0,5	-	0,4	6,8
Німеччина	0,7	1,8	6,3	2,1	0,7	0,7	13	0,6	0,1	7,3
Ізраїль	11	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Італія	0,2	1,5	0,3	6,6	-	2,9	6,5	3,4	3,5	0,4
Йорданія	-	-	-	-	-	-	-	-	3,3	-
Нідерланди	0,2	0,5	0,6	2,6	-	-	0,7	-	-	11
Росія	62	-	21	1,4	65	-	59	22	5,7	10
ПАР	0,2	0,1	<0,05	1,3	-	-	0,4	<0,05	-	-
Південна Корея	-	-	0,9	-	-	-	-	8,7	-	12
Іспанія	-	2,4	3,8	4,6	-	26	-	0,6	0,2	2,7
Швеція	-	1,1	-	3,4	-	0,4	1,9	-	0,5	0,2

Швейцарія	0,4	1,8	-	-	3,9	0,9	-	-	0,9	3,4
Туреччина	-	1,3	-	4,4	-	-	-	-	1,3	-
ОАЕ	-	-	2,5	-	-	-	0,1	-	-	-
Україна	1,2	-	-	-	8,4	-	-	1,0	0,5	0,1
Велика Британія	3,2	23	-	1,0	2,8	0,3	1,3	-	0,3	17
США	15	61	26	58	-	61	0,4	56	12	16
Узбекистан	-	-	-	1,8	-	-	-	-	-	-
Інші	0,1	0,6	0,3	0,4	-	0,7	0,6	0,9	0,1	0,1

"-" - 0; <0,05 - від 0 до 0,05.

Джерело: База даних СІПРІ про поставки озброєнь, <<http://www.sipri.org/databases/armstransfers>>, станом на березень 2018.

посідали США (15%) і Франція (9,8%). Загальне зменшення імпорту озброєнь країнами Південної Америки збіглося із загальним зниженням останніми роками напруженості між державами регіону і зменшенням кількості внутрішніх конфліктів¹³. Утім, попит на основні озброєння в різних країнах суттєво різняться.

Венесуела. Після зміни політичного керівництва у Венесуелі в 1999р. відносини країни з її головними на той час постачальниками озброєнь – США і кількома європейськими державами – фактично припинилися. З метою зміцнення збройних сил Венесуела купувала озброєння у Росії та Китаю і впродовж 2008-2017рр. була найкрупнішим імпортером у Південній Америці. Але після економічної кризи, яка почалась у 2014р., її імпорт основних озброєнь у 2017р. впав до нуля¹⁴.

Бразилія. Імпорт озброєнь Бразилією у 2013-2017рр., порівняно з 2008-2012рр., зменшився на 31%. Однак у 2008-2017рр. Бразилія підписала контракти на основні озброєння з поставкою у 2018-2025рр., у т.ч. на п'ять підводних човнів із Франції та 36 бойових літаків зі Швеції.

Азія та Океанія

В Азії та Океанії розташовані п'ять країн з *Top 10* найкрупніших отримувачів основних озброєнь у 2013-2017рр.: Індія, Китай, Австралія, Пакистан та Індонезія (таблиці 5.3 і 5.4). Країни регіону у 2013-2017рр. отримали 42% світового імпорту озброєнь, порівняно з 46% у 2008-2012рр. Імпорт озброєнь країнами Азії та Океанії між цими двома періодами збільшився на 1,8%. На Росію припадало 34% експорту озброєнь до регіону, на США – 27%, Китай – 9,7%. Усі головні імпортери в Азії та Океанії намагаються розвивати власні спроможності з розробки та виробництва озброєнь з метою зниження залежності від закордонних постачальників. Успіх цих зусиль був різним.

Індія і Пакистан упродовж останніх десятиліть належать до найкрупніших імпортерів озброєнь. Індія була найкрупнішим у світі імпортером основних озброєнь у 2008-2017рр. Пакистан був третім найкрупнішим імпортером озброєнь у 2008-2012рр. і дев'ятим у 2013-2017рр. Індія і Пакистан перебувають у стані конфлікту з моменту здобуття ними незалежності в 1947р. Напруженість між Індією і Пакистаном ускладнюється відносинами кожної сторони з Китаєм, який з 1960-х років є близьким союзником Пакистану і має давні прикордонні суперечки з Індією. Упродовж кількох минулих років ця напруженість регулярно загострювалася¹⁵. Особливу стурбованість Індії викликає зростаюча агресивність Китаю в басейні Індійського океану, що підтримується підвищенням його спроможностей з

¹³ Див. також підрозділ II розділу 2 цього видання.

¹⁴ Див. також підрозділ II розділу 4 цього видання.

¹⁵ Anderson, G. et al., '2017 annual defence report', *Jane's Defence Weekly*, 13 Dec. 2017, p.27; Krishnan, A., 'Another armed conflict with India not out of the question, says China expert', *India Today*, 4 July 2017; Patranobis, S., 'China blames Indian troops for Ladakh clash, PLA conducts drill to strike "awe"', *Hindustan Times*, 22 Aug. 2017. Див. також підрозділ III розділу 2 цього видання.

перекидання сил¹⁶. У відповідь Індія модернізує і зміцнює збройні сили – переважно за рахунок імпорту озброєнь.

Індія. У 2013-2017рр. на Індію припадало 12% світового імпорту озброєнь. Індійський імпорт у 2013-2017рр., порівняно з 2008-2012рр., збільшився на 24%. Росія є головним постачальником основних озброєнь до Індії і залишиться ним щонайменше в наступні кілька років, до виконання вже укладених контрактів. У 2013-2017рр. на Росію припадало 62% індійського імпорту озброєнь; обсяг російського експорту озброєнь до Індії в цей період був майже таким, як і у 2008-2012рр. Але через намагання Індії диверсифікувати джерела імпорту Росія стикається з посиленням конкуренції з боку інших країн-експортерів озброєнь. У 2013-2017рр., порівняно з 2008-2012рр., імпорт озброєнь зі США збільшився на 557%, і вони стали другим найкрупнішим постачальником озброєнь до Індії. Це стало можливим завдяки зміцненню стратегічного партнерства між двома країнами, в рамках якого США почали постачати Індії сучасну військову техніку. У 2013-2017рр. до цих поставок належали літаки дальньої морської патрульної авіації, стратегічні транспортні літаки та бойові вертольоти. Індійський імпорт озброєнь з Ізраїлю у 2013-2017рр., порівняно з 2008-2012рр., також збільшився (на 285%), завдяки чому Ізраїль став третім найкрупнішим постачальником озброєнь до Індії.

Паралельно з намаганнями конкурентів Росії пробитися на індійський ринок, Індія запроваджує нову політику придбання озброєнь – “Заробити в Індії”. Ця нова політика має замінити попередню, спрямовану на підтримку розробок і виробництва озброєнь вітчизняними державними збройовими компаніями та державними військовими дослідницькими центрами – за потреби, із закордонною допомогою або шляхом ліцензійного виробництва¹⁷. Ці індійські державні підприємства мають давню історію співпраці з російськими державними компаніями та установами. Нова політика “Заробити в Індії” дає більше можливостей змагатися за індійські збройові замовлення індійському приватному сектору. Приватний сектор Індії має тісні зв’язки з приватними компаніями в інших країнах, крім Росії, і часто співпрацює з ними, пропонуючи озброєння для внутрішніх потреб.

Крім того, в політичних і військових колах Індії спостерігається зростання спротиву надмірному покладанню на Росію як на постачальника основних озброєнь. Цей спротив ґрунтується на думці, що Росія не може – чи не зможе – виправдати сподівання та виконати обіцянки. Різні проблеми, пов’язані зі спільними індійсько-російськими розробками та виробництвом бойових літаків п’ятого покоління (*Fifth Generation Fighter Aircraft, FGFA*) на базі російського бойового літака *Су-57* та Багатоцільового транспортного літака (*Multi-role Transport Aircraft, MTA*), є, можливо, найяскравішими останніми прикладами цієї тенденції. Військово-повітряні сили Індії висловили у 2017р. невдоволення програмою *FGFA/Су-57* (планувалося закупити 100 од.), і на початку 2018р. з’явилися повідомлення про наявність

¹⁶ Anderson et al. (посилання 15), p.27.

¹⁷ Indian Government, Make in India website; US International Trade Administration, ‘India: Defense’, 27 July 2017; Unnithan, S., ‘Unmade in India’, *India Today*, 27 Feb. 2017.

альтернативних пропозицій, включно із закупівлею американських F-35¹⁸. Від МТА, який мала розробляти переважно Росія, а виробляти індійська державна компанія, Індія відмовилась у 2017р., після понад 15 років дискусій з Росією про його конструкцію. Натомість, Індія почала переговори про виробництво індійською приватною компанією іспанського транспортного літака¹⁹. Крім того, Індія у 2017р. не підписала з Росією жодного крупного збройового контракту. Кілька важливих угод, підписання яких очікувалося до кінця 2017р., постійно відкладались. Але російські посадовці, схоже, не переймаються браком прогресу, оскільки затримки під час обговорення крупних і комплексних контрактів є поширеним явищем. Вони посилаються на зміни в індійських процедурах закупівель і говорять про циклічність індійських закупівель озброєнь. За їх словами, спад у 2016-2017рр. не відрізняється від спаду у 2008-2010рр., між піками замовлень у 2004-2008рр. та 2010-2012рр.²⁰

Пакистан. Пакистан за довгі роки створив власну оборонну промисловість, однак його амбіції є набагато меншими за індійські. Замість власної розробки сучасних озброєнь, оборонна промисловість Пакистану досі зосереджується на ліцензійному виробництві іноземних моделей або збиранні озброєнь з іноземних компонентів. З 1960-х років ці моделі та компоненти переважно були китайського походження, хоча Пакистан має ліцензії на виробництво озброєнь і з інших країн. Серед недавніх прикладів – ліцензійне виробництво зенітних ракет RBS-70 зі Швеції і замовлення 2017р. у Нідерландів і Туреччини ліцензій на виробництво військових кораблів. Попри постійну напруженість з Індією і триваючі внутрішні конфлікти, імпорт озброєнь Пакистаном у 2013-2017рр., порівняно з 2008-2012рр., зменшився на 36% і склав 2,8% світового. Більшість поставок озброєнь до Пакистану у 2013-2017рр. надходили від двох постачальників: Китаю (70%) і США (12%).

Обсяг імпорту озброєнь з Китаю у 2013-2017рр. залишився приблизно на тому ж рівні, що й у 2008-2012рр. Однак через зменшення поставок до Пакистану американських озброєнь у 2013-2017рр. частка Китаю в імпорті озброєнь Пакистаном зросла з 45% у 2008-2012рр. до 70% у 2013-2017рр.

У 2008-2012рр. Пакистан отримувал значну військову допомогу від США, включно з 28 бойовими і п'ятьма морськими патрульними літаками. У 2013-2017рр. він отримав значно менше американської військової допомоги, і його імпорт озброєнь зі США зменшився на 76%. Це збіглося в часі з критикою у Конгресі США, як там вважали, бездіяльності Пакистану в боротьбі з тероризмом. У 2016р. Конгрес США заблокував планову закупівлю Пакистаном восьми бойових літаків, яка мала фінансуватися за рахунок американської

¹⁸ Noronha, J., 'Fifth-generation fighter aircraft for IAF: a mirage or reality?', *Indian Defence Review*, vol.32, no.4 (Oct.-Dec. 2017); Raghuvanshi, V., 'Indian Air Force wants out of fighter program with Russia', *Defense News*, 20 Oct. 2017; Shukla, A., 'Capability jump: IAF looks to buy fifth-generation F-35 fighter', *Business Standard*, 15 Feb. 2018.

¹⁹ Dominguez, G., 'Russia, India terminate MTA project, says report', *Jane's Defence Weekly*, 5 Apr. 2017, p.14; Menon, J.C., 'Indian Air Force: grand ambition', *European Security and Defence*, Feb. 2017, p.39.

²⁰ Те, хто сьогодні критикує Іран, будуть боротися за него. – *Коммерсантъ*, 7 февраля 2018г.

військової допомоги²¹. У 2017р. Уряд США звинуватив Пакистан у переході терористів, і в січні 2018р. вирішив призупинити військову допомогу Пакистану²².

Японія і Південна Корея. Імпорт озброєнь Південною Кореєю у 2013-2017рр., порівняно з 2008-2012рр., зменшився на 50%, а Японії – на 19%. Однак напруженість у відносинах Японії з Китаєм, а Південної Кореї – з Північною Кореєю зумовила крупні контракти на нові озброєння, які почали постачатися або були замовлені у 2013-2017рр. Японія і Південна Корея мають потужну оборонну промисловість, але залишаються частково залежними від імпорту озброєнь. Обидві країни звернулися до США за кількома видами сучасних озброєнь. Зокрема, у 2013-2017рр. Японія почала отримувати перші партії із 42 бойових літаків *F-35*, замовлених у США, а Південна Корея розмістила замовлення на 40 таких літаків. У той же період обидві країни замовили у США сучасні систем протиповітряної та протиракетної оборони. У 2013р і 2017р. Південна Корея замовила у Німеччині крилаті ракети великої дальності для ураження наземних цілей, перші з яких були поставлені у 2016р. У 2017р. Японія замовила подібні ракети в Норвегії²³.

Китай. Китай розширює спроможності з виробництва (та експорту) власних сучасних озброєнь; у 2013-2017рр. його імпорт озброєнь, порівняно з 2008-2012рр., зменшився на 19%. Попри це, у 2013-2017рр. він був п'ятим найкрупнішим імпортером озброєнь у світі. Імпорт охоплював сучасні бойові літаки та системи протиповітряної оборони з Росії. Є кілька імовірних причин рішення Китаю купувати ці озброєння. Воно могло бути зумовлене можливою затримкою розробки Китаєм власних аналогічних озброєнь. Можливо також, що на час ухвалення цього рішення Китай вважав, що його рівень розробок сучасних озброєнь поступається російському. Але в сегменті бойових літаків Китай міг уже зрівнятися чи навіть обігнати Росію. Наприкінці 2017р. Китай оголосив, що його бойові літаки “п'ятого покоління” *J-20* уже готові до експлуатації – за кілька років до готовності російського аналога²⁴. Якщо ці повідомлення відповідають дійсності, то сучасні бойові літаки можуть бути ще одним видом озброєнь, який Китаю вже не треба імпортувати.

Південно-Східна Азія. В останні 10 років напруженість між Китаєм і рядом країн Південно-Східної Азії через претензії у Південнокитайському морі прямо чи опосередковано зумовила збільшення попиту на основні озброєння²⁵. Хоч у 2013-2017рр. обсяг імпорту країн субрегіону суттєво не

²¹ US tells Pakistan it will have to fund F-16s itself”, Reuters, 2 May 2016.

²² US Department of State, ‘Department press briefing’, 4 Jan. 2018.

²³ Reynolds, I., ‘Japan approves record defense budget as North Korea looms’, Bloomberg, 22 Dec. 2017; McCurry, J., ‘Japan boosts defence budget to record levels with eye on North Korea’, *The Guardian*, 22 Dec. 2017.

²⁴ Mizokami, K., ‘China’s J-20 stealth fighter is працює’, *Popular Mechanics*, 29 Sep. 2017; Majumdar, D., ‘Is China’s J-20 stealth fighter really “operational”?’’, *National Interest*, 10 Feb. 2018.

²⁵ Докладніше див.: Wezeman, S.T., ‘Arms flows to South East Asia’, SIPRI Policy Paper, forthcoming 2018.

відрізнявся від 2008-2012рр., але за період 2008-2017рр. він майже подвоївся, порівняно з 1997-2006рр. Велику частку імпорту у 2008-2017рр. склали морські та авіаційні системи, що свідчить про велику увагу до безпеки на морі.

Чинниками, що впливали на імпорт озброєнь кількома країнами Південно-Східної Азії були також внутрішня безпека та конфлікти. Занепокоєння країн-постачальників з приводу застосуванням таких озброєнь призвело до обмежень на поставки, як у випадку М'янми у 2017р. Застосування сили військами М'янми проти народу рохінджа, яке збільшилося в серпні 2017р., зустріло широкий осуд у світі²⁶. Деякі країни, в т.ч. США і всі країни-члени ЄС давно запровадили ембарго на поставки озброєнь до М'янми²⁷. Однак інші країни продовжують такі поставки. У 2013-2017рр. на Китай припадало 68% імпорту озброєнь М'янми, на Росію – 15%. До крупних збройових контрактів, що виконувались у 2017р., належали поставки М'янмі бойових літаків з Китаю і Росії.

Європа

Імпорт озброєнь країнами Європи у 2013-2017рр., порівняно з 2008-2012рр., зменшився на 22%. У 2013-2017рр. на Європу припадало 11% загально-світового імпорту озброєнь. Після світової фінансової кризи, що почалася у 2008р., кілька європейських країн були змушені скоротити замовлення на імпорт озброєнь, що кількома роками пізніше призвело до скорочення поставок. У 2013-2017рр. через підвищення напруженості між Росією та іншими європейськими державами закупівлі озброєнь збільшилися, і в цей період були укладені кілька важливих збройових контрактів. Це не відбилося на тенденціях 2013-2017рр., оскільки більшість поставок планувалися після 2017р. Зокрема, у 2017р. Польща, Румунія і Швеція вирішили придбати у США системи протиповітряної і протиракетної оборони великої дальності, а Литва замовила системи протиповітряної оборони середньої дальності з компонентами з Норвегії і США. У Європі також помітно підвищився попит на ракети для ураження наземних цілей на великій відстані. У 2013-2017рр. Фінляндія і Польща отримали зі США крилаті ракети повітряного базування (КРПБ) з дальністю близько 400 км. У 2017р. Польща замовила у США КРПБ з дальністю 1 000 км.

У короткостроковій перспективі тенденцію імпорту озброєнь у Європі, імовірно, визначатимуть угоди зі США на бойові літаки *F-35* для Італії (90 літаків), Нідерландів (37), Норвегії (52) і Великої Британії (138), замовлені у 2007р. У 2013-2017рр. було поставлено всього 37 таких літаків, і наступними роками темпи поставки мають зрости. Кілька країн Європи, включно з Бельгією і Німеччиною, ще розглядають можливість замовлення *F-35*, тоді як Данія вже почала це робити, замовивши 27 *F-35*²⁸.

²⁶ Див. також підрозділ III розділу 2 цього видання.

²⁷ Про ембарго на поставки озброєнь з ЄС див. підрозділ II розділу 10 цього видання.

²⁸ Belga, 'Aankoop F-16's: "Regering niet verplicht te kiezen tussen Eurofighter en F-35"', *De Standaard*, 14 Feb. 2017.

Попри триваючий збройний конфлікт в Україні, який розпочався у 2014р., імпорт озброєнь українським Урядом у 2013-2017рр. залишався невеликим²⁹. Для цього було кілька причин, у т.ч. небажання США та європейських країн-виробників постачати озброєння, високий рівень самозабезпеченості України озброєннями власного виробництва і брак коштів у держави³⁰. Сепаратисти на сході України отримували танки, бронетехніку, переносні протитанкові та зенітні ракети від Росії. Однак брак надійних джерел унеможливило точні оцінки обсягів таких поставок.

Як і попередніми роками, у 2017р. точилися збройні сутички між Вірменією та Азербайджаном³¹. Обсяг імпорту основних озброєнь Вірменією у 2013-2017рр. був відносно невеликим, і весь надходив з Росії. Імпорт озброєнь Азербайджаном у 2013-2017рр., порівняно з 2008-2012рр., збільшився на 55%. В обидва періоди імпорт Азербайджану у 12-14 разів перевищував вірменський. Його головними постачальниками у 2013-2017рр. були Росія (65%) та Ізраїль (29%).

Близький Схід

Більшість країн Близького Сходу у 2013-2017рр. брали безпосередню участь у збройних конфліктах, тож імпорт озброєнь країнами регіону у 2013-2017рр., порівняно з 2008-2012рр., збільшився на 103%. У 2013-2017рр. 31% поставок озброєнь до регіону отримала Саудівська Аравія, 14% – Єгипет і 13% – ОАЕ. На Іран, другу за населенням країну Близького Сходу, припадав лише 1% імпорту, оскільки Іран перебуває під ембарго ООН³². 52% усього експорту озброєнь до Близького Сходу припадали на США, 9,4% – на Велику Британію, 8,6% – на Францію.

У 2013-2017рр. багато країн Близького Сходу купували озброєння, які розширювали їх військовий вплив. Так, Єгипет закупив КРПБ у Франції; Саудівська Аравія – у Великої Британії і США; Кувейт – у Великої Британії; Катар закупив КРПБ у Франції і балістичні ракети у Китаю; ОАЕ закупили балістичні ракети у США. Саудівська Аравія та ОАЕ застосували частину придбаних ракет у Ємені. Повстанці-хусити в Ємені отримали від Ірану балістичні ракети невисокої точності, якими вони у 2017р. обстрілювали Саудівську Аравію.

Саудівська Аравія. Саудівська Аравія у 2013-2017рр. була другим найкрупнішим імпортером озброєнь у світі, її імпорт, порівняно з 2008-2012рр., збільшився на 225%. У 2013-2017рр. 61% імпортованих озброєнь надійшов до Саудівської Аравії зі США і 23% – з Великої Британії. До поставок цього періоду належали 78 бойових літаків, 72 бойові вертольоти, 328 танків і близько 4 000 інших бронемашин. До кінця 2017р. було замовлено ще

²⁹ Див. також підрозділ IV розділу 2 цього видання.

³⁰ Wezeman, S.T. and Kuimova, A., 'Ukraine and Black Sea security', SIPRI Background Paper, forthcoming 2018.

³¹ Sanamyan, E., 'Karabakh: more (relative) calm ahead in 2018?', Eurasianet, 12 Jan. 2018. Див. також підрозділ IV розділу 2 цього видання.

³² Див. підрозділ II розділу 10 цього видання.

багато озброєнь, що свідчить про збереження високого рівня збройового імпорту впродовж ще принаймні п'яти років. Попередній пік імпорту озброєнь Саудівською Аравією припав на 1995-1999рр., коли вона також була другим найкрупнішим імпортером у світі, але її імпорт озброєнь у 2013-2017рр. був на 48% вищим, ніж у 1995-1999рр. На відміну від кінця 1990-х років, Саудівська Аравія наразі використовує імпортовані озброєння в масштабних бойових діях, зокрема в Ємені.

Катар. Приблизно з 2011р. Катар збільшив активність зовнішньої політики на Близькому Сході та в Північній Африці й почав швидко нарощувати потужність збройних сил³³. Імпорт озброєнь Катаром у 2013-2017рр., порівняно з 2008-2012рр., збільшився на 166%. У 2013-2017рр. на США припадало 67% імпорту озброєнь Катаром, на Німеччину – 20%. Катар у 2013-2017рр. уклав кілька великих угод, у т.ч. у 2015р. – на 24 бойові літаки з Францією; у 2016р. – на два фрегати та чотири корвети з Італією; у 2017р. – на 36 бойових літаків зі США, 24 – з Великою Британією і 12 – з Францією. Угоди 2017р. були укладені невдовзі після виникнення напруженості між Катаром і кількома арабськими державами на чолі з Саудівською Аравією та ОАЕ³⁴.

Єгипет. Імпорт озброєнь Єгиптом у 2013-2017рр., порівняно з 2008-2012рр., збільшився на 215%, і країна стала третім найкрупнішим імпортером у світі. З кінця 1970-х років головним постачальником озброєнь Єгипту були США, на які у 2008-2012рр. припадало 45% поставок. Однак у 2013-2015рр. США зупинили поставки деяких озброєнь, зокрема, бойових літаків. У 2014р. Єгипет уклав угоди на основні озброєння з Францією; поставки почались у 2015р. Як наслідок, у 2013-2017рр. на Францію припадало 37% імпортованих Єгиптом озброєнь і вона обійшла США, ставши головним поста-чальником озброєнь Єгипту в цей період, попри те, що США у 2015р. скасували обмеження і збільшили у 2013-2017рр., порівняно з 2008-2012рр., загальні поставки озброєнь Єгипту на 84%.

Ізраїль. Імпорт озброєнь Ізраїлем у 2013-2017рр., порівняно з 2008-2012рр., збільшився на 125%. На США припадало 60% цього імпорту. До крупних поставок 2013-2017рр. належали дев'ять бойових літаків F-35 (з 50 замовлених). Ці літаки значно зміцнять здатність Ізраїлю вражати цілі на всій території Близького Сходу. Німеччина у 2013-2017рр. поставила Ізраїлю два підводні човни, що склало 30% імпорту озброєнь Ізраїлем у цей період. У 2017р. Німеччина погодилася поставити Ізраїлю ще три підводні човни.

³³ Abdullah, J., 'Analysis: Qatar's foreign policy: the old and the new', Aljazeera, 21 Nov. 2014.

³⁴ Hollinger, P., 'BAE Systems signs off £5bn Qatar deal for 24 Typhoon fighters', *Financial Times*, 10 Dec. 2017.

Врізка 5.1. Методологія

База даних СІПРІ про поставки озброєнь, <<http://www.sipri.org/databases/armstransfers/>>, містить інформацію про поставки основних озброєнь державам, міжнародним організаціям і недержавним збройним угрупованням упродовж 1950-2016рр. Оновлені дані щорічно публікуються в *Щорічниках СІПРІ* та інших виданнях СІПРІ.

Визначення СІПРІ “поставки” охоплює продаж, ліцензії на виготовлення, допомогу, безоплатну передачу озброєнь, більшість кредитів та договорів оренди. Поставка повинна мати військове призначення: отримувачами можуть бути лише: збройні сили, воєнізовані формування, розвідувальні служби іншої країни, недержавні збройні угруповання, міжнародні організації.

У Базі даних СІПРІ міститься інформація лише про озброєння, що підпадають під поняття основних озброєнь, до яких належать: (а) більшість літальних апаратів (в т.ч. безпілотні); (б) більшість броньованих машин; (в) артилерія калібру ≥ 100 мм; (г) засоби виявлення (радары, сонари, пасивні електронні датчики); (д) зенітні ракетні системи та зенітні гармати великого калібру; (е) керовані ракети, торпеди, бомби і снаряди; (є) більшість кораблів; (ж) двигуни для військової авіації та інших великих літаків, бойових кораблів, великих допоміжних суден і бронетехніки; (з) більшість оснащених гарматами чи ракетами башт для бронетехніки; (и) розвідувальні супутники; (і) системи дозаправки в повітрі; (ї) корабельна артилерія, ракетні пускові установки та протичовнові озброєння.

У випадках, коли датчик, двигун, башта, система дозаправки або морська гармата (категорії г, ж, з, і, ї) встановлені на платформі (транспортному засобі, літаку або кораблі), до Базі даних вносяться лише вироби, отримані від постачальника, який не є постачальником самої платформи.

Для оцінки обсягу поставок основних озброєнь СІПРІ розроблена унікальна система, що використовує просту одиницю вимірювання – вартісний тренд-індикатор (*BTI, trend-indicator value, TIV*). Обчислення ВТІ базуються на відомій ціні типових зразків озброєнь і характеризують передачу військових потенціалів – але не фінансову вартість поставлених озброєнь

II. Прозорість поставок озброєнь

МАРК БРОМЛІ, СІМОН Т.ВЕЗЕМАН

Офіційні загальнодоступні дані про поставки озброєнь – як експортні, так і імпорتنі – є важливими для оцінки політики держав у сферах експорту озброєнь, придбання озброєнь та оборони. Впродовж минулих 25 років майже всі держави публікували інформацію про експорт та імпорт озброєнь у вигляді національних звітів або тією чи іншою мірою брали участь у регіональних чи міжнародних механізмах звітності (хоча в багатьох випадках ця інформація стосувалася лише одного чи кількох років)¹. Станом на 31 грудня 2017р., 36 держав, починаючи з 1990р., опублікували хоча б один національний звіт про експорт озброєнь². У 2017р., як і в 2015-2016рр., національного звіту про експорт озброєнь не надала жодна держава, яка не робила цього раніше; не сталося значних змін у вигляді наведених даних чи рівні деталізації³. З початку 1990-х років було запроваджено ряд регіональних інструментів звітності (особливо в Західній Африці, Америці та ЄС)⁴. У 2017р. ці інструменти не зазнали суттєвих змін. Головними міжнародними механізмами звітності у сфері міжнародних поставок озброєнь є Реєстр звичайних озброєнь ООН (*United Nations Register of Conventional Arms, UNROCA*) і Договір про торгівлю зброєю (ДТЗ, *Arms Trade Treaty, ATT*). У цьому підрозділі аналізується нинішній стан цих двох механізмів.

Реєстр звичайних озброєнь ООН

UNROCA створений у 1991р., звітування почалося в 1993р. (про поставки за 1992р.). Він призначений для зміцнення довіри між державами та “запобігання надмірному та дестабілізуючому накопиченню озброєнь”⁵. Щороку всі держави-учасниці ООН “запрошуються” добровільно повідомляти дані про експорт та імпорт окремих видів озброєнь за попередній рік, особливо тих, що вважаються “найбільш смертоносними” чи “незамінними

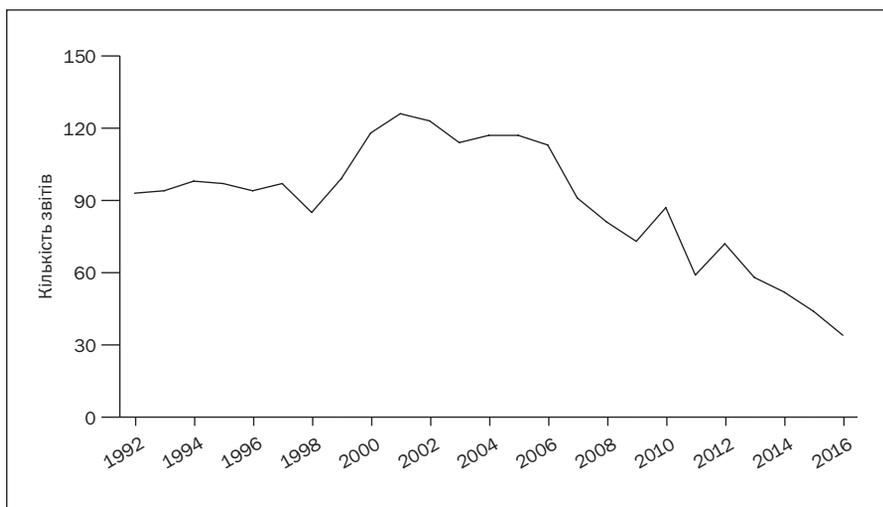
¹ Цей підрозділ стосується лише публічних інструментів звітності у сфері поставок озброєнь. Конфіденційний обмін інформацією, зокрема в рамках ОБСЄ та Вассенаарської домовленості, не розглядається.

² СІПРІ збирає всі оприлюднені національні звіти про поставки озброєнь і публікує їх у своїй Базі національних звітів на веб-сайті СІПРІ.

³ Окремі держави, які не публікують національних звітів про експорт озброєнь, наводять дані про його загальну фінансову вартість. До цих держав належать Ізраїль, Індія, Пакистан і Росія.

⁴ До головних регіональних інструментів звітності належать: (а) інструмент, створений згідно з Конвенцією 2006р. Економічного співтовариства Західноафриканських Держав (ЕКОВАС) про стрілецьку зброю і легкі озброєння, боєприпаси до них та інші супутні матеріали; (б) інструменти, створені Організацією Американських Держав; (в) річний звіт ЄС. Докладніше про ці регіональні інструменти звітності див.: Bromley, M. and Wezeman, S.T., “Transparency in arms transfers”, *SIPRI Yearbook 2016*, pp.595-603.

⁵ UN General Assembly Resolution 46/36L, 9 Dec. 1991.

Діаграма 5.2. Кількість звітів, поданих до Реєстру звичайних озброєнь ООН (UNROCA) у 1992-2016рр.

Примітка: Роки означають рік поставок, яких стосується звіт, а не рік його подання.

Джерело: База даних UNROCA, <www.un-register.org>.

в наступальних операціях”⁶. Крім того, держави “запрошуються” надавати додаткову базову інформацію про запаси та закупівлю озброєнь національного виробництва. З 2003р. держави також “запрошуються” надавати базову інформацію про експорт та імпорт стрілецької зброї і легких озброєнь.

Із середини 2000-х років рівень звітності знижується: у 2000-2006рр. щороку звітували понад 100 держав, проти 44 – у 2015р. і 34 – у 2016р., що є найнижчим рівнем звітності з часу створення інструмента (діаграма 5.2). Як і в більшість років з 1993р., рівень звітності держав Африки і Близького Сходу за 2016р. був дуже низьким: на 31 грудня 2017р. жодна з 53 держав Африки та лише дві з 15 держав Близького Сходу (тобто 13%) подали звіти. В інших регіонах у 2012-2016рр. також спостерігалася тенденція загального зниження звітності (таблиця 5.5)⁷. Однією з головних причин цього є різке зменшення кількості держав, що надають “нульові звіти” (тобто звіти, де зазначається, що держава не експортувала та не імпортувала основні озброєння в цей період). “Нульові звіти” склали понад 50% всієї звітності за 2007р. За 2014р. цей показник становив 23%, за 2015р. – 32%, за 2016р. – 6% (лише два “нульові звіти”).

⁶ До цих видів озброєнь належать танки, бойові броньовані машини, артилерійські системи великого калібру, бойові літаки, бойові вертольоти, бойові кораблі, ракети та ракетні пускові установки. Звіти публікуються на веб-сайті Управління ООН у справах роззброєння (UN Office for Disarmament Affairs, UNODA).

⁷ Висновки на основі інформації з веб-сайту UNROCA; United Nations, General Assembly, ‘United Nations Register of Conventional Arms’, Report of the Secretary-General, A/72/331, 14 Aug. 2017.

Таблиця 5.5. Звіти, подані у 2012-2016рр. до Реєстру звичайних озброєнь ООН та Договору про торгівлю зброєю, за регіонами

Роки означають рік поставок, яких стосується звіт, а не рік його подання. Величини в дужках – відсоток держав-членів ООН чи ДТЗ в кожному регіоні, які надали звіти.

Регіон	2012	2013	2014	2015	2016
<i>UNROCA</i>					
Африка	3 (6%)	1 (2%)	0 (0%)	1 (2%)	0 (0%)
Америка	11 (31%)	9 (26%)	8 (23%)	8 (23%)	3 (8,6%)
Азія	12 (41%)	5 (17%)	7 (24%)	5 (17%)	3 (10%)
Європа	43 (91%)	39 (83%)	36 (77%)	27 (57%)	28 (60%)
Близький Схід	1 (6,7%)	3 (20%)	0 (0%)	0 (0%)	2 (13%)
Океанія	2 (14%)	1 (7,1%)	1 (7,1%)	3 (21%)	0 (0%)
Разом	72 (37%)	58 (30%)	52 (27%)	44 (23%)	34 (18%)
ДТЗ					
Африка	4 (57%)	6 (46%)
Америка	8 (47%)	6 (30%)
Азія	1 (100%)	1 (100%)
Європа	32 (94%)	34 (92%)
Близький Схід
Океанія	3 (100%)	2 (50%)
Разом	48 (79%)	49 (65%)

“..” – дані не доступні або не придатні для використання.

Джерело: База даних *UNROCA*, <www.un-register.org>; доповіді Генерального секретаря ООН до ГА ООН стосовно *UNROCA* та звіти Секретаріату ДТЗ за різні роки.

Варто зауважити, що окремі держави, про які відомо, що вони у 2015р., 2016р. чи обох роках експортували озброєння, охоплені *UNROCA*, не подали звіту за жоден з цих років. Серед цих держав – Китай, Франція, Ізраїль та Італія, які, за даними СІПРІ, належать до найкрупніших у світі країн-експортерів озброєнь (підрозділ I).

Інструмент звітності Договору про торгівлю зброєю

Стаття 13 ДТЗ зобов'язує держави-учасниці подавати річні звіти про “дозволеній чи фактичний експорт та імпорт звичайних озброєнь” за формою, аналогічною *UNROCA*⁸. Держави-учасниці багато зробили для розробки процесу звітності: вони домовилися затвердити зразки подань і створили робочу групу з питань прозорості і звітності для розгляду наявних проблем. У 2017р. робоча група розробила інструкцію, схвалену на третій конференції держав-учасниць ДТЗ у 2017р. і спрямовану на унормування процесу повідомлень про діяльність держав-учасниць і заохочення своєчасного і повного звітування⁹. Проте, звітність була далеко не всеохопною, і рівень охоплення у 2017р. знизився.

⁸ Стилий опис та окремі подробиці ДТЗ див. у підрозділі I додатка А цього видання. Про зміни ДТЗ у 2017р. див. підрозділ I розділу 10 цього видання.

⁹ Arms Trade Treaty, Working Group on Transparency and Reporting, ‘Co-chairs’ draft report to CSP3’, ATT/CSP3.WGTR/2017/CHAIR/159/Conf.Rep, 31 July 2017, Annex D, ‘Reporting authorized or actual exports and imports of conventional arms: questions and answers’.

Станом на 31 грудня 2017р., річні звіти про експорт та імпорт озброєнь за 2016р. подали 49 із 75 держав-учасниць (65% тих, що мали це зробити)¹⁰. Лише 28 держав (37%) зробили це до завершення встановленого терміну – 31 травня 2017р. Це – зменшення, порівняно з попереднім роком як за часткою держав, що подали річні звіти, так і за відсотком тих, що зробили це до завершення встановленого терміну. До 31 грудня 2017р. річні звіти про експорт та імпорт озброєнь за 2015р. подали 48 із 61 держав-учасниць (79% тих, що мали це зробити)¹¹. Лише 28 держав (46%) зробили це до завершення встановленого терміну – 31 травня 2016р. Незалежний аналіз причин невиконання вимог звітування ДТЗ виявив ряд факторів, включно з браком інформації, можливостей урядових відомств і координації між ними, а також стурбованістю з приводу чутливості інформації¹².

Вплив інструмента звітності ДТЗ на загальний рівень прозорості в міжнародній торгівлі зброєю наразі здається суперечливим. З одного боку, є ознаки того, що приєднання до ДТЗ спонукає держави надавати дані про поставки озброєнь, які вони раніше не надавали *UNROCA*. У звітах до ДТЗ про поставки озброєнь у 2015р., наприклад, Австрія, Коста-Ріка, Домініканська Республіка та Ліберія надали інформацію про поставки стрілецької зброї; причому ці країни ніколи не надавали *UNROCA* такої інформації¹³. З іншого боку, є ознаки зростаючого намагання держав робити національні звіти до ДТЗ доступними лише для окремих держав-учасниць. ДТЗ не передбачає оприлюднення річних звітів про експорт та імпорт озброєнь, а у формі звіту ДТЗ – на відміну від *UNROCA* – держави зазначають, чи має бути звіт загальнодоступним, чи він має надсилатися лише державам-учасницям. Не оприлюднювати національний звіт про поставки за 2015р. вирішила лише одна держава – Словаччина. У 2016р. три держави (Ліберія, Панама і Сенегал) вирішили засекретити свої звіти про експорт та імпорт озброєнь. Усі ці держави надавали свої звіти за 2015р. для загального доступу.

¹⁰ Arms Trade Treaty Secretariat, 'Reporting', 8 Mar. 2018. Греція також надала звіт, хоча не була зобов'язана робити це.

¹¹ Ліберія, Парагвай і Швейцарія також надали звіти, хоча не були зобов'язані робити це.

¹² Holtom, P. and Stohl, R., *Reporting in Review: Examining ATT Reporting Experiences* (Arms Trade Treaty-Baseline Assessment Project: Washington, DC, Aug. 2017), p.15.

¹³ Holtom, P. and Pavesi, I., *Trade Update 2017: Out of the Shadows* (Small Arms Survey: Geneva, Sep. 2017), p.13.

III. Фінансова вартість державного експорту озброєнь

МАРК БРОМЛІ, ЙОХАННА ТРИТТЕНБАХ

Здавна існує значний інтерес до визначення фінансової вартості експорту озброєнь державами – для оцінки як вартості поставок озброєнь для країн-імпортерів, так і економічної вигоди для країн-експортерів. База даних СІПРІ про поставки озброєнь не розроблялася для визначення фінансової вартості міжнародної торгівлі зброєю. Натомість вартісний тренд-індикатор, що використовується в базі даних, є показником обсягу переданої військової техніки (підрозділ I). Єдиним джерелом даних про фінансову вартість експорту озброєнь державами є офіційні дані, надані урядами. Однак існують суттєві обмеження у використанні офіційних національних даних для оцінки фінансової вартості міжнародної торгівлі зброєю. Зокрема, дані ґрунтуються на національних визначеннях і методиках, і тому їх не завжди можна порівнювати¹. Але, якщо врахувати ці обмеження, то такі дані можуть бути важливим джерелом інформації.

Офіційні дані про фінансову вартість державного експорту озброєнь у 2007-2016рр. наведені в таблиці 5.6. Таблиця містить дані лише стосовно тих держав, які надали інформацію про фінансову вартість “експорту озброєнь”, “ліцензій на експорт озброєнь” або “угод про експорт озброєнь”, середня вартість яких перевищувала \$10 млн. Дані беруться зі звітів, заяв або безпосереднього спілкування з представниками урядових установ. Категорії даних наводяться в термінах офіційних джерел. Попри розбіжності в національних стандартах у цій сфері, тут категорія “експорт озброєнь” стосується переважно вартості поставлених озброєнь; категорія “ліцензії на експорт озброєнь” – вартості ліцензованого експорту, санкціонованого національними органами ліцензування; категорія “угоди про експорт озброєнь” – вартості укладених експортних угод. Конвертація в долари США зроблена за постійними цінами 2016р. з використанням індексів споживчих цін (*consumer price index, CPI*) МВФ.

За даними Базы даних СІПРІ про поставки озброєнь, на країни, що надають офіційні дані про фінансову вартість експорту озброєнь, припадає понад 90% загального обсягу поставок основних озброєнь. Отже, дані з таблиці 5.6 можна використовувати для грубої оцінки фінансової вартості світової торгівлі зброєю. Водночас, для такого використання цих даних є значні обмеження. По-перше, як зазначалося вище, ці дані ґрунтуються на різних визначеннях і методиках, через що їх не можна порівнювати. По-друге, деякі країни, зокрема Велика Британія, не розкривають дані про “експорт озброєнь”, тоді як інші, зокрема Китай, зовсім не розкривають дані – ні про “експорт озброєнь”, ні про “ліцензії на експорт озброєнь”, ні про “угоди про

¹ Міжнародно визнані дефініції “озброєння” немає, а уряди використовують різні переліки, збираючи та повідомляючи дані про фінансову вартість експорту озброєнь. Крім того, немає стандартизованої методики збору та повідомлення таких даних. Тому деякі держави повідомляють про видані експортні ліцензії, а інші наводять дані, отримані від митних служб.

експорт озброєнь”. Проте, склавши всі дані, надані державами про фінансову вартість “експорту озброєнь”, можна сказати, що сукупний обсяг світової торгівлі зброєю у 2015р. становив принаймні \$88,4 млрд.² Утім, фактичний обсяг був, напевно, більшим.

² Для розрахунку цієї суми використовувалися доступні дані про експорт озброєнь. У випадку Канади показники експорту озброєнь були подвоєні, оскільки дані про експорт озброєнь Канади не охоплюють експорт до США, який, за твердженнями канадської влади, становить понад половину канадського експорту військової техніки. Якщо даних про експорт озброєнь за 2016р. немає, але є дані за 2015р., то використовувалися вони. Якщо не доступні дані за 2016р. або 2015р., використовувалися, за можливості, дані угод на експорт озброєнь або замовлень за 2015р. Виходячи з аналізу попередніх випадків надання державами даних і про експорт озброєнь, і про експортні угоди, використовувалися повні дані угод про експорт озброєнь, але зрічним лагом. У випадках, коли даних про угоди або замовлення немає, використовувалися дані про ліцензії за 2016р. Виходячи з аналізу випадків надання державами даних і про експорт озброєнь, і про експортні ліцензії, бралася половина суми, вказаної у ліцензії на експорт озброєнь на поточний рік. Для Німеччини була зроблена оцінка за даними експортних ліцензій, хоча вона надала дані про експорт озброєнь, оскільки вони охоплюють лише експорт “воєнних озброєнь” – категорію товарів і послуг, яка є вужчою за ту, що зазвичай охоплює експортні ліцензії, і тому ці дані дають суттєво занижену загальну вартість німецького експорту озброєнь.

Таблиця 5.6. Фінансова вартість державного експорту озброєнь у 2007-2016рр., за даними національних урядів і промисловості

Дані наведені в \$ млн. у постійних цінах 2016р. Перелік держав – за англійською абеткою. Якщо не зазначено інше, дані наведені за календарні роки.

Держава	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	Пояснення даних
Австрія	196	343	541	544	638	611	720	722	377	707	Експорт озброєнь
	2 185	1 545	3 497	2 577	2 421	2 087	3 247	1 215	1 217	4 403	Ліцензії на експорт озброєнь
Бельгія	1 426	2 180	1 713	1 462	1 239	1 301	839	6 070	1 252	1 381	Ліцензії на експорт озброєнь
Боснія та Герцеговина	..	46	36	15	61	55	53	Експорт озброєнь
	60	95	71	41	85	62	153	Ліцензії на експорт озброєнь
Болгарія	234	245	225	376	343	294	321	543	1 574	1 122	Експорт озброєнь
	599	776	491	431	331	469	672	1 113	718	1 392	Ліцензії на експорт озброєнь
Канада ^а	351	583	530	437	685	1 090	681	731	535	541	Експорт озброєнь
Хорватія	79	52	68	118	95	44	82	Експорт озброєнь
	348	649	227	320	974	648	429	419	Ліцензії на експорт озброєнь
Чехія	276	310	272	316	271	368	394	575	632	762	Експорт озброєнь
	756	346	606	657	513	356	449	673	833	380	Ліцензії на експорт озброєнь
Данія	311	266	392	548	352	298	1 070	197	150	224	Ліцензії на експорт озброєнь
Естонія	5	10	5	<1	4	<1	1	4	4	4	Експорт озброєнь
	5	10	12	3	519	4	4	5	16	10	Ліцензії на експорт озброєнь
Фінляндія	119	152	135	86	144	78	305	300	110	146	Експорт озброєнь
	90	550	291	89	273	158	471	305	407	108	Ліцензії на експорт озброєнь
Франція	7 158	5 129	5 736	5 400	5 409	4 491	5 308	5 174	6 805	7 721	Експорт озброєнь
	8 967	10 751	12 688	7 461	9 666	6 470	9 403	11 054	19 004	15 420	Ліцензії на експорт озброєнь
Німеччина	2 392	2 330	2 081	3 089	1 906	1 271	1 276	2 452	1 746	2 767	Експорт озброєнь ^б
	13 817	13 609	10 939	8 005	16 012	11 922	11 408	8 768	14 396	7 638	Ліцензії на експорт озброєнь ^с
Греція	52	78	353	430	335	457	Ліцензії на експорт озброєнь
Угорщина	27	24	26	28	27	36	42	45	52	21	Експорт озброєнь
	152	194	197	201	231	363	702	581	1 441	651	Ліцензії на експорт озброєнь
Індія ^д	96	220	77	90	121	165	325	223	Експорт озброєнь
Ірландія	52	51	70	35	40	63	85	116	48	70	Ліцензії на експорт озброєнь

Держава	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	Дані охоплюють
Туреччина	486	642	750	698	872	1 254	1 432	1 673	1 681	1 678	Експорт озброєнь
Велика Британія	22 353	8 929	12 637	9 913	9 231	14 523	15 784	14 190	11 912	7 961	Замовлення на експорт озброєнь ^f Ліцензії на експорт озброєнь
Україна	2 079	4 027	5 380	4 136	10 387	3 578	7 157	3 478	9 005	4 369	Ліцензії на експорт озброєнь
США ^g	810	892	895	1 053	1 071	1 070	1 030	..	577	770	Експорт озброєнь
	24 571	50 418	23 993	20 035	20 870	18 347	20 948	19 696	21 524	21 665	Експорт озброєнь ^h
	19 297	30 433	32 412	23 375	27 618	65 629	24 260	31 873	45 516	27 532	Угоди на експорт озброєнь ⁱ
	28 396	38 114	40 244	37 516	46 813	35 094	21 426	63 905	74 883	49 840	Ліцензії на експорт озброєнь ^j

.. - дані не доступні або не придатні для використання.

Примітка: До таблиці внесені країни, що надали офіційні дані про фінансову вартість “експорту озброєнь”, “підписаних контрактів на експорт озброєнь”, “розміщених замовлень на експорт озброєнь” або “ліцензій на експорт озброєнь”, середня вартість яких перевищує \$10 млн., принаймні за шість з 10 звітних років. Дані стосовно різних держав у цій таблиці не обов'язково є порівнянними та можуть ґрунтуватися на різних визначеннях і методах.

^a Дані Канади не враховують експорту до США.

^b Дані стосуються лише експорту “воєнних озброєнь” – згідно з визначенням німецького законодавства.

^c Дані враховують ліцензії на експорт озброєнь у рамках спільних міжнародних проєктів.

^d Дані Індії за 2007-2008рр. і 2012-2016рр. охоплюють період з 1 квітня по 31 березня (наприклад, дані за 2016р. охоплюють період з 1 квітня 2016р. по 31 березня 2017р.), Дані за 2009р. охоплюють період з 1 квітня 2009р. по 31 грудня 2009р.

^e Дані Пакистану охоплюють період з 1 квітня по 31 березня (наприклад, дані за 2016р. охоплюють період з 1 квітня 2016р. по 31 березня 2017р.).

^f Дані враховують військово-аерокосмічну техніку та послуги.

^g Дані США охоплюють період з 1 жовтня по 30 вересня (наприклад, дані за 2016р. охоплюють період з 1 жовтня 2015р. по 30 вересня 2016р.).

^h Дані враховують продажі в рамках міждержавної програми Іноземних військових продажів (*Foreign Military Sales, FMS*) і прямих комерційних продажів американською промисловістю іноземним урядам.

ⁱ Дані стосуються лише продажів у рамках міждержавної програми Іноземних військових продажів (*Foreign Military Sales, FMS*).

^j Дані стосуються лише прямих комерційних продажів американською промисловістю іноземним урядам.

Джерела: оприлюднена інформація або безпосередні контакти з урядами та офіційними представниками промисловості. Повний перелік джерел і всі названі фінансові дані про експорт озброєнь див. за адресою <<https://www.sipri.org/databases/financial-value-global-arms-trade>>.

IV. Виробництво озброєнь і надання військових послуг

ОДЕ ФЛЬОРА, НАНЬ ТЯНЬ

Загальний огляд подій в оборонній промисловості у 2016р.

Обсяг продажу озброєнь і військових послуг за даними, наведеними в Переліку СІПРІ *Top 100* – рейтингу найкрупніших світових компаній з виробництва озброєнь і надання військових послуг (за винятком Китаю), – склав у 2016р. близько \$375 млрд., що на 1,9% більше, ніж у 2015р. (таблиця 5.7)¹. Це перше річне зростання в реальних цінах продажу озброєнь компаній *Top 100* після піку в \$420 млрд. у 2010р., після якого п'ять років поспіль спостерігалося падіння. Попри зростання у 2016р., загальний обсяг продажу озброєнь *Top 100* все ще був на 13% нижчими, ніж у 2010р., але на 38% вищим, ніж у 2002р., коли СІПРІ почав повідомляти про продаж озброєнь компаній.

Зростання загального обсягу продажу озброєнь компаній *Top 100* у 2016р. значною мірою пояснюються зростанням на 4,0% продажу компаній США (таблиця 5.8). США мають вирішальний вплив на річну світову тенденцію продажу озброєнь завдяки (а) великій кількості американських компаній у *Top 100* (38 у 2016р.); (б) вищим за обсягом продажу рейтингам американських компаній, порівняно з компаніями інших країн (шість з 10 найкрупніших компаній у *Top 100* за 2016р., включно з першими трьома, розташовані у США). Продаж озброєнь американських компаній у 2016р. становив 58% загального обсягу *Top 100*.

На річну тенденцію продажу озброєнь *Top 100* значною мірою впливали також компанії Західної Європи. У 2016р. сумарний обсяг продажу озброєнь 25 західноєвропейських компаній з *Top 100* склав \$91,6 млрд., або 24% загального обсягу *Top 100*. У 2016р. у цьому переліку були компанії з восьми західноєвропейських країн, а також дві компанії, пороховані як “західноєвропейські” (таблиця 5.8)².

Спостерігалося збільшення продажу озброєнь компаній з Німеччини, Норвегії, Швеції, Швейцарії та Великої Британії. Натомість зменшилися загальні продажі озброєнь двох західноєвропейських компаній і компаній Франції, Італії та Іспанії. Попри суперечливі тенденції у Західній Європі,

¹ Склад компаній *Top 100* змінюється щороку, особливо в нижній частині Переліку. Це означає, що хоча підсумкові показники *Top 100* можуть дати певне уявлення про розвиток оборонної промисловості, порівняння країн або компаній з року в рік потрібно робити обережно.

За оцінкою СІПРІ, кілька китайських оборонних підприємств є достатньо потужними, аби потрапити до *Top 100*, але брак порівнянних і достовірних даних про них заважає цьому.

“Продаж озброєнь” означає продаж військової техніки та послуг збройним силам і міністерствам оборони; оцінюються продажі лише тих компаній, що потрапили до Переліку. Якщо не зазначене інше, всі дані в цьому підрозділі наведені в доларах США за поточними цінами, а відсоткові зміни та частки – в постійних цінах 2016р. Докладніше див. Базу даних СІПРІ про оборонну промисловість, <<http://www.sipri.org/databases/armstransfers/>>, станом на грудень 2017р. Див. також: Fleurant, A. et al., “The SIPRI Top 100 arms-producing and military services companies, 2016”, SIPRI Fact Sheet, Dec. 2017.

² Категорія “західноєвропейські” означає компанії, чій власність і структури управління розташовані більш ніж в одній європейській країні. Західноєвропейськими компаніями, що потрапили до *Top 100*, є *Airbus* і *MBDA*.

Таблиця 5.7. Тенденції продажу озброєнь компаній *Top 100* у 2007-2016рр.

Частки, більші за 10%, округлені до найближчого цілого числа, менші за 10% – до одного десяткового знаку.

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
<i>Продажі зброї в поточних цінах і за поточними обмінними курсами</i>										
Усього (\$ млрд.)	349	392	406	420	420	405	406	397	370	375
Зміна (%)	11	12	3,4	3,6	0,0	-3,7	0,3	-2,1	-6,9	1,3
<i>Продажі зброї в постійних (2016р.) цінах і за постійними обмінними курсами</i>										
Усього (\$ млрд.)	371	398	426	432	408	389	381	369	368	375
Зміна (%)	4,6	7,1	7,1	1,3	-5,4	-4,7	-2,2	-3,0	-0,4	1,9
Сумарні зміни з 2007р. (%)	0	7,1	15	16	10	4,9	2,5	-0,6	-1,0	0,9

Примітка: Дані стосуються компаній з *Top 100* за відповідні роки; це означає, що кожного року склад компанії змінюється, як і розподіл місць на підставі несуперечливих вибірок даних.

Джерело: База даних СІПРІ про оборонну промисловість, <<https://www.sipri.org/databases/armsindustry>>, станом на грудень 2017р.

сумарний обсяг продажу озброєнь компаній цього регіону у 2016р. залишався стабільним і, порівняно з 2015р., збільшився на 0,2% – переважно завдяки зростанню продажів озброєнь британських та німецьких компаній.

Сумарний обсяг продажу озброєнь компаній Росії збільшився на 3,8%. Це зумовлено вітчизняним попитом і виконанням масштабної довгострокової програми модернізації Збройних сил, яка передбачає посилення та модернізацію спроможностей російської оборонної промисловості та покращення завдяки цьому характеристик озброєнь. У *Top 100* за 2016р. присутні 10 російських компаній, сім з яких перебувають серед *Top 50*. Однак у *Top 10* не було жодної російської компанії.

Перелік СІПРІ *Top 100* 2016р. показує стабільність групи найкрупніших компаній-виробників озброєнь і постачальників військових послуг. Кілька компаній, зокрема *Lockheed Martin*, *BAE Systems*, *Thales* і *Rheinmetall*, присутніх у першій половині рейтингу за 2016р., були в переліку, починаючи з 2002р. – першого року, охопленого Базою даних СІПРІ про оборонну промисловість. Значні зміни в рейтингу в першій половині *Top 100* зумовлені переважно злиттям, придбанням і реструктуризацією компаній, що були в переліку попередніми роками. Річні зміни частіше спостерігаються в рейтингу компаній в нижній половині *Top 100*. Це стається тому, що річні зміни в обсягах продажу озброєнь компаній з нижчими рейтингами (з меншими обсягами продажу) мають відносно більший вплив на їх рейтинг, ніж зміни такої само вартості для компаній з вищими рейтингами (з більшими обсягами продажу). Що менша початкова вартість обсягу продажів компанії, то більшими будуть зміни відносно цієї суми.

Три категорії виробників зброї: “провідні”, “інші традиційні” та “нові”

СІПРІ називає США, Канаду, Росію і країни Західної Європи з їх компаніями-виробниками озброєнь і постачальниками військових послуг з *Top 100* “провідними виробниками озброєнь”, оскільки визнано, що ці

країни мають всеохопні спроможності з виробництва озброєнь. До категорії “інші традиційні виробники” належать країни з компаніями-виробниками озброєнь і постачальниками військових послуг з *Top 100*, що мають розвинуті та в багатьох випадках суттєві оборонно-промислові спроможності, але не намагаються ще більше розвинути їх. Країнами цієї категорії у 2016р. були Австралія, Ізраїль, Японія, Польща, Сінгапур та Україна. Категорію “нові виробники” складають країни з компаніями-виробниками озброєнь і постачальниками військових послуг з *Top 100*, що заявили про мету створити значні власні спроможності та досягти вищого рівня самозабезпечення у придбанні озброєнь. Країнами цієї категорії у 2016р. були Бразилія, Індія, Південна Корея і Туреччина.

Без сумніву, ця класифікація не є досконалою, але як аналітичний інструмент вона може дати уявлення про тенденції і зміни спроможностей з виробництва озброєнь усередині цих категорій і між ними. В наступних підрозділах детальніше розглядаються тенденції в кожній категорії у 2016р. та у тривалішому періоді (2002-2016рр.).

Провідні виробники озброєнь

Хоча продажі озброєнь провідних виробників з *Top 100* з 2002р. по 2016р. зросли на 35%, їх частка в загальному продажі за цей період зменшилася на три відсоткові пункти (з 93% до 90%). Іншими словами, загальний обсяг продажу озброєнь компаній *Top 100* з 2002р. по 2016р. зростав швидше (на 39%), ніж обсяг продажу провідних виробників у цей період³. У Переліку за 2016р. було менше компаній з країн-провідних виробників озброєнь (74 компанії), ніж у 2002р. (81 компанія). Крім того, частка продажу *Top 10* виробників (шість зі США, по одній із Франції, Італії, Великої Британії та одна західноєвропейська компанія) зменшилася з 60% у 2002р. до 52% у 2016р. Це означає, що оборонна промисловість стає менш концентрованою, і крупні компанії наразі володіють меншою часткою ринку *Top 100*.

США

Американські компанії отримують зиск від найбільшого у світі вітчизняного попиту, а також мають значну частку міжнародного ринку озброєнь і військових послуг (підрозділ I). У 2016р. обсяг фінансування придбань американських озброєнь становив майже \$103 млрд., а досліджень, розробки, випробувань і оцінки – \$64,9 млрд.⁴ Крім того, активна військова стратегія і зовнішня політика США, спрямовані на збереження американського домінування на міжнародній арені, передбачають необхідність

³ Варто зауважити, що склад компаній, внесених до Переліку СІПРІ *Top 100*, з року в рік змінюється.

⁴ US Department of Defense (DOD), Office of the Under Secretary of Defense (Comptroller), *National Defense Budget Estimates for FY 2018 (Revised)* (DOD: Washington, DC, Aug. 2017). Про міжнародну торгівлю зброєю див. підрозділ I цього розділу, а також Базу даних СІПРІ про поставки озброєнь, <<http://www.sipri.org/databases/armstransfers/>>.

Таблиця 5.8. Частки регіонів і країн у продажу озброєнь компаній *Top 100*, крім Китаю, у 2016р., порівняно з 2015р.^a

Частки, більші за 10%, округлені до найближчого цілого числа, менші за 10% – до одного десяткового знаку.

Кількість компаній	Регіон/країна ^b	Продаж озброєнь (млрд. \$)		Зміни, 2016-2015 (%)		Частка продажу озброєнь <i>Top 100</i> , 2016 (%)
		2016	2015 ^c	Номинальний ^d	Реальний ^e	
39	Північна Америка	218	207	5,3	4,0	58
38	США	217	206	5,3	4,0	58
25	Західна Європа	91,6	95,9	-4,5	0,2	24
8	Велика Британія	36,1	39,8	-9,2	2,0	9,6
6	Франція	18,6	18,7	-0,9	-0,8	5,0
2	Західноєвропейські ^f	15,8	16	-1,5	-1,6	4,2
2	Італія	10,1	10,8	-6,5	-6,1	2,7
3	Німеччина	6,0	5,6	6,8	6,6	1,6
1	Швеція	2,8	2,6	4,9	5,5	0,7
1	Швейцарія	0,8	0,8	0,0	2,8	0,2
1	Норвегія	0,7	0,7	5,5	6,1	0,2
1	Іспанія	0,7	0,7	-4,1	-3,6	0,2
10	Східна Європа	26,6	26,3	1,0	3,8	7,1
10	Росія	26,6	26,3	1,0	3,8	7,1
12	Інші традиційні виробники	20,9	20,3	2,8	-1,2	5,6
5	Японія	8,2	7,9	4,1	-6,4	2,2
3	Ізраїль	7,8	7,7	1,6	0,9	2,1
1	Сінгапур	1,7	1,7	1,8	2,8	0,5
1	Польща	1,1	1,2	-4,2	0,8	0,3
1	Україна	1,1	0,9	22	25	0,3
1	Австралія	0,9	1,0	-4,1	-4,3	0,3
14	Нові виробники	17,8	16	12	12	4,7
7	Південна Корея	8,4	7,0	19	21	2,2
4	Індія	6,2	6,2	-1,0	-1,2	1,6
2	Туреччина	2,3	1,9	24	28	0,6
1	Бразилія	0,9	0,8	15	11	0,2
100	Разом	375	366	2,5	3,1	100

Примітка: Обсяги продажу озброєнь наведені в \$ млрд. у поточних цінах і за валютними курсами. Сума складових може не збігатися через округлення.

^a Хоча відомо, що кілька китайських оборонних підприємств є достатньо потужними, аби потрапити до *Top 100*, але брак порівнянних і достовірних даних про них заважає цьому.

^b Дані про країну чи регіон стосуються обсягів продажу озброєнь компаній з *Top 100*, центральний офіс яких, включно з іноземними філіями, розташований у цій країні чи регіоні. Дані не є загальними обсягами продажу озброєнь, фактично виготовлених у цій країні чи регіоні.

^c Дані про обсяги продажу за 2015р. стосуються компаній, які належали до *Top 100* за 2015р., а не 2016р. Дані наведені в поточних цінах і за обмінними курсами 2016р.

^d У цьому стовпчику наведені зміни в обсягах продажу за 2015-2016рр. в доларах США в поточних цінах.

^e У цьому стовпчику наведені зміни в обсягах продажу за 2015-2016рр. в доларах США в постійних цінах 2016р.

^f Західноєвропейськими вважаються дві компанії – *Airbus* і *MBDA*.

Джерело: База даних СІПРІ про оборонну промисловість, <<https://www.sipri.org/databases/armsindustry>>, станом на грудень 2017р.

підтримки потужних, технологічно просунутих і всеохопних (за номенклатурою) національних спроможностей з виробництва озброєнь⁵.

Відтоді, як СІПРІ започаткував збір даних про світову оборонну промисловість, річну тенденцію загального продажу *Top 100* незмінно визначають американські компанії, і 2016р. не був винятком. Загальний продаж 38 американських компаній *Top 100* у 2016р. становив \$217 млрд., або 58% загального продажу *Top 100*. *Lockheed Martin*, найкрупніший світовий виробник озброєнь, у 2016р. збільшив продаж на 11%, до \$40,8 млрд., суттєво збільшивши відрив від *Boeing*, другого найкрупнішого виробника озброєнь. Збільшення надходжень *Lockheed Martin* було очікуваним після придбання у *United Technologies* у 2015р. компанії *Sikorsky* з виробництва вертольотів і збільшення поставок бойових літаків *F-35*.

Річну тенденцію загального продажу озброєнь *Top 100* визначили насамперед кілька ключових подій у США у 2017р. У першому, після інавгурації у 2017р., бюджетному запиті до Конгресу США Президент Д.Трамп пообіцяв продовжити виконання програми модернізації ядерних сил, започаткованої попередньою Адміністрацією. Бюджетне управління Конгресу США (*Congressional Budget Office, CBO*) оцінює вартість цієї програми у \$1,2 трлн. на 30 років⁶. Примітно, що хоч оцінка *CBO* враховує інфляцію, за іншими оцінками загальна вартість програми наблизиться до \$1,7 трлн.⁷ Оскільки програма модернізації охоплює такі основні озброєння, як міжконтинентальні балістичні ракети, атомні підводні човни з балістичними ракетами і стратегічні ядерні бомбардувальники, то американські виробники озброєнь можуть розраховувати на суттєвий прибуток⁸. Однак скорочення податкових надходжень Уряду США, що сталося наприкінці 2017р., може накласти додаткові обмеження на американський оборонний бюджет і завадити здатності США виконати цю та інші (неядерні) програми модернізації збройних сил⁹. Крім того, обмеження бюджетних витрат Уряду США Законом про бюджетний контроль (*Budget Control Act*) від 2011р., що залишилося чинним у 2017р., і надалі впливатиме на продаж озброєнь американських компаній¹⁰.

⁵ O'Hanlon, M., *The National Security Industrial Base: A Crucial Aspect of the United States, Whose Future May Be in Jeopardy*, 21st Century Defense Initiative Policy Paper (Brookings: Washington, DC, Feb. 2011).

⁶ US Congressional Budget Office (CBO), *Approaches for Managing the Costs of US Nuclear Forces, 2017-2046* (CBO: Washington, DC, Oct. 2017).

⁷ Reif, K., 'Trump continues Obama nuclear funding', *Arms Control Today*, July/Aug. 2017; Reif, K., 'CBO: nuclear arsenal to cost \$1.2 trillion', *Arms Control Today*, Dec. 2017.

⁸ Про плани модернізації ядерних сил США див. підрозділ I розділу 6 цього видання.

⁹ Goodkind, N., 'Republican tax bill could hurt US military, according to top generals', *Newsweek*, 12 Dec. 2017; Gould, J., 'US defense industry to Congress: don't let tax cuts add to the deficit', *Defense News*, 28 Oct. 2017.

¹⁰ Budget Control Act of 2011, US Public Law no.112-25, signed into law 2 Aug. 2011. Див. також: Шьон Е., Перло-Фрімен С. "Військові витрати США та бюджетна криза 2011р." – *Щорічник СІПРІ 2012*, підрозділ III розділу 4. Про обмеження витрат американського бюджету див. також підрозділ I розділу 4 цього видання.

Західна Європа

Загальний обсяг продажів озброєнь компаній Західної Європи у 2016р. становив \$91,6 млрд. і залишався відносно стабільним, порівняно з 2015р. Але, хоча рейтинги найкрупніших компаній-виробників озброєнь Західної Європи з *Top 100* з року в рік суттєво не змінюються, загальні продажі озброєнь компаній кожної країни Західної Європи, схоже, демонструють різні тенденції, оскільки європейський ринок і промисловість залишаються поділеними національними кордонами.

На вісім найкрупніших британських компаній у 2016р. припадало 9,6% загального продажу *Top 100* (\$36,1 млрд.) і найбільша частка західноєвропейського показника. Порівняно з 2015р., загальний продаж озброєнь британських компаній збільшився на 2,0%. *BAE Systems*, найкрупніший британський виробник озброєнь, збільшив продаж на 0,4%, тоді як продаж *Rolls-Royce*, другої найкрупнішої британської компанії, збільшився на 4,5%. Найбільше зростання продажу озброєнь (43%) серед британських компаній у 2016р., порівняно з 2015р., показав виробник аерокосмічної техніки *GKN*. Після ухваленого у 2016р. рішення Великої Британії залишити ЄС короткострокові перспективи для британських виробників озброєнь залишаються непевними.

Загальний обсяг продажу озброєнь шести найкрупніших французьких компаній становив \$18,6 млрд., або 5,0% загального продажу *Top 100* за 2016р. Це означає зменшення їх продажу на 0,8%, порівняно з 2015р. Незначне падіння сталося переважно через уповільнення поставок бойових літаків *Rafale* (виробництва *Dassault*). Продаж озброєнь *Dassault* у 2016р. зменшився на 25%. Продаж виробника наземних систем *Nexter* також зменшився – на 19%.

Найкрупніша компанія-виробник озброєнь Італії *Finmeccanica* після її реорганізації у 2016р. отримала назву *Leonardo*¹¹. Всі її дочірні компанії (зокрема, *AgustaWestland*) увійшли до материнської компанії, крім *Leonardo DRS*, розташованої у США. Компанія також продала свій цивільний транспортний бізнес і тепер зосередиться переважно на аерокосмічній та військовій техніці. У 2016р. продаж озброєнь *Leonardo* становив \$8,5 млрд. – на 8,5% менше, ніж у 2015р. Продаж озброєнь другого найкрупнішого італійського виробника, судноверфі *Fincantieri*, у 2016р. становив \$1,6 млрд., що означає збільшення на 7,1%. Це сталося завдяки поставкам кораблів берегової охорони для США, а також фрегатів і підводних човнів для Збройних сил Італії.

Загальний обсяг продажу озброєнь трьох німецьких компаній з *Top 100* за 2016р. збільшився на 6,6%, до \$6,0 млрд. Продажі наземних озброєнь компаній *Krauss-Maffei Wegmann* і *Rheinmetall* зросли на 13% кожної завдяки збільшенню придбання озброєнь Німеччиною. Водночас продаж *ThyssenKrupp* зменшився на 6,6%.

Дві компанії класифікуються як західноєвропейські: *MBDA* (Франція, Італія і Велика Британія) та *Airbus Group* (Німеччина, Іспанія і Велика

¹¹ Leonardo, 'Finmeccanica: shareholders' meeting approves the change of the company's name and the 2015 financial statements', Press release, 28 Apr. 2016.

Британія). *MBDA* раніше вважалася дочірньою компанією *Airbus*, але у 2016р. вона увійшла до *Top 100* як незалежна компанія¹². Її продаж озброєнь у 2016р. збільшився на 3,1%, до \$3,3 млрд. Продаж компанії *Airbus Group*, що у 2016р. опинилася в *Top 10*, становив \$12,5 млрд. – на 2,7% менше, ніж у 2015р. Це зменшення сталося, зокрема, через затримку поставок військово-транспортних літаків *A400*.

Невирішеним питанням для західноєвропейських країн-виробників озброєнь лишається підтримка їх оборонно-промислових спроможностей, оскільки національні ресурси розпорошені, а вартість перспективних озброєнь нових поколінь є високою. Спроби розвинути транс'європейську кооперацію і створити європейські оборонно-промислові компанії були обмеженими¹³. У 2017р., після оголошення нових і продовження реалізації наявних планів модернізації озброєнь у США та Росії, ЄС започаткував програму створення кращих умов для співпраці країн-членів ЄС у галузі виробництва озброєнь під назвою Постійне структуроване співробітництво (*Permanent Structured Cooperation, PESCO*). За цією програмою ЄС вперше виділив кошти для оборонної промисловості на дослідження та розробку озброєнь¹⁴. Доступ до фінансування є можливим за умови подання проектів транскордонного співробітництва, метою яких є створення крупних транс'європейських виробників озброєнь.

Росія

На 10 російських найкрупніших компаній у 2016р. припадало 7,1% загального продажу *Top 100*. Загальний продаж озброєнь російських компаній збільшився у 2016р. на 3,8%, до \$26,6 млрд. Однак це зростання було нижчим, порівняно з 2014-2015рр. Головними чинниками цього стали обмеження державного фінансування, а також наслідки європейських та американських санкцій, що обмежили доступ російських компаній до закупівлі деяких компонентів і підсистем, спричинивши затримки у виробництві та постачанні озброєнь. У 2016р., після падіння цін на нафту та газ і запровадження санкцій, ВВП Росії зменшився на 3,7%¹⁵.

Російська Державна програма озброєння на період 2011-2020рр. завершилась у грудні 2017р.¹⁶ Нова Програма має охопити період 2018-2027рр.

¹² Після переоцінки *MBDA* її статус змінився зі “спільного підприємства” на “компанію”. Її новий статус врахований СІПРІ в уточнених даних про продаж озброєнь *Top 100* за попередні роки.

¹³ Прикладом міг би бути альянс виробників бронетехніки *KMW* (Німеччина) і *Nexter* (Франція). У 2016р. продажі здійснювалися окремими компаніями, оскільки *KNDS*, що з'явилася в результаті об'єднання двох компаній, була холдинговою компанією. Див.: Reuters, ‘*KMW and Nexter complete Franco-German tank deal*’, 5 Dec. 2015.

¹⁴ European External Action Service, ‘Permanent Structured Cooperation (PESCO): deepening defence cooperation among EU member states’, Fact Sheet, 5 Mar. 2018.

¹⁵ Luhn, A., ‘Russia’s GDP falls 3.7% as sanctions and low oil prices take effect’, *The Guardian*, 25 Jan. 2016; Aksenov, P., ‘Ukraine crisis: why a lack of parts has hamstrung Russia’s military’, *BBC News*, 8 Aug. 2015.

¹⁶ Mills, C., ‘Russia’s rearmament programme’, House of Commons Library, Briefing Paper no.877, 24 Jan. 2017.

і передбачатиме витрати в сумі \$283 млрд. (19 трлн. руб.) на придбання озброєнь і \$14,9 млрд. (1 трлн. руб.) на будівництво інфраструктури¹⁷. За повідомленнями, Програма на 2018-2027рр. має забезпечити Росію основними озброєннями нового покоління – зокрема, гіперзвуковою зброєю, бойовими літаками останнього покоління (і двигунами для них), – а також оновлення ядерного арсеналу¹⁸. Іншими пріоритетами Міністерства оборони Росії є високоточна зброя і системи протиповітряної оборони¹⁹. Водночас, висловлюються сумніви у здатності Росії виконати програми модернізації – особливо створення озброєнь нового покоління – в умовах наявних бюджетних обмежень, збереження санкцій і відсутності значного підвищення цін на нафту та газ²⁰.

Інші традиційні виробники

Загальний підхід країн з категорії традиційних виробників озброєнь ґрунтується на політиці вибіркової підтримки національного виробництва. Політика кожної країни визначається її національними інтересами, пріоритетами фінансування та бюджетними обмеженнями. Країнами цієї категорії з найбільшою кількістю компаній у *Top 100* за 2016р. були Японія (п'ять компаній) та Ізраїль (три). По одній компанії мали Австралія, Польща, Сінгапур та Україна. Загальний обсяг продажу озброєнь компаній цієї категорії зменшився у 2016р. на 1,2%, до \$20,9 млрд. Причому скорочення продажу озброєнь зафіксоване лише у компаній з Японії (-6,4%) та австралійської компанії (-4,3%).

На категорію інших традиційних виробників дуже впливають тенденції продажу компаній Японії – через їх кількість і порівняно великий обсяг продажу озброєнь. Скорочення продажу озброєнь Японії у 2016р. зумовлене зменшенням продажу її крупних компаній: *Mitsubishi Heavy Industries* (-4,8%), *Kawasaki Heavy Industries* (-16%) та *Mitsubishi Electric Corporation* (-29%). Це частково пояснюється подорожчанням єни до долара США, що призвело до зменшення надходжень від експортних замовлень.

Продаж озброєнь української компанії “Укроборонпром” у 2016р. збільшився на 25%. Це сталося насамперед завдяки високому внутрішньому попиту, зумовленому триваючим конфліктом на Сході України, приєднанню до компанії у 2016р. авіакомпанії “Антонов” і зростанню експорту озброєнь.

У більш тривалому періоді, у 2002-2016рр., продаж озброєнь іншими традиційними виробниками *Top 100* збільшився на 44%, тоді як зростання загального продажу *Top 100* за цей період становило 39%. Як наслідок,

¹⁷ Russian Ministry of Defence, ‘New 2018-2027 state armaments programme stipulates first-ever fund allocations for infrastructure construction’, 10 Jan. 2018.

¹⁸ Gorenburg, D., ‘Russia’s military modernization plans: 2018-2027’, Ponars Eurasia, Policy Memo no.495 (Nov. 2017).

¹⁹ Boulegue, M., ‘Russia’s new state armament programme offers a glimpse at military priorities’, Chatham House, Expert Comment, 27 Nov. 2017.

²⁰ Wezeman, S.T., ‘China, Russia, and the shifting landscape of arms sales’, SIPRI Commentary, 5 July 2017.

спостерігалось незначне збільшення частки цих виробників у загальному продажі озброєнь *Top 100* за цей період: з 5,4% у 2002р. до 5,6% у 2016р. У цій категорії у 2016р. було на дві компанії менше, ніж у 2002р.

Нові виробники

Країнами з категорії нових виробників за кількістю компаній у *Top 100* у 2016р. були Південна Корея (сім компаній), Індія (чотири), Туреччина (дві) і Бразилія (одна). Деякі з цих країн, зокрема Туреччина та Південна Корея, досягли певних успіхів на експортних ринках (підрозділ I)²¹. Загальний продаж озброєнь компаній цієї категорії у 2016р. збільшився на 12%, до \$17,8 млрд.

На річні зміни в категорії нових виробників суттєво впливають південно-корейські компанії. Їх сумарний продаж у 2016р. становив \$8,4 млрд. – на 21% більше, ніж у 2015р., і на 430% – ніж у 2002р. У 2016р. частка південнокорейських компаній у загальному продажі *Top 100* складала 2,2%, що ставить Південну Корею в один ряд з окремими традиційними виробниками, зокрема Ізраїлем і Японією. Продаж озброєнь бразильських і турецьких компаній у 2016р. також збільшився – на 11% і 28%, відповідно. Індія була єдиним новим виробником, чії компанії у 2016р. зменшили продаж озброєнь (-1,2%).

Довгострокові тенденції свідчать про те, що загальна частка нових виробників у загальному продажі *Top 100* зросла з 2,1% у 2002р. до 4,7% у 2016р. Це корелює із зазначеним вище зменшенням частки провідних виробників за цей період. Також у складі *Top 100* у 2016р. компаній із країн, що вважаються новими виробниками, було більше (14 компаній), ніж у 2002р. (п'ять компаній).

Рушії продажу озброєнь

Визначення конкретних рушіїв змін на рівні категорій і країн є проблематичним через методологічні обмеження формування Переліку СІПРІ *Top 100*. Однак деякі загальні спостереження зробити можна. Першим і головним визначальним чинником продажу озброєнь є внутрішній попит у країні, де розташована компанія. Це стосується всіх компаній *Top 100*, але особливо помітно у країнах, де оборонна промисловість швидко розвивається, зокрема в Південній Кореї. Іншими важливими чинниками є цикли модернізації озброєнь, напруженість і конфлікти, що збільшують національний попит на озброєння. Що стосується циклів модернізації, то деякі з провідних виробників озброєнь планують численні та витратні програми, включно з програмами ядерної модернізації, які або вже започатковані, або невдовзі розпочнуться. Це особливо стосується США, Росії і Франції. Загалом, є часовий лаг між оголошенням країною придбань нових поколінь озброєнь і відповідним збільшенням їх продажу залученими до цього компаніями,

²¹ Докладніше див. Базу даних СІПРІ про поставки озброєнь, <<http://www.sipri.org/databases/armstransfers/>>.

оскільки для реалізації цих програм потрібен час, який часто вимірюється десятиліттями. Але, якщо в цих країнах виконуються заплановані програми, то наступними роками вони матимуть помітний вплив на рейтинги в *Top 100*.

Регіональна напруженість і війни можуть частково пояснити, чому продаж озброєнь *Top 100* збільшився у 2000-х роках і досяг піку у 2010р., а попит визначали члени НАТО і країни, що брали участь у війнах в Афганістані та Іраку. Цей чинник також часто є каталізатором реалізації країною масштабних програм військової індустріалізації. Так, фінансування закупівель на підтримку військової індустріалізації є, можливо, одним із головних чинників зростання продажу озброєнь нових виробників, оскільки такі проекти часто потребують значних ресурсів для досліджень, розробок і закупівель. Іншими важливими чинниками річних змін продажу озброєнь є злиття, придбання та реструктуризація компаній, які можуть збільшити або зменшити частку тієї чи іншої компанії або країни (чи регіону) в загальному продажу озброєнь *Top 100*.

6. Світові ядерні сили

Загальний огляд

На початку 2018р. дев'ять держав – США, Росія, Велика Британія, Франція, Китай, Індія, Пакистан, Ізраїль і Північна Корея – володіли 14 465 одиницями ядерної зброї, 3 750 з яких розгорнуті у військах (таблиця 6.1). Близько 2 000 з них утримувалися у стані високої бойової готовності.

Загальні запаси ядерних боєголовок продовжували зменшуватися завдяки, насамперед, триваючому зменшенню ядерних арсеналів США і Росії, – на які разом припадає приблизно 92% ядерної зброї світу, – в рамках Договору про подальше скорочення та обмеження стратегічних наступальних озброєнь 2010р. (Новий СНО, Treaty on Measures for the Further Reduction and Limitation of Strategic Offensive Arms, New START). Попри скорочення своїх арсеналів, і США, і Росія мають далекосяжні та дорогі програми заміни та модернізації ядерних боєголовок, ракетних та авіаційних систем доставки, а також потужностей з виробництва ядерної зброї (підрозділи I і II цього розділу).

Ядерні арсенали інших держав, що мають ядерну зброю, є значно меншими (підрозділи III-IX), але всі вони розробляють або розгортають нові системи озброєнь чи заявили про такі плани. Вважається, що Китай, Індія, Північна Корея і Пакистан збільшують свої ядерні арсенали.

Доступність надійної інформації про стан ядерних арсеналів і спроможності держав, що мають ядерну зброю, є дуже різною. США надають багато інформації про свої запаси та сили, Велика Британія і Франція також надають певну інформацію. Росія відмовляється розкривати подробиці стосовно складу своїх сил, що обчислюються згідно з Новим СНО, хоча й надають таку інформацію США. Водночас Уряд США припинив публікацію детальної інформації про російські та китайські ядерні сили. Уряди Індії і Пакистану роблять заяви про здійснення ними ракетних випробувань, але не надають інформації про стан чи розмір своїх арсеналів. Політика Ізраїлю – не давати коментарів стосовно свого ядерного арсеналу. Не надає інформації про свій ядерний потенціал і Північна Корея.

Північна Корея зберігає пріоритетність військової ядерної програми як головного елемента стратегії національної безпеки та у 2017р. здійснила шостий випробувальний вибух. Це випробування довело загальну кількість ядерних вибухів, зафіксованих у світі з 1945р., до 2 058 (підрозділ XI).

Таблиця 6.1. Світові ядерні сили, станом на січень 2018р.

Усі дані є приблизними. Наведені тут оцінки ядерних сил ґрунтуються на загальнодоступній інформації і містять певні похибки, про що йдеться в посиланнях до таблиць 6.1-6.10.

Країна	Рік першого ядерного випробування	Розгорнуті боєголовки ^a	Боєголовки на зберіганні ^b	Інші боєголовки	Усього запасів
США	1945	1 750 ^c	2 050 ^d	2 650 ^e	6 450
Росія	1949	1 600 ^f	2 750 ^g	2 500 ^e	6 850
Велика Британія	1952	120	95	–	215
Франція	1960	280	10	10	300
Китай	1964	–	280	–	280
Індія	1974	–	130-140	..	130-140
Пакистан	1998	–	140-150	..	140-150
Ізраїль	..	–	80	..	80
Північна Корея	2006	–	..	(10-20)	(10-20) ^h
Загальна кількістьⁱ		3 750	5 555	5 160	14 465

“..” – дані не доступні або не придатні для використання; () – непевні дані; “–” – нуль.

^a Боєголовки на ракетах чи на військових базах.

^b Боєголовки в центральному сховищі, що вимагають певної підготовки (наприклад, транспортування та завантаження на пускові установки) для приведення їх у повну боєготовність.

^c Ця величина враховує близько 1 600 стратегічних боєголовок (близько 1 300 – на балістичних ракетах і 300 – на базах бомбардувальників), а також близько 150 нестратегічних (тактичних) атомних бомб, розміщених у Європі, носіями яких є бойові літаки США та інших країн НАТО.

^d Ця величина враховує близько 50 нестратегічних атомних бомб, що зберігаються у США.

^e Кількість знятих з озброєння боєголовок, що чекають на демонтаж.

^f Ця величина враховує близько 1 400 стратегічних боєголовок на балістичних ракетах і близько 200 – на базах важких бомбардувальників.

^g Ця величина враховує 920 боєголовок для стратегічних бомбардувальників та атомних підводних човнів з балістичними ракетами (АПЧБР) в ремонті та 1 830 нестратегічних ядерних боєприпасів для засобів малої дальності військово-морських сил (ВМС), військово-повітряних сил (ВПС) і сил протиповітряної оборони (ШПО).

^h Підтверджені з відкритих джерел, що Північна Корея виготовила чи розгорнула боєготові ядерні боєголовки, немає.

ⁱ Сумарні величини враховують верхні оцінки з наведених діапазонів.

Сировиною для ядерної зброї є розщеплювані матеріали – високозбагачений уран (ВЗУ) або виділений плутоній. Китай, Франція, Росія, Велика Британія і США виробляли для ядерної зброї і ВЗУ, і плутоній; Індія та Ізраїль виробляли переважно плутоній, а Пакистан – переважно ВЗУ, але нарощує потужності з виробництва плутонію. Північна Корея виробляла для ядерної зброї плутоній, але могла виробляти також ВЗУ. Усі країни, що мають цивільну ядерну промисловість, здатні виробляти розщеплювані матеріали (підрозділ X).

I. Ядерні сили США

ХАНС М.КРИСТЕНСЕН

Станом на січень 2018р., в арсеналі США утримувалося, за оцінками, 3 800 ядерних боєголовок, що на 200 боєголовок менше, ніж на початку 2017р.¹ Запаси склалися з 1 750 розгорнутих ядерних боєголовок, у т.ч. 1 600 стратегічних і 150 нестратегічних. Крім того, 2 050 боєголовок зберігались у резерві та ще 2 650 виведених з бойового складу боєголовок чекали на демонтаж – тож загальна кількість становила близько 6 450 ядерних боєголовок (таблиця 6.2). Зменшення кількості боєголовок відбулося через виконання США у 2017р. програми збільшення терміну служби боєголовок і продовження виконання Договору про подальше скорочення та обмеження стратегічних наступальних озброєнь 2010р. (Нового СНО)².

Модернізація ядерних сил

США започаткували амбітну програму модернізації ядерних сил (“програма бюджетного фінансування на наступні роки”, *‘program of record’*), що передбачає заміну чи оновлення (а) американських наземних, морських і повітряних систем доставки ядерної зброї; (б) системи командування та управління Міністерства оборони (МО) США; (в) ядерних боєголовок та інфраструктури забезпечення Національного управління ядерної безпеки (*National Nuclear Security Administration*) Міністерства енергетики США³. Згідно з оцінкою, оприлюдненою в лютому 2017р. Бюджетним управлінням Конгресу США (*Congressional Budget Office, CBO*), вартість модернізації і обслуговування американського ядерного арсеналу та об’єктів забезпечення становитиме у 2017-2026рр. близько \$400 млрд. (на 15% вище оцінки *CBO* для періоду 2015-2024рр). Програма модернізації (та утримання) ядерних сил триватиме й після 2026р., та, виходячи з оцінки *CBO*, коштуватиме \$1,2 трлн. упродовж 2017-2046рр.⁴ Примітно, що хоча оцінка *CBO* враховує інфляцію, інші оцінки передбачають, що загальна вартість наблизиться до \$1,7 трлн.⁵ За оцінкою *CBO*, запланована модернізація збільшить загальні витрати на ядерні сили США у 2017-2046рр. приблизно на 50%, порівняно з вартістю експлуатації та утримання наявних сил⁶. Залишається побачити, чи погодиться Конгрес США фінансувати ці дорогі проекти (замість дешевших варіантів подовження терміну експлуатації наявних зразків) і чи не вирішить він відкласти якісь із них.

¹ Kristensen, H.M., ‘Despite rhetoric, US stockpile continues to decline’, FAS Strategic Security Blog, Federation of Atomic Scientists, 22 Mar. 2018.

² Загальний опис та інші подробиці Нового СНО див. у підрозділі III додатка А цього видання. Про виконання Нового СНО див. підрозділ II розділу 7 цього видання.

³ Кристенсен Х.М. “Ядерні сили США”. – *Щорічник СІПІ 2017*, підрозділ I розділу 11.

⁴ US Congressional Budget Office, ‘Projected costs of US nuclear forces, 2017 to 2026’, Feb. 2017, p.15.

⁵ Див., наприклад: Reif, K., ‘US nuclear modernization programs’, Arms Control Association, Fact Sheet, Mar. 2018.

⁶ US Congressional Budget Office (CBO), *Approaches for Managing the Costs of US Nuclear Forces, 2017 to 2046* (CBO: Washington, DC, Oct 2017), p.1.

Таблиця 6.2. Ядерні сили США, станом на січень 2018р.

Тип	Позначення	Кількість пускових платформ	Рік початку розгортання	Дальність (км) ^a	Боеголовки × потужність	Кількість боеголовок ^b
Стратегічні сили						3 600
Бомбардувальники		60/107 ^c				880 ^d
<i>B-52H</i>	<i>Stratofortress</i>	44/87	1961	16 000	20×КРПБ 5-150Кт ^e	528
<i>B-2A</i>	<i>Spirit</i>	16/20	1994	11 000	16×B61-7, -11, B83-1 ^f	282
МБР		400 ^g				800 ^g
<i>LGM-30G</i>	<i>Minuteman III</i>					
	<i>Mk-12A</i>	200	1979	13 000	1-3×W78 335 Кт	600 ^h
	<i>Mk-21 SERV</i>	200	2006	13 000	1×W87 300 Кт	200 ⁱ
АПЧБР/БРПЧ		240 ^j				1 920 ^k
<i>UGM-133A</i>	<i>Trident II (D5/D5LE)</i>					
	<i>Mk-4</i>	..	1992	>7 400	1-8×W76-0 100 Кт	216
	<i>Mk-4A</i>	..	2008	>7 400	1-8×W76-1 100 Кт	1 320
	<i>Mk-5</i>	..	1990	>7 400	1-8×W88 475 Кт	384
Нестратегічні сили						200^l
<i>F-15E</i>	<i>Strike Eagle</i>	..	1988	3 840	5×B61-3, -4 ^m	70
<i>F-16C/D</i>	<i>Falcon</i>	..	1987	3 200 ⁿ	2×B61-3, -4	70
<i>F-16MLU</i>	<i>Falcon</i> (НАТО)	..	1985	3 200	2×B61-3, -4	30
<i>PA-200</i>	<i>Tornado</i> (НАТО)	..	1983	2 400	2×B61-3, -4	30
Усього запасів						3 800°
Розгорнуті боеголовки						1 750
Резервні боеголовки						2 050
Зняті з озброєння та чекають на демонтаж						2 650
Загальна кількість						6 450^p

“..” – дані не доступні або не придатні для використання; АПЧБР – атомний підводний човен з балістичними ракетами (*SSBN, nuclear-powered ballistic missile submarine*); БРПЧ – балістична ракета на підводному човні (*SLBM, submarine-launched ballistic missile*); *SERV* – головна частина з підвищеним захистом (*security-enhanced re-entry vehicle*); КРПБ – крилата ракета повітряного базування (*ALCM, air-launched cruise missile*); МБР – міжконтинентальна балістична ракета (*ICBM, intercontinental ballistic missile*).

Примітка: Дані в декларації США до Нового СНО можуть не збігатися з наведеними в таблиці через правила підрахунку в Договорі.

^a Максимальна дальність без дозаправки. Усі літаки, оснащені для доставки ядерної зброї, можуть дозаправлятися в повітрі. Реальна дальність польоту залежить від профілю маршруту та бойового навантаження.

^b Загальна кількість боеголовок, приписаних до систем доставки ядерної зброї. Лише частина з них встановлені на ракетах та утримуються на авіабазах.

^c Для бомбардувальників наведено дві величини: перша – кількість тих, що мають ядерні завдання; друга – загальна кількість. ВПС мають 66 бомбардувальників, призначених для доставки ядерної зброї (20 *B-2* і 46 *B-52H*), з яких будуть розгорнуті не більше 60 одночасно.

^d Із цих боєприпасів близько 300 (200 КРПБ і 100 бомб) утримуються на авіабазах. Решта – зберігаються в центральному сховищі. Наведені тут дані про загальну кількість бомб є завищеними, порівняно з *Щорічником СІПРІ 2017*, аби компенсувати перераховану кількість боеголовок МБР, але багато авіабомб уже не перебувають у повністю активному стані та заплановані до зняття з озброєння після надходження у 2020р. *B61-12*.

^e *B-52H* вже не використовується як носій атомних бомб.

^f Стратегічні авіабомби приписані лише до бомбардувальників *B-2A*. Максимальна потужність стратегічних бомб: *B61-7* – 360 Кт, *B61-11* – 400 Кт, *B83-1* – 1 200 Кт, але всі вони можуть мати й меншу потужність. Багато *B83-1* переведено до неактивних запасів. Адміністрація Президента Б.Обами вирішила, що *B83-1* будуть зняті з озброєння після надходження *B61-12*,

але Адміністрація Президента Д.Трампа повідомляла, що *B83-1* можуть бути збережені впродовж тривалішого часу.

^g З цих боєголовок МБР лише 440 встановлені на ракетах. Решта – зберігаються в центральному сховищі.

^h Розгорнуті лише 200 з цих боєголовок *W78*. Решта – зберігаються в центральному сховищі.

ⁱ Ще 340 *W87*, імовірно, перебувають на довгостроковому зберіганні, але не в запасах, передбачених для використання як т.зв. взаємосумісні боєголовки.

^j Як правило, два з 14 АПЧБР постійно перебувають у ремонті. Зброї на них немає. Ще два або більше підводних човнів можуть у будь-який час проходити технічне обслуговування і не мати ракет. З метою дотримання обмежень Нового СНО стосовно розгорнутих пускових установок стратегічних ракет загальна кількість БРПЧ зменшена до 240.

^k Лише близько 900 з цих боєголовок встановлені на підводних човнах, решта – зберігаються в центральному сховищі. Хоча кожна ракета *D5* рахується, згідно з Новим СНО, як носій восьми боєголовок (*D5* пройшла випробування з 14 боєголовками), у ВМС США бойове навантаження кожної ракети зменшене в середньому до 4-5 боєголовок. Наразі всі розгорнуті боєголовки *W76* мають модифікацію *W76-1*. Після завершення у 2019р. виробництва *W76-1* решта всіх *W76-0* будуть зняті з озброєння.

^l Близько 150 тактичних бомб розташовані в Європі. Решта – перебувають у центральному сховищі у США. Після надходження *B61-12* усі інші модифікації *B61* будуть зняті з озброєння.

^m Максимальна потужність тактичних бомб: *B61-3* – 170 Кт, *B61-4* – 50 Кт, *B61-10* – 80 Кт, – але можуть мати й меншу потужність. *B61-10* були зняті з озброєння у 2016р.

ⁿ У більшості джерел зазначається дальність без дозаправки 2 400 км, але за даними *Lockheed Martin*, виробника *F-16*, вона становить 3 200 км.

^o Приблизно 1 750 з цих боєприпасів встановлені на балістичних ракетах, утримуються на авіабазах та перебувають у Європі. Решта – зберігаються в центральному сховищі.

^p Крім цих готових до застосування боєголовок, близько 20 тис. плутонієвих сердечників зберігаються на заводі *Pantex* у Техасі, а близько 5 000 вторинних уранових елементів – на об'єкті *Y-12* в Оук-Рідж (штат Теннессі).

Джерела: МО США, різні бюджетні доповіді, прес-релізи та документи, отримані згідно з Законом про свободу інформації; Міністерство енергетики США, різні бюджетні доповіді і плани; ВПС, ВМС і Міністерство енергетики США, особисті контакти; статті в рубриці *NRDC Nuclear Notebook* Бюлетеня вчених-атомників, різні випуски; авторські оцінки.

Бомбардувальники

ВПС США мають наразі 169 стратегічних бомбардувальників: 62 *B-1B*, 20 *B-2A* і 87 *B-52H*. Станом на 1 вересня 2017р., 66 з них (20 *B-2A* і 46 *B-52H*) були заявлені як носії ядерної зброї, хоча, як вважається, завдання доставки ядерної зброї мають лише 60 (18 *B-2A* і 42 *B-52H*)⁷. Бомбардувальники оснащуються новими системами управління для покращення взаємодії з іншими силами та національним командуванням США⁸.

Успішно продовжується розробка дальнього ударного бомбардувальника наступного покоління *B-21 Raider*. Він має надійти на озброєння в середині 2020-х років⁹.

⁷ US Department of State, 'New START Treaty aggregate numbers of strategic offensive arms', Fact Sheet, 12 Jan. 2018.

⁸ US Air Force, Presentation to the US House of Representatives Armed Services Committee, Strategic Forces Subcommittee, Subject: FY19 Posture for Department of Defense Nuclear Forces, Statement of Rand, R. (Gen.), Commander Air Force Global Strike Command, 22 Mar. 2018.

⁹ Gertler, J., *Air Force B-21 Raider Long-Range Strike Bomber*, Congressional Research Service (CRS) Report for Congress R44463 (US Congress, CRS: Washington, DC, 7 June 2017).

Для озброєння бомбардувальників ВПС розробляють нову ядерну крилату ракету повітряного базування з пуском без заходу в зону ППО (*Long-Range Standoff, LRSO*); її розробка викликає багато спорів, а розгортання планується з 2030р.¹⁰ ВПС планують придбати 1 000 таких ракет, майже половина з яких будуть в ядерному оснащенні, а решта – використовуватимуться для випробувальних пусків. Вони призначені для оснащення *B-2A, B-52H* і нових *B-21*¹¹.

Балістичні ракети наземного базування

У рамках виконання Нового СНО США завершили у 2017р. скорочення своїх МБР – з 450 до 400 ракет *Minuteman III* у шахтних установках – у складі трьох ракетних крил. Після скорочення кожна з трьох баз МБР має 133-134 розгорнуті ракети. 50 порожніх шахт залишаються у стані готовності, до них у разі потреби можна буде повернути ракети, що перебувають на зберіганні.

Кожна МБР *Minuteman III* має одну боєголовку: або 335-Кт *W78/Mk12A*, або 300-Кт *W87/Mk21*. На ракетах, оснащених *W78*, можна встановити ще до двох боєголовок – максимально три роздільні боєголовки індивідуального наведення (БГРІН, *multiple independently targetable re-entry vehicles, MIRVs*). У 2015р. завершилася 10-річна модернізація всіх *Minuteman III* з метою подовження терміну їх служби до 2020-х років. Крім того, триває модернізація БГРІН *W87/Mk21* шляхом її оснащення новим пристроєм зведення, детонації і підриву (*arming, fusing and firing, AF&F*)¹².

ВПС започаткували розробку МБР нового покоління, відомої як “Наземний стратегічний засіб стримування” (*Ground Based Strategic Deterrent, GBSD*), яка починаючи з 2028р. має замінити *Minuteman III*. Планується закупити 642 ракети, 400 з яких будуть розгорнуті, 50 – перебуватимуть на зберіганні, а решта – будуть використовуватися для випробувальних пусків і як запасні¹³. Очікувана вартість розробки та виробництва *GBSD* зростає і у 2017р. оцінювалась у близько \$100 млрд., проти \$62,3 млрд., запланованих у 2015р.¹⁴

¹⁰ Загальну інформацію про *LRSO* див., наприклад: Kristensen, H.M., ‘LRSO: the nuclear cruise missile mission’, FAS Strategic Security Blog, Federation of American Scientists, 20 Oct. 2015; Kristensen, H.M., ‘Forget LRSO: JASSM-ER can do the job’, FAS Strategic Security Blog, Federation of American Scientists, 16 Dec. 2015; Reif, K., ‘Examining the flawed rationale for a new nuclear air-launched cruise missile’, *Arms Control Today*, vol.8, no.2 (12 June 2016).

¹¹ US Air Force, ‘USAF awards contracts for new nuclear missile to Lockheed, Raytheon’, 23 Aug. 2017; Stone, M., ‘US Air Force picks Raytheon, Lockheed for next-gen cruise missile’, Reuters, 24 Aug. 2017; Majumdar, D., ‘B-52, B-2 and B-21 bombers are getting nuclear-tipped cruise missiles’, *National Interest*, 24 Aug. 2017.

¹² Woolf, A.F., *US Strategic Nuclear Forces: Background, Developments, and Issues*, Congressional Research Service (CRS) Report for Congress RL33640 (US Congress, CRS: Washington, DC, 6 Mar. 2018), pp.24-26.

¹³ Reif, K., ‘Air Force drafts plan for follow-on ICBM’, *Arms Control Today*, 8 July 2015.

¹⁴ Reif, K., ‘New ICBM replacement cost revealed’, *Arms Control Today*, Mar. 2017.

У 2017р. ВПС здійснили чотири випробувальні пуски *Minuteman III*. Випробування відбулися 8 лютого, 26 квітня, 3 травня і 2 серпня¹⁵. Усі чотири ракети були запущені з авіабази Ванденберг у Каліфорнії з доставкою головної частини на відстань близько 6 760 км на полігоні з випробування балістичних ракет ім.Рональда Рейгана на атолі Кваджалейн (Маршаллові острови). У 2017р. також були здійснені кілька імітацій пуску МБР, одна з них – на авіабазі Уоррен (штат Вайомінг) з використанням шести ракет¹⁶.

Підводні човни з балістичними ракетами

У 2017р. ВМС США завершили зменшення кількості трубних ракетних пускових установок (з 24 до 20) на всіх АПЧБР класу *Ohio*. Скорочення було потрібним для дотримання обмежень згідно з Новим СНО – не більше 700 розгорнутих пускових установок. Після скорочення флот АПЧБР може нести загалом до 240 стратегічних ракет¹⁷.

Усі 14 АПЧБР класу *Ohio*, вісім з яких базуються в Тихому, а шість – в Атлантичному океані, несуть балістичні ракети *Trident II (D5)*. Як правило, 12 з 14 підводних човнів вважаються боєготовими, а два – постійно перебувають у ремонті із заміною ядерного пального. 8-10 АПЧБР перебувають у морі, 4-5 з них – на бойовому патрулюванні у визначених зонах у готовності до пуску ракет протягом 15 хвилин після отримання наказу.

У 2017р. ВМС почали заміну БРПЧ *Trident II (D5)* більш потужною версією *D5LE*, оснащеною новою системою наведення *Mk-6*, що має підвищити ефективність ракети. *D5LE* перебуватимуть на озброєнні АПЧБР класу *Ohio* до кінця терміну їх служби (до 2042р.), а також британських підводних човнів *Trident* (підрозділ III). Ракетами *D5LE* спочатку будуть озброєні нові АПЧБР класу *Columbia*, перший з яких має розпочати патрулювання у 2031р., але згодом, на початку 2040-х років, вони будуть замінені новою БРПЧ¹⁸.

БРПЧ *Trident* оснащуються двома основними типами боєголовок: 455-Кт *W88* та 100-Кт *W76*. ВМС майже завершили розгортання варіанту *W76* з подовженим терміном служби – *W76-1*. Ця боєголовка оснащена новим пристроєм підриву, що покращує якість її націлювання. Кожна БРПЧ може нести до восьми боєголовок, але зазвичай несе менше. У ВМС не розголошують, скільки боєголовок вони мають на кожному підводному човні, але на практиці кожна ракета несе в середньому 4-5 боєголовок, залежно

¹⁵ US Air Force, Vandenberg Air Force Base, 30th Space Wing Public Affairs, 'Minuteman III launches from Vandenberg', 9 Feb. 2017; US Air Force, Global Strike Command, 'F. E. Warren tests Minuteman III missile with launch from Vandenberg', 26 Apr. 2017; US Air Force, Global Strike Command, 'Malmstrom tests Minuteman III missile with launch from Vandenberg', 3 May 2017; US Air Force, Global Strike Command, 'F.E. Warren tests Minuteman III missile with launch from Vandenberg', 2 Aug. 2017.

¹⁶ US Air Force, '90 th MW provides unwavering nuclear deterrence', 13 Apr. 2017.

¹⁷ Woolf (посилання 12).

¹⁸ Woolf (посилання 12).

від обставин виконання бойових завдань. Згідно з даними режиму Нового СНО, флот АПЧБР, станом на вересень 2017р., мав усього 945 боєголовок¹⁹.

У 2017р. ВМС США здійснили випробувальні пуски чотирьох БРПЧ *Trident II (D5)* з одного АПЧБР. У рамках військового передсерійного випробування №53 пуски з АПЧБР *USS Kentucky (SSBN-737)* тривали в Тихому океані три дні²⁰. Це були останні випробувальні пуски початкової версії *Trident II (D5)*. Усі майбутні випробувальні пуски *Trident II* здійснюватимуться з використанням ракети *D5LE*.

Нестратегічна ядерна зброя

Запаси нестратегічної ядерної зброї США складаються з одного типу авіабомб – *B61*. Цей боєприпас існує у двох модифікаціях: *B61-3* і *B61-4*. Третя модифікація (*B61-10*) була знята з озброєння наприкінці 2016р. За оцінкою, США мають на зберіганні 200 тактичних бомб *B61*. Близько 150 з них утримуються на шести авіабазах НАТО в п'яти європейських країнах: Авіано та Геді в Італії; Бюхель у Німеччині; Інжирлік у Туреччині; Кляйне-Брогелъ у Бельгії; Волкел у Нідерландах. ВПС Бельгії, Нідерландів і, ймовірно, Туреччини (оснащені бойовими літаками *F-16*), а також ВПС Німеччини та Італії (оснащені бойовими літаками *PA-200 Tornado*) призначені для завдання ядерних ударів з використанням американських *B61*. У мирний час контроль над зберіганням цих авіабомб здійснює персонал ВПС США.

Під час невдалої спроби перевороту в Туреччині в липні 2016р. виникло занепокоєння стосовно безпеки ядерної зброї на авіабазі Інжирлік, і наприкінці 2017р. були повідомлення про можливе “тихе” вивезення цих боєприпасів²¹. Ці повідомлення не були підтвержені, тож Інжирлік залишається у планах модернізації ядерних сховищ на 2019р.²²

Решта бомб *B61* зберігаються на континентальній частині США в готовності до застосування американськими винищувачами-бомбардувальниками на підтримку союзників за межами Європи, в т.ч. у Північно-Східній Азії та на Близькому Сході.

НАТО схвалило модернізацію ядерних сил у Європі шляхом поставки американських керованих атомних авіабомб *B61-12*, починаючи з 2022-2024рр.²³ У *B61-12* буде використовуватися ядерний вибуховий пристрій бомби *B61-4* максимальною потужністю близько 50 Кт, але вона буде оснащена хвостовою системою керування для підвищення точності та

¹⁹ US Department of State (посилання 7).

²⁰ Daniels, J.M., US Navy, Strategic Systems Programs Public Affairs, ‘FCET success: SSBN launches fleet ballistic missile’, NNS170216-21, 16 Feb. 2017.

²¹ Hammond, J., ‘The future of Incirlik Air Base’, Real Clear Defense, 30 Nov. 2017.

²² Загальний огляд цієї ситуації див.: Nuclear Threat Initiative (NTI), *Building a Safe, Secure, and Credible NATO Nuclear Posture* (NTI: Washington, DC, Jan. 2018).

²³ US Government Accountability Office (GAO), *Nuclear Weapons: DOD and NNSA Need to Better Manage Scope of Future Refurbishments and Risks to Maintaining US Commitments to NATO*, Report to Congressional Requesters, GAO-11-387 (GAO: Washington, DC, May 2011), p.13.

застосування без заходу в зону ППО. *B61-12* зможе вражати захищені цілі, які не могли вразити *B61-3* і *B61-4*. Вона також дасть планувальникам ударів можливість обирати меншу потужність для визначених цілей з метою зменшення супутньої шкоди²⁴.

Започатковані льотні випробування бомб *B61-12* з бойовими літаками *F-15E*, *F-16* і *Tornado*. *B61-12* також будуть інтегровані з бойовими літаками *F-35A* американського виробництва, які у 2024-2026рр. мають бути сертифіковані для доставки ядерної зброї²⁵. Італія і Нідерланди отримали перші бойові літаки *F-35A*, окремі з яких призначатимуться для доставки ядерної зброї²⁶. Можливість закупівлі *F-35A* розглядає Бельгія. Хоча на початку 2018р. Державний департамент США схвалив можливий продаж 34 літаків *F-35A*, Бельгія офіційно ще не оголошувала про рішення їх купити²⁷. Німеччина наразі не має планів заміни *PA-200 Tornado* як носіїв ядерної зброї і планує у 2020-х роках подовжити термін їх експлуатації, тоді як ВПС Німеччини явно віддають перевагу *F-35A*²⁸.

²⁴ Опис і можливості *B61-12* див.: Kristensen, H.M., 'B61 LEP: increasing NATO nuclear capability and precision low-yield strikes', FAS Strategic Security Blog, Federation of American Scientists, 15 June 2011.

²⁵ Kristensen, H.M. and Norris, R.S., 'The B61 family of nuclear bombs', *Bulletin of the Atomic Scientists*, vol.70, no.3 (2014).

²⁶ Seligman, L., 'Dutch F-35s land in the Netherlands', *Defense News*, 23 May 2016; Peruzzi, L., 'Italy receives first Cameri-assembled F-35A', *Flight Global*, 8 Dec. 2015.

²⁷ Defense Security Cooperation Agency, 'Belgium: F-35 Joint Strike Fighter Aircraft', News Release 17-80, 18 Jan. 2018.

²⁸ Reuters, "'F-35" für die Bundeswehr? Luftwaffe benennt Anforderungen an "Tornado": Nachfolger', *Der Spiegel*, 8 Nov. 2017.

II. Ядерні сили Росії

ХАНС М. КРІСТЕНСЕН

Станом на січень 2018р., ядерний арсенал Росії налічував близько 4 350 боеголовок. 2 520 з них – стратегічні боеголовки, в т.ч. близько 1 600 розгорнутих на балістичних ракетах наземного та морського базування і базах бомбардувальників. Росія також мала 1 830 нестратегічних (тактичних) ядерних боеголовок, усі – в центральних сховищах¹. Ще близько 2 500 боеголовок були зняті з озброєння або чекали на демонтаж, тож загальна кількість становила 6 850 боеголовок (таблиця 6.3). Скорочення кількості розгорнутих російських боеголовок з 1 950 на початку 2017р. сталось у зв'язку з продовженням виконання нею Нового СНО².

Стратегічні бомбардувальники

Командування дальньої авіації Росії має на озброєнні 13 бомбардувальників *Tu-160 (Blackjack)*, 30 *Tu-95MC16 (Bear-H16)* і 25 *Tu-95MC6 (Bear-H6)*. Окремі з них можуть бути не повністю боездатними, на інших здійснюється модернізація. Максимальне навантаження боеготових бомбардувальників – понад 600 ядерних боеприпасів, близько 200 з яких можуть зберігатися на двох авіабазах стратегічних бомбардувальників. Успішно продовжується модернізація бомбардувальної авіації. Майже всі *Tu-160* і кілька *Tu-95* будуть модернізовані з метою підтримання флоту бомбардувальників у 50-60 літаків. Модернізовані бомбардувальники можуть нести нові ядерні крилаті ракети повітряного базування *X-102 (AS-23B)*³. Уряд Росії оголосив також плани відновлення виробництва *Tu-160* з 2023р. з можливістю випуску до 50 модифікованих літаків *Tu-160M2*⁴. Додаткові бомбардувальники, ймовірно, замінять багато старих літаків *Tu-95 (MC16 та MC6)* і стануть перехідною ланкою до майбутнього бомбардувальника нового покоління *ПАК ДА*, надходження на озброєння якого планувалося з кінця 2020-х років⁵.

Балістичні ракети наземного базування

Станом на січень 2017р., Ракетні війська стратегічного призначення (РВСП) Росії – вид Збройних сил, оснащений міжконтинентальними балістичними ракетами (МБР) наземного базування – склалися з 12 ракетних дивізій,

¹ Про нещодавній огляд російських об'єктів зберігання ядерної зброї див.: Podvig, P. and Serrat, J., 'Lock them up: zero-deployed non-strategic nuclear weapons in Europe', United Nations Institute for Disarmament Research, 2017.

² Загальний опис та окремі подробиці Нового СНО див. у підрозділі III додатка А цього видання. Про виконання Нового СНО див. підрозділ II розділу 7 цього видання.

³ Roblin, S., 'The Tu-95 Bear: the 60-year-old Russian bomber America still chases all over the world', *National Interest*, 11 June 2017.

⁴ TASS, 'Russia's upgraded Tu-160M2 bomber to remain state-of-the-art for four more decades', 1 Nov. 2017.

⁵ TASS, 'Russia to develop first prototype of next-generation strategic bomber by early 2020s', 13 Apr. 2017.

зведених у три армії, що мали на озброєнні, за оцінками, 318 МБР семи різних типів і модифікацій. Ці МБР можуть нести загалом 1 138 боеголовок, але, за оцінкою СІПРІ, їх навантаження було скорочене до менше 800 боеголовок, що становить близько 50% усіх російських розгорнутих стратегічних боеголовок. Усупереч частим заявам про нарощування останніми роками ядерних сил Росії, Національний центр аерокосмічної розвідки США (*National Air and Space Intelligence Center, NASIC*) вважає, що “кількість ракет у складі російських сил МБР продовжуватиме зменшуватися внаслідок обмежень за угодами про контроль над озброєннями, старіння ракет та обмеженості ресурсів”⁶.

Сили МБР Росії перебувають на проміжному етапі масштабної програми модернізації із заміною усіх ракет радянських часів ракетами нових типів, хоч і не в тій самій кількості. Програма заміни, започаткована в 1997р., схоже, виконується повільніше, ніж планувалося. До кінця 2017р. було модернізовано близько 60% сил. Решта МБР радянських часів мають бути зняті з озброєння до 2024р., на три роки пізніше, ніж оголошувалося спочатку. Крім придбання нових ракет, модернізація передбачає суттєву реконструкцію шахт, центрів керування пусками, місць розташування військ та об’єктів забезпечення⁷.

Поточна модернізація МБР Росії спрямована на переозброєння версією *РС-12* з кількома боеголовками, відому як *РС-24 Ярс (SS-27 Mod 2)*. У трьох мобільних дивізіях переозброєння вже завершено, у двох – триває, ще у двох – має розпочатися до кінця 2020р. Перший полк шахтних *РС-24* з 10 ракетами введено до бойового складу в Козельську, другий полк перебуває на початкових етапах створення⁸. Росія розробляє третю модифікацію *РС-12М*, відому як *РС-26 Ярс-М (SS-X-28)*, яка буде легшою за *РС-24*. Однак завершення розробки та розгортання *РС-26* були відкладені⁹. Крім того, Росія розробляє нову “важку” рідкопаливну шахтну МБР *РС-28 Сармат (SS-X-29)* на заміну *РС-20В (SS-18)*. За словами заступника Міністра оборони Росії Ю.Борисова, *РС-28* нестиме “нові типи боеголовок”, у т.ч. “маневрені”¹⁰. Розпочалися випробувальні пуски 200-т *РС-20В*, після чого має бути започатковане її серійне виробництво і зрештою, за кілька років, розгортання в модернізованих шахтах. Виробництво МБР залізничного базування, схоже, було відкладене або скасоване¹¹.

⁶ US Air Force, National Air and Space Intelligence Center (NASIC), *Ballistic and Cruise Missile Threat* (NASIC: Wright-Patterson Air Force Base, OH, July 2017), p.27. Заяви про нарощування ядерних сил Росії див., наприклад: Gertz, B., ‘Russia sharply expanding nuclear arsenal, upgrading underground facilities’, *Washington Free Beacon*, 13 Dec. 2017.

⁷ Azanov, R., ‘Russia’s Strategic Missile Forces as its decisive defense’, *TASS*, 19 Dec. 2017.

⁸ Azanov (посилання 7); Андреев Д., Зотов И. Ядерный щит надежен. – *Красная звезда*, 14 декабря 2017г.

⁹ Kristensen, H.M., ‘Review of NASIC Report 2017: nuclear force developments’, *FAS Strategic Security Blog*, Federation of American Scientists, 30 June 2017.

¹⁰ Gavrilov, Y., ‘Sarmat will fly over pole: Russia designing unique missile’, *Rossiyskaya Gazeta*, 2 June 2014. Translation from Russian, *BBC Monitoring*.

¹¹ TASS, ‘Russia excludes rail-mobile ICBM system from armament, focuses on Sarmat missile’, 6 Dec. 2017. Докладніше про МБР залізничного базування див.: Крістенсен Х.М. “Ядерні сили Росії”. – *Щорічник СІПРІ 2017*, підрозділ II розділу 11.

Таблиця 6.3. Ядерні сили Росії, станом на січень 2018р.

Тип/російське позначення (позначення НАТО)	Кількість пускових платформ	Рік початку розгортання	Дальність (км) ^a	Боголовки × потужність	Кількість боеголовок ^b
Стратегічні наступальні сили					2 520^c
Бомбардувальники	50/68 ^d				616 ^e
<i>Ту-95МС6 (Bear-H6)</i>	14/25	1981	6 500-10 500	6 × КРПБ <i>AS-15A</i> , або <i>AS-23B</i> , бомби	84
<i>Ту-95МС16 (Bear-H16)</i>	25/30	1981	6 500-10 500	16 × КРПБ <i>AS-15A</i> , або <i>AS-23B</i> , бомби	400
<i>Ту-160 (Blackjack)</i>	11/13	1987	10 500-13 200	12 × КРПБ <i>AS-15B</i> , або <i>AS-23B</i> , бомби	132
МБР	318				1 138 ^f
<i>РС-20В (SS-18 Satan)</i>	46	1992	11 000-15 000	10 × 500-800 Кт	460
<i>РС-18 (SS-19 Stiletto)</i>	20	1980	10 000-	6 × 400Кт	120
<i>РС-12М Тополь (SS-25 Sickle)</i>	72 ^g	1985	10 500	1 × 800 Кт	72
<i>РС-12М2 Тополь-М (SS-27 Mod 1/шахт.)</i>	60	1997	10 500	1 × 800 Кт	60
<i>РС-12М1 Тополь-М (SS-27 Mod 1/моб.)</i>	18	2006	10 500	1 × (800 Кт)	18
<i>РС-24 Ярс (SS-27 Mod 2/моб.)</i>	90	2010	10 500	4 × (100 Кт)	360
<i>РС-24 Ярс (SS-27 Mod 2/шахт.)</i>	12	2014	10 500	4 × (100 Кт)	48
<i>РС-26 Ярс-М (SS-X-28)</i>	..	(2018)	5 500+	БГРІН (. . Кт)	..
<i>РС-28 Сармат (SS-X-29)</i>	..	(2020)	10 000+	БГРІН (. . Кт)	..
БРПЧ	11/176 ^h				768 ^h
<i>РСМ-50 Волна (SS-N-18 M1 Stingray)</i>	2/32	1978	6 500	3 × 50 Кт	96
<i>РСМ-54 Синева (SS-N-23 M1)</i>	6/96	1986/2007	9 000	4 × 100 Кт	384
<i>РСМ-56 Булава (SS-N-32)</i>	3/48	2014	>8 050	6 × (100 Кт)	288
Нестратегічні сили					1 830ⁱ
ПРО, ППО, ПКО	898				373
<i>53Т6 (SH-08, Gazelle)</i>	68	1986	30	1 × 10 Кт	68
<i>С-300 (SA-10/20)</i>	800 ^j	1980/1992	..	1 × малої потужності	290
<i>3М-55 Яхонт (SS-N-26)</i>	20	(2014)	400+	1 × (. . Кт)	10
<i>SSC-1В (Serval)</i>	10	1973	500	1 × 350	5
ПКС ^k	358				498
<i>Ту-22М3 (Backfire-C)</i>	100	1974	..	3 × ПКР, бомби	250
<i>Су-24М/М2 (Fencer-D)</i>	150	1974	..	2 × бомби	150
<i>Су-34 (Fullback)</i>	98	2006	..	2 × бомби	98
<i>МиГ-31К (Foxhound)</i>	10	1983	..	2 × бомби	..
СВ	148				148
<i>Точка (SS-21 Scarab)</i>	12	1981	120	(1 × 10-100 Кт)	12

Тип/російське позначення (позначення НАТО)	Кількість пускових платформ	Рік початку розгортання	Дальність (км) ^a	Богоголовки × потужність	Кількість богоголовок ^b
<i>Искандер-М (SS-26 Stone)</i>	120	2005	350 ^l	(1 × 10-100 Кт)	120
<i>9M729 (SSC-8 GLCM)</i>	16	2016	(2 500)	1 × . . Кт	16
ВМФ					810
ПЧ/надводні кораблі/авіація				КРМБ, ПЧЗ, ЗР, глибинні бомби, торпеди ^m	
Усього запасів					4 350
Розгорнуті богоголовки					1 600 ⁿ
Резервні богоголовки					2 750
Зняті з озброєння та чекають на демонтаж					2 500
Загальна кількість					6 850

“.” – дані не доступні або не придатні для використання; () – дані непевні; “шахт.” – шахтний варіант; “моб.” – мобільний варіант: АБР – аеробалістична ракета малої дальності (SRAM); БРПЧ – балістична ракета на підводному човні (submarine-launched ballistic missile, SLBM); ВМФ – військово-морський флот; ПКС – повітряно-космічні сили; ЗР – зенітна ракета (surface-to-air missile, SAM); КРМБ – крилата ракета морського базування (sea-launched cruise missile, SLCM); КРПБ – крилата ракета повітряного базування (air-launched cruise missile, ALCM); МБР – міжконтинентальна балістична ракета (intercontinental ballistic missile, ICBM); ПКО – протикорабельна оборона (coastal defence missiles); ППО – протиповітряна оборона (air defence missiles); ПРО – протиракетна оборона (anti-ballistic missiles, ABM); ПЧ – підводний човен; ПЧЗ – протичовнова зброя (anti-submarine warfare, ASW); СВ – сухопутні війська.

Примітка: У таблиці наведена загальна оціночна кількість богоголовок, готових для використання системами доставки. Розгорнутими є лише частина з них, і їх кількість може не відповідати правилам підрахунку за Новим СНО.

^a Дальність літаків наведена лише для прикладу; реальна дальність польоту залежить від профілю маршруту та бойового навантаження.

^b Загальна кількість наявних богоголовок – як розгорнутих, так і на зберіганні, – приписаних до систем доставки.

^c Близько 1 600 з цих стратегічних богоголовок розміщені на балістичних ракетах наземного та морського базування та базах бомбардувальників. Решта – зберігаються в центральних складах.

^d Перша величина – оціночна кількість бомбардувальників, що враховуються за Новим СНО; друга – загальна кількість наявних бомбардувальників. У зв'язку з триваючою модернізацією є значна невизначеність стосовно кількості бомбардувальників у бойовому складі.

^e З 616 боєприпасів, приписаних до дальніх бомбардувальників, лише 200 утримуються на двох базах стратегічних бомбардувальників. Решта – зберігаються на центральних складах.

^f З 1 138 богоголовок для боєготових МБР близько 800 вважаються встановленими на ракетах, решта – утримуються на складах.

^g Кількість непевна, бо кілька гарнізонів SS-25 модернізують до версії SS-27 Mod 2.

^h Два АПЧБР *Delta* постійно перебувають у ремонті та не несуть приписаних до них ракет і богоголовок. Боєготовим може бути лише один АПЧБР *Delta III*.

ⁱ За даними російського Уряду, нестратегічні ядерні богоголовки не встановлені на системах доставки, а утримуються на центральних складах. Деякі склади розташовані поблизу оперативних баз.

^j У Росії налічується принаймні 80 батарей *C-300* у складі в середньому 12 пускових установок з 2-4 ракетами на кожній. Кожна пускова установка має кілька боскомплектів. *SA-10* майже повністю замінені на *SA-20*.

^k Загальна кількість літаків, окремі з яких мають ядерні завдання. Більшість з них можуть нести кілька ядерних боєприпасів. Нести ядерну зброю потенційно можуть також літаки *Sy-25 Frogfoot* та *MuG-25 Foxbat*.

^l У багатьох неофіційних джерелах і повідомленнях ЗМІ дальність *SS-26* визначається у близько 500 км, але Національний центр аерокосмічної розвідки США (NASIC) рахує її дальність у 300 км.

^m Вважається, що ядерними торпедами оснащуються лише підводні човни.

ⁿ Наведена кількість відрізняється від обмежень за Новим СНО через правила підрахунку.

Джерела: прес-релізи МО Росії; US Department of State, START Treaty Memoranda of Understanding, 1990 - July 2009; прес-релізи згідно з Новим СНО за різні роки; US Air Force, National Air and Space Intelligence Center (NASIC), *Ballistic and Cruise Missile Threat* (NASIC: Wright-Patterson Air

Force Base, OH, July 2017); BBC Monitoring; російські ЗМІ; Russian Strategic Nuclear Forces website; International Institute for Strategic Studies, *The Military Balance* (Routledge: London, різні випуски); Cochran, T.B. et al., *Nuclear Weapons Databook, vol.4, Soviet Nuclear Weapons* (Harper & Row: New York, 1989); *IHS Jane's Strategic Weapon Systems*, різні випуски; *Proceedings* Інституту ВМС США, різні випуски; статті в рубриці *NRDC Nuclear Notebook* Біюлетеня вчених-атомників; авторські оцінки.

Росія, як правило, щороку проводить два великі навчання із залученням мобільних МБР. У 2017р. до таких навчань були залучені мобільні пускові установки *РС-12М Тополь (SS-25)*, *РС-12М1 Тополь-М (SS-27 Mod 1)* і *РС-24* майже з усіх розгорнутих ракетних дивізій. Переміщення пускових установок здійснювалося на більшій відстані від баз постійної дислокації та на більш тривалий час, ніж попередніми роками. Російські МБР також брали участь у більш масштабних стратегічних навчаннях разом з АПЧБР і бомбардувальниками¹². На них, зокрема під час навчання *Запад-17* на заході Росії і в Білорусі у вересні 2017р., здійснювалися випробувальні пуски стратегічних ракет¹³.

Підводні човни з балістичними ракетами та балістичні ракети морського базування

ВМФ Росії має на озброєнні 11 готових до розгортання АПЧБР з ядерною зброєю. Весь флот складається з дев'яти АПЧБР радянських часів і трьох АПЧБР нового класу – із запланованих восьми, які в наступні 10 років поступово замінять старі. Один старий АПЧБР переобладнаний на платформу для випробувальних пусків балістичних ракет і не має ядерної зброї.

Основою російського флоту АПЧБР є наразі шість підводних човнів проекту *667БДРМ Дельфин* (позначення НАТО – *Delta IV*), приписаних до Північного флоту. Два старі підводні човни проекту *667БДР Кальмар (Delta III)*, як вважається, перебувають на озброєнні Тихоокеанського флоту, хоча, згідно з повідомленнями на початку 2018р., можна було припустити, що лише один з них залишається боєготовим¹⁴. Третій АПЧБР *667БДР Кальмар* утримується в резерві. Всі три найближчим часом будуть виведені з бойового складу.

Три нові АПЧБР класу *Борей* (проект 955/А) введені до бойового складу: два – Тихоокеанського флоту, один – Північного флоту. Ще п'ять АПЧБР вдосконаленої конструкції (*Борей-А, проект 955А*) будуються і мають увійти до бойового складу у 2018-2022рр. Кожен АПЧБР класу *Борей* несе 16 БРПЧ *РСМ-56 Булава (SS-N-32)*. Можливо, Росія закупить ще чотири АПЧБР класу *Борей* з метою забезпечення паритету з підводним флотом США¹⁵.

¹² Див., наприклад: TASS, 'Some 20 Topol-M, Yars mobile ICBM systems take part in massive Central Russian drills', 28 Mar. 2017; TASS, 'Eleven strategic missile regiments to hold large-scale drills across Russia', 4 Sep. 2017; TASS, 'Topol ballistic missile test launched from range in Russia's south', 26 Sep. 2017.

¹³ Докладніше про навчання *Запад-17* див.: Johnson, D., 'Zapad 2017 and Euro-Atlantic security', NATO Review, 14 Dec. 2017.

¹⁴ Про заплановане вивантаження ядерного палива вперше повідомив *Росатом* у Twitter, @7FBTK. Повідомлення *Росатом* у вільному доступі вже немає, але його опис є на веб-сайті *Russianforces.org*: Podvig, P., 'Two Project 667BDR submarines withdrawn from service', Russian forces. org, 14 Mar. 2018.

¹⁵ Богданов К. "Большой флот" за горизонтом. – *Lenta.ru*, 23 января 2015г.

Нестратегічна ядерна зброя

За даними СПІРІ, на січень 2018р. Росія мала 1 830 боєголовок, які можна вважати нестратегічними. Набагато більше нестратегічних боєголовок радянських часів зняті з озброєння і чекають на демонтаж (таблиця 6.3).

Великий арсенал російської нестратегічної ядерної зброї призначений переважно для компенсації очевидної слабкості її звичайних сил. Активно обговорюється роль нестратегічної ядерної зброї в ядерній стратегії Росії, у т.ч. можливість її застосування першою¹⁶. Розробка нових систем озброєнь подвійного призначення (ядерного та неядерного) показує, що Росія продовжує вважати нестратегічну ядерну зброю важливою для її воєнної стратегії. За рахунок покращення точності наведення деякі озброєння були оснащені боєголовками меншої потужності, ніж за часів холодної війни. Інші в наступні 10 років можуть бути замінені сучасними звичайними озброєннями.

Головною подією у ВМФ є надходження на озброєння ядерного варіанту нової КРМБ великої дальності *Калибр* (3М-14, SS-N-30А) для враження наземних цілей¹⁷. У звичайному спорядженні нею озброюють різні кораблі та підводні човни, тоді як її ядерним варіантом (замість КРМБ С-10 *Гранат*, SS-N-21 *Sampson*), імовірно, будуть оснащені передові ударні АПЧ. Однак в ядерному спорядженні 3М-14 може встановлюватися і на окремих надводних кораблях. За оцінкою, ВМФ має близько 810 боєголовок для нестратегічної ядерної зброї, у т.ч. для крилатих ракет, призначених для враження наземних цілей, протикорабельних крилатих ракет, протичовнових ракет, глибинних бомб, торпед і морської авіації.

КРМБ 3М-55 *Яхонт* (SS-N-26) врахована в оцінці нестратегічних сил Росії за січень 2018р., оскільки NASIC вважає її потенційним носієм ядерних боезарядів і відзначає, що вона використовується для оснащення підводних човнів, кораблів і сил берегової оборони (таблиця 6.3)¹⁸. 3М-55 замінює протикорабельні крилаті ракети подвійного призначення SS-N-9 (П-120), SS-N-12 (П-500) і SS-N-19 (П-700)¹⁹.

За оцінкою, ПКС (повітряно-космічні сили) Росії мають 498 боеприпасів для бомбардувальників проміжної дальності Ту-22М3 (*Backfire-C*), винищувачів-бомбардувальників Су-24М (*Fencer-D*) і нових винищувачів-бомбардувальників Су-34 (*Fullback*). Розробляється нова ракета “повітря-земля” (Х-32) для заміни Х-22Н (*AS-4*), якою наразі озброєні Ту-22М3. ПКС очікують прийняття на озброєння гіперзвукової балістичної ракети повітряного базування Х-47М2 *Кинжал*²⁰.

¹⁶ Див., наприклад: Scaparrotti, C.M., ‘NATO’s military commander concerned about Russia’s tactical nuclear weapons in Europe’, Atlantic Council, NATO Source, 3 May 2017; Ven Bruusgaard, K., ‘The myths of Russia’s lowered nuclear threshold’, War on the Rocks, 22 Sep. 2017.

¹⁷ Існує багато плутанини стосовно того, що зазвичай називають ракетою *Калибр*. *Калибр* фактично означає не ракету, а сімейство озброєнь, до якого, крім варіанту для враження наземних цілей 3М-14 (SSN30/A), належить протикорабельна крилата ракета 3М-54 (SS-N-27) і протичовнова 91R. Докладніше див.: US Navy, Office of Naval Intelligence (ONI), *The Russian Navy: A Historic Transition* (ONI: Washington, DC, Dec. 2015), pp.34-35; US Air Force, National Air and Space Intelligence Center (посилання 6), p.37.

¹⁸ US Air Force, National Air and Space Intelligence Center (посилання 6), p.37.

¹⁹ US Navy, Office of Naval Intelligence (посилання 17), p.34.

²⁰ TASS, ‘Russian Aerospace Forces test launch Kinzhal hypersonic missile’, 11 Mar. 2018.

Близько 373 ядерних боеголовок, за оцінкою, використовуються в засобах подвійного призначення ППО, в системі ПРО Москви *A-135* і силах берегової оборони (до яких приписана лише невелика кількість боеголовок). Усі ці оборонні системи модернізуються²¹.

148 боеголовок приписані до балістичних ракет малої дальності (БРМД) і КРНБ. До наземних нестратегічних ядерних сил належать БРМД подвійного призначення *Искандер-М* (*SS-26*), якими замінюють БРМД *Точка* (*SS-21*) в 10 чи більше ракетних бригадах. Їх надходження до військ почалось у 2004р., і до кінця 2017р. Сухопутні війська отримали 10 бригадних комплектів *Искандер-М*²². Наприкінці 2017р. добудовувалися об'єкти в Калінінградській області, які мали отримати *Искандер-М* на початку 2018р.²³ Поки що в Калінінграді не помічено будівництва ракетних сховищ, подібних до об'єктів на інших базах *Искандер-М*.

До нестратегічної ядерної зброї Сухопутних військ належить також нова КРНБ подвійного призначення *9M729* (*SSC-8*), що є модифікованою версією *9M728* (*SSC-7*), яка використовується в системі *Искандер-М*²⁴. На думку США, нова крилата ракета порушує радянсько-американський Договір про ліквідацію ракет середньої дальності і меншої дальності 1987р. (Договір про РСМД, *Treaty on the Elimination of Intermediate-Range and Shorter-Range Missiles, INF Treaty*)²⁵. Росія заперечує ці звинувачення. За непідтвердженими повідомленнями, *9M729* розгорнута принаймні в одному гарнізоні, і схоже, планується її подальше розгортання²⁶.

²¹ TASS, 'Russia's missile early warning system helps ward off any threat', 29 June 2017; Novichkov, N., 'Russian Defence Minister summarises modernisation progress in 2017', *Jane's Defence Weekly*, 4 Jan. 2018.

²² Interfax, 'Ten brigade sets of Iskander-M missile systems delivered to Russia's ground forces: commander', 22 Dec. 2017.

²³ Blank, S., 'Baltic build-up', *Jane's Intelligence Review*, vol.29, no.5 (May 2017), pp.6-13.

²⁴ US Department of State, Bureau of Arms Control, Verification and Compliance, 'INF Treaty: at a glance', Fact Sheet, 8 Dec. 2017, p.1.

²⁵ Загальний опис та окремі подробиці Договору про РСМД див. у підрозділі III додатка А цього видання. Про спори навколо Договору про РСМД див. підрозділ II розділу 7 цього видання; Кайл Ш.Н. "Контроль над ядерною зброєю Росії і США та роззброєння". – *Щорічник СІПРІ 2017*, підрозділ I розділу 12.

²⁶ Gordon, M., 'Russia deploys missile, violating treaty, and challenging Trump', *New York Times*, 14 Feb. 2017.

III. Ядерні сили Великої Британії

ШЕННОН Н.КАЙЛ, ХАНС М.КРИСТЕНСЕН

Станом на січень 2018р., ядерний арсенал Великої Британії складався з близько 215 боєголовок (таблиця 6.4). У Стратегічному оборонному та безпековому огляді (*Strategic Defence and Security Review, SDSR*) 2015р. британський Уряд підтвердив плани зменшення розмірів ядерного арсеналу. Кількість ядерних боєголовок у боєготовому стані була зменшена до 120. Весь ядерний арсенал, включно з нерозгорнутими боєголовками, зменшиться до середини 2020-х років до 180 боєголовок¹.

Британські сили ядерного стримування складаються лише з морського компонента: чотирьох АПЧБР класу *Vanguard* з ракетами *Trident*². Згідно зі стратегією постійного стримування на морі (*Continuous at Sea Deterrence*), на патрулюванні постійно перебуває один АПЧБР³. Другий і третій – можуть швидко вийти в море, для четвертого – знадобиться більше часу, оскільки він перебуває на капітальному ремонті та обслуговуванні. У вересні 2017р. британське МО відзначило 350-те патрулювання підводних човнів Королівських ВМС з 1969р. в рамках ядерного стримування⁴.

АПЧБР класу *Vanguard* може нести до 16 БРПЧ *UGM-133 Trident II (D5)*. Велика Британія не має власних ракет і орендує їх із пулу в 58 БРПЧ *Trident*, якими вона користується спільно з ВМС США. Згідно з обмеженнями, запровадженими в *SDSR 2010*, підводні човни на патрулюванні озброєні не більше, ніж вісьмома ракетами і 40 ядерними боєголовками⁵. Ракети утримуються в режимі пониженої боєготовності та потребують кількох днів для підготовки до пуску⁶.

У січні 2017р. програма *Trident* опинилась у центрі скандалу, коли одна з газет дізналася про те, що британський Уряд не повідомив про невдалий випробувальний пуск БРПЧ *Trident* минулого літа, напередодні голосування у британській Палаті громад з питання програми заміни підводних човнів *Trident* (див. нижче)⁷. Американські посадовці підтвердили, що під час випробувального пуску в червні 2016р. на американському випробувальному полігоні біля узбережжя Флориди ракета відхилилася від заданого курсу і впала в море⁸. МО відмовилося повідомляти про причини першого в історії

¹ British Government, National Security Strategy and Strategic Defence and Security Review 2015: A Secure and Prosperous United Kingdom, Cm 9161 (Stationery Office: London, Nov. 2015), para.4.66.

² АПЧБР *HMS Vanguard* надійшов на озброєння у грудні 1994р., а останній в цьому класі *HMS Vengeance* – в лютому 2001р. Див.: Mills, C. and Dempsey, N., 'Replacing the UK's nuclear deterrent: progress of the Dreadnought class', Briefing Paper 8010, House of Commons Library, 19 June 2017, p.7.

³ British Government (посилання 1), para.4.65.

⁴ British Royal Navy, 'UK marks 350th UK deterrent patrol', Press release, 29 Sep. 2017.

⁵ British Ministry of Defence, *Securing Britain in an Age of Uncertainty: The Strategic Defence and Security Review*, Cm 7948 (Stationery Office: London, Oct. 2010), pp.5, 38.

⁶ British Ministry of Defence, 'UK nuclear deterrent', Fact sheet, updated 24 Mar. 2016, p.1.

⁷ *Sunday Times*, 'Nuclear cover-up', 22 Jan. 2017.

⁸ Star, B. and Masters, J., 'US official confirms Trident missile failure', CNN, 23 Jan. 2017.

невдалого випробувального пуску ракети *Trident*⁹. Велика Британія здійснювала випробувальні пуски у 2000р., 2005р., 2009р. і 2012р., які були успішними.

Програма заміни підводних човнів *Trident*

У 2016р. Палата громад переважною більшістю голосів ухвалила пропозицію підтримати план Уряду із заміни наявних АПЧБР класу *Vanguard* чотирма новими “аналогічними” АПЧБР¹⁰. Попри визнання того, що британська система ядерного стримування “залишається сьогодні настільки ж важливою для безпеки країни, як і всі останні 60 років”, ця пропозиція не забезпечила остаточного схвалення програми побудови нових підводних човнів. З метою контролю над витратами Уряд раніше заявив, що затвердження капіталовкладень здійснюватиметься поетапно, а не одним рішенням для всієї програми¹¹.

АПЧБР нового класу під назвою *Dreadnought* нестимуть нові БРПЧ *Trident II D5LE* з подовженим терміном служби, але матимуть ракетний відсік з 12 трубними пусковими установками, порівняно з 16 у *Vanguard*. Для економії коштів ракетний відсік розробляється спільно з ВМС США і встановлюватиметься також на нових АПЧБР класу *Columbia*¹². Ракета на заміну *Trident II (D5)* розроблятиметься поза програмою розробки та закупівлі *Dreadnought*. Однак Велика Британія бере участь у поточній програмі ВМС США з подовження терміну служби ракет *Trident II (D5)* до початку 2060-х років¹³.

Спочатку надходження на озброєння *Dreadnought* планувалося до 2028р., але наразі їх поява в бойовому складі очікується на початку 2030-х років. Затримка передбачена в розширеній програмі розробки та закупівлі, оголошеній в *SDSR 2015*. Термін служби АПЧБР класу *Vanguard* був подовжений на відповідний термін¹⁴.

Згідно з *SDSR 2015* заміна наявної боєголовки *Holbrook* британського виробництва на ракетах *Trident II* відкладається принаймні до кінця 2030-х років¹⁵. Рішення про нову боєголовку має ухвалити нинішній Парламент; робота над варіантами заміни триває¹⁶. Тим часом Британський

⁹ Kuenssberg, L., ‘Trident: defence secretary refuses to give test missile details’, BBC News, 23 Jan. 2017; MacAskill, E., ‘How did the Trident test fail and what did Theresa May know?’, *The Guardian*, 23 Jan. 2017.

¹⁰ British Parliament, House of Commons, ‘UK’s nuclear deterrent’, *House of Commons Hansard*, col. 559, vol.613, 18 July 2016; Kuenssberg, L., ‘MPs vote to renew Trident weapons system’, BBC News, 19 July 2016.

¹¹ British Government (посилання 1), para.4.75.

¹² British Ministry of Defence, ‘The United Kingdom’s future nuclear deterrent: the Dreadnought programme’, 2017 Update to Parliament, 20 Dec. 2017; Allison, G., ‘A guide to the Dreadnought class nuclear submarine’, *UK Defence Journal*, 3 Jan. 2018; US Navy, ‘United States Navy: fact file: Trident II (D5) missile’, 11 May 2017.

¹³ Mills, C. and Brooke-Holland, L., ‘The costs of the UK strategic nuclear deterrent’, Briefing Paper 08166, House of Commons Library, 8 Dec. 2017, p.9.

¹⁴ Mills and Dempsey (посилання 2).

¹⁵ British Government (посилання 1), paras 4.72, 4.76.

¹⁶ Mills and Dempsey (посилання 2), p.3; British Ministry of Defence (посилання 12).

Таблиця 6.4. Ядерні сили Великої Британії, станом на січень 2018р.

Тип	Позначення	Кількість розгорнутих	Рік початку розгортання	Дальність (км) ^a	Богоголовки × потужність	Кількість боеголовок
БРПЧ						
D5	<i>Trident II</i>	48	1994	>7 400	1-3 × 100 Кт ^c	215 ^d

^a Дальність наведена лише для прикладу; реальна дальність польоту залежить від профілю маршруту та бойового навантаження.

^b АПЧБР у бойовому складі несуть зменшене навантаження – не більше восьми ракет *Trident II* і 40 ядерних боеголовок. Один підводний човен постійно перебуває на патрулюванні.

^c Британська боеголовка має назву *Holbrook*. Це модифікований варіант американської боеголовки *W76-1* з можливістю зменшення потужності.

^d З 215 наявних боеголовок боеготовими є 120. До середини 2020-х років планується зменшити запаси до 180 боеголовок.

Джерела: British Ministry of Defence, Білі книги, прес-релізи, веб-сайт <<http://www.mod.uk/>>; Палата обшин Великої Британії, *Парламентські дебати (Hansard)*, різні випуски; статті в рубриці *NRDC Nuclear Notebook* Бюлетеня вчених-атомників; авторські оцінки.

центр ядерної зброї (*Atomic Weapons Establishment, AWE*) спільно з американськими лабораторіями ядерної зброї започаткував програму вдосконалення та подовження терміну служби нинішньої боеголовки *Trident*, створеної на базі американської *W76-1* зі складу головної частини *Mk4A* американського виробництва¹⁷.

МО оцінює вартість програми *Dreadnought* у £31 млрд. (\$47,4 млрд.), враховуючи інфляцію впродовж терміну програми. МО зарезервувало ще £10 млрд. (\$15,3 млрд.) на покриття можливого зростання вартості¹⁸. У корективах, поданих до Парламенту у 2017р., МО підтвердило, що програма залишається в межах бюджету, а на етапах проектування та початку виробництва вже витрачено £4,3 млрд. (\$5,5 млрд.)¹⁹. Однак, упродовж року з'явилися повідомлення про значні перевитрати, пов'язані з атомною силовою установкою АПЧБР наступного покоління²⁰. Наприкінці року в Парламенті зросла стурбованість впливом програми заміни *Trident* на реалізацію загальних планів МО з переозброєння²¹.

¹⁷ Nuclear Information Service, 'AWE: past, present, and possibilities for the future', June 2016, pp.26-28.

¹⁸ British Government (посилання 1), para.4.76.

¹⁹ British Ministry of Defence (посилання 12).

²⁰ Hookham, M. and Ripley, T., "'Red alert' over Trident reactor costs", *Sunday Times*, 23 July 2017.

²¹ MacAskill, E., 'Trident may be removed from MoD budget, MPs told', *The Guardian*, 18 Dec. 2017; Haynes, D., 'Defence cuts: take expensive Trident out of MoD budget, Hammond urged', *Sunday Times*, 25 Nov. 2017.

IV. Ядерні сили Франції

ШЕННОН Н.КАЙЛ, ХАНС М.КРИСТЕНСЕН

Ядерний арсенал Франції налічує близько 300 боєголовок – їх кількість останніми роками не змінюється. Носіями цих боєголовок є 48 БРПЧ та 54 КРПБ, що надає Франції як стратегічних, так і тактичних ядерних спроможностей¹.

Головним компонентом французького ядерного арсеналу є чотири АПЧБР класу *Triomphant*, кожен з яких несе 16 БРПЧ. Підводні човни почали надходити на озброєння у 1997р. ВМС Франції дотримуються стратегії постійного стримування на морі, згідно з якою один АПЧБР постійно перебуває на патрулюванні. Сили АПЧБР доповнюються бойовими літаками наземного та морського базування, що можуть нести ядерну зброю (таблиця 6.5).

Франція продовжує модернізацію океанських стратегічних сил (*Force Océanique Stratégique, FOST*). ВМС Франції модифікують підводні човни класу *Triomphant* під БРПЧ *M51*, яка замінила ракету *M45*². Станом на грудень 2017р., всі чотири підводні човни були модифіковані під БРПЧ *M51.1*³. Кожна ракета *M51* може нести до шести БГРІН *TN-75*. Кількість боєголовок на окремих ракетах може бути зменшена для більшої гнучкості націлювання.

До 2020р. флот АПЧБР Франції буде оснащений ракетою *M51.2* більшої дальності. В липні 2016р. *M51.2* успішно пройшла пускові випробування (пуск з АПЧБР *Le Triomphant*) в умовах, наближених до бойових, після чого ракета була прийнята на озброєння⁴. Міністр Збройних сил Франції Ф.Парлі (*Florence Parly*) у грудні 2017р. підтвердила, що *M51.2* перебуває на озброєнні⁵. *M51.2* розроблена для доставки нової, менш помітної ядерної боєголовки *TNO (tête nucléaire océanique)* з повідомленою потужністю до 150 Кт⁶. Франція започаткувала проектування нової БРПЧ *M51.3* підвищеної точності⁷. Вона має надійти на озброєння у 2025р.⁸ Франція також починає попереднє проектування АПЧБР третього покоління *SNLE 3G*, який буде оснащений БРПЧ *M51.3*. Мета – до 2035р. мати боєготову заміну АПЧБР *Triomphant*⁹.

¹ Hollande, F., French President, 'Discours sur la dissuasion nucléaire: Déplacement auprès des forces aériennes stratégiques', Istres, 19 Feb. 2015.

² French Navy, 'Modernisation de la force océanique stratégique: le SNLE Le Triomphant adapté au M51', 13 Aug. 2015.

³ French Ministry of the Armed Forces, 'Madame Florence Parly, Ministre des armées Visite de l'usine des Mureaux: Ariane Group', Mureaux, 14 Dec. 2017, p.6.

⁴ Groizeleau, V., 'DCNS débute la refonte du Téméraire', Mer et Marine, 8 Dec. 2016; French Ministry of Defence, 'Le système d'armes SNLE Le Triomphant/M51 validé en conditions opérationnelles', Press release, updated 20 Sep. 2016.

⁵ French Ministry of the Armed Forces (посилання 3).

⁶ French Senate, 'Avis présenté au nom de la Commission des Affaires Étrangères, de la Défense et des Forces Armées (1) sur le Projet de Loi de Finances pour 2014, adopté par L'Assemblée Nationale: Défense: équipement des forces et excellence technologique des industries de défense', no.158, 21 Nov. 2013, pp.51-52.

⁷ Loi relative à la programmation militaire pour les années 2014 à 2019, French Law no.2013-1168 of 18 Dec. 2013.

⁸ French Ministry of the Armed Forces (посилання 3).

⁹ Hollande (посилання 1); Le Drian, J.Y., French Minister of Defence, 'Discours de clôture du colloque pour les 50 ans de la dissuasion', French Ministry of Defence, Paris, 20 Nov. 2014.

Таблиця 6.5. Ядерні сили Франції, станом на січень 2018р.

Тип	Кількість розгорнутих	Рік початку розгортання	Дальність (км) ^d	Боеголовки × потужність	Кількість боеголовок
Авіація наземного базування					
<i>Mirage 2000N</i>	20	1988	2 750	1 × до 300 Кт <i>TNA</i>	20
<i>Rafale F3^b</i>	20	2010-2011	2 000	1 × до 300 Кт <i>TNA</i>	20
Палубна авіація					
<i>Rafale MF3</i>	10	2010-2011	2 000	1 × до 300 Кт <i>TNA</i>	10
БРПЧ ^c					
<i>M51.1</i>	32	2010	>6 000	4-6 × 100 Кт <i>TN-75</i>	160 ^d
<i>M51.2</i>	16	2016	>6 000 ^e	4-6 × 150 Кт <i>TNO</i>	80
<i>M51.3^f</i>	0	(2025)	>(6 000)	(до 6 × 150 Кт) <i>TNO</i>	0
<i>Резерв</i>					10 ^g
Загальна кількість					300^h

() – дані непевні; “–” – нуль; *TNA* – *Tête Nucléaire Aéroportée* (ядерна боеголовка повітряного базування); *TNO* – *Tête Nucléaire Océanique* (ядерна боеголовка морського базування).

^a Дальність літаків наведена лише для прикладу; реальна дальність польоту залежить від профілю маршруту та бойового навантаження.

^b *Mirage 2000N* і *Rafale* несуть удосконалену КРПБ “повітря-земля” середньої дальності (*air-sol moyenne portée-améliorée, ASMP-A*). Середньострокова модернізація *ASMP-A* має розпочатися у 2022р.

^c Франція виготовила достатню кількість БРПЧ для оснащення лише трьох боеготових АПЧБР; один з чотирьох АПЧБР постійно перебуває у ремонті.

^d Хоча БРПЧ *M51* може нести до шести боеголовок, вважається, що кількість боеголовок на окремих ракетах зменшена для підвищення гнучкості націлювання.

^e За даними МО Франції, *M51.2* має “значно більшу дальність”, порівняно за *M51.1*.

^f *M51.3* розробляється та ще не надійшла на озброєння.

^g У резерві утримуються чотири ракети *ASMP-A*.

^h Президент Ф.Олланд підтвердив наявність 300 боеголовок у промові в лютому 2015р.

Джерела: French Ministry of the Armed Forces, ‘Madame Florence Parly, Ministre des armées Visite de l’usine des Mureaux: Ariane Group’, Mureaux, 14 Dec. 2017; Hollande, F., French President, ‘Discours sur la dissuasion nucléaire-Déplacement auprès des forces aériennes stratégiques’, Istres, 19 Feb. 2015; Sarkozy, N., French President, Speech on defence and national security, Porte de Versailles, 17 June 2008; Sarkozy, N., French President, ‘Presentation of SSBM “Le Terrible”’, Speech, Cherbourg, 21 Mar. 2008; Chirac, J., French President, Speech during visit to the Strategic Forces, Landivisiau-L’Ile Longue, Brest, 19 Jan. 2006; МО Франції, різні публікації; Національна Асамблея Франції, різні законопроекти з оборонних питань; International Institute for Strategic Studies, *The Military Balance 2018* (Routledge: London, 2018); *Air Actualités*, різні випуски; *Aviation Week & Space Technology*, різні випуски; статті в рубриці NRDC Nuclear Notebook Бюлетеня вчених-атомників; авторські оцінки.

Авіаційний компонент ядерних сил Франції складається з двох ескадрилій бойових літаків *Mirage 2000N* і *Rafale F3*. До 2018р. всі *Mirage 2000N* будуть замінені на *Rafale B*¹⁰. ВМС Франції також мають одну ескадрилью літаків *Rafale MF3* на авіаносці *Charles de Gaulle*.

Літаки *Rafale* озброєні вдосконаленою крилатою ракетою “повітря-земля” середньої дальності *ASMP-A (air-sol moyenne portée amélioré)*, яка надійшла на озброєння у 2009р. В ядерному арсеналі Франції налічується 54 *ASMP-A*¹¹. У 2022р. має розпочатися програма середнього ремонту *ASMP-A*¹². Ці ракети несуть авіаційну ядерну боєголовку *TNA (Tête Nucléaire Aeroportée)* потужністю до 300 Кт. МО Франції ініціювало дослідження з метою розробки наступної ядерної ракети “повітря-земля” четвертого покоління (*air-sol nucléaire, ASN-4G*) зменшеної помітності та підвищеної маневреності для подолання удосконаленої ППО¹³.

Плани французького Уряду стосовно довгострокової модернізації національних сил ядерного стримування авіаційного та морського базування вимагатимуть значного збільшення витрат на військові ядерні програми¹⁴. Проект закону про оборонне планування на 2019-2025рр. передбачає виділення €37 млрд. на утримання і модернізацію французьких ядерних сил та інфраструктури¹⁵. Це є значним збільшенням, порівняно з €23 млрд., виділеними на ядерні сили та інфраструктуру законом про оборонне планування на 2014-2019рр.¹⁶

¹⁰ Hollande (посилання 1).

¹¹ Hollande (посилання 1).

¹² French Senate (посилання 6), p.52.

¹³ Le Drian (посилання 9); Tran, P., ‘France studies nuclear missile replacement’, *Defense News*, 29 Nov. 2014.

¹⁴ Guisnel, J., ‘Le casse-tête financier de la modernisation de la dissuasion nucléaire’, *Le Point*, 12 May 2016.

¹⁵ Agence France-Presse, ‘La France va consacrer 295 milliards d’euros à sa défense entre 2019 et 2025’, *Le Figaro*, 7 Feb. 2018.

¹⁶ Collin, J.M., ‘Dissuasion nucléaire: l’obstination française’, Group for Research and Information on Peace and Security (GRIP), Report, 19 Feb. 2015.

V. Ядерні сили Китаю

ШЕННОН Н.КАЙЛ, ХАНС М.КРИСТЕНСЕН

Запаси Китаю, за оцінками, налічують близько 280 ядерних боєголовок. Ці запаси залишалися стабільними багато років, але наразі поступово зростають. Близько 234 боєголовки приписані до китайських балістичних ракет наземного та морського базування. Решта боєголовки приписані до нерозгорнутих сил, зокрема до нових систем, що розробляються, систем, які плануються до розгортання, а також до резервів. Китай також може мати певні спроможності з нанесення авіаційних ядерних ударів (таблиця 6.6). Вважається, що китайські ядерні боєголовки відстиківані від засобів доставки, зберігаються окремо та не можуть бути використані негайно¹.

Китай продовжує модернізацію ядерного арсеналу згідно з довгостроковою програмою створення більш живучих і стійких сил відповідно до своєї ядерної стратегії гарантованого покарання. Китайський Уряд оголосив мету “зміцнити спроможності [Китаю] зі стратегічного стримування і ядерного контрудару” шляхом удосконалення спроможностей “стратегічного раннього попередження, командування й управління, швидкого реагування, живучості та захисту” його ядерних сил². Відповідно до проголошеної в односторонньому порядку концепції мінімального стримування, Китай зосередився на якісному вдосконаленні ядерних сил, а не на їх збільшенні³. Ці заходи охоплювали створення нових спроможностей у відповідь на розгортання США та іншими країнами систем ПРО та високоточної звичайної зброї⁴.

Китайський Уряд реорганізував ядерні сили країни в рамках масштабних заходів з реструктуризації і модернізації військ та оптимізації системи управління⁵. На початку 2016р. були створені нові Ракетні сили Народнo-визвольної армії (РС НВА, *People's Liberation Army Rocket Force, PLARF*) як четвертий вид збройних сил Китаю. Вони мають у підпорядкуванні всі три компоненти ядерної тріади Китаю, а також відповідають за утримання ядерних боєголовки та оперативне управління ними⁶. Залишаючись “осною вою сил стратегічного стримування”, РС НВА керують також звичайними

¹ Stokes, M.A., *China's Nuclear Warhead Storage and Handling System* (Project 2049 Institute: Arlington, VA, 12 Mar. 2010), p.8; Bin, L., ‘China's potential to contribute to multilateral nuclear disarmament’, *Arms Control Today*, vol.41, no.2 (Mar. 2011), pp.17-21.

² Chinese State Council, *China's Military Strategy*, Defense White Paper, Section 4 (Information Office of the State Council: Beijing, May 2015).

³ Cunningham, F. and Fravel, M.T., ‘Assuring assured retaliation: China's nuclear posture and US-China strategic stability’, *International Security*, vol.40, no.2 (fall 2015), pp.12-15.

⁴ Saalman, L., ‘China's calculus on hypersonic glide’, SIPRI Commentary, 15 Aug. 2017.

⁵ Chinese Ministry of National Defense, ‘China establishes Rocket Force and Strategic Support Force’, 1 Jan. 2016.

⁶ Cordesman, A. and Kendall, J., *The PLA Rocket Force: Evolving Beyond the Second Artillery Corps (SAC) and Nuclear Dimension* (Center for Strategic and International Studies: Washington, DC, 13 Oct. 2016); Tiezzi, S., ‘The new military force in charge of China's nuclear weapons’, *The Diplomat*, 5 Jan. 2016.

ракетними системами та відповідають за розвиток спроможностей Китаю завдавати високоточних ударів на середню та велику відстань⁷.

Китайські посадовці підкреслювали, що реорганізація системи управління ядерними силами не означає змін у його ядерній політиці чи стратегії. Китай залишається відданим політиці невикористання першим ядерної зброї і зобов'язався підтримувати “ядерні спроможності на мінімальному рівні, необхідному для захисту національної безпеки”⁸. Китайський Уряд також не демонстрував будь-яких намірів змінити давню політику підтримання ядерних сил у стані низької бойової готовності в мирний час. Останніми роками серед китайських військових тривають дискусії про те, чи слід підвищувати рівень боєготовності та рухатися до вищої готовності до пуску з метою гарантування здатності до швидкого реагування⁹.

Балістичні ракети наземного базування

Арсенал ядерних балістичних ракет наземного базування Китаю зазнає поступової модернізації, під час якої Китай замінює старіючі шахтні рідкопаливні ракети новими мобільними твердопаливними зразками. Перехід Китаю на більш живучі мобільні ракетні комплекси пояснюється стурбованістю прогресом США у сферах розвідки, спостереження та високоточних звичайних озброєнь, що може становити загрозу превентивного удару по стаціонарних пускових установках ракет та інфраструктурі забезпечення Китаю¹⁰.

В останній на цей час річній доповіді про розвиток китайських збройних сил МО США припускає, що Китай у 2017р. мав 75-100 розгорнутих МБР¹¹. Шахтна рідкопаливна двоступенева ракета *Dong Feng (DF-5A)* та мобільна твердопаливна триступенева *DF-31A* наразі є МБР з найбільшою дальністю та єдиними ракетами в арсеналі Китаю, здатними вражати цілі на всій континентальній території США.

Китай розробляє ще одну МБР підвищеної дальності – мобільну твердопаливну триступеневу *DF-41* з оціночною дальністю понад 12 тис. км, що дозволить їй вражати цілі на всій континентальній території США¹². Вважають також, що він розробляє залізничні та шахтні варіанти цієї ракети¹³. Згідно з повідомленнями китайських державних ЗМІ від 2017р., *DF-41* може надійти на озброєння в I половині 2018р.¹⁴ 6 листопада 2017р.

⁷ Chinese Ministry of National Defense (посилання 5).

⁸ Xinhau, ‘China’s nuclear policy, strategy consistent: spokesperson’, 1 Jan. 2016.

⁹ Heginbotham, E. Et al. (eds), *China’s Evolving Nuclear Deterrent: Major Drivers and Issues for the United States* (RAND Corporation: Santa Monica, CA, 2017), pp.131-133; Kulacki, G., ‘China’s military calls for putting its nuclear forces on alert’, Union of Concerned Scientists, Jan. 2016.

¹⁰ O’Connor, S., ‘Sharpened Fengs: China’s ICBM modernisation alters threat profile’, *Jane’s Intelligence Review*, vol.27, no.12 (Dec. 2015), pp.44-49.

¹¹ US Department of Defense (DOD), *Military and Security Developments Involving the People’s Republic of China 2017*, Annual Report to Congress (DOD: Washington, DC, May 2017), p.31.

¹² Gady, F.S., ‘China tests new missile capable of hitting entire United States’, *The Diplomat*, 19 Aug. 2015.

¹³ O’Halloran, J. (ed.), ‘DF-41’, *IHS Jane’s Weapons: Strategic, 2015-16* (IHS Jane’s: Coulsdon, 2015), pp.21-22.

¹⁴ Deng, X., ‘Missile Dongfeng-41 matures considerably, will serve PLA within months: analysts’, *Global Times*, 19 Nov. 2017.

Таблиця 6.6. Ядерні сили Китаю, станом на січень 2018р.

Тип/китайське позначення (американське позначення)	Кількість розгорнутих	Рік початку розгортання	Дальність (км) ^a	Боеголовка × потужність	Кількість боеголовок ^b
Балістичні ракети наземного базування ^c	131 ^d				186
<i>DF-4 (CSS-3)</i>	5	1980	5 500	1 × 3,3 Мт	10
<i>DF-5A (CSS-4 Mod 2)</i>	10	2015	12 000	3 × 200-300 Кт	10
<i>DF-5B (CSS-4 Mod 3)</i>	10	БГРІН	30
<i>DF-15 (CSS-6 Mod 1)</i>	..	1994	600	(1 × 10-50 Кт)	.. ^e
<i>DF-21 (CSS-5 Mods 1/2)</i>	<50	1991	2 100 ^f	1 × 200-300 Кт	80
<i>DF-21 (CSS-5 Mods 6)</i>	..	2016	2 100 ^f	1 × 200-300 Кт	..
<i>DF-26 (CSS-. .)</i>	16	(2018)	>4 000	(1 × 200-300 Кт?)	16
<i>DF-31 (CSS-10 Mod 1)</i>	8	2006	>7 000	(1 × 200-300 Кт?)	8
<i>DF-31A (CSS-10 Mod 2)</i>	32	2007	>11 200	(1 × 200-300 Кт?)	32
<i>DF-31AG (CSS-10 Mod. .)</i>	..	(2018)
<i>DF-41 (CSS-X-20)</i>	..	(2018)	(12 000)	БГРІН	..
БРПЧ ^g	48				48 ^h
<i>JL-2 (CSS-NX-14)</i>	48	(2016)	>7 000	(1 × 200-300 Кт)	48
Авіація ⁱ	(20)				(20)
<i>H-6 (B-6)</i>	(20)	1965	3 100	1 × бомба / (КРПБ)	(20)
Штурмовики (. .)	..	1972-..	..	1 × бомба	..
Крилаті ракети
Загальна кількість					280^k

“..” дані не доступні або не придатні для використання; () – непевні дані; КРПБ – крилата ракета повітряного базування (*ground-launched cruise missile, GLCM*); БГРІН – роздільні боеголовки індивідуального наведення (*multiple independently targetable re-entry vehicle, MIRV*).

^a Дальність польоту наводиться лише для ілюстрації; реальна дальність польоту залежить від профілю маршруту та бойового навантаження.

^b Рахується одна боеголовка на одну ракетну пускову установку, за винятком *DF-5B* з БГРІН, яка має три боеголовки. *DF-4* та *DF-21* мають ракети для перезаряджання з додатковими боеголовками. Вважається, що за звичайних обставин боеголовки не встановлені на пускових установках, а зберігаються на складах. Усі оцінки є приблизними.

^c У Китаї категорії ракет за дальністю визначаються наступним чином: малої – <1000 км; середньої – 1 000-3 000 км; великої – 3 000-8 000 км; міжконтинентальні – >8 000 км.

^d Рахуються лише пускові установки ядерних ракет. Окремі пускові установки можуть мати одну або декілька ракет для перезаряджання.

^e У ЦРУ в 1993р. дійшли висновку, що Китай “майже напевно” розробив боеголовку для *DF-15* і мав прийняти її на озброєння, хоча невідомо, чи були вони розгорнуті.

^f Дальність ядерних варіантів *DF-21* (*CSS-5* модифікації 1 і 2) вважається більшою за 1 750 км, про яку зазвичай повідомляють.

^g Вважається, що БРПЧ *JL-1* виробництва 1980-х років вже зняті з озброєння.

^h Оцінка ґрунтується на припущенні, що боеголовки були виготовлені для БРПЧ *JL-2*, встановлених на чотирьох китайських АПЧ БР типу 094 (класу *Jin*). Стан боеготовності ракет невідомий.

ⁱ Китайська авіація наразі не має завдань з доставки ядерної зброї, але вважається, що деякі ядерні спроможності зберігаються.

^j В оцінці загроз від балістичних і крилатих ракет Національного центру аерокосмічної розвідки США (*National Air and Space Intelligence Center, NASIC*) 2013р. крилата ракета наземного базування *DH-10* рахується як “звичайна або ядерна”, а в настанові Командування Глобальних ударних сил ВПС США (*Global Strike Command*) 2013р. *CJ-20* рахується як ядерна. В оцінці загроз від балістичних і крилатих ракет *NASIC* 2017р. ці ракети не бралися до уваги, але не виключено, що Китай розробляє крилаті ракети, здатні нести ядерну зброю.

^k Крім близько 254 боєголовок, приписаних до бойових частин (врахованих в оцінці потенціалу авіаційного удару), вважають, що ще близько 26 боєголовок перебувають на зберіганні або на етапі виробництва і призначені для оснащення додаткових ракет *DF-26* і майбутніх ракет *DF-41*. Загальні запаси оцінюються у близько 280 боєголовок і поступово зростають.

Джерела: US Air Force, National Air and Space Intelligence Center (*NASIC*), *Ballistic and Cruise Missile Threat*, різні роки; US Air Force Global Strike Command, різні документи; US Central Intelligence Agency, різні документи; US Defense Intelligence Agency, різні документи; US Department of Defense, *Military and Security Developments Involving the People's Republic of China*, різні роки; International Institute for Strategic Studies, *The Military Balance 2018* (Routledge: London, 2018); Kristensen, H.M., Norris, R.S. and McKinzie, M.G., *Chinese Nuclear Forces and US Nuclear War Planning* (Federation of American Scientists/Natural Resources Defense Council: Washington, DC, Nov. 2006); статті в рубриці *NRDC Nuclear Notebook* Бюлетеня вчених-атомників; Google Earth; авторські оцінки.

РС НВА здійснили випробувальний пуск МБР *DF-41*, імовірно, з двома макетами боєголовок до району Південнокитайського моря. Це було восьме випробування системи з 2012р.¹⁵

Після багатьох років досліджень і розробок Китай модифікував невелику кількість МБР для доставки ядерних боєголовок у версії БГРІН. Китай прискорив розгортання БГРІН для покращення здатності боєголовок долати систему ПРО у відповідь на прогрес систем ПРО США та, меншою мірою, Індії і Росії¹⁶. Ракету, оснащену БГРІН, вважають модифікованим варіантом рідкопаливної шахтної МБР *DF-5A – DF-5B*¹⁷. У лютому 2017р. МО Китаю підтвердило випробувальний пуск нового варіанту ракети – *DF-5C* – з посиленням на повідомлення американських ЗМІ про те, що вона може нести до 20 боєголовок. Однак ці повідомлення не були підтверджені¹⁸. Встановлення БГРІН на старіючих ракетах *DF-5* може бути проміжним заходом, зумовленим затримками розробки мобільної МБР *DF-41*¹⁹. Китайські аналітики припускали, що *DF-41* може нести 6-10 БГРІН, хоча її фактичні спроможності є непевними²⁰. У 2017р. китайські державні ЗМІ повідомляли, що новий варіант МБР *DF-31A – DF-31AG* – може мати БГРІН²¹. Однак оснащення БГРІН вимагало б значної модифікації *DF-31A*, яка, за даними Національного центру аерокосмічної розвідки США (*NASIC*), несе лише одну боєголовку²². Отже, *DF-31AG* може бути вдосконаленим варіантом наявних *DF-31A*.

¹⁵ Gertz, B., 'China confirms DF-41 missile test', Washington Free Beacon, 6 Dec. 2017.

¹⁶ Lewis, J., 'China's belated embrace of MIRVs', eds M.Krepon, T.Wheeler and S.Mason, *The Lure and Pitfalls of MIRVs: From the First to the Second Nuclear Age* (Stimson Center: Washington, DC, May 2016), pp.95-99.

¹⁷ US Department of Defense (посилання 11).

¹⁸ Chinese Ministry of National Defense, 'China says its trial launch of DF-5C missile normal', Press release, 6 Feb. 2017; Gertz, B., 'China tests missile with 10 warheads', Washington Free Beacon, 31 Jan. 2017.

¹⁹ Minnick, W., 'Chinese parade proves Xi in charge', *Defense News*, 6 Sep. 2015.

²⁰ Deng (посилання 14); Gertz (посилання 15).

²¹ Fisher, R., 'DF-31AG ICBM can carry multiple warheads, claims China's state media', *Jane's Defence Weekly*, 16 Aug. 2017, p.9.

²² US Air Force, National Air and Space Intelligence Center (*NASIC*), *Ballistic and Cruise Missile Threat* (*NASIC: Wright-Patterson Air Force Base, OH, July 2017*), p.29.

У 2016р. Китай започаткував розгортання нової балістичної ракети проміжної дальності (БРПД) *DF-26*, здатної завдавати точних звичайних або ядерних ударів по наземних цілях, а також звичайних ударів по морських цілях. За оцінкою, вона має максимальну дальність понад 4 000 км і може досягати цілей у західній частині Тихого океану, включно з американською територією Гуам²³.

РС НВА наразі мають на озброєнні одну ядерну балістичну ракету середньої дальності – *DF-21*. Це двоступенева твердопаливна мобільна ракета, що перебуває на озброєнні з 1991р. Надходження на озброєння її модифікованого варіанту *DF-21A* почалось у 1996р.²⁴ За повідомленнями, у 2016р. на озброєння почав надходити новий варіант *DF-21*²⁵.

Підводні човни з балістичними ракетами

Китай і далі рухається до довгострокової стратегічної мети – створити та розгорнути морські сили ядерного стримування. Згідно з річною доповіддю МО США про військову міць Китаю від 2017р., ВМС НВА (*PLA Navy, PLAN*) отримали чотири АПЧБР типу 094²⁶. П'ятий човен (094А) з модифікованою конструкцією корпусу може перебувати на етапі побудови²⁷.

АПЧБР типу 094 може нести до 12 тріступневих твердопаливних БРПЧ *JL-2*, яка є морським варіантом МБР *DF-31*. За оцінкою, вона має максимальну дальність понад 7 000 км і може нести ядерну боєголовку. Вважається, що БРПЧ *JL-2* є на озброєнні ВМС НВА. Згідно з річною доповіддю МО США від 2017р., чотири боєготові АПЧБР типу 094 оснащені 12 *JL-2*²⁸.

Було багато припущень, коли саме АПЧБР типу 094 з ядерними БРПЧ *JL-2* почне бойове патрулювання. Хоч у 2016р. ЗМІ повідомляли, що це станеться невдовзі, але у 2017р. даних про це не було²⁹. У травні 2017р. директор Розвідувального управління МО США (*Defense Intelligence Agency*) генерал-лейтенант В.Стюарт (*Vincent R.Stewart*) заявив, що озброєння АПЧБР типу 094 ракетами *JL-2* “вперше надає Пекіну засоби ядерного стримування морського базування”³⁰. Якщо, починаючи з 2014р., річні доповіді МО США

²³ US Department of Defense (посилання 11), pp.31, 49; Wilson, J., ‘China’s expanding ability to conduct conventional missile strikes on Guam’, US-China Economic and Security Review Commission, Staff Research Report, 10 May 2016, p.8.

²⁴ O’Halloran, J. (ed.), ‘DF-21’, *IHS Jane’s Weapons: Strategic, 2015-16* (IHS Jane’s: Coulsdon, 2015), pp.15-17. Два наступні варіанти ракети були розроблені у звичайному оснащенні для виконання завдань протикорабельної боротьби та ізоляції району бойових дій.

²⁵ US Department of Defense (DOD), *Military and Security Developments Involving the People’s Republic of China 2016*, Annual Report to Congress (DOD: Washington, DC, May 2016), p.58.

²⁶ US Department of Defense (посилання 11), p.24. У США та НАТО АПЧБР типу 094 позначаються як клас *Jin*.

²⁷ Fisher, R., ‘Images show possible new variant of China’s Type 094 SSBN’, *Jane’s Defence Weekly*, 15 July 2016.

²⁸ US Department of Defense (посилання 11), p.60.

²⁹ Borger, J., ‘China to send nuclear-armed submarines into Pacific amid tensions with US’, *The Guardian*, 26 May 2016.

³⁰ Stewart, V.R., Director, US Defense Intelligence Agency, Statement for the Record, ‘World-wide Threat Assessment’, Armed Services Committee, US Senate, 23 May 2017, p.10.

про військову міць Китаю передбачали швидкий початок бойового патрулювання підводних човнів, то в доповіді від 2017р. про це не йдеться. Розгортання ядерної зброї на АПЧБР на постійній основі стане суттєвою зміною в давній практиці Китаю зберігати ядерні боеголовки у мирний час у центральному сховищі.

ВМС НВА розробляють АПЧБР наступного покоління – тип 096. У 2017р. МО США оцінювало, що його побудова може розпочатися на початку 2020-х років³¹. Повідомлення про параметри конструкції дуже різняться, але новий підводний човен має бути більшим за розмірами, малошумним і мати більше ракетних пускових установок, ніж тип 094. За повідомленнями, тип 096 буде оснащений наступною модифікацією ракет *JL-2* – БРПЧ *JL-3* з більшою дальністю³².

Літаки і крилаті ракети

Згідно з річною доповіддю МО США про військову міць Китаю від 2017р., ВПС НВА (*PLA Air Force, PAAF*) “наразі не мають ядерних завдань”³³. Однак вважається, що деякі ядерні спроможності зберігаються. У 2016р. ВПС НВА підтвердили повідомлення китайських державних ЗМІ про те, що вони будують дальній стратегічний бомбардувальник³⁴. Відповідно до китайських військових джерел, літак, відомий як *H-20*, має характеристики “стелс”, подібні до американського *B-2*³⁵. ВПС НВА, за повідомленнями, отримали завдання “стратегічного стримування” у 2012р.³⁶ Однак не підтверджено, чи буде новий літак носієм ядерної зброї.

НВА наразі розгортає чи, імовірно, розробляє кілька типів крилатих ракет наземного, морського та повітряного базування. В оцінці загроз від балістичних і крилатих ракет 2017р. *NASIC* не називає жодної китайської крилатої ракети, здатної нести ядерну зброю³⁷. У попередній оцінці від 2013р. *NASIC* називав ракету наземного базування *Donghai-10 (DH-10)* або *Changjian-10, CJ-10* “звичайною або ядерною” системою (повійного призначення). У заяві від травня 2017р. В.Стюарт зазначив, що Китай розробляє дві нові балістичні ракети повітряного базування, “одна з яких може мати ядерне навантаження”, але не навів найменування цих систем³⁸.

³¹ US Department of Defense (посилання 11), p.24.

³² Dempsey, J. and Boyd, H., ‘Beyond JL-2: China’s development of a successor SLBM continues’, Military Balance blog, International Institute for Strategic Studies, 7 Aug. 2017.

³³ US Department of Defense (посилання 11), p.61. Бойові літаки середньої дальності були найпершими китайськими засобами доставки ядерної зброї і використовувалися більше ніж у 12 ядерних випробуваннях в атмосфері у 1960-х і 1970-х роках. Див.: Norris, R., Burrows, A.S. and Fieldhouse, R.W., *Nuclear Weapons Databook, vol.5: British, French, and Chinese Nuclear Weapons*, National Resources Defense Council (Westview Press: Boulder, CO, 1994), pp.367-368.

³⁴ Zhao, L., ‘PLA Air Force commander confirms new strategic bomber’, *China Daily*, 2 Sep. 2016; Zhao, L., ‘Long-range bomber may be in China’s plans’, *China Daily*, 7 July 2015.

³⁵ Tate, A., ‘Details emerge about requirement for China’s new strategic bomber’, *Jane’s Defence Weekly*, 4 Jan. 2017, p.4.

³⁶ US Department of Defense (посилання 25), p.38.

³⁷ US Air Force, National Air and Space Intelligence Center (посилання 22).

³⁸ Stewart (посилання 30).

VI. Ядерні сили Індії

ШЕННОН Н.КАЙЛ, ХАНС М.КРИСТЕНСЕН

За оцінками, зростаючий ядерний арсенал Індії налічує близько 130-140 одиниць ядерної зброї (таблиця 6.7). Ця оцінка ґрунтується на розрахунках наявного в Індії збройового плутонію, а також кількості боєготових систем доставки ядерної зброї. Вважається, що Індія поступово нарощує запаси ядерної зброї, а також інфраструктуру з виробництва ядерних боєголовок.

Виробництво розщеплюваних матеріалів у військових цілях

Вважається, що в індійській ядерній зброї використовуюється плутоній. Плутоній вироблявся в Центрі ядерних досліджень Бхабха (*Bhabha Atomic Research Centre, BARC*) у Тромбеї (Мумбаї), на 40-Мвт важководному термо-реакторі *CIRUS*, зупиненому наприкінці 2010р., і 100-Мвт важководному реакторі Дхрува (*Dhruva*). У *BARC* працює установка з переробки плутонію для військових цілей¹.

Індія планує до 2030р. побудувати шість брідерних реакторів на швидких нейтронах, що суттєво розширить її спроможності з виробництва збройового плутонію². Непідконтрольний МАГАТЕ 500-Мвт експериментальний брідерний реактор на швидких нейтронах будується в Центрі ядерних досліджень ім.І.Ганді (*Indira Gandhi Centre for Atomic Research, IGCAR*) у Калпаккамі (штат Таміл-Наду). Після ряду технічних затримок експериментальний реактор планують ввести в експлуатацію в середині 2018р.³ В *IGCAR* оголосили, що у Калпаккамі побудують реакторну установку для переробки відпрацьованого палива експериментального брідерного реактора на швидких нейтронах і майбутніх брідерних реакторів. Установку планують ввести в експлуатацію до 2022р.⁴

Індія нарощує потужності зі збагачення урану. Вона продовжує збагачувати уран на невеликій газовій центрифугі на рідкоземельному заводі Раттегаллі (*Ratthahalli Rare Materials Plant*) поблизу Місора (штат Карнатака) для виробництва високозбагаченого урану (ВЗУ) для корабельних реакторів. Індія започаткувала будівництво у штаті Карнатака нового центрифугового уранозбагачувального заводу, т.зв. Центру збагачення спеціальних матеріалів (*Special Material Enrichment Facility, SMEF*). Це буде об'єкт подвійного призначення, який вироблятиме ВЗУ для військових і цивільних цілей⁵. Розширення потужностей центрифугового збагачення Індії пояснюється планами

¹ International Panel on Fissile Material (IPFM), 'Facilities: reprocessing plants', 12 Feb. 2018.

² Ramana, M. V., 'A fast reactor at any cost: the perverse pursuit of breeder reactors in India', *Bulletin of the Atomic Scientists*, 3 Nov. 2016.

³ *Deccan Herald*, 'Plan to make 6 N-reactors працює by 2039', 5 Nov. 2017.

⁴ *The Hindu*, 'HCC to construct fuel processing facility at Kalpakkam', 7 Aug. 2017; World Nuclear News, 'India awards contract for fast reactor fuel cycle facility', 8 Aug. 2017.

⁵ Albright, D. and Kelleher-Vergantini, S., *India's Stocks of Civil and Military Plutonium and Highly Enriched Uranium, End 2014* (Institute for Science and International Security: Washington, DC, 2 Nov. 2015).

будівництва нових корабельних реакторних силових установок. Однак ВЗУ, що вироблятиметься на цих заводах, теоретично можна також використувати для виробництва ядерної зброї підвищеної потужності чи термо-ядерної зброї⁶.

Авіація

Авіація є найбільш сформованим компонентом ядерних ударних сил Індії. За повідомленнями, ВПС Індії сертифікували багатоцільові бойові літаки *Mirage 2000H* для доставки атомних бомб⁷. Припускають, що винищувачі-бомбардувальники *Jaguar IS* ВПС також можуть використовуватися як носії ядерної зброї⁸.

Ракети наземного базування

У рамках Комплексної програми розробки керованих ракет (*Integrated Guided Missile Development Programme*), започаткованої у 1983р., Оборонна науково-дослідна організація Індії (*Defence Research and Development Organisation, DRDO*) розробила два сімейства балістичних ракет наземного базування, здатних нести ядерний заряд: сімейство *Prithvi* (хоча носієм ядерної зброї вважається лише *Prithvi-II*), до якого належать три типи мобільних ракет малої дальності; і сімейство твердопаливних балістичних ракет великої дальності *Agni*. Останні мають забезпечити спроможності зі швидкого ядерного реагування і значною мірою перекривають функції *Prithvi* з нанесення ядерного удару.

Agni-I – одноступенева мобільна ракета з дальністю 700 км. Вона перебуває на озброєнні з 2007р. і здатна нести ядерний заряд. *Agni-II* – двоступенева твердопаливна мобільна балістична ракета, здатна доставляти 1 000 кг корисного вантажу на відстань понад 2 000 км. Ракета перебуває на озброєнні СВ Індії у складі Командування стратегічних сил (*Strategic Forces Command, SFC*), яке відповідає за оперативне командування та управління ядерною зброєю. *Agni-II*, схоже, має численні технічні проблеми; згідно з оцінками, у 2017р. розгорнуто менше 10 пускових установок⁹. 4 травня 2017р. військові випробування *Agni-II* завершилися невдало – їх довелося припинити невдовзі після пуску ракети. Індійські військові не повідомляли про причину невдачі¹⁰.

Agni-III – двоступенева мобільна ракета з дальністю понад 3 200 км. Вона надійшла на озброєння у 2011р., але, згідно з оцінками, у 2017р. було

⁶ Levy, A., 'India is building a top-secret nuclear city to produce thermonuclear weapons, experts say', *Foreign Policy*, 16 Dec. 2015.

⁷ Kampani, G., 'New Delhi's long nuclear journey: how secrecy and institutional roadblocks delayed India's weaponization', *International Security*, vol.38, no.4 (spring 2014), pp.94, 97-98.

⁸ Cohen, S. and Dasgupta, S., *Arming Without Aiming: India's Military Modernization* (Brookings Institution Press: Washington, DC, 2010), pp.77-78; India Defence Update, 'SEPECAT Jaguar is India's only tactical nuclear carrying and ground attack aircraft', 13 Dec. 2016.

⁹ US Air Force, National Air and Space Intelligence Center (NASIC), *Ballistic and Cruise Missile Threat* (NASIC: Wright-Patterson Air Force Base, OH, July 2017), p.25.

¹⁰ Pandit, R., 'Trial of Agni-II ballistic missile fails: sources', *Times of India*, 4 May 2017.

Таблиця 6.7. Ядерні сили Індії, станом на січень 2018р.

Тип/американське позначення (індійське позначення)	Кількість розгорнутих платформ	Рік початку розгортання	Дальність (км) ^d	Боеголовка × потужність ^b	Кількість боеголовок ^c
<i>Авіація^d</i>	48				48
<i>Mirage 2000H</i>	32	1985	1 850	1 авіабомба	32
<i>Jaguar IS</i>	16	1981	1 600	1 авіабомба	16
Балістичні ракети наземного базування	60				60
<i>Prithvi II</i>	24	2003	250	1 × 12 Кт	24
<i>Agni-I</i>	20	2007	>700	1×10-40 Кт	20
<i>Agni-II</i>	8	2011	>2 000	1×10-40 Кт	8
<i>Agni-III</i>	8	2014	>3 200	1×10-40 Кт	8
<i>Agni-IV</i>	0	(2018)	>3 500	1×10-40 Кт	0
<i>Agni-V</i>	0	(2020)	>5 200	1×10-40 Кт	0
Балістичні ракети морського базування	14				16
<i>Dhanush</i>	2	(2013)	400	1 × 12 Кт	4 ^e
<i>K-15 (B05)^f</i>	(12) ^g	(2018)	700	1 × 12 Кт	(12)
<i>K-4</i>	(4) ^g	..	3 500	1 × 10-40 Кт	0
Крилаті ракети
КРПБ <i>Nirbhay^h</i>	(>700)
Загальна кількість					103-140ⁱ

“.” – дані не доступні або не придатні для використання; () – непевні дані; КРПБ – крилата ракета повітряного базування (*air-launched cruise missile, ALCM*).

^a Дальність польоту наводиться лише для ілюстрації; реальна дальність польоту залежить від профілю маршруту та бойового навантаження. Для досягнення максимальної дальності навантаження кількість ракет може бути зменшена.

^b Потужність індійських ядерних боеголовок невідома. На ядерних випробуваннях 1998р. була продемонстрована потужність до 12 Кт. Згодом на озброєння могли надійти боеголовки більшої потужності. У відкритих джерелах не було даних про розробку Індією термоядерних боеголовок.

^c Літаки та кілька типів ракет можуть мати подвійне призначення. Пускові установки крилатих ракет мають більше однієї ракети. В цій оцінці рахується в середньому одна боеголовка на пускову установку. На пускових установках боеголовок немає; вони зберігаються в окремих сховищах. Усі оцінки є приблизними.

^d Ядерну зброю потенційно можуть доставляти також винищувачі-бомбардувальники Су-30МКІІ.

^e Вважається, що кожен корабель, оснащений *Dhanush*, може мати одну ракету для перезарядження.

^f У деяких джерелах БРПЧ *K-15* іменуються як *Sagarika* – за назвою проекту розробки ракети.

^g Для пуску *K-15* і *K-4* використовуються чотири трубні пускові установки на АПЧБР *INS Arihant*. Кожна трубна пускова установка може вмщати або три *K-15* у контейнері на три ракети, або одну більшу БРПЧ *K-4* (після надходження *K-4* на озброєння). Таким чином, за даними Національного центру аерокосмічної розвідки США (*NASIC*), *K-15* може мати 12 пускових установок, а *K-4* – чотири.

^h За повідомленнями, *Nirbhay*, яка перебуває на етапі розробки, може бути носієм ядерної зброї, але індійський Уряд не підтверджував цього.

ⁱ Крім 124 боеголовок, що, за оцінкою, приписані до розгорнутих пускових установок, могли вже бути виготовлені боеголовки для додаткових балістичних ракет середньої дальності *Agni-III* і майбутніх *Agni-IV*, що збільшує загальні запаси до 130-140 боеголовок.

Джерела: Indian Ministry of Defence, annual reports and press releases; International Institute for Strategic Studies, *The Military Balance 2018* (Routledge: London, 2018); US Air Force, National Air and Space Intelligence Center (NASIC), *Ballistic and Cruise Missile Threat*, різні роки; повідомлення індійських ЗМІ; статті в рубриці *NRDC Nuclear Notebook* Бюлетеня вчених-атомників; авторські оцінки.

розгорнуто менше 10 пускових установок¹¹. 27 квітня 2017р. в рамках військових навчань *SFC* успішно здійснило випробувальний пуск *Agni-III*. Вибір ракети з виробленої партії здійснювався за випадковим принципом¹².

Індія розробляє дві балістичні ракети великої дальності – *Agni-IV* та *Agni-V*, – які вперше дозволять вражати цілі на всій території Китаю. Розробляється і проходить військові випробування двоступенева мобільна ракета *Agni-IV* з дальністю понад 3 500 км. *SFC* успішно здійснило випробувальний пуск *Agni-IV* 2 січня 2017р. – це було шосте поспіль успішне випробування ракети¹³.

DRDO надає пріоритет розробці триступеневої мобільної ракети *Agni-V* з дальністю понад 5 000 км. На відміну від інших ракет сімейства *Agni*, *Agni-V* розрахована на контейнерний спосіб зберігання та пуску, що, зокрема, підвищує бойову готовність завдяки зменшенню часу на переведення ракет у боєготовий стан у кризовій ситуації¹⁴. 18 січня 2018р. на Полігоні комплексних випробувань (*Integrated Test Range*) на о.Абдул Калам (колишній о.Вілера) був здійснений випробувальний пуск *Agni-V* з контейнера, встановленого на вантажному автомобілі. Ракета пролетіла із заданою траєкторією 4 900 км. Це був третій поспіль (з 2012р.) пуск з контейнерної пускової установки на автомобільному шасі та п'яте успішне льотне випробування *Agni-V*¹⁵. Перед тим, як надійти на озброєння, ракета має пройти кілька додаткових випробувальних пусків.

Індія реалізує програму розробки технології роздільних боеголовок індивідуального наведення (БГРІН, *multiple independently targetable re-entry vehicles, MIRVs*). Утім, від представників *DRDO* надходять суперечливі повідомлення про можливість встановлення БГРІН на *Agni-V* чи на майбутню *Agni-VI* ще більшої дальності¹⁶. *Agni-VI* перебуває на етапі проектування та чекає на схвалення його результатів, але випробування можуть розпочатися вже у 2018р.

Ракети морського базування

Індія продовжує розвивати морський компонент тріади ядерних сил з метою забезпечення гарантованої можливості нанесення ядерного удару у відповідь. У рамках 40-річного проекту *Advanced Technology Vessel* вона буде флот у складі до п'яти АПЧБР.

¹¹ US Air Force, National Air and Space Intelligence Center (посилання 9).

¹² *New Indian Express*, 'India successfully test fires nuclear capable Agni-III missile off Odisha coast', 27 Apr. 2017.

¹³ Subramanian, T.S., 'Agni-IV test a "grand success"', *The Hindu*, 2 Jan. 2017.

¹⁴ Aroor, S., 'New chief of India's military research complex reveals brave new mandate', *India Today*, 13 July 2013.

¹⁵ Gurung, S.K., 'India successfully test-fires nuclear-capable Agni-5 ballistic missile', *Economic Times*, 18 Jan. 2018.

¹⁶ Basur, R. and Sankaran, J., 'India's slow and unstoppable move to MIRV', eds M.Krepon, T.Wheeler and S.Mason, *The Lure and Pitfalls of MIRVs: From the First to the Second Nuclear Age* (Stimson Center: Washington, DC, May 2016), pp.149-76.

Перший індійський АПЧБР власної побудови, *INS Arihant*, спустили на воду у 2009р. і офіційно поставили на озброєння у 2016р.¹⁷ Згідно з повідомленнями індійських ЗМІ від січня 2018р., *Arihant* зазнав серйозного пошкодження – внаслідок затоплення машинного відсіку, коли під час виходу з бухти помилково залишили відкритим люк, – і 10 місяців перебував у ремонті¹⁸. Другий АПЧБР, *INS Arighat* (імовірно, перша назва – *Aridhaman*), спустили на воду в листопаді 2017р.¹⁹ За повідомленнями, започаткована побудова третього та четвертого підводних човнів, їх спуск на воду очікується у 2020р. і 2022р., відповідно²⁰.

Arihant оснащений чотиритрубною установкою вертикального пуску та нестиме до 12 двоступеневих БРПЧ *K-15* з дальністю 700 км (відомих також як *B05*). За непідтвердженими повідомленнями, *Arighat* може бути оснащений вісьмома трубними пусковими установками для 24 ракет *K-15* (по три на пускову установку), але Національний центр аерокосмічної розвідки США (*NASIC*) в оцінці загроз від балістичних і крилатих ракет 2017р. не згадує про додаткові трубні пускові установки на другому підводному човні²¹. У листопаді 2015р. *SFC* та *DRDO* провели кидкове випробування макета ракети із зануреної платформи (як повідомлялося – з *Arihant*), але, станом на кінець 2017р., льотні випробування *K-15* з пуском з підводного човна ще не здійснювалися²².

DRDO розробляє двоступеневу БРПЧ з дальністю 3 500 км, відому як *K-4*, яка з часом замінить *K-15*²³. *Arihant* зможе нести чотири *K-4*, а *Arighat* і наступні АПЧБР – вже вісім. 17 грудня 2017р. випробувальний пуск ракети *K-4* із зануреної платформи в Бенгальській затоці завершився невдало. Індійські посадовці не повідомляли про причину невдачі²⁴. Ракета раніше випробовувалася чотири рази, включно з випробувальним пуском з *Arihant* у 2016р.²⁵ *DRDO* наразі розробляє БРПЧ *K-5* з дальністю понад 5 000 км і оголосила плани розробки БРПЧ *K-6* із ще більшою дальністю²⁶.

Ракета-носій ядерної зброї *Dhanush* є морським варіантом *Prithvi-II*, що запускається з надводного корабля. За повідомленнями, вона може

¹⁷ Dinakar, P., 'Now, India has a nuclear triad', *The Hindu*, 18 Oct. 2016.

¹⁸ Peri, D. and Joseph, J., 'INS Arihant left crippled after "accident" 10 months ago', *The Hindu*, 8 Jan. 2018.

¹⁹ Gady, F.S., 'The Indian Navy's second nuclear-powered ballistic missile submarine was quietly launched in November', *The Diplomat*, 13 Dec. 2017.

²⁰ Unnithan, S., 'A peek into India's top secret and costliest defence project, nuclear submarines', *India Today*, 10 Dec. 2017.

²¹ Indian Defence Update, 'India's 2nd nuclear submarine "INS Aridhaman" to be deadlier than INS Arihant', 27 Dec. 2016; US Air Force, National Air and Space Intelligence Center (посилання 9).

²² Indian Defence News, 'Confirmed: first ejection test of K-15 (B-05) SLBM from INS Arihant SSBN', 28 Nov. 2015.

²³ Jha, S., 'India's undersea deterrent', *The Diplomat*, 30 Mar. 2016; US Air Force, National Air and Space Intelligence Center (посилання 9), p.33.

²⁴ Pubby, M., 'Setback for Indian missile programme: two failures in a week, submarine version stuck', *The Print*, 24 Dec. 2017.

²⁵ Rout, H.K., 'Maiden test of undersea K-4 missile from Arihant submarine', *New Indian Express*, 9 Apr. 2016.

²⁶ Unnithan (посилання 20); Jha (посилання 23).

доставляти 500-кг боєголовку на відстань до 400 км і призначена для враження як морських, так і берегових цілей²⁷. *Dhanush* надійшла на озброєння двох сторожових кораблів ВМС Індії класу *Sukanya*, що базуються на військово-морській базі поблизу Карвара на західному узбережжі Індії.

Крилаті ракети

DRDO з 2004р. розробляє дозвукову крилату ракету великої дальності. Ракета під назвою *Nirbhay* має дальність понад 700 км і, як вважається, матиме наземний, морський та авіаційний варіанти. Розробку ракети затримували технічні проблеми з програмним забезпеченням керування польотом і системою навігації. Після другого поспіль невдалого льотного випробування у грудні 2016р. джерела в *DRDO* повідомили, що програма *Nirbhay* може бути припинена²⁸. Однак 7 листопада 2017р. МО Індії оголосило, що *DRDO* здійснила на Полігоні комплексних випробувань успішне льотне випробування крилатої ракети *Nirbhay*, під час якого “були виконані всі поставлені завдання”²⁹. Індійський Уряд не підтверджував повідомлень ЗМІ про те, що *Nirbhay* може нести ядерні боєголовки³⁰.

²⁷ Mallikarjun, Y., ‘Dhanush missile successfully test-fired from ship’, *The Hindu*, updated 3 Nov. 2016; US Air Force, National Air and Space Intelligence Center (посилання 9), p.33.

²⁸ Subramanian, T.S., ‘Nirbhay missile test “an utter failure”’, *The Hindu*, 21 Dec. 2016; Rout, H.K., ‘DRDO’s cruise missile project Nirbhay on verge of closure’, *New Indian Express*, 23 Dec. 2016.

²⁹ Indian Ministry of Defence, Press Information Bureau, ‘DRDO conducts successful flight trial of “Nirbhay” sub-sonic cruise missile’, 7 Nov. 2017.

³⁰ Pandit, R., ‘India successfully tests its first nuclear-capable cruise missile’, *Times of India*, 8 Nov. 2017; Gady, F. S., ‘India successfully test fires indigenous nuclear-capable cruise missile’, *The Diplomat*, 8 Nov. 2017.

VII. Ядерні сили Пакистану

ШЕННОН Н.КАЙЛ, ХАНС М.КРИСТЕНСЕН

Пакистан продовжує надавати пріоритет розробці та розгортанню нової ядерної зброї і систем доставки в рамках концепції “повного спектра спроможностей стримування” Індії. За оцінками, Пакистан, станом на січень 2018р., мав 140-150 боєголовок (таблиця 6.8). Арсенал ядерної зброї Пакистану впродовж наступного десятиліття може суттєво збільшитися, хоч оцінки збільшення кількості боєголовок дуже різняться¹.

Вважається, що Пакистан поступово збільшує запаси розщеплюваних матеріалів – і плутонію, і високозбагаченого урану (ВЗУ) (підрозділ X). Головний комплекс Пакистану з виробництва плутонію розташований у Хушабі (провінція Пенджаб). Він складається з чотирьох ядерних важководних реакторів і заводу з виробництва важкої води². Вважається, що Пакистан розширює можливості з переробки відпрацьованого ядерного палива шляхом хімічного виділення плутонію з опроміненого палива реактора. Невеликий переробний завод розгорнутий на базі Нової лабораторної установки (*New Laboratories facility*) Пакистанського науково-технологічного інституту (*Pakistan Institute of Science and Technology, PINSTECH*) поблизу Равалпінді. Більший переробний завод побудований в Ядерно-енергетичному комплексі Чашма (*Chashma Nuclear Power Complex*) у Пенджабі; можливо, він уже працює³.

Збагачення урану відбувається на газоцентрифуговому заводі на базі комплексу Дослідницьких лабораторій Хана (*Khan Research Laboratories, KRL*) в Кахуті (Пенджаб) та на меншому заводі в Гадвалі (Пенджаб). Новий центрифуговий уранозбагачувальний завод може будуватися на базі *KRL* у Кахуті⁴. Можливості Пакистану з виробництва ВЗУ для ядерної зброї обмежуються браком вітчизняних джерел природного урану⁵.

Авіація

Носіями ядерної зброї є переважно бойові літаки *Mirage III* і *Mirage V* пакистанських ВПС. *Mirage III* використовувався для випробовувальних пусків КРПБ *Ra'ad*, яка може нести ядерний заряд, а *Mirage V*, імовірно, має завдання з доставки атомних бомб⁶.

¹ Dalton, T. and Krepon, M., *A Normal Nuclear Pakistan* (Stimson Center and Carnegie Endowment for International Peace: Washington, DC, Aug. 2015); Kristensen, H.M. and Norris, R., ‘Pakistani nuclear forces, 2016’, *Bulletin of the Atomic Scientists*, vol.72, no.6 (Oct.-Nov. 2016), pp.368-76.

² Burkhard, S., Lach, A. and Pabian, F., ‘Khushab update’, Institute for Science and International Security, Report, 7 Sep. 2017.

³ Albright, D. and Kelleher-Vergantini, S., ‘Pakistan’s Chashma plutonium separation plant: possibly працює’, Institute for Science and International Security, Imagery Brief, 20 Feb. 2015.

⁴ Cartwright, C. and Dewey, K., ‘Spin strategy: likely uranium facility identified in Pakistan’, *Jane’s Intelligence Review*, vol.28, no.11 (Nov. 2016), pp.48-52.

⁵ International Panel on Fissile Material (IPFM), ‘Pakistan may be building a new enrichment facility’, IPFM Blog, 16 Sep. 2016.

⁶ Kerr, P. and Nikitin, M.B., *Pakistan’s Nuclear Weapons*, Congressional Research Service (CRS) Report for Congress RL3248 (US Congress, CRS: Washington, DC, 1 Aug. 2016), p.7.

Таблиця 6.8. Ядерні сили Пакистану, станом на січень 2018р.

Тип/американське позначення (пакистанське позначення)	Кількість розгорнутих платформ	Рік початку розгортання	Дальність (км) ^a	Богоголовка × потужність ^b	Кількість богоголовок ^c
Авіація	36				36
<i>F-16A/B</i> ^d	24	1998	1 600	1 авіабомба	24
<i>Mirage III/V</i>	12	1998	2 100	1 авіабомба або КРПБ <i>Ra'ad</i>	12
Балістичні ракети наземного базування	102 ^e				102
<i>Abdali (Hatf-2)</i>	10	(2015)	200	1 × 12 Кт	10
<i>Ghaznavi (Hatf-3)</i>	16	2004	290	1 × 12 Кт	16
<i>Shaheen I (Hatf-4)</i>	16	2003	750	1 × 12 Кт	16
<i>Shaheen IA (Hatf-4)</i> ^f	..	(2017)	900	1 × 12 Кт	..
<i>Shaheen II (Hatf-6)</i>	12	2014	1 500	1×10-40 Кт	12
<i>Shaheen III (Hatf-6)</i> ^g	..	(2018)	2 750	1×10-40 Кт	..
<i>Ghauri (Hatf-5)</i>	24	2003	1 250	1×10-40 Кт	24
<i>Nasr (Hatf-9)</i>	24	(2013)	60-70	1 × 12 Кт	24
<i>Ababeel (Hatf-..)</i>	0	..	2 200	БГРІН або РГЧ	0 ^h
Крилаті ракети	12				12
<i>Babur</i> КРНБ (<i>Hatf-7</i>)	12	(2014)	350 ⁱ	1×12 Кт	12
<i>Babur-2</i> КРНБ (<i>Hatf-..</i>) ^j	700	1×12 Кт	..
<i>Babur-3</i> КРМБ (<i>Hatf-..</i>)	0	.. ^k	450	1×12 Кт	0
<i>Ra'ad</i> КРПБ (<i>Hatf-8</i>)	..	(2017)	350	1×12 Кт	..
<i>Ra'ad-2</i> КРПБ (<i>Hatf-..</i>)	..	(2018)	>350	1×12 Кт	..
Загальна кількість					140-150

“..” – дані не доступні або не придатні для використання; () – непевні дані; КРН(П, М)Б – крилата ракета наземного (повітряного, морського) базування (*air-launched (ground-launched, sea-launched) cruise missile; AL(GL, SL)CM*); БГРІН – роздільні богоголовки індивідуального наведення (*multiple independently targetable re-entry vehicle, MIRV*); РГЧ – роздільна головна частина (*multiple re-entry vehicle, MRV*); КРМБ – крилата ракета морського базування (*sea-launched cruise missile*).

^a Дальність польоту наводиться лише для ілюстрації; реальна дальність польоту залежить від профілю маршруту та бойового навантаження. Для досягнення максимальної дальності навантаження ракет може бути зменшене.

^b Потужність пакистанських ядерних богоголовок невідома. На ядерних випробуваннях 1998р. була продемонстрована потужність до 12 Кт. Після того на озброєння могли бути прийняті вдосконалені богоголовки більшої потужності. У відкритих джерелах немає свідчень про розробку Пакистаном термоядерних богоголовок.

^c Літаки та кілька типів ракет мають подвійне призначення. Пускові установки крилатих ракет мають більше однієї ракети. В цій оцінці рахується в середньому одна богоголовка на пускову установку. Богоголовки не встановлені на пускових установках, а зберігаються в окремих сховищах.

^d За непідтвердженими повідомленнями, деякі з 40 закуплених у США в 1980-х роках бойових літаків *F-16* були модифіковані Пакистаном для доставки ядерної зброї.

^e Окремі пускові установки можуть мати в боскомплекті кілька ракет.

^f Неясно, чи має *Shaheen-IA* таке ж призначення, що й *Shaheen-I*.

^g Неясно, чи має *Shaheen-III* таке ж призначення, що й *Shaheen-II*.

^h За даними Збройних сил Пакистану, ракета “здатна доставляти кілька богоголовок”, використовуючи технологію БГРІН.

ⁱ За даними Уряду Пакистану, дальність становить 700 км – удвічі більше, ніж повідомляв Національний центр аерокосмічної розвідки США (*NASIC*).

^j *Babur-2*, перший випробувальний пуск якої відбувся 14 грудня 2016р., є вдосконаленим варіантом КРНБ *Babur*.

^k Перший випробувальний пуск КРМБ *Babur-3* здійснений із зануреної платформи 9 січня 2017р.

Джерела: МО Пакистану, різні документи; US Air Force, National Air and Space Intelligence Center (NASIC), *Ballistic and Cruise Missile Threat*, різні роки; International Institute for Strategic Studies, *The Military Balance 2018* (Routledge: London, 2018); статті в рубриці *NRDC Nuclear Notebook* Бюлетеня вчених-атомників; авторські оцінки.

Для заміни старіючих літаків *Mirage* Пакистан закуповує багатопільові легкі винищувачі *JF-17 Thunder*, розроблені спільно з Китаєм. Повідомлялося, що ВПС Пакистану мають намір оснастити *JF-17* крилатою ракетою *Ra'ad* подвійного призначення (див. нижче), хоча досі не ясно, чи означатиме це, що *JF-17* матимуть функцію носія ядерної зброї⁷.

Пакистан у середині 1980-х років придбав у США 40 бойових літаків *F-16A/B*. За непідтвердженими повідомленнями, Пакистан модифікував деякі з них для доставки ядерної зброї⁸.

Ракети наземного базування

Пакистан розширює арсенал балістичних ядерних ракет, що складається із сімейства систем малої та середньої дальності. Наразі він має на озброєнні твердопаливні мобільні балістичні ракети малої дальності (БРМД) *Ghaznavi* (або *Hatf-3*) та *Shaheen I (Hatf-4)*. Досі розробляється варіант *Shaheen I* збільшеної дальності – *Shaheen IA*.

Пакистан має ядерні балістичні ракети середньої дальності (БРСД) двох типів: рідкопаливну мобільну *Ghauri I (Hatf-5)* з дальністю 1 250 км та двоєступеневу твердопаливну мобільну *Shaheen-II (Hatf-6)* з дальністю 1 500 км⁹. Варіант більшої дальності, *Shaheen-III*, наразі розробляється, а перший випробувальний пуск здійснений у 2015р.¹⁰ Ракета має заявлену дальність 2 750 км, що робить її системою найбільшої дальності, випробуваною на цей час у Пакистані.

Національний оборонний комплекс (*National Defence Complex*) Пакистану розробляє нову БРСД – ядерну *Ababeel*, – використовуючи корпус і твердопаливні двигуни *Shaheen-III*¹¹. 24 січня 2017р. Пакистан оголосив про

⁷ Fisher, R., 'JF-17 Block II advances with new refuelling probe', *Jane's Defence Weekly*, 27 Jan. 2016; Ansari, U., 'Despite missile integration, nuke role unlikely for Pakistan's JF-17', *Defense News*, 7 Feb. 2013.

⁸ Докладніше про завдання *F-16* див.: Kristensen and Norris (посилання 1).

⁹ US Air Force, National Air and Space Intelligence Center (NASIC), *Ballistic and Cruise Missile Threat* (NASIC: Wright-Patterson Air Force Base, OH, July 2017), p.25.

¹⁰ Pakistan Inter Services Public Relations, 'Shaheen 3 missile test', Press Release PR-61/2015-ISP, 9 Mar. 2015.

¹¹ Національний оборонний комплекс (*National Defence Complex*), або ж Національний розробний комплекс чи Національний розробний центр (*National Development Complex, National Development Centre*), і його головна структура, Національна інженерно-наукова комісія (*National Engineering and Scientific Commission, NESCOM*), є головними установами, що відповідають за програми розробки ракет Пакистану. Див.: Nuclear Threat Initiative, 'National Defence Complex', updated 27 Sep. 2011.

успішний перший випробувальний пуск *Ababeel*, метою якого була “перевірка різних конструктивних і технічних параметрів системи”¹². За даними прес-служби збройних сил, ракета “здатна доставляти кілька боєголовок, використовуючи технологію БГРІН”, і розробляється з метою забезпечення “живучості балістичних ракет Пакистану в умовах розвитку в регіоні систем ПРО”¹³. За повідомленнями, Національний оборонний комплекс Пакистану розробляє технологію ракет з БГРІН для подолання майбутньої системи ПРО Індії¹⁴.

Пакистан надає пріоритет розробці ядерних ракет малої дальності, призначених, імовірно, для виконання тактичних ядерних задач. Дотримуючись концепції “повного спектра спроможностей стримування”, військові планувальники Пакистану приділяють особливу увагу ядерним варіантам реагування на військову доктрину Індії, яка передбачає завдання швидких, але обмежених ударів звичайною зброєю по території Пакистану із застосуванням сил передового розгортання¹⁵.

Пакистан прийняв на озброєння дві одноступеневі балістичні ракети наземного базування – мобільну *Abdali (Hatf-2)* з дальністю 200 км і мобільну *Nasr (Hatf-9)* з дальністю 60 км, – здатні доставляти компактні ядерні боєголовки малої потужності, а також звичайні боєголовки. Система *Nasr* вперше випробувана у 2011р. з використанням однієї трубної пускової установки, але пізніше вона з’явилась у варіанті мобільної багатотрубної пускової установки, здатної здійснювати залп чотирма ракетами¹⁶. Випробувальний пуск удосконаленого варіанту з дальністю 70 км здійснений 5 липня 2017р.¹⁷

Крилаті ракети морського базування

Намагаючись забезпечити можливість завдання удару у відповідь, Пакистан прагне домогтися паритету з ядерною тріадою Індії, створивши ядерні сили морського базування. 9 січня 2017р. Пакистан оголосив про успішне здійснення першого випробувального пуску КРМБ *Babur-3* із “зануреної мобільної платформи” в Індійському океані¹⁸. Повідомлялося, що ця ракета є морським варіантом КРНБ *Babur-2* і має дальність 450 км (див. нижче).

¹² Pakistan Inter Services Public Relations, Press Release PR-34/2017-ISPR, 24 Jan. 2017.

¹³ Pakistan Inter Services Public Relations (посилання 12).

¹⁴ Tasleem, S., ‘No Indian BMD for no Pakistani MIRVs’, Stimson Center, Off Ramps Initiative, Paper, 2 Oct. 2017.

¹⁵ Ahmed, M., ‘Pakistan’s tactical nuclear weapons and their impact on stability’, Carnegie Endowment for International Peace, Regional Insight, 30 June 2016; Sankaran, J., ‘Pakistan’s battlefield nuclear policy: a risky solution to an exaggerated threat’, *International Security*, vol.39, no.3 (winter 2014/15), pp.118-151.

¹⁶ Ansari, U., ‘Pakistan holds parade after 7-year break’, *Defense News*, 24 Mar. 2015; Haroon, A., ‘Pakistan test fires Hatf-IX’, Dispatch News Desk, 26 Sep. 2014.

¹⁷ Pakistan Inter Services Public Relations, Press Release PR-344/2017-ISPR, 5 July 2017.

¹⁸ Pakistan Inter Services Public Relations, Press Release PR-10/2017-ISPR, 9 Jan. 2017.

Найімовірніше, нею будуть озброєні дизель-електричні підводні човни класу *Agosta*, що перебувають на озброєнні ВМС Пакистану¹⁹.

У 2012р. Пакистан створив Командування морських стратегічних сил (*Naval Strategic Force Command*), “відповідальне за національні спроможності завдання удару у відповідь”²⁰. Невідомо, чи створили ВМС Пакистану інфраструктуру командування та управління для ядерних сил на базі підводних човнів, та чи розробили правила поведження з ядерними боеголовками під час патрулювання²¹.

Крилаті ракети наземного й повітряного базування

На додачу до КРМБ *Babur-3*, Пакистан продовжує розробку двох типів ядерних крилатих ракет у рамках концепції “повного спектра спроможностей стримування”. *Babur-2* з дальністю 700 км є вдосконаленим варіантом КРНБ *Babur (Hatf-7)*, що має конструктивні характеристики “стелс”. Її перший випробувальний пуск здійснений у 2016р.²² Починаючи з 2007р., здійснено сім випробувальних пусків КРПБ *Ra'ad (Hatf-8)*, яка, за твердженням Пакистану, здатна доставляти звичайні або ядерні боеголовки на відстань понад 350 км²³. Хоча перші випробування здійснювалися з використанням бойових літаків *Mirage III* ВПС Пакистану, з'явилися повідомлення про те, що цією ракетою можуть бути оснащені літаки *JF-17*²⁴. У 2017р. Пакистан повідомив про вдосконалений варіант КРПБ *Ra'ad-2*, який начебто має збільшену дальність²⁵.

¹⁹ Див., наприклад: Khan, F.H., ‘Going tactical: Pakistan’s nuclear posture and implications for stability’, Institut Français des Relations Internationales (IFRI), *Proliferation Papers*, no.53, Sep. 2015, p.41.

²⁰ Iskander, R., *Murky Waters: Naval Nuclear Dynamics in the Indian Ocean* (Carnegie Endowment for International Peace: Washington, DC, Mar. 2015), p.17.

²¹ Panda, A. and Narang, V., ‘Pakistan tests new sub-launched nuclear-capable cruise missile: what now?’, *The Diplomat*, 10 Jan. 2017.

²² Pakistan Inter Services Public Relations, Press Release PR-482/2016-ISPR, 14 Dec. 2016.

²³ Pakistan Inter Services Public Relations, Press Release PR-16/2016-ISPR, 19 Jan. 2016.

²⁴ Fisher (посилання 7).

²⁵ Khan, B., ‘Pakistan officially unveils extended range Ra’ad 2 air-launched cruise missile’, *Quwa Defence News and Analysis Group*, 23 Mar. 2017.

VIII. Ядерні сили Ізраїлю

ШЕННОН Н.КАЙЛ, ХАНС М.КРИСТЕНСЕН

Ізраїль продовжує дотримуватися політики ядерної непрозорості, офіційно не підтверджуючи й не спростовуючи наявність ядерної зброї¹. Як і Індія з Пакистаном, Ізраїль ніколи не був учасником Договору про нерозповсюдження ядерної зброї 1968р. (ДНЯЗ, *Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons, Non-Proliferation Treaty, NPT*)².

Розсекречені американські та ізраїльські урядові документи свідчать про те, що Ізраїль започаткував створення запасів ядерної зброї на початку 1960-х років, використовуючи плутоній, вироблений ізраїльським дослідницьким ректором №2 (*IRR-2*) в Центрі ядерних досліджень Негев (*Negev Nuclear Research Center*) поблизу Дімона³. Відкритої інформації про досвід експлуатації і потужність непідконтрольного МАГАТЕ реактора *IRR-2* є небагато. У 2017р. старіючий важководний реактор, попри виявлення ряду конструктивних проблем, усе ще працював⁴. Наразі він може використовуватися переважно для виробництва тритію⁵.

За оцінками, Ізраїль має близько 80 ядерних боєприпасів (таблиця 6.9). Близько 30 з них – авіабомби, призначені для доставки бойовими літаками. Кілька бункерів, де, імовірно, зберігаються атомні бомби, розташовані на авіабазі Тель-Ноф, на південь від Тель-Авіву. Решта 50 боєприпасів призначені для доставки балістичними ракетами наземного базування. В арсеналі Ізраїлю є твердопаливні двоступеневі балістичні ракети середньої дальності *Jericho II*, які, як вважається, разом з мобільними ПУ базуються в печерах на військовій базі поблизу Зехарії у пустелі Негев⁶. У 2011р. оголошувалося про появу на озброєнні триступеневої балістичної ракети проміжної дальності *Jericho III* з дальністю понад 4 000 км⁷. У 2013р. Ізраїль випробував *Jericho III* з новим двигуном, що, за деякими оцінками, може забезпечити ракеті міжконтинентальну дальність – понад 5 500 км⁸. З'явилися численні непідтверджені повідомлення про те, що Ізраїль оснастив дизель-електричні підводні човни класу *Dolphin* німецького виробництва ядерними КРМБ, що забезпечує йому можливість завдання удару у відповідь з моря. Німецькі та ізраїльські посадові особи завжди

¹ Про роль цієї політики для ухвалення рішень у сфері національної безпеки Ізраїлю див.: Cohen, A., 'Israel', eds H.Born, B.Gill and H.Hanggi, SIPRI, *Governing the Bomb: Civilian Control and Democratic Accountability of Nuclear Weapons* (Oxford University Press: Oxford, 2010).

² Загальний опис та окремі подробиці ДНЯЗ див. у підрозділі I додатка А цього видання.

³ Історію ізраїльської програми ядерної зброї див.: Cohen, A., *The Worst-kept Secret: Israel's Bargain with the Bomb* (Columbia University Press: New York, 2010).

⁴ *Times of Israel*, 'Government has no plans to close aging Dimona nuclear facility', 19 Sep. 2017.

⁵ International Panel on Fissile Material (IPFM), *Global Fissile Material Report 2015: Nuclear Weapon and Fissile Material Stockpiles and Production* (IPFM: Princeton, NJ, Dec. 2015), p.26.

⁶ O'Halloran, J. (ed.), 'Jericho missiles', *IHS Jane's Weapons: Strategic, 2015-16* (IHS Jane's: Coulsdon, 2015), p.53.

⁷ O'Halloran, ed. (посилання 6).

⁸ Ben David, A., 'Israel tests Jericho III missile', *Aviation Week & Space Technology*, 22 July 2013.

Таблиця 6.9. Ядерні сили Ізраїлю, станом на січень 2018р.

Тип	Дальність (км) ^a	Навантаження (кг)	Статус	Кількість боєголовок
Авіація^b				
<i>F-16A/B/C/D/I Falcon</i>	1 600	5 400	У штаті – 205 літаків; деякі вважаються здатними нести ядерну зброю	30
Балістичні ракети наземного базування^c				
<i>Jericho II</i>	1 500-1 800	750-1 000	Близько 25 ракет; розгорнуті з 1990р.	25
<i>Jericho III</i>	>4 000	1 000-1 300	На озброєнні з 2011р. – поступово замінюють <i>Jericho II</i>	25
Крилаті ракети				
..	За повідомленнями, дизель-електричні підводні човни класу <i>Dolphin</i> можуть бути озброєні ядерними КРМБ; заперечується ізраїльськими офіційними особами	..
Загальна кількість				80^d

“..” – дані не доступні або не придатні для використання; КРМБ – крилата ракета морського базування (*sea-launched cruise missile; SLCM*).

^a Дальність польоту наводиться лише для ілюстрації; реальна дальність польоту залежить від профілю маршруту та бойового навантаження. Для досягнення максимальної дальності навантаження ракет може бути зменшене.

^b Окремі з 25 ізраїльських літаків *F-15I* також можуть доставляти ядерну зброю на велику відстань.

^c *Jericho III* розроблена на базі космічної ракети *Shavit*, яка, в разі конверсії у балістичну ракету, може доставляти 775 кг корисного вантажу на відстань 4 000 км.

^d За приблизною оцінкою СІПРІ, Ізраїль має на зберіганні 80 боєприпасів. Існує значна невизначеність стосовно розміру ядерного арсеналу Ізраїлю та спроможностей його боєголовок.

Джерела: Cohen, A., *The Worst-kept Secret: Israel's Bargain with the Bomb* (Columbia University Press: New York, 2010); Cohen, A. and Burr, W., 'Israel crosses the threshold', *Bulletin of the Atomic Scientists*, vol.62, no.3 (May/June 2006); Cohen, A., *Israel and the Bomb* (Columbia University Press: New York, 1998); Albright, D., Berkhout, F. and Walker, W., *SIPRI, Plutonium and Highly Enriched Uranium 1996: World Inventories, Capabilities and Policies* (Oxford University Press: Oxford, 1997); IHS Jane's Strategic Weapon Systems, різні випуски; International Institute for Strategic Studies, *The Military Balance 2018* (Routledge: London, 2018); Fetter, S., 'Israeli ballistic missile capabilities', *Physics and Society*, vol.19, no.3 (July 1990); статті в рубриці *NRDC Nuclear Notebook* Бюлетеня вчених-атомників; авторські оцінки.

спростовували ці повідомлення. Ізраїль придбав шість підводних човнів класу *Dolphin*, п'ять з яких уже поставлені Ізраїлю. Шостий підводний човен має надійти до кінця 2019р.⁹ У жовтні 2017р. німецький Уряд повідомив про згоду субсидіювати продаж Ізраїлю трьох нових підводних човнів для заміни перших трьох човнів класу *Dolphin*, поставлених наприкінці 1990-х років¹⁰. Нові підводні човни надходять на озброєння з 2027р.

⁹ Opall-Rome, B., 'Israeli Navy backs Netanyahu's submarine scheme', *Defense News*, 19 Apr. 2017.

¹⁰ Reuters, 'Deutschland beteiligt sich finanziell an U-Booten für Israel', *Der Spiegel*, 23 Oct. 2017.

ІХ. Ядерні військові можливості Північної Кореї

ШЕННОН Н.КАЙЛ, ХАНС М.КРИСТЕНСЕН

Північна Корея реалізує активну і вкрай непрозору військову ядерну програму. За оцінками, Північна Корея могла виготовити 10-20 ядерних боеприпасів (таблиця 6.10). Ця оцінка ґрунтується на розрахунках кількості плутонію, який Північна Корея могла виділити з відпрацьованого палива її 5-Мвт графітового дослідницького реактора в Центрі ядерних досліджень (*Nuclear Scientific Research Centre*) в Йонгбені, а також на припущеннях стосовно конструкції і технології виготовлення північнокорейської ядерної зброї. Вважається, що Північна Корея нарощує обмежені запаси збройового плутонію (підрозділ X), хоча є різні оцінки обсягу та темпів такого нарощування¹. У 2017р. знімки з комерційних супутників та інфрачервоні зображення показали, що радіохімічна лабораторія в Йонгбені може й надалі періодично працювати, виділяючи плутоній з відпрацьованих паливних елементів реактора².

У 2016р. Північна Корея публічно визнала, що виробляє ВЗУ для ядерної зброї³. Поширювались чутки, що Північна Корея через брак запасів виділеного плутонію намагається виробляти боеголовки з використанням ВЗУ. Однак невідомо, чи зробила вона це. Крім того, бракує даних про запаси ВЗУ та уранозбагачувальні потужності Північної Кореї⁴.

3 вересня 2017р. Північна Корея здійснила шостий випробувальний ядерний вибух на підземному полігоні Пунгері на північному сході країни⁵. Після вибуху північнокорейський Інститут ядерної зброї оголосив, що це було успішне випробування водневої бомби, носієм якої є МБР⁶. Багато оглядачів на підставі непрямих свідчень припускали, що північнокорейські заяви про те, що випробуваний ядерний вибуховий пристрій був термоядерним боеприпасом, виглядають правдоподібними⁷. Однак деякі експерти зауважують, що за відсутності виявленого витоку радіоактивних опадів, характерних для термоядерного вибуху, не можна виключати, що Північна Корея

¹ Див., наприклад: Yonhap News Agency, 'North Korea has 50 kg of weapons-grade plutonium: Seoul's Defense White Paper', 11 Jan. 2017; Albright, D. and Kelleher-Vergantini, S., 'Plutonium, tritium and highly enriched uranium production at the Yongbyon nuclear site', Institute for Science and International Security, Imagery Brief, 14 June 2016.

² Bermudez, J. et al., 'North Korea's Yongbyon facility: probable production of additional plutonium for nuclear weapons', 38 North, US-Korea Institute, 14 July 2017.

³ Kyodo News Agency, 'North Korea confirms restart of plutonium processing', *Japan Times*, 17 Aug. 2016.

⁴ Albright and Kelleher-Vergantini (посилання 1); Hecker, S. et al., *North Korean Nuclear Facilities After the Agreed Framework*, Working Paper (Freeman Spogli Institute for International Studies, Stanford University: Stanford, CA, 2016).

⁵ Технічні оцінки випробувань і загальний огляд випробувань ядерної зброї у світі з 1945р. див. у підрозділі XI цього розділу.

⁶ Korean Central News Agency, 'DPRK Nuclear Weapons Institute on successful test of H-bomb for ICBM', 3 Sep. 2017.

⁷ Див., наприклад: Lewis, J., 'Welcome to the thermonuclear club, North Korea!', *Foreign Policy*, 4 Sep. 2017.

випробувала зброю іншої конструкції, наприклад, композитний пристрій підвищеної потужності або великий звичайний ядерний боєприпас⁸.

Північна Корея вже здійснювала ядерні випробування на цьому об'єкті в жовтні 2006р., травні 2009р., лютому 2013р., січні та вересні 2016р.⁹ Оціночна потужність (вибухова енергія) випробувань поступово збільшувалася.

Балістичні ракети

Північна Корея збільшує і модернізує арсенал балістичних ракет, що складається з 10 типів систем малої, середньої і проміжної дальності власного виробництва, які є на озброєнні або розробляються. Вона розробляє мобільну МБР, а також БРПЧ. У 2017р. Північна Корея здійснила 20 підтверджених ракетних випробувань, порівняно з 24 – у 2016р. Із семи різних типів ракет, випробуваних у 2017р., чотири раніше не випробовувалися¹⁰.

У промові 1 січня 2018р. північнокорейський лідер Кім Чен Ін (*Kim Jong Un*) заявив, що його країна може започаткувати масове виробництво ядерних боєголовок і балістичних ракет¹¹. Підтверджені з відкритих джерел заяв Північної Кореї про виготовлення боєголовки, достатньо компактною для доставки балістичною ракетою, немає. У 2017р. Розвідувальне управління МО США (*Defense Intelligence Agency*), за повідомленнями, дійшло висновку, що Північна Корея успішно розробила та виготовила ядерний боєприпас, який може доставлятися балістичною ракетою¹². У Білій книзі з питань оборони 2016р. Міністерство національної оборони Південної Кореї стверджувало, що Північна Корея “досягла значного” технічного прогресу в напрямі створення мініатюрної боєголовки, – але не зазначило, наскільки достовірними є ці дані¹³. Представники американської розвідки і збройних сил висловлювали сумніви в боєготовності, зокрема, боєголовок ракет великої дальності. Заступник МО Південної Кореї Со Чху Сик (*Suh Choo-suk*) у серпні 2017р. заявив, що “ні США, ні Південна Корея не вірять, що Північна Корея вже повністю отримала технологію повернення головної частини в атмосферу (що стосується матеріалів та інженерних рішень)”¹⁴. Заступник голови Комітету начальників штабів США генерал П.Селва (*Paul Selva*) додав у січні 2018р.: “Чого [Північна Корея] ще не продемонструвала, так це технологій підризу, націлювання, а також головної частини, здатної повертатися в атмосферу”¹⁵.

⁸ Dominguez, G., ‘North Korea conducts its sixth and largest nuclear test’, *Jane’s Defence Weekly*, 13 Sep. 2017, p.6.

⁹ Про ядерні випробування Північної Кореї див. *Щорічники СИПРІ* за відповідні роки.

¹⁰ James Martin Center for Nonproliferation Studies, North Korea Missile Test Database, 30 Nov. 2017. Північна Корея здійснила ще одне випробування у 2017р., але тип ракети не відомий.

¹¹ Korean Central News Agency, ‘Kim Jong-un makes new year address’, 1 Jan. 2018.

¹² Warrick, J., Nakashima, E. and Fifield, A., ‘North Korea now making missile-ready nuclear weapons, US analysts say’, *Washington Post*, 8 Aug. 2017.

¹³ Park, B., ‘2016 Defense White Paper estimates North Korea has 50kg of plutonium’, *Hankyoreh*, 12 Jan. 2017.

¹⁴ ‘N.Korea still needs time to perfect re-entry technology: S. Korea vice def min’, Reuters, 13 Aug. 2017.

¹⁵ Ali, I., ‘US general says North Korea not demonstrated all components of ICBM’, Reuters, 30 Jan. 2018.

Таблиця 6.10. Потенційні засоби доставки ядерної зброї Північної Кореї, станом на січень 2018р.

Тип ^a	Дальність (км)	Навантаження (кг)	Статус	Кількість боєголовок
Балістичні ракети наземного базування				
<i>Hwasong-7 (Nodong)</i>	>1 200	1 000	Одноступенева рідкопаливна ракета; менше 100 ПУ; на озброєнні з 1990р.	..
<i>Hwasong-9 (Scud-ER)</i>	1 000	500	Варіант ракет <i>Scud</i> , полегшений для завантаження додаткового палива	..
<i>Bukkeukseong-2 (KN-15)</i>	1 000	..	Двоступенева твердопаливна ракета, що стартує з пускового контейнера; наземний варіант БРПЧ <i>Bukkeukseong-1</i> ; два випробувальні пуски у 2017р.	..
<i>Hwasong-10 (BM-25, Musudan)</i>	>3 000	(1 000)	Одноступенева рідкопаливна ракета, розробляється; кілька невдалих випробувальних пусків у 2016р.	..
<i>Hwasong-12 (KN-17)</i>	3 000- 4 500	1 000	Одноступенева рідкопаливна ракета; розробляється; хоча половина випробувальних пусків у 2017р. завершилися невдало, після випробувального пуску у вересні 2017р. Північна Корея оголосила її боєготовою	..
<i>Hwasong-13 (KN-08)^b</i>	>5 500	..	Триступенева ракета з потенційно міжконтинентальною дальністю; розробляється; відомих випробувальних пусків ще не було	..
<i>Hwasong-14 (KN-20)</i>	6 700- 10 400	500- 1 000	Двоступенева рідкопаливна ракета; розробляється; два випробувальні пуски у 2017р.	..
<i>Hwasong-15 (KN-22)</i>	8 500 13 000	1 000- 1 500	Двоступенева рідкопаливна ракета; розробляється; один випробувальний пуск у 2017р.	..
<i>Taepodong-2^c</i>	12 000	..	Розробляється; триступеневий; варіант космічної ракети вивів на орбіту супутника у 2012р. і 2016р.	..
БРПЧ				
<i>Bukkeukseong-1 (KN-11)</i>	Двоступенева твердопаливна БРПЧ, розробляється на заміну попереднього рідкопаливного варіанту	..
Загальна кількість				(10-20)^d

“..” – дані не доступні або не придатні для використання.

^a Боєготовність північнокорейських боєголовок невідома. Якщо є припущення, що деякі балістичні ракети середньої дальності можуть доставляти ядерний заряд, то свідчень, що Північна Корея розробила і випробувала функціонуючу головну частину для доставки ядерної боєголовки балістичною ракетою великої дальності чи передала боєголовки у війська в надійних відкритих джерелах немає. У таблиці перелічені балістичні ракети, потенційно придатні для доставки ядерного боєзаряду, хоча це не означає, що всі ці види зброї серійно виробляються і перебувають на озброєнні.

^b Варіант *KN-14*, більшої дальності розробляється, але випробувальних пусків ще не було.

^c Двоступенева ракета *Taepodong-1* була невдало випробувана в 1998р.

^d За оцінкою СІПРІ, кількості розщеплюваних матеріалів Північної Кореї може вистачити на 20-30 боєголовок. Після шести випробувань, під час одного з яких випробувано пристрій потужністю понад 200 Кт, Північна Корея може мати невелику кількість придатних для доставки ядерних боєголовок.

Джерела: US Air Force, National Air and Space Intelligence Center (NASIC), *Ballistic and Cruise Missile Threat*, різні роки; *IHS Jane's Strategic Weapon Systems*, різні випуски; International Institute for Strategic Studies, *The Military Balance 2018* (Routledge: London, 2018); статті в рубриці *NRDC Nuclear Notebook* Бюлетеня вчених-атомників; авторські оцінки.

Балістичні ракети середньої і проміжної дальності

Припускаючи, що Північна Корея здатна виготовити достатньо компактну боєголовку, деякі спостерігачі вважають, що розмір, дальність і боєготовність ракети середньої дальності *Hwasong-7*, відомої також як *Nodong*, роблять цю систему найбільш імовірним засобом доставки ядерної зброї¹⁶. *Nodong*, розроблена на базі ракети *Scud* ще радянських часів, є одноступеневою рідкопаливною балістичною ракетою з максимальною дальністю понад 1 200 км. Командування Стратегічних ракетних сил (*Strategic Rocket Force Command*) армії Північної Кореї здійснило у 2016р. п'ять випробувальних пусків *Nodong*¹⁷. У 2017р. жодного випробування не було.

Північна Корея розробила одноступеневу рідкопаливну систему *Hwasong-9*, відому також як *Scud-ER* (збільшеної дальності). *Scud-ER*, розроблений на базі *Hwasong-6* (варіант *Scud C*) з довшим корпусом для додаткового пального, має дальність близько 1 000 км¹⁸. 6 березня 2017р. відбувся випробувальний пуск одночасно чотирьох ракет *Scud-ER* з комплексу космічних пусків *Sohae* на північному заході Північної Кореї¹⁹. За деякими повідомленнями, п'ята *Scud-ER* могла не стартувати²⁰. Ракети пролетіли майже 1 000 км і впали в Японському морі приблизно за 350 км від японського острова Хонсю²¹. Ці випробування викликали в Японії занепокоєння тим, що Північна Корея працює над можливістю залпового пуску ракет з метою подолання систем ПРО Японії, в т.ч. перспективних²².

Ракета *Hwasong-10*, що має також позначення *Musudan*, або ВМ-25, є одноступеневою рідкопаливною ракетою з оціночною дальністю понад

¹⁶ Див., наприклад: Fitzpatrick, M., 'North Korea nuclear test on hold?', *Shangri-La Voices*, International Institute for Strategic Studies, 27 May 2014.

¹⁷ Три ракетні випробування, ймовірно, були успішними, але дві ракети вибухнули (в липні 2016р. та в серпні 2016р.) невдовзі після пуску. Див.: Kwon, K., Berlinger, J. and Hanna, J., 'North Korea fires 2 ballistic missiles, South Korea and US say', CNN, 3 Aug. 2016.

¹⁸ US Air Force, National Air and Space Intelligence Center (NASIC), *Ballistic and Cruise Missile Threat* (NASIC: Wright-Patterson Air Force Base, OH, July 2017), pp.18, 25.

¹⁹ Bermudez, J. and Liu, J., 'North Korea's Sohae Satellite Launching Station: Scud-ER launch site visible; activity at vertical engine test stand', 38 North, US-Korea Institute, 17 Mar. 2017.

²⁰ Schmerler, D., 'Did North Korea test a fifth missile last week?', NK News, 16 Mar. 2017.

²¹ Hancocks, P. and Westcott, B., 'North Korea fires four missiles into the Sea of Japan', CNN, 7 Mar. 2017.

²² Rich, M., 'North Korea launch could be test of new attack strategy, Japan analysts say', *New York Times*, 6 Mar. 2017.

3 000 км. *Musudan* вперше продемонстрували на військовому параді у 2010р. Випробувальні пуски розпочалися у 2016р. і супроводжувалися численними невдачами²³. Впродовж 2017р. про випробування *Musudan* не повідомлялось, і стан програми розробки ракети є невідомим.

Hwasong-12 (яку МО США позначає також як *KN-17*) є одноступеневою ракетою проміжної дальності, що, як вважають, має новий рідкопаливний розгінний двигун, а також конструктивні особливості, що дозволяють опрацьовувати на ній технологію розробки майбутньої МБР²⁴. Деякі аналітики припускали, що ракета оснащена невеликим післярозгінним блоком керування, який, крім збільшення максимальної дальності, може бути використаний для підвищення точності наведення боєголовки²⁵. Оціночна дальність ракети становить 3 300-4 500 км, що достатньо для ударів по американських базах у західній частині Тихого океану, в т.ч. на о.Гуам. Перший успішний випробувальний пуск *Hwasong-12* здійснений 14 травня 2017р.²⁶ Усі три випробування, проведені попереднього місяця, за повідомленнями, були невдалими²⁷. 28 серпня Командування Стратегічних ракетних сил армії Північної Кореї здійснило випробувальний пуск ракети *Hwasong-12*, яка, подолавши 2 700 км, пролетіла над Хоккайдо на півночі Японії, розпалася на три частини під час повернення в атмосферу і впала в Тихий океан²⁸. Японський Уряд різко засудив проліт ракети над Японією²⁹. Ракета *Hwasong-12*, випробувана 15 вересня, також пролетіла над Японією, подолавши 3 700 км – найбільшу відстань для північнокорейських ракет, – перед тим, як впасти в Тихий океан³⁰. На відміну від попередніх випробувань, ракету запустили з транспортно-пускової установки, а не з бетонної платформи, що вказує на вищий рівень її готовності³¹.

²³ Savelsberg, R. and Kiessling, J., 'North Korea's Musudan missile: a performance assessment', 38 North, US-Korea Institute, 20 Dec. 2016. У 2016р. Північна Корея здійснила вісім випробувальних пусків системи *Musudan*. Лише одне випробування було визнане успішним. В інших випробуваннях ракети вибухали на старті чи невдовзі після старту.

²⁴ Yi, Y., 'Hwasong-12 a stepping stone in North Korea's ICBM development', *Hankyoreh*, 16 May 2017; Savelsberg, R., 'A quick technical analysis of the Hwasong-12 missile', 38 North, US-Korea Institute, 19 May 2017.

²⁵ Elleman, M., 'North Korea's Hwasong-12 launch: a disturbing development', 38 North, US-Korea Institute, 30 Aug. 2017.

²⁶ Felstead, P. and Gibson, N., 'North Korea fires new missile to 2000 km altitude', *Jane's Defence Weekly*, 24 May 2017, p.8.

²⁷ Panda, A., 'Exclusive: North Korea tested its new intermediate-range ballistic missile 3 times in April 2017', *The Diplomat*, 3 June 2017.

²⁸ Elleman (посилання 25); Felstead, P. and Gibson, N., 'North Korean IRBM flies over Japan', *Jane's Defence Weekly*, 6 Sep. 2017, p.5.

²⁹ Fifield, A., 'North Korean missile flies over Japan escalating tensions and prompting an angry response from Tokyo', *Washington Post*, 28 Aug. 2017; McCurry, J., 'Trump and Abe vow to increase pressure after North Korea fires missile over Japan', *The Guardian*, 29 Aug. 2017.

³⁰ 'North Korea fires second missile over Japan', BBC News, 15 Sep. 2017.

³¹ Graham, C., Boyle, D. and Connor, N., 'North Korea fires second missile over Japan as US tells China and Russia to take "direct action"', *Daily Telegraph*, 15 Sep. 2017; Panda, A. 'North Korea shows increased працює confidence in the Hwasong-12 IRBM', *The Diplomat*, 17 Sep. 2017.

Північна Корея розробляє ракету *Bukkeukseong-2* (*Polaris-2*, за позначенням МО США – *KN-15*), що є наземним варіантом БРПЧ *Bukkeukseong-1*. Ця двоступенева твердопаливна ракета має, за оцінками, максимальну дальність понад 1 000 км³². Перший випробувальний пуск ракети здійснений 12 лютого 2017р., другий – 21 травня 2017р.³³ Деякі аналітики відзначали, що розробка *Bukkeukseong-2* у Північній Кореї може здійснюватися з метою підвищення живучості її систем балістичних ракет-носіїв ядерної зброї. Час запуску твердопаливних ракет є меншим, порівняно з рідкопаливними, а система їх технічного забезпечення є компактнішою та менш помітною для розвідки³⁴.

Балістичні ракети міжконтинентальної дальності

Пріоритетом Північної Кореї, як вважається, є створення і прийняття на озброєння балістичної ракети великої дальності, яка зможе доставляти ядерну боеголовку до цілей на континентальній частині США. Останніми роками в КНДР здійснюється серійна доробка кількох ракетних систем з дедалі більшою дальністю та дедалі досконалішими спроможностями з доставки.

Північна Корея вперше продемонструвала *Hwasong-13* (за позначенням МО США – *KN-08*) як мобільну триступеневу ракету міжконтинентальної дальності на військовому параді у квітні 2012р., хоча деякі неурядові аналітики стверджували, що ці ракети були лише макетами³⁵. Оцінки дальності та бойового навантаження ракет є дуже спірними. Їх випробувальні пуски до кінця 2017р. не проводилися.

Північна Корея розробила прототип МБР *Hwasong-14* (за позначенням МО США – *KN-20*), вперше продемонстрований на військовому параді у Пхеньяні у 2015р.³⁶ Ця двоступенева ракета, схоже, використовує той самий високопотужний рідкопаливний розгінний двигун, що й одноступенева *Hwasong-12*³⁷. Випробувальні пуски ракет з мобільних платформ у 2017р. здійснювалися двічі, 4 і 28 липня. Під час обох випробувань ракети запускалися крутою траєкторією з метою уникнення польоту над Японією; максимальні висоти польоту становили 2 800 км і 3 700 км, відповідно. Другий випробувальний пуск міг бути не зовсім успішним, оскільки легка

³² US Air Force, National Air and Space Intelligence Center (посилання 18), p.25.

³³ Felstead, p.and Gibson, N., 'North Korea tests Trump with ballistic missile launch', *Jane's Defence Weekly*, 22 Feb. 2017, p.16; BBC News, 'North Korea confirms "successful" new ballistic missile test', 21 May 2017.

³⁴ Panda, A., 'It wasn't an ICBM, but North Korea's first missile test of 2017 is a big deal', *The Diplomat*, 14 Feb. 2017.

³⁵ Schiller, M. and Kelley, R., 'Evolving threat: North Korea's quest for an ICBM', *Jane's Defence Weekly*, 18 Jan. 2017, p.24.

³⁶ Schiller and Kelley (посилання 35).

³⁷ На думку одного неурядового аналітика, Північна Корея, імовірно, отримала двигун незаа конними каналами з Росії або України. Див.: Elleman, M., 'The secret to North Korea's ICBM success', IISS Voices blog, International Institute for Strategic Studies, 14 Aug. 2017.

головна частина ракети, ймовірно, розпалася до приземлення³⁸. За оцінками, *Hwasong-14* має дальність до 10 400 км, залежно від корисного навантаження і траєкторії польоту³⁹.

Північна Корея розробляє нову двоступеневу МБР, *Hwasong-15* (за позначенням МО США – *KN-22*), що має значно більший другий ступінь і потужніші розгінні двигуни, ніж *Hwasong-14*. Перший випробувальний пуск здійснений 28 листопада 2017р., коли *Hwasong-15* була запущена крутою траєкторією і пододала відстань, більшу за будь-яку попередню північно-корейську ракету. За однією з оцінок, теоретична максимальна дальність *Hwasong-15* з нормальною траєкторією польоту становить до 13 тис. км, – що достатньо для ураження Вашингтона та інших цілей на східному узбережжі США⁴⁰. Вважається, однак, що ракета несе легке навантаження, і за умов його збільшення (встановлення ядерної боеголовки) дальність може значно зменшитися⁴¹. Як заявив після випробувань Уряд Північної Кореї, *Hwasong-15* є “міжконтинентальною балістичною ракетою, оснащеною надважкою боеголовкою, здатною вражати цілі на всій території США”, що “відповідає меті створення системи ракетних озброєнь”⁴².

Загалом у 2017р. Північна Корея досягла успіхів у створенні дієздатних МБР, долаючи технічні проблеми темпами, які здивували багатьох експертів⁴³. Окремі аналітики підкреслювали, що Північна Корея ще має підтвердити характеристики та надійність системи МБР, зокрема, головної частини ракети⁴⁴. Однак упродовж року оцінки потрібного їй на це часу скоротилися. Згідно з повідомленнями ЗМІ від липня 2017р., Оборонне розвідувальне управління США (*US Defense Intelligence Agency*) дійшло висновку, що Північна Корея зможе побудувати “надійну МБР, здатну нести ядерну зброю”, десь у 2018р. Раніше американська розвідка вважала, що Північна Корея не матиме можливостей для створення надійних МБР щонайменше до 2020р.⁴⁵ У заяві від серпня 2017р. Со Чху Сик зазначив, що Північній Кореї знадобиться “принаймні ще один чи два роки” для опанування технології створення частини, необхідної для ракетних систем великої дальності⁴⁶.

³⁸ Schilling, J., ‘What’s next for North Korea’s ICBM?’, 38 North, US-Korea Institute, 1 Aug. 2017.

³⁹ Wright, D., ‘North Korean ICBM appears able to reach major US cities’, All Things Nuclear blog, Union of Concerned Scientists, 28 July 2017.

⁴⁰ Wright, D., ‘Re-entry of North Korea’s Hwasong-15 missile’, All Things Nuclear blog, Union of Concerned Scientists, 7 Dec. 2017.

⁴¹ Elleman, M., ‘North Korea’s third ICBM launch’, 38 North, US-Korea Institute, 29 Nov. 2017; Wright (посилання 40).

⁴² Korean Central News Agency, ‘DPRK Gov’t statement on successful test-fire of new-type ICBM’, 29 Nov. 2017.

⁴³ Broad, W. and Sanger, D., ‘How US Intelligence agencies underestimated North Korea’, *New York Times*, 6 Jan. 2018.

⁴⁴ Wright (посилання 40); Elleman (посилання 41).

⁴⁵ Nakashima, E., Fifield, A. and Warrick J., ‘North Korea could cross ICBM threshold next year, US officials warn in new assessment’, *Washington Post*, 25 July 2017.

⁴⁶ ‘N.Korea still needs time to perfect re-entry technology: S. Korea vice def min’ (посилання 14).

Балістичні ракети на підводних човнах

Північна Корея розробляє БРПЧ під назвою *Bukkeukseong-1 (Polaris-1)*, за позначенням МО США – *KN-11*). Після перших невдалих випробувань рідкопаливної ракети в розробці *Bukkeukseong-1* перейшли на двоступеневу твердопаливну конструкцію⁴⁷. У серпні 2016р., після кількох невдалих спроб, Північна Корея здійснила перший успішний підводний випробувальний пуск *Bukkeukseong-1* з експериментального підводного човна⁴⁸. У 2017р. Північна Корея здійснила ряд успішних випробувань підводного старту – тобто випробувань з метою оцінки систем стабілізації і процесу виштовхування ракети із зануреного пускового контейнера, – але жодного випробувального пуску ракети не було⁴⁹. Більшість спостерігачів вважають, що на шляху розробки, побудови та розгортання боездатних БРПЧ Північна Корея має подолати численні технічні проблеми. Водночас знімки з комерційних супутників судноверфі у Сінпо від листопада 2017р. показали, що Північна Корея, імовірно, будує новий, більший за розмірами підводний човен, придатний для пусків БРПЧ⁵⁰. Наприкінці року занепокоєння технічним прогресом Північної Кореї у створенні БРПЧ підштовхнули США, Японію та Південну Корею до запровадження військових навчань з відстеження запусків Північною Кореєю ракет з підводних човнів⁵¹.

⁴⁷ Schilling, J., 'A new submarine-launched ballistic missile for North Korea', 38 North, US-Korea Institute, 25 Apr. 2016.

⁴⁸ Park, J.M. and Kim, J., 'North Korea fires submarine-launched ballistic missile towards Japan', Reuters, 24 Aug. 2016.

⁴⁹ Ryall, J., 'North Korea carries out "unprecedented" test of submarine missile system', *Daily Telegraph*, 1 Aug. 2017.

⁵⁰ Bermudez, J., 'North Korea's submarine ballistic missile program moves ahead: indications of shipbuilding and missile ejection testing', 38 North, US-Korea Institute, 16 Nov. 2017.

⁵¹ Mullany, G., 'North Korean submarine missile threat prompts US-led military drills', *New York Times*, 11 Dec. 2017.

Х. Світові запаси та виробництво розщеплюваних матеріалів, станом на 2017р.

МОРИЦ КЮТТ, ЗІ МІН, ПАВЄЛ ПОДВІГ
МІЖНАРОДНА ГРУПА З РОЗЩЕПЛЮВАНИХ МАТЕРІАЛІВ

Для всіх типів ядерних зарядів – від першого покоління ядерної зброї до складних термоядерних боєприпасів – потрібні матеріали, здатні підтримувати вибухову ланцюгову реакцію розщеплення. Найпоширенішими з розщеплюваних матеріалів є високозбагачений уран (ВЗУ) і плутоній. У цьому підрозділі наведені дані, станом на початок 2017р., про військові та цивільні запаси ВЗУ (таблиця 6.11) і виділеного плутонію (таблиця 6.12), у т.ч. в боєприпасах, а також дані про наявні потужності з виробництва цих матеріалів (таблиці 6.13 і 6.14, відповідно). Дані таблиць ґрунтуються на оцінках Міжнародної групи з розщеплюваних матеріалів (*International Panel on Fissile Materials, IPFM*). Останні річні звіти про мирні запаси плутонію і ВЗУ отримані Міжнародним агентством з атомної енергії (МАГАТЕ, *International Atomic Energy Agency, IAEA*) наприкінці 2017р. і містять дані станом на кінець 2016р.

Сировиною для виробництва як ВЗУ, так і плутонію є природний уран, який майже повністю складається з ізотопу $U-238$, що не піддається ланцюговій реакції, і приблизно 0,7% $U-235$. Концентрацію ізотопів $U-235$ можна підвищити шляхом збагачення – зокрема, за допомогою газових центрифуг. Уран, збагачений до менш ніж 20% $U-235$ (як правило, до 3-5%) – т.зв. низькозбагачений уран (НЗУ) – придатний для використання в енергетичних реакторах. Уран, збагачений до не менш ніж 20% $U-235$, – т.зв. ВЗУ – вважається мінімально придатним за концентрацією збройовим матеріалом. Але для зменшення маси ядерного заряду, збройовий уран зазвичай збагачують до понад 90% $U-235$. Плутоній виробляють в ядерних реакторах, піддаючи $U-238$ впливу нейтронів, а потім хімічній обробці для виділення з використаного палива. Плутоній отримують у різних ізотопних сумішах, більшість з яких мають збройову якість. Розробники зброї надають перевагу суміші із вмістом плутонію $Pu-239$ – через її відносно низький рівень спонтанної емісії нейтронів і гамма-випромінювання, а також низьке виділення тепла під час радіоактивного розпаду. Збройовий плутоній зазвичай містить понад 90% ізотопу $Pu-239$. Плутоній у звичайному відпрацьованому паливі ядерних реакторів (реакторний плутоній) містить 50-60% $Pu-239$, але є придатним для зброї навіть першого покоління. Усі країни з цивільною ядерною промисловістю мають певні можливості виробляти розщеплювані матеріали, які можна використати у зброї.

Таблиця 6.11. Світові запаси високозбагаченого урану, станом на 2017р.

Країна	Національні запаси (т) ^a	Стан виробництва	Коментарі
Китай ^b	14 ± 3	Припинене в 1987-1989рр.	
Франція ^c	30 ± 6	Припинене в 1996р.	У т.ч. задекларовано 4,8 т для цивільного призначення
Індія ^d	4 ± 1,4	Триває	У т.ч. ВЗУ в активній зоні корабельних реакторів
Ізраїль ^e	0,3	–	
Пакистан	3,4 ± 0,4	Триває	
Росія ^f	679 ± 120	Припинене в 1987-1988рр.	
Велика Британія ^g	21,1	Припинене в 1962р.	У т.ч. задекларовано 1,37 т для цивільного призначення
США ^h	574,5 (95 т не придатні для військового використання)	Припинено в 1992р.	У т.ч. ВЗУ в резерві як паливо для корабельних реакторів
Інші держави ⁱ	~15		
Усього	~1 340 (95 т непридатного для військового використання)		

^a Більшість із цих матеріалів – збагачений до 90-93% *U-235*, який зазвичай вважається збройовим. Важливі винятки супроводжуються поясненнями. Враховані декларації про розбавлення (тобто зниження концентрації *U-235*) надлишків російського та американського збройового ВЗУ і про ВЗУ цивільного призначення, станом на кінець 2016р. Усі оцінки є достовірними станом на кінець 2016р.

^b Ця переглянута оцінка ґрунтується на новій інформації, згідно з якою газодифузійна установка в китайському м.Хелін виробляла ВЗУ впродовж 1970-1985рр., а не 1975-1980рр., як вважалося раніше.

^c Станом на кінець 2014р., Франція задекларувала в МАГАТЕ 4,6 т цивільного ВЗУ; тут його зараховано як збройовий ВЗУ, збагачений до 93%, хоча частина матеріалу перебував в опроміненій формі. Оцінки непевні лише для військових запасів у 26 т, але не для задекларованого запасу у 4,6 т. Утім останній аналіз дає підстави для значно нижчої оцінки запасів збройового ВЗУ (максимум 10±2 т, мінімум 6±2 т), виходячи зі свідчень про те, що фактичний період експлуатації збагачувального заводу у м.П'єрлате міг бути набагато коротшим, і завод працював з меншою потужністю з виробництва збройового ВЗУ, ніж вважалося раніше.

^d Вважається, що Індія виробляє ВЗУ (збагачений до 30-45%) для використання як палива корабельних реакторів. Оцінка наведена для ВЗУ, збагаченого до 30%.

^e Ізраїль міг придбати близько 300 кг збройового ВЗУ у США не пізніше 1965р.

^f Ця оцінка кількості ВЗУ в Росії може бути заниженою, оскільки припускається, що країна припинила виробництво ВЗУ у 1988р. Однак Росія після цієї дати могла продовжувати виробництво ВЗУ в цивільних і військових (не для зброї) цілях. Матеріал, вилучений з активної зони корабельних реакторів, не врахований в наявних запасах, оскільки збагачення урану в активній зоні вважають нижчим за 20% *U-235*.

^g Велика Британія задекларувала запас обсягом 21,9 т ВЗУ, станом на 31 березня 2002р.; середній рівень його збагачення не наводився. Частина його пізніше могли використати як паливо корабельних реакторів. Станом на кінець 2016р., Велика Британія задекларувала в МАГАТЕ запас ВЗУ для цивільних цілей обсягом 1,37 т.

^h Фактичну кількість американського ВЗУ наведено у фактичній вазі (т), а не в еквіваленті 93% збагачення. У 2016р. США заявили, що станом на 30 вересня 2013р. їх запас ВЗУ становив 585,6 т, у т.ч. 499,4 т – “для програм національної безпеки та інших програм, що стосуються ядерної зброї, корабельних силових установок, атомної енергетики та науки”. Решту 86,2 т склали 41,6 т “для можливого розбавлення до рівня низько збагаченого урану (НЗУ) або, якщо

це неможливо, утилізації як відходів з низькою радіоактивністю”, а також 44,6 т відпрацьованого ядерного палива. Станом на кінець грудня 2016р., ще 11,1 т були розбавлені або вивезені для розбавлення. Решта 75,1 т, а також 20 т ВЗУ, зарезервованого як паливо для дослідницьких реакторів, віднесені до задекларованих надлишків, не придатних для військового використання, загальним обсягом 95 т.

ⁱ У Щорічній доповіді МАГАТЕ за 2016р. зазначалося, що станом на кінець 2016р., в державах, які не володіють ядерною зброєю, під гарантіями безпеки перебувала значна кількість ВЗУ (181 т). З урахуванням похибки в оцінках рівнів збагачення, що стосується переважно дослідницьких реакторів, зараховано 15 т ВЗУ. З них близько 10 т належали Казахстану; початковий рівень опромінення матеріалу становив дещо більше, ніж збагачене до 20% паливо, і він вже не міг вважатися ВЗУ.

Джерела: International Panel on Fissile Materials (IPFM), *Global Fissile Material Report 2015: Nuclear Weapon and Fissile Material Stockpiles and Production* (IPFM: Princeton, NJ, Dec. 2015). **Китай:** Zhang, H., *China's Fissile Material Production and Stockpile* (IPFM: Princeton, NJ, Dec. 2017). **Франція:** International Atomic Energy Agency (IAEA), Communication Received from France Concerning its Policies Regarding the Management of Plutonium, INF/CIRC/549/ Add.5/21, 29 Sep. 2017; Philippe, S. and Glaser, A., 'Nuclear archaeology for gaseous diffusion enrichment plants', *Science & Global Security*, vol.22, no.1 (2014), pp.27-49. **Ізраїль:** Myers, H., 'The real source of Israel's first fissile material', *Arms Control Today*, vol.37, no.8 (Oct. 2007), p.56; Gilinsky, V. and Mattson, R.J., 'Revisiting the NUMEC affair', *Bulletin of the Atomic Scientists*, vol.66, no.2 (Mar./Apr. 2010). **Велика Британія:** British Ministry of Defence, 'Historical accounting for UK defence highly enriched uranium', Mar. 2006; Office for Nuclear Regulation, 'Annual figures for holdings of civil unirradiated plutonium as at 31 December 2016', 2017. **США:** *US Department of Energy (DOE), Highly Enriched Uranium, Striking a Balance: A Historical Report on the United States Highly Enriched Uranium Production, Acquisition, and Utilization Activities from 1945 through September 30, 1996* (DOE: Washington, DC, 2001); особисті повідомлення, Міністерство енергетики США, Бюро регулювання у справах розщеплюваних матеріалів, Національне управління з питань ядерної безпеки; White House, Office of the Press Secretary, 'Fact sheet: transparency in the US highly enriched uranium inventory', 31 Mar. 2016; Irons, C.W., 'Status of surplus HEU disposition in the United States', Institute of Nuclear Materials Management, 57th Annual Meeting, Atlanta, 26 July 2016; **держави, що не володіють ядерною зброєю:** IAEA, *IAEA Annual Report 2016* (IAEA: Vienna, 2017), Annex, Table A4, p.123.

Таблиця 6.12. Світові запаси виділеного плутонію, станом на 2017р.

Країна	Військові запаси (т)	Стан військового виробництва	Цивільні запаси (т) ^d
Китай	2,9 ± 0,6	Припинене в 1991р.	0,04
Франція	6 ± 1,0	Припинене в 1992р.	65,4 (не рахуючи 16,3 іноземних власників)
Німеччина ^b	–	–	0,6
Індія ^c	0,58 ± 0,15	Триває	6,4 ± 3,5 (у т.ч. 0,4 під гарантіями безпеки)
Ізраїль ^d	0,9 ± 0,13	Триває	–
Японія	–	–	47,0 (у т.ч. 37,1 у Франції і Великій Британії)
Північна Корея ^e	0,04	Триває	–
Пакистан ^f	0,28 ± 0,09	Триває	–
Росія ^g	128 ± 8 (40 не для зброї)	Припинене в 2010р.	57,2
Велика Британія ^h	3,2	Припинене в 1995р.	110,3 (не рахуючи 23,2 іноземних власників)
США ⁱ	87,8 (49,4 не для зброї)	Припинене в 1988р.	–
Інші країни ^j	–	–	2,3
Усього^k	~230 (89 не для зброї)		~290

^a Окремі країни мають цивільні запаси плутонію, що зберігаються за кордоном, переважно у Франції і Великій Британії, але не надають МАГАТЕ звітів *INFCIRC/549*. Зокрема, Італія, Нідерланди, Іспанія і Швеція зберігають плутоній за кордоном. Дані наведені станом на кінець 2016р.

^b Ця оцінка може бути завищеною, оскільки Німеччина, очевидно, повідомляє про плутоній як неопромінене *МОХ*-паливо (на основі суміші оксидів), навіть якщо паливо почало опромінюватися в реакторі.

^c Оцінка запасів плутонію військового призначення в Індії зменшена через оприлюднення нової інформації про характеристики її реактора *Dhruva*. У рамках американо-індійської Ініціативи співробітництва в галузі цивільної атомної енергетики (*Civil Nuclear Cooperation Initiative*) 2005р. Індія відносить до військового сектору значну кількість плутонію, виділеного з відпрацьованого палива індійських енергетичних реакторів. Хоча вказаний у таблиці плутоній рахується як цивільний, призначений для використання як паливо бридерних реакторів, він не підлягає гарантіям безпеки в рамках "спеціальної для Індії" угоди, підписаної 2 лютого 2009р. Урядом Індії та МАГАТЕ. Індія не надає МАГАТЕ звітів *INFCIRC/549*.

^d Вважається, що Ізраїль продовжує експлуатувати реактор для виробництва плутонію в м. Дімона, але при цьому використовує його переважно для виробництва тритію. Дані наведені станом на кінець 2016р.

^e За повідомленнями, в червні 2008р. Північна Корея заявила про запаси плутонію обсягом 37 кг. У 2009р. вона поновила його виробництво, але, ймовірно, частину матеріалу використала під час ядерних випробувань у 2009-2017рр.

^f Станом на кінець 2016р., Пакистан використовував для виробництва плутонію чотири реактори в Хушабі. В оцінці припускається, що у 2016р. Пакистан виділяв плутоній з охолодженого відпрацьованого палива двох нових реакторів, один з яких працює з 2013р., а другий – з кінця 2014р. - початку 2015р.

^g 40 т плутонію, не призначеного для зброї, складаються з 25 т збройового плутонію, що зберігаються у сховищі розщеплених матеріалів Маяк, і близько 15 т збройового плутонію, виробленого з 1 січня 1995р. до 15 квітня 2010р., коли був зупинений останній реактор, що виробляв плутоній. Отриманий після 1994р. плутоній, що наразі зберігається в Железногорську,

згідно з умовами американо-російської угоди про реактори з виробництва плутонію, підписаної у 1997р., не можна використовувати для виготовлення зброї. Росія зобов'язалася позбутися 34 т цього плутонію (включно з 25 т плутонію, що зберігаються у сховищі Маяк), згідно з американо-російською Угодою про утилізацію плутонію (*Plutonium Management and Disposition Agreement*), укладеною у 2000р. Росія не вносить плутоній, не призначений для виготовлення зброї, до звіту *INFCIRC/549*. Вона також не піддає гарантіям безпеки МАГАТЕ плутоній, задекларований нею як цивільний.

^h Велика Британія задекларувала, станом на кінець 2016р., 110,3 т плутонію для мирних цілей (не рахуючи 23,2 т плутонію іноземних власників, що зберігається у Великій Британії). До них належать 4,4 т надлишкового військового плутонію, що підлягає гарантіям безпеки Євратому (*Euratom*).

ⁱ У 2012р. США задекларували запаси плутонію обсягом 95,4 т, які, станом на 30 вересня 2009р., належали Уряду. У звіті МАГАТЕ *INFCIRC/549* 2016р. США задекларували 49 т неопроміненого плутонію (виділеного та у складі *MOX*-палива) як надлишкові для військових цілей. Оскільки форма зберігання більшості матеріалів є засекреченою, ці запаси вважаються військовими. США рахують усього 61,5 т плутонію, задекларованого як надлишковий для потреб національної безпеки. До них належать 49 т неопроміненого плутонію, 4,5 т плутонієвих відходів, 0,2 т, втрачених з 1994р. через радіоактивний розпад, і 7,8 т опроміненого плутонію, що належить Уряду. До запасу плутонію, задекларованого у звіті *INFCIRC/549*, належать також 0,4 т плутонію, вивезеного до США у 2016р. з Японії, Німеччини і Швейцарії (331 кг, 30 кг і 18 кг, відповідно). Як і 49 т неопроміненого надлишкового плутонію, ці матеріали не використовуватимуться для виготовлення зброї. Однак вони не піддавалися гарантіям безпеки МАГАТЕ і тому рахуються разом з військовими матеріалами.

^j Ця оцінка отримана відніманням обсягу плутонію, задекларованого у звітах *INFCIRC/549* як такого, що “зберігається в інших місцях”, від обсягу плутонію, що “належить іншим власникам”.

^k Загальні величини округлені до найближчих 5 т.

Джерела: International Panel on Fissile Materials (IPFM), *Global Fissile Material Report 2015: Nuclear Weapon and Fissile Material Stockpiles and Production* (IPFM: Princeton, NJ, Dec. 2015).

Цивільні запаси (крім Індії): декларації країн МАГАТЕ *INFCIRC/549*. **Китай:** Zhang, H., *China's Fissile Material Production and Stockpile* (IPFM: Princeton, NJ, Dec. 2017). **Північна Корея:** Kessler, G., ‘Message to US preceded nuclear declaration by North Korea’, *Washington Post*, 2 July 2008; Hecker, S.S., ‘What we really know about North Korea's nuclear weapons’, *Foreign Affairs*, 4 Dec. 2017. **Росія:** Agreement Concerning the Management and Disposition of Plutonium Designated as No Longer Required for Defense Purposes and Related Cooperation (Russian-US Plutonium Management and Disposition Agreement), signed 29 Aug. and 1 Sep. 2000, amended Apr. 2010, entered into force July 2011. **США:** National Nuclear Security Administration (NNSA), *The United States Plutonium Balance, 1944-2009* (NNSA: Washington, DC, June 2012).

Таблиця 6.13. Найважливіші у світі уранозбагачувальні об'єкти та потужності, станом на 2017р.

Країна	Назва або місце розташування об'єкта	Тип	Стан	Процес збагачення ^a	Потужність (тис. ОРР/рік) ^b
Аргентина ^c	<i>Pilcaniyeu</i>	Цивільний	Поновлює роботу	ГД	20
Бразилія	<i>Resende Enrichment</i>	Цивільний	Збільшує потужність	ГЦ	120
Китай ^d	<i>Lanzhou</i>	Цивільний	Працює	ГЦ	2 600
	<i>Hanzhong (Shaanxi)</i>	Цивільний	Працює	ГЦ	2 000
	<i>Emishan</i>	Цивільний	Працює	ГЦ	1 050
	<i>Heping</i>	Цивільний	Працює	ГЦ	230
Франція	<i>Georges Besse II</i>	Цивільний	Працює	ГЦ	7 500
Німеччина	<i>Urenco Gronau</i>	Цивільний	Працює	ГЦ	4 000
Індія	<i>Ratthalli</i>	Військовий	Працює	ГЦ	15-30
Іран ^e	<i>Natanz</i>	Цивільний	Працює обмежено	ГЦ	3,5-5,0
	<i>Qom (Fordow)</i>	Цивільний	У холостому режимі	ГЦ	..
Японія	<i>Rokkasho^f</i>	Цивільний	Поновлює роботу	ГЦ	75
Північна Корея	<i>Yongbyon^g</i>	..	Невідомо	ГЦ	8
Нідерланди	<i>Urenco Almelo</i>	Цивільний	Працює	ГЦ	5 400
Пакистан	<i>Gadwal</i>	Військовий	Працює	ГЦ	..
	<i>Kahuta</i>	Військовий	Працює	ГЦ	15-45
Росія ^h	<i>Ангарск</i>	Цивільний	Працює	ГЦ	4 000
	<i>Новоуральск</i>	Цивільний	Працює	ГЦ	13 300
	<i>Северск</i>	Цивільний	Працює	ГЦ	3 800
	<i>Зеленогорск</i>	Цивільний	Працює	ГЦ	7 900
Велика Британія	<i>Capenhurst</i>	Цивільний	Працює	ГЦ	4 700
США ⁱ	<i>Urenco Eunice</i>	Цивільний	Працює	ГЦ	4 700

^a Основною технологією виділення ізотопів для підвищення вмісту *U-235* в урані є газове центрифугування (ГЦ), але на деяких об'єктах продовжують використовувати газову дифузію (ГД).

^b ОРР/рік – одиниць робіт з розділення на рік: ОРР – одиниця виміру зусиль, потрібних для розділення на збагачувальній установці урану з наявним вмістом *U-235* на два компоненти – з вищою і нижчою концентрацією *U-235*, відповідно. Якщо показана вилка потужностей, це означає, що оцінка приблизна або потужність об'єкта збільшується.

^c У грудні 2015р. Аргентина повідомила про відновлення виробництва на уранозбагачувальному заводі в Пільканьєу (ГД), зупиненого в 1990-х роках.

^d Нове оцінювання збагачувальних потужностей Китаю у 2015р. виявила нові об'єкти та дозволяє припустити, що загальні потужності є значно більшими, ніж вважалося раніше. Оцінки були ще раз переглянуті у новому звіті у 2017р.

^e У липні 2015р. Іран погодив Спільний всеохопний план дій (*Joint Comprehensive Plan of Action*), згідно з яким збагачення урану у Фордоу припинилося з утриманням центрифуг у робочому стані, а збагачувальні потужності в Натанці були обмежені на 10 років до 5 060 центрифуг *IR-1* (в еквіваленті близько 3 500-5 000 ОРР/рік).

^f На заводі Роккашо (*Rokkasho*) запроваджують нову центрифугову технологію, і наразі він працює з дуже малою потужністю, близько 75 000 ОРР/рік, станом на грудень 2016р.

^g Північна Корея повідомила про об'єкт збагачення урану в Йонгбені у 2010р. Його експлуатаційний стан невідомий.

^h У Зеленогорську діє каскад з виробництва ВЗУ-палива для швидких і дослідницьких реакторів.

ⁱ Плани побудови нових збагачувальних центрифугових установок у Пайктоні (мала експлуатуватися *United States Enrichment Corporation*) та в Ігл-Року (мала експлуатуватися *AREVA*) відклали з технічних і фінансових причин, відповідно.

Таблиця 6.14. Найважливіші у світі переробні об'єкти, станом на 2017р.

Якщо не зазначено інше, всі об'єкти переробляють паливо для легководних реакторів.

Країна	Назва або місце розташування об'єкта	Тип	Стан	Проектна потужність (т важкого металу на рік) ^d
Китай ^b	<i>Пілотний завод Liuquan</i>	Цивільний	Запускається	50
Франція	<i>La Hague UP2</i>	Цивільний	Працює	1 000
	<i>La Hague UP3</i>	Цивільний	Працює	1 000
	<i>Kalpakkam</i> (паливо ВВР)	ПВ	Працює	100
Індія ^c	<i>Tarapur</i> (паливо ВВР)	ПВ	Працює	100
	<i>Tarapur-II</i> (паливо ВВР)	ПВ	Працює	100
	<i>Trombay</i> (паливо ВВР)	Військовий	Працює	50
Ізраїль	<i>Dimona</i> (паливо ВВР)	Військовий	Працює	40-100
Японія	<i>JNC Tokai</i>	Цивільний	Підлягає закриттю ^d	200
	<i>Rokkasho</i>	Цивільний	Пуск планується у 2021р.	800
КНДР	<i>Yongbyon</i>	Військовий	На консервації	100-150
Пакистан	<i>Chashma</i> (паливо ВВР)	Військовий	Будується	50-100
	<i>Nilore</i> (паливо ВВР)	Військовий	Працює	20-40
Росія ^e	<i>Маяк РТ-1, Озерск</i>	Цивільний	Працює	400
Велика Британія	<i>BNFL B205 Magnox</i>	Цивільний	Підлягає закриттю	1 500
	<i>BNFL Thorp, Sellafield</i>	Цивільний	Підлягає закриттю	1 200
США	<i>H-canyon, Savannah</i>	Цивільний	Працює	15
	<i>Riversite</i>			

ВВР – важководний реактор.

^a Проектна потужність означає максимальну кількість відпрацьованого палива, яку установка може переробити; вимірюється в тоннах важких металів на рік; тонна важких металів – це кількість важких металів, у цьому випадку урану, у відпрацьованому паливі. Фактична потужність часто є значно меншою за проектну. Відпрацьоване паливо легководних реакторів містить близько 1% плутонію, а важководних і графітових – приблизно 0,4%.

^b Китай планує побудувати пілотний переробний завод у м.Цзюцюань потужністю 200 т важкого металу на рік.

^c У рамках американо-індійської Ініціативи співробітництва в галузі цивільної атомної енергетики 2005р. Індія вирішила не відкривати для інспекторів МАГАТЕ жодного зі своїх переробних заводів.

^d У вересні 2014р. Агентство з атомної енергетики Японії оголосило про планове закриття цеху попередньої обробки на переробному заводі Токаї (*Tokai*), фактично припинивши подальше виділення плутонію. У 2016р. цех ще працював, але виробляв дуже невелику кількість плутонію.

Джерела для таблиці 16.13: Indo-Asian News Service, 'Argentina president inaugurates enriched uranium plant', *Business Standard*, 1 Dec. 2015; Zhang, H., 'China's uranium enrichment complex', *Science & Global Security*, vol.23, no.3 (2015), pp.171-190; Zhang, H., *China's Fissile Material Production and Stockpile (International Panel on Fissile Materials: Princeton, NJ, Dec. 2017)*. Дані про проектну потужність ґрунтуються на оцінках: International Atomic Energy Agency, Integrated Nuclear Fuel Cycle Information Systems (INFCIS); Urenco website; та International Panel on Fissile Materials (IPFM), *Global Fissile Material Report 2015: Nuclear Weapon and Fissile Material Stockpiles and Production* (IPFM: Princeton, NJ, Dec. 2015).

Джерела для таблиці 16.14: Дані про проектну потужність ґрунтуються на оцінках: International Atomic Energy Agency, Integrated Nuclear Fuel Cycle Information Systems (INFCIS); та International Panel on Fissile Materials (IPFM), *Global Fissile Material Report 2015: Nuclear Weapon and Fissile Material Stockpiles and Production* (IPFM: Princeton, NJ, Dec. 2015).

XI. Ядерні вибухи у 1945-2017рр.

ВІТАЛІЙ ФЕДЧЕНКО

3 вересня 2017р. Північна Корея здійснила шостий випробувальний ядерний вибух (попередні ядерні випробування відбулися в січні та вересні 2016р., лютому 2013р., травні 2009р. і жовтні 2006р.)¹. Випробування 2017р. стало 2 058 ядерним вибухом, зафіксованим з 1945р.

Ядерне випробування у вересні 2017р.

3 вересня 2017р. о 03:30 за єдиним всесвітнім часом (о 12:00 за місцевим часом) Північна Корея здійснила підземний ядерний вибух на ядерному полігоні Пунгері, під горою Мантап, на північному сході країни². Невдовзі Центральне агентство новин Кореї (ЦАНК, *Korean Central News Agency, KCNA*) повідомило, що це було успішне випробування водневої бомби, носієм якої може бути МБР, і оприлюднило заяву північнокорейського Інституту ядерної зброї (*Nuclear Weapons Institute, NWI*) з характеристиками випробуваного пристрою³.

Публікація такої заяви є відносно новим явищем: вперше це відбулося після п'ятого випробування у вересні 2016р. *NWI* зазначив, що випробування, здійснене у вересні 2017р., було випробуванням бомби “безпрецедентно великої потужності”, і оголосив випробування успішним. Інститут також заявив, що Північна Корея здійснила “експериментальні вимірювання” для перевірки характеристик конструкції нової “водневої бомби”, а саме: (а) її “загальної вибухової сили” (потужності); (б) співвідношення її “енергії розщеплення та синтезу”; (в) “точності технології стиснення та технології керування початком ланцюгової реакції розщеплення в першому контурі водневої бомби”, що означає функціональність імпульсивного вибухового пристрою і джерела нейтронів у первинному заряді; (г) “ступінь використання ядерних матеріалів у першому і другому контурах”, або співвідношення розщеплюваних матеріалів, що зазнали поділу на першій стадії, але не були розсіяні вибухом, до кількості матеріалів, залучених до синтезу або розщеплення на другій стадії⁴. Деякі описи характеристик випробуваного пристрою, зокрема “спрямована комбінована структура та багатощарова, стійка до радіації, спричиненої вибухом, конструкція першого і другого контурів”, “легкі матеріали, стійкі до теплового та нейтронного випромінювання”,

¹ Про попередні випробування див.: Fedchenko, V. and Ferm Hellgren, R., ‘Nuclear explosions, 1945-2006’, *SIPRI Yearbook 2007*; Fedchenko, V., ‘Nuclear explosions, 1945-2009’, *SIPRI Yearbook 2010*; Fedchenko, V., ‘Nuclear explosions, 1945-2013’, *SIPRI Yearbook 2014*; та Fedchenko, V., ‘Nuclear explosions, 1945-2016’, *SIPRI Yearbook 2017*.

² Lee, M.Y.H., ‘North Korea’s latest nuclear test was so powerful it reshaped the mountain above it’, *Washington Post*, 14 Sep. 2017.

³ Korean Central News Agency, ‘DPRK Nuclear Weapons Institute on successful test of H-bomb for ICBM’, 3 Sep. 2017.

⁴ Співвідношення енергії розщеплення до енергії синтезу (тобто частки енергії реакцій розщеплення та синтезу в загальній потужності) визначає обсяг довгострокового зараження довкілля радіоактивними ізотопами. Менша частка розщеплення означає меншу кількість в опадах радіоактивних ізотопів з довгим терміном життя, тому така зброя може вважатися “чистішою”. Це може бути важливим аспектом під час планування застосування ядерної зброї.

Таблиця 6.15. Характеристики північнокорейського ядерного вибуху 3 вересня 2017р.

Джерело ^a	Час фіксації (UTC)	Широта	Довгота	Межі помилки ^b	Магнітуда об'ємної хвилі ^c
<i>IDC</i> ^d	03:30:06,09 ± 3,7	41,3256° п.ш.	129,0760° с.д.	±6,7 км ^e	6,07 ± 0,1
<i>ЦОМЭ</i>	03:29:59,0	41,3° п.ш.	129,1° с.д.	..	6,3
<i>NEIC</i>	03:30:01,760	41,332° п.ш.	129,030° с.д.	±1,4 км ^f	6,3
<i>IES CAS</i>	03:30:00	41,3° п.ш.	129,1° с.д.	..	6,3
<i>KMA</i>	03:29:58	41,302° п.ш.	129,080° с.д.	..	5,7
<i>FOI</i>	03:30	41,3° п.ш.	129,1° с.д.	..	6,1

.. – даних немає; UTC – єдиний світовий час; *ЦОМЭ* – *Центральная опытно-методическая экспедиция Единой геофизической службы Российской академии наук, Обнинск, Калужская область, Россия*; *FOI* – Агентство оборонних досліджень Швеції (*Swedish Defence Research Agency*), Стокгольм, Швеція; *IDC* – Міжнародний центр даних (*International Data Centre*) Організації Договору про всеохопну заборону ядерних випробувань (ДВЗЯВ), Відень, Австрія; *IES CAS* – установи “Наука про Землю” (*Institutions of Earth Science*), Академія наук Китаю, Пекін, Китай; *KMA* – Корейське метеорологічне управління (*Korean Meteorological Administration*), Сеул, Південна Корея; *NEIC* – Національний інформаційний центр з питань землетрусів Геологічної служби США (*US Geological Survey, National Earthquake Information Center*), Денвер, штат Колорадо, США.

^a Через відмінності в оцінках точного місця та магнітуди вибуху для порівняння надаються дані з шести джерел – одного міжнародного і п'яти національних органів.

^b Межі помилки визначаються джерелом даних.

^c Магнітуда об'ємної хвилі характеризує масштаб події. Для достатньо коректної оцінки потужності підземного вибуху потрібна детальна інформація (наприклад, про геологічні умови в районі вибуху). Дані про магнітуду об'ємної хвилі забезпечують точну характеристику масштабу вибуху.

^d *IDC* працював “лише в тестовому тимчасовому режимі”, тому дані під час події надавали 41 з 50 основних і 96 зі 120 допоміжних сейсмічних контрольних станцій Міжнародної системи моніторингу Організації ДВЗЯВ.

^e Ця величина означає довжину великої піввісі довірчого еліпсу. Площа довірчого еліпсу склала 109 км², що майже в 10 разів менше максимальної площі, дозволеної для перевірки, згідно з режимом ДВЗЯВ інспекцій на місцях (1 000 км²).

^f Ця величина означає похибку горизонтальних координат, визначену як “довжина найбільшої проекції трьох найбільших помилок на горизонтальній площині”.

важко розтлумачити, виходячи з описів конструкцій термоядерної зброї у відкритих джерелах. Проте, зроблені заяви, схоже, узгоджуються з термоядерною схемою Теллера-Улама, яку очевидно використовують усі держави, що мають термоядерну зброю⁵.

Як і після п'ятого випробування, у заяві *NWI* зазначено, що “не було ані викидів крізь земну поверхню, ані витоку радіоактивних матеріалів, і вибух не мав жодного негативного впливу на довкілля”.

Обговорення результатів випробування у вересні 2017р.

Північна Корея не оголошувала планової чи оціночної потужності випробувальних вибухів. Оцінки, зроблені іноземними дослідниками, суттєво

⁵ Korean Central News Agency (посилання 3).

різняться. Магнітуда об'ємної хвилі – як критерій однозначної фіксації масштабу сейсмічного явища – оцінювалася в діапазоні 5,7-6,3⁶. Унаслідок такої розбіжності та відмінностей в емпіричних методах обчислення на їх основі потужності вибуху, вона оцінювалася в діапазоні від 50 Кт до 1 Мт⁷. Більшість дослідників, однак, погоджуються, що випробування у вересні 2017р. мало більшу магнітуду, ніж попереднє, у вересні 2016р. Так, Уряд США оцінює потужність вибуху у 140 Кт, Уряд Норвегії – у 120 Кт, а шведський Уряд і вчені китайського університету, які працювали незалежно, оцінюють потужність у діапазоні 100-200 Кт⁸.

Більшість оглядачів назвали заяву Північної Кореї про те, що ядерний вибуховий пристрій, випробуваний 3 вересня 2017р., був термоядерним боєприпасом, правдоподібною⁹. Слід зазначити, однак, що ці висновки, які цілком можуть бути вірними, ґрунтуються на непрямих доказах. Єдиним прямим доказом, пов'язаним з подією та описаним у відкритих джерелах, є характеристики сейсмічної хвилі. Сейсмічні хвилі можуть свідчити про потужність вибуху, але не дають інформації про конструкцію вибухового пристрою (ядерну, ядерну підвищеної потужності чи термоядерну) або про використання у випробуваному пристрої урану чи плутонію. Аби виявити такі параметри, потрібен аналіз радіоактивних продуктів – а саме, радіоактивних мікрочасток, – пов'язаних з вибухом¹⁰.

Потужність вибуху випробуваного пристрою узгоджується з усіма трьома згаданими вище типами боєприпасу (ядерним, ядерним підвищеної потужності чи термоядерним) і тому не може бути використана для однозначної ідентифікації. Наприклад, повідомлялося, що атомна бомба *B61* – справжня термоядерна авіабомба, що зараз є в арсеналі США – має варіанти потужності від одиниць до 300 Кт¹¹. Натомість найбільший з широко відомих ядерних вибухових пристроїв *Ivy King*, випробуваний у США 16 листопада 1952р., мав потужність близько 500 Кт¹². Крім того, деякі оглядачі зазначають, що технічно легше досягти потужності у 100 Кт під час підземного випробування, коли немає обмежень на розмір і вагу пристрою, ніж створити мініатюрну боеголовку потужністю 10-20 Кт¹³.

⁶ Докладніше про магнітуду об'ємної хвилі див. веб-сайт Геологічної служби США, <<https://www.usgs.gov/>>.

⁷ Див. таблицю 6.15; Incorporated Research Institutions of Seismology, 'Special event: 2017 North Korean nuclear test', 23 Jan. 2018.

⁸ Panda, A., 'US intelligence: North Korea's sixth test was a 140 kiloton "advanced nuclear" device', *The Diplomat*, 6 Sep. 2017; NORISAR, 'Large nuclear test in North Korea on 3 September 2017', 3 Sep. 2017; University of Science and Technology of China (USTC), 'North Korea's 3 September 2017 nuclear test location and yield: seismic results from USTC', [n.d.]; Swedish Defence Research Agency (FOI), 'Nuclear weapons test in North Korea', Press release, 11 Sep. 2017.

⁹ Див., наприклад: Lewis, J., 'Welcome to the thermonuclear club, North Korea!', *Foreign Policy*, 4 Sep. 2017.

¹⁰ De Geer (посилання 14), pp.128-155.

¹¹ Hansen, C., *Swords of Armageddon*, vol.5 (Chukelea Publications: Sunnyvale, CA, 2007), p.473.

¹² Hansen (посилання 20), pp.96-97.

¹³ Kelley, R., 'North Korea's sixth nuclear test: what do we know so far?', SIPRI Expert Comment, 5 Sep. 2017.

Оціночна кількість ядерних вибухів упродовж 1945-2017рр.

З 1945р. сталося 2 058 відомих ядерних вибухів, здійснених вісьмома країнами – США, Радянським Союзом, Великою Британією, Францією, Китаєм, Індією, Пакистаном і Північною Кореєю (таблиця 6.16). До них належать ядерні випробування, здійснені в рамках програм випробування ядерної зброї, вибухи в мирних цілях і дві атомні бомби, скинуті на Хіросіму та Нагасакі в серпні 1945р. Підсумкова величина враховує також випробування на безпеку, здійснені Францією, Радянським Союзом і США, незалежно від потужності та від того, чи стався фактично ядерний вибух¹⁴. Вона не враховує докритичні експерименти – без ядерної ланцюгової реакції. Одночасні підриви, або залпові вибухи, здійснювали США (з 1963р.) і Радянський Союз (з 1965р.) – переважно з економічних мотивів¹⁵. Залповими були 20% радянських і 6% американських випробувань.

Існує думка, що неочікуваний “подвійний спалах”, зафіксований американським супутником *Vela 6911* у вересні 1979р., вказував на випробування ядерної зброї, здійснене Ізраїлем за підтримки ПАР. Однак їх уряди ніколи офіційно не підтверджували цієї інформації¹⁶.

Виконувалися ряд мораторіїв на випробування, як добровільних, так і юридично обов’язкових. Радянський Союз, Велика Британія і США дотримувалися мораторію з листопада 1958р. до вересня 1961р. Договір 1963р. про часткову заборону ядерних випробувань (*Partial Test-Ban Treaty, PTBT*), що забороняє ядерні вибухи в атмосфері, в космосі та під водою, набув чинності 10 жовтня 1963р.¹⁷ Радянський Союз дотримувався одностороннього мораторію на випробування із серпня 1985р. до лютого 1987р. Радянський Союз і потім Росія дотримувалися мораторію на випробування із січня 1991р., а США – з жовтня 1992р., аж до підписання ними 24 вересня 1996р. Договору про всеохопну заборону ядерних випробувань (ДВЗЯВ). Франція дотримувалась аналогічного мораторію з квітня 1992р. до вересня 1995р. ДВЗЯВ, який до того часу ще не набув чинності, у подальшому забороняє здійснення будь-яких ядерних вибухів¹⁸.

¹⁴ Під час перевірки безпеки, або випробування на безпеку, імітують аварію з фактично готовими ядерними пристроями. Сердечник ядерного боєприпасу знищують звичайною вибуховою речовиною без вивільнення або з дуже малим вивільненням енергії розщеплення. Велика Британія також проводила багато випробувань на безпеку, але вони не внесені до таблиці 6.16.

¹⁵ Радянський Союз здійснив одночасні випробування до восьми пристроїв 23 серпня 1975р. та 24 жовтня 1990р. (останнє радянське випробування).

¹⁶ Weiss, L., ‘Flash from the past: why an apparent Israeli nuclear test in 1979 matters today’, *Bulletin of the Atomic Scientists*, 8 Sep. 2015.

¹⁷ Серед його учасників – Індія, Пакистан, Росія, Велика Британія і США. Повний перелік учасників див. у підрозділі I додатка А цього видання.

¹⁸ Його підписали, зокрема, Китай, Франція, Росія, Велика Британія і США. Повний перелік підписантів див. у підрозділі I додатка А цього видання.

Таблиця 6.16. Оціночна кількість ядерних вибухів упродовж 1945-2017рр.а – атмосферні (або, у деяких випадках – підводні); п – підземні^a

Рік ^a	США ^b		Росія/ СРСР		Велика Британія ^b		Франція		Китай		Індія		Пакистан		Північна Корея		Разом
	а	п	а	п	а	п	а	п	а	п	а	п	а	п	а	п	
1945	3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3
1946	2 ^c	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2
1948	3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3
1949	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
1951	15	1	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	18
1952	10	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	11
1953	11	-	5	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	18
1954	6	-	10	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	16
1955	17 ^c	1	6 ^c	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	24
1956	18	-	9	-	6	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	33
1957	27	5	16 ^c	-	7	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	55
1958	62 ^d	15	34	-	5	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	116
1960	-	-	-	-	-	-	3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3
1961	-	10	58 ^c	1	-	-	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	71
1962	39 ^c	57	78	1	-	2	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	178
1963	4	43	-	-	-	-	-	3	-	-	-	-	-	-	-	-	50
1964	-	45	-	9	-	2	-	3	1	-	-	-	-	-	-	-	60
1965	-	38	-	14	-	1	-	4	1	-	-	-	-	-	-	-	58
1966	-	48	-	18	-	-	6	1	3	-	-	-	-	-	-	-	76
1967	-	42	-	17	-	-	3	-	2	-	-	-	-	-	-	-	64
1968	-	56	-	17	-	-	5	-	1	-	-	-	-	-	-	-	79
1969	-	46	-	19	-	-	-	-	1	1	-	-	-	-	-	-	67
1970	-	39	-	16	-	-	8	-	1	-	-	-	-	-	-	-	64
1971	-	24	-	23	-	-	5	-	1	-	-	-	-	-	-	-	53
1972	-	27	-	24	-	-	4	-	2	-	-	-	-	-	-	-	57
1973	-	24	-	17	-	-	6	-	1	-	-	-	-	-	-	-	48
1974	-	22	-	21	-	1	9	-	1	-	-	1	-	-	-	-	55
1975	-	22	-	19	-	-	-	2	-	1	-	-	-	-	-	-	44
1976	-	20	-	21	-	1	-	5	3	1	-	-	-	-	-	-	51
1977	-	20	-	24	-	-	-	9	1	-	-	-	-	-	-	-	54
1978	-	19	-	31	-	2	-	11	2	1	-	-	-	-	-	-	66
1979	-	15	-	31	-	1	-	10	1	-	-	-	-	-	-	-	58
1980	-	14	-	24	-	3	-	12	1	-	-	-	-	-	-	-	54
1981	-	16	-	21	-	1	-	12	-	-	-	-	-	-	-	-	50
1982	-	18	-	19	-	1	-	10	-	1	-	-	-	-	-	-	49
1983	-	18	-	25	-	1	-	9	-	2	-	-	-	-	-	-	55
1984	-	18	-	27	-	2	-	8	-	2	-	-	-	-	-	-	57
1985	-	17	-	10	-	1	-	8	-	-	-	-	-	-	-	-	36
1986	-	14	-	-	-	1	-	8	-	-	-	-	-	-	-	-	23
1987	-	14	-	23	-	1	-	8	-	1	-	-	-	-	-	-	47
1988	-	15	-	16	-	-	-	8	-	1	-	-	-	-	-	-	40
1989	-	11	-	7	-	1	-	9	-	-	-	-	-	-	-	-	28
1990	-	8	-	1	-	1	-	6	-	2	-	-	-	-	-	-	18
1991	-	7	-	-	-	1	-	6	-	-	-	-	-	-	-	-	14
1992	-	6	-	-	-	-	-	-	-	2	-	-	-	-	-	-	8

Рік ^a	США ^b		Росія/ СРСР		Велика Британія ^b		Франція		Китай		Індія		Пакистан		Північна Корея		Разом
	а	п	а	п	а	п	а	п	а	п	а	п	а	п	а	п	
1993	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	1
1994	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	-	-	-	-	-	-	2
1995	-	-	-	-	-	-	-	5	-	2	-	-	-	-	-	-	7
1996	-	-	-	-	-	-	-	1	-	2	-	-	-	-	-	-	3
1998	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2 ^e	-	2 ^e	-	-	-	4
2006	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1
2009	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1
2013	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1
2016	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	2
2017	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1
Усього	217	815	219	496	21	24	50	160	23	22	-	3	-	2	-	6	
Разом	1 032		715		45		210		45		3		2		2		2 058

“-” – відомих випробувань не було; а – атмосферний (або, у деяких випадках, підводний); п – підземний^f.

^a До таблиці внесені лише роки, коли здійснювалися відомі вибухи.

^b Усі британські випробування з 1962р. здійснювалися спільно зі США на американському випробувальному полігоні у штаті Невада, але в цій таблиці вони показані як британські. Тож кількість американських випробувань є більшою, ніж показано в таблиці. Випробування на безпеку, здійснені Великою Британією, до таблиці не внесені.

^c Одне з цих випробувань здійснювалося під водою.

^d Два з цих випробувань здійснювалися під водою.

^e Індійські вибухи 11 і 13 травня 1998р. враховані як по одному випробуванню в кожен дату. П'ять пакистанських вибухів 28 травня 1998р. враховані як одне випробування.

^f “Підземне ядерне випробування” визначається у Протоколі 1990р. до американо-радянського “порогового” Договору 1974р. про обмеження випробувань ядерної зброї (*Threshold Test-Ban Treaty, TBT*) як “або одиничний підземний ядерний вибух, здійснений на випробувальному полігоні, або як два чи більше підземні ядерні вибухи, здійснені на випробувальному полігоні в межах зони, окресленої колом діаметром 2 км, і здійснені в проміжок 0,1 секунди” (Розділ I, п. 2). В американо-радянському Договорі 1976р. про ядерні вибухи в мирних цілях (*Peaceful Nuclear Explosions Treaty, PNET*) “підземний ядерний вибух” визначається як “будь-який окремий чи груповий підземний ядерний вибух у мирних цілях” (Стаття II (а)). “Груповий вибух” визначається як “два чи більше окремі вибухи, для яких часовий інтервал між послідовними окремими вибухами не перевищує п'яти секунд і для яких місця закладання всіх зарядів можуть бути з'єднані прямолінійними відрізками, кожен з яких з'єднує два місця закладання та кожен з яких не перевищує 40 км” (Стаття II (с)).

Джерела: Bergkvist, N.-O. and Ferm, R., Nuclear Explosions 1945-1998 (Swedish Defence Research Establishment/SIPRI: Stockholm, July 2000); Swedish Defence Research Agency (FOI), різні оцінки, у т.ч. інформація від Міжнародний центр даних Організації ДВЗЯВ та від Шведського національного центру даних (*Swedish National Data Centre*), надана автору в лютому 2007р. та жовтні 2009р.; Доповіді Австралійського сейсмологічного центру Австралійської організації геодезичної розвідки (*Australian Seismological Centre, Australian Geological Survey Organisation*), Канберра; US Department of Energy (DOE), *United States Nuclear Tests: July 1945 through September 1992* (DOE: Washington, DC, 1994); Norris, R.S., Burrows, A.S. and Fieldhouse, R.W., Natural Resources Defense Council, *Nuclear Weapons Databook, vol.5, British, French and Chinese Nuclear Weapons* (Westview: Boulder, CO, 1994); Direction des centres d'experimentations nucléaires (DIRCEN) and Commissariat à l'Énergie Atomique (CEA), *Assessment of French Nuclear Testing* (DIRCEN and CEA: Paris, 1998); Russian ministries of Atomic Energy and Defence, *USSR Nuclear Weapons Tests and Peaceful Nuclear Explosions, 1949 through 1990* (Russian Federal Nuclear Centre (VNIIEF): Sarov, 1996); Рада захисту природних ресурсів (Natural Resources Defense Council), Архів матеріалів з ядерної тематики, різні роки.

Частина III. Нерозповсюдження, контроль над озброєннями та роззброєння у 2017р.

Розділ 7. Ядерне роззброєння, контроль над озброєннями та нерозповсюдження

Розділ 8. Хімічні та біологічні загрози безпеці

Розділ 9. Контроль над звичайними озброєннями

Розділ 10. Контроль над торгівлею товарами подвійного використання і зброєю

7. Ядерне роззброєння, контроль над озброєннями та нерозповсюдження

Загальний огляд

Міжнародні зусилля у сфері ядерного роззброєння та нерозповсюдження у 2017р. отримали новий важливий імпульс. Рік позначився узгодженням і відкриттям для підписання нового Договору про заборону ядерної зброї (ДЗЯЗ, *Treaty on the Prohibition of Nuclear Weapons, TPNW*). Цей Договір – перша юридично обов'язкова міжнародна угода стосовно всеохопної заборони ядерної зброї з кінцевою метою її повної ліквідації. Початок обговоренню Договору поклала резолюція Генеральної Асамблеї (ГА) ООН наприкінці 2016р., зумовлена, своєю чергою, зростаючим міжнародним усвідомленням руйнівних гуманітарних наслідків будь-якого використання ядерної зброї (підрозділ I). Ці кроки засвідчили розчарування багатьох без'ядерних держав тим, що держави, які володіють ядерною зброєю, не сприймають серйозно своїх зобов'язань домагатися ядерного роззброєння згідно з Договором про нерозповсюдження ядерної зброї 1968р. (ДНЯЗ, *Non-Proliferation Treaty, NPT*). Ініціатори ДЗЯЗ хоч і визнавали, що він, імовірно, не вплине безпосередньо на наявні ядерні арсенали, але відзначали його довгострокові нормативні наслідки – він мав делегітимізувати та піддати осуду ядерну зброю і тим самим допомогти досягненню кінцевої мети ядерного роззброєння. Водночас, упродовж року було визнано, що згодом треба буде визначити зв'язок між ДЗЯЗ, ДНЯЗ і пов'язаними з ними угодами, аби не допустити фрагментації заходів ядерного роззброєння.

Росія і США продовжували виконувати Договір про подальше скорочення та обмеження стратегічних наступальних озброєнь 2010р. (Новий СНО, *Treaty on Measures for the Further Reduction and Limitation of Strategic Offensive Arms, New START*). Однак перспективи збереження прогресу, досягнутого в контролі над російськими та американськими ядерними озброєннями після завершення холодної війни, виглядали дедалі більш віддаленими. Термін Нового СНО спливає у 2021р., якщо обидві сторони не погодяться подовжити його. Проте ні Росія, ні США не виявляли зацікавленості в обговоренні подальшого скорочення розгорнутих стратегічних ядерних сил більше, ніж передбачено Новим СНО. Водночас США продовжували наполягати на тому, що Росія порушує один з найважливіших договорів з контролю над озброєннями часів холодної війни – американо-радянський Договір про ліквідацію ракет середньої дальності і меншої дальності 1987р. (Договір про РСМД, *Treaty on the Elimination of Intermediate-Range and Shorter-Range Missiles, INF Treaty*), – розгортаючи заборонену Договором нову крилату ракету наземного базування (підрозділ II). Ці події відбуваються на фоні подальшого погіршення

політичних відносин між Росією і США, що засвідчує фундаментальні розбіжності їх цілей і пріоритетів у сфері контролю над озброєннями.

Упродовж року відбувалися також події, пов'язані з іншими міжнародними договорами та ініціативами з питань ядерного роззброєння, контролю над озброєннями та нерозповсюдження (підрозділ III). У лютому Конференція з роззброєння, головний світовий багатосторонній форум для обговорення угод про контроль над озброєннями та роззброєння, поновила зусилля з подолання проблем, що не дозволяють їй з 2009р. схвалити програму діяльності. Вона створила робочу групу “подальших дій” для аналізу просування в усіх питаннях порядку денного Конференції з роззброєння та пошуку спільного ґрунту для програми дій згідно з узгодженим мандатом. У травні у Відні була скликана перша сесія комітету з підготовки до Оглядової конференції ДНЯЗ 2020р. Також відбувалися події, пов'язані з двома незавершеними справами у сфері багатостороннього роззброєння та нерозповсюдження: договором про заборону виробництва розщеплюваних матеріалів (ДЗВРМ, fissile material cut-off treaty, FMCT) та Договором про всеохопну заборону ядерних випробувань 1996р. (ДВЗЯВ, Comprehensive Nuclear-Test-Ban Treaty, CTBT). У липні та серпні підготовча група експертів високого рівня зустрілась у Женеві заради обговорення питань започаткування переговорів про ДЗВРМ. У вересні в Нью-Йорку відбулася 10-а конференція зі сприяння набуттю чинності ДВЗЯВ.

Північнокорейські програми розробки ядерної та іншої зброї масового ураження – всупереч резолюціям Ради Безпеки (РБ) ООН – залишалися джерелом серйозного міжнародного занепокоєння (підрозділ IV). Упродовж року РБ ухвалила три додаткові резолюції, якими запроваджувалися нові чи розширювалися чинні санкції проти Північної Кореї у відповідь на її діяльність з випробування ядерної зброї і балістичних ракет.

У 2017р. Іран продовжував виконання Спільного всеохопного плану дій (СВПД, Joint Comprehensive Plan of Action, JCPOA) з обмеження його ядерної програми (підрозділ V). Іран і ЄЗ/ЄС+3 узгодили СВПД в липні 2015р. Впродовж року, однак, політична напруженість між Іраном і США ставила СВПД під загрозу. У жовтні Президент США Д.Трамп відмовився підтвердити, що продовження скасування американських санкцій було пропорційним діям Ірану згідно з СВПД – з цього моменту, за законами США, розпочався 60-денний період розгляду та ухвалення Конгресом США рішення про доцільність поновлення санкцій проти Ірану, скасованих відповідно до угоди про СВПД. Хоча Конгрес згодом вирішив цього не робити, але рішення Д.Трампа зумовило суперечку між США та іншими сторонами СВПД.

ШЕННОН Н.КАЙЛ, ТЮТТІ ЕРАСТЬО

I. Договір про заборону ядерної зброї

ШЕННОН Н.КАЙЛ

Знаковий Договір про заборону ядерної зброї (ДЗЯЗ) відкритий для підписання 20 вересня 2017р. після не надто тривалого обговорення. Він є першою юридично зобов'язуючою міжнародною угодою стосовно всеохопної заборони ядерної зброї з кінцевою метою її повної ліквідації. Отже, він став кульмінацією міжнародного руху зі створення нормативно-правової бази заборони ядерної зброї. Станом на 31 грудня 2017р., ДЗЯЗ підписали 56 держав і ратифікували три¹. Договір набуде чинності через 90 днів після його ратифікації 50 державами.

ДЗЯЗ залишається суперечливим, і його міжнародна підтримка є ще далеко на повною. Жодна з ядерних держав чи їх союзників не висловила бажання приєднатися до Договору. Хоча практичні та нормативні наслідки ДЗЯЗ стануть помітними лише з часом, але він уже викликав дебати про майбутнє ядерної зброї і міжнародну правову базу ядерного роззброєння.

У цьому підрозділі описується початок обговорення ДЗЯЗ, узагальнюються головні питання, розглянуті під час переговорів, а також аналізуються головні аргументи за і проти ДЗЯЗ. Наприкінці підрозділу висвітлюються ключові питання, розв'язання яких забезпечить доповнення Договором – а не заміну ним – наявного контролю над ядерною зброєю і відповідних регуляторних заходів.

Витоки обговорення Договору про заборону ядерної зброї

Зацікавленість у Договорі, що забороняє володіння та використання ядерної зброї, відбиває зростаюче останніми роками усвідомлення світовою спільнотою катастрофічних гуманітарних наслідків будь-якого використання ядерної зброї². На гуманітарних аспектах цього акцентувалася увага в підсумковому документі Конференції 2010р. з огляду Договору про нерозповсюдження ядерної зброї 1968р. (ДНЯЗ). Країни-учасниці ДНЯЗ висловили “глибоку стурбованість катастрофічними гуманітарними наслідками будь-якого використання ядерної зброї” і підтвердили необхідність “усім державам завжди дотримуватися чинного міжнародного права, включно з міжнародним гуманітарним правом”³. Це формулювання тлумачиться як обов'язок приділяти увагу гуманітарним наслідкам застосування ядерної зброї.

¹ Стислий опис та окремі подробиці ДЗЯЗ див. у підрозділі I додатка А цього видання.

² Kmentt, A., ‘The development of the international initiative on the humanitarian impact of nuclear weapons and its effect on the nuclear weapons debate’, *International Review of the Red Cross*, vol.97, no.899 (Sep. 2015), pp.681-709.

³ 2010 NPT Review Conference, Final Document, Vol.I, NPT/CONF.2010/50 (Vol.I), para.80, 28 May 2010, p.19. Стислий опис та окремі подробиці ДНЯЗ див. у підрозділі I додатка А цього видання.

Згодом були скликані ряд міжнародних конференцій з цієї тематики за участі держав, міжнародних і громадських організацій. Вони відбулися в Осло 4-5 березня 2013р., у Маяриті (Мексика) 13-14 лютого 2014р. і Відні 8-9 грудня 2014р.

Одним з головних досягнень цих конференцій стало привернення міжнародної уваги до гуманітарного виміру ядерного роззброєння завдяки ґрунтовному аналізу того, яким чином використання ядерної зброї може завдати великої і тривалої шкоди довкіллю, клімату, здоров'ю і добробуту людей, соціально-економічному розвитку незалежно від державних кордонів. Загальним висновком з виступів на конференціях стало те, що жодна держава чи міжнародний орган не здатні адекватно реагувати на раптове гуманітарне лихо, викликане ядерним вибухом, чи надати достатню допомогу постраждалим⁴.

Наприкінці третьої, останньої конференції Австрія зобов'язалася намагатися “заповнити правову прогалину в забороні та ліквідації ядерної зброї” і “брати участь ... у зусиллях піддати осуду, заборонити та ліквідувати ядерну зброю, з огляду на її неприйнятні гуманітарні наслідки та пов'язані ризики”⁵. Згодом зобов'язання Австрії стало міжнародним – як Гуманітарне зобов'язання із заборони та ліквідації ядерної зброї (*Humanitarian Pledge for the Prohibition and Elimination of Nuclear Weapons*), схвалене в Резолюції ГА ООН від 7 грудня 2015р.⁶

Робоча група відкритого складу та різні підходи до роззброєння

Одночасно з ухваленням Гуманітарного зобов'язання ГА ООН створила робочу групу відкритого складу (*open-ended working group, OEWG*) для розгляду конкретних правових заходів, норм і рекомендацій з просування багатосторонніх переговорів про ядерне роззброєння, що мають звільнити світ від ядерної зброї⁷. Три засідання *OEWG* відбулися у Женеві в лютому, травні та серпні 2016р. Жодна з ядерних держав не брала участі у цих засіданнях.

OEWG розглянула чотири різні підходи до ядерного роззброєння, які часто фігурували в дебатах у Першому комітеті ГА ООН (з роззброєння та міжнародної безпеки) та під час огляду імплементації ДНЯЗ. Ці підходи зосереджувалися на: (а) всеохопній конвенції про ядерну зброю, що передбачала б від самого початку участь усіх держав, які володіють ядерною зброєю, і створила б умови для заборони та ліквідації ядерної зброї, включно з

⁴ Williams, H., Lewis, P. and Aghlani, S., *The Humanitarian Impacts of Nuclear Weapons Initiative: The 'Big Tent' in Disarmament*, Research paper (Royal Institute of International Affairs, Chatham House: London, Mar. 2015), pp.10-12.

⁵ Austrian Federal Ministry for Europe, Integration and Foreign Affairs, ‘Pledge presented at the Vienna Conference on the Humanitarian Impact of Nuclear Weapons’, 9 Dec. 2014.

⁶ UN General Assembly Resolution 70/48, ‘Humanitarian pledge for the prohibition and elimination of nuclear weapons’, adopted 7 Dec. 2015, A/RES/70/48, 11 Dec. 2015.

⁷ UN General Assembly Resolution 70/33, ‘Taking forward multilateral nuclear disarmament negotiations’, adopted 7 Dec. 2015, A/RES/70/33, 11 Dec. 2015. Склад *OEWG* є “відкритим” у тому сенсі, що до неї можуть долучитись усі країни-учасниці ООН.

ефективними засобами верифікації та інспектування; (б) договорі про заборону ядерної зброї, що визначав би головні заборони та зобов'язання для всіх держав-учасниць, а також політичні цілі повної ліквідації ядерної зброї, але не містив би положень стосовно наявних ядерних арсеналів та їх ліквідації чи верифікації, і не вимагав би універсальності від самого початку; (в) рамковій (чи “парасольковій”) угоді, яка б запровадила ключові заборони та забезпечила наступне обговорення протоколів і цілей з вироблення заходів з ліквідації ядерної зброї; (г) поступовому підході з розробки паралельних правових і неправових заходів на базі чинних угод і домовленостей про ядерне роззброєння, нерозповсюдження та безпеку, а також заходів зміцнення довіри, що після досягнення “точки мінімізації” призведуть до всеохопної конвенції про ядерну зброю⁸.

Обговорення в *OEWG* досяжності та ефективності різних підходів виявило чіткий поділ держав-учасниць з приводу бажаних шляхів до багатостороннього ядерного роззброєння. Цей поділ загалом відповідає статусу держав згідно з ДНЯЗ та їх членству в інших договірних режимах і військових союзах⁹.

Більшість держав, що не володіють ядерною зброєю (неядерні держави), висловили в *OEWG* підтримку ДЗЯЗ. На сесії у травні 2016р. 10 з них подали спільний робочий документ, офіційно запропонувавши Конференції 2017р. започаткувати обговорення ДЗЯЗ (підхід б)¹⁰. Проти цієї пропозиції виступили, зокрема, багато неядерних держав-членів НАТО, які, так само як Австралія, Японія і Південна Корея, мають договори про безпеку зі США, що передбачають розширене ядерне стримування. Ці держави, що перебувають, так би мовити, під ядерною парасолькою, виступили за поступовий підхід (підхід г) на основі ефективних правових і практичних заходів як “будівельних блоків” з метою підтримки руху до ядерного роззброєння без чіткого графіка¹¹.

Попри ці та інші суттєві розбіжності, на заключній сесії у серпні 2016р. *OEWG* спромоглася схвалити шляхом ряду процедурних маневрів прикінцеву доповідь. У ній рекомендується ГА ООН скликати у 2017р. конференцію

⁸ United Nations, General Assembly, Report of the open-ended working group taking forward multilateral nuclear disarmament negotiations, A/71/371, 1 Sep. 2016. “Точка мінімізації” означає ситуацію, коли ядерна зброя суттєво скорочена з нинішньої до мінімальної кількості, після чого наступним кроком має бути ліквідація всієї ядерної зброї.

⁹ Nielsen, J., ‘2016 open ended working group: Towards 2017 nuclear weapon ban negotiations?’, Arms Control Wonk, 13 Sep. 2016.

¹⁰ United Nations, General Assembly, Open-ended working group taking forward multilateral nuclear disarmament negotiations, ‘Addressing nuclear disarmament: Recommendations from the perspective of nuclear-weapon-free zones’, Working paper submitted by Argentina, Brazil, Costa Rica, Ecuador, Guatemala, Indonesia, Malaysia, Mexico, Philippines and Zambia, A/AC.286/ WP.34/Rev.1, 11 May 2016.

¹¹ United Nations, General Assembly, Open-ended working group taking forward multilateral nuclear disarmament negotiations, ‘A progressive approach to a world free of nuclear weapons: Revisiting the building blocks paradigm’, Working paper submitted by Australia, Belgium, Bulgaria, Canada, Estonia, Finland, Germany, Hungary, Italy, Japan, Latvia, Lithuania, Netherlands, Poland, Portugal, Romania, Slovakia and Spain, A/AC.286/WP.9, 24 Feb. 2016.

для започаткування обговорення юридично зобов'язуючого документа із заборони та ліквідації ядерної зброї¹².

Схвалення ГА ООН резолюції про заборону ядерної зброї

Сесія Першого комітету ГА ООН у 2016р. схвалила проект резолюції про початок обговорення у 2017р. “правового інструмента заборони ядерної зброї, що призвів би до її повної ліквідації”¹³. Серед держав, що голосували проти цього проекту резолюції, були Велика Британія, США і Франція, які виступили зі спільним поясненням свого голосування, в якому вони заявили, що запропонована резолюцією заборона ядерної зброї “жодним чином не може бути прийнятною основою для переговорів”. Вони заявили також, що консенсусний, “покроковий підхід є єдиним шляхом поєднання необхідності роззброєння та підтримки глобальної безпеки”¹⁴.

23 грудня 2016р. ГА ООН 113 голосами “за” (35 – “проти” та 13 – утрималися від голосування) схвалила проект Першого комітету як Резолюцію 71/258¹⁵. З дев'яти держав, які володіють чи вважається, що володіють ядерною зброєю (ядерні держави), лише Північна Корея голосувала “за”; Китай, Індія і Пакистан утрималися від голосування, а Велика Британія, Ізраїль, Росія, США і Франція голосували “проти”¹⁶. Серед інших держав проти Резолюції проголосували всі держави-учасниці НАТО, за винятком Нідерландів, які утрималися від голосування, а також Австралія, Японія і Південна Корея, які отримали від США зобов'язання з розширеного ядерного стримування.

Відкриття для підписання

20 вересня 2017р. у штаб-квартирі ООН у Нью-Йорку ДЗЯЗ був відкритий для підписання. Понад 50 глав держав, урядів і міністрів закордонних справ взяли участь у церемонії підписання за лаштунками щорічного відкриття ГА ООН¹⁷.

ДЗЯЗ набуде чинності через 90 днів після отримання 50-ої ратифікаційної грамоти. Це не пов'язане з ратифікацією будь-якою конкретною державою чи групою держав. Під час обговорення Договору багато держав

¹² United Nations, General Assembly, Report of the open-ended working group taking forward multilateral nuclear disarmament negotiations, A/71/371, 1 Sep. 2016, para.67.

¹³ United Nations, General Assembly, First Committee, Resolution on ‘Taking forward multilateral nuclear disarmament negotiations’, A/C.1/71/L.41, 14 Oct. 2016, para.8.

¹⁴ France, United Kingdom and United States, ‘Explanation of vote’, delivered by France, 27 Oct. 2016.

¹⁵ UN General Assembly Resolution 71/258, ‘Taking forward multilateral nuclear disarmament negotiations’, adopted 23 Dec. 2016, A/RES/71/258, 11 Jan. 2017.

¹⁶ International Campaign to Abolish Nuclear Weapons, ‘Voting on UN resolution for nuclear ban treaty’, 23 Dec. 2016.

¹⁷ International Campaign to Abolish Nuclear Weapons, ‘UN nuclear weapon ban treaty opens for signature’, 20 Sep. 2017.

зазначали, що ДЗЯЗ мусить мати прості вимоги набуття чинності, аби уникнути тривалого процедурного глухого кута, який заблокував набуття чинності ДВЗЯВ (підрозділ III).

Різні погляди на договір

Відкриття ДЗЯЗ для підписання виявило давні протиріччя та розбіжності навколо заборони ядерної зброї¹⁸. Ряд держав підкреслили необхідність подолання розбіжностей між ядерними (де-юре та де-факто) та неядерними державами. Так, Нідерланди, єдина країна НАТО, що взяла участь в обговоренні, заявили, що хоча вони, у принципі, підтримують юридично обов'язкову заборону, але для збереження змістовності Договір має бути всеохопним, верифікабельним і зрештою мати підтримку ядерних держав¹⁹.

Аргументи на користь ДЗЯЗ

Ініціатори ДЗЯЗ наводять щонайменше чотири загальні аргументи на підтримку юридично обов'язкової заборони ядерної зброї, які стосуються переважно нормативних і правових наслідків.

По-перше, багато прихильників кажуть, що поставити ядерну зброю поза законом – це насамперед моральний і гуманітарний імператив²⁰. Як виявилося під час конференцій про гуманітарні наслідки застосування ядерної зброї, аргументація її заборони є очевидною: ця зброя за своєю природою є негуманною і невибірковою; вона є вкрай небезпечною через виняткову руйнівну силу. Відповідно, у преамбулі ДЗЯЗ визнано “етичні імперативи ядерного роззброєння та гостру потребу побудови і збереження світу, вільного від ядерної зброї, що є глобальним суспільним благом найвищого порядку”²¹.

По-друге, підтримка ДЗЯЗ відбиває зростаюче розчарування багатьох неядерних держав відсутністю прогресу багатостороннього ядерного роззброєння в рамках ДНЯЗ²². Ядерні держави дедалі більше піддаються критиці за їх очевидне небажання серйозно ставитися до зобов'язання згідно зі Статтею VI ДНЯЗ: “у дусі доброї волі вести переговори про ефективні заходи з припинення в найближчому майбутньому гонки ядерних озброєнь і з ядерного роззброєння”²³. Особливо розчарувало те, що ядерні держави не зробили багатьох кроків до ядерного роззброєння, погоджених на Оглядових

¹⁸ Borrie, J. et al., *A Prohibition on Nuclear Weapons: A Guide to the Issues* (United Nations Institute for Disarmament Research (UNIDIR) and International Law and Policy Institute: Geneva and Oslo, Feb. 2016).

¹⁹ United Nations Conference to negotiate a legally binding instrument to prohibit nuclear weapons, leading towards their total elimination, Statement by the Netherlands, Agenda item 8(b), 28 Mar. 2017.

²⁰ Fihn, B., ‘The logic of banning nuclear weapons’, *Survival*, vol.59, no.1 (Feb./Mar. 2017), pp.43-50; Sauer, T. and Pretorius, J., ‘Nuclear weapons and the humanitarian approach’, *Global Change, Peace and Security*, vol.26, no.3 (Sep. 2014), pp.233-250.

²¹ Treaty on the Prohibition of Nuclear Weapons (посилання 1).

²² Nielsen, J. and Ingram, P., ‘Opportunities for effective strategic dialogue: Bridging the nuclear deterrence and disarmament constituencies’, *British-American Security Information Council (BASIC)*, 1 Jan. 2017.

²³ Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons (посилання 3).

конференціях ДНЯЗ 2000р. і 2010р.²⁴ Це, своєю чергою, спонукало багато неядерних держав підтримати початок обговорення ДЗЯЗ в ООН, але за рамками ДНЯЗ²⁵.

По-третє, прихильники ДЗЯЗ кажуть, що він є правовим імперативом, покликаним заповнити прогалину в міжнародному праві²⁶. Вони зазначають, що біологічна та хімічна зброя – дві інші категорії зброї масового ураження – прямо заборонені, оскільки їх застосування суперечить вимогам міжнародного гуманітарного права. І хоча ядерна зброя може мати значно більші руйнівні гуманітарні наслідки, в міжнародному праві немає загальної та універсальної заборони на володіння нею чи її застосування. На погляд багатьох ентузіастів ДЗЯЗ, зброя, що завдає неприйнятної шкоди цивільним, не може залишатися законною чи вважатися легітимним засобом ведення війни.

Нарешті, багато прихильників ДЗЯЗ зазначають, що він сприятиме нормативному переходу в політичному дискурсі з питань ядерної зброї від набридлих заяв про уявну користь для безпеки ядерного стримування до розгляду альтернативних політико-дипломатичних стратегій, що ґрунтуються на гуманітарних і моральних імперативах²⁷. Чинний режим ДНЯЗ не може однозначно делегітимізувати ядерну зброю і практику ядерного стримування, бо він розрізняє ядерні та неядерні держави. Забороняючи володіння ядерною зброєю і погрозу її застосуванням, ДЗЯЗ враховує спротив більшості країн світу політиці і практиці безпеки, що ґрунтується на ядерному стримуванні²⁸.

Аргументи проти ДЗЯЗ

Опоненти ДЗЯЗ стверджують, що заборона ядерної зброї не потрібна, не реальна та потенційно шкідлива для багатосторонніх заходів ядерного роззброєння.

По-перше, ряд держав, що виступають проти ДЗЯЗ, зокрема Канада та Нідерланди, прямо заперечили твердження, що відсутність закону чи юридичної норми, які забороняють володіння ядерною зброєю, є правовою прогалиною²⁹. Вони зазначають, що в рекомендаційному висновку Міжнародного суду від 1996р. визначені чіткі межі обставин, за яких застосування ядерної зброї є припустимим, отже за нинішнім звичаєвим міжнародним

²⁴ 2000 NPT Review Conference, Final Document, NPT/CONF.2000/28 (Vol.I), section 15, 24 Apr. 2000, pp.14-15; 2010 NPT Review Conference, Final Document (посилання 3), pp.19-29.

²⁵ Cronberg, T., 'After 72 years, nuclear weapons have been prohibited', Commentary, SIPRI, 21 July 2017.

²⁶ Nystuen, G. and Egeland, K., 'A "legal gap"? Nuclear weapons under international law', Arms Control Today, vol.46, no.3 (Mar. 2016).

²⁷ Meyer, P., 'The mirage of nuclear deterrence', The NPT and the Prohibition Negotiation: Scope for Bridge-building (UNIDIR: Geneva, May 2017), pp.3-10.

²⁸ Mian, Z., 'After the nuclear weapons ban treaty: A new disarmament politics', Bulletin of the Atomic Scientists, 7 July 2017.

²⁹ United Nations, General Assembly, Open-ended Working Group on taking forward multi-lateral nuclear disarmament negotiations, 'Reflections on the "Legal Gap for the elimination and prohibition of nuclear weapons"', Submitted by Canada, A/AC.286/WP.20, 12 Apr. 2016.

правом володіння такою зброєю та її застосування не є незаконними. На погляд цих держав, ДНЯЗ залишається необхідною і достатньою правовою базою для руху до роззброєння.

По-друге, багато противників ДЗЯЗ підкреслювали, що він є нереальним і недоцільним для ядерного роззброєння, оскільки заборона ядерної зброї може мати негативні наслідки для міжнародної безпеки. Ядерні держави та багато держав, що перебувають під американською “ядерною парасолькою”, нарікали, що заборона ядерної зброї не враховує стан міжнародної безпеки, нинішню геополітичну ситуацію і роль ядерної зброї у наявних доктринах безпеки. США попередили, що спроби делегітимізувати ядерну зброю підірвуть тривалу стратегічну стабільність, на якій ґрунтуються структури глобальної і регіональних систем безпеки. Зокрема, Договір може бути – і “визначається захисниками заборони” – засобом “усунення основи ядерного стримування США”, від якого залежить багато американських союзників і партнерів³⁰. У цьому зв’язку деякі спостерігачі стверджували, що свідомо чи ні, ДЗЯЗ зумовить розкол у таборі демократичних держав і може послабити стримування недемократичних урядів, які будуть менш обмеженими громадською думкою і нормами, визначеними в Договорі. Це, своєю чергою, зробить фактичне ядерне роззброєння менш реальним³¹.

По-третє, опоненти висловлювали стурбованість тим, що ДЗЯЗ може внести плутанину в імплементацію ДНЯЗ та ускладнити виконання визначених ним зобов’язань ядерного роззброєння. Окремі держави зазначали, що ДЗЯЗ передбачає механізм паралельного всеохопного огляду, мандат якого принаймні частково перетинається з мандатом ДНЯЗ. Це може, своєю чергою, призвести до розпорошення зусиль з роззброєння³². Лунала також стурбованість тим, що ДЗЯЗ може відвернути увагу міжнародних форумів від важливих практичних кроків, пов’язаних зі зменшенням ризиків і загроз від ядерної зброї³³.

Нарешті, деякі спостерігачі попереджали, що ДЗЯЗ може ускладнити наявні виклики для нерозповсюдження. Зокрема, створення альтернативної договірної структури, що регламентує ядерну зброю, може призвести до “форум-шопінгу”, коли держава може сподіватися на пом’якшення міжнародного осуду за невиконання нею суворих вимог верифікації згідно з чинним ДНЯЗ через участь у новому, менш вимогливому ДЗЯЗ³⁴. Крім того, критики зазначали, що внесення до Статті 18 ДЗЯЗ тримісячної процедури виходу з нього створює ризик того, що держава з таємною програмою ядерної зброї може використовувати Договір і наданий ним захист, доки вона не наважиться – майже без попередження – на ядерний “прорив”³⁵.

³⁰ US Mission to NATO (посилання 20).

³¹ Harries, M., ‘The real problem with a nuclear ban treaty’, Nuclear Policy Program, Carnegie Endowment for International Peace, 15 Mar. 2017.

³² Permanent Representation of the Netherlands to the United Nations in New York (посилання 28).

³³ Sagan, S. and Valentino, B.A., ‘The nuclear weapons ban treaty: Opportunities lost’, Bulletin of the Atomic Scientists, 16 July 2017.

³⁴ Mount, A. and Nephew, R., ‘A nuclear weapons ban should first do no harm to the NPT’, Bulletin of the Atomic Scientists, 7 Mar. 2017.

³⁵ Wolfsthal (посилання 27).

Наступні кроки

Хоча схвалення та відкриття для підписання ДЗЯЗ стало важливим досягненням, Договір сам по собі створює лише загальну нормативно-правову основу ядерного роззброєння. Для подолання нинішнього поділу на “ядерні” та “неядерні” держави, ДЗЯЗ необхідно нарешті доповнити контрольованим і дієздатним режимом ядерного роззброєння. Розробка прототипу режиму роззброєння має вирішити питання, не розглянуті під час обговорення Договору, зокрема: які види діяльності, матеріали та об’єкти, що потрібні для розробки та виробництва ядерної зброї, треба заборонити, та як керувати та контролювати ядерну діяльність у військових і мирних цілях³⁶.

Хоча Договір передбачає приєднання до нього ядерних держав і дозволяє доручити “компетентному міжнародному органу” перевірку необоротності роззброєння таких держав, цей орган у Договорі не визначений. Як наслідок, є потреба визначити національні та міжнародні протоколи прозорості та верифікації, необхідні для держав, що роззброюються, а також міжнародний орган чи органи, що відповідатимуть за дотримання такого режиму³⁷.

В осяжному майбутньому ДЗЯЗ навряд чи якимось чином вплине на ядерні арсенали і плани модернізації дев’яти ядерних держав³⁸. Жодна з них не брала участі в обговоренні Договору та не виявила бажання приєднатися до нього. На цьому фоні критики ДЗЯЗ, імовірно, будуть і надалі заперечувати той факт, що багато ентузіастів Договору бачать його головну довгострокову заслугу в тому, що він сприятиме делегітимізації та осуду ядерної зброї для майбутніх поколінь і тим самим допоможе досягненню кінцевої мети ядерного роззброєння.

³⁶ Perkovich, G., ‘The nuclear ban treaty: What would follow?’, Nuclear Policy Program, Carnegie Endowment for International Peace, 31 May 2017.

³⁷ Perkovich (посилання 48); Arms Control Association, ‘The Treaty on the Prohibition of Nuclear Weapons at a glance’, Fact sheet, July 2017.

³⁸ Про розміри і склад запасів ядерних боєголовок дев’яти ядерних держав див. у підрозділах I-IX розділу 6 цього видання.

II. Американсько-російський контроль над ядерною зброєю

ШЕННОН Н.КАЙЛ

У 2017р. перспективи прогресу американсько-російського контролю над ядерною зброєю і роззброєння продовжували танути. Роль контролю над озброєннями як однієї із засад стратегічних відносин Росії і США після холодної війни зазнає дедалі більшого тиску з подальшим погіршенням політичних відносин між двома країнами. Ситуацію ускладнювало намагання нової Адміністрації США обумовити подальше обговорення контролю над озброєннями та роззброєння ефективною перевіркою виконання чинних угод.

Виконання Нового СНО

Росія і США продовжували виконання двостороннього Договору 2010р. про подальше скорочення та обмеження стратегічних наступальних озброєнь (Нового СНО)¹. У Договорі дві сторони домовились обмежити кількість розгорнутих стратегічних ядерних боєголовок до 1 550 одиниць та обмежити кількість розгорнутих пускових установок стратегічних ракет і стратегічних бомбардувальників, здатних нести ядерну зброю, до 700 одиниць кожна². Піврічні дані, зібрані згідно з Договором у вересні 2017р., засвідчили, що і російські, і американські запаси були в межах більшості остаточних договірних лімітів (таблиця 7.1)³.

Новий СНО передбачає такі заходи прозорості та верифікації, як обмін даними щопівроку, повідомлення і до 18 інспекцій об'єктів щороку – це сприяло зміцненню довіри між сторонами в питаннях розміру і складу стратегічних ядерних сил⁴. На 13-й сесії Двосторонньої консультативної комісії (*Bilateral Consultative Commission*) Договору, що відбулась у Женеві 29 березня - 11 квітня 2017р., обговорені практичні питання, пов'язані з його виконанням⁵.

Результатом повного виконання до лютого 2018р. Нового СНО буде помірне скорочення розгорнутих стратегічних ядерних сил Росії і США. Однак це стосується лише відносно невеликої частини їх загальних запасів ядерної зброї. Новий СНО не обмежує запаси дієздатних не розгорнутих стратегічних ядерних боєголовок двох країн, а також знятих з озброєння

¹ Стислий опис та окремі подробиці Нового СНО див. у підрозділ III додатка А цього видання.

² Через правила підрахунку за Новим СНО ці показники не відбивають фактичної наявності стратегічних боєголовок і пускових установок насамперед тому, що бомбардувальники рахуються як носії лише одного боєприпасу кожен, хоча вони можуть нести набагато більше крилатих ракет повітряного базування. Див. нижче, а також підрозділи I і II розділ 6 цього видання.

³ US Department of State, Bureau of Arms Control, Verification and Compliance, 'New START Treaty aggregate numbers of strategic offensive arms', Fact sheet, 18 Jan. 2018.

⁴ Детальний огляд інспекцій див.: US Department of State, 'New START treaty inspection activities', [n.d.].

⁵ US Department of State, Office of the Spokesperson, 'Thirteenth session of the bilateral consultative commission under the New START Treaty', Media note, 12 Apr. 2017.

Таблиця 7.1. Загальна кількість стратегічних наступальних озброєнь Росії і США згідно з Новим СНО, станом на 5 лютого 2011р. і 1 вересня 2017р.

Категорія даних	Обмеження за Договором ^a	Росія		США	
		лютий 2011	вересень 2017	лютий 2011	вересень 2017
Розгорнуті МБР, БРПЧ і стратегічні бомбардувальники	700	521	501	882	660
Боеголовки на розгорнутих МБР, БРПЧ і стратегічних бомбардувальниках ^b	1 550	1 537	1 561	1 800	1 393
Розгорнуті та не розгорнуті пускові установки МБР, БРПЧ і стратегічні бомбардувальники	800	865	790	1 124	800

^a Планується досягти до 5 лютого 2018р.

^b Кожен важкий бомбардувальник, озброєний крилатими ракетами чи авіабомбами, рахується як одна боеголовка, хоча літак може нести значно більший вантаж зброї.

Джерело: US Department of State, Bureau of Arms Control, Verification and Compliance, 'New START Treaty aggregate numbers of strategic offensive arms', Fact sheets, 1 June 2011 and 18 Jan. 2018.

боеголовок, що очікують на демонтаж, які становлять значну частину їх сумарних запасів боеголовок. Не обмежує він і запаси нестратегічної (тактичної) ядерної зброї, до якої в Росії належить майже чверть загальної кількості ядерних боеголовок. Станом на січень 2018р., Росія, за оцінками, мала загалом близько 6 600 ядерних боеголовок, а США – близько 6 800⁶.

Термін чинності Нового СНО спливає в лютому 2021р., але він передбачає подовження ще на п'ять років за домовленістю сторін. На фоні зростаючого песимізму стосовно майбутнього американо-російського контролю над озброєннями, рік завершився без чітких ознак готовності сторін домовлятися про подовження Договору⁷. Багато американських діячів висловлювали небажання подовжувати Договір з Росією на фоні звинувачень її у порушенні ключового все ще чинного Договору часів холодної війни, що обмежує ракети середньої і меншої дальності⁸.

Спори навколо Договору про РСМД

У 2017р. напруженість між Росією і США продовжувала зростати через американські звинувачення Росії в порушенні Договору 1987р. про ліквідацію ракет середньої дальності і меншої дальності (Договір про РСМД)⁹.

⁶ Про розміри і склад запасів ядерних боеголовок Росії і США див. у підрозділах I і II розділу 6 цього видання.

⁷ Stewart, P., 'Despite tensions, US sees value in New START treaty with Russia', Reuters, 23 Sep. 2017; Kozin, V., 'Nuclear disarmament is unthinkable until trust is restored between Russia and the US', OrientalReview.org, 26 Oct. 2017.

⁸ Brooks, L., 'After the end of bilateral nuclear arms control', Center for Strategic and International Studies, CSIS Next Generation Nuclear Network, 3 Nov. 2017.

⁹ Сторонами Договору про РСМД є США та чотири держави- правонаступниці Радянського Союзу: Білорусь, Казахстан, Росія та Україна. Стислий опис та окремі подробиці Договору про РСМД див. у підрозділі III додатка А цього видання.

Згідно з Договором, Радянський Союз і США домовилися не мати, не виробляти та не випробовувати балістичні ракети чи крилаті ракети наземного базування (КРНБ) дальністю від 500 до 5 500 км і не мати та не виробляти пускові установки для таких ракет. У 2014р. США заявили, що Росія здійснює польотні випробування нової КРНБ на дальність, заборонену Договором. Росія заперечила американські звинувачення як безпідставні та нарікала, що США не надали жодних доказів чи конкретних фактів гаданих російських порушень¹⁰.

Своєю чергою, у недотриманні Договору про РСМД Росія звинуватила США. Зокрема, лунали звинувачення, що США: розгортають у Європі протиракети, пускові установки, які можна використовувати для пуску заборонених КРНБ; використовують мішені для протиракетних випробувань з характеристиками, аналогічними забороненим ракетам проміжної дальності; виробляють ударні безпілотні літальні апарати (БЛА, безпілотники, *UAVs*, *drones*), що підпадають під визначення КРНБ у Договорі¹¹. США заперечили звинувачення Росії як спробу відволікти увагу від порушення нею Договору. Згідно із заявами Державного департаменту США, з 2014р. США неодноразово контактували з російськими посадовцями на різних заходах і намагалися пояснити, чому американські системи та дії, що викликають її стурбованість, відповідають Договору про РСМД¹².

Нова публічна інформація про можливе порушення Росією Договору

Суперечка навколо Договору про РСМД у 2017р. дедалі більше ставала відомою громадськості після рішення США надати більше інформації з розвідувальних джерел про відповідну російську ракетну систему. Під час слухань у Конгресі США у березні 2017р. заступник голови Комітету начальників штабів США генерал П.Селва (*Paul Selva*) підтвердив повідомлення ЗМІ про те, що, на думку США, Росія започаткувала розгортання нової ракети, “всупереч духу й цілям” Договору про РСМД¹³. П.Селва повідомив, що Росія “навмисно розгорнула” ракету у військах “з метою загрожувати НАТО [Організації Північноатлантичного Договору] та об’єктам у зоні його відповідальності”.

У листопаді 2017р. представник Ради національної безпеки США К.Форд (*Christopher Ford*) публічно назвав російську ракетну систему, на яку звернули увагу США – *Новатор 9М729* (за позначенням НАТО – *SSC-8*)¹⁴.

¹⁰ Russian Ministry of Foreign Affairs, ‘Comments by the Russian Ministry of Foreign Affairs on the report of the US Department of State on Adherence to and Compliance with Arms Control, Nonproliferation, and Disarmament Agreements and Commitments’, 1 Aug. 2014.

¹¹ Russian Ministry of Foreign Affairs (посилання 10).

¹² US State Department, Bureau of Arms Control, Verification and Compliance, ‘Refuting Russian allegations of US noncompliance with the INF Treaty’, Fact sheet, 8 Dec. 2017.

¹³ US House of Representatives, Armed Services Committee, ‘Transcript of hearing on military assessment of nuclear deterrence requirements’, 8 Mar. 2017, p.10; Gordon, M.R., ‘Russia deploys missile, violating treaty and challenging Trump’, *New York Times*, 14 Feb. 2017.

¹⁴ Majumdar, D., ‘Novator 9M729: The Russian missile that broke INF Treaty’s back?’, *National Interest*, 7 Dec. 2017.

Про існування ракети деякий час уже було відомо, але її технічні характеристики і зв'язок з існуючими ракетними системами залишалися предметом здогадок. Поширювалася думка, що вона є наземним варіантом крилатої ракети морського базування *3М14 Калибр*¹⁵. Не ясно, однак, чи можна встановити нову ракету на пускову установку ракети *9М728 Искандер-М*, яка не порушує Договір про РСМД, що ускладнило б ідентифікацію цих ракет американською супутниковою розвідкою¹⁶.

США не оприлюднювали доказів, на підставі яких вони вирішили, що *Новатор 9М729* порушує Договір про РСМД. В останній річній доповіді Державного департаменту США про дотримання вимог контролю над озброєннями, виданому у квітні 2017р., пояснено, якого роду інформацію США надали Росії на підтримку тверджень про її порушення, але змісту цієї інформації не наведено¹⁷. Деякі аналітики припускали, що ракету могли не випробувати на заборонену Договором дальність з мобільної наземної пускової установки, а докази порушення опосередковано ґрунтувалися на технічній оцінці США її можливої дальності¹⁸. Згідно з доповіддю Державного департаменту за 2017р., США надали Росії інформацію, яка підтверджувала, що “КРНБ-порушник може мати дальність від 500 до 5 500 км”¹⁹.

Збереження глухого кута в дотриманні Договору про РСМД

8 грудня 2017р., на 30-ту річницю підписання Договору про РСМД, Державний департамент США оприлюднив нову американську стратегію розв'язання суперечки навколо Договору. Вона передбачала застосування економічних і військових заходів, які б “спонукали Російську Федерацію повернутися до дотримання вимог” і передбачали розгляд можливих варіантів нових американських “без'ядерних ракетних систем наземного базування проміжної дальності”. У заяві зазначалося, що США готові зупинити такі дослідження та розробки, якщо Росія повернеться до “повного та доступного для перевірки виконання своїх зобов'язань згідно з Договором про РСМД”²⁰. Місяцем раніше Конгрес США схвалив фінансування робіт з розробки американської системи КРНБ з дальністю, забороненою Договором²¹.

¹⁵ Podvig, P., ‘The INF Treaty culprit identified: Now what?’, Russian Strategic Nuclear Forces, 5 Dec. 2017.

¹⁶ Gibbons-Neff, T., ‘This is the ground-launched cruise missile that Russia has reportedly just deployed’, *Washington Post*, 15 Feb. 2017.

¹⁷ US Department of State, *Adherence to and Compliance with Arms Control, Nonproliferation, and Disarmament Agreements and Commitments* (Department of State: Washington, DC, Apr. 2017), p.14.

¹⁸ Podvig (посилання 15). Згідно з Договором про РСМД, для порушення Договору крилату ракету не обов'язково випробувати у польоті на заборонену дальність; достатньо, щоб ракета могла мати таку дальність.

¹⁹ US Department of State (посилання 17), pp.13-14.

²⁰ US Department of State, ‘Trump administration INF Treaty integrated strategy’, Press statement, 8 Dec. 2017. Дослідження та розробка КРНБ проміжної дальності не заборонені Договором про РСМД, однак виробництво та випробувальні пуски такої ракети є порушенням Договору.

²¹ Reif, K., ‘Hill wants development of banned missile’, *Arms Control Today*, vol.47, no.10 (Dec. 2017), p.5; National Defense Authorization Act for Fiscal Year 2018, US Public Law no.115-91, signed into law 12 Dec. 2017.

У відповідь на американську заяву заступник Міністра закордонних справ Росії С.Рябков заперечив порушення російською ракетною системою Договору про РСМД, стверджуючи, що вона має значно меншу дальність, ніж заявляють США²². У заяві МЗС Росії США обвинувачуються у “висуванні Росії необґрунтованих претензій в порушенні нею Договору”. В заяві додається, що “спроби розмовляти з нами мовою ультиматумів або чинити військовий і політичний тиск на Росію шляхом санкцій ... є неприйнятними”²³.

12-14 грудня 2017р. делегації п’яти держав-сторін Договору про РСМД – Білорусі, Казахстану, Росії, України і США – зустрілися в Женеві в рамках договірного механізму розв’язання суперечок – Спеціальної верифікаційної комісії (*Special Verification Commission*)²⁴. Делегації висловили спільну думку, що Договір про РСМД продовжує відігравати важливу роль у наявній системі міжнародної безпеки, ядерного роззброєння й нерозповсюдження та має бути збережений і зміцнений. Однак про досягнення прогресу у проясненні взаємних звинувачень Росії і США в невиконанні Договору про РСМД не повідомлялося.

Після зустрічі союзники США по НАТО висловили солідарність з намаганнями США забезпечити дотримання Росією Договору про РСМД. Північноатлантична рада – керівний політичний орган НАТО – відзначила в заяві, що “Союзники виявили російську ракетну систему, яка викликає серйозне занепокоєння”. Рада закликала Росію “змістовно і прозоро розглянути це занепокоєння та активно вступити в технічний діалог зі Сполученими Штатами”²⁵.

Майбутнє Договору про РСМД

Рік завершився зростаючим занепокоєнням можливістю зриву Договору через суперечку між Росією і США в умовах, коли жодна сторона не демонструє сильного бажання зберегти його. Особливу стурбованість викликало те, що спроби Адміністрації США тиснути на Росію шляхом розробки нової системи доставки на базі крилатої ракети, яка не відповідає Договору про РСМД, з метою повернення Росії до “повного та доступного для перевірки дотримання Договору”, можуть виявитися контрпродуктивними. Замість сприяння вдосконаленню і збереженню Договору, це, на думку деяких експертів, може прискорити його руйнування та викликати нову американо-російську ракетну гонку²⁶. Інші попереджали, що союзники США

²² ‘Russia hits back at US charges of INF Treaty violations’, Radio Free Europe/Radio Liberty, 10 Dec. 2017.

²³ Russian Ministry of Foreign Affairs, ‘Comment by the Information and Press Department on the 30th anniversary of the INF Treaty’, 2380-08-12-2017, 8 Dec. 2017.

²⁴ Russian Ministry of Foreign Affairs, ‘Press release on the 31st session of the Special Verification Commission under the INF Treaty’, 2442-15-12-2017, 15 Dec. 2017. Завдання Комісії – бути форумом для “врегулювання питань, пов’язаних з дотриманням Договору” та “погоджувати заходи, що можуть знадобитися для покращення життєздатності та ефективності цього Договору”. Див.: INF Treaty (посилання 9), Article XIII.

²⁵ North Atlantic Council, ‘Statement by the North Atlantic Council on the Intermediate-Range Nuclear Forces (INF) Treaty’, Press Release (2017) 180, 15 Dec. 2017.

²⁶ Pifer, S., ‘The looming end of the INF Treaty’, Order from Chaos, Brookings Institution, 8 Dec. 2017.

в Європі можуть не погодитися з розгортанням на їх території нової ракети, і, як це було перед укладенням Договору про РСМД у 1980-х роках, такі плани можуть внести розкол усередині НАТО²⁷.

Крім того, збереження глухого кута у відносинах Росії і США через заяви про порушення Договору про РСМД загрожувало дестабілізацією інших угод, зокрема Нового СНО. Це й надалі розмивало б роль контролю над озброєннями у американо-російських стратегічних відносинах і підвищувало ймовірність того, що після завершення у 2021р. терміну дії Нового СНО вперше після холодної війни не буде ні чинного, ні обговорюваного договору, що регулював би баланс ядерних сил між двома сторонами.

²⁷ Krepon, M., 'Responding to the INF Treaty violation', Arms Control Wonk, 5 Mar. 2017.

III. Міжнародні санкції в рамках нерозповсюдження проти Північної Кореї

ШЕННОН Н.КАЙЛ

Давні спроби Північної Кореї з розробки ядерної зброї і її ракетних носіїв продовжують викликати потужний міжнародний осуд і вимоги до неї негайно припинити всю діяльність, пов'язану з цими програмами. У 2017р. Північна Корея здійснила шостий випробувальний ядерний вибух і 23 випробувальні пуски балістичних ракет, у т.ч. нових ракет великої дальності¹. Ці випробування спонукали РБ ООН, а також окремі держави запровадити додаткові фінансові санкції до ключових галузей північнокорейської економіки та посилити чинне ембарго на поставки озброєнь². Водночас зберігаються значні труднощі в запровадженні та виконанні санкцій, які й надалі можна обійти завдяки дедалі досконалішій організації контрабандної діяльності та шахрайських практик.

Санкції РБ ООН

Починаючи з 2006р. та до кінця грудня 2017р. РБ ООН ухвалила дев'ять резолюцій, якими до Північної Кореї запроваджуються санкції та інші обмежувальні заходи у відповідь на випробування нею ядерної зброї і балістичних ракет (таблиця 7.2). Усі дев'ять резолюцій ухвалені одностайно згідно з Главою VII Статуту ООН, вимагаючи від Північної Кореї повної, підконтрольної і незворотної відмови від ядерної зброї і програм її розробки в цілому, а також негайного припинення всієї пов'язаної з цим діяльності³. РБ ООН контролює виконання санкцій силами Комітету, створеного Резолюцією 1718 (2006р.), та Експертної групи, створеної Резолюцією 1874 (2009р.)⁴. Ця група регулярно звітує про статус санкцій та їх застосування.

У 2017р. РБ у відповідь на північнокорейські випробування ядерної зброї і балістичних ракет, здійснені впродовж року, ухвалила три нові резолюції про санкції. Резолюцію 2371 одностайно схвалена 5 серпня – після північнокорейських випробувальних пусків у липні двох балістичних ракет великої дальності. Резолюція заборонила обмежений попередніми резолюціями експорт з Північної Кореї деяких матеріалів, а саме: вугілля, заліза та залізної руди, свинцю і свинцевої руди, а також морепродуктів. Нею запроваджені нові санкції до юридичних і фізичних осіб з Північної Кореї, включно

¹ Див. підрозділ IX розділу 6 цього видання.

² Про ембарго на поставки озброєнь див. підрозділ II розділу 10 цього видання.

³ Для запровадження режимів санкцій за рішенням РБ ООН мають бути підстави згідно з Главою VII Статуту ООН ("Дії у зв'язку з загрозами миру, порушеннями миру та актами агресії"), хоча пряме посилання на цю главу не є обов'язковим. Див.: Charter of the United Nations, signed 26 June 1945, entered into force 24 Oct. 1945.

⁴ Текст резолюцій РБ ООН, згаданих у цьому підрозділі, див.: United Nations, 'Security Council resolutions', < <http://unscr.com/>>.

Таблиця 7.2. Перелік санкційних резолюцій РБ ООН у відповідь на північнокорейські ядерні та ракетні випробування

Дата	Резолюція	Головні положення
14 жовтня 2006р.	1718	Засудила ядерне випробування 9 жовтня 2006р.; закликала держави перевіряти вантажні перевезення до/з Північної Кореї у разі підозр у постачанні матеріалів для зброї масового ураження (ЗМУ); створила Комітет із санкцій для моніторингу й перегляду санкцій та інформування РБ
12 червня 2009р.	1874	Засудила ядерне випробування 25 травня 2009р.; запровадила заборону на весь експорт озброєнь з Північної Кореї і більшість імпорту, за винятком стрілецької зброї; заборонила фінансові операції, технічне навчання та допомогу в отриманні, виробництві, обслуговуванні та використанні ЗМУ та ракетних систем; утворила групу у складі семи експертів для допомоги Комітету із санкцій, створеному Резолюцією 1718
22 січня 2013р.	2087	Засудила пуск ракети великої дальності 12 грудня 2012р.; розширила ухвалений раніше РБ список осіб, що підлягають санкціям
7 березня 2013р.	2094	Засудила ядерне випробування 12 лютого 2013р.; розширила перелік забороненої техніки та технологій, поширила санкції на нових юридичних і фізичних осіб; дозволила державам перевіряти всі вантажоперевезення через їх територію до/з Північної Кореї
2 березня 2016р.	2270	Засудила ядерне випробування 6 січня 2016р.; заборонила експорт північнокорейського вугілля та заліза, крім “життєво важливих” операцій; заборонила експорт північнокорейських золота, титану та рідкоземельних металів
30 листопада 2016р.	2321	Засудила ядерне випробування 9 вересня 2016р.; заборонила експорт північнокорейських кольорових металів (міді, нікелю, срібла та цинку); запровадила обмеження на експорт північнокорейського вугілля; обмежила діяльність північнокорейських дипломатів і дипломатичних місій
5 серпня 2017р.	2371	Засудила випробувальні пуски балістичних ракет великої дальності 3 липня та 28 липня 2017р.; заборонила експорт північнокорейського свинцю, заліза та морепродуктів; запровадила нові обмеження на діяльність північнокорейського Банку зовнішньої торгівлі; заборонила нові спільні підприємства Північної Кореї із закордонними партнерами
11 вересня 2017р.	2375	Засудила ядерне випробування 3 вересня 2017р.; обмежила імпорт сирої нафти та нафтопродуктів до Північної Кореї; заборонила весь експорт північнокорейського текстилю; зажадала припинення діяльності спільних підприємств за участі північнокорейських підприємств; заборонила видачу північнокорейським громадянам нових дозволів на роботу в інших країнах
22 грудня 2017р.	2397	Засудила випробувальний пуск балістичної ракети великої дальності 28 листопада 2017р.; запровадила нові щорічні ліміти на імпорт нафтопродуктів до Північної Кореї; зажадала репатріації усіх північнокорейських громадян, що заробляли впродовж двох років гроші за кордоном; посилила заходи перехоплення північнокорейських суден

Джерело: United Nations, Security Council, Committee established pursuant to Resolution 1718 (2006), ‘Resolutions’.

з Банком зовнішньої торгівлі, а також заборона створення нових спільних підприємств Північної Кореї із закордонними партнерами⁵.

11 вересня 2017р. РБ ООН одностайно ухвалила Резолюцію 2375 у відповідь на шостий північнокорейський випробувальний ядерний вибух (імовірно, водневої бомби), здійснений 3 вересня⁶. Резолюція запровадила кілька заходів з посилення санкцій проти північнокорейської економіки. Зокрема, вона запровадила річний ліміт на імпорт до Північної Кореї нафтопродуктів (бензину, дизельного палива, важкого мазуту тощо) та заморозила на існуючому рівні імпорт сирової нафти. Резолюція також заборонила всі поставки до Північної Кореї природного газу та газового конденсату з метою запобігання отриманню нею заміни нафтопродуктам. Резолюція заборонила раніше не обмежений експорт з Північної Кореї всього текстилю, завдавши удару по найбільшій галузі економіки країни. Резолюція також закрила важливе джерело доходів, заборонивши країнам-членам ООН видавати громадянам Північної Кореї нові дозволи на роботу у своїх юрисдикціях⁷. Нарешті, Резолюція запровадила посилені заходи на морі, дозволивши країнам протидіяти північнокорейській контрабанді морем заборонених експортних товарів⁸.

28 листопада 2017р. Північна Корея здійснила випробувальний пуск нового типу балістичної ракети великої дальності. У відповідь РБ ООН 22 грудня одностайно ухвалила Резолюцію 2397, яка посилила санкції проти країни⁹. Резолюція на 75% зменшила річний ліміт постачання до Північної Кореї нафтопродуктів, встановлений Резолюцією 2375, до не більше 500 тис. барелів у 2018р.; обмежила імпорт сирової нафти у 2018р. на існуючому рівні (4 млн. барелів)¹⁰. Резолюція закликала країни-члени ООН повернути додому всіх громадян Північної Кореї, що заробляли впродовж двох років гроші в їх юрисдикціях, з деякими гуманітарними винятками. Нарешті, Резолюція посилила заходи контролю на морі з метою запобігання обходу санкцій, включно з новою вимогою до країн – затримувати та арештовувати судна, викриті в контрабанді заборонених товарів, зокрема нафти та вугілля.

Різні погляди на санкції

Обговорення резолюцій РБ ООН характеризувалися спорами між Китаєм і Росією, з одного боку, та США – з іншого, стосовно масштабу та жорсткості запропонованих санкцій. Під час обговорення Резолюції 2375 США пропонували вжити суворих заходів і закликали до “якнайжорсткіших” санкцій

⁵ UN Security Council Resolution 2371, 5 Aug. 2017.

⁶ UN Security Council Resolution 2375, 11 Sep. 2017. Див. також підрозділ XI розділу 6 цього видання.

⁷ За оцінкою Уряду США, близько 100 тис. північних корейців працювали за кордоном і щороку переказували північнокорейському Уряду понад \$500 млн. Див.: US Mission to the United Nations, ‘UN Security Council Resolution 2397 on North Korea’, Fact sheet, 22 Dec. 2017.

⁸ UN Security Council Resolution 2375 (посилання 6).

⁹ UN Security Council Resolution 2397, 22 Dec. 2017.

¹⁰ US Mission to the United Nations (посилання 7).

проти Північної Кореї¹¹. Китай і Росія постійно відхиляли заклики США запровадити суворі санкції проти північнокорейської економіки як неефективні та потенційно дестабілізуючі. Зокрема, за повідомленнями, китайські посадовці побоювалися, що нафтове ембарго та подібні заходи могли спричинити у Північній Кореї громадські заворушення, які могли перекинутися на територію Китаю¹². Це занепокоєння ґрунтувалося на повідомленнях, що надходили впродовж року, про постійне погіршення умов життя пересічних північнокорейців¹³. Зрештою США, з метою здобуття підтримки Китаю і Росії, відмовилися від кількох пропонованих кроків, у т.ч. від тотального нафтового ембарго¹⁴.

Китай і Росія підкреслювали, що посилення економічних і фінансових санкцій проти Північної Кореї має супроводжуватися серйозними дипломатичними зусиллями на підтримку перспектив комплексного політичного врегулювання¹⁵. Вони й надалі підтримували як проміжний крок запропоновану Китаєм угоду про “заморозку в обмін на заморозку” – тобто домогтися згоди Північної Кореї припинити всі випробування ядерної зброї та пуски ракет в обмін на зменшення військової присутності США на Корейському півострові і припинення всіх їх спільних навчань з Південною Кореєю¹⁶. Але посол США в ООН відхилив цю пропозицію, яка після шостого північнокорейського випробування ядерної зброї виглядала як “знущальна”¹⁷.

Проміжний звіт Експертної групи ООН

У вересні 2017р. Експертна група, створена Резолюцією 1874, видала проміжну доповідь з останніми висновками та рекомендаціями для РБ ООН¹⁸. Група повідомила, що Північна Корея домоглася значного технічного прогресу в реалізації ядерних і ракетних програм, “всупереч найповнішому в історії ООН цілеспрямованому режиму санкцій”. Розслідування виявило, що Північна Корея продовжувала порушувати фінансові санкції, застосовуючи ряд незаконних дій і шахрайство. Група також виявила, що Північна Корея продовжувала порушувати економічні санкції, експортуючи майже

¹¹ Smith, D., ‘North Korea “begging for war” says US, calling for strongest possible sanctions’, *The Guardian*, 4 Sep. 2017.

¹² Rahn, W., ‘Why China won’t help US against North Korea’, *Deutsche Welle*, 15 Sep. 2017.

¹³ McCurry, J., “‘Too many soldiers to feed’: North Koreans fear more sanctions as drought threatens famine”, *The Guardian*, 23 Aug. 2017.

¹⁴ Sengupta, S., ‘After US compromise, Security Council strengthens North Korea sanctions’, *New York Times*, 11 Sep. 2017.

¹⁵ Nichols, M., ‘UN Security Council unanimously steps up sanctions on North Korea’, *Reuters*, 11 Sep. 2017.

¹⁶ Nichols (посилання 15). Опис пропозиції “заморозки заради заморозки” див.: Russian Ministry of Foreign Affairs, ‘Joint statement by the Russian and Chinese foreign ministries on the Korean Peninsula’s problems’, Press Statement 1317-04-07-2017, 4 July 2017.

¹⁷ Haley, N., US Permanent Representative to the United Nations, ‘Remarks at an emergency UN Security Council briefing on North Korea’, US Mission to the United Nations, 4 Sep. 2017.

¹⁸ United Nations, Security Council, ‘Midterm report of the panel of experts established pursuant to Resolution 1874 (2009)’, 4 Aug. 2017, S/2017/742, 5 Sep. 2017.

всі заборонені резолюціями товари через обхідні канали і треті країни з метою уникнення санкційних обмежень. За даними Групи, такий стан справ показав, що “з розширенням режиму санкцій розширювався і масштаб їх порушень”¹⁹.

У доповіді Групи зазначено, що попри покращення національної звітності до РБ ООН про дотримання санкцій, “їх фактичне виконання є явно недостатнім для досягнення цілей денуклеаризації”²⁰. Стверджується, що це сталося, частково, через “брак відповідної національної нормативно-правової бази” в деяких країнах-членах ООН²¹. Практичним наслідком було те, що “слабке дотримання режиму санкцій, разом з [північнокорейськими] новими методами їх обходу, заважає досягненню цілей Резолюції – відмови [Північної Кореї] від усієї зброї масового ураження і припинення всіх пов’язаних з нею програм і діяльності”²².

Інші національні та міжнародні санкції

У 2017р. кілька країн і ЄС запровадили власні санкції проти Північної Кореї. У деяких випадках вони були ширшими за заходи, передбачені резолюціями РБ ООН.

20 вересня США президентським указом заблокували допуск до американської фінансової системи всіх іноземних компаній, організацій та осіб, які сприяли торгівлі з Північною Кореєю²³. Цей новий захід нібито мав протидіяти тактиці обходу санкцій і був спрямований, зокрема, проти китайських фінансових установ²⁴. Китай заперечив односторонні американські санкції, які виходили за межі санкцій РБ ООН, особливо екстериторіальні, що поширювалися на китайські юридичні та фізичні особи²⁵.

США і раніше запроваджували односторонні санкції проти Північної Кореї у відповідь на приписувані їй кібернапади, порушення прав людини, відмивання грошей та іншу діяльність²⁶. У серпні 2017р. Конгрес США схвалив неоднозначний Закон про протидію противникам Америки шляхом санкцій (*Countering America's Adversaries Through Sanctions Act*), що запровадив нові або розширені санкції проти Північної Кореї, а також Ірану та Росії²⁷. Серед

¹⁹ United Nations, S/2017/742 (посилання 18), р.4. Див. також: Abrahamian, A., ‘The art of sanctions: Can North Korea navigate expanded measures?’, 38 North, 21 Mar. 2016. Див. також підрозділ II розділу 10 цього видання.

²⁰ United Nations, S/2017/742 (посилання 18), р.5.

²¹ United Nations, S/2017/742 (посилання 18), para. 60.

²² United Nations, S/2017/742 (посилання 18), р.5.

²³ White House, Presidential Executive Order on imposing additional sanctions with respect to North Korea, 20 Sep. 2017.

²⁴ Reiss, M., ‘With new North Korea sanctions in place, all eyes are on China’, Lawfare, 22 Sep. 2017.

²⁵ Meyers, J., ‘China denounces US sanctions on North Korea trade’, *Los Angeles Times*, 20 Aug. 2017.

²⁶ Albert, E., ‘What to know about sanctions on North Korea’, Backgrounder, Council on Foreign Relations, 3 Jan. 2018.

²⁷ Countering America's Adversaries Through Sanctions Act, US Public Law 155-44, signed into law 2 Aug. 2017; Rampton, R. and Zengerle, P., ‘Trump signs Russia sanctions bill, Moscow calls it “trade war”’, Reuters, 2 Aug. 2017.

інших положень, цей Закон посилює американські обмеження на північно-кореїські вантажі та перевезення, а також використання примусової праці²⁸.

16 жовтня 2017р. Рада ЄС ухвалила нові обмежувальні заходи з метою доповнення та посилення заходів, передбачених Резолюцією РБ ООН 2375. Вони охоплювали: заборону всіх інвестицій ЄС у Північну Корею; заборону продажу Північній Кореї нафти та нафтопродуктів; зменшення суми дозволених особистих переказів до Північної Кореї; заборону подовження дозволів на роботу для північнокореїських громадян, які працюють у країнах-членах ЄС. ЄС також додав нових фізичних і юридичних осіб до санкційних списків на замороження активів та обмеження подорожей²⁹.

У листопаді-грудні 2017р. Уряд Японії схвалив заходи із заморожування активів нових фізичних і юридичних осіб, у т.ч. з Китаю і Росії, яких він викрив у допомозі Північній Кореї в обході санкцій РБ ООН³⁰.

Вплив санкцій

2017р. завершився міжнародними санкціями проти Північної Кореї безпрецедентних масштабів і жорсткості, але без ознак її готовності відмовитися від ядерної зброї чи припинити її розробку. Після ухвалення Резолюції РБ ООН 2397 Уряд Північної Кореї виступив із заявою, в якій засудив санкції як “акт війни”, “розв’язаної США та їх поплічниками”³¹. У заяві наголошувалося, що попри “заявлені “санкції”, Північна Корея “й надалі зміцнюватиме [своє] одностороннє ядерне стримування, спрямоване на кардинальне припинення ядерних погроз, шантажу та ворожих дій США”.

Заява спричинила спори серед західних аналітиків з приводу здатності санкцій ефективно змусити Північну Корею зупинити і зрештою відмовитися від ядерної і ракетної програм. Деякі аналітики стверджували, що неухильна реалізація дедалі суворіших фінансових та економічних санкцій зрештою змусить північнокореїське керівництво погодитися на денуклеаризацію з метою збереження існуючої політичної системи³². Інші експерти вважали, що самих лише санкцій буде недостатньо, аби змусити північнокореїське керівництво змінити стратегічне ставлення до ціни та переваг ядерної зброї³³. Зокрема, наявна торговельна статистика свідчить про те, що

²⁸ Countering America’s Adversaries Through Sanctions Act (посилання 27), sections 314-315, 321; Korean Central News Agency (KCNA), ‘US sanctions racket slammed’, Naenara, 2 Aug. 2017.

²⁹ Council of the European Union, ‘North Korea: EU adopts new sanctions’, Press Release 575/17, 16 Oct. 2017.

³⁰ Kyodo news agency, ‘Japan to ratchet up economic sanctions on North Korea’, *Japan Times*, 7 Nov. 2017; ‘Japan expands unilateral sanctions against North Korea’, BBC News, 15 Dec. 2017.

³¹ Korean Central News Agency (KCNA), ‘Statement by the DPRK Foreign Ministry spokesman’, 24 Dec. 2017.

³² Stanton, J., Lee, S. and Klinger, B., ‘Getting tough on North Korea: How to hit Pyongyang where it hurts’, *Foreign Affairs*, May/June 2017.

³³ Delury, J., ‘North Korea sanctions: Futile, counterproductive and dangerous’, CNN, 2 Dec. 2016; Alcaro, R. and Greco, E., ‘The challenge from North Korea: Fostering regional security and nonproliferation’, International Institutions and Global Governance Program, Council on Foreign Relations, 29 Nov. 2017.

санкції досі не спрацювали та навряд чи змусять Північну Корею відмовитися від програми ядерної зброї і пов'язаної з нею діяльності, – навіть за умов їх посилення³⁴. Як свідчать повідомлення про використання північнокорейських вантажних суден з метою обходу обмежень на експорт нафти, виконання чинних санкцій ООН залишалося проблематичним³⁵. Це, своєю чергою, підказує, що з метою владнання проблем північнокорейської ядерної програми міжнародне співтовариство має приділити більше уваги некаральним дипломатичним методам взаємодії з Північною Кореєю.

³⁴ Frank, R., 'Engagement, not sanctions, deserve a second chance', 38 North, 13 Oct. 2017.

³⁵ 'North Korea: South seizes ship amid row over illegal oil transfer', BBC News, 29 Dec. 2017.

IV. Виконання Спільного всеохопного плану дій в Ірані

ТЮТТИ ЕРАСТЬО

Після багатьох років міжнародного занепокоєння метою, масштабами та очевидним приховуванням Іраном ядерної програми, в липні 2015р. він погодився на Спільний всеохопний план дій (СВПД, *Joint Comprehensive Plan of Action, JCPOA*)¹. Головні зобов'язання Ірану згідно з СВПД спрямовані на недопущення виробництва високозбагаченого урану і плутонію як “шляху” до ядерної зброї. Разом із зовнішніми інспекціями, заходи СВПД мають зміцнити міжнародну довіру до намірів Ірану довести, що до його ядерної програми треба “ставитися так само, як і до програми будь-якої іншої неядерної держави-учасниці [Договору 1968р. про нерозповсюдження]”². Виконання Іраном СВПД перевірялося МАГАТЕ і висвітлювалося в дев'яти доповідях.

Попри успішне виконання СВПД, його майбутнє виглядало у 2017р. дедалі більш непевним, переважно через політичну напруженість між Іраном і США. На початку цього підрозділу розглядається виконання Іраном різних аспектів СВПД у 2017р. Далі описується політична ситуація з акцентом на реакції інших учасників СВПД на суперечливе рішення Президента США Д.Трампа у жовтні 2017р. “відкликати згоду” на СВПД через те, що, на його думку, подальше скасування американських санкцій є непропорційним діям Ірану згідно з Планом.

Дотримання Іраном зобов'язань за СВПД

Згідно з СВПД, Іран має обмежити діяльність зі збагачення урану, скоротити його запаси та за міжнародної підтримки змінити конструкцію і перебудувати важководний реактор в Араку. На додачу до довгострокового зобов'язання згідно з Угодою з МАГАТЕ про всеохопні гарантії безпеки (*comprehensive safeguards agreement, CSA*), Іран також погодився на тимчасове застосування жорсткіших положень стандартного Додаткового протоколу до цієї Угоди.

Партнерами Ірану по СВПД є три країни-члени ЄС – Велика Британія, Німеччина і Франція (Є3) – та ще три постійні члени РБ ООН – Китай, Росія і США. ЄС відіграє посередницьку роль. Разом їх називають Є3/ЄС+3. Їх головним зобов'язанням згідно із СВПД є поступове скасування “ядерних” санкцій.

У 2017р. МАГАТЕ видало чотири доповіді про перевірку дотримання Іраном своїх зобов'язань³.

¹ Joint Comprehensive Plan of Action (JCPOA), 14 July 2015, Vienna, reproduced as Annex A of UN Security Council Resolution 2231, 20 July 2015. Передісторію див.: Рауф Т. “Розв'язання проблеми Іранської ядерної програми”. – *Щорічник СІПРІ 2016*, підрозділ I розділу 17; Рауф Т. “Реалізація Спільного всеохопного плану дій”. – *Щорічник СІПРІ 2017*, підрозділ II розділу 12.

² JCPOA (посилання 1), Preamble.

³ IAEA, Board of Governors, ‘Verification and monitoring in the Islamic Republic of Iran in light of United Nations Security Council Resolution 2231 (2015)’, Report by the Director General, 24 Feb. 2017, GOV/2017/10; 2 June 2017, GOV/2017/24; 31 Aug. 2017, GOV/2017/35; and 13 Nov. 2017, GOV/2017/48.

Діяльність, пов'язана з важкою водою і переробкою відпрацьованого ядерного палива

Попередня конструкція іранського важководного реактора поблизу Араку викликала занепокоєння з приводу розповсюдження ядерного матеріалу, оскільки продуктом його функціонування було відпрацьоване ядерне паливо із вмістом збройового плутонію. Нова конструкція реактора, на яку Іран погодився в рамках СВПД, мінімізує кількість отриманого плутонію. Аби усунути стурбованість, пов'язану з переробкою відпрацьованого ядерного палива та виділенням плутонію, Іран погодився вивозити за кордон усе відпрацьоване ядерне паливо нового реактора впродовж усього терміну його експлуатації.

Іран також погодився не накопичувати важку воду в кількості, що перевищує його безпосередні потреби (які оцінюються в 130 т до і в 90 т після введення в експлуатацію нового реактора). Вся вироблена на заводі в Араку важка вода, що перевищує ці обсяги, буде продаватися за кордон – як повідомляється, Росії і США⁴. Така практика зберігатиметься до 2030р.⁵

У доповідях МАГАТЕ 2017р. підтверджується, що Іран виконував усі згадані зобов'язання, включно з дотриманням ліміту на важку воду, який у 2016р. був тимчасово перевищений⁶. Іран не продовжував будівництво реактора в Араку за своїм оригінальним проектом, а пелети природного урану, паливні елементи і збірки, призначені для цього проекту, залишалися на складах⁷. 12 квітня 2017р. Організація з атомної енергії Ірану (*Iran Atomic Energy Organization*) підписала контракт з Китайською національною ядерною корпорацією (*China National Nuclear Corporation*) на розробку проекту нового реактора⁸.

Діяльність, пов'язана зі збагаченням урану та ядерним паливом

Згідно із СВПД, Іран погодився не збагачувати уран вище 3,67%, мати запаси збагаченого урану не більше 300 кг та обмежити діяльність зі збагачення одним об'єктом у Натанці. Ці обмеження є чинними впродовж 15 років (до 2030р.). Крім того, Іран погодився зменшити кількість працюючих центрифуг до 5 060 (близько чверті від рівня, що був до СВПД), а всі надлишкові – утримувати на зберіганні впродовж 10 років (до 2025р.), звідки їх можна брати лише для заміни непрацюючих або пошкоджених.

У доповідях МАГАТЕ 2017р. підтверджується, що Іран продовжує дотримуватися згаданих обмежень, маючи запаси збагаченого урану обсягом 79,8-101,7 кг⁹. Заміна 245 непрацюючих або пошкоджених центрифуг

⁴ Katzman, K. and Kerr, P.K., *Iran Nuclear Agreement*, US Congressional Research Service (CRS) Report for Congress R43333 (US Congress, CRS: Washington, DC, 15 Sep. 2017), p.12.

⁵ JCPOA (посилання 1), Annex I.

⁶ Запаси важкої води Ірану склали 111,0-128,2 т. Див.: IAEA, GOV/2017/10, GOV/2017/24, GOV/2017/35 and GOV/2017/48 (посилання 3).

⁷ IAEA, GOV/2017/10, GOV/2017/24, GOV/2017/35 та GOV/2017/48 (посилання 3).

⁸ 'China, Iran sign first contract for Arak redesign', World Nuclear News, 24 Apr. 2017.

⁹ IAEA, GOV/2017/10, GOV/2017/24, GOV/2017/35 and GOV/2017/48 (посилання 3).

на центрифуги зі складів здійснювалася під наглядом МАГАТЕ¹⁰. У лютому 2017р. Іран надав оновлену оцінку кількості збагаченого урану, отриманого зі збагаченого порошкового UO_2 на заводі в Ісфагані. Цей ядерний матеріал зберігався на виробничих лініях заводу. Повідомлена кількість (99,9 кг) відповідала попередній оцінці МАГАТЕ. До червня 2017р. Іран розбавив 35,7 кг цього матеріалу до рівня природного урану¹¹.

Дослідження, розробки, виробництво та наявність центрифуг

СВПД дозволяє Ірану проводити окремі дослідження на нових центрифугах¹². Згідно з доповідями МАГАТЕ 2017р., дослідження та розробки Ірану відповідали Плану. У січні 2017р. МАГАТЕ вперше спостерігало за процесом завантаження нової центрифуги IR-8 природним UF_6 ¹³.

Прозорість, Додатковий протокол та інші питання

У 2017р. МАГАТЕ підтвердило, що Іран продовжує дотримуватися Додаткового протоколу, згідно з яким оцінюються декларації Ірану. МАГАТЕ також зазначило, що Іран дозволив використовувати онлайнві та електронні методи моніторингу і видав довгострокові візи інспекторам-ядерникам¹⁴.

МАГАТЕ продовжувало перевіряти недопущення використання задекларованих ядерних матеріалів на заявлених ядерних об'єктах в Ірані в заборонених цілях, але досі не могло підтвердити відсутність незадекларованих матеріалів і заходів, зазначивши, що відповідні оцінки тривають¹⁵. Аби переконатися в тому, що всі ядерні матеріали в Ірані використовуються в мирних цілях, МАГАТЕ треба буде зробити "ширший висновок" на основі розширених повноважень, наданих Додатковим протоколом. Здійснення цього процесу зазвичай забирає кілька років¹⁶.

У 2017р. МАГАТЕ повідомляло, що перевірка та моніторинг інших зобов'язань Ірану триває¹⁷. Це стосувалося, зокрема, Розділу Т ("Діяльність, що могла б сприяти проектуванню та розробці ядерного вибухового пристрою") Додатка І СВПД. Хоча МАГАТЕ не піддавало сумніву виконання Іраном цього розділу, це питання привернуло увагу критиків СВПД, коли Генеральний директор МАГАТЕ Ю.Аmano (*Yukiya Amano*) зажадав від Спільної комісії СВПД, в рамках якої сторони обговорюють виконання Плану, чіткіших вказівок, як саме перевіряти ці зобов'язання¹⁸.

¹⁰ У лютому Агентство повідомило, що у звітному періоді Іран змінив 124 центрифуги; в червні – 48, у серпні – 57, в листопаді – 16.

¹¹ IAEA, GOV/2017/24 (посилання 3).

¹² JCPOA (посилання 1), Annex I.

¹³ IAEA, GOV/2017/10 (посилання 3).

¹⁴ IAEA, GOV/2017/10, GOV/2017/24, GOV/2017/35 and GOV/2017/48 (посилання 3).

¹⁵ IAEA, GOV/2017/10, GOV/2017/24, GOV/2017/35 and GOV/2017/48 (посилання 3).

¹⁶ Див., наприклад: Joyner, D., 'The JCPOA and the broader conclusion', *Arms Control Law: Analysis and Discussion of Legal Issues Relevant to Arms Control*, 8 Dec. 2015.

¹⁷ IAEA, GOV/2017/24, GOV/2017/35 and GOV/2017/48 (посилання 3).

¹⁸ Murphy, F., 'IAEA chief calls for clarity on disputed section of Iran nuclear deal', *Reuters*, 26 Sep. 2017.

МАГАТЕ також переконалося, що весь концентрат уранової руди (жовтий кек) в Ірані надійшов до установки з переробки урану в Ісфагані, включно зі 125,4 т, які Іран отримав у лютому 2017р., як повідомлялося, з Казахстану¹⁹. Іран також почав під контролем МАГАТЕ завантажувати збідненим ураном переробні лінії заводу в Ісфагані для підвищення вмісту ізотопів *U-235* до рівня природного урану²⁰.

У жовтні 2017р. Іран поінформував МАГАТЕ про плани з побудови “в найближчому майбутньому з дослідницькими цілями” критичного легководного реактора²¹. Ці плани узгоджуються з СВПД, який заохочує Іран у майбутньому використовувати легководні (а не важководні) реактори²².

Загрози для СВПД через політичну напруженість

Майбутнє СВПД набуло непевного вигляду після президентських виборів у США 2016р., під час яких нинішній Президент Д.Трамп висловив застереження стосовно ядерної угоди. Американський Закон 2015р. про огляд ядерної угоди з Іраном (*Iran Nuclear Agreement Review Act, INARA*) вимагає від Президента США надавати кожні 90 днів публічні підтвердження того, що Іран технічно виконує угоду, та, загалом, що “призупинення санкцій є доцільним і пропорційним, порівняно з конкретними підконтрольними заходами, вжитими Іраном з припинення його незаконної ядерної програми”, а також “життєво важливим для інтересів національної безпеки Сполучених Штатів”²³. Президент Д.Трамп у квітні та липні неохоче підтвердив угоду, але 13 жовтня 2017р. вирішив не робити цього²⁴. Хоча згідно з американським законодавством “відмова від підтвердження” ядерної угоди з Іраном Президентом США не означає виходу з неї, але передбачає застосування спеціальних законодавчих правил, які тимчасово збільшують повноваження Конгресу США у схваленні такого рішення. Інші учасники ЄЗ/ЄС+3 відреагували на відмову США підтвердженням своїх зобов’язань за угодою, але невизначеність, що виникла, змусила багатьох іранців замислитися з приводу корисності СВПД.

¹⁹ IAEA, GOV/2017/10 (посилання 3); ‘Iran to import 950 tons of yellow cake, England getting in way’, Tehran Times, 25 Feb. 2017.

²⁰ IAEA, GOV/2017/24 (посилання 3). Збіднений уран – це проміжний продукт збагачення, що містить менше *U-235*, ніж природний уран.

²¹ IAEA, GOV/2017/48 (посилання 3).

²² Зобов’язання Ірану згідно з Додатком I до СВПД (посилання 1) “йти в ногу з тенденцією міжнародного технічного прогресу, використовуючи лише легку воду для майбутніх ядерних дослідницьких та енергетичних реакторів” узгоджується з зобов’язанням ЄЗ/ЄС+3 згідно з Додатком III до СВПД (посилання 1) “сприяти придбанню Іраном дослідницьких та енергетичних легководних реакторів, для досліджень, розробки та випробувань, а також для постачання електроенергії та опріснення води”.

²³ Iran Nuclear Agreement Review Act, US Public Law 114-17, signed into law 22 May 2015. Не ясно, чи продовжує цей закон діяти після відмови від підтвердження угоди.

²⁴ White House, Office of the Press Secretary, ‘Remarks by President Trump on Iran strategy’, 13 Oct. 2017.

*Рішення про відмову від підтвердження
ядерної угоди та дебати в Конгресі США*

Адміністрація Д.Трампа критикувала СВПД за тимчасовий характер обмежень Іранської ядерної програми (ІЯП). Вона також закликала МАГАТЕ ширше використовувати повноваження інспекцій, вимагаючи доступу до іранських військових об'єктів²⁵. Іран заявляв, що такі об'єкти не підпадають під повноваження інспекторів, а МАГАТЕ не визнало жодної потреби в додаткових повноваженнях. У листопаді 2017р. Ю.Аmano підтвердив: “Станом на сьогоднішній день, ми мали доступ до всіх об'єктів, які нам треба було відвідати. Однак з міркувань конфіденційності ми не розкриваємо деталей, у т.ч. – які об'єкти були відвідані нашими інспекторами та чи були вони цивільними або військовими ... Чи є той чи інший об'єкт цивільним або військовим, Агентства не стосується”²⁶.

Здебільшого, однак, побоювання Адміністрації США не пов'язані з виконанням власне СВПД. Визнаючи “технічне” виконання Іраном ядерної угоди, США стверджують, що іранські ракетні випробування, запуски супутників і дії в регіоні порушують дух СВПД і букву Резолюції РБ ООН 2231, яка закликає Іран “не здійснювати будь-якої діяльності, пов'язаної з балістичними ракетами, здатними доставляти ядерну зброю”²⁷. Запуск Іраном супутника 27 липня 2017р. спонукав Конгрес США вперше після укладення СВПД запровадити нові санкції проти Ірану²⁸.

Рішення Президента Д.Трампа про відмову від підтвердження угоди дало Конгресу США двомісячне “вікно” для відновлення “ядерних” санкцій проти Ірану за прискороною процедурою. Президент закликав Конгрес врегулювати “численні серйозні недоліки” СВПД згідно з американським законодавством у законодавчому акті, який зробив би всі обмеження ядерної діяльності Ірану постійними та запобіг би розробці Іраном міжконтинентальної балістичної ракети. Д.Трамп також попередив, що він може в односторонньому порядку припинити участь США в СВПД²⁹. Конгрес не зміг домовитися про жоден новий закон, який змінив би СВПД. Зокрема, законопроект, запропонований американськими сенаторами Б.Коркером (*Bob Corker*) і Т.Коттоном (*Tom Cotton*), мав зробити обмеження угоди постійними та запровадити нові обмеження на іранську програму центрифуг. Однак проект не знайшов достатньої підтримки серед американських законодавців і офіційно так і не подавався на розгляд³⁰.

²⁵ ‘Nuclear inspectors should have access to Iran military bases: Haley’, Reuters, 25 Aug. 2017.

²⁶ Amano, Y., IAEA Director General, Speech on Iran, the JCPOA and the IAEA, Belfer Center for Science and International Affairs, John F. Kennedy School of Government, Cambridge, MA, 14 Nov. 2017.

²⁷ UN Security Council Resolution 2231 (JCPOA) (посилання 1), Annex B. Див. також: Labott, E., Koran, L. and Diamond, J., ‘US to extend sanctions waivers on Iran as Trump signals frustration with nuclear deal’, CNN, 14 Sep. 2017; ‘Ambassador Haley on Iran’s threats to quit the JCPOA’, US Mission to the United Nations, 15 Aug. 2017.

²⁸ Harris, B., ‘Congress closes in on first new Iran sanctions since nuclear deal’, Al-Monitor, 25 July 2017; Countering America’s Adversaries Through Sanctions Act, US Public Law 115-44, signed into law 2 Aug. 2017.

²⁹ White House (посилання 24).

³⁰ Corker, B. and Cotton, T., US Senate, ‘Fixing the Iran deal: Background and key details’, [13 Oct. 2017]; Manson, K., ‘Fate of Iran deal to land back in Trump’s hands’, *Financial Times*, 12 Dec. 2017.

Реакція інших членів ЄЗ/ЄС+3

Упродовж 2017р. лідери ЄС активно захищали СВПД. У січні Високий представник ЄС з питань зовнішньої політики та політики безпеки (*High Representative of the EU for Foreign Affairs and Security Policy*) Ф.Могеріні писала, що “попри критику, яка викривлено подає уявні недоліки угоди, ... важливо дуже чітко заявити: ядерна угода з Іраном працює”, і “ЄС твердо дотримується угоди”³¹. І країни ЄЗ, і ЄС у відповідь на американський демарш виступили із заявами на підтримку СВПД³². Конкретним свідченням відданості ЄС СВПД стало висунення Європейською комісією у жовтні, незадовго до останнього терміну підтвердження угоди Президентом Трампом, пропозиції дозволити Європейському інвестиційному банку працювати в Ірані, а європейським кредитним агентствам – надати гарантії експорту до Ірану³³. Водночас, хоча більшість європейських лідерів підкреслювали, що СВПД стосується лише ядерної діяльності Ірану, і виступали проти його перегляду, країни ЄЗ приєдналися до США в осуді іранських ракетних випробувань і запусків супутників³⁴. Зокрема, Президент Франції Е.Макрон закликав укласти нову угоду з урахуванням іранської програми балістичних ракет³⁵.

МЗС Росії назвало рішення США про відмову від підтвердження ядерної угоди таким, що “суперечить духу та букві СВПД”, але висловило сподівання, що воно “не матиме негативного впливу на виконання Плану”³⁶. Міністр закордонних справ Росії С.Лавров піддав критиці також нові санкції США проти Ірану, заявивши, що вони “загрожують реалізації” СВПД, який він назвав “одним із ключових факторів міжнародної і регіональної стабільності”³⁷. Росія виступає проти перегляду СВПД³⁸.

Міністр закордонних справ Китаю Ван Її (*Wang Yi*) заявив у вересні, що “всі сторони мають брати до уваги позитивні аспекти СВПД, оскільки жодна угода не є досконалою. Якщо угоду скасують, міжнародний режим нерозповсюдження зазнає серйозної шкоди, а ситуація на Близькому Сході може погіршитися”³⁹.

³¹ Mogherini, F., ‘The Iran nuclear deal is a success, and the whole world is safer for it’, *The Guardian*, 17 Jan. 2017.

³² Joint statement from Prime Minister Theresa May, Chancellor Angela Merkel and President Emmanuel Macron following President Trump’s statement on the US’ Iran Strategy, ‘Declaration by the Heads of State and Government of France, Germany and the United Kingdom’, 13 Oct. 2017; Council of the European Union, ‘Iran nuclear deal: EU statement on the Joint Comprehensive Plan of Action’, Press Release 590/17, 16 Oct. 2017.

³⁴ Joint Statement (посилання 32). Див. також: Erästö, T., ‘Time for Europe to put Iran’s missile programme in context’, *Commentary*, SIPRI, 30 Oct. 2017.

³⁵ ‘Emmanuel Macron’s exclusive interview with CNN’, CNN, 19 Sep. 2017.

³⁶ ‘Russia hopes US refusal to recertify Iran nuclear deal will not impact JCPOA realization’, TASS, 13 Oct. 2017.

³⁷ Lavrov, S.V., Russian Minister of Foreign Affairs, Statement at the UN General Assembly, 21 Sep. 2017.

³⁸ Comments by Russian Deputy Foreign Minister Sergey Riabkov at the Moscow Nonproliferation Conference, 21 Oct. 2017.

³⁹ Xinhua, ‘China calls for support for Iran nuclear deal’, *China Daily*, 21 Sep. 2017.

Дискусія в Ірані

З точки зору Ірану, США порушили статті 26, 27 і 28 СВПД, створивши негативну атмосферу, що підриває послаблення санкцій⁴⁰. Іран висловив це занепокоєння на засіданні Спільної комісії⁴¹. Іран розрізняє згадані порушення та можливість поновлення “ядерних” санкцій, що, на його погляд, є “грубим нехтуванням” СВПД⁴². Верховний лідер Ірану А.Хаменеї (*Ali Khamenei*) попередив, що Іран “спалить” угоду, якщо США порушать СВПД, а Парламент Ірану закликав до дзеркальних кроків у відповідь на дії США⁴³. Однак Президент Ірану Х.Рухані (*Hassan Rouhani*) та Міністр закордонних справ Дж.Заріф (*Javad Zarif*) припустили, що Іран може й далі дотримуватись угоди, навіть якщо США цього не робитимуть⁴⁴.

Суспільна підтримка СВПД в Ірані знизилася внаслідок повільних темпів економічного зростання та поновлення конфронтації зі США. Згідно з дослідженням громадської думки в червні 2017р., хоча дві третини респондентів усе ще підтримували СВПД, але більшість іранців вважали, що ядерна угода не призвела до економічного покращення, й Ірану слід відповісти на порушення з боку США відновленням окремих елементів ядерної програми⁴⁵. Вуличні протести, що почалися в різних містах Ірану наприкінці грудня 2017р., також були свідченням широкого невдоволення поганим економічним станом і рівнем життя у країні⁴⁶.

Заклики до Ірану обмежити ракетну програму не знайшли порозуміння серед іранців. У відповідь на американську відмову від підтвердження ядерної угоди Президент Х.Рухані заявив: “Наші ... ракети призначені для нашого захисту. Ми завжди готові захистити нашу країну і сьогодні ми стали ще більш рішучими”⁴⁷. Опитування в червні 2017р. також виявило, що 63% іранців вважають неприйнятною вимогу до Ірану обмежити ракетні випробування⁴⁸.

⁴⁰ Comments by Iran’s Deputy Foreign Minister, Abbas Araghchi, at the Moscow Nonproliferation Conference, 21 Oct. 2017, YouTube; ‘Iran Foreign Ministry submits 7th report on JCPOA to parliament’, Press TV, 24 Oct. 2017.

⁴¹ Див., наприклад: Press release on behalf of the Joint Commission of the JCPOA (10 Jan. 2017), Brussels, 10 Jan. 2017; ‘Chair’s statement following the 21 July 2017 meeting of the JCPOA Joint Commission’, Brussels, 21 July 2017; ‘Iran reserves right to respond to US violation of JCPOA: Araqchi’, Press TV, 21 July 2017.

⁴² ‘Iran Foreign Ministry submits 7th report on JCPOA to parliament’ (посилання 40).

⁴³ ‘Iran’s Khamenei threatens to “set fire” to nuclear deal if West violates’, Reuters, 14 June 2017; ‘Iran Majlis committee passes motion to counter US hostilities’, Press TV, 29 July 2017.

⁴⁴ Див., наприклад: ‘President in a live televised speech’, Official Website of the President of the Islamic Republic of Iran, 13 Oct. 2017; ‘Iran: We will stick to nuclear deal if Europe does’, Deutsche Welle, 15 Oct. 2017.

⁴⁵ Gallagher, N., ‘Three ways Trump’s nuclear strategy misunderstands the mood in Iran’, The Conversation, 14 Oct. 2017.

⁴⁶ Kottasova, I., ‘The economic forces driving protests in Iran’, CNN Money, 2 Jan. 2018.

⁴⁷ ‘President in a live televised speech’ (посилання 44).

⁴⁸ Gallagher (посилання 45).

Висновки

Протягом 2017р. Іран продовжував виконувати свої зобов'язання згідно з СВПД. Однак майбутнє ядерної угоди виглядає непевним через переоцінку США корисності подальшого виконання своїх зустрічних зобов'язань. Хоча Конгрес США вирішив не руйнувати СВПД після жовтневого рішення про відмову від підтвердження угоди, але у травні 2018р. Президент Трамп може вирішити не відмовлятися від санкцій, що були призупинені в рамках СВПД, тим самим в односторонньому порядку порушивши угоду. У такому випадку Іран також може вийти з неї. Однак замість цього він може вирішити й надалі дотримуватися положень угоди, якщо взаємність колективних зобов'язань буде збережена іншими засобами, зокрема відмовою європейців виконувати поновлені екстериторіальні санкції США.

Навіть якщо іншим учасникам ЄЗ/ЄС+3 вдасться переконати Президента Трампа скасувати у травні 2018р. санкції, він може знову порушувати це питання в Конгресі кожні 90 днів шляхом відмови від підтвердження⁴⁹. Така атмосфера невизначеності зменшить бажання компаній і фінансових установ працювати на іранському ринку, унеможливаючи тим самим вигоди, які Іран мав отримати від СВПД завдяки скасуванню санкцій. Це може призвести до повільної ерозії угоди через зменшення її внутрішньої підтримки в Ірані. Враховуючи нестабільність ситуації, СВПД буде також більш вразливим до політичних змін, зокрема до зростання ворожості між США та Іраном через ракетні випробування останнього, регіональні проблеми чи реакцію іранського Уряду на можливі заворушення у країні.

Заради збереження СВПД ЄЗ/ЄС, Росії і Китаю доведеться багато зробити не лише для недопущення прямого порушення ядерної угоди, але й для подолання менш очевидних загроз, пов'язаних з перешкодами у скасуванні санкцій, та ескалації напруженості з питань, прямо не пов'язаних з СВПД.

⁴⁹ Aleem, Z., 'Trump punted the Iran deal to Congress: Congress just punted it back'. Vox, 12 Dec. 2017.

8. Хімічні та біологічні загрози безпеці

Загальний огляд

ООН, Організація із заборони хімічної зброї (ОЗХЗ, Organisation for the Prohibition of Chemical Weapons, OPCW) та уряди держав продовжували аналізувати заяви про застосування хімічної зброї (ХЗ) в Іраку та Сирії у 2017р. І Рада Безпеки (РБ) ООН, і Виконавча рада ОЗХЗ не просунулися ні на крок у питанні відповідальності сирійського Уряду за застосування ХЗ (підрозділ I), у т.ч. за застосування зарину в Хан-Шайхуні 4 квітня. США у відповідь на цей напад завдали ударів крилатими ракетами Tomahawk по сирійській авіабазі.

У листопаді добіг кінця термін мандата Спільного механізму ОЗХЗ-ООН з розслідувань (OPCW-UN Joint Investigative Mechanism, JIM) у Сирії, оскільки РБ ООН не спромоглася узгодити умови його подовження. Під час роботи JIM видав сім доповідей, в яких дійшов висновку, що на сирійський Уряд покладається відповідальність за чотири випадки застосування ХЗ, а на недержавні суб'єкти – за два. Вивчення Групою ОЗХЗ з оцінки декларацій (OPCW Declaration Assessment Team) повноти та достовірності декларацій Сирії в інтересах Технічного секретаріату та Місії ОЗХЗ із встановлення фактів (Fact-finding Mission, FFM) з метою перевірки заяв про застосування ХЗ у Сирії триватиме у 2018р. FFM надавала JIM базову інформацію стосовно заяв про застосування ХЗ.

Мірою того, як угруповання Ісламська держава (ІД) втрачало території в Іраку та Сирії, різні уряди робили нові спроби перевірити наміри та можливості угруповання, пов'язані з хімічною зброєю. Проведення міжнародних кримінальних розслідувань і процесів таких як “Міжнародний неупереджений і незалежний механізм допомоги у випадку найтяжчих злочинів, скоєних у порушення міжнародного права в Сирійській Арабській Республіці з березня 2011р.”, створений Генеральною Асамблеєю (ГА) ООН наприкінці 2016р., могло нарешті допомогти формуванню спільного міжнародного розуміння відповідальності за всі задокументовані випадки підтвердженого застосування ХЗ.

Не було оприлюднено достовірної інформації про взяття зразків та аналіз хімікату (імовірно, VX), за допомогою якого вбили Кім Чен Нама (Kim Jong Nam), зведеного брата лідера Північної Кореї Кім Чен Ина (Kim Jong Un), в міжнародному аеропорту Куала-Лумпура (Малайзія) у лютому 2017р. Влада Малайзії віддала під суд двох жінок, яких зафіксували камери спостереження, коли вони наносили речовину на обличчя жертви. ОЗХЗ та кілька її держав-учасниць надали Малайзії неназвану технічну підтримку в розслідуванні (підрозділ II).

ДЖОН ХАРТ

I. Заяви про застосування хімічної зброї у Сирії

ДЖОН ХАРТ

ООН, Організація із заборони хімічної зброї (ОЗХЗ, *Organisation for the Prohibition of Chemical Weapons, OPCW*), уряди держав і громадські організації продовжували у 2017р. вивчати заяви про застосування хімічної зброї (ХЗ) у Сирії. Однак РБ ООН і Виконавча рада ОЗХЗ не просунулися ні на крок у питанні відповідальності сирійського Уряду за застосування ХЗ. У цьому підрозділі розглядаються спеціальні міжнародні механізми, що застосовуються згідно з Конвенцією 1993р. про заборону хімічної зброї (КЗХЗ, *Chemical Weapons Convention, CWC*) для оцінки декларацій Сирії, а також аналізуються доповіді Місії із встановлення фактів (*Fact-finding Mission, FFM*) ОЗХЗ¹. Описуються події у Сирії у 2017р., включно із застосуванням зарину в Хан-Шайхуні 4 квітня, у відповідь на яке США завдали ударів крилатими ракетами *Tomahawk* по сирійській авіабазі. Нарешті, у підрозділі розглядаються ймовірний майбутній обсяг роботи ОЗХЗ у Сирії та питання санкцій, пов'язаних із хімічною зброєю.

Спеціальні міжнародні механізми з оцінки декларацій Сирії згідно з КЗХЗ

Місія із встановлення фактів (*FFM*) ОЗХЗ після її створення у 2014р. здійснювала збір та аналіз інформації, пов'язаної з численними підозрами застосування ХЗ у Сирії². *FFM* надавала базову інформацію для забезпечення роботи Спільного механізму ОЗХЗ-ООН з розслідувань (*Joint Investigative Mechanism, JIM*), створеного в серпні 2015р.³ Під час роботи *JIM* видав сім доповідей, в яких покладав відповідальність за застосування ХЗ як на сирійський Уряд, так і на недержавні суб'єкти⁴. Мандат *JIM* завершився 16 листопада 2017р. Ситуативні механізми з питань ХЗ за участі *FFM* і Група ОЗХЗ з оцінки декларацій (*Declaration Assessment Team, DAT*) продовжували вивчати повноту і достовірність декларацій Сирії згідно з КЗХЗ.

Учасники переговорів у рамках КХЗ очікували, що в розслідуванні заяв про застосування ХЗ та під час інспекції на запити в інших випадках підозр у принциповому недотриманні норм, будуть застосовуватися положення

¹ Про Конвенцію про заборону розробки, виробництва, накопичення і застосування хімічної зброї та про її знищення (КЗХЗ, Конвенція про заборону хімічної зброї, *Convention on the Prohibition of the Development, Production, Stockpiling and Use of Chemical Weapons and on their Destruction*) див. підрозділ I додатка А цього видання.

² Hart, J., 'Chemical disarmament in conflict areas', *SIPRI Yearbook 2015*, pp.584-585; Харт Дж. "Розслідування заяв про застосування хімічної зброї в Сирії та інших районах Близького Сходу". – *Щорічник СІПРІ 2016*, підрозділ III розділу 18; Харт Дж. "Досягнення ясності з питань сирійських декларацій до ОЗХЗ про хімічну зброю та нові заяви про застосування хімічної зброї". – *Щорічник СІПРІ 2017*, підрозділ I розділу 13.

³ UN Security Council Resolution 2235, 7 Aug. 2015.

⁴ United Nations, Security Council, first-seventh reports of the Organization for the Prohibition of Chemical Weapons-United Nations Joint Investigative Mechanism, S/2016/142, 12 Feb. 2016; S/2016/530, 10 June 2016; S/2016/738, 24 Aug. 2016; S/2016/888, 21 Oct. 2016; S/2017/131, 13 Feb. 2017; S/2017/552, 28 June 2017; S/2017/904, 26 Oct. 2017.

Таблиця 8.1. Перелік відповідальних за застосування хімічної зброї у Сирії, визнаних Спільним механізмом з розслідувань

Місце	Дата	Відповідальний	Бойова отруйна речовина
Мареа	21 серпня 2015р.	Недержавний суб'єкт	Іприт
Ум-Хуш	16 вересня 2016р.	Недержавний суб'єкт	Іприт
Талменес	21 квітня 2014р.	Сирійський Уряд	Хлор
Кменас	16 березня 2015р.	Сирійський Уряд	Хлор
Сармін	16 березня 2015р.	Сирійський Уряд	Хлор
Хан-Шайхун	4 квітня 2017р.	Сирійський Уряд	Зарин (чи аналог зарину)

Джерело: United Nations, Security Council, 'Third report of the Organization for the Prohibition of Chemical Weapons-United Nations Joint Investigative Mechanism', S/2016/738, 24 Aug. 2016; United Nations, Security Council, 'Seventh report of the Organisation for the Prohibition of Chemical Weapons-United Nations Joint Investigative Mechanism', S/2017/904, 26 Oct. 2017.

Конвенції, а не ситуативні домовленості⁵. Однак вони не передбачили, що держава може приєднатися до Конвенції під час громадянської війни, тим більше, коли ця війна є часткою ширшого і тривалішого регіонального збройного конфлікту. Юридичні зобов'язання держав ґрунтуються на припущенні, що їх територія повністю перебуває під юрисдикцією і контролем уряду. Враховуючи брак безпеки та чіткого розуміння, хто саме контролює значну частину території Сирії з 2013р., коли Сирія приєдналася до КЗХЗ, декларації і процедури верифікації ОЗХЗ доводилося коригувати з урахуванням мінливих потреб фізичної безпеки на місцях. Крім того, учасники переговорів не врахували геополітичного процесу, завдяки якому приєднання до Конвенції буде спрощено за домовленістю двох постійних членів РБ ООН – Росії і США, – або що РБ ООН і Виконавча рада ОЗХЗ упродовж багатьох років спільно керуватимуть спеціально створеними механізмами верифікації, результати діяльності яких будуть тлумачитися частково в ширших політичних інтересах. Зокрема, РБ ООН і Виконавча рада ОЗХЗ не змогли досягти згоди стосовно визначеної *ЛМ* відповідальності сирійського Уряду (таблиця 8.1).

Із 27 об'єктів з виробництва хімічної зброї, зрештою задекларованих Сирією, останні два, що залишалися непідконтрольними сирійському Уряду – Аль-Дамір 1 поблизу Алеппо та Аль-Дамір 2 поблизу Дамаска, – були нарешті відвідані ОЗХЗ наприкінці 2017р., після зниження інтенсивності бойових дій.

DAT продовжувала з'ясовувати характер і роль об'єктів, що належать Сирійському науково-дослідному центру (*Syrian Scientific Studies and Research Centre, SSRC*). У 2017р. Технічний секретаріат ОЗХЗ, виходячи з результатів попередніх візитів та аналізів зразків, відібраних під час інспекцій, проведених до 2017р., провів два раунди інспекцій об'єктів *SSRC*. Результати

⁵ Такі порушення відрізняються від менших порушень – переважно технічного чи адміністративного характеру. Див.: CWC (посилання 1), Article IX, paras 8-25, Verification Annex, Parts X and XI. Див. також: Hart, J., 'Political and technical aspects of challenge inspections under the Chemical Weapons Convention', Paper presented at 'EU seminar on "challenge inspections" in the framework of the CWC', Vienna, 24-25 June 2004.

показали, що Сирія не повністю розкрила всі відповідні хімікати, що використовувалися в її програмі ХЗ. Про характеристики цих хімікатів офіційно не повідомлялося⁶.

30 вересня 2017р. Сирія доповнила першу декларацію для ОЗХЗ шляхом, зокрема, внесення до неї додаткових лабораторій і приміщень у *SSRC*⁷. 2 жовтня 2017р. Сирія також надала загальний огляд усієї діяльності *SSRC*, включно з Інститутом 3000 (*Institute 3000*)⁸. 10 листопада 2017р. Сирія надала ОЗХЗ 19 документів (обсягом близько 450 сторінок) з описом досліджень і розробок, що здійснювалися в задекларованих лабораторіях *SSRC* у період 1995-2010рр.⁹ 14-21 листопада 2017р. ОЗХЗ провела другий раунд інспекцій на об'єктах *SSRC* – Барза та Джамрая¹⁰.

Доповіді Місії ОЗХЗ із встановлення фактів

У 2017р. *FFM* видала не менше восьми доповідей про три випадки ймовірного застосування ХЗ і стислу доповідь про розслідування впродовж 2017р.¹¹

Перша доповідь стосувалася інциденту із застосуванням іприту в Ум-Хуш 16 вересня 2016р.¹² *FFM* опитала постраждалих, узяла зразки крові для аналізу та дослідила мінометний постріл, наданий спеціалістами з російської групи радіаційного, хімічного та біологічного захисту, що працювала в *SSRC* у Барзі. *FFM* виявила, що 217-мм постріл був споряджений іпритом, і дві особи постраждали саме від цієї речовини.

FFM видала дві доповіді – 12 травня та 29 червня 2017р. – про інцидент із зарином 4 квітня в Хан-Шайхуні¹³. *FFM* дійшла висновку, що не менше 86 осіб загинули через дію зарину чи аналогічної речовини, але не визначала відповідальних, оскільки це не належало до її компетенції. Хімікат поширився з однієї із воронок, створеної авіаційним боєприпасом – ракетою або бомбою. Прийнятий в ОЗХЗ порядок передачі і зберігання зразків для

⁶ Харт, *Щорічник СІПІ 2017* (посилання 2).

⁷ OPCW, 'Progress in the elimination of the Syrian Chemical weapons programme', Note by the Director-General, EC-87/DG.4, 24 Nov. 2017, para.8, p.2.

⁸ OPCW, EC-87/DG.4 (посилання 7), para.8, p.2.

⁹ OPCW, EC-87/DG.4 (посилання 7), para.10, p.3.

¹⁰ OPCW, EC-87/DG.4 (посилання 7), para.11, p.3.

¹¹ OPCW, Technical Secretariat, 'Report of the OPCW Fact-finding Mission in Syria regarding the incident of 16 September 2016 as reported in the note verbale of the Syrian Arab Republic number 113 dated 29 November 2016', S/1491/2017, 1 May 2017; 'Status update of the OPCW Fact-finding Mission in Syria regarding a reported incident in Khan Shaykhun, 4 April 2017', S/1497/2017, 12 May 2017; 'Report of the OPCW Fact-finding Mission in Syria regarding an alleged incident in Khan Shaykhun, Syrian Arab Republic, April 2017', S/1510/2017, 29 June 2017; 'Analysis results of the samples provided by the Government of the Syrian Arab Republic in relation to the alleged incident in Khan Shaykhun, Syrian Arab Republic, April 2017', S/1521/2017, 28 July 2017; 'Analysis results of samples relating to the alleged use of chemicals as weapons in Ltamenah, Hama Governorate, Syrian Arab Republic, March 2017', S/1544/2017, 12 Oct. 2017; 'Further clarifications why the OPCW Fact-finding Mission did not deploy to Khan Shaykhun', S/1545/2017, 17 Oct. 2017; 'Report of the OPCW Fact-finding Mission in Syria regarding an alleged incident in Ltamenah, the Syrian Arab Republic, 30 March 2017', S/1548/2017, 2 Nov. 2017; 'Summary update of the activities carried out by the OPCW Fact-finding Mission in Syria in 2017', S/1556/2017, 14 Nov. 2017.

¹² OPCW, S/1491/2017 (посилання 11).

¹³ OPCW, S/1497/2017 (посилання 11); OPCW, S/1510/2017 (посилання 11).

аналізу не був дотриманий. Це порушення Росія піддала різкій критиці. *FFM* не дислокувалася в Хан-Шайхуні та на аеродромі Шайрат, з якого злітав літак, що завдав удару по населеному пункту¹⁴. Члени *FFM*, однак, були присутні під час розтину тіл, що здійснювався в сусідній країні, взяли біомедичні проби та отримали від третіх сторін зразки доквілля. Аналіз ДНК біомедичних проб, переданих третіми сторонами, і зразків, узятих групою *FFM*, дозволили виявити зв'язок між опитаними нею особами з позитивним тестом на зарин і зразками, взятими в Хан-Шайхуні третіми сторонами. *FFM* також отримала зразки від Уряду Сирії, які були проаналізовані в хімічній лабораторії ОЗХЗ і двох сертифікованих лабораторіях. Вони показали присутність зарину, дізопропіл метил-фосфонату та гексаміну, що підпадають під КХЗ¹⁵. Сирія використовувала гексамін і дифлорид метил-фосфонілу для синтезу зарину в попередній програмі ХЗ, про яку було повідомлено ОЗХЗ у 2013р.

FFM також розслідувала повідомлення про застосування хімічного боеприпасу у Лтамені (провінція Хама) в березні 2017р. *FFM* не змогла відвідати місце інциденту, але опитала постраждалих і медичний персонал у сусідній країні та отримала зразки доквілля, а також частки боеприпасу. Аналіз зразків ґрунту та металевих частин боеприпасу підтвердив присутність зарину та низки пов'язаних продуктів його розпаду, а також продуктів, пов'язаних із синтезом зарину¹⁶. У доповіді *FFM* про інцидент, оприлюднений у листопаді 2017р., вказано, що в Лтамені “більше, ніж імовірно” був використаний зарин¹⁷. Місія і цього разу не визначала відповідальних, оскільки це не належало до її компетенції.

Події у Сирії у 2017р.

Бойові дії у Сирії активізувалися на початку 2017р., але ближче до кінця року їх інтенсивність знизилася¹⁸. Урядові війська в середині лютого повернули міста Ваді Барада та Аль-Ваар у провінції Хомс, а в лютому-березні сили опозиції у взаємодії із Фронтом Ан-Нусра (*al-Nusra Front*) почали наступ на Дару, Дамаск і Хаму¹⁹.

28 лютого 2017р. Китай і Росія заветували резолюцію РБ ООН, якою на основі висновків *ЛІМ* передбачалися санкції проти Сирії за застосування ХЗ²⁰. 27 квітня 2017р. Генеральний секретар ООН А.Гутерреш змінив керівництво *ЛІМ* у складі трьох осіб. Посол Е.Муллет (*Edmond Mullet*) з Гватемали замінив

¹⁴ Докладне пояснення див.: OPCW, S/1545/2017 (посилання 11).

¹⁵ OPCW, S/1521/2017 (посилання 11).

¹⁶ OPCW, S/1544/2017 (посилання 11).

¹⁷ OPCW, S/1548/2017 (посилання 11).

¹⁸ Ripley, T., ‘Syrian Government forces complete multiple encirclements of IS fighters’, *Jane’s Defence Weekly*, vol.54, no.35 (30 Aug. 2017), p.4. Про конфлікт у Сирії див. підрозділ V розділу 2 цього видання.

¹⁹ United Nations, ‘Syria: As US responds militarily to chemical attack, UN urges restraint to avoid escalation’, UN News Centre, 7 Apr. 2017.

²⁰ United Nations, ‘Russia blocks Security Council action on reported use of chemical weapons in Syria’s Khan Shaykhun’, UN News Centre, 12 Apr. 2017.

керівника *ЖИМ* В.Гамбу (*Virginia Gamba*) з Аргентини. Іншими двома новими членами стали Ш.Могл (*Stefan Mogl*) зі Швейцарії і Дж.Чен-Хопкінс (*Judy Cheng-Hopkins*) із Малайзії²¹.

Хімічний удар у Хан-Шайхуні

Застосування ХЗ у Хан-Шайхуні на півдні провінції Ідліб 4 квітня 2017р. сталося під час наступу урядових військ на територію на півночі Хами, незадовго перед тим втрачену ними²². Як зазначено вище, через цей інцидент загинули щонайменше 86 осіб²³. У відповідь США 7 квітня завдали удару по авіабазі Шайрат у провінції Хомс 59 ракетами *Raytheon RGM-109 Tomahawk*²⁴. Згідно із заявою МО США, метою удару було “стримати [сирійський] режим від застосування хімічної зброї”, і саме “відповідно до цього результату, оцінювалася пропорційність” удару²⁵. США заявили, що на цій авіабазі раніше зберігалася ХЗ, і були достатні підстави вважати, що саме з цієї авіабази був завданий хімічний удар²⁶. Сирійське командування назвало американський ракетний напад “відвертим актом агресії”²⁷.

У РБ ООН Іран і Росія засудили американський напад, тоді як Австралія, Німеччина, Італія, Японія, Нідерланди, Нова Зеландія, Саудівська Аравія, Туреччина і Велика Британія висловили “певну підтримку” США²⁸. Президент США Д.Трамپ виправдав удар по аеродрому як пропорційну відповідь, заявивши, що “запобігання і стримування застосування смертоносної хімічної зброї відповідало життєво важливим інтересам національної безпеки Сполучених Штатів”²⁹.

За даними МО, хоча США не “стежили за аеродромом як за діючим хімічним об’єктом”, вони вжили заходів безпеки з метою уникнення враження певних засобів, через що міг статися витік токсичних хімікатів чи їх прекурсорів³⁰. Ударом було знищено близько 20 літаків, а також зенітні ракетні комплекси та ангари³¹. За оцінкою МО, були ушкоджені літаки, укриття для літаків, склади палива та матеріалів, бункери для боєприпасів, системи ППО та РЛС³².

²¹ United Nations, ‘Secretary-General appoints Edmond Mulet of Guatemala head of Security Council Joint Investigative Mechanism on chemical weapon use in Syria’, Press release, 27 Apr. 2017.

²² United Nations (посилання 19).

²³ United Nations (посилання 19).

²⁴ Ferdinando, L., ‘US strike designed to deter Assad regime’s use of chemical weapons’, US DOD Press release, 7 Apr. 2017. Загальний опис російських систем ППО в Сирії на той час див.: Johnson, R.F., ‘Tomahawk strike in Syria stokes debate about Russian air defences’, *Jane’s Defence Weekly*, vol.54, no.16 (19 Apr. 2017), p.4.

²⁵ Ferdinando (посилання 24).

²⁶ Ferdinando (посилання 24).

²⁷ United Nations (посилання 19).

²⁸ United Nations (посилання 19).

²⁹ The White House, Office of the Press Secretary, ‘Statement by President Trump on Syria’, Press release, 6 Apr. 2017.

³⁰ Ferdinando (посилання 24).

³¹ Ferdinando (посилання 24).

³² Garamone, J., ‘Trump orders missile attack in retaliation for Syrian chemical strikes’, Press release, US Department of Defense, 6 Apr. 2017.

Саудівська Аравія назвала удар США “сміливим рішенням”³³. 8 квітня Президент Ірану Г.Рухані закликав до неупередженого розслідування застосування ХЗ у Хан-Шайхуні³⁴. Наступного дня він розкритикував удар США як “відверту американську агресію проти Сирії”³⁵. Того ж дня Спільний командний центр іранських, російських і сирійських урядових військ та союзних їм груп бойовиків виступив із заявою про те, що завдавши ракетного удару по сирійській авіабазі США перетнули “червону лінію” і відповідатимуть за будь-яке зростання рівня підтримки ними сирійського Уряду і за пов’язане з цим нове насильство³⁶.

11 квітня Білий дім оприлюднив висновки американської розвідки про відповідальність сирійського Уряду за застосування ХЗ³⁷. 12 квітня Росія заветувала проект резолюції РБ ООН, запропонований Францією, Великою Британією і США, яка засуджувала хімічний удар 4 квітня і закликала сирійський Уряд виконати відповідні рекомендації *FFM* та *ЛІМ* ОЗХЗ³⁸. 10 членів РБ голосували “за”, два (в т.ч. Росія) – “проти”, а Китай, Ефіопія і Казахстан утрималися від голосування³⁹.

В інтерв’ю, оприлюдненому 13 квітня 2017р., Президент Сирії Б.Асад заявив, що Сирія не мала будь-якої ХЗ, відмовившись від її запасів, і що навіть якби Сирія мала ХЗ, вона б не використала її. Він додав, що: Сирія ніколи не застосовувала ХЗ; дітей, показаних у новинах, могли привезти з інших місць; члени Аль-Каїди “голять бороди і вдягають білі шоломи” [відзнаку сил цивільної оборони Сирії, які діють у контрольованих опозицією районах]; США, діючи пліч-о-пліч з “терористами”, сфабрикували історію із застосуванням зарину⁴⁰. 12 квітня Сирія запропонувала Генеральному директору ОЗХЗ надіслати нову “технічну місію” до Хан-Шайхуна та авіабази Шайрат для розслідування інциденту⁴¹.

У листопаді завершився мандат *ЛІМ*⁴². Як наслідок, ОЗХЗ може офіційно розслідувати нові випадки застосування ХЗ в Сирії лише через *FFM* або на основі прохання її членів ініціювати розслідування можливого застосування ХЗ чи надіслати інспекцію на запит. ОЗХЗ може використовувати експертні можливості Місії швидкого реагування та допомоги

³³ ‘Iran’s Rouhani condemns US attack on Syria, chides Gulf Arabs’, Reuters, 9 Apr. 2017.

³⁴ ‘Iran’s Rouhani condemns US attack on Syria, chides Gulf Arabs’ (посилання 33).

³⁵ ‘Iran’s Rouhani condemns US attack on Syria, chides Gulf Arabs’ (посилання 33).

³⁶ Al-Khalidi, S., ‘Assad’s allies say US attack crosses “red lines”’, Reuters, 9 Apr. 2017.

³⁷ The White House, ‘The Assad regime’s use of chemical weapons on April 4, 2017’, Press release, 11 Apr. 2017.

³⁸ United Nations (посилання 20).

³⁹ United Nations (посилання 20).

⁴⁰ ClarityNews43, ‘President Assad: Latest interview 4/13/2017’, 13 Apr. 2017, YouTube; ‘Syria chemical attack “fabricated”, Assad’, BBC News, 13 Apr. 2017.

⁴¹ Пропозицію як таку, імовірно, не оприлюднювали. Канада згадує про неї у заяві для Виконавчої ради ОЗХЗ. Див.: OPCW, Executive Council, 54th meeting, Statement of Canada, 13 Apr. 2017, p.1.

⁴² Про роботу *ЛІМ* див. також: Харт, *Щорічник СІПРІ 2016* (посилання 2); Харт, *Щорічник СІПРІ 2017* (посилання 2).

(*Rapid Response and Assistance Mission, RRAM*), створеної у 2016р.⁴³ Врахування цих факторів залежатиме від наступних змін у керівництві ОЗХЗ, коли Ф.Аріас (*Fernando Arias*) замінить А.Узюмджю на посаді Генерального директора ОЗХЗ у липні 2018р.

Інші події

Додаткову інформацію про цей випадок і його ширші геополітичні наслідки надають робота міжнародних органів, що не спеціалізуються на контролі над озброєннями, а також думки та заяви представників сектору безпеки та оборони, які прямо або опосередковано стосуються Сирії. У 2017р. Незалежна міжнародна комісія з розслідування у Сирійській Арабській Республіці (*Independent International Commission of Inquiry on the Syrian Arab Republic*), створена у 2011р. Радою ООН з прав людини (*UN Human Rights Council*) з метою розслідування порушень прав людини, повідомляла, що “впродовж 2016р. авіація Сирії завдала ударів у східній частині міста Алеппо з використанням бомб із хлором. Інформації, що доводить застосування Росією будь-коли будь-якої ХЗ у Сирії, немає. Оскільки у людини від контакту з хлором можуть проявлятися симптоми, аналогічні симптомам впливу отруйних речовин шкірного-нарівної дії, зокрема іприту, то хлор вважається найбільш імовірною речовиною, застосованою у ряді випадків”⁴⁴.

Бригадний генерал З.Ас-Сакат (*Zaher al-Sakat*), який, за повідомленнями, до втечі у 2013р. командував хімічною частиною 5-ї дивізії Сухопутних військ Сирії, у 2017р. розповів британській газеті, що сирійський Уряд не задекларував в ОЗХЗ “великі обсяги хімікатів – прекурсорів зарину та інших токсичних матеріалів”⁴⁵.

19 квітня 2017р. неназваний посадовець Сил оборони Ізраїлю заявив, що хімічний удар 4 квітня був санкціонований високопосадовцями сирійського Уряду, “можливо, з особистого відома самого Президента Б.Асада”⁴⁶. Офіцер зазначив: “У минулому Б.Асад мав близько 1 200 т бойових отруйних речовин у ракетах, артилерійських снарядах та авіаційних боєприпасах, і більшість цього арсеналу була знищена. Наразі він має лише кілька тон залишків бойових отруйних речовин. Удар із застосуванням зарину свідчить про відчай і пригніченість Б.Асада”⁴⁷.

⁴³ *RRAM* призначалася для зміцнення спроможностей режиму КХЗ з реагування на небезпечні випадки із застосуванням ХЗ загалом; її діяльність стосується не лише Сирії. Див.: OPCW, Technical Secretariat, ‘Establishment of a rapid response assistance team’, S/1381/2016, 10 May 2016.

⁴⁴ United Nations, Human Rights Council, ‘Report of the Independent International Commission of Inquiry on the Syrian Arab Republic’, A/HRC/34/64, 2 Feb. 2017, para.17, p.6.

⁴⁵ Ensor, J., ‘Bashar al-Assad still has “hundreds of tons” of chemicals stockpiled, former Syrian weapons research chief claims’, *Daily Telegraph*, 15 Apr. 2017.

⁴⁶ Heller, O., ‘IDF: “High-ranking Syrian officers ordered the chemical attack in Idlib”, Israel Defense, 20 Apr. 2017. Повніша інформація міститься у версії на івриті, <<http://www.israeldefense.co.il/he/node/29287>>.

⁴⁷ Heller (посилання 61). Див. також: Chulov, M., ‘Qatari royal family members used as leverage in Syrian population swap’, *The Guardian*, 14 Apr. 2017.

Подальший розвиток ситуації у Сирії

Увага ОЗХЗ у Сирії надалі буде зосереджена на: (а) з'ясуванні силами *DAT* повноти та достовірності сирійських декларацій, особливо стосовно об'єктів *SSRC*; (б) завершенні силами *FFM* розгляду заяв про застосування ХЗ; (в) перевірці знищення двох наземних об'єктів з виробництва ХЗ; (г) здійсненні за мандатом КХЗ регулярних річних інспекцій на вже знищених підземних спорудах, включно з об'єктами з виробництва ХЗ. Під час вивчення декларацій Сирії *DAT* зосередиться на: (а) ролі *SSRC* у сирійській програмі ХЗ; (б) проясненні результатів аналізів зразків, узятих ОЗХЗ у багатьох місцях Сирії; (в) проясненні характеру "іншої діяльності Сирії, пов'язаної з ХЗ", що тривала до її приєднання у 2013р. до КХЗ⁴⁸.

Крім того, перед публікацією цього *Щорічника* стало відомо про наукові дослідження 2017р. з питань жертв ХЗ в Іраку та Сирії. Ці дослідження охоплювали групове обстеження сім'ї, постраждалої від іприту в Сирії у серпні 2015р., та аналізи характеристик продуктів розпаду домішок, пов'язаних з іпритом, виготовлених методом Левінштайна⁴⁹. З'явилися нові дані та результати досліджень стосовно прикладних проектів з питань звичайної зброї, у т.ч. саморобних вибухових пристроїв (СВП), здійснюваних силами ІД в Іраку та Сирії. З використанням даних про застосування ХЗ в Іраку та Сирії були стандартизовані протоколи біомедичних проб та аналізів у сфері хімічного роззброєння та контролю над озброєннями, включно з річними кваліфікаційними перевірками лабораторій ОЗХЗ. Попередні процедури, схвалення яких розпочалося у 2016р., були узгоджені на тимчасовій основі в рамках Науково-консультативної ради (*Scientific Advisory Board*) ОЗХЗ. З метою визначення лабораторій, здатних здійснювати аналізи біо-медичних проб, ОЗХЗ продовжила їх кваліфікаційні перевірки⁵⁰.

Нарешті, той факт, що частина персоналу *ЖМ* вже не опікується справами Сирії і тому може дозволити собі більше публічності, міг би сприяти знаходженню спільного розуміння урядами відповідальності за всі задокументовані випадки застосування ХЗ у Сирії.

⁴⁸ OPCW, Executive Council, 'Progress in the elimination of the Syrian chemical weapons programme', Note by the Director-General, EC-87/DG.2, 23 Oct. 2017, para.8, pp.2-3.

⁴⁹ Sezigen, S. et al. 'A Syrian family who were exposed to blister agent', poster presented by University of Health Sciences (Ankara) and Tarsus State Hospital (Mersin) at 16th Medical Chemical Defense Conference proceedings, Bundeswehr Institute of Pharmacology and Toxicology, Munich, 5-6 Apr. 2017; OPCW, Scientific Advisory Board, 'Report of the Scientific Advisory Board at its twenty-fifth session', SAB-25/1, 31 Mar. 2017. Див. також: Blum, M.-M., Bickelhaupt, M. and Poater, J., 'P 01 investigation of sulfur mustard, polysulfide analogues and reactive intermediates from Levinstein mustard density functional theory (DFT)', 16th Medical Chemical Defense Conference proceedings, Bundeswehr Institute of Pharmacology and Toxicology, Munich, 5-6 Apr. 2017, p.76. Метод Левінштайна ґрунтується на реакції дихлориду сірки з етиленом. Цей процес дає суміш приблизно 70% *H/HD*.

⁵⁰ OPCW, Technical Secretariat, 'Status of the laboratories designated for the analysis of authentic biomedical samples', Note by the Director-General, S/1516/2017, 11 July 2017.

Санкції за застосування хімічної зброї в Сирії

Велика Британія, Канада, США, Франція та ЄС публічно назвали фізичних і юридичних осіб, причетних до придбання токсичних хімікатів і їх прекурсорів для застосування під час війни в Сирії⁵¹.

20 березня ЄС запровадив санкції проти чотирьох сирійських військових за участь у застосуванні ХЗ⁵².

У січні 2017р. Міністерство фінансів США оприлюднило імена та назви фізичних і юридичних осіб, проти яких воно запровадило санкції у зв'язку з діяльністю Сирії в галузі ХЗ і згаданих у висновках *ЖМ*⁵³. 24 квітня Міністерство запровадило санкції проти 271 працівника *SSRC* у зв'язку із застосуванням зарину в Хан-Шайхуні⁵⁴; 12 червня 2017р. – проти одного з лідерів ІД, Аттали Салмана Абд Кафі Аль-Джабурі (*Attallah Salman Abd Kafi al-Jaburi*), зокрема, за розробку ХЗ. Аль-Джабурі називають одним із “провідних іракських керівників [ІД], який відповідав за заводи з виготовлення [СВП], автівок, начинених [СВП], та вибухових речовин”, а також “залучався до розробки ХЗ”⁵⁵. Того ж дня Державний департамент США назвав Марвана Ібрагіма Хусейна Тах Аль-Азаві (*Marwan Ibrahim Hussayn Tah al-Azawi*) “одним з іракських керівників [ІД], пов'язаним з розробкою ХЗ для застосування в бойових діях [ІД] проти Сил безпеки Іраку”. Крім того, відповідно до заяви Державного департаменту, із середини 2016р. Аль-Джабурі був “розпорядником ХЗ та вибухових речовин” ІД у провінції Кіркук, а в середині січня 2016р. ІД запросила його працювати над проектом застосування ХЗ проти сил Пешмерга (*Peshmerga*) на півночі Іраку. США заявили, що Аль-Джабурі пройшов навчання з питань ХЗ у Сирії (імовірно, під час громадянської війни) та повернувся до Іраку у 2015р.⁵⁶

⁵¹ Зокрема, у Великій Британії: British Treasury, ‘Guidance: Financial sanctions targets, list of all asset freeze targets’, 1 Mar. 2018; у Канаді: ‘Special Economic Measures Act: Regulations amending the special economic measures (Syria) regulations’, *Canada Gazette*, vol.151, no.9 (3 May 2017); у Франції: French Treasury, ‘Liste unique de gels’, [n.d.]; в ЄС: European Council, ‘Use of chemical weapons in Syria: EU imposes sanctions against 16 additional persons’, Press release, 17 July 2017.

⁵² European Council, ‘Use of chemical weapons in Syria: EU imposes sanctions against 4 high-ranking military officials’, Press Release 137/17, 20 Mar. 2017.

⁵³ US Department of the Treasury, ‘Treasury sanctions Syrian officials in connection with OPCW-UN findings of regime’s use of chemical weapons on civilians’, Press release, 12 Jan. 2017; US Department of the Treasury, ‘Resource Center: Non-proliferation designations; Syria designations; Zimbabwe designations removal’, 12 Jan. 2017.

⁵⁴ US Department of the Treasury, ‘Treasury sanctions 271 Syrian Scientific Studies and Research Center staff in response to sarin attack on Khan Sheikhou’, Press release, 24 Apr. 2017; US Department of the Treasury, ‘Syria designations’, 24 Apr. 2017.

⁵⁵ US Department of the Treasury, ‘Treasury targets ISIS leader involved in chemical weapons development’, Press release, 12 June 2017.

⁵⁶ US Department of the Treasury (посилання 54).

II. Заяви про застосування хімічної зброї в Іраку, а також Північною Кореєю

ДЖОН ХАРТ

Ірак

У жовтні 2016р. армія Іраку започаткувала велику військову кампанію з визволення м. Мосул на півночі Іраку з-під контролю ІД. 3 березня 2017р. Міжнародний комітет Червоного хреста (МКЧХ) засудив застосування ХЗ в Мосулі¹. МКЧХ заявив, що сім постраждалих, які лікувались у шпиталі м.Рожава, де допомогу надавав медичний персонал МКЧХ, мали симптоми, “схожі з дією токсичної хімічної речовини”². Хоча МКЧХ не визначав винних у застосуванні ХЗ, удари, схоже, завдавалися з територій, підконтрольних ІД³. 10 березня, однак, посол Іраку в ООН М.А.Альхакім (*Mohamed Ali Alhakeim*) заявив, що доказів застосування ІД хімічної зброї у Мосулі немає⁴.

Повідомлялося також про виявлення в січні 2017р. доказів того, що ІД переобладнала для виробництва ХЗ хімічні лабораторії в Мосульському університеті⁵. Після звільнення частини Мосулу іракські війська нібито знайшли в місті іприт і ракети “земля-земля” російського виробництва⁶. Бригадний генерал армії Іраку Х.Фадхіль (*Haider Fadhil*) казав, що французькі фахівці виявили, що хімічний зразок, взятий у Мосулі, дав позитивну реакцію на іприт⁷. Х.Фадхіль додав, що об’єкт з виробництва ХЗ спочатку був обладнаний в руїнах Ніневії на околицях Мосулу, але згодом перенесений до житлових кварталів з метою забезпечення його кращого захисту⁸. Іракські посадовці стверджували, що бойовики ІД, схоже, намагалися спорядити ракети хімічною речовиною⁹. У червні 2017р. бригадний генерал Х.Ісмаїл (*Hajar Ismail*) заявив, що в районі Аль-Мішрак утримуються тисячі тон сірки і хлору, які Сили безпеки Іраку мають взяти під захист¹⁰.

Продовжувався аналіз характеру досліджень і розробок в ІД, а також її спроможностей з виробництва зброї, у т.ч. СВП¹¹. ІД намагалась уніфікувати компоненти зброї, включно із вбудованими в боеприпаси детонаторами, ручними реактивними комплексами, мінометними пострілами, модульними

¹ ICRC, ‘Iraq: ICRC strongly condemns use of chemical weapons around Mosul’, Press release, 3 Mar. 2017; Харт Дж. “Повідомлення про застосування хімічної зброї в Іраку”. – *Щорічник СШПІ 2017*, підрозділ II розділу 3.

² ICRC (посилання 1).

³ “‘First chemical attack’ in Mosul battle injures twelve”, BBC News, 3 Mar. 2017.

⁴ ‘Iraq says “no evidence” of chemical weapons attacks in Mosul’, Reuters, 10 Mar. 2017.

⁵ ‘Iraqi forces discover chemical warfare agent in Mosul’, Associated Press, 28 Jan. 2017.

⁶ ‘Iraqi forces discover chemical warfare agent in Mosul (посилання 5).

⁷ ‘Iraqi forces discover chemical warfare agent in Mosul (посилання 5).

⁸ ‘Iraqi forces discover chemical warfare agent in Mosul (посилання 5).

⁹ ‘Iraqi forces discover chemical warfare agent in Mosul (посилання 5).

¹⁰ Winfield, G., ‘What came next’, *CBRNe World*, June 2017, p.22.

¹¹ Ismay, J., Gibbons-Neff, T. and Chivers, C. J., ‘How ISIS produced its cruel arsenal on an industrial scale’, *New York Times*, 10 Dec. 2017.

запчастинами бомб і пластиковими протипіхотними мінами¹². У Мосулі були знайдені невідстріляні гранатометні постріли, споряджені “сировиною речовини шкірно-наривної дії, схожої на іприт”¹³. Лондонська організація *Conflict Armament Research* та інші організації виявили документацію і відвідали об’єкти, де знайшли докази наявності в ІД “системи виробництва озброєнь, що поєднували дослідження та розробки, масове виробництво та організоване постачання з метою підвищення витривалості та міці [угруповання]”¹⁴. *Conflict Armament Research* не знайшла явних доказів використання ІД хімікатів з іншою метою, крім виробництва вибухових речовин¹⁵.

Нарешті, голландська неурядова організація *PAH* намагалася докладніше задокументувати екологічні наслідки спалення елементарної сірки на сірчаному заводі Мішрак поблизу Мосулу. Вона повідомила, що ІД займає виробництвом хлору та іприту у фармацевтичному комплексі Аль-Хекма на північ від Мосулу¹⁶.

Північна Корея

13 лютого 2017р. в міжнародному аеропорту Куала-Лумпура був вбитий Кім Чен Нам, зведений брат лідера Північної Кореї Кім Чен Ина¹⁷. Двоє нападниць нанесли йому на обличчя речовину, імовірно VX. Північно-корейська влада заперечила свою відповідальність за цей акт¹⁸.

Влада Малайзії здійснила дезактивацію аеропорту і 26 лютого оголосила його безпечним¹⁹. ОЗХЗ надала Малайзії “технічні матеріали для допомоги в [її] внутрішньому розслідуванні”²⁰. Достовірна інформація про відбір зразків та аналізи не оприлюднювалася²¹.

Під час суду над імовірними нападницями з’ясувалося, що Кім Чен Нам під час нападу мав при собі 12 таблеток атропіну (вживають, як правило, проти отруєння органофосфатами)²².

¹² Ismay, Gibbons-Neff and Chivers (посилання 11).

¹³ Ismay, Gibbons-Neff and Chivers (посилання 11).

¹⁴ Ismay, Gibbons-Neff and Chivers (посилання 11).

¹⁵ Conflict Armament Research (CAR), *Weapons of the Islamic State: A Three-year Investigation in Iraq and Syria* (CAR: London, Dec. 2017).

¹⁶ Zwijnenburg, W. and Postma, F., *Living Under a Black Sky: Conflict Pollution and Environmental Health Concerns in Iraq* (Colophon: Utrecht, Nov. 2017), pp.16-18. Інформація у доповіді ґрунтується на повідомленнях ЗМІ.

¹⁷ Fifield, A., ‘North Korean leader’s half brother killed in Malaysia in possible poison attack, police say’, *Washington Post*, 15 Feb. 2017. Про правову кваліфікацію у міжнародному правозахисному праві замовного вбивства див.: Murray, D., *Practitioners’ Guide to Human Rights Law in Armed Conflict* (Oxford University Press: Oxford, 2016), section 5.171, p. 159.

¹⁸ Korea Central News Agency (KCNA), ‘US, S.Korea’s absurd sophism against DPRK over its citizen’s death abroad blasted’, 1 Mar. 2017.

¹⁹ Sipalan, J. and Teo, A., ‘Malaysia declares airport safe for travel after nerve agent attack’, Reuters, 26 Feb. 2017.

²⁰ OPCW, ‘Opening statement by the Director-General to the Executive Council at its eighty-fourth session’, EC-84/DG.26, 7 Mar. 2017, para.9, p.2.

²¹ Chai, P.R. et al., ‘Toxic chemical weapons of assassination and warfare: Nerve agents VX and sarin’, *Toxicology Communications*, vol.1, no.1 (2017), pp.21-23.

²² Harris, B., ‘Kim’s poisoned half-brother was carrying antidote, court told’, *Financial Times*, 2-3 Dec. 2017, p.6.

Міністерство фінансів США зазначило, що за закупівлі для північно-корейської оборонної промисловості та забезпечення військових продажів відповідає компанія *Korea Ryonbong General Corporation (Ryonbong)*. За її висновком, закупівлі цієї компанії, “імовірно, забезпечують північнокорейську програму ХЗ”²³.

²³ US Department of the Treasury, ‘Treasury sanctions agents linked to North Korea’s weapons of mass destruction proliferation and financial networks’, Press release, 31 Mar. 2017.

9. Контроль над звичайними озброєннями

Загальний огляд

Регламентация у сфері різних категорій озброєнь як засіб покращення дотримання міжнародного гуманітарного права стала важливою складовою контролю над звичайними озброєннями. Однак, участь в угодах з гуманітарного контролю над озброєннями є ще далекою від всеохопної, а країни-учасниці таких угод досі стикаються з багатьма проблемами їх імплементації. На думку деяких держав і громадських організацій, у законодавстві з гуманітарного контролю над озброєннями та роззброєння існують прогалини, які треба заповнити. У 2017р. переговори з усунення деяких із цих проблем тривали в рамках Конвенції 1981р. про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї, які можуть вважатися такими, що завдають надмірних ушкоджень або мають невибіркову дію (КНЗ, Конвенція про “негуманну” зброю, *Convention on Prohibitions or Restrictions on the Use of Certain Conventional Weapons which may be Deemed to be Excessively Injurious or to have Indiscriminate Effects, CCW Convention*) (підрозділ I); Конвенції 1997р. про заборону застосування, накопичення запасів, виробництва і передачі протипіхотних мін та про їх знищення (Конвенція про ППМ, *Convention on the Prohibition of the Use, Stockpiling, Production, and Transfer of Anti-Personnel Mines and on their Destruction, APM Convention*) (підрозділ II); Конвенції 2008р. про касетні боєприпаси (ККБ, *Convention on Cluster Munitions, CCM*) (підрозділ III).

У 2017р. до КНЗ приєдналися Афганістан і Ліван, що довело загальну кількість її країн-учасниць до 125. Ця Конвенція була також майданчиком для обговорення регламентації у сфері нових передових технологій. У центрі уваги у 2017р. були летальні автономні системи озброєнь (ЛАСО, *lethal autonomous weapon systems, LAWS*). Уперше ці обговорення відбувались у форматі Групи урядових експертів (ГУЕ, *Group of Governmental Experts, GGE*), яка розглядала технічні, військові та етично-правові аспекти нових технологій ЛАСО. Хоча конкретні рішення не ухвалювались, було рекомендовано знову зібрати ГУЕ у 2018р. на 10 днів для обговорення характеристик таких систем і наслідків взаємодії людини з машиною.

У перші 11 місяців 2017р. повідомлялося про загибель від вибухової зброї не менше 15 399 цивільних осіб, що на 42% більше, ніж за той самий період у 2016р. Зростаюче міжнародне занепокоєння застосуванням запальної і вибухової зброї у населених районах, включно із застосуванням саморобних вибухових пристроїв (СВП, *improvised explosive devices, IEDs*) недержавними збройними угрупованнями, не привело до нових конкретних

результатів під час дискусій у рамках КНЗ. Відсутність консенсусу доповнювалася тим, що кілька експертних зустрічей були скасовані через брак коштів. Країни-учасниці домовилися продовжити обговорення окремих питань у 2018р.

Шрі-Ланка та Палестина стали у 2017р. 163-ю та 164-ю країнами-учасницями Конвенції про ППМ, якій у вересні виповнилося 20 років. Число жертв ППМ у світі у 2016р. було найвищим з 1999р., насамперед через збройні конфлікти в Афганістані, Лівії, Україні та Ємені. Алжир і Мозамбик у 2017р. оголосили себе вільними від ППМ, водночас мінні поля залишались у 57 державах і на чотирьох територіях. Обговорення питань непротипіхотних мін (mines other than anti-personnel mines, MOTAPM), у 2017р. відбувалося також у рамках КНЗ.

Бенін і Мадагаскар у 2017р. ратифікували ККБ, що довело загальну кількість її країн-учасниць до 102. Використання касетних боєприпасів у 2017р. продовжувалося в Сирії та Ємені.

ЯН ДЕЙВІС

I. Конвенція про “негуманну” зброю

ЯН ДЕЙВІС, МАЙКЕ ВЕРБРУХЕН

Гуманітарний контроль над озброєннями

Багато режимів контролю над озброєннями та роззброєння ґрунтуються на гуманітарних нормах і принципах¹. Значна увага до технологій звичайних озброєнь у недавньому минулому (1990-2010рр.) надавалася касетним боеприпасам і протипіхотним мінам (ППМ), а також спробам обмежити розповсюдження стрілецької зброї. Ці спроби охоплюють кроки з удосконалення стандартів виробництва, торгівлі та застосування зброї, а також заборону цілого класу озброєнь. Конвенція 1981р. про “негуманну” зброю (КНЗ) об’єднує обидва підходи. Конвенція 1997р. про протипіхотні міни (Конвенція про ППМ) та Конвенція 2008р. про касетні боеприпаси (ККБ), що розглядаються в підрозділах II і III, відповідно, забороняють цілі класи зброї, хоч і доволі вузькі. В цьому підрозділі розглядаються переговори, що відбувалися в рамках КНЗ. Тут же розглянуті триваючі зусилля з розширення сфери застосування Конвенції, особливо дискусії про летальні автономні системи озброєнь (ЛАСО), застосування вибухової зброї у населених районах і запальну зброю, що останніми роками були основними темами переговорів про технології звичайної зброї.

Сфера застосування Конвенції

КНЗ та п’ять протоколів до неї забороняють або обмежують застосування окремих видів зброї, що, як вважається, завдають надмірних або невинуватих страждань комбатантам і невибірково вражають цивільних². Конвенція є, так би мовити, рамковим договором, що дає можливість укласти додаткові угоди у формі протоколів. Станом на кінець грудня 2017р., учасницями базової Конвенції і протоколів до неї були 125 держав. У 2017р. до Конвенції приєдналися Афганістан і Ліван. Але не всі держави-учасниці ратифікували змінені та додаткові протоколи.

КНЗ є важливою також для подолання викликів, пов’язаних з розробкою та застосуванням нової зброї та систем її доставки, з урахуванням міжнародного гуманітарного права (МГП, *international humanitarian law*, *IHL*).

¹ Міжнародне гуманітарне право з питань роззброєння розширилось у 2017р. з укладенням 7 липня Договору про заборону ядерної зброї. Його обговорення див. у підрозділі I розділу 7 цього видання. Про застосування гуманітарних норм і принципів до контролю над озброєннями загалом див.: Ентоні Я. “Міжнародне гуманітарне право: орієнтири МКЧХ і їх застосування в бойових діях у міських умовах”. – *Щорічник СППРІ 2017*, підрозділ I розділу 14. Критичний історичний погляд на гуманітарний контроль над озброєннями див.: Cooper, N., ‘Humanitarian arms control and processes of securitization: Moving weapons along the security continuum’, *Contemporary Security Policy*, vol.32, no.1 (2011), pp.134-158; Docherty, B., ‘Ending civilian suffering: The purpose, provisions, and promise of humanitarian disarmament law’, *Austrian Review of International and European Law*, vol.15 (2010), pp.7-44.

² Стислий опис Конвенції про “негуманну” зброю див. у підрозділі I додатка А цього видання.

Конвенція спочатку доповнювалася трьома протоколами: із заборони застосування зброї, що містить фрагменти, які неможливо виявити в тілі людини за допомогою рентгену (Протокол I); з врегулювання використання ППМ, мін-пасток та аналогічних пристроїв (Протокол II); з обмеження застосування запальної зброї (Протокол III). Наступними роками держави додали ще два протоколи: Протокол IV 1996р., що забороняє застосування та передачу засліплюючої лазерної зброї; Протокол V 2003р. про вибухові залишки війни, – а також зміни 2001р., які розширили і зміцнили Конвенцію, включно з її поширенням на ситуації, пов'язані з внутрішніми збройними конфліктами.

Ці події показали, що за наявності політичної волі КНЗ – попри часту потребу пошуку виваженого компромісу між гуманітарними і стратегічними військовими потребами – може бути ефективним інструментом реагування на прогрес військових технологій і зміни в характері та динаміці збройних конфліктів. Останніми роками, однак, узгоджувати гуманітарні вимоги зі стратегічними військовими потребами стає дедалі складніше через, зокрема, різні тлумачення “стратегічних військових потреб” і зловживання побудованими на консенсусі методами роботи в рамках Конвенції, внаслідок чого багато обговорень заходили до глухого кута. Проте всі держави-учасниці КНЗ регулярно збираються або на щорічних зустрічах держав-учасниць, або на оглядових конференціях (раз на п'ять років), де вони також розглядають роботу, проведenu Групою урядових експертів (ГУЕ, *Group of Governmental Experts, GGE*), яка створена у 2001р. і відтоді збирається в різних форматах.

На п'ятій Оглядовій конференції 2016р. держави поділилися на ті, що підтримали нові заходи чи перегляд окремих чинних протоколів з метою реагування на гуманітарну шкоду від застосування вибухової зброї у населених районах, запальної зброї і нових технологій, і ті, що вважали, що чинних угод досить, але треба покращити їх виконання. Як наслідок, Оглядова конференція 2016р. не спромоглася досягти прогресу у врегулюванні цих питань³.

У Женеві в листопаді 2017р., під час підготовки до зустрічі Високих договірних сторін Конвенції 22-24 листопада 2017р., відбувся ряд зустрічей у рамках КНЗ: (а) 13-17 листопада – зустріч ГУЕ з питань ЛАСО; (б) 20 листопада – 11-та Конференція Високих договірних сторін Протоколу V; (в) 21 листопада – 19-та річна Конференція Високих договірних сторін зміненого Протоколу II. Однак заплановані на квітень і серпень зустрічі ГУЕ з питань ЛАСО, а також експертні зустрічі з підготовки конференцій у рамках Протоколу V і зміненого Протоколу II з фінансових причин не відбулися. Головуючий у 2017р. посол М.Роуланд (*Matthew Rowland*) з Великої Британії у липні пропонував розглянути хиткий фінансовий стан Конвенції⁴. Недофінансування Конвенції сталося як через несплату внесків і заборгованість деяких держав-учасниць, так і через застосування складної системи фінансового менеджменту ООН, що вимагає сплати всіх коштів на конкретну зустріч до її початку.

³ Дейвіс Я. та ін. “Режими гуманітарного контролю над озброєннями: головні події 2016р.” – *Щорічник СІПРІ 2017*, підрозділ II розділу 14.

⁴ Letter of the Chairperson, Ambassador Matthew Rowland of the United Kingdom, dated 6 July 2017, containing the Non-paper on the financial issue.

Група урядових експертів з питань летальних автономних систем озброєнь

У 2017р. КНЗ знову перетворилася на центр обговорення ризиків ЛАСО на дипломатичному рівні⁵. Попри кілька років постійних експертних дискусій, ЛАСО все ще не мають загальноприйнятого визначення, але у громадянському суспільстві їх часто визначають як зброю, що може обирати та атакувати цілі, в т.ч. людей, без прямої участі оператора⁶.

ЛАСО є предметом обговорень в рамках КНЗ з 2014р., а у 2014-2016р. їх обговорювали також на неофіційній експертній зустрічі. Під час п'ятої Оглядової конференції КНЗ у грудні 2016р. за рекомендацією експертної зустрічі було вирішено передати питання ЛАСО на розгляд ГУЕ. На Конференції були також ухвалені рекомендовані питання для обговорення. Найпершими та найголовнішими були питання роз'яснення робочого визначення ЛАСО та їх характеристик, а також застосування відповідних принципів і норм міжнародного права, зокрема, МГП. Також було рекомендовано, аби ГУЕ дослідила (а) дотримання МГП у відповідних випадках; (б) правову та політичну відповідальність і підзвітність; (в) етично-моральні питання; (г) наслідки для регіональної і глобальної безпеки і стабільності; (д) наслідки для визначення порогових характеристик збройних конфліктів; (е) ризики гонки озброєнь; (є) ризики розповсюдження, в т.ч. серед недержавних суб'єктів і недержавними суб'єктами; (ж) відповідні ризики внаслідок кібероперацій⁷. Було вирішено, що ГУЕ збереться на 10 днів у 2017р. – на першу сесію 24-28 квітня 2017р. чи 21-25 серпня 2017р., і на другу сесію 13-17 листопада 2017р. Однак через згадані фінансові труднощі відбулася лише друга сесія. На зустрічі ГУЕ головував посол Індії на Конференції з роззброєння А.Сінгх Гілл (*Amandeep Singh Gill*)⁸.

Узгодженого визначення ЛАСО немає, і багато попередніх дискусій на дипломатичному рівні з цього питання загрузли у спробах його знайти. Аби уникнути цього глухого кута, головуючий А.Сінгх Гілл переорієнтував ГУЕ з дискусій про визначення ЛАСО на пошук кращого спільного розуміння засадничих питань⁹. Робота ГУЕ зосереджувалася у трьох підгрупах: з технологічних, військових та етично-правових аспектів нових технологій ЛАСО. Відбулися також обговорення міждисциплінарних аспектів нових технологій ЛАСО, інтерактивне обговорення аналітичної записки головуючого та обговорення подальших дій¹⁰.

⁵ Огляди попередніх дискусій про регламентацію ЛАСО див. у *Щорічниках СІПРІ 2014, 2017*: Ентоні Я., Холланд К. "Регламентація автономної зброї". – *Щорічник СІПРІ 2014*, підрозділ II розділу 9; Дейвіс та ін. (посилання 3).

⁶ Про визначення та функціонування ЛАСО див.: Boulainin, V. and Verbruggen, M., *Mapping the Development of Autonomy in Weapon Systems* (SIPRI: Stockholm, 2017).

⁷ Дейвіс та ін. (посилання 3).

⁸ United Nations, 'Final Document of the Fifth Review Conference', CCW/CONF.V/10, 23 Dec. 2016.

⁹ Singh Gill, A., Chairperson of the Group of Governmental Experts on LAWS, United Nations, Food-for-thought Paper, CCW/GGE.1/2017/WP.1, 4 Sep. 2017.

¹⁰ Singh Gill, A., Chairperson of the Group of Governmental Experts on LAWS, United Nations, 'Provisional Programme of Work', CCW/GGE.1/2017/2/Rev.1, 8 Nov. 2017.

І доповіді експертів, і загальні дебати показали широкий спектр поглядів з усіх трьох тем. Перша підгрупа зосередилася на технічних аспектах і розгляді таких питань, як загальні засади штучного інтелекту (суперрозуму), швидкість розробки штучного інтелекту (*artificial intelligence, AI*) і проблеми надійності та безпечності в розробці штучного інтелекту. Попри різноманітність результатів аналізу і прогнозів технічного розвитку, всі учасники погодилися, що заборона ЛАСО навряд чи завадить мирному використанню штучного інтелекту¹¹.

Друга підгрупа зосередилася на військових аспектах і розглядала вплив автономних бойових засобів, зокрема, де саме вони найімовірніше можуть застосовуватися та мати найсерйозніші наслідки, а також як забезпечити їх сумісність з наявними системами командування та управління. Як експерти, так і державні представники погодилися, що слід зберегти певну форму контролю людини над системами зброї, особливо над вибором і враженням цілей. Водночас, не було консенсусу стосовно того, наскільки значимим має бути людський контроль, а деякі держави наполягали на наявності й інших ризиків, пов'язаних з ЛАСО, які не будуть належним чином усунуті самим лише забезпеченням дієвого контролю людини.

Третя підгрупа розглядала етично-правові аспекти, але згоди вдалося досягти лише з найбільш загальних питань. По-перше, хоча більшість держав погодилися, що огляди згідно зі Статтею 36 можуть слугувати гарним інструментом забезпечення дотримання МГП, але не було єдності в тому, що цього достатньо для усунення проблем ЛАСО¹². По-друге, хоча всі держави погодилися із застосовністю МГП до ЛАСО, але були різні думки щодо застосування до ЛАСО таких норм міжнародного права людини, як право на життя, справедливий суд, мирні зібрання та людська гідність¹³.

Підбиваючи підсумки дебатів, головуючий А.Сінгх Гілл вказав, що попри наявність багатьох розбіжностей є потреба досягнення спільного розуміння ЛАСО. Немає згоди з наступних важливих моментів: чи має визначення ЛАСО охоплювати вже наявні системи, стосуватися лише наступальних, чи також оборонних систем, і чи слід розрізняти повністю автономні та напів-автономні системи. Держави підтвердили готовність частіше обговорювати цю тему у 2018р.¹⁴

Для зрушення дискусії з місця пропонувалися ряд рішень. Коаліція громадянського суспільства *Campaign to Stop Killer Robots*, яка порушила це питання в рамках КНЗ, виступила за заборону використання та розробки

¹¹ Reaching Critical Will, 'CCW Report', vol.5, no.2 (14 Nov. 2017), p.5.

¹² Огляди згідно зі Статтею 36 здійснюються з метою перевірки відповідності нової зброї, засобів чи методів ведення війни зобов'язанням держав відповідно до міжнародного права. Докладніше див.: Boulanin V., and Verbruggen, M., *Article 36 Reviews: Dealing with the Challenges Posed by Emerging Technologies* (SIPRI: Stockholm, 2017).

¹³ Reaching Critical Will, 'CCW Report', vol.5, no.3, 15 Nov. 2017.

¹⁴ United Nations, Group of Governmental Experts of the High Contracting Parties to the Convention on Prohibitions or Restrictions on the Use of Certain Conventional Weapons Which May Be Deemed to Be Excessively Injurious or to Have Indiscriminate Effects, Report of the 2017 Group of Governmental Experts on Lethal Autonomous Weapons Systems (LAWS), CCW/GGE.1/2017/CRP.1, Geneva, 20 Nov. 2017, Annex II: Chair's Summary of the discussion.

ЛАСО. Бразилія, Ірак та Уганда були останніми за часом державами, які висловили підтримку забороні ЛАСО, тож наразі за цей підхід виступають 22 держави¹⁵. Двома іншими найбільш обговорюваними у 2017р. варіантами були новий юридично зобов'язуючий документ з регламентації ЛАСО, запропонований Рухом неприєднання, і політична декларація з питань ЛАСО, запропонована Францією і Німеччиною. Крім того, обговорювалася можливість мораторію на розробку та застосування ЛАСО. Однак невелика група держав, насамперед США та Росія, вважала передчасними активізацію дискусії з цього питання та перехід до реальних результатів¹⁶. ГУЕ зрештою рекомендувала зібрати Групу на 10 днів у 2018р. для подальших дискусій. У підсумковій доповіді ГУЕ запропоновано зосередити обговорення на характеристиках систем, що розглядаються, з метою вироблення спільного розуміння та додаткової оцінки взаємодії людини з машиною¹⁷.

Деякі цікаві події відбувалися під час обговорення питань ЛАСО за межами КНЗ. В Австралії, Бельгії та Канаді науковці звернулися до національних урядів із закликом заборонити ЛАСО¹⁸. Крім того, у серпні 2017р., коли стало ясно, що перша сесія КНЗ не відбудеться, 116 фахівців промисловості закликали поновити спроби обговорення ЛАСО¹⁹.

Зустрічі сторін Протоколу V і зміненого Протоколу II

Зустріч сторін Протоколу V: вибухові залишки війни

11-та річна Конференція Високих договірних сторін Протоколу V відбулася під головуванням посла А.Пунга (*Andre Pung*) з Естонії. Протокол визнає серйозні гуманітарні постконфліктні проблеми, спричинені вибуховими залишками війни (ВЗВ, *explosive remnants of war, ERW*) – мінами, вибухонебезпечними снарядами, залишеними боєприпасами, – і розглядає заходи з мінімізації вірогідності їх виникнення, наслідків і пов'язаних з ними ризиків. Увага учасників Конференції зосередилася на практичному виконанні Статті 4 КНЗ про фіксацію, збереження та передачу інформації, яка може бути важливою для ліквідації ВЗВ і, зрештою, захисту цивільних²⁰.

¹⁵ Інші 19 держав: Алжир, Аргентина, Болівія, Чілі, Коста-Ріка, Куба, Еквадор, Єгипет, Гана, Гватемала, Ватикан, Мексика, Нікарагуа, Пакистан, Панама, Перу, Палестина, Венесуела та Зімбабве. Див.: Campaign to Stop Killer robots, 'Country views on killer robots', 16 Nov. 2016.

¹⁶ Reaching Critical Will (посилання 13).

¹⁷ United Nations, Report of the 2017 Group of Governmental Experts on Lethal Autonomous Weapons Systems (LAWS) (посилання 14).

¹⁸ Members of the Australian AI research community, Letter to Australian Prime Minister Malcolm Turnbull, Re: An international ban on the weaponization of artificial intelligence, 2 Nov. 2017; Members of the Belgian artificial intelligence (AI) and robotics research community, 'Autonomous weapon systems: An open letter from Belgian scientists', 6 Dec. 2017; Members of the Canadian AI research community, Letter to Canadian Prime Minister Justin Trudeau, Re: An international ban on the weaponization of artificial intelligence, 2 Nov. 2017.

¹⁹ 'An open letter to the Convention on Certain Conventional Weapons', The Future of Life Institute, 21 Aug. 2017.

²⁰ UNODA, Joint Letter by the Presidents-designate of the Conferences of the High Contracting Parties to Amended Protocol II and to Protocol V, 2 Nov. 2017.

Була обговорена і схвалена пропозиція із запровадження нового механізму допомоги з питань національної звітності з метою підвищення її якості²¹. Нарешті, учасники Конференції домовилися у 2018р. зосередити роботу в рамках Протоколу V на ліквідації ВЗВ і докласти зусиль з покращення національної звітності.

Зустріч сторін зміненого Протоколу II: міни та саморобні вибухові пристрої

19-та річна Конференція Високих договірних сторін зміненого Протоколу II відбулася під головуванням посла Б.Лондоно Сото (*Beatriz Londono Soto*) з Колумбії. На Конференції розглядалися статус і діяльність у рамках Протоколу, а також питання, пов'язані з національними звітами держав-учасниць. Ці звіти торкалися ряду протокольних питань: (а) інформування збройних сил і цивільного населення про Протокол; (б) програми розмінування та відновлення територій; (в) кроки з виконання технічних вимог Протоколу; (г) законодавчі питання, пов'язані з Протоколом; (д) заходи на міжнародному рівні, що стосуються обміну технічною інформацією, співпраці у розмінуванні та технічній взаємодії і допомоги, а також розвиток технологій захисту цивільних від невибіркової дії мін²².

На зустрічі також розглядалися питання стосовно: саморобних вибухових пристроїв (СВП) з особливою увагою до обміну інформацією про національні заходи та найкращі практики з урахування загальних характеристик і нових типів СВП, методів їх знешкодження та захисту цивільних від них²³. Проблема захисту цивільних постала останніми роками особливо гостро. Упродовж 2011-2016рр. зафіксовано понад 109 тис. загиблих і поранених від СВП, понад 81% з них – цивільні. Це становить близько 57% усіх цивільних жертв від вибухової зброї за цей період²⁴. Недержавні збройні угруповання застосовують СВП у різні способи, включно з дистанційним підривом, з використанням годинникового механізму чи смертників, а іноді із застосуванням комерційних БЛА для доставки СВП²⁵.

Враховуючи, що СВП становлять одночасно і гуманітарну, і військово-стратегічну проблему, в рамках КНЗ явно є місце для них. Проте головні труднощі мають більш практичний характер: як буде виглядати Протокол до КНЗ з питань СВП? як можуть держави контролювати використовувані в СВП матеріали, що завжди мають подвійне призначення та, відповідно,

²¹ Proposal on the Provision of Expert Assistance for National Reporting under Protocol V on Explosive Remnants for War (ERW), CCW/P.V/CONF/2017/2, 26 Sep. 2017; Eleventh Conference of the High Contracting Parties to Protocol V on Explosive Remnants of War to the Convention on Prohibitions or Restrictions on the Use of Certain Conventional Weapons Which May Be Deemed to Be Excessively Injurious or to Have Indiscriminate Effects, 'Final Report', CCW/P.V/ CONF/2017/5, 4 Dec. 2017.

²² UNODA (посилання 20); Nineteenth Annual Conference of the High Contracting Parties to Amended Protocol II to the Convention on Prohibitions or Restrictions on the Use of Certain Conventional Weapons Which May Be Deemed to Be Excessively Injurious or to Have Indiscriminate Effects, 'Final Document', Advance version, 1 Dec. 2017.

²³ UNODA (посилання 20). Обговорення СВП див. також: Дейвіс та ін. (посилання 3).

²⁴ Action on Armed Violence, Improvised Explosive Device (IED) Monitor 2017, Oct. 2017.

²⁵ Davies, R., 'Drones and the IED threat', *Action on Armed Violence*, 26 July 2017.

є широко розповсюдженими? На Конференції не зроблено конкретних висновків з цих питань, хоча сторони погодилися продовжити у 2018р. обговорення СВП, розгляд статусу Протоколу та діяльності в його рамках загалом.

Іншими заходами з реагування на загрозу СВП у 2017р. було схвалення Резолюції РБ ООН 2370 від 2 серпня 2017р., що закликає вжити на національному рівні більш суворих заходів із запобігання постачанню терористам зброї і сировини для вибухових речовин, а також Резолюції Першого комітету ГА ООН з цього питання – у жовтні²⁶.

Зустріч Високих договірних сторін

22-24 листопада 2017р. у Женеві відбулася зустріч Високих договірних сторін КНЗ під головуванням посла М.Роуланда з Великої Британії. На зустрічі розглядалися заходи з універсалізації, а також питання дотримання Конвенції. ГУЕ з питань ЛАСО було доручено зібратися на 10 днів у 2018р. під головуванням Індії (див. вище). Було також домовлено внести до порядку денного наступної зустрічі “Нові питання в контексті цілей і завдань Конвенції”, запросивши держави-учасниці подати робочі документи з актуальних для них тем. На зустрічі також погодили ряд заходів з покращення фінансового стану Конвенції²⁷. Трьома обговореними по суті питаннями були запальна зброя, вибухова зброя в населених районах і непротипіхотні міни (*mines other than anti-personnel mines, MOTAPM*).

Запальна зброя

Протокол III до КНЗ забороняє використання окремих видів запальної зброї, але ці обмеження не зупинили завдання шкоди цивільним унаслідок її використання останніми роками в Сирії, Україні, Ємені та інших місцях. У Протоколі є дві серйозні “лазівки”: слабке регулювання запальної зброї, яка приводиться в дію наземними засобами, порівняно з боеприпасами, що транспортуються та застосовуються авіаційними засобами, а також незадовільне визначення багаточільових боеприпасів. До останніх належать, зокрема, боеприпаси з білим фосфором, які можна застосовувати на полі бою як засоби маскуванню або створення димової завіси, як засоби сигналізації і цілевизначення та як запальну зброю.

Згідно з даними *Human Rights Watch (HRW)* та інших організацій, у 2017р. сирійський Уряд і російські війська використовували запальну зброю в населених районах Сирії²⁸. Зокрема, у 2017р. *HRW* задокументувала в Сирії

²⁶ UN Security Council Resolution 2370, 2 Aug. 2017; UN General Assembly, First Committee, Countering the threat posed by improvised explosive devices, A/C.1/72/L.15/Rev.1, 24 Oct. 2017.

²⁷ Meeting of the High Contracting Parties to the Convention on Prohibitions or Restrictions on the Use of Certain Conventional Weapons Which May Be Deemed to Be Excessively Injurious or to Have Indiscriminate Effects, Geneva, 22-24 Nov. 2017, Final Report, Advance version, 29 Nov. 2017.

²⁸ Human Rights Watch and Harvard Law School International Human Rights Clinic, *An Overdue Review: Addressing Incendiary Weapons in the Contemporary Context, Memorandum to Delegates at the Meeting of States Parties to the Convention on Conventional Weapons*, Nov. 2017, pp.14-19.

22 удари із застосуванням запальної зброї, що становить близько чверті всіх задокументованих випадків її застосування за минулі п'ять років збройного конфлікту. Наприклад, на відео, що транслювалося в прямому ефірі 16 березня, видно застосування запальної зброї у м.Ум Аль-Краміль поблизу Алеппо²⁹.

Сирія не є стороною Протоколу III, отже не зв'язана його обмеженнями та з 2012р. використовує запальні боеприпаси російського виробництва чи радянських часів. Водночас, Росія ратифікувала Протокол, і їй заборонено використовувати авіаційні запальні боеприпаси в районах концентрації цивільних. Попри надані докази, Росія заперечила застосування нею запальної та іншої забороненої зброї чи боеприпасів у Сирії³⁰.

Своєю чергою, коаліція під проводом США застосовувала в 2017р. боеприпаси з білим фосфором під час бойових дій проти Ісламської держави в містах Ракка в Сирії і Мосул в Іраку³¹. Після інцидентів, задокументованих у березні та червні 2017р., представник коаліції під проводом США заявив, що “снаряди з білим фосфором використовуються для задимлення, маскування та цілевизначення із всебічним урахуванням можливих побічних наслідків для цивільних осіб і об'єктів”³². З приводу інциденту в Мосулі Сили безпеки Іраку заявили, що вони використовували боеприпаси для створення димової завіси; коаліція під проводом США виступила із заявою, де пояснювалося, що вона “використовували димові та високоточні боеприпаси для придушення противника та забезпечення прикриття біженців”³³.

Кілька держав, а також Міжнародний комітет Червоного хреста (МКЧХ), Генеральний секретар ООН і багато неурядових організацій засудили останні удари із застосуванням запальної зброї і закликали переглянути та посилити Протокол III³⁴. На 5-й Оглядовій конференції 2016р. особливого прогресу домогтися не вдалося, але очікувалося, що оскільки Протокол був окремим пунктом порядку денного зустрічі держав-учасниць уперше після ухвалення КНЗ у 1980р., його обговорення надасть можливість для жорсткої дискусії стосовно шкоди від запальної зброї і ступеня адекватності Протоколу. Однак Конференція обмежилася колективним осудом застосування державами-учасницями запальної зброї, підтвердженням важливості Протоколу та закликом до його універсалізації і повної імплементації. Хоча

²⁹ Broomfield, M., ‘New footage shows Russia using “white phosphorous” in Syria, activists claim’, *The Independent*, 16 Mar. 2017.

³⁰ Див., наприклад: Broomfield (посилання 29); Human Rights Watch, ‘Syria/Russia: Incendiary weapons burn in Aleppo, Idlib’, 16 Aug. 2016.

³¹ Barnard, A., ‘US-led forces said to have used white phosphorus in Syria’, *New York Times*, 10 June 2017.

³² Barnard (посилання 31); Gibbons-Neff, T., ‘US-led forces appear to be using white phosphorus in populated areas in Iraq and Syria’, *Washington Post*, 9 June 2017; Human Rights Watch, ‘Iraq/Syria: Danger from US White Phosphorus’, 14 June 2017.

³³ Human Rights Watch (посилання 32).

³⁴ Обговорення запальної зброї див.: Davis et al. (посилання 3), pp.556-557.

жодних зобов'язань з подальшого посилення Протоколу не передбачалося, держави-учасниці вирішили зберегти це питання окремим пунктом порядку денного на зустрічі 2018р.³⁵

Вибухова зброя в населених районах

Як зазначає МКЧХ, “збройні конфлікти дедалі частіше відбуваються в населених пунктах, причому часто – із застосуванням зброї, призначеної для бойових дій на відкритій місцевості. Застосування вибухової зброї, яка має велику зону ураження, в населених районах спричиняє з великою імовірністю випадкові жертви. Вона спричиняє як прямі жертви серед населення, так і порушення діяльності служб, важливих для його виживання”³⁶. Зокрема, застосування в міських районах вибухової зброї з великим радіусом руйнувань, низька точність систем доставки, здатність одночасно уражати велику площу багатьма боеприпасами можуть мати жахливі гуманітарні наслідки. Це пов'язано як із прямою дією вибуху та осколків, так і зі знищенням житла і важливої цивільної інфраструктури. Все це може спричинити загибель, поранення і втечу цивільних осіб, що за масштабами перевищує наслідки безпосереднього нападу³⁷. Коли вибухову зброю застосовують у населених районах, понад 90% жертв можуть бути цивільними³⁸.

У перші 11 місяців 2017р. повідомлялося про загибель від вибухової зброї не менше 15 399 цивільних – на 42% більше, ніж за той самий період у 2016р., коли їх число склало 10 877 осіб. Більшість цивільних (8 932) загинули внаслідок авіаударів. Це на 82% більше, ніж у 2016р. (4 902 особи) і на 1169% більше, порівняно з 2011р. (704 цивільні особи)³⁹. Від застосування СВП недержавними збройними угрупованнями в перші 11 місяців 2017р. загинули 3 874 цивільних – приблизно стільки ж, скільки у 2016р. Найкривавішим у світі окремим інцидентом з використанням вибухової зброї у 2017р. була загибель щонайменше 512 осіб унаслідок підризу заміненої вантажівки в Могадішо (Сомалі) в жовтні 2017р.⁴⁰

Конфлікти в Афганістані, Іраку, Сирії, Україні, Ємені та інших місцях є підтвердженням поширеної практики руйнувань. У Ємені, наприклад, невідомо і непропорційне застосування вибухової зброї всіма сторонами конфлікту, включно з авіаударами коаліції під проводом Саудівської Аравії,

³⁵ Meeting of the High Contracting Parties, Final Report (посилання 27).

³⁶ ICRC, ‘Explosive weapons in populated areas’, Fact sheet, 14 June 2016. Див. також: ‘Areas of harm: Understanding explosive weapons with wide area effects’, PAX and Article 36, Oct. 2016.

³⁷ Про наслідки руйнування цивільної інфраструктури див., наприклад: ICRC, ‘Diary: ICRC president on the ground in Yemen’, 25 July 2017.

³⁸ ICRC (посилання 36); сайт Міжнародної мережі з питань вибухової зброї (International Network on Explosive Weapons, INEW), <<http://www.inew.org/>>.

³⁹ ‘First 11 months of 2017 sees 42% increase in civilian deaths from explosive weapons compared to 2016’, Action on Armed Violence, 8 Jan. 2018; McVeigh, K., ‘“Crazy numbers”: Civilian deaths from airstrikes almost double in a year’, *The Guardian*, 8 Jan. 2018.

⁴⁰ ‘Death toll from Somalia truck bomb in October now at 512: Probe committee’, Reuters, 30 Nov. 2017. Про конфлікт у Сомалі див. підрозділ VI розділу 2 цього видання.

спричинило багато цивільних жертв. Станом на березень 2015р., з початку війни там загинули щонайменше 10 тис. осіб⁴¹. Коли в населених районах застосовуються навіть високоточні боєприпаси, жертви серед цивільних можуть бути неприпустимо високими.

Так, під час бойових дій проти ІД в Іраку та Сирії коаліція під проводом США, починаючи із серпня 2014р., завдала понад 27 500 авіаударів. Коаліція заявила про ретельний вибір цілей і широке застосування високоточних боєприпасів для мінімізації цивільних жертв. Однак незалежна оцінка наслідків авіаударів коаліції, завданих в Іраку за 18-місячний період, виявила, що кожен п'ятий авіаудар призводив до загибелі цивільних – у понад 31 раз частіше, ніж визнано коаліцією⁴². Були виявлені чотири проблеми, що могли спричинити таку невибірковість ударів: (а) зниження стратегічних військових стимулів захисту цивільних; (б) зміни в тактиці, технічних засобах і процедурах вибору цілей; (в) застосування підходу “провини за співучасть” під час завдання цілеспрямованих ударів, коли осіб, вбитих у безпосередній близькості до визначеної цілі, не рахують цивільними; (г) зменшення ресурсів на військові розслідування під час відстеження цивільних жертв⁴³.

Оскільки МГП наразі не визначає чітких меж застосування вибухової зброї у населених районах, деякі держави та неурядові організації бачать потребу в наявності спеціальних договірних обмежень, що дало б чіткі та універсальні правила застосування МГП до використання вибухової зброї у населених районах. Дискусії, спрямовані на вироблення політичного інструменту розв'язання цієї гуманітарної проблеми, очолила Австрія за підтримки коаліції провідних громадських організацій – *International Network on Explosive Weapons*. Ряд держав на чолі з Німеччиною намагалися ввести застосування вибухової зброї у населених районах у рамки КНЗ. Оглядова конференція 2016р. погодилася, що на зустрічі 2017р. слід дослідити “виклики застосування звичайної зброї у збройних конфліктах та їх наслідки для цивільних, особливо в місцях їх концентрації”⁴⁴.

У першій доповіді на РБ ООН у травні 2017р. про захист цивільних у збройних конфліктах Генеральний секретар ООН А.Гутерреш підкреслив деструктивні наслідки для цивільних від застосування вибухової зброї з великим радіусом ураження в населених районах під час конфлікту та закликав держави конструктивно долучитися до процесу, очоленого Австрією⁴⁵. Його попередник, Пан Гі Мун (*Ban Ki-moon*), а також МКЧХ постійно закликали держави утримуватися від застосування вибухової зброї у населених районах. Австрія і Німеччина подали робочі документи з цього питання

⁴¹ Wintour, P., ‘Saudi-led airstrikes kill 68 civilians in one day of Yemen’s “absurd” war’, *The Guardian*, 28 Dec. 2017. Про конфлікт у Ємені див. підрозділ V розділу 2 цього видання.

⁴² Khan, A. and Gopal, A., ‘The Uncounted’, *New York Times Magazine*, 16 Nov. 2017.

⁴³ Garlasco, M., ‘How to fix the US Military’s broken targeting system’, *Just Security*, 12 Dec. 2017.

⁴⁴ Обговорення вибухової зброї у населених районах див.: Davis et al. (посилання 3), pp.557-58.

⁴⁵ United Nations, Security Council, Report of the Secretary-General on the protection of civilians in armed conflict, S/2017/414, 10 May 2017.

до листопадової зустрічі в рамках КНЗ⁴⁶. Однак на зустрічі це питання віднесли до розряду “інших” після заперечень Туреччини – однієї з п’яти держав, де, за словами представника Австрії, було найбільше число цивільних, загиблих і поранених від вибухової зброї (разом з Афганістаном, Іраном, Сирією і Єменом)⁴⁷. Через брак єдності в підходах до проблеми застосування вибухової зброї у населених районах зустріч не дала жодної конкретної пропозиції, а в підсумковому звіті це питання зовсім не згадувалося.

27-28 листопада 2017р. представники 19 країн Африки, Бюро ООН з координації гуманітарних справ (*United Nations Office for the Coordination of Humanitarian Affairs*), МКЧХ і громадські організації зібралися в Мапуту (Мозамбік) на регіональну конференцію із захисту цивільних від застосування вибухової зброї у населених районах⁴⁸.

Непротипіхотні міни

Обговорення *МОТАРМ* зосереджувалися на протитранспортних мінах, у т.ч. протитанкових. Упродовж понад 10 років цю тему кілька разів обговорювали в рамках КНЗ, але без узгодженого консенсусу держав-учасниць стосовно того, як зрушити дебати з місця. Управління ООН у справах роззброєння (*UN Office of Disarmament Affairs*), Служба ООН з розмінування (*UN Mine Action Service*) і Женевський міжнародний центр гуманітарного розмінування (*Geneva International Centre for Humanitarian Demining*) організували 29 серпня 2017р. неформальну зустріч з питань *МОТАРМ*⁴⁹. На зустрічі в рамках КНЗ в листопаді, однак, прогресу знову не було досягнуто, хоч у прикінцевому звіті головуючому доручили провести неформальні відкриті консультації стосовно владнання триваючих розбіжностей у поглядах на *МОТАРМ* і відзвітувати на зустрічі 2018р.⁵⁰

⁴⁶ Convention on Certain Conventional Weapons, Meeting of High Contracting Parties, Emerging issues of relevance to the Convention, Submitted by Austria, CCW/MSP/2017/WP.1, 19 Oct. 2017; Use of Explosive Weapons in Populated Areas (EWIPA), Submission by Germany, CCW/ MSP/2017/WP.2, 25 Oct. 2017.

⁴⁷ Tweet by the Austrian Ambassador, Thomas Hajnoczi. @ThomasHajnoczi, Twitter, 22 Nov. 2017.

⁴⁸ Communique from Maputo regional conference on the protection of civilians from the use of explosive weapons in populated areas, 28 Nov. 2017.

⁴⁹ Презентацію див.: UN Office at Geneva, ‘МОТАРМ: Latest news!’, <[https://www.unog.ch/80256EE600585943/\(httpPages\)/BAD37B50A394A036C1257F45004FE9BD?OpenDocument](https://www.unog.ch/80256EE600585943/(httpPages)/BAD37B50A394A036C1257F45004FE9BD?OpenDocument)>.

⁵⁰ Meeting of the High Contracting Parties, Final report (посилання 27).

II. Конвенція про протипіхотні міни

ЯН ДЕЙВІС

Конвенція 1997р. про ППМ забороняє, зокрема, застосування, розробку, виробництво та передачу ППМ – тобто мін, підри्व яких відбувається внаслідок контакту з людиною, або тих, що “приводяться в дію жертвою”. Через цю властивість до них належать саморобні вибухові пристрої (СВП, *improvised explosive devices, IEDs*) або “саморобні міни” (*improvised mines*), що діють, як ППМ.

Головні події у 2017р.

У 2017р. до Конвенції приєдналися дві держави – Шрі-Ланка і Палестина, – довівши до кінця року кількість держав-учасниць до 164, включно з усіма членами ЄС, всіма державами Субекваторіальної Африки та Америки, крім Куби і США. Поза Конвенцією залишилися 33 держави¹. Приєднання Шрі-Ланки мало важливе значення, оскільки ця держава в минулому використовувала ППМ, а наразі активно здійснює розмінування². Важливим є також приєднання до Конвенції Палестини, враховуючи, що близько 20 км² її території забруднено протипіхотними, протитранспортними мінами та іншими вибуховими залишками війни (ВЗВ, *explosive remnants of war, ERW*)³.

У вересні 2017р. виповнилася 20 річниця підписання Конвенції, створення Служби ООН з розмінування (*UN Mine Action Service, UNMAS*) і Групи міжвідомчої координації діяльності з розмінування (*Inter-Agency Coordination Group on Mine Action*), яка об’єднує практиків з органів ООН у справах розмінування з метою розробки чи перегляду політики і стратегій, визначення пріоритетів та обміну інформацією⁴. Заходи з розмінування охоплюють очищення територій від мін і ВЗВ, включно з вибухонебезпечними боєприпасами, залишеними після конфліктів, з метою повернення землі громадам. Очищення територій від мін охоплює, зокрема їх технічне та нетехнічне обстеження, складання карт і позначення замінованих і розмінованих районів.

Нові випадки застосування ППМ державами наразі трапляються дуже рідко. В період з жовтня 2016р. до жовтня 2017р. їх застосування зафіксоване лише у М’янмі та Сирії – державах, не охоплених Конвенцією⁵. У М’янмі, наприклад, де сили безпеки встановлюють ППМ останні 20 років, і у 2017р. нібито будували паркани і ставили наземні міни вздовж кордону з метою

¹ Стислий опис Конвенції про ППМ див. у підрозділі I додатка А цього видання.

² Human Rights Watch, ‘Sri Lanka joins global landmine treaty’, 14 Dec. 2017.

³ ICBL, ‘Palestine accedes to the mine ban treaty’, News release, 3 Jan. 2018.

⁴ UN Mine Action Service; United Nations, General Assembly, Assistance in mine action, Report of the Secretary-General, A/72/226.

⁵ ICBL-СМС, *Landmine Monitor 2017* (ICBL-СМС: Geneva, Dec. 2017), pp.1, 8-18. У доповіді увага зосереджується на подіях 2016р. і там, де це можливо, наводяться дані, станом на листопад 2017р.

запобігання втечі рохінджа від урядових нападів до Бангладеш⁶. У вересні головуєчий у Конвенції про ППМ закликав Уряд М'янми прояснити ситуацію і розглянути можливість допуску до країни незалежної Місії зі встановлення фактів (*fact-finding mission*)⁷.

Застосування ППМ (включно із саморобними мінами) недержавними збройними угрупованнями під час конфліктів становить дедалі більшу проблему. З жовтня 2016р. по жовтень 2017р. ППМ використовували недержавні збройні угруповання щонайменше в дев'яти країнах: Афганістані, Індії, Іраку, М'янмі, Нігерії, Пакистані, Сирії (у т.ч. широке використання саморобних мін відступаючими силами ІД), Україні та Ємені⁸. Вперше з початку моніторингу у 1999р. нових випадків застосування ППМ недержавними збройними угрупованнями не було в Колумбії.

За даними *Landmine Monitor 2017*, число жертв ППМ у світі є найвищим за 18 років. Збройні конфлікти в Афганістані, Лівії, Україні та Ємені у 2016р. другий рік поспіль характеризувалися надзвичайно високим рівнем втрат від мін та ВЗВ. У 2016р., останньому році, за який є дані, *Landmine Monitor* зафіксував 8 605 жертв від мін/ВЗВ (у т.ч. щонайменше 2 089 загиблих), що стало найвищим показником з 1999р. (9 228 жертв) і найбільшим річним числом жертв від саморобних мін за всю історію⁹.

Міжнародна підтримка заходів з розмінування у 2016р. – після 10-річного мінімуму у 2015р. – зросла більш ніж на \$85 млн.: 32 донори пожертвували \$479,5 млн. для 40 держав і трьох територій. П'ять головних донорів розмінування – США, ЄС, Японія, Німеччина та Норвегія – забезпечили у 2016р. 70% усього міжнародного фінансування¹⁰. У 2017р. відбулися три конференції зі збору коштів (після трьох – у 2016р.) на підтримку заходів з розмінування: друга міжнародна конференція в Женеві 28 лютого 2017р. зі збору коштів на виконання Конвенції і дві окремі конференції на підтримку заходів в Іраку (в липні) та Колумбії (у вересні)¹¹. У квітні 2017р. Велика Британія схвалила пакет допомоги на наступні три роки обсягом £100 млн. (\$124 млн.) на підтримку проектів розмінування в Афганістані, Камбоджі, Сомалі та Південному Судані¹².

У 2014р. держави-учасниці визначили спільну мету – завершити розмінування до 2025р. У 2016р. від наземних мін було очищено близько

⁶ Das, K.N., 'Bangladesh protests over Myanmar's suspected landmine use near border', Reuters, 5 Sep. 2017; ICBL-СМС (посилання 5), pp.9-10. Про конфлікт у М'янмі див. також підрозділ III розділу 2 цього видання.

⁷ 'Landmine treaty president calls for fact-finding mission in Myanmar', APM Convention, Press release, 22 Sep. 2017.

⁸ ICBL-СМС (посилання 5), pp.1, 8-18.

⁹ ICBL-СМС (посилання 5), pp.2, 51-62.

¹⁰ ICBL-СМС (посилання 5), pp.3, 81-91.

¹¹ 'Second Pledging Conference for the Anti-Personnel Mine ban convention', APM website; ICBL-СМС (посилання 5), pp.82-83. Три конференції зі збору коштів відбулись у 2016р., в т.ч. перша міжнародна конференція зі збору коштів на виконання Конвенції про ППМ у березні. Див.: Дейвіс та ін. (посилання 3).

¹² UK Department for International Development (DFID), 'UK triples support for action against landmines on 20th anniversary of Princess Diana's iconic Angola visit', DFID Press release, 4 Apr. 2017.

170 км² територій – приблизно, як і в 2015р., – і знищено понад 232 тис. мін – значно більше, ніж у 2015р.¹³ У 2017р. Алжир і Мозамбик оголосили себе вільними від наземних мін¹⁴. 33 з 57 держав і чотирьох спірних територій, в яких відомо про мінні поля, є сторонами Конвенції про ППМ. Лише чотири з них, здається, намагаються дотриматися визначеного їм на розмінування 10-річного терміну: Чілі, ДРК, Мавританія і Перу¹⁵. Серед держав-учасниць, яким ще належить виконати свої зобов'язання з розмінування, є такі, що найбільшою мірою постраждали від мін: Афганістан, Ангола, Боснія та Герцеговина, Камбоджа, Колумбія, Ірак, Сербія, Таїланд і Зімбабве.

Україна порушує Конвенцію про ППМ, оскільки не дотрималася визначеного для неї терміну розмінування (1 червня 2016р.) та не подала прохання про його подовження. Вона також порушує термін знищення запасів мін¹⁶. Разом держави-учасниці знищили понад 53 млн. ППМ на зберіганні, в т.ч. понад 2,2 млн. було знищено у 2016р. Загальносвітові запаси мін, що залишаються на сьогодні, оцінюються щонайменше в 50 млн. При цьому Росія (26,5 млн. мін), Пакистан (6 млн.), Індія (4-5 млн.), Китай (5 млн.) і США (3 млн.) вважаються державами з найбільшими запасами мін¹⁷. Пропустивши перший визначений для неї термін, Білорусь завершила знищення своїх запасів у 2017р., в т.ч. понад 3 млн. мін ПФМ-1 радянських часів. Міни цього типу є дуже небезпечними, а їх знищення становить серйозні технічні труднощі¹⁸.

Висновки

Коаліція “Міжнародна кампанія за заборону мін і касетних боєприпасів” (*International Campaign to Ban Landmines-Cluster Munition Coalition, ICBL-CMC*) у доповіді за 2017р. зробила висновок, що імплементація і дотримання Конвенції про ППМ в цілому було “відмінним”. Головні зобов'язання загалом виконувались, а непорозуміння, коли вони виникали, врегульовувалися задовільно¹⁹. Головуючий Конвенції про ППМ відзначив “видатний” прогрес з 1997р., виказавши водночас стурбованість зростанням останнім часом числа постраждалих від мін – переважно через застосування недержавними суб'єктами саморобних ППМ²⁰. Охоплення Конвенцією про ППМ залишається неповним через відмову деяких з найпотужніших держав, зокрема

¹³ ICBL-CMC (посилання 5), pp.2-3, 31-48.

¹⁴ ‘After decades of work, Algeria one of the most mine-affected countries in the world, is now free from this scourge’, APM Convention website, 10 Feb. 2017.

¹⁵ ICBL-CMC (посилання 5), pp.2-3, 31-48.

¹⁶ Про дискусії стосовно наземних мін в Україні див.: Дейвіс та ін. (посилання 3).

¹⁷ ICBL-CMC (посилання 5), pp.3-4, 18-19.

¹⁸ ‘Belarus destroys over three million hazardous landmines fulfilling its Ottawa Convention obligations: Over 50 million landmines have now been destroyed’, APM Convention website, 7 Apr. 2017.

¹⁹ ICBL-CMC (посилання 5), pp.4, 93-95.

²⁰ President’s Final Declaration-Towards a mine-free world’, AP Mine Ban Convention, Dec. 2017.

Китаю, Ірану, Ізраїлю, Північної Кореї, Росії, Саудівської Аравії і США, підписати її²¹.

Зберігається стурбованість станом виконання кількох пунктів Конвенції: порушення Україною Статті 5 через недотримання терміну розмінування (1 червня 2016р.); триваючі розслідування у зв'язку з підтвердженим застосуванням ППМ у Ємені у 2011р.; недотримання термінів повного знищення запасів Грецією та Україною; зберігання ППМ у навчальних і дослідних цілях 71 державою-учасницею, 37 з яких мають понад 1 000 мін, а Бангладеш, Фінляндія і Туреччина зберігають понад 12 тис. мін кожна; незадовільна річна звітність держав-учасниць – лише 48% подали річні звіти за 2016р., що дещо більше, ніж у попередньому році (45%)²².

²¹ 'Why do land mines still kill so many?', *New York Times*, 6 Jan. 2018.

²² ICBL-СМС (посилання 19).

III. Конвенція про касетні боєприпаси

ЯН ДЕЙВІС

Конвенція 2008р. про касетні боєприпаси (ККБ) розглядає гуманітарні наслідки та неприйнятну шкоду для цивільних від касетних боєприпасів. ККБ запроваджує безумовну заборону касетних боєприпасів і порядок її реалізації. Вона також вимагає знищення упродовж восьми років їх запасів, очищення впродовж 10 років територій, забруднених залишками касетних боєприпасів, і надання допомоги жертвам цієї зброї. На 31 грудня 2017р., сторонами Конвенції були 102 держави і ще 17 – її підписантами¹.

Головні події у 2017р.

У жовтні 2017р. 134 держави, включно з 30, що не підписали Конвенцію, проголосували вже за третю резолюцію ГА ООН на підтримку ККБ². Резолюція надає державам, що не є учасницями ККБ, важливу можливість виявити підтримку гуманітарних засад Конвенції та її універсалізації. Росія і Зімбабве стали єдиними державами, що проголосували проти Резолюції (як і проти Резолюції 2016р.); 36 держав утрималися від голосування³.

Більшість держав, що досі залишаються не охопленими Конвенцією, де-факто дотримуються заборони на застосування та виробництво касетних боєприпасів. Однак, попри міжнародний осуд, застосування касетних боєприпасів у 2017р. тривало у двох країнах: у Сирії, де їх застосовують із середини 2012р., та в Ємені – з 2015р.⁴ За даними *Cluster Munition Monitor 2017*, у Сирії, станом на липень 2017р., за п'ятирічний період зафіксовано понад 600 ударів, здійснених переважно урядовими збройними силами із застосуванням касетних боєприпасів, не менше 238 – із серпня 2016р.⁵ Інші удари приписують Росії, яка почала спільні операції з урядом Сирії у вересні 2015р. Однак у меморандумі, доданому до листа на адресу *Human Rights Watch* від грудня 2016р., Міністр закордонних справ Росії С.Лавров заявив, що застосування касетних боєприпасів у Сирії відповідає МГП, прямо не заперечивши та не підтвердивши цього факту⁶.

¹ У 2017р. Бенін і Мадагаскар ратифікували ККБ. Південний Судан оголосив, що приєднається, але до кінця року не надіслав документ про приєднання. Стислий огляд Конвенції про касетні боєприпаси див. у підрозділі I додатка А цього видання.

² United Nations General Assembly, Implementation of the Convention on Cluster Munitions, A/C.1/72/L.41, 12 Oct. 2017.

³ Cluster Munitions Coalition, 'United Nations votes on cluster munitions resolution', 9 Nov. 2017.

⁴ Про конфлікт у Сирії див. підрозділ V розділу 2 цього видання.

⁵ У доповіді *Cluster Munition Monitor 2017* увага зосереджується на подіях 2016р. і там, де це можливо, наводяться дані, станом на липень 2017р. International Campaign to Ban Landmines-Cluster Munition Coalition (ICBL-CMC), *Cluster Munition Monitor 2017* (ICBL-CMC: Geneva, Aug. 2017), pp.15-18.

⁶ Лавров С. "О российской позиции по тематике применения касетных боеприпасов в Сирии", позиционный документ, прилагаемый к письму Министра иностранных дел РФ С.Лаврова в *Human Rights Watch*, 9 декабря 2016г.

У Ємені коаліція держав на чолі із Саудівською Аравією з березня 2015р. бере участь у військових операціях проти хуситів – переважно шіїтського релігійно-політичного руху, що виник у Сааді на півночі Ємену в 1990-х роках, – та їх союзників. Від початку конфлікту в Ємені задокументовано щонайменше 23 удари із застосуванням касетних боеприпасів, але з II половини 2016р. ударів поменшало⁷. 15 червня 2017р. Європейський Парламент ухвалив третю резолюцію, що засуджує авіаудари (в т.ч. із застосуванням касетних боеприпасів), здійснені в Ємені коаліцією на чолі із Саудівською Аравією⁸. Попередні подібні резолюції були ухвалені в лютому 2016р. та липні 2015р. Крім того, з'являлися невідтвержені заяви про застосування касетних боеприпасів силами Лівійської національної армії в Лівії та ІД в Іраку у 2016р. та I половині 2017р.⁹

У рамках ККБ 28 (із 41) держав-учасниць завершили знищення майже 1,4 млн. касетних боеприпасів і 175 млн. суббоеприпасів. Це означає знищення 97% усіх задекларованих касетних боеприпасів і 98% – суббоеприпасів, що перебувають на зберіганні. Жодна з держав-учасниць у II половині 2016р. та I половині 2017р. не завершила знищення запасів касетних боеприпасів, але очікується, що Іспанія і Швейцарія зроблять це у 2018р.¹⁰ У *Cluster Munition Monitor* не змогли зробити оцінку нинішньої кількості касетних боеприпасів у запасах держав, що не підписали ККБ, оскільки мало хто з них розкриває інформацію про номенклатуру та розміри запасів.

США, які не підписали Конвенцію, розглядають касетні боеприпаси як військову необхідність, але у 2008р. вони запровадили політику зниження до 2019р. відсотка неспрацювань боеприпасів до менш ніж 1% – цей рівень вважається важливим, враховуючи загрозу для цивільних від нерозірваних суббоеприпасів у зонах конфліктів. У листопаді 2017р., однак, Міністерство оборони США заявило, що не зможе виконати зобов'язання, взяті у 2008р. Згідно з новою політикою, американські військові у крайніх випадках, відповідно до нагальних вимог бойових дій, можуть продовжити застосування касетних боеприпасів, які не відповідають стандарту менше 1% нерозірваних суббоеприпасів, Крім того, хоча МО США продовжить заміну касетних боеприпасів, надійність яких є нижчою за 1%, нова політика не визначає терміну досягнення заявленого результату. Натомість американські військові “збережуть утримувані наразі в арсеналах касетні боеприпаси до їх заміни більш досконаліми й надійними”¹¹.

⁷ ICBL-СМC (посилання 5), pp.18-22; Amnesty International, ‘Yemen: Saudi Arabia-led coalition uses banned Brazilian cluster munitions on residential areas’, 9 Mar. 2017; HRW, ‘Yemen: Cluster munitions wound children’, 17 Mar. 2017.

⁸ European Parliament, Resolution on the humanitarian situation in Yemen, P8_TA(2017)0273, Strasbourg, 15 June 2017.

⁹ ICBL-СМC (посилання 5), pp.22-23; Bulos, N., ‘Islamic State fires cluster bombs at Iraqi government forces’, *Los Angeles Times*, 21 Feb. 2017.

¹⁰ ICBL-СМC (посилання 5), pp.26-34.

¹¹ Burns, R., ‘US putting off planned ban of its use of cluster bombs’, Associated Press, 30 Nov. 2017; Feickert, A. and Kerr, P.K., *Cluster Munitions: Background and Issues for Congress*, RS22907 (Congressional Research Service: Washington, DC, 13 Dec. 2017).

Станом на липень 2017р., 82 держави-учасниці подали перші звіти згідно з вимогами Конвенції, тоді як 18 – не зробили цього, в т.ч. п'ять – ще з 2011р. На 30 червня 2017р. 50 держав-учасниць подали річні оновлені звіти про діяльність за 2016р., а 27 – ще мали це зробити¹².

Конфлікти та небезпека ускладнювали знешкодження касетних боєприпасів у кількох державах, але у 2016р. було очищено щонайменше 88 км² забруднених боєприпасами територій, внаслідок чого знищено 140 тис. суббоєприпасів – обидва показники зросли, порівняно з 2015р.¹³ Упродовж 2010-2016рр. у світі було знищено понад 535 тис. суббоєприпасів та очищено не менше 425 км² територій. Принаймні 26 держав і три окремі території все ще забруднені касетними боєприпасами¹⁴. Точна оцінка загальної забрудненої площі ускладнюється через обсяги забруднення, а в багатьох державах, особливо тих, що не підписали Конвенцію, перебіг очищення важко оцінити.

У грудні 2016р. про завершення знешкодження касетних боєприпасів повідомив Мозамбiк, що довело загальну кількість держав-учасниць, які зробили це згідно з Конвенцією, до восьми¹⁵. Вважається, що лише одна з 13 держав-учасниць (Хорватія), що задекларували забруднення територій касетними боєприпасами та виконання програм їх знешкодження, рухається до виконання наданого їй на очищення 10-річного терміну¹⁶.

Після наради в Африці в серпні 2016р., у 2017р. відбулися три регіональні наради на підтримку універсалізації і виконання Конвенції: у Бангкоку 16-17 березня, в Кампалі 29-30 травня та в Рацит'є (Хорватія) 12-13 червня¹⁷.

¹² ICBL-CMC (посилання 5), pp.36-37.

¹³ ICBL-CMC (посилання 5), pp.53-54.

¹⁴ До держав-учасниць, що мають залишки касетних боєприпасів, належать: Афганістан, Боснія та Герцеговина, Чад, Чілі, Хорватія, Німеччина, Ірак, Лаос, Ліван, Чорногорія, Сомалі та Велика Британія; підписала: Ангола; не підписали: Азербайджан, Камбоджа, Грузія, Іран, Лівія, Сербія, Південний Судан, Судан, Сирія, Таджикистан, Україна, В'єтнам і Ємен; до окремих територій належать: Косово, Нагірний Карабах, Західна Сахара. Див.: ICBL-CMC (посилання 5), pp.53-63.

¹⁵ Крім Мозамбіку, це зробили Албанія, Республіка Конго, Гренада, Гвінея-Бісау, Мавританія, Норвегія і Замбія. Див.: ICBL-CMC (посилання 5), p.63.

¹⁶ Інші 12 держав: Афганістан, Боснія та Герцеговина, Чад, Чілі, Колумбія, Німеччина, Лаос, Ірак, Ліван, Чорногорія, Сомалі та Велика Британія. Див.: ICBL-CMC (посилання 5), pp.63-69.

¹⁷ CCM, Seminar Final Report, 'Cooperating to implement the CCM: The Country Coalition Concept', 16-17 Mar. 2017, Bangkok; CCM, 'Final Report on Convention on Cluster Munitions Ratification Seminar', Kampala, 29-30 May 2017; CCM, 'The Workshop on Enhancing Implementation of Articles 3 and 4 of the CCM in South-East Europe: The Country Coalition Concept', Croatia, 12-13 June 2017.

10. Контроль над торгівлею товарами подвійного використання і зброєю

Загальний огляд

У 2017р. на світовому, багатосторонньому та регіональному рівнях вжилися заходи з посилення контролю над торгівлею звичайними озброєннями та товарами подвійного використання, пов'язаними зі звичайною, біологічною, хімічною та ядерною зброєю і системами її доставки. Розширювалося членство в різних міжнародних і багатосторонніх угодах, спрямованих на запровадження та просування стандартів контролю над торгівлею товарами подвійного використання і зброєю. Водночас проблемними залишилися забезпечення ефективного виконання цих угод, у т.ч. досягнення згоди в тому, що означає "ефективне виконання". Про це свідчили розбіжності між неурядовими організаціями (НУО) та державами з приводу способів оцінки та забезпечення ефективного виконання Договору 2013р. про торгівлю зброєю (ДТЗ, Arms Trade Treaty, АТТ), а також численні повідомлення про порушення ембарго ООН на поставки озброєнь. Очевидними були також труднощі, пов'язані із забезпеченням відповідності контролю над торгівлею товарами подвійного використання і зброєю технічному прогресу та новим формам торгівлі. Це впливало з дискусій на зустрічах у рамках режимів експортного контролю, присвячених осучасненню контрольних списків і керівних принципів, а також зусиллям з регулювання нематеріальних передач технологій (intangible transfers of technology, ІТТ).

Третя Конференція держав-учасниць ДТЗ відбулась у Женеві у вересні 2017р. (підрозділ I). Попри ухвалення на Конференції ряду важливих рішень, знову проявилася напруженість між державами-учасницями та НУО, які підтримували розробку ДТЗ. Крім того, хоча кількість держав-учасниць Договору продовжувала збільшуватися, рівень дотримання зобов'язань зі звітності та фінансування залишався недостатнім. Спроби збільшити кількість держав-учасниць останніми роками стосувалися переважно Азії, і ця тенденція, схоже, триватиме, враховуючи призначення головуючим четвертої Конференції держав-учасниць Конвенції посла Н.Такамізави (Nobushige Takamizawa) з Японії. Серйозні перешкоди для подальшого збільшення кількості учасників ДТЗ створюють не лише безпекові проблеми, з якими стикається Азія і які є предметом ДТЗ, але й нинішня політична динаміка в регіоні.

У 2017р. були чинними 35 міжнародних ембарго на поставки озброєнь: 13 – запроваджені ООН, 21 – ЄС, і одне – Лігою Арабських Держав (підрозділ II). Із загальної кількості ембарго, запроваджених ЄС, дев'ять були безпосереднім впровадженням рішень ООН, три – виконанням ембарго ООН із зміненими географічними межами або номенклатурою заборонених для поставки озброєнь, а ще у дев'яти – аналогів серед ембарго ООН не було. Більшість з цих ембарго стосувалися лише звичайних озброєнь. Однак ембарго ООН і ЄС проти Ірану та Північної Кореї, а також ембарго

ЄС проти Росії охоплювали й експорт товарів подвійного використання. У 2017р. запроваджене одне нове багатостороннє ембарго – ЄС проти Венесуели. Як і попередніми роками, розслідування, проведені ООН, виявили проблеми у виконанні ембарго, з численними повідомленнями про порушення. Однак масштаб і серйозність цих порушень були дуже різними: одні означали великі поставки озброєнь всупереч ембарго, а інші стосувалися неповідомлень Комітету із санкції про поставки державами-постачальниками чи отримувачами.

Усі чотири багатосторонні режими експортного контролю – Австралійська група (АГ, Australia Group – хімічна та біологічна зброя), Режим контролю над ракетними технологіями (PKPT, Missile Technology Control Regime, MTCR), Група ядерних постачальників (ГЯП, Nuclear Suppliers Group, NSG) та Вассенаарська домовленість про контроль за експортом звичайних озброєнь, товарів і технологій подвійного використання (Вассенаарська домовленість, ВД, Wassenaar Arrangement on Export Controls for Conventional Arms and Dual-use Goods and Technologies, Wassenaar Arrangement, WA) – оновили свої контрольні списки та керівні принципи. Як і попередніми роками, важливим завданням усіх режимів було забезпечити приведення контрольних списків у відповідність до стрімкого прогресу у сферах товарів, програмного забезпечення та технологій (підрозділ III). Останніми роками всі режими мали труднощі з прийняттям нових членів – через необхідність схвалення заявки всіма наявними членами. Водночас Індію у 2017р. прийняли до ВД, а на початку 2018р. – до АГ. Раніше, у 2016р., її прийняли до РКРТ. Заявку Індії на вступ до ГЯП, як і раніше, блокує група держав на чолі з Китаєм. В експортному контролі ЄС у 2017р. було мало змін. Головні події стосувались обговорення поточного огляду Регламенту ЄС стосовно виробів подвійного використання (EU Dual-use Regulation).

Головні багатосторонні режими експортного контролю, контроль над торгівлею зброєю і товарами подвійного використання ЄС та ембарго ООН і ЄС на поставки озброєнь містять вимоги здійснення та забезпечення контролю над ІТТ. ІТТ загалом поділяються на передачу технічних даних і програмного забезпечення та передачу знань і технічної допомоги. Виявлення ІТТ є дуже складним завданням, особливо для національних органів влади. Крім того, для компаній і дослідницьких установ контроль над ІТТ значно підвищує вартість дотримання правил експортного контролю (підрозділ IV). Проблеми в цій галузі наступними роками лише загострюватимуться, оскільки нові форми торгівлі та технології збільшують обсяг і діапазон ІТТ, які є потенційними об'єктами експортного контролю. У 2017р. тривали дискусії – особливо в контексті огляду Регламенту ЄС стосовно виробів подвійного використання, а також у рамках режимів експортного контролю – з приводу того, як краще організувати та здійснювати контроль над ІТТ. До головних викликів у цій сфері належать можливість і способи застосування експортного контролю до “хмарної” обробки даних і публікацій наукових досліджень, а також проблеми адитивного виготовлення (або 3D-друку), оскільки вони уможливають ІТТ і примножують пов'язані ризики розповсюдження озброєнь.

I. Договір про торгівлю зброєю

МАРК БРОМЛІ, КОЛЯ БРОКМАНН

Договір 2013р. про торгівлю зброєю (ДТЗ) – це перша юридично зобов'язуюча міжнародна угода, що запроваджує стандарти торгівлі звичайною зброєю і запобігання її незаконним поставкам¹. Після набуття ним чинності у грудні 2014р. держави-учасниці та зацікавлені громадські організації багато уваги надавали бюрократичним процедурам створення робочого секретаріату та інших елементів архітектури Договору. До кінця 2016р. створений Секретаріат ДТЗ, сторони погодили зразки першого звіту про кроки з імплементації Договору та щорічного звіту про імпорту та експорту зброї. У 2017р. увага поступово зміщувалася на забезпечення універсальності Договору, способи оцінки та забезпечення його ефективного виконання державами-учасницями. Обидва завдання будуть нелегкими.

На 31 грудня 2017р. учасницями ДТЗ були 94 держави. Ще 41 держава підписала, але досі не ратифікувала Договір. У 2017р. до нього приєдналися три держави (Гондурас, Казахстан і Палестина), порівняно з 12 – у 2016р. Найнижчі рівні охоплення держав Договором – на Близькому Сході та в Азії. Крім того, до Договору не приєдналися провідні держави-експортери зброї – Китай, Росія і США – і навряд чи зроблять це найближчим часом. Дискусії про імплементацію Договору можуть спричинити суттєві розбіжності – особливо між державами-учасницями та неурядовими організаціями (НУО), які домагалися його укладення, – с приводу способів оцінки та забезпечення його виконання.

Третя Конференція держав-учасниць (CSP 3) відбулась 11-15 вересня 2017р. у Женеві під головуванням посла К.Корхонена (*Klaus Korhonen*) з Фінляндії. У ній взяли участь 79 з 92 держав-учасниць – приблизно такий самий відсоток, як і в CSP 2, – а також 23 держави, що підписали його, чотири держави-спостерігачі і 24 регіональні та міжнародні організації, НУО і промислові асоціації². Обговорення охоплювали шість широких тем: імплементація Договору; прозорість і звітність; робота Секретаріату ДТЗ; підготовка до CSP 4; універсалізація Договору; міжнародна допомога³. У цьому підрозділі узагальнені головні аспекти дискусій і погляди на перспективи ДТЗ. У питаннях універсалізації Договору та міжнародної допомоги більша увага надавалася Азії, де участь у ДТЗ є дуже низькою.

¹ Стилий опис та окремі подробиці Договору про торгівлю зброєю див. у підрозділі I додатка А цього видання. Протокол ООН про торгівлю вогнепальною зброєю 2001р. також є юридично зобов'язуючим, але стосується більш вузької номенклатури зброї. Див.: United Nations, General Assembly, Resolution 55/255, Protocol against the Illicit Manufacturing of and Trafficking in Firearms, their Parts and Components and Ammunition, supplementing the UN Convention against Transnational Organized Crime (UN Firearms Protocol), adopted 31 May 2001, entered into force 3 July 2005.

² Arms Trade Treaty, 3rd Conference of States Parties, 'Final report', ATT/CSP3/2017/SEC/184/Conf.FinRep.Rev1, 15 Sep. 2017.

³ Arms Trade Treaty, 3rd Conference of States Parties, 'CSP3 provisional annotated programme of work', ATT/CSP3/2017/SEC/152/Conf.AnnPoW, 13 July 2017.

Імплементация Договору

Як і на *CSP 2*, на *CSP 3* спостерігався чіткий поділ між державами-учасницями та більшістю присутніх НУО з приводу порядку денного обговорень імплементації ДТЗ. Зокрема, багато НУО бажали обговорити відповідність вимогам Договору конкретних практик експорту зброї держав-учасниць – особливо поставок зброї до Саудівської Аравії для використання в конфлікті в Ємені⁴. Однак більшість присутніх держав воліли уникнути, як вони вважали, потенційно чутливих і суперечливих обговорень конкретних випадків і натомість зосередитися на доцільних шляхах адаптації національних законодавчих і нормативних документів для забезпечення ефективного виконання Договору. Держави-учасниці погодилися перетворити наявну ситуативну робочу групу з питань ефективної імплементації Договору на постійну та затвердили проект переліку пріоритетних тем обговорень у групі під час підготовки до *CSP 4*⁵. Цей перелік охоплює національні системи контролю, процедури оцінки експорту, контроль над транзитом і перевалкою вантажів, зміни місця призначення та ведення звітності⁶. Перелік тем, схоже, залишає мало місця для обговорення конкретних практик експорту зброї і ще раз показує брак інтересу до цієї теми серед більшості держав-учасниць.

Водночас, були певні ознаки можливості перетворення майбутніх *CSP* на форуми з обговорення суперечливих поставок зброї, вироблення та застосування нормативних стандартів. Зокрема, на *CSP 3* група американських держав закликала всі держави-учасниці ДТЗ – з огляду на їх зобов'язання згідно зі Статтями 6 і 7 Договору та дії Уряду Венесуели під час триваючої кризи у державі – утриматися від усіх поставок озброєнь до Венесуели, яка не підписала і не приєдналася до Договору⁷. Пізніше ЄС запровадив ембарго на поставки зброї до Венесуели (підрозділ II), але не ясно, чи вплинули на це рішення події під час *CSP 3*. Подібні заклики до стриманості в експорті зброї до деяких місць держави робили на засіданнях РБ ООН⁸. Заяви стосовно Венесуели показали, що ДТЗ став новим форумом, де держави, що не належать до складу РБ ООН, можуть робити такі заклики. Крім того, завдяки цьому була створена нова сукупність нормативних стандартів. Однак не ясно, чи зможе ДТЗ і надалі виконувати цю функцію у разі досягнення всеохопності, оскільки державам-учасницям може бути важко “персонально засуджувати” іншого учасника ДТЗ на форумі.

⁴ Isbister, R., ‘Much ado about nothing? Reflections on the third ATT conference of states parties’, *Saferworld*, 20 Sep. 2017.

⁵ Arms Trade Treaty, 3rd Conference of States Parties (посилання 2).

⁶ Arms Trade Treaty, Ad Hoc Working Group on Effective Treaty Implementation, ‘Co-chairs’ draft report to CSP3’, ATT/CSP3.WGETI/2017/CHAIR/158/Conf.Rep. 31 July 2017.

⁷ Цими державами були Аргентина, Бразилія, Канада, Чілі, Колумбія, Коста-Ріка, Гватемала, Гондурас, Мексика, Панама, Парагвай і Перу. На момент заяви Бразилія, Канада, Чілі та Колумбія підписали, але не ратифікували ДТЗ. Див.: Arms Trade Treaty, 3rd Conference of States Parties, ‘Intervention de los países que suscribieron la Declaración de Lima en ocasión de la Tercera Conferencia de los Estados Partes del Tratado sobre el Comercio de Armas’, 11 Sep. 2017.

⁸ Наприклад, у 2017р. США в РБ ООН закликали держави припинити експорт зброї до М'янми. Див.: Haley, N., ‘Remarks at a UN Security Council briefing on the situation in Burma’, US Permanent Representative to the United Nations, New York, 28 Sep. 2017.

На сесіях, присвячених імплементації Договору, обговорювався також зв'язок між ДТЗ і Цілями сталому розвитку (ЦСР, *Sustainable Development Goals, SDGs*), особливо ЦСР 16.4, що зобов'язує держави зменшити незаконний обіг зброї. Внесення ЦСР до порядку денного CSP 3 відбувалося за схемою, прийнятою на зустрічі держав 2016р., присвяченій Програмі дій ООН (*United Nations Programme of Action, UNPOA*) з питань стрілецької зброї і легких озброєнь. У підсумковому документі цієї зустрічі підкреслюється, що ефективне виконання *UNPOA* може сприяти досягненню ЦСР, і що оцінка виконання *UNPOA* може бути індикатором їх досягнення⁹. У прикінцевій доповіді CSP 3 підкреслюється зв'язок між виконанням ДТЗ та досягненням ЦСР і доручається трьом міжсесійним робочим групам (з питань ефективного виконання Договору, прозорості і звітності та універсалізації Договору) глибше дослідити синергію між ДТЗ і ЦСР¹⁰. Одним з головних висновків визначення такого зв'язку низкою держав і НУО є те, що він може допомогти в переконанні держав підписати та ратифікувати ДТЗ¹¹. Однак багато держав, на які спрямовані головні зусилля з універсалізації Договору – особливо в Азії, – схоже, переймаються переважно негайними наслідками приєднання до Договору для їх безпеки та можуть не дослухатися до аргументів про більш віддалені вигоди для сталого розвитку.

⁹ Дейвіс Я. та ін. “Режими гуманітарного контролю над озброєннями: головні події 2016р.” – Щорічник СІПРІ 2017, підрозділ II розділу 14.

¹⁰ Arms Trade Treaty, 3rd Conference of States Parties (посилання 2).

¹¹ Див.: Spano, L. and Alpers, P., *Reinvigorating the Narrative: The Broader Benefits of the Arms Trade Treaty* (Centre for Armed Violence Reduction: Sydney, Sep. 2017).

Таблиця 10.1. Ратифікація, приєднання та підписання Договору про торгівлю зброєю державами за регіонами, станом на 31 грудня 2017р.

Регіон	Кількість держав	Кількість учасників	Кількість підписантів	Кількість тих, що не підписали
Африка	53	22	17	14
Америка	35	23	6	6
Азія	29	3	7	19
Європа	48 ^a	41	2	5
Близький Схід	16 ^b	1	5	10
Океанія	14	4	4	6
Разом	195	94	41	60

Примітка: Договір відкритий для підписання 3 червня 2013р., тобто до набуття ним чинності у грудні 2014р. Надалі державам не обов'язково підписувати його. Аби стати учасницею Договору, держава, що вже підписала його, може прийняти, схвалити чи ратифікувати його; держава, що не підписала ДТЗ, має безпосередньо приєднатися до Договору.

^a Ця величина враховує Ватикан.

^b Ця величина враховує Палестину.

Джерело: United Nations, Treaty Collection, https://treaties.un.org/pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtmsg_no=XXVI-8&chapter=26&clang=_en.

II. Багатосторонні ембарго на поставки озброєнь і товарів подвійного використання

МАРК БРОМЛІ, ПІТЕР Д.ВЕЗЕМАН

У 2017р. були чинними 35 міжнародних ембарго на поставки озброєнь: 13 – запроваджені ООН, 21 – ЄС, і одне – Лігою Арабських Держав (ЛАД) (таблиця 10.2)¹. Із загальної кількості ембарго, запроваджених ЄС, дев'ять були безпосереднім впровадженням рішень ООН, три – виконанням ембарго ООН із зміненими географічними межами або переліками заборонених для поставки озброєнь, а ще у дев'яти – аналогів серед ембарго ООН не було². Єдине ембарго ЛАД на поставки зброї Сирії не мало аналогів серед ембарго ООН. У 2017р. було запроваджене одне нове багатостороннє ембарго на поставки озброєнь – ембарго ЄС проти Венесуели.

Більшість із цих ембарго стосувалися лише звичайних озброєнь, товарів і послуг військового характеру. Однак три ембарго охоплювали також експорт деяких товарів подвійного використання: товарів, програмного забезпечення та технологій, які можуть бути використані як у цивільних цілях, так і для виготовлення звичайної, біологічної, хімічної та ядерної зброї і систем її доставки. Це були ембарго ООН і ЄС проти Ірану та Північної Кореї та ембарго ЄС проти Росії³.

У 2017р. розслідування ООН у справах виконання ембарго на поставки озброєнь виявили порушення різних масштабу і серйозності. На відміну від ембарго ООН на поставки озброєнь, в ЄС і ЛАД системних механізмів моніторингу виконання ембарго на поставки озброєнь немає.

У цьому підрозділі розглядаються пропозиції запровадження нових ембарго ООН на поставки озброєнь до Південного Судану та Сирії, виконання окремих чинних ембарго ООН і зміни в ембарго ЄС.

Загрози запровадження ООН нових ембарго на поставки озброєнь

У 2017р. в РБ ООН було внесено лише один проект резолюції з пропозицією запровадження ембарго на поставки озброєнь – до Сирії. Заклики

¹ Крім того, було чинним одне добровільне багатостороннє ембарго, згідно з яким Нарада з безпеки та співробітництва в Європі (НБСЕ, наразі перейменована на ОБСЄ) пропонувала всім державам-учасникам запровадити ембарго на поставки озброєнь вірменським та азербайджанським військам, які воювали в районі Нагірного Карабаху. Див.: Conference on Security and Co-operation in Europe, Committee of Senior Officials, Statement, annex 1 to Journal no.2 of the Seventh Meeting of the Committee, Prague, 27-28 Feb. 1992.

² Трьома відмінними від аналогічних ембарго ООН були ембарго проти Ірану та Північної Кореї (які охоплювали ширшу, ніж ембарго ООН, номенклатуру озброєнь) та проти Судану (яке охоплювало всю країну, тоді як ембарго ООН стосувалося лише регіону Дарфур). Дев'ять ембарго без аналогів серед ембарго ООН стосувалися Білорусі, Китаю, Єгипту, М'янми, Росії, Південного Судану, Сирії, Венесуели та Зімбабве. Дев'ять ембарго на виконання ембарго ООН наведені в таблиці 10.2.

³ Ембарго ООН і ЄС проти Ірану та Північної Кореї стосуються товарів подвійного використання з контрольних списків ГЯП і РКРТ. Ембарго ЄС проти Росії стосується поставок кінцевим військовим користувачам усієї номенклатури товарів подвійного використання, вироблених у ЄС.

до запровадження ембарго на поставки озброєнь воюючим сторонам у Південному Судані регулярно лунали з початку війни у цій державі у 2013р.⁴ У березні 2017р. Франція, Велика Британія і США знову заявили в РБ ООН про підтримку запровадження такого ембарго, але формально не запропонували резолюції із закликом до цього⁵.

Сирія

У лютому 2017р. Франція і Велика Британія запропонували в РБ ООН проект резолюції, що передбачала заборону поставок Сирії: (а) хлору; (б) хімікатів, перелічених у додатках до Конвенції 1993р. про заборону хімічної зброї (КЗХЗ) та в додатковому списку; (в) озброєнь і техніки, пов'язаної з використанням і доставкою хімікатів як зброї, зокрема вертольотів⁶. Резолюція із закликом до запровадження ембарго на поставки озброєнь Сирії була внесена на розгляд РБ ООН вперше після 2011р.

Резолюція була реакцією на доповідь Спільного механізму з розслідувань (*Joint Investigative Mechanism, JIM*) Організації із заборони хімічної зброї (ОЗХЗ) та ООН від жовтня 2016р., за висновком якого, сирійські урядові війська використовували вертольоти для скидання бомб із хлором⁷. Проект резолюції був підготовлений у грудні 2016р., але її офіційне внесення, за повідомленнями, затримувалося, поки держави намагалися зрозуміти політику нової Адміністрації США⁸.

За резолюцію проголосували 9 з 15 членів РБ, але Китай і Росія наклали вето. Китай заявив, що розслідування застосування хімічної зброї у Сирії ще не завершено, і резолюція не сприятиме продовженню мирних переговорів⁹. Головним аргументом Росії на користь вето був непереконливий характер висновків *JIM*. Вона стверджувала, що висновки ґрунтуються на сумнівній інформації, і що доповідь *JIM* була упередженою, оскільки цей механізм складався переважно з представників держав, які вимагають зміни сирійського режиму. Вона також стверджувала, що справжньою метою запропонованих санкцій був не контроль над хімічною зброєю, а повалення сирійського Уряду.

⁴ Повний аналіз подій до 2017р. див.: Бромлі М., Келлі Н., Везман П.Д. «Багатосторонній ембарго на поставки озброєнь і товарів подвійного використання». – *Щорічник СППІ 2017*, підрозділ II розділу 15.

⁵ United Nations, 'No military solution in South Sudan, Security Council presidential statement stresses, urging immediate end to violence against aid workers', UN Meeting Coverage SC/12761, 23 Mar. 2017.

⁶ United Nations, Security Council, Draft resolution, S/2017/172, 28 Feb. 2017. Загальний опис та окремі подробиці Конвенції про заборону хімічної зброї див. у підрозділ I додатка А цього видання.

⁷ United Nations, Security Council, 'Fourth report of the Organization for the Prohibition of Chemical Weapons-United Nations Joint Investigative Mechanism', S/2016/888, 21 Oct. 2016. Про розслідування *JIM* у Сирії див. також підрозділ I розділу 8 цього видання; про конфлікт у Сирії див. також підрозділ V розділу 2 цього видання.

⁸ What's in Blue, 'Syria: Draft resolution imposing sanctions regarding the use and production of chemical weapons', Security Council Report, 25 Feb. 2017.

⁹ United Nations, Security Council, 7893rd meeting, S/PV.7893, 28 Feb. 2017, pp.6-8, 9-10.

Виконання ембарго ООН на поставки озброєнь

Як і попередніми роками, у 2017р. було багато повідомлень про порушення ембарго ООН. Масштаб і серйозність цих порушень були дуже різними: одні були пов'язані з великими поставками озброєнь у супереч ембарго, інші стосувалися неповідомлень Комітету із санкцій про поставки державами-постачальниками чи отримувачами. У цьому підрозділі наведені різні приклади порушень та інші проблеми, пов'язані з виконанням ембарго ООН, з більш детальним розглядом випадків Ірану, Ємену, Північної Кореї, Лівії і Сомалі.

Іран і Ємен

Ембарго ООН на поставки озброєнь Ірану було суттєво змінено в січні 2016р., після схвалення в липні 2015р. Спільного всеохопного плану дій (СВПД, *Joint Comprehensive Plan of Action, JCPOA*) і Резолюції РБ ООН 2231¹⁰. Згідно з цими змінами були дозволені поставки озброєнь і товарів подвійного використання до/з Ірану за умови їх попереднього схвалення РБ ООН¹¹. Із січня 2016р. по грудень 2017р. надійшов лише один запит від неназваної держави на дозвіл експорту озброєнь до Ірану. Однак РБ ООН не досягла консенсусу, необхідного для його схвалення¹². Від січня 2016р. по грудень 2017р. чотири держави подали 24 запити на дозвіл поставок Ірану товарів з Контрольного списку ГЯП¹³.

Стосовно експорту озброєнь з Ірану, із січня 2016р. по грудень 2017р. до РБ ООН не надійшло жодного запиту¹⁴. Водночас, неодноразово повідомлялося, що Іран експортує озброєння до Сирії, Іраку та Ємену (див. нижче)¹⁵. У зобов'язаннях Ірану згідно з СВПД немає вимог про дотримання ним механізму схвалення експорту озброєнь і товарів подвійного використання до/з країни. Однак іранські поставки озброєнь можуть порушувати Резолюцію РБ ООН 2231 та – у випадку поставок до Ємену – Резолюцію 2216¹⁶.

¹⁰ Joint Comprehensive Plan of Action (JCPOA), Vienna, 14 July 2015, reproduced as Annex A of UN Security Council Resolution 2231, 20 July 2015. Повний аналіз СВПД і графік скасування ембарго ООН на поставки озброєнь Ірану див.: Ентоні Я., Бромлі М., Веземан П.Д. “Роль і наслідки міжнародних санкцій проти Ірану”. – *Щорічник СППРІ 2016*, розділ 3; Рауф Т. “Розв'язання проблеми Іранської ядерної програми”. – *Щорічник СППРІ 2016*, підрозділ I розділу 17. Про виконання СВПД у 2017р. див. підрозділ V розділу 7 цього видання.

¹¹ UN Security Council Resolution 2231 (посилання 10).

¹² United Nations, Security Council, ‘Third six-month report of the facilitator on the implementation of Security Council Resolution 2231 (2015)’, S/2017/537, 27 June 2017, para.32.

¹³ United Nations, Security Council, ‘Fourth six-month report of the facilitator on the implementation of Security Council Resolution 2231 (2015)’, S/2017/1058, 15 Dec. 2017, para.31.

¹⁴ United Nations, S/2017/1058 (посилання 13), para.38.

¹⁵ Qaidaari, A., ‘Is Iran becoming a major regional arms producer?’, *Iran Business News*, 24 Mar. 2016; Schmitt, E., ‘Iran is smuggling increasingly potent weapons into Yemen, US admiral says’, *New York Times*, 18 Sep. 2017.

¹⁶ UN Security Council Resolution 2216, 14 Apr. 2015.

Ембарго ООН стосовно Ємену забороняє поставки озброєнь недержавним сторонам конфлікту. Заяви про порушення ембарго та розслідування стосувалися повідомлень про поставки Іраном озброєнь силам хуситів, які контролювали великі території на півночі Ємену. У 2017р. Група експертів ООН у справах Ємену та Секретаріат ООН продовжили дослідження стрілецької зброї і легких озброєнь, вироблених в Ірані і захоплених у міжнародних водах у 2015-2016рр., що, як вважалося, призначалися кінцевим користувачам у Ємені¹⁷. Крім того, Секретаріат ООН розслідував твердження Саудівської Аравії про те, що Іран поставив безпілотні літальні апарати (БЛА, безпілотники) та компоненти для начинених вибухівкою катерів силам хуситів, а також вивчав продукцію, яку Саудівська Аравія, згідно з її заявами, захопила в Ємені¹⁸.

У 2017р. сили хуситів продовжували застосовувати балістичні ракети по Саудівській Аравії, у т.ч. по Ер-Ріяду, розташованому за 800 км від Ємену¹⁹. У січні 2018р. Група експертів ООН у справах Ємену дійшла висновку про іранське походження залишків ракет, відповідної військової техніки та військових БЛА, які потрапили до Ємену після запровадження ембарго. Група дійшла висновку, що Іран порушував ембарго на поставки озброєнь, оскільки не вжив необхідних заходів для унеможливлення прямого чи непрямого постачання, продажу чи передачі балістичних ракет, баків для ракетного палива і БЛА альянсу хуситів і Салеха²⁰.

Північна Корея

Ембарго ООН проти Північної Кореї забороняє поставки озброєнь та окремих товарів подвійного використання до/з цієї держави. Ембарго є одним з елементів санкцій, які РБ ООН запровадила у відповідь на північно-корейські ядерні та ракетні програми²¹. Останніми роками механізми контролю дотримання режиму санкцій були суттєво розширені.

Чергові розширення санкцій ООН сталися в серпні та вересні 2017р. – у відповідь на випробування Північною Кореєю балістичних ракет у липні 2017р. та її шосте ядерне випробування 3 вересня 2017р.²² Друге розширення передбачало також розвиток механізмів моніторингу санкцій. Зокрема, РБ закликала держави перевіряти судна у відкритому морі – за згодою держави, під прапором якої ходять судна, – “якщо є інформація, яка дає обґрунтовані підстави вважати”, що судно перевозить вантаж, заборонений резолюціями

¹⁷ United Nations, Security Council, ‘Fourth report of the Secretary-General on the implementation of Security Council Resolution 2231 (2015)’, S/2017/1030, 8 Dec. 2017, para.33. Про конфлікт у Ємені див. підрозділ V розділу 2 цього видання.

¹⁸ United Nations, S/2017/1030 (посилання 17), paras 34-35.

¹⁹ United Nations, Security Council, ‘Final report of the panel of experts on Yemen’, S/2018/68, 26 Jan. 2018, p.25.

²⁰ United Nations, S/2018/68 (посилання 19), p.2.

²¹ Про ядерну та ракетну програми Північної Кореї див. підрозділ IX розділу 6 цього видання; про режим санкцій проти цих програм див. підрозділ IV розділу 7 цього видання.

²² UN Security Council Resolution 2371, 5 Aug. 2017; UN Security Council Resolution 2375, 11 Sep. 2017.

РБ ООН²³. Резолюція також доручає відповідному Комітету із санкцій розглядати внесення до санкційного списку будь-якого судна, що відмовляється від перевірки²⁴.

Попри дію одного з найширших і найсуворіших режимів санкцій ООН, упродовж 2017р. спостерігався швидкий прогрес Північної Кореї в реалізації як ядерної, так і ракетної програм²⁵. Група експертів ООН у справах Північної Кореї задокументувала численні порушення санкцій ООН цією державою. Як зазначено в доповіді Групи від серпня 2017р., “з розширенням режиму санкцій розширюється і масштаб ухиляння від них”²⁶. Однак події 2017р. продемонстрували складність точного визначення місць придбання Північною Кореєю технологій, потрібних для просування програм озброєнь, і, зокрема, ступеня її технічної залежності чи самодостатності.

У серпні 2017р. лондонський Міжнародний інститут стратегічних досліджень (*International Institute for Strategic Studies, IISS*) заявив, що швидкому прогресу Північної Кореї у розробці балістичних ракет сприяло недавнє придбання двигунів *R-250*²⁷. Точне походження двигунів було предметом спорів. У доповіді зазначено, що вони могли бути отримані від українського державного конструкторського бюро “Південне”, хоча були вказані й інші можливі джерела в Україні та Росії. “Південне” заперечило свою причетність і звернуло увагу на засудження двох північнокорейців, спійманих на спробі крадіжки інформації на підприємстві у 2011р. як на доказах наявності контролю²⁸.

В інших повідомленнях підкреслювалося, що попри залежність Північної Кореї від придбання за кордоном ключових елементів програм ядерної зброї і балістичних ракет, вона також демонструє дедалі більшу здатність опанувати окремі складні технології вітчизняного виробництва²⁹. Ці висновки дозволяють припустити, що попри запровадженій ООН контроль над поставками товарів подвійного використання та озброєнь – навіть у разі його неухильного дотримання, – який міг затримати виконання північнокорейських ядерної і ракетної програм, він навряд чи повністю зупинить їх реалізацію.

Група експертів ООН продовжувала також розслідування минулих випадків порушення Північною Кореєю обмежень ООН експорту озброєнь – постачання озброєнь, військових технологій і військових послуг до шести африканських держав: Анголи, ДРК, Ерітреї, Мозамбіку, Намібії та Уганди. У всіх випадках Група відзначила неповні відповіді держав-отримувачів

²³ UN Security Council Resolution 2375 (посилання 22), para.7.

²⁴ UN Security Council Resolution 2375 (посилання 22), para.8.

²⁵ Докладніше див. підрозділи IX і XI розділу 6 цього видання.

²⁶ United Nations, Security Council, ‘Midterm report of the panel of experts established pursuant to Resolution 1874 (20 09)’, S/2017/742, 5 Sep. 2017, p.4.

²⁷ Elleman, M., ‘The secret to North Korea’s ICBM success’, International Institute for Strategic Studies (IISS), IISS Voices, 14 Aug. 2017; Broad, W.J. and Sanger, D.E., ‘North Korea’s missile success is linked to Ukrainian plant, investigators say’, New York Times, 14 Aug. 2017.

²⁸ Broad and Sanger (посилання 27).

²⁹ Salisbury, D., ‘Why didn’t sanctions stop North Korea’s missile program?’, Defense News, 15 Aug. 2017.

на її запити про імовірні порушення³⁰. Група також розслідувала повідомлення 2017р. про участь північнокорейських компаній у програмі балістичних ракет у Сирії та в обслуговуванні систем ППО в Сирії і Танзанії³¹. Група доповіла про перехоплення двома державами поставок з Північної Кореї до Сирії і про розслідування Групою повідомлення іншої держави стосовно причетності запланованого отримувача цих поставок до сирійської програми хімічної зброї³².

У 2017р. була оприлюднена нова інформація про 30 тис. пострілів для гранатометів, знайдених на північнокорейському судні, перехопленому поблизу узбережжя Єгипту в серпні 2016р. Група експертів ООН назвала це “найбільшим перехопленням боєприпасів в історії санкцій [проти Північної Кореї]”³³. Попри ключову роль влади Єгипту в захопленні зброї та її наступному знищенні, кілька джерел повідомили, що запланованим отримувачем поставки були єгипетські військові³⁴. Цей випадок показує, наскільки Північна Корея залишається інтегрованою у світові мережі постачання озброєнь.

Лівія

Ембарго ООН на поставки озброєнь до Лівії дозволяє їх передачу міжнародно визнаному Уряду національної згоди (*Government of National Accord, GNA*) за умови попереднього схвалення відповідним Комітетом ООН із санкцій³⁵. У 2017р. Група експертів ООН у справах Лівії відзначала численні випадки отримання різними збройними угрупованнями в Лівії поставок військової техніки та іншого майна від іноземних урядів без попереднього схвалення. Серед найбільш значних поставок у 2017р. були додаткові постачання з ОАЕ пікапів і бронемашин Лівійській національній армії (*Libyan National Army, LNA*) під командуванням генерала Халіфи Хафтара (*Khalifa Haftar*)³⁶.

Оцінка призначення поставок озброєнь для *GNA* ускладнюється наявністю великої кількості угруповань, номінально підконтрольних йому. У травні 2016р. Прем'єр-міністр *GNA* Ф.Саррадж (*Fayez Sarraj*) створив Президентську гвардію Лівії (*Libyan Presidential Guard, LPG*). *LNA* розглядає *LPG* як противника³⁷. У червні 2017р. командувач *LPG* генерал Н.Ан-Наку (*Najmi al-Naou*) заявив, що до РБ ООН було надіслане офіційне прохання про вилучення його угруповання з усіх обмежень на імпорту озброєнь³⁸.

³⁰ United Nations, S/2017/742 (посилання 26), paras 22-27, 29.

³¹ United Nations, S/2017/742 (посилання 26), paras 28, 30.

³² United Nations, S/2017/742 (посилання 26), para.28.

³³ United Nations, Security Council, ‘Report of the panel of experts established pursuant to Resolution 1874 (20 09)’, 30 Jan. 2017, S/2017/150, 27 Feb. 2017, p.4.

³⁴ Warrick, J., ‘A North Korean ship was seized off Egypt with a huge cache of weapons destined for a surprising buyer’, *Washington Post*, 1 Oct. 2017.

³⁵ United Nations, Security Council, ‘Final report of the panel of experts established pursuant to Resolution 1973 (2011)’, S/2015/128, 23 Feb. 2015. Про конфлікт у Лівії див. підрозділ V розділу 2 цього видання.

³⁶ United Nations, Security Council, ‘Final report of the panel of experts on Libya established pursuant to Resolution 1973 (2011)’, S/2017/466, 1 June 2017, para. 166.

³⁷ El Amrani, I., ‘New risks in Libya as Khalifa Haftar dismisses UN-backed accord’, 21 Dec. 2017.

³⁸ Xinhua, ‘Interview: Libyan general requests UNSC to exclude Libyan Presidential Guard from arms embargo’, 19 June 2017.

Однак змін в ембарго на поставки озброєнь у 2017р. не було. Як зазначала Група експертів ООН у справах Лівії у 2017р., “розвиток політичного процесу, який мав би супроводжуватися певними вилученнями з ембарго на поставки озброєнь, був далеким від очікувань, оскільки відносини між збройними угрупованнями та політичними гравцями залишаються ситуаційними та нестабільними”³⁹.

Сомалі

У 2017р. Моніторингова група ООН у справах Сомалі дійшла висновку, що озброєння продовжують потрапляти до збройних угруповань у країні. Зокрема, Група навила свідчення того, що поставки озброєнь лише до Пунтленда здійснювалися приблизно раз на місяць і переважно з Ємену⁴⁰.

Ембарго ООН вимагає від Уряду Сомалі завчасно повідомляти відповідний Комітет ООН із санкцій про всі закупівлі озброєнь за кордоном, надавати інформацію про структуру збройних сил держави і вживати заходів з охорони запасів озброєнь. У 2017р. Уряд Сомалі повторив попередні заклики стосовно повного скасування обмежень на придбання озброєнь за кордоном, але Моніторингова група виступила проти цього, зазначивши, що за минулі два роки про ряд поставок озброєнь урядовим силам повідомлялося лише частково або не повідомлялося зовсім⁴¹.

Попри певні покращення, залишаються недоліки в управлінні Урядом Сомалі запасами озброєнь і боєприпасів, особливо в їх розподілі та обліку⁴².

Ембарго ЄС на поставки озброєнь

Венесуела

13 листопада 2017р. Рада ЄС запровадила санкції проти Венесуели, в т.ч. ембарго на поставки озброєнь і майна, що може бути використане для репресій у країні⁴³. Безпосереднім приводом для санкцій були, на думку Ради, численні порушення у Венесуелі на виборах губернаторів у жовтні 2017р., внаслідок чого значна частина опозиції не визнала їх результати. Крім того, Рада вважала, що створення “всесильної” Конституційної асамблеї ще більше розмило демократичні незалежні інститути у Венесуелі, а “повідомлення... про порушення основоположних прав і свобод людини дають додаткові підстави для занепокоєння”⁴⁴.

Ембарго на поставки озброєнь поширюється на всі передачі товарів і технологій, перелічених у Спільному списку військової техніки ЄС, крім

³⁹ United Nations, S/2017/466 (посилання 36), para.107.

⁴⁰ United Nations, Security Council, Report on Somalia of the monitoring group on Somalia and Eritrea, S/2017/924, 2 Nov. 2017, p.6. Про конфлікт у Сомалі див. підрозділ VI розділу 2 цього видання.

⁴¹ United Nations, S/2017/924 (посилання 40), pp.6-7.

⁴² Gaffey, C., ‘Why Somalia wants a 25-year arms embargo lifted’, *Newsweek*, 12 May 2017.

⁴³ Council Decision (CFSP) 2017/2074 of 13 November 2017 concerning restrictive measures in view of the situation in Venezuela, *Official Journal of the European Union*, L 295, 14 Nov. 2017.

⁴⁴ Council of the European Union, ‘Venezuela: EU adopts conclusions and targeted sanctions’, Press Release 643/17, 13 Nov. 2017.

контрактів, підписаних до 13 листопада 2017р. Ембарго забороняє також поставки “обладнання, що може бути використане для внутрішніх репресій”, зокрема транспортних засобів, що використовуються для боротьби із заворушеннями, окремих видів вибухівки і бронезилетів⁴⁵. Як і санкції ЄС проти Ірану та Сирії, санкції проти Венесуели обмежують також поставки техніки, технологій і програмного забезпечення, які можна використовувати для моніторингу Інтернету чи телефонного зв’язку. Однак обмеження стосовно Венесуели визначені вужче, ніж у випадках Ірану та Сирії. Експорт до Ірану та Сирії має блокуватись, якщо продукція буде використовуватися “для моніторингу чи перехоплення повідомлень . . . в Інтернеті чи телефонних мережах”⁴⁶. Натомість експорт до Венесуели має блокуватись, якщо він буде використовуватися “для внутрішніх репресій”⁴⁷. Санкції не дають визначення “внутрішніх репресій” у цьому контексті.

Єгипет

У 2013р. держави-члени ЄС досягли політичної домовленості про призупинення експорту до Єгипту обладнання, що може бути використане для внутрішніх репресій, перегляд ліцензій на експорт військової техніки, а також про перегляд допомоги Єгипту у сфері безпеки. Ці заходи зберігались у 2017р.⁴⁸

Але вони, схоже, мало вплинули на загальний потік озброєнь до Єгипту, військові та безпекові аспекти відносин Єгипту з ЄС. З 2013р. кілька держав-членів ЄС експортували значну кількість озброєнь до Єгипту⁴⁹. Ні санкційні заходи, ні експорт озброєнь до Єгипту не згадувались у доповіді Європейської комісії про відносини ЄС з Єгиптом та у спільній заяві ЄС і Єгипту від липня 2017р.⁵⁰ Однак в обох документах згадується можливість співпраці між ЄС і Єгиптом у сфері безпеки та боротьби з тероризмом.

М’янма

ЄС підтримує ембарго на поставки озброєнь до М’янми з 1991р. Ембарго було частиною ширших санкцій, запроваджених з метою спонукати Уряд

⁴⁵ Council Regulation (EU) 2017/2063 of 13 November 2017 concerning restrictive measures in view of the situation in Venezuela, *Official Journal of the European Union*, L 295, 14 Nov. 2017.

⁴⁶ Council Regulation (EU) 359/2011 of 12 April 2011 concerning restrictive measures directed against certain persons, entities and bodies in view of the situation in Iran, *Official Journal of the European Union*, L 100, 14 Apr. 2011, Article 1b; Council Regulation (EU) 36/2012 of 18 January 2012 concerning restrictive measures in view of the situation in Syria and repealing Regulation (EU) 442/2011, *Official Journal of the European Union*, L 16, 19 Jan. 2012, Article 4.

⁴⁷ Council Regulation (EU) 2017/2063 (посилання 45), Article 6.

⁴⁸ European External Action Service, Communication with authors, 3 Oct. 2017. Про конфлікт у Єгипті див. підрозділ V розділу 2 цього видання.

⁴⁹ Див. Базу даних СІПРІ про поставки озброєнь, <<https://www.sipri.org/databases/armstransfers>>.

⁵⁰ European Commission, High Representative of the Union for Foreign Affairs and Security Policy, ‘Report on EU-Egypt relations in the framework of the revised ENP’, Joint staff working paper, SWD(2017) 271 final, 13 July 2017; Council of the EU, ‘Joint statement by Federica Mogherini, High Representative of the Union for Foreign Affairs and Security Policy and Sameh Shoukry, Minister of Foreign Affairs of Egypt following the 7th session of the EU-Egypt Association Council’, Statements and Remarks 496/17, 25 July 2017.

до демократизації та у відповідь на порушення прав людини. Після політичних реформ у М'янмі у 2013р. ЄС скасував усі санкції, крім ембарго на поставки озброєнь.

У відповідь на насильство з боку збройних сил М'янми проти народу рохінджа Рада ЄС у жовтні 2017р. закликала всі сторони негайно припинити насильство, а збройні сили М'янми – зупинити операції⁵¹. У цих умовах ЄС підтвердив актуальність чинного ембарго ЄС на постачання до М'янми озброєнь та обладнання, що могло бути використане для внутрішніх репресій⁵².

Саудівська Аравія

У лютому 2016р. Європейський Парламент знайшов переконливими докази порушення міжнародного гуманітарного права під час операцій саудівських військ у Ємені, здійснюваних з 2015р. Парламент ухвалив необов'язкову для виконання резолюцію, в якій пропонував Високому представнику ЄС з питань зовнішньої політики та політики безпеки “започаткувати ініціативу, спрямовану на запровадження ембарго ЄС на поставки озброєнь проти Саудівської Аравії”⁵³. У вересні та листопаді 2017р. Парламент ухвалив резолюції, в яких повторив заклик до такого ембарго⁵⁴.

До кінця 2017р. Рада ЄС не робила подальших кроків, і Саудівська Аравія залишалася для ряду держав ЄС важливим ринком експорту озброєнь⁵⁵.

⁵¹ Про конфлікт у М'янмі див. підрозділ III розділу 2 цього видання.

⁵² Council of the European Union, ‘Council conclusions on Myanmar/Burma’, 13099/17, 16 Oct. 2016.

⁵³ European Parliament, Resolution of 25 Feb. 2016 on the humanitarian situation in Yemen, 2016/2515(RSP). Про конфлікт у Ємені див. підрозділ V розділу 2 цього розділу; про роль Саудівської Аравії у регіоні див. підрозділ II розділу I цього видання.

⁵⁴ European Parliament, Resolution of 13 Sep. 2017 on arms export: Implementation of Common Position 2008/944/CFSP, 2017/2029(INI); European Parliament, Resolution of 30 Nov. 2017 on the situation in Yemen, 2017/2849(RSP).

⁵⁵ Див. підрозділ I розділу 5 цього видання.

Таблиця 10.2. Багатосторонні ембарго на поставки озброєнь, чинні у 2017р.

Об'єкт ембарго ^a	Дата запровадження	Головні зміни у 2017р.
<i>Ембарго ООН на поставки озброєнь</i>		
ЦАР (НУС)	5 грудня 2013р.	Подовжене до 31 січня 2018р.
ДРК (НУС)	28 липня 2003р.	Подовжене до 1 липня 2018р.
Ерітрея	23 грудня 2009р.	
Іран	23 грудня 2006р.	
Ірак (НУС)	6 серпня 1990р.	
ІДІЛ (<i>Da'esh</i>), Аль-Каїда і пов'язані з ними особи та організації	16 січня 2002р.	
Північна Корея	15 липня 2006р.	
Ліван (НУС)	11 серпня 2006р.	
Лівія (НУС)	26 лютого 2011р.	
Сомалі (НУС)	23 січня 1992р.	Подовжене до 15 листопада 2018р.
Судан (Дарфур)	30 липня 2004р.	
Ємен (НУС)	14 квітня 2015р.	Подовжене до 26 березня 2018р.
Талібан	16 січня 2002р.	
<i>Ембарго ЄС на поставки озброєнь</i>		
Аль-Каїда, Талібан і пов'язані з ними особи та організації*	17 грудня 1996р.	
Білорусь	20 червня 2011р.	Подовжене до 28 лютого 2018р.
Китай ^b	27 червня 1989р.	
ЦАР (НУС)*	23 грудня 2013р.	
ДРК (НУС)*	7 квітня 1993р.	
Єгипет ^b	21 серпня 2013р.	
Ерітрея*	1 березня 2010р.	
Іран	27 лютого 2007р.	
Ірак (НУС)*	4 серпня 1990р.	
Північна Корея	20 листопада 2006р.	
Ліван (НУС)*	15 вересня 2006р.	
Лівія (НУС)*	28 лютого 2011р.	
М'янма	29 липня 1991р. ^c	Подовжене до 30 квітня 2018р.
Росія	31 липня 2014р.	Подовжене до 31 січня 2018р.
Сомалі (НУС)*	10 грудня 2002р.	
Південний Судан	18 липня 2011р.	
Судан	15 березня 1994р.	
Сирія	9 травня 2011р.	
Венесуела	13 листопада 2017р.	
Ємен (НУС)*	8 червня 2015р.	
Зімбабве	18 лютого 2002р.	Подовжене до 20 лютого 2018р.
<i>Ембарго Ліги Арабських Держав на поставки озброєнь</i>		
Сирія	3 грудня 2011р.	

* – Ембарго ЄС безпосередньо імплементує ембарго ООН; ДРК – Демократична Республіка Конго; ІДІЛ – Ісламська держава Іраку та Леванту; НУС – ембарго стосується неурядових сил (і за певних умов може дозволяти поставки озброєнь до підсанкційної держави); ЦАР – Центральноафриканська Республіка.

^a Від початку запровадження ембарго об'єкт міг змінитися. Об'єкт ембарго зазначений станом на кінець 2017р.

^b Ембарго ЄС проти Китаю та Єгипту належать до політичних зобов'язань, тоді як інші ембарго є юридично обов'язковими.

^c ЄС і держави-члени вперше запровадили ембарго на поставки озброєнь до М'янми в 1990р.

Джерела: United Nations, Security Council, 'Sanctions'; European Commission, 'Restrictive measures (sanctions) in force', 4 Aug. 2017. Архів СІПРІ про ембарго на поставки озброєнь надає можливість докладно переглянути більшість багатосторонніх ембарго на поставки озброєнь, чинних з 1950р., а також головні документи, якими було запроваджене чи змінене ембарго.

III. Режими експортного контролю

СІБІЛ БАУЕР, КОЛЯ БРОКМАНН, МАРК БРОМЛІ, ДЖОВАННА МАЛЕТТА

Існують чотири багатосторонні режими експортного контролю: Австралійська група (АГ, *Australia Group, AG*), Режим контролю над ракетними технологіями (РКРТ, *Missile Technology Control Regime, MTCR*), Група ядерних постачальників (ГЯП, *Nuclear Suppliers Group, NSG*) та Вассенаарська домовленість про контроль над експортом звичайних озброєнь, товарів і технологій подвійного використання (ВД, *Wassenaar Arrangement on Export Controls for Conventional Arms and Dual-use Goods and Technologies, Wassenaar Arrangement, WA*) – в рамках яких здійснюється координація торгівлі товарами і технологіями, пов'язаними з виробництвом хімічної, біологічної, ядерної зброї і звичайних озброєнь (таблиця 10.3)¹. Ці політично зобов'язуючі угоди працюють на основі консенсусу, виконуються та реалізуються через національне та регіональне законодавство². Режими мають також важливу нормативну функцію, оскільки дедалі більше держав, що не належать до них, застосовують контрольні списки та керівні принципи цих режимів.

Представники урядів – фахівці у сферах політики, ліцензування, правоохоронної діяльності, техніки та розвідки – щороку зустрічаються в різних форматах у рамках режимів і звітують на відповідних пленарних сесіях, які ухвалюють рішення про зміни в контрольних списках, здійснюють видання керівних принципів і найкращих практик. Ротація керівництва режимів з числа представників держав-учасниць здійснюється щороку – крім АГ, яку від самого створення очолює Австралія. Голови різних органів працюють, як правило, кілька років і погоджуються консенсусом. ВД – єдиний режим, де є постійний секретаріат, голова і допоміжний апарат.

Хоча в центрі уваги цих режимів залишається контроль над експортом озброєнь, але під контроль, а також до порядку денного роботи експертних груп і пленарних дискусій дедалі частіше потрапляють також посередництво, транзит і перевалка вантажів. Оскільки значна частина експорту наразі “передається”, а не “транспортується”, то зростає увага до нематеріальної передачі технологій і до появи нових технологій, зокрема адитивного виготовлення (3D-друку; див. підрозділ IV). Головною наскрізною темою обговорень у 2017р. було пристосування до технічного прогресу, включно з можливим використанням кіберпростору. Постійними темами для всіх режимів залишаються залучення держав, що не є їх учасниками, та розширення членства. Однак складність досягнення політичного консенсусу під

¹ Стислий опис і переліки держав-учасниць кожного з цих режимів див. у підрозділі III додатка Б цього видання.

² Хоча не всі держави-члени ЄС беруть участь в усіх режимах, вони юридично пов'язані з ними через Регламент ЄС стосовно виробів подвійного використання. Див.: Council Regulation (EC) no.428/2009 of 5 May 2009 setting up a Community regime for the control of exports, transfer, brokering and transit of dual-use items, *Official Journal of the European Union*, L 134, 29 May 2009.

Таблиця 10.3. Чотири багатосторонні режими експортного контролю

Режим (рік створення)	Сфера дії	Кількість учасників (на 31 грудня 2017р.)	Головуючий на пленарній сесії 2017р.	Пленарні сесії 2017р.
Австралійська група (1985р.)	Обладнання, матеріали, технології і програмне забезпечення, що можуть сприяти розробкам хімічної і біологічної зброї	42 ^a	Австралія	26-30 червня, Париж
Режим контролю над ракетними технологіями (1987р.)	Безпілотні літальні апарати, здатні доставляти зброю масового ураження	35	Ісландія та Ірландія	16-20 жовтня, Дублін
Група ядерних постачальників (1974р.)	Ядерні та пов'язані з ними матеріали, програмне забезпечення і технології	48 ^b	Швейцарія	22-23 червня, Берн
Вассенаарська домовленість (1995р.)	Звичайні озброєння, товари та технології подвійного використання	42	Франція	6-7 грудня, Відень

^a Крім того, в січні 2018р. 43-м учасником АГ стала Індія.

^b Крім того, постійними спостерігачами ГЯП є Європейська Комісія та голова Комітету Цангера.

Джерела: Австралійська група <<https://australiagroup.net/en/>>; Режим контролю над ракетними технологіями <<http://mtrc.info/>>; Група ядерних постачальників <<http://www.nuclearsuppliersgroup.org/en/>>; Вассенаарська домовленість <<https://www.wassenaar.org/>>.

час прийому нових членів, разом із сумнівами стосовно дієздатності режимів в умовах великої кількості учасників, а також стосовно передачі потенційно чутливої інформації, обмежували членство режимів 35-48 державами.

Тим не менш у 2017р. відбулися важливі зміни у членстві в режимах, особливо, що стосується Індії. Після погодження у 2005р. угоди зі США про співробітництво у сфері цивільної атомної енергетики Індія намагалася приєднатися до ГЯП. Пізніше ці намагання перетворилися на більш амбітний план приєднання до всіх чотирьох режимів. Після приєднання до РКРТ у 2016р. спроби Індії приєднатися до ВД та АГ увінчалися успіхом у грудні 2017р. та січні 2018р., відповідно. Однак її спроби приєднатися до ГЯП залишилися безуспішними. Усередині країни вступ до ВД та АГ був сприйнятий як важливий дипломатичний успіх, що міг полегшити її вступ до ГЯП³. Приєднанню до трьох режимів сприяло те, що до них не належить Китай, а також розв'язання давньої дипломатичної суперечки з Італією⁴.

³ 'Boost for NSG membership, India joins Australia Group', *Economic Times*, 19 Jan. 2018; Kumar, A., 'Big diplomatic win as India joins Australia Group for controlling chemical & biological weapons', *News18.com*, 19 Jan. 2018.

⁴ Panda, A., 'Wassenaar Arrangement admits India as its 42nd member', *The Diplomat*, 8 Dec. 2017. Про дипломатичну суперечку з Італією див.: Bauer, S. and Maletta, G., 'The export control regimes', *SIPRI Yearbook 2017*, pp.603-606.

На додачу до зазначених вище чотирьох режимів, ЄС створив спільну правову базу контролю над експортом, посередництвом, транзитом і перевалкою вантажів, програмного забезпечення, технологій подвійного використання та, певною мірою, військової продукції. ЄС є єдиною регіональною організацією, яка зробила це. ЄС вносить значні зміни до власної системи контролю над торгівлею продукцією подвійного використання, триває перегляд Регламенту ЄС стосовно виробів подвійного використання (*EU Dual-use Regulation*)⁵. Цей процес започаткований у 2011р. і навряд чи завершиться до кінця 2018р.⁶

Австралійська група

АГ прагне “мінімізувати ризик сприяння поширенню хімічної і біологічної зброї (ХБЗ)” шляхом “гармонізації національних заходів ліцензування експорту держав-учасниць”⁷. Після створення АГ у відповідь на застосування хімічної зброї в ірано-іракській війні 1980-1988рр. сфера її дії поширилася на біологічну зброю і пов’язані з нею матеріали, техніку та технології. Якщо списки, додані до Конвенції 1993р. про заборону хімічної зброї (КЗХЗ, *Chemical Weapons Convention, CWC*), охоплюють лише хімікати, то Контрольні списки АГ поширюються також на виробниче обладнання та технології⁸. З 2004р. в офіційних документах АГ, крім держав-експортерів, прямо згадуються перевалочні країни⁹.

На перебіг пленарної сесії АГ 2017р., як і у 2016р., вплинули наслідки підозр і фактів застосування хімічної зброї в Іраку та Сирії¹⁰. Зокрема, 42 учасники взяли до відома звіт Місії із встановлення фактів (*fact-finding mission*), відрядженої до Сирії Організацією із заборони хімічної зброї (ОЗХЗ), оприлюднений під час пленарної сесії, та відповідну заяву Генерального директора ОЗХЗ, де підтверджувалося застосування зарину в інциденті 4 квітня 2017р. в м.Хан-Шайхун у Сирії¹¹. Було також підтверджене особливе занепокоєння діяльністю Північної Кореї, пов’язаною з хімічною і біологічною зброєю. Це сталося після вбивства в Малайзії 13 лютого 2017р. Кім Чен Нама (*Kim Jong Nam*), зведеного брата лідера Північної Кореї

⁵ Council Regulation (EC) no.428/2009 of 5 May 2009 (посилання 2).

⁶ Бауер С., Бромлі М. “Події в контролі ЄС над торгівлею товарами подвійного використання і зброєю”. – *Щорічник СІПІ 2017*, сс.481-484.

⁷ Australia Group, ‘The Australia Group: An introduction’; Australia Group, ‘Objectives of the Group’.

⁸ Стислий опис та окремі подробиці Конвенції про заборону хімічної зброї див. у підрозділі I додатка А цього видання.

⁹ Australia Group, ‘2004 Australia Group Plenary’, June 2004.

¹⁰ Про підозри в застосуванні хімічної зброї в Іраку та Сирії див. підрозділи I і II розділу 8 цього видання.

¹¹ OPCW, Technical Secretariat, ‘Report of the OPCW fact-finding mission in Syria regarding an alleged incident in Khan Shaykhun, Syrian Arab Republic April 2017’, Note by the Technical Secretariat, S/1510/2017, 29 June 2017; Australia Group, ‘Statement by the Chair of the 2017 Australia Group Plenary’, 30 June 2017.

Кім Чен Ина (*Kim Jong Un*), здійсненого, очевидно, із застосуванням фосфорорганічної отруйної речовини нервово-паралітичної дії VX¹². Це занепокоєння було ще раз підкреслене в окремій заяві АГ від 30 червня з нагоди 20-ї річниці набуття чинності КЗХЗ¹³.

У рамках взаємодії АГ з державами, що не є її учасниками, зокрема, з регіону Латинської Америки та Карибського басейну, її пленарна сесія 2016р. вирішила провести у 2017р. міжсесійну зустріч, включно із зустріччю експертів з питань нових технологій, а також діалог АГ з державами Латинської Америки в Буенос-Айресі 14-16 лютого¹⁴. В рамках пленарної сесії відбулася також зустріч за участі представників промислових і фармацевтичних компаній з метою “підтримки інклюзивного діалогу з приватним сектором”¹⁵. Ця зустріч оцінена як “дуже продуктивна”, і пленарна сесія 2017р. погодилася “розглянути питання про більш регулярні діалоги АГ як модель регіонального охоплення”¹⁶. Міжсесійна зустріч АГ 2018р. відбудеться в Лондоні і вперше передбачатиме діалог з країнами Африки¹⁷.

Загалом на пленарній сесії домовилися посилити агітаційно-пропагандистську роботу на відповідних міжнародних форумах і “продовжити активну програму міжнародного охоплення та залучення на 2017-2018рр.”¹⁸. Крім того, у 2017р. АГ відвідала з візитами Індію, Малайзію, М'янму та Сербію¹⁹.

З метою посилення заходів проти розповсюдження ХБЗ на пленарній сесії домовилися “підвищити обізнаність про нові технології, потенційне використання кіберпростору і науковий розвиток”, а також активізувати зусилля з попередження біологічного та хімічного тероризму. Зберігається інтерес до співпраці з промисловими та науковими колами²⁰.

Річний перегляд технічними експертами Контрольного списку хімічної і біологічної продукції завершився внесенням до нього, зокрема, *N,N*-діізопропіламіноетанетіолу гідрохлориду, потенційного прекурсорю VX та можливого продукту розпаду VX.

Попри “потужну підтримку” прийняття Індії до АГ, продемонстровану на пленарній сесії, сесія завершилася без приєднання нових членів. Однак у міжсесійному періоді консенсус був досягнутий, і 19 січня 2018р. Індія офіційно стала 43-м учасником АГ²¹.

¹² Australia Group (посилання 11).

¹³ Australia Group, ‘Statement by Australia Group participants on the 20th anniversary of the entry into force of the Chemical Weapons Convention’, 30 June 2017.

¹⁴ Argentinian Ministry of Foreign Affairs and Worship, ‘Intersessional meeting of the Australia Group’, Press Release no.036/17, 14 Feb. 2017; Australia Group (посилання 11).

¹⁵ Argentinian Ministry of Foreign Affairs and Worship (посилання 14).

¹⁶ Australia Group (посилання 11).

¹⁷ Lambert, J., ‘Preventing chemical and biological weapons proliferation: The Australia Group’, Presentation, 25th Asian Export Control Seminar, Tokyo, 27 Feb.-1 Mar. 2018.

¹⁸ Australia Group (посилання 11).

¹⁹ Представник держави-учасниці АГ, листування з автором, 19 листопада 2017.

²⁰ Australia Group (посилання 11)

²¹ Australia Group, ‘India joins the Australia Group’, Press release, 19 Jan. 2018.

Режим контролю над ракетними технологіями

РКРТ, який у 2017р. відзначив 30-у річницю, створений у 1987р. з метою запобігання розповсюдженню безпілотних систем доставки ядерної зброї шляхом контролю над експортом відповідних товарів і технологій²². За ці 30 років кількість його учасників збільшилася із семи до 35 держав, а сфера застосування розширилася з ракет на всі типи безпілотних літальних апаратів, здатних доставляти ядерну, біологічну чи хімічну зброю. На 31-му пленарному засіданні в Дубліні в жовтні 2017р. Ірландія та Ісландія за ротацією спільно перебрали головування на 2017-2018рр.²³ Ця модель використовується вдруге з метою надати можливість головувати й меншим державам²⁴.

Під час пленарного тижня в Дубліні делегації 35 держав-учасниць обговорили та обмінялись інформацією про реальні та можливі події у сфері розповсюдження ракет після попередньої пленарної сесії в Пусані (Південна Корея) у жовтні 2016р.²⁵ Північнокорейські ядерна та ракетна програми обговорювалися “у відповідь на різку ескалацію випробувань балістичних ракет і значний розвиток ракетних технологій” за минулий рік²⁶. Держави-учасниці висловили намір і надалі “виявити максимальну пильність у контролі над поставками”, які могли сприяти реалізації північнокорейської ракетної програми, прямо зазначивши відданість відповідним резолюціям РБ ООН²⁷.

За повідомленнями, американська делегація запропонувала перевести БЛА з максимальною швидкістю до 650 км/год. з категорії I (товари, на експорт яких є “стійка презумпція відмови”) до категорії II, що послабило б обмеження на експорт БЛА державами-партнерами по РКРТ²⁸. США вважають, що опинилися у програвші, порівняно з головними конкурентами на ринку військових БЛА, Китаєм та Ізраїлем, які не приєдналися до РКРТ²⁹. Використання швидкості як параметру відокремлення військових БЛА від інших систем категорії I означало б, однак, суттєву зміну Контрольного списку РКРТ, і не ясно, чи зможуть США здобути достатню підтримку для одностайного схвалення такого рішення.

У промові на відкритті пленарної сесії Міністр закордонних справ Ірландії С.Ковені (*Simon Coveney*) закликав Іран довести відданість Спільному всеохопному плану дій (СВПД, *Joint Comprehensive Plan of Action, JCPOA*), ухваленому ним у липні 2015р. з Китаєм, Францією, Німеччиною, Росією, Великою Британією, США та ЄС з метою обмеження його ядерної програми шляхом “припинення всієї діяльності, пов’язаної з балістичними

²² Докладніше див. веб-сайт РКРТ, <<http://mtrc.info/>>.

²³ Missile Technology Control Regime, ‘Public statement from the plenary meeting of the Missile Technology Control Regime’, Dublin, 20 Oct. 2017.

²⁴ У 2015-2016рр. у РКРТ співголовили Нідерланди та Люксембург.

²⁵ Missile Technology Control Regime (посилання 23).

²⁶ Missile Technology Control Regime (посилання 23). Див. також підрозділ IV розділу 7 цього видання.

²⁷ Missile Technology Control Regime (посилання 23).

²⁸ Insinna, V. and Mehta, A., ‘Here’s how the Trump administration could make it easier to sell military drones’, *Defense News*, 19 Dec. 2017.

²⁹ Ewers, E.C. et al., *Drone Proliferation: Policy Choices for the Trump Administration*, Papers for the President (Center for a New American Security: Washington, DC, June 2017).

ракетами, яка не відповідає духу угоди”, та закликав Конгрес США зберегти прихильність до угоди³⁰. Як і у 2016р., СВПД згадувався в публічній заяві наприкінці пленарної сесії. Сесія підтвердила подальшу відданість держав-партнерів виконанню пов'язаних з ракетами положень Резолюції РБ ООН 2231, якою схвалений СВПД³¹. Це сталося лише через тиждень після того, як 13 жовтня Президент США вирішив не підтверджувати пропорційність подальшого зняття санкцій діям Ірану згідно з СВПД і після нових заяв представників Адміністрації США про те, що ракетні випробування Ірану порушують Резолюцію 2231 і “дух” СВПД³². Як і попередніми роками, держави-партнери РКРТ знову заявили про стурбованість “триваючими ракетними програмами на Близькому Сході, у Північно-Східній і Південній Азії”³³.

На пленарній сесії обговорювалися питання членства, але рішень стосовно поданих заявок не ухвалювалося³⁴. У 2017р. Казахстан приєднався до Естонії і Латвії, які заявили про одностороннє дотримання Керівних принципів і Контрольних списків РКРТ³⁵. Такий підхід до універсалізації формалізований перед пленарною сесією 2014р. в Осло³⁶.

У квітні 2017р. у Парижі під головуванням Франції відбулася міжсесійна політична зустріч РКРТ на рівні повноважних представників. На зустрічі держави обмінялися досвідом припинення спроб незаконних закупівель і проблемних ракетних програм, особливо в державах, що перебувають під санкціями ООН³⁷. Обговорювалися, зокрема, північнокорейські ядерна та ракетна програми й відповідні санкції ООН³⁸.

На річних експертних зустрічах, проведених перед пленарною сесією, обговорювалися тенденції розповсюдження ракетних технологій, купівельна і брокерська діяльність, питання транзиту та перевалки, всеохопний контроль та головні тенденції розвитку технологій, включно із “серйозними ризиками та викликами від нематеріальної передачі технологій”³⁹. Крім того, до пленарної сесії звернувся головуючий Гаазького кодексу протидії розповсюдженню балістичних ракет (*Hague Code of Conduct against Ballistic Missile Proliferation, HCOC*).

³⁰ Coveney, S., Irish Minister for Foreign Affairs and Trade, Speech at the 31st meeting of Missile Technology Control Regime, Dublin, 18 Oct. 2017; Joint Comprehensive Plan of Action (JCPOA), Vienna, 14 July 2015, reproduced as Annex A of UN Security Council Resolution 2231, 20 July 2015. Про виконання СВПД у 2017р. див. підрозділ V розділу 7 цього видання.

³¹ Missile Technology Control Regime (посилання 23).

³² Див. підрозділ V розділу 7 цього видання.

³³ Missile Technology Control Regime (посилання 23).

³⁴ Missile Technology Control Regime (посилання 23).

³⁵ Missile Technology Control Regime, ‘MTCR partners’.

³⁶ Missile Technology Control Regime, ‘Adherence policy’.

³⁷ Missile Technology Control Regime, ‘Joint statement agreed by consensus during the Reinforced Points of Contact 2017 to celebrate the 30th anniversary of the MTCR’, Paris, 13 Apr. 2017.

³⁸ Про ракетну та ядерну програми Північної Кореї див. підрозділ IX розділу 6 і підрозділ IV розділу 7 цього видання.

³⁹ Missile Technology Control Regime (посилання 23).

Гаазький кодекс протидії розповсюдженню балістичних ракет

РКРТ доповнюється *НСоС*, який у 2017р. відзначив 15-у річницю. *НСоС* заснований у рамках РКРТ у 2002р. і поступово перетворився на окрему ініціативу зміцнення довіри та інструмент прозорості у сфері розповсюдження балістичних ракет.

16-а річна зустріч *НСоС* відбулась у Відні 6-7 червня 2017р. за участі делегацій 64 зі 138 держав-підписантів⁴⁰. Новий головуючий від Польщі оголосив своєю метою “повне і всебічне виконання Кодексу в усіх його аспектах, а також поширення діяльності з охоплення заради просування процесу універсалізації *НСоС*”⁴¹. Держави-підписанти *НСоС* вітали його підписання Індією у 2016р. як важливий крок до універсалізації, особливо з огляду на її ракетно-космічну програму. Такі держави з амбітними ракетними програмами, як Китай, Іран, Північна Корея і Пакистан, залишаються не охопленими ініціативою.

Група ядерних постачальників

Метою ГЯП є запобігання розповсюдженню ядерної зброї шляхом контролю над поставками ядерних і пов’язаних з ними матеріалів, обладнання, програмного забезпечення та технологій.

У 2017р. Швейцарія перебрала головування в ГЯП і у 2018-2019рр. передасть його Латвії⁴². Головування в консультативній групі ГЯП і на зустрічах з обміну інформацією (які раніше проводили американські посадовці) перейшло до Мексики і Швейцарії, відповідно. У групі технічних експертів і надалі головуватиме Швеція⁴³.

У заяві пленарної сесії 2017р. висловлене занепокоєння проблемами розповсюдження, пов’язаними з Північною Кореєю, і підтверджена підтримка резолюцій РБ ООН, включно з Резолюцією 2356 від 2 червня 2017р., в якій рішуче засуджені північнокорейські ядерні випробування⁴⁴.

Пленарна сесія ГЯП підтвердила зацікавленість в інформуванні координатором робочої групи про канали закупівель у рамках СВПД⁴⁵. Згідно з угодою створена робоча група з питань закупівель для розгляду пропозицій держав, які мають наміри постачати Ірану товари подвійного використання, пов’язані з його ядерною програмою. Група надає рекомендації РБ ООН, яка може відхилити чи схвалити будь-яку запропоновану поставку⁴⁶.

⁴⁰ Hague Code of Conduct, ‘16th regular meeting of the subscribing states to the Hague Code of Conduct against Ballistic Missile Proliferation’, Press release by HCOC subscribing states, [n.d.].

⁴¹ Hague Code of Conduct (посилання 40).

⁴² Nuclear Suppliers Group, ‘Public statement: Plenary meeting of the Nuclear Suppliers Group Bern, 22-23 June 2017’, 23 June 2017.

⁴³ Nuclear Suppliers Group, ‘Organisation’; Nuclear Suppliers Group (посилання 42).

⁴⁴ Nuclear Suppliers Group (посилання 42), та UN Security Council Resolution 2356, 2 June 2017. Див. також підрозділ IV розділу 7 цього видання.

⁴⁵ Nuclear Suppliers Group (посилання 42); Joint Comprehensive Plan of Action (посилання 30).

⁴⁶ Delegation of the European Union to the International Organisations in Vienna, ‘JCPOA procurement channel’, 24 Aug. 2016.

Пленарна сесія продовжила обговорення питань покращення пропаганди і “взяла до уваги доповідь про охоплення держав, що не належать до ГЯП”, розглядаючи водночас можливості активізації цієї діяльності⁴⁷.

Індія і Пакистан

Нинішні правила ГЯП вимагають від держав-учасниць приєднання до Договору 1968р. про нерозповсюдження ядерної зброї (ДНЯЗ). Попри це, дві держави, що не є сторонами ДНЯЗ – Індія і Пакистан, – подали заявки на приєднання до ГЯП. Індія подала заявку у травні 2016р., але під час пленарного засідання 2016р. група держав на чолі з Китаєм рішуче виступила проти⁴⁸. Водночас, на цьому засіданні були обговорені “технічні, правові та політичні аспекти” членства держав, що не є сторонами ДНЯЗ, і ГЯП знову продемонструвала бажання шукати згоди стосовно критеріїв членства таких держав. Зокрема, головуєчий на пленарному засіданні 2016р. доручив послу Р.М.Гроссі (*Rafael Mariano Grossi*) з Аргентини (який головував на пленарній сесії 2015р.) порадитися з учасниками про можливе рішення. Наслідком цих консультацій став проект документа з переліком критеріїв, які мають виконати претенденти, що не є сторонами ДНЯЗ⁴⁹. Цей документ, докладніше обговорений наприкінці 2016р., розчарував Пакистан, який назвав його “явно дискримінаційним”, оскільки він давав змогу задовольнити заявку Індії, але не Пакистану⁵⁰.

Пленарна сесія ГЯП 2017р. продовжила обговорення взаємодії з державами, які не є учасницями ГЯП, а в заяві пленарної сесії прямо згадувалось обговорення відносин ГЯП з Індією⁵¹. Попри висловлену швейцарським головуєчим підтримку членства Індії, пленарна сесія 2017р. не продемонструвала жодних зрушень у цьому питанні⁵². На ній ще раз були обговорені “технічні, правові та політичні аспекти” участі держав, що не є сторонами ДНЯЗ, і прийнятий до відома намір головуєчого організувати неформальну зустріч з цього питання. Така зустріч відбулася 16 листопада у Відні та надала нового імпульсу дискусіям⁵³. Однак розбіжності стосовно критеріїв членства зберігалися.

Позиція Китаю стосовно членства в ГЯП держав, що не є сторонами ДНЯЗ, залишилася незмінною, як підкреслив представник Міністерства закордонних справ Китаю у травні й червні 2017р., перед пленарною сесією⁵⁴.

⁴⁷ Nuclear Suppliers Group (посилання 42).

⁴⁸ Bauer and Maletta (посилання 4), pp.607-609.

⁴⁹ Bauer and Maletta (посилання 4), pp.607-608.

⁵⁰ Davenport, K., ‘Export group mulls membership terms’, *Arms Control Today*, vol.47, no.1 (Jan./Feb. 2017); Pakistani Ministry of Foreign Affairs, ‘Record of the press briefing by spokesperson on 29 December 2016’, 29 Dec. 2016.

⁵¹ Nuclear Suppliers Group (посилання 42).

⁵² Chandrasekhar, A., ‘Swiss want inclusive membership of Nuclear Suppliers Group’, *swissinfo.ch*, 8 June 2017.

⁵³ Kimball, D.G., ‘NSG renews membership debate’, *Arms Control Today*, 1 Dec. 2017.

⁵⁴ Press Trust of India, ‘On India’s NSG bid, China remains roadblock, says no change in stand’, *New Delhi Television (NDTV)*, 22 May 2017; Chinese Ministry of Foreign Affairs, ‘Foreign Ministry spokesperson Hua Chunying’s regular press conference on June 6, 2017’, 6 June 2017.

Китай продовжує виступати за “двокроковий підхід”: спочатку ГЯП має виробити “недискримінаційне рішення”, яке стосувалося б усіх держав, що не є сторонами ДНЯЗ, і лише потім можна обговорювати заявки, подані цими державами⁵⁵. Ця позиція ґрунтується на усвідомленні, що ДНЯЗ є “політико-правовою базою міжнародного режиму нерозповсюдження”⁵⁶.

США, які підтримують заявку Індії, але не Пакистану, підтвердили свою позицію – консенсусу можна досягти, “якщо цього прагнути”⁵⁷. Перед пленарною сесією у червні Індія заручилася публічною підтримкою Росії і запропонувала іншим державам наслідувати російський приклад⁵⁸. Цікаво, що під час офіційного візиту до Індії в жовтні Прем’єр-міністр Італії П.Джентілоні (*Paolo Gentiloni*) також висловив підтримку “інтенсивнішій взаємодії” Індії з ВД, АГ і ГЯП, заявивши, що це “зміцнює світові зусилля з нерозповсюдження”⁵⁹. Перед приєднанням Індії до РКРТ у 2016р. Італія була одним із головних її опонентів, хоч із зовсім інших, двосторонніх причин⁶⁰. Індія не уклала у 2017р. жодної нової угоди про співробітництво з членами ГЯП у сфері цивільної атомної енергетики. Однак, за повідомленнями, в жовтні вона поновила переговори з ЄС про таку угоду⁶¹. Крім того, в липні 2017р. набула чинності укладена попереднього року індо-японська угода про співробітництво у сфері мирного використання ядерної енергії⁶².

Після приєднання Індії до ВД у грудні 2017р. та АГ в січні 2018р. представник Міністерства закордонних справ Індії заявив, що його держава й надалі намагатиметься здобути підтримку іншими державами своєї заявки на вступ до ГЯП, і тепер є надія, що “вірчі грамоти” для приєднання держави до ГЯП забезпечені⁶³. Однак вступ Індії до ВД, схоже, не вплинув на позицію Китаю стосовно її членства в ГЯП, оскільки, за словами представника Міністерства закордонних справ Китаю, “різні багатосторонні механізми мають різні функції і різні критерії прийому нових членів”⁶⁴.

Водночас продовжувалися суперечки навколо постачання Китаєм ядерних технологій Пакистану, який не є членом ДНЯЗ і не підпадає під всеохопні

⁵⁵ Chaudhury, D.R., ‘India to keep outreach to NSG members low key’, *Economic Times*, 17 June 2017; Chinese Ministry of Foreign Affairs (посилання 54).

⁵⁶ Chinese Ministry of Foreign Affairs, ‘Foreign Ministry spokesperson Hua Chunying’s regular press conference on May 23, 2016’, 23 May 2016; Chinese Ministry of Foreign Affairs, ‘Foreign Ministry spokesperson Hong Lei’s remarks on issues related to enlargement of NSG’, 12 June 2016.

⁵⁷ Kimball (посилання 53).

⁵⁸ Press Trust of India, ‘Russia extends support for India’s NSG membership, permanent seat in UNSC’, *Hindustan Times*, 1 June 2017; ‘India asks countries friendly with China to convince it on NSG issue’, *Hindustan Times*, 6 June 2017.

⁵⁹ India-Italy joint statement during the visit of Prime Minister of Italy to India, Indian Ministry of External Affairs, 30 Oct. 2017.

⁶⁰ Bauer and Maletta (посилання 4), pp.603-604.

⁶¹ Bagchil, I., ‘India, European Union restart talks on civil nuclear agreement’, *Times of India*, 19 Oct. 2017.

⁶² Umeda, S., ‘Japan/India: Diet approves civil nuclear cooperation agreement’, US Library of Congress, Global Legal Monitor, 14 June 2017.

⁶³ ‘India enters Australia Group, inches closer to joining Nuclear Suppliers Group’, *The Wire* (New Delhi), 19 Jan. 2018.

⁶⁴ Press Trust of India, ‘China downplays India’s entry into Wassenaar Arrangement’, *Economic Times*, 13 Dec. 2017.

гарантії безпеки МАГАТЕ⁶⁵. У липні 2017р. ці дві держави домовилися про співпрацю в розробці покладів і видобутку урану. Пакистан розмістив у Китаї нові замовлення на будівництво атомних електростанцій⁶⁶. Співробітництво Китаю і Пакистану у сфері цивільної атомної енергетики значно випередило за часом останні дискусії про можливі критерії членства в ГЯП держав, що не є сторонами ДНЯЗ, і Китай традиційно виправдовує це тим, що воно відбувається відповідно до принципів ГЯП і під наглядом МАГАТЕ.

Вассенаарська домовленість

ВД заохочує “прозорість і більшу відповідальність” у питаннях поставок звичайних озброєнь і пов’язаних з ними товарів подвійного використання. Якщо точніше, її метою є запобігання “дестабілізуючому накопиченню” озброєнь і їх отриманню терористами⁶⁷.

Пленарна сесія ВД традиційно відбулась у Відні 6-7 грудня 2017р. під головуванням Франції⁶⁸. Її головним результатом стало прийняття Індії 42-ою державою-учасницею – вперше після прийняття Мексики у 2011р. Це був важливий успіх тривалої кампанії Індії за вступ до всіх режимів експортного контролю, включно з її прийняттям до РКРТ у 2016р.⁶⁹ Упродовж 2017р. Індія оновила національні контрольні списки військових товарів і товарів подвійного використання для їх узгодження з Контрольним списком ВД, тим самим усунувши ще одну перешкоду для вступу⁷⁰.

Пленарна сесія 2017р. ухвалила багато змін до різних частин Контрольного списку ВД. Вони охоплювали роз’яснення заходів контролю над поставками: “наземних станцій для космічних апаратів; дизельних двигунів для підводних човнів; технологій програмного забезпечення проникнення до комп’ютерних мереж; програмного забезпечення для випробування газотурбінних двигунів; аналого-цифрових перетворювачів; енергонезалежних запам’ятовувачів і засобів інформаційної безпеки”, – а також послаблення контролю над поставками “механічних високошвидкісних камер та цифрових комп’ютерів”⁷¹. Широка переліку підконтрольної продукції зумовлена великою номенклатурою звичайних озброєнь і, зокрема, товарів подвійного використання, охоплених Контрольним списком ВД, а також темпами

⁶⁵ Див. також відповідні розділи *Щорічників СИПІ 2012-2015*; *SIPRI Yearbook 2017*, (посилання 4) pp.607-609.

⁶⁶ ‘China, Pakistan agree to uranium cooperation’, *World Nuclear News*, 31 July 2017; ‘Pakistan places orders with China to build nuclear power plants’, *The Nation*, 4 July 2017.

⁶⁷ Wassenaar Arrangement, ‘Introduction’.

⁶⁸ Wassenaar Arrangement, Statement issued by the Plenary Chair on 2017 outcomes of the Wassenaar Arrangement on Export Controls for Conventional Arms and Dual-Use Goods and Technologies, Vienna, 7 Dec. 2017.

⁶⁹ ‘India set to become member of export control regime Wassenaar Arrangement’, *The Hindu*, 8 Dec. 2017.

⁷⁰ ‘Updated SCOMET list as per 31/01/2018’, Directorate General for Foreign Trade, Ministry of Commerce and Industry of India; Notani, S., ‘India’s DGFT overhauls SCOMET’, *WorldECR*, no.60, June 2017.

⁷¹ Wassenaar Arrangement (посилання 68).

розвитку спроможностей окремих виробів і швидкістю підвищення доступності високотехнологічної продукції.

Ключовим питанням дискусій був контроль над розповсюдженням програмного забезпечення проникнення до комп'ютерних мереж – уперше це питання обговорювалося у 2013р. Спочатку заходи контролю стосувалися систем, що використовуються правоохоронними органами та розвідувальними службами з метою дистанційного моніторингу та, в окремих випадках, прихованого контролю комп'ютерів і мобільних телефонів (див. також підрозділ IV). Однак компанії та дослідники швидко занепокоїлися наявністю в Контрольному списку систем і процесів, важливих для безпеки інформаційних технологій (ІТ), – зокрема, тих, що використовуються для виявлення проникнення та вразливостей⁷². У США потужний спротив з боку ІТ-сектору змусив Уряд відкласти впровадження запропонованих заходів контролю на національному рівні, хоча це було одним із зобов'язань участі держави у ВД⁷³. У 2016-2017рр. США запропонували зміни до заходів контролю ВД над програмним забезпеченням проникнення до комп'ютерних мереж⁷⁴. У 2016р. через спротив інших держав-учасниць були узгоджені лише незначні зміни⁷⁵. Однак у 2017р. до заходів контролю ВД додали більш докладні пояснення, які зазначали, що ці зміни не стосуються ні засобів з оновлення програмного забезпечення, ні самого програмного забезпечення для виявлення вразливостей і реагування на інциденти в кіберпросторі⁷⁶. Фахівці з виявлення вразливостей широко вітали такий підхід, заявивши, що він значною мірою усуває їх занепокоєння⁷⁷.

Як і попередніми роками, головною темою обговорення ВД був “технічний прогрес і тенденції ринку”⁷⁸. Іншим важливим пріоритетом були “заходи з охоплення держав, що не є учасницями режиму, та заохочення добровільного дотримання стандартів ВД”⁷⁹.

Під час пленарної сесії 2017р. держави-учасниці також обговорили кілька варіантів нових настанов з найкращих практик і визначили інші документи, що можуть потребувати оновлення у 2018р.⁸⁰ Настанови з найкращих

⁷² Bratus, S. et al., ‘Why Wassenaar Arrangement’s definitions of intrusion software and controlled items put security research and defense at risk, and how to fix it’, 9 Oct. 2014. Засоби “виявлення проникнення” використовуються для перевірки захищеності мережі, імітуючи атаку на неї для пошуку вразливостей. “Виявлення вразливостей” – це процес виявлення та звітування про вразливості програмного забезпечення.

⁷³ Wassenaar Arrangement, ‘Initial elements’, *Public Documents*, vol.I, *Founding Documents*, WA-DOC (17) PUB 001 (Wassenaar Arrangement Secretariat: [Vienna], Feb. 2017, section III(1).

⁷⁴ Galperin, E. and Cardozo, N., ‘Victory! State Department will try to fix Wassenaar Arrangement’, *Electronic Frontier Foundation*, 29 Feb. 2016.

⁷⁵ Thomson, I., ‘Wassenaar weapons pact talks collapse leaving software exploit exports in limbo’, *The Register*, 21 Dec. 2016.

⁷⁶ Wassenaar Arrangement, ‘List of dual-use goods and technologies and munitions list’, WA-LIST (17) 1, 7 Dec. 2017.

⁷⁷ Moussouris, K., ‘Serious progress made on the Wassenaar Arrangement for global cybersecurity’, *The Hill*, 17 Dec. 2017.

⁷⁸ Wassenaar Arrangement (посилання 68).

⁷⁹ Wassenaar Arrangement (посилання 68).

⁸⁰ Wassenaar Arrangement (посилання 68).

практик ВД охоплюють широке коло тем у сфері здійснення експортного контролю і є важливим елементом діяльності ВД з покращення стандартів контролю серед держав-учасниць і не-учасниць ВД. У рамках заходів 2016р. із самооцінки ВД узгоджена процедура регулярного перегляду та оновлення керівних документів, деякі з яких не оновлювалися кілька років⁸¹.

Нарешті, держави-учасниці ВД удосконалили систему електронного обміну інформацією про надання та відмови в наданні експортних ліцензій, а також “обговорили шляхи посилення національного експортного контролю у таких сферах, як оцінка ризику в торгівлі зброєю, ефективні гарантії кінцевого використання та кінцевого користувача, реекспорт і контроль над нематеріальними передачами технологій, а також положення про всеохопний контроль”⁸².

⁸¹ Wassenaar Arrangement, Statement issued by the Plenary Chair on 2016 outcomes of the Wassenaar Arrangement on Export Controls for Conventional Arms and Dual-Use Goods and Technologies, Vienna, 8 Dec. 2016.

⁸² Wassenaar Arrangement (посилання 68).

IV. Контроль над нематеріальними передачами технологій та адитивним виготовленням

МАРК БРОМЛІ, КОЛЯ БРОКМАНН, ДЖОВАННА МАЛЕТТА

Контроль над поставками звичайних озброєнь і товарів подвійного використання стосується не лише матеріальної передачі товарів – тобто їх фізичного руху – але й нематеріальної передачі деяких видів технологій і програмного забезпечення. До таких передач, що узагальнено називають нематеріальними передачами технологій (*intangible technology transfer, ITT*), належать електронна чи усна передача програмного забезпечення, технічних даних, знань і технічної допомоги. Корисність багатьох фізичних об'єктів, які можуть підлягати контролю над експортом озброєнь і товарів подвійного використання, значно знижується, якщо їх власник не має доступу до відповідного програмного забезпечення, технічних даних, знань чи технічної допомоги. Тому контроль над нематеріальними передачами технологій прийнято вважати важливим компонентом системи експортного контролю держави. Як наслідок, усі головні режими експортного контролю, заходи контролю ЄС та ембарго на поставки озброєнь ООН і ЄС передбачають вимоги запровадження і здійснення контролю над різними видами нематеріальної передачі технологій. Але такий контроль пов'язаний з комплексом специфічних проблем, як для регуляторів, що намагаються виявити нелегальні поставки, так і для компаній та дослідницьких установ, що намагаються дотримуватися норм.

Складність реалізації контролю та дотримання норм будуть дедалі лише зростати. Зокрема, прогрес у таких сферах, як “хмарна” обробка даних, збільшує обсяг програмного забезпечення та технічних даних, які можна передавати в електронному вигляді, що викликає складні питання про доцільність і можливість застосування експортного контролю. Водночас спрощення закордонних подорожей ускладнює відстеження та контроль над персональними передачами знань і технічної допомоги. Крім того, адитивне виготовлення, або 3D-друк, може збільшити асортимент і складність підконтрольних товарів, які можна виготовляти переважно із застосуванням переданого програмного забезпечення та технічних даних. Адитивне виготовлення може також змінити вимоги до кваліфікації і технічних навичок працівників, порівняно з традиційними процесами виробництва, і зменшити залежність від поставки підконтрольних товарів. Але поширення адитивного виготовлення навряд чи призведе до загальної депрофесіоналізації виробництва озброєнь і товарів подвійного використання.

У 2017р. контроль над нематеріальними передачами технологій залишався в центрі уваги режимів експортного контролю та під час поточного перегляду Регламенту ЄС стосовно виробів подвійного використання¹. У рамках

¹ Council Regulation (EC) no.428/2009 of 5 May 2009 setting up a Community regime for the control of exports, transfer, brokering and transit of dual-use items, *Official Journal of the European Union*, L 134, 29 May 2009.

режимів експортного контролю держави продовжували намагатися виробити спільні стандарти контролю над нематеріальними передачами технологій та аналізували, чи можна та як саме поширити експортний контроль на обладнання, програмне забезпечення, технології і матеріали для 3D-друку (див. підрозділ III). В ЄС обговорювалися шляхи спрощення нематеріальної передачі технологій, що мають обмежений ризик розповсюдження озброєнь – наприклад, передачі між різними відділеннями однієї компанії, – а також запровадження чіткого узгодженого підходу до контролю над “хмарною” обробкою даних. У цьому підрозділі описані головні виклики, пов’язані з контролем над нематеріальними передачами технологій, наслідки розвитку 3D-друку для зусиль з нерозповсюдження, а також недавні дискусії з цих питань у рамках режимів експортного контролю та в ЄС.

Нематеріальна передача технологій

Контроль над нематеріальними передачами технологій є складовою – тією чи іншою мірою – усіх чотирьох режимів експортного контролю: Австралійської групи (АГ), Режиму контролю над ракетними технологіями (РКРТ), Групи ядерних постачальників (ГЯП) і Вассенаарської домовленості про контроль над експортом звичайних озброєнь, товарів і технологій подвійного використання (ВД)². Зокрема, в рамках ВД здійснюється контроль над технологіями і програмним забезпеченням, потрібними чи призначеними для розробки, виробництва чи застосування підконтрольної продукції. Технологія, за визначенням, складається з технічних даних (креслень, планів, схем, моделей), знань і технічної допомоги (інструкцій, навичок, навчання, досвіду та консультацій)³. Кожен режим також визначає, що певні види технологій і програмного забезпечення не є підконтрольними, особливо ті, що є “у загальному доступі”⁴. Деякі види технологій і програмного забезпечення можуть передаватися в матеріальному вигляді. Наприклад, технічні дані можуть міститись у технічних виданнях і навчальних матеріалах, а програмне забезпечення може бути завантажено на диск чи інстальоване на комп’ютері, а фізичні об’єкти можуть перевозитися з однієї держави до іншої. Але багато передач технологій і програмного забезпечення відбувається нематеріально.

² Wassenaar Arrangement, ‘List of dual-use goods and technologies and munitions list’, WA-LIST (16) 1 Corr. 1, 17 Feb. 2017; Missile Technology Control Regime, ‘Equipment, software and technology annex’, 19 Oct. 2017; Nuclear Suppliers Group, ‘Guidelines for nuclear transfers’, annexed to IAEA document INFCIRC/254/Rev.13/Part 1, 8 Nov. 2016; Nuclear Suppliers Group, ‘Guidelines for transfers of nuclear-related dual-use equipment, materials, software, and related technology’, annexed to IAEA document INFCIRC/254/Rev. 10/Part 2, 8 Nov. 2016; Australia Group, ‘Australia Group common control lists’, [n.d.].

³ Wassenaar Arrangement (посилання 2), pp.3, 227.

⁴ Missile Technology Control Regime (посилання 2), p.7.

Нематеріальна передача технічних даних і програмного забезпечення

Нематеріальна передача технічних даних і програмного забезпечення (креслень, схем, діаграм чи програм) може відбуватись електронною поштою, шляхом закачування на сервер або скачування з сервера, за допомогою “хмарної” обробки даних чи іншої Інтернет-платформи з обміну даними. Деякі види технічних даних і програмного забезпечення можуть бути як опосередкованими об’єктами контролю – через те, що вони потрібні чи призначені для розробки, виробництва чи застосування підконтрольної продукції, – так і безпосередніми, без зв’язку з іншими підконтрольними товарами. Наприклад, системи, в яких використовується певний стандарт шифрування, належать до категорії 5 Контрольного списку ВД товарів подвійного використання⁵. Він охоплює широкий перелік матеріальних товарів, у підсистемах яких використано певний рівень шифрування та які виробляються в багатьох галузях (зв’язок, транспорт чи енергетика)⁶. Але він охоплює також товари, які можна передавати в електронній формі – особливо різні види комп’ютерного програмного забезпечення, – що використовуються у сфері банківських послуг, безпеки інформації тощо.

Застосування експортного контролю до засобів шифрування тривалий час є однією з найбільш контраверсійних і спірних сфер контролю над торгівлею, особливо у США та ЄС. У 1970-1980-х роках застосування експортного контролю до засобів шифрування у США призводило до т.зв. криптовійн. У той час багато хто в секторі інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) стверджував, що поширення експортного контролю на засоби шифрування підриває конкуренцію, порушує свободу слова і становить загрозу інформаційно-технологічній безпеці⁷. У відповідь США поступово послаблювали контроль над експортом засобів шифрування, застосовуючи певні вилучення з правил і “відкриті ліцензії”, які дозволяють здійснювати кілька поставок за одним дозволом⁸. Проте в ЄС багато з цих вилучень і відкритих ліцензій не застосовуються.

Контроль над передачами програмного забезпечення нещодавно поширився на торгівлю т.зв. системами кіберстеження. Технології кіберстеження дозволяють відстежувати та використовувати дані чи контент, які зберігаються, обробляються чи передаються за допомогою ІКТ (комп’ютерів, мобільних телефонів і мереж зв’язку)⁹. З 2012р. ВД, а пізніше й ЄС,

⁵ Такі підконтрольні системи внесені до Контрольного списку ВД товарів подвійного використання з 1990-х років. Див.: Saper, N., ‘International cryptography regulation and the global information economy’, *Northwestern Journal of Technology and Intellectual Property*, vol.11, no.7 (fall 2013).

⁶ European Commission, ‘Impact assessment: Report on the EU export control policy review accompanying the document Proposal for a regulation of the European Parliament and of the Council setting up a Union regime for the control of exports, transfer, brokering, technical assistance and transit of dual-use items’, Commission staff working document, Brussels, SWD(2016) 315 final, p.34.

⁷ Grimmett, J.J., *Encryption Export Controls*, Congressional Research Service (CRS) Report for Congress RL30273 (Library of Congress, CRS: Washington, DC, 11 Jan. 2001).

⁸ Grimmett (посилаання 7).

⁹ Bromley, M., Steenhoek, K.J., Halink, S. and Wijkstra, E., ‘ICT surveillance systems: Trade policy and the application of human security concerns’, *Strategic Trade Review*, vol.2, no.2 (spring 2016).

поширили експортний контроль над товарами подвійного використання на ширший спектр технологій кіберстеження. Багато товарів цієї категорії – особливо мобільне обладнання для перехоплення повідомлень у телекомунікаційних мережах і системи стеження за мережевими Інтернет-протоколами (*internet protocol, IP*) – є матеріальними. Водночас програмне забезпечення проникнення, що використовується для дистанційного стеження за комп'ютерами, мобільними телефонами та з 2013р. підлягає контролю в рамках ВД (див. підрозділ III), передається в електронному вигляді¹⁰. Крім того, багато систем кіберстеження потребують майже постійного оновлення програмного забезпечення заради збереження непомітності та ефективного функціонування¹¹.

Застосування експортного контролю над нематеріальними передачами технічних даних і програмного забезпечення давно становить проблему для регуляторів і компаній. Однак цю проблему загострюють дедалі більші обсяги даних, що постійно передаються в електронному вигляді в рамках процесів маркетингу, виробництва і продажу. Компанія, що працює в певному секторі, який є об'єктом контролю над експортом озброєнь і товарів подвійного використання, може передавати підконтрольні технічні дані чи програмне забезпечення багато разів на день під час обміну даними між різними підрозділами компанії або з іншими компаніями в ланцюгу постачання¹². Якщо певна продукція є об'єктом контролю над експортом озброєнь чи товарів подвійного використання, то кожен етап процесів її виробництва та реалізації потенційно може потребувати ліцензування.

Ці проблеми, ймовірно, стануть ще гострішими – як для регуляторів, так і для компаній – з розширенням застосування “хмарної” обробки даних, яка спрощує зберігання та отримання інформації. “Хмарну” обробку даних, що з'явилася на початку 2000-х років, можна широко визначити як “використання спільних, а не приватних, локальних обчислювальних ресурсів для зберігання програмного забезпечення чи технологій та обробки замовлень”; причому ці спільні ресурси можуть бути географічно віддалені від користувача¹³. Оскільки застосування “хмарної” технології збільшує обсяг передачі технічних даних, то для регуляторів і компаній це створює проблеми, пов'язані з дотриманням норм експортного контролю. Особливою проблемою є те, що, залежно від застосованої моделі обробки, дані можуть фізично зберігатися в різних місцях, деякі з яких можуть підлягати обмеженням експортного контролю. Інша проблема – визначити, що саме підлягає експортному контролю, особливо, коли – як це дедалі частіше трапляється – компанії передають обслуговування “хмарних” сервісів третій стороні.

¹⁰ Бауер С., Мічч І. “Режими експортного контролю”. – *Щорічник СІПІ 2014*, підрозділ III розділу 10.

¹¹ Page, K., ‘Six things we know from the latest FinFisher documents’, Privacy International, 15 Aug. 2014.

¹² Bromley, M. and Bauer, S., *The Dual-Use Export Control Policy Review: Balancing Security, Trade and Academic Freedom in a Changing World*, Non-proliferation Papers no.48, EU Non-proliferation Consortium, Mar. 2016.

¹³ Tauwhare, R., ‘Cloud computing and export controls’, Tech UK, Feb. 2016.

Розробка більш упорядкованих та узгоджених засобів контролю над передачею технічних даних опинилася в центрі поточного огляду Регламенту ЄС стосовно виробів подвійного використання¹⁴. Пропозиція, оприлюднена Європейською Комісією у вересні 2016р., передбачає внесення більшої ясності в застосування контролю над нематеріальними передачами технологій: контроль має застосовуватися лише у випадках передачі технологій “юридичним і фізичним особам і партнерам” за межами ЄС, а не просто “адресату” за межами ЄС, як це визначено тепер¹⁵. Комісія також пропонує новий, загальний у рамках ЄС, експортний дозвіл на “передачу програмного забезпечення і технологій в межах компанії”¹⁶. Нове формулювання має, зокрема, “спростити застосування “хмарних” послуг”¹⁷. Водночас, *Digital Europe* – промислова організація, що представляє європейські компанії цифрових технологій, – зауважила, що це формулювання потребує додаткового роз’яснення, зокрема шляхом “вилучення слова “передача”... програмного забезпечення і технології в електронному вигляді”¹⁸. Занепокоєння викликає те, що навіть згідно із запропонованим Комісією формулюванням, відповідальність за скачування інформації нестиме саме компанія, що надає “хмарні” послуги, а не їх користувач.

Огляд Регламенту ЄС стосовно виробів подвійного використання дає також можливість повернутися до обговорення застосування експортного контролю над засобами шифрування. Комітет із закордонних справ Європейського Парламенту у висновку стосовно пропозиції Комісії підкреслив, що “не кожна технологія потребує контролю”, і зауважив, що “експорт технологій, зокрема шифрування, які фактично посилюють захист прав людини, слід спростити”¹⁹. Але наразі держави-члени ЄС, схоже, широко підтримують збереження наявного контролю над засобами шифрування. Однією з переваг наявного контролю є те, що він дозволяє урядам здійснювати нагляд – і, потенційно, контроль – над технологіями та системами, які прямо не підлягають експортному контролю, але водночас можуть бути важливими, з точки зору національної безпеки чи прав людини. Так, перед внесенням до Контрольного списку ВД експорт програмного

¹⁴ Council Regulation (EC) no.428/2009 (посилання 1), Article 2.2(iii). Про огляд див.: Бауер С., Бромлі С. “Події в контролі ЄС над торгівлею товарами подвійного використання і зброєю”. – *Щорічник СІПРІ 2017*, сс.481-484.

¹⁵ European Commission, ‘Proposal for a regulation of the European Parliament and of the Council setting up a Union regime for the control of exports, transfer, brokering, technical assistance and transit of dual-use items (recast)’, COM(2016) 616 final, 28 Sep. 2016, p.19.

¹⁶ European Commission (посилання 15), p.8.

¹⁷ European Commission (посилання 15), p.7.

¹⁸ Digital Europe, ‘European Commission proposed recast of the European export control regime: Making the rules fit for the digital world’, Feb. 2017.

¹⁹ European Parliament, Committee on Foreign Affairs, ‘Opinion of the Committee on Foreign Affairs for the Committee on International Trade on the proposal for a regulation of the European Parliament and of the Council setting up a Union regime for the control of exports, transfer, brokering, technical assistance and transit of dual-use items (recast) (COM(2016)0616-C8-0393/2016—2016/0295(COD))’, 2016/0295(COD), 31 May 2017, p.3.

забезпечення проникнення до комп'ютерів та інших систем кіберстеження підлягав контролю на підставі застосованого в них рівня шифрування²⁰.

Нематеріальна передача знань і технічної допомоги

Передача знань і технічної допомоги може відбуватися різними нематеріальними способами, в т.ч. на навчальних курсах з “чутливих” дисциплін, під час підвищення кваліфікації, на консультаціях²¹. Заходи, спрямовані на поширення мирного застосування технологій подвійного використання (наприклад, зміцнення спроможностей, допомога в національній імplementації міжнародних норм, навчання реагуванню на напад чи інцидент із застосуванням небезпечних матеріалів), також можуть передбачати подібну персональну передачу знань, які можна використати для розробки, виробництва чи застосування продукції, внесеної до контрольних списків режимів експортного контролю²².

Формулювання, прийняті в більшості резолюцій РБ ООН, що запроваджують ембарго на поставки озброєнь, вимагають контролювати також технічну допомогу, пов'язану насамперед з військовою діяльністю або наданням, обслуговуванням чи використанням озброєнь і пов'язаних з ними матеріалів²³. У випадку Північної Кореї РБ ООН прямо закликала всі держави-члени ООН “виявляти пильність і не допускати спеціалізованого навчання чи професійної підготовки [північнокорейських] громадян на своїй території чи своїми громадянами з дисциплін, які можуть сприяти [північнокорейській] діяльності з розповсюдження небезпечних матеріалів і розробці систем доставки ядерної зброї”²⁴.

У Регламенті ЄС стосовно виробів подвійного використання визначення “експорт” охоплює “усну передачу технології, коли технологію описують у телефонній розмові” юридичним і фізичним особам і компаніям за межами ЄС²⁵. Регламент є частиною спільної торговельної політики ЄС, і його не можна використовувати для регулювання переміщення через кордон людей. Тому деякі форми “персональної” технічної допомоги регулюються окремо Спільними діями Ради ЄС 2000/401/CFSP²⁶. Але Спільні дії запроваджують

²⁰ ‘British Government admits it has already started controlling exports of Gamma International’s FinSpy’, Privacy International, 9 Sep. 2012.

²¹ Rebollo, V. G., *Intangible Transfers of Technology and Visa Screening in the European Union*, Non-proliferation Papers no.13, EU Non-proliferation Consortium, Mar. 2012, p.5.

²² Hunger I. and Meier, O., ‘Between Control and Cooperation: Dual-Use, Technology Transfers and the Non-Proliferation of Weapons of Mass Destruction’, *Friedensforschung DSF*, no.37, Deutschen Stiftung Friedensforschung (DSF), 2014, p.11.

²³ UN Security Council Resolution 2216, 14 Apr. 2015, para.14; UN Security Council Resolution 2127, 5 Dec. 2013, para.54.

²⁴ UN Security Council Resolution 1874, 12 June 2009, para.28. Див. також: UN Security Council Resolution 2270, 2 Mar. 2016, para.17. Те ж саме формулювання РБ ООН використала в Резолюції 1737 стосовно Ірану, чинність якої завершилася в “день імplementації” Спільного всеохопного плану дій. Див.: UN Security Council Resolution 1737, 27 Dec. 2006, para.17.

²⁵ Council Regulation (EC) no.428/2009 (посилання 1), Article 2.2(iii).

²⁶ Council Joint Action of 22 June 2000 concerning the control of technical assistance related to certain military end-uses (2000/401/CFSP), *Official Journal of the European Union*, L 159, 30 June 2000.

контроль лише над передачею за межі ЄС технічної допомоги, пов'язаної зі зброєю масового ураження, способами її доставки чи з кінцевими військовими користувачами, та наданої у державах, стосовно яких запроваджене ембарго ЄС, ОБСЄ чи ООН на поставки озброєнь²⁷. Як наслідок, технічна допомога і знання, пов'язані з іншою підконтрольною продукцією подвійного використання, залишаються поза контролем ЄС. Це може змінитися, оскільки у проєкті Європейської Комісії від вересня 2016р. переглянутого Регламенту ЄС стосовно виробів подвійного використання наводиться юридичне визначення технічної допомоги та роз'яснюються заходи контролю²⁸.

Інший виклик у цій сфері стосується передачі знань чи технічної допомоги, що може відбуватись під час перебування іноземного громадянина, наприклад, на університетських курсах чи його участі у промисловій програмі професійної підготовки. У США такі ситуації регулюються в рамках контролю над “умовним експортом” (*‘deemed exports’*), що охоплює передачу підконтрольної технології іноземному громадянину²⁹. В ЄС вони не регулюються ні Регламентом стосовно виробів подвійного використання, ні Спільною дією 2000/401/CFSP стосовно технічної допомоги, тому ці правові інструменти потребують доповнення іншими заходами, зокрема, у сфері візової політики³⁰. Механізми візової перевірки під час видачі короткострокових віз до Шенгенської зони (яка покриває майже весь ЄС) не враховують проблеми розповсюдження зброї масового ураження, оскільки зосереджуються переважно на “ризиках незаконної імміграції, тероризму і злочинності”³¹. Крім того, оскільки “надання довгострокових віз перебуває винятково в національній компетенції усіх держав-членів ЄС, незалежно від їх участі у Шенгені”, то політика контролю у державах-членах може бути різною, особливо порядок перевірки іноземних студентів³². Так, Велика Британія застосовує процедуру сертифікації іноземних студентів з-поза меж ЄС для навчання в чутливих, з точки зору технологій і розповсюдження, сферах (*Academic Technology Approval Scheme, ATAS*)³³.

Застосування контролю над передачею знань і технічної допомоги завжди було складним питанням для регуляторів, компаній і дослідників. Зокрема, передача знань і технічної допомоги може бути пов'язана з перетином кордону людьми, які є носіями особливо чутливої інформації. Це питання стає

²⁷ Council Joint Action (посилання 26).

²⁸ Правовою базою такого можливого розширення сфери дії Регламенту є положення Лісабонського договору 2007р., яке відносить до компетенції ЄС “надання послуг з технічної допомоги з перетином кордону”. Див.: European Commission (посилання 15), p.13; Treaty of Lisbon amending the Treaty on European Union and the Treaty establishing the European Community, signed 13 Dec. 2007, entered into force 1 Dec. 2009, *Official Journal of the European Union*, C 306, 17 Dec. 2007.

²⁹ US Department of Commerce, Bureau of Industry and Security, ‘Guidance on reexports/transfers (in-country) of US-origin items or non-US-made items subject to the Export Administration Regulations (EAR)’, 30 Oct. 2015

³⁰ Rebolledo (посилання 21), p.8.

³¹ Rebolledo (посилання 21), p.11.

³² Rebolledo (посилання 21), p.11.

³³ British Foreign and Commonwealth Office, ‘Guidance: Academic Technology Approval Scheme (ATAS)’, 3 Mar. 2017.

ключовим, оскільки ефективного контролю не можна досягти лише заходами власне експортного контролю, і вони мають доповнюватись іншими інструментами, зокрема візовою політикою. Для компаній і дослідницьких установ здійснення контролю може передбачати відстеження осіб з певним громадянством, які знаються на підконтрольних технологіях, що є особливо складним питанням.

Аддитивне виготовлення

Аддитивне (пошарове) виготовлення є певним видом виробничих процесів, що дозволяють формувати деталь практично будь-якої форми шляхом послідовного нанесення шарів матеріалу один на одного та їх з'єднання. Пристрої для аддитивного виготовлення можуть виробляти продукцію, що підлягає експортному контролю – від простої стрілецької зброї до ключових компонентів ракетних двигунів, – використовуючи такі матеріали, як полімери, метали чи сплави³⁴. Прості пристрої для аддитивного виготовлення, в яких використовуються полімери, часто називають “3D-принтерами” через їх подібність до звичайних струменевих принтерів. Але цим терміном важко описати більш досконалі пристрої, особливо промислове обладнання для пошарового виготовлення металевих конструкцій. Технологія аддитивного виготовлення здатна виробляти компоненти, потрібні для ядерної зброї, уранозбагачувальних установок, ракет та інших звичайних озброєнь. Але більшість цих чутливих, з точки зору безпеки, застосувань поки що перебувають на експериментальному етапі, і ця технологія є ще не достатньо досконалою для виникнення реальної ситуації, коли людина може просто натиснути на кнопку та отримати готовий високотехнологічний продукт³⁵. Залежно від обраної технології, для забезпечення таких необхідних характеристик, як здатність витримувати високе механічне навантаження, часто потрібна додаткова прикінцева обробка. Додатковою перешкодою для тих, хто має намір використовувати технології аддитивного виготовлення для виробництва підконтрольної продукції, може бути необхідність спеціального проектування виробів. Водночас зростає занепокоєння впливом цієї технології на експортний контроль та інші заходи нерозповсюдження, тому можливі майбутні технологічні наслідки в цій сфері є темою активних обговорень³⁶.

В адитивній технології застосовуються “цифрові будівельні файли” з інформацією, необхідною для автоматичного виготовлення деталі певної форми і з певними експлуатаційними характеристиками. Ці файли легко

³⁴ Walther, G., ‘Printing insecurity? The security implications of 3D-printing of weapons’, *Science and Engineering Ethics*, vol.21, no.6 (Dec. 2015), pp.1435-45; Aerojet Rocketdyne, ‘Aerojet Rocketdyne successfully tests engine made entirely with additive manufacturing’, 23 June 2014.

³⁵ Kelley, R., *Is Three-dimensional (3D) Printing a Nuclear Proliferation Tool?*, Non-proliferation Papers no.54, EU Non-proliferation Consortium, Feb. 2017.

³⁶ Kroenig, M. and Volpe, T., ‘3-D printing the bomb? The nuclear nonproliferation challenge’, *Washington Quarterly*, vol.38, no.3 (fall 2015), pp.7-19; Nelson, A., ‘The truth about 3-D printing and nuclear proliferation’, *War on the Rocks*, 14 Dec. 2015.

передавати чи зробити доступними на цифрових носіях, через “хмарну” обробку даних чи з використанням інших прикладних програм файло-обміну. Технологія адитивного виготовлення використовує нематеріальні передачі, а також – підвищуючи автоматизацію виробничих процесів, які можна використати для спроб обійти експортний контроль і в діяльності, пов’язаній з розповсюдженням, – сприяє зниженню перепон на шляху обміну знаннями у процесах виробництва підконтрольних виробів³⁷. Ці властивості адитивного виготовлення дають тим, хто хоче обійти існуючий експортний контроль, можливість скористатися проблемами контролю над нематеріальними передачами технологій³⁸. Отже, прогрес адитивного виготовлення ілюструє необхідність застосування ефективного контролю в цій сфері.

Адитивне виготовлення може сприяти децентралізації виробництва товарів, що підлягають експортному контролю. З розвитком цієї технології рівень заміни поставок товарів цифровою передачею даних у ланцюгу постачання продукції, імовірно, зростатиме³⁹. Зменшуючи потребу перевезення підконтрольних товарів через кордони, ця тенденція обмежить можливості здійснення контролю та перевірок підконтрольних товарів. Отже, заходи експортного контролю можуть бути менш ефективними, оскільки можливості піддавати фізичному контролю передачі пристроїв адитивного виготовлення та сировини для них, зокрема спеціальних металевих порошків, є значно меншими. Тому поширення існуючого експортного контролю на товари та технології адитивного виготовлення є наразі предметом серйозних обговорень для національних органів ліцензування та багатосторонніх режимів експортного контролю. Так, пленарна сесія РКРТ 2016р. визнала, що адитивне виготовлення становить “серйозний виклик для міжнародних зусиль у сфері експортного контролю”⁴⁰. У відповідь на цей виклик експортний контроль потенційно можна було б посилити та розширити за трьома напрямками: (а) контроль над передачею “цифрових будівельних файлів” та інших необхідних технічних даних; (б) контроль над експортом пристроїв адитивного виготовлення і програмного забезпечення для них; (в) контроль над передачею матеріалів, що використовуються у процесах адитивного виготовлення.

Контроль над технологіями вже охоплює передачу “цифрових будівельних файлів” у випадках, якщо описаний у файлі продукт підлягає експортному контролю. Але практика різних держав різниться, особливо за обсягом і складністю інформації в цих файлах, яка вимагає ліцензування.

³⁷ Christopher, G., ‘3D printing: A challenge to nuclear export controls’, *Strategic Trade Review*, vol.1, no.1 (autumn 2015), p.18.

³⁸ Brockmann, K. and Bauer, S., ‘3D printing and missile technology controls’, SIPRI Background Paper, Nov. 2017.

³⁹ Palmer, M., ‘Ship a design, not a product! Is 3D printing a threat to export controls?’, *WorldECR*, no.43 (Sep. 2015), pp.30-31.

⁴⁰ Missile Technology Control Regime, ‘Public statement from the plenary meeting of the Missile Technology Control Regime (MTCR)’, Busan, 21 Oct. 2016.

Жоден режим експортного контролю ще не виробив інструкцій, як здійснювати такий контроль.

Так само жоден режим експортного контролю не охоплює пристрої адитивного виготовлення, за винятком одного конкретного виду виробничого обладнання, присутнього в Контрольному списку ВД. Однак окремі елементи таких пристроїв, зокрема деякі потужні лазери, підлягають контролю. У рамках режимів лунали пропозиції внести до контрольних списків пристрої адитивного виготовлення з певними розмірами і технічними характеристиками, але всі вони були відхилені⁴¹. Запровадження нових заходів контролю на перший погляд не викликають серйозних труднощів, на користь чого зазвичай наводиться приклад з автоматизованими верстатами з числовим програмним управлінням, але і цей приклад демонструє певні проблеми. Серед них – запровадження контролю над пристроями, що використовуються переважно в цивільних галузях, а також складнощі, пов'язані з використанням у контрольних списках різних режимів різних параметрів для ідентифікації підконтрольних верстатів⁴².

Крім того, жоден режим експортного контролю окремо не контролює матеріали, що використовуються як сировина для адитивного виготовлення. Контрольний список товарів подвійного застосування ВД охоплює ряд металів і сплавів, у т.ч. у порошковій формі, але вони ідентифікуються за конкретними хіміко-фізичними властивостями залежно від вимог виробничих процесів і тому лише частково збігаються з матеріалами, призначеними для використання в адитивному виготовленні. Оскільки сировина для адитивного виготовлення має подвійне призначення, буде важко запровадити нові заходи контролю, не обмежуючи законного цивільного використання. Один з можливих шляхів розширення контролю над сировиною для адитивного виготовлення – обмежити об'єкт нових заходів контролю порошками з вузько визначеними характеристиками, потрібними для процесу високотехнологічного металодруку.

Висновки

Проблеми визначення нематеріальних передач технологій і здійснення ефективного контролю над ними активно обговорюються в рамках режимів експортного контролю та в контексті огляду Регламенту ЄС стосовно виробів подвійного використання. Багато компаній і дослідницьких установ, які покладаються на нематеріальні передачі технологій та використовують їх, часто йдуть в авангарді своєї галузі, і це підвищує ризики розповсюдження озброєнь, але водночас підсилює економічні аргументи проти запровадження обтяжливих правил контролю. Складність врівноваження

⁴¹ Finck, R., French Secretariat-General for National Defence and Security, '3D printing', Presentation at the 20th Anniversary Practical Export Control Workshop of the Wassenaar Arrangement, 27-28 June 2016.

⁴² Brockmann and Bauer (посилання 38).

цих аспектів зумовлюється залежністю ефективного здійснення контролю над нематеріальними передачами технологій від внутрішньої дисципліни та дієвого самоконтролю у відповідних компаніях та установах. Зокрема, нематеріальна передача технологій відбувається, не залишаючи фізичних доказів. Це ускладнює запобігання несанкціонованим передачам і збір доказів, потрібних для підтвердження порушення правил контролю.

У багатьох випадках це не обов'язково становить проблему, оскільки зацікавленість регуляторів у нерозповсюдженні та інтереси компаній у збереженні комерційної таємниці часто збігаються. Наприклад, постачаючи технологію закордонному покупцю, багато компаній комерційно зацікавлені, аби вона потрапила за призначенням і не реекспортувалася без їх дозволу. Це відповідає інтересам і національних органів ліцензування експорту компаній. Питання ускладнюється, коли інтереси органу ліцензування та відповідної компанії чи дослідницької установи не збігаються. Наприклад, компанії не дуже комерційно зацікавлені в докладній реєстрації перетину технологією кордонів, якщо цей рух відбувається між пунктами, де компанія має власні присутність і контроль. Однак органи ліцензування експорту можуть вимагати від компанії чи дослідницької установи вести облік таких переміщень.

Більш проблемним є те, що нематеріальні передачі технологій зумовлюють потрапляння під експортний контроль секторів діяльності та суб'єктів з обмеженим досвідом такого контролю, або чий традиційні методи роботи суперечать усталеній практиці контролю. Суперечки із сектором ІКТ через потреби шифрування показує, що експортний контроль сам по собі навряд чи зможе усунути проблеми розповсюдження, які намагаються розв'язати держави. Крім того, розвиток адитивного виготовлення та інших нових технологій може змінити традиційні моделі торгівлі та виробництва таким чином, що це створить додаткові труднощі для державних систем експортного контролю. Розробці більш скоординованих заходів контролю сприятиме продовження діалогу між режимами експортного контролю про підходи до нематеріальної передачі технологій та адитивного виготовлення⁴³.

⁴³ Brockmann and Bauer (посилання 38).

Додатки

**Додаток А. Угоди з контролю над озброєннями
та з роззброєння**

**Додаток Б. Міжнародні організації, співпраця
в галузі безпеки**

Додаток В. Хронологія 2017р.

Додаток А. Угоди з контролю над озброєннями та з роззброєння

У додатку наводиться перелік багатосторонніх і двосторонніх угод, конвенцій, протоколів і договорів з контролю над озброєннями та з роззброєння. Якщо не зазначене інше, інформація стосовно статусу угод, учасників і підписантів наводиться станом на 1 січня 2018р.

Примітки

1. Угоди розподілені на універсальні (багатосторонні угоди, що відкриті для всіх країн, підрозділ I), регіональні (багатосторонні угоди, відкриті для країн окремого регіону, підрозділ II) та двосторонні (підрозділ III). Перелік угод упорядкований у хронологічному порядку їх прийняття, підписання або відкриття для підписання (багатосторонні угоди) чи підписання (двосторонні угоди). Крім того, наведені також дати набуття чинності та зазначені депозитарії багатосторонніх договорів.

2. Головне джерело інформації – надані депозитаріями переліки підписантів і сторін договорів. У списку сторін договору та підписантів ті країни, що виділені курсивом, ратифікували, приєдналися, стали правонаступницями або підписали угоду протягом 2017р.

3. У переліках наведені держави та організації як сторони, що ратифікували, приєдналися або стали правонаступницями угод. Колишні території, які не мали власного державного управління, після здобуття незалежності іноді декларують приєднання до всіх угод, укладених колишньою метрополією. У цьому додатку сторонами вважаються лише ті нові держави, які однозначно декларували подовження участі в угодах або повідомили депозитаріїв про правонаступництво. Російська Федерація підтвердила подовження всіх міжнародних зобов'язань за угодами, укладеними СРСР. Сербія підтвердила подовження всіх міжнародних зобов'язань за угодами, укладеними Союзною Державою Сербії і Чорногорії.

4. Якщо не зазначене інше, багатосторонні угоди, що згадуються в цьому додатку, відкриті для підписання, ратифікації, приєднання або правонаступництва для всіх держав або всіх держав відповідної зони або регіону. Не всі підписанти та сторони договору є країнами-членами ООН. Ряд країн не визнали Тайвань незалежною державою; проте, він згадується як сторона ратифікованих ним угод.

5. Де можливо, вказується джерело розміщення точної копії тексту договору. Ними можуть бути депозитарій, агенція чи секретаріат відповідного договору, або *Збірник договорів ООН (United Nation Treaty Series, <<http://treaties.un.org/>>)*.

6. Прийняті скорочення: ДРК – Демократична Республіка Конго; ОАЕ – Об'єднані Арабські Емірати; ПАР – Південна Африка (Південноафриканська Республіка); ЦАР – Центральноафриканська Республіка (*перекл.*).

7. Переліки держав наведені за англійською абеткою (*перекл.*).

8. Назви договорів, конвенцій, угод, протоколів, які підписала, ратифікувала або до яких приєдналась Україна, взяті з бази даних законодавства України – <http://www.rada.gov.ua> (*перекл.*).

I. Універсальні угоди

Протокол про заборону застосування на війні задушливих, отруйних або інших подібних газів та бактеріологічних засобів (Женевський протокол від 1925р.)

Підписаний в Женеві 17 червня 1925р.; набув чинності 8 лютого 1928р.; депозитарій – Уряд Франції

Протокол забороняє застосування задушливих, отруйних або інших подібних газів і бактеріологічних засобів під час війни. Протокол є основою міжнародної заборони на застосування хімічних і біологічних засобів. Дотримання цих зобов'язань і принципів Протоколу підкріплене підписанням Конвенції 1972р. про біологічну та токсинну зброю та Конвенції 1993р. про заборону хімічної зброї.

Сторони (141): Афганістан, Албанія, Алжир, Ангола, Антигуа та Барбуда, Аргентина, Австралія, Австрія, Бахрейн, Бангладеш, Барбадос, Бельгія, Бенін, Бутан, Болівія, Бразилія, Болгарія, Буркіна-Фасо, Кабо-Верде, Камбоджа, Камерун, Канада, ЦАР, Чілі, Китай, Колумбія, Коста-Ріка, Кот-д'Івуар, Хорватія, Куба, Кіпр, Чехія, Данія, Домініканська Республіка, Еквадор, Єгипет, Сальвадор, Екваторіальна Гвінея, Естонія, Ефіопія, Фіджі, Фінляндія, Франція, Гамбія, Німеччина, Гана, Греція, Гренада, Гватемала, Гвінея-Бісау, Ватикан, Угорщина, Ісландія, Індія, Індонезія, Іран, Ірак, Ірландія, Ізраїль, Італія, Ямайка, Японія, Йорданія, Кенія, Північна Корея, Південна Корея, Кувейт, Лаос, Латвія, Ліван, Лесото, Ліберія, Лівія, Ліхтенштейн, Литва, Люксембург, Македонія, Мадагаскар, Малаві, Малайзія, Мальдіви, Мальта, Маврійї, Мексика, Молдова, Монако, Монголія, Марокко, Непал, Нідерланди, Нова Зеландія, Нікарагуа, Нігер, Нігерія, Норвегія, Пакистан, Панама, Папуа-Нова Гвінея, Парагвай, Перу, Філіппіни, Польща, Португалія, Катар, Румунія, Росія, Руанда, Сент-Кітс і Невіс, Сент-Люсія, Сент-Вінсент і Гренадіни, Саудівська Аравія, Сенегал, Сербія, Сьєрра-Леоне, Словаччина, Словенія, Соломонові Острови, ПАР, Іспанія, Шрі-Ланка, Судан, Свaziленд, Швеція, Швейцарія, Сирія, Тайвань, Танзанія, Таїланд, Того, Тонга, Тринідад і Тобаго, Туніс, Туреччина, Уганда, Велика Британія, Україна, Уругвай, США, Венесуела, В'єтнам, Ємен

Примітки: Крім 141 сторони, станом на 1 січня 2018р., на початку 2018р. до Протоколу приєдналася Вірменія, а Палестина подала заявку на приєднання.

Окремі держави, приєднавшись до Протоколу, висловили застереження, якими залишили за собою право на застосування хімічної чи біологічної зброї проти держав, що не є учасниками Протоколу, проти коаліцій, до складу яких належать держави, що не є учасниками Протоколу, чи у відповідь на застосування стороною-агресором хімічної чи ядерної зброї. Більшість із цих держав згодом відкликали свої застереження (зокрема, після укладення Конвенції 1972р. про біологічну та токсинну зброю та Конвенції 1993р. про заборону хімічної зброї), оскільки вони суперечили їх зобов'язанням як держав-учасниць цих Конвенцій.

На додаток до цих "прямих" застережень, ряд держав, що декларували приєднання до Протоколу після набуття ними незалежності, успадкували застереження, заявлені їх відповідними державами-попередниками. Наприклад, такі застереження стосуються держав, що здобули незалежність від Великої Британії і Франції до того, як ті відкликали чи змінили свої застереження. Держави, що приєдналися до Протоколу, а не успадкували участь, не успадкували й відповідні застереження.

Текст Протоколу: League of Nations, Treaty Series, vol.94 (1929), pp.65-74, <<https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/LON/Volume94/v94.pdf>>

Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього (Конвенція про геноцид)

Відкрита для підписання в Парижі 9 грудня 1948р.; набула чинності 12 січня 1951р.; депозитарій – Генеральний секретар ООН

Згідно з положеннями Конвенції, будь-які акти, спрямовані на повне або часткове знищення національної, етнічної, расової або релігійної групи як такої, оголошуються злочинами та підлягають покаранню відповідно до міжнародного права.

Сторони (149): Афганістан, Албанія*, Алжир*, Андорра, Антигуа та Барбуда, Аргентина*, Вірменія, Австралія, Австрія, Азербайджан, Багамські Острови, Бахрейн*, Бангладеш*, Барбадос, Білорусь*, Бельгія, Беліз, *Бенін*, Болівія, Боснія і Герцеговина, Бразилія, Болгарія*, Буркіна-Фасо, Бурунді, Кабо-Верде, Камбоджа, Канада, Чілі, Китай*, Колумбія, Комори, ДРК, Коста-Ріка, Кот-д'Івуар, Хорватія, Куба, Кіпр, Чехія, Данія, Еквадор, Єгипет, Сальвадор, Естонія, Ефіопія, Фіджі, Фінляндія, Франція, Габон, Гамбія, Грузія, Німеччина, Гана, Греція, Гватемала, Гвінея, Гвінея-Бісау, Гаїті, Гондурас, Угорщина*, Ісландія, Індія*, Іран, Ірак, Ірландія, Ізраїль, Італія, Ямайка, Йорданія, Казахстан, Північна Корея, Південна Корея, Кувейт, Киргизстан, Лаос, Латвія, Ліван, Лесото, Ліберія, Лівія, Ліхтенштейн, Литва, Люксембург, Македонія, *Малаві*, Малайзія*, Мальдіви, Малі, Мальта, Мексика, Молдова, Монако, Монголія*, Чорногорія*, Марокко*, Мозамбік, М'янма*, Намібія, Непал, Нідерланди, Нова Зеландія, Нікарагуа, Нігерія, Норвегія, Пакистан, Палестина, Панама, Папуа-Нова Гвінея, Парагвай, Перу, Філіппіни*, Польща*, Португалія*, Румунія*, Росія*, Руанда, Сент-Вінсент і Гренадіни, Сан-Маріно, Саудівська Аравія, Сенегал, Сербія*, Сейшельські Острови, Сінгапур*, Словаччина, Словенія, ПАР, Іспанія*, Шрі-Ланка, Судан, Швеція, Швейцарія, Сирія, Таджикистан, Танзанія, Того, Тонга, Тринідад і Тобаго, Туніс, Туреччина, Уганда, Велика Британія, Україна*, ОАЕ*, Уругвай, США*, Узбекистан, Венесуела*, В'єтнам*, Ємен*, Зімбабве

* Із застереженнями та/або заявами.

Підписала, але не ратифікувала (1): Домініканська Республіка

Текст Конвенції: United Nations Treaty Collection, <https://treaties.un.org/doc/Treaties/1951/01/19510112_08-12_PM/Ch_IV_1p.pdf>

IV Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни

Відкрита для підписання в Женеві 12 серпня 1949р.; набула чинності 21 жовтня 1950р.; депозитарій – Уряд Швейцарії

IV Женевська конвенція встановлює правила захисту цивільних осіб у районах бойових дій і на окупованих територіях. Три інші конвенції були укладені в той же час на Конференції дипломатичного рівня, що відбулася 21 квітня - 12 серпня 1949р.: I Конвенція про покращення долі поранених і хворих у діючих арміях; II Конвенція про покращення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, зі складу збройних сил на морі; III Конвенція про поводження з військовополоненими.

Сторони (196): Афганістан, Албанія*, Алжир, Андорра, Ангола*, Антигуа та Барбуда, Аргентина, Вірменія, Австралія*, Австрія, Азербайджан, Багамські Острови, Бахрейн, Бангладеш*, Барбадос*, Білорусь, Бельгія, Беліз, Бенін, Бутан, Болівія, Боснія та

Герцеговина, Ботсвана, Бразилія, Бруней, Болгарія, Буркіна-Фасо, Бурунді, Кабо-Верде, Камбоджа, Камерун, Канада, ЦАР, Чад, Чілі, Китай*, Колумбія, Комори, ДРК, Республіка Конго, Острови Кука, Коста-Ріка, Кот-д'Івуар, Хорватія, Куба, Кіпр, Чехія*, Данія, Джібуті, Домініка, Домініканська Республіка, Еквадор, Єгипет, Сальвадор, Екваторіальна Гвінея, Естонія, Еритрея, Ефіопія, Фіджі, Фінляндія, Франція, Габон, Гамбія, Грузія, Німеччина*, Гана, Греція, Гренада, Гватемала, Гвінея, Гвінея-Бісау*, Гайана, Гаїті, Ватикан, Гондурас, Угорщина, Ісландія, Індія, Індонезія, Іран*, Ірак, Ірландія, Ізраїль*, Італія, Ямайка, Японія, Йорданія, Казахстан, Кенія, Кірібаті, Північна Корея*, Південна Корея*, Кувейт*, Киргизстан, Лаос, Латвія, Ліван, Лесото, Ліберія, Лівія, Ліхтенштейн, Литва, Люксембург, Македонія*, Мадагаскар, Малаві, Малайзія, Мальдіви, Малі, Мальта, Маршаллові Острови, Мавританія, Маврій, Мексика, Мікронезія, Молдова, Монако, Монголія, Чорногорія, Марокко, Мозамбік, М'янма, Намібія, Науру, Непал, Нідерланди, Нова Зеландія*, Нікарагуа, Нігер, Нігерія, Норвегія, Оман, Пакистан*, Палау, Палестина, Панама, Папуа-Нова Гвінея, Парагвай, Перу, Філіппіни, Польща, Португалія*, Катар, Румунія, Росія*, Руанда, Сент-Кітс і Невіс, Сент-Люсія, Сент-Вінсент і Гренадіни, Самоа, Сан-Маріно, Сан-Томе і Принсіпі, Саудівська Аравія, Сенегал, Сербія, Сейшельські Острови, Сьєрра-Леоне, Сінгапур, Словаччина, Словенія, Соломонові Острови, Сомалі, ПАР, Південний Судан, Іспанія, Шрі-Ланка, Судан, Суринам*, Сьвіцленд, Швеція, Швейцарія, Сирія, Таджикистан, Танзанія, Таїланд, Тімор-Лешті, Того, Тонга, Тринідад і Тобаго, Туніс, Туреччина, Туркменістан, Тувалу, Уганда, Велика Британія*, Україна*, ОАЕ, Уругвай*, США*, Узбекистан, Вануату, Венесуела, В'єтнам*, Ємен*, Замбія, Зімбабве

* Із застереженнями та/або заявами.

Текст Конвенції: Swiss Federal Department of Foreign Affairs, <https://www.fdfa.admin.ch/dam/eda/fr/documents/aussenpolitik/voelkerrecht/geneve/070116-conv4_e.pdf>

**Додатковий Протокол I до Женевських конвенцій 1949р.,
що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів
Додатковий Протокол II до Женевських конвенцій 1949р.,
що стосується захисту жертв збройних конфліктів
неміжнародного характеру**

Відкриті для підписання в Берні 12 грудня 1977р.;

набули чинності 7 грудня 1978р.; депозитарій – Уряд Швейцарії

Протоколи підтверджують, що сторони, які беруть участь у міжнародних і неміжнародних збройних конфліктах, мають дотримуватися певних обмежень у виборі засобів і методів збройної боротьби. Забороняється застосовувати зброю та інші засоби збройної боротьби, використання яких призведе до надмірних каліцтв і зайвих страждань.

Сторони Протоколу I (174) та Протоколу II (168): Афганістан, Албанія, Алжир*, Ангола*¹*, Антигуа та Барбуда, Аргентина*, Вірменія, Австралія*, Австрія*, Багамські Острови, Бахрейн, Бангладеш, Барбадос, Білорусь*, Бельгія*, Беліз, Бенін, Болівія*, Боснія та Герцеговина*, Ботсвана, Бразилія*, Бруней, Болгарія*, Буркіна-Фасо*, Бурунді, Кабо-Верде*, Камбоджа, Камерун, Канада*, ЦАР, Чад, Чілі*, Китай*, Колумбія*, Комори, ДРК*, Республіка Конго, Острови Кука*, Коста-Ріка*, Кот-д'Івуар, Хорватія*, Куба, Кіпр*, Чехія*, Данія*, Джібуті, Домініка, Домініканська Республіка, Еквадор, Єгипет*, Сальвадор, Екваторіальна Гвінея, Естонія*, Ефіопія, Фіджі, Фінляндія*, Франція*, Габон, Гамбія, Грузія, Німеччина*, Гана, Греція*, Гренада, Гватемала, Гвінея*,

Гвінея-Бісау, Гайана, Гаїті, Ватикан*, Гондурас, Угорщина*, Ісландія*, Ірак¹, Ірландія*, Італія*, Ямайка, Японія*, Йорданія, Казахстан, Кенія, Північна Корея¹, Південна Корея*, Кувейт*, Киргизстан, Лаос*, Латвія, Ліван, Лесото*, Ліберія, Лівія, Ліхтенштейн*, Литва*, Люксембург*, Македонія*, Мадагаскар*, Малаві*, Мальдіви, Малі*, Мальта*, Мавританія, Маврійї*, Мексика¹, Мікронезія, Молдова, Монако*, Монголія*, Чорногорія*, Марокко, Мозамбік, Намібія*, Науру, Нідерланди*, Нова Зеландія*, Нікарагуа, Нігер, Нігерія, Норвегія*, Оман*, Палау, Палестина, Панама*, Парагвай*, Перу, Філіппіни*, Польща*, Португалія*, Катар*, Румунія*, Росія*, Руанда*, Сент-Кітс і Невіс*, Сент-Люсія, Сент-Вінсент і Гренадіни*, Самоа, Сан-Маріно, Сан-Томе і Принсіпі, Саудівська Аравія*, Сенегал, Сербія*, Сейшельські Острови*, Сьєрра-Леоне, Словаччина*, Словенія*, Соломонові Острови, ПАР, Південний Судан, Іспанія*, Судан, Суринам, Свaziленд, Швеція*, Швейцарія*, Сирія*¹, Таджикистан*, Танзанія, Тимор-Лешті, Того*, Тонга*, Тринідад і Тобаго*, Туніс, Туркменістан, Уганда, Велика Британія*, Україна*, ОАЕ*, Уругвай*, Узбекистан, Вануату, Венесуела, В'єтнам¹, Ємен, Замбія, Зімбабве

* Із застереженнями та/або заявами.

¹ Сторона бере участь лише у Протоколі I.

Текст Протоколу I: Swiss Federal Department of Foreign Affairs, <https://www.fdfa.admin.ch/dam/eda/fr/documents/aussenpolitik/voelkerrecht/geneve/77prot1_en.pdf>

Текст Протоколу II: Swiss Federal Department of Foreign Affairs, <https://www.fdfa.admin.ch/dam/eda/fr/documents/aussenpolitik/voelkerrecht/geneve/77prot2_en.pdf>.

Договір про Антарктику

Підписаний 12 першими сторонами у Вашингтоні 1 грудня 1959р.; набув чинності 23 червня 1961р.; депозитарій – Уряд США

Проголошує Антарктичний регіон зоною, яка може використовуватися винятково в мирних цілях. Забороняє проведення в Антарктиці будь-яких акцій військового характеру, зокрема, розміщення військових баз та об'єктів, проведення військових маневрів або випробувань будь-яких видів зброї. Договір забороняє здійснювати в Антарктиці ядерні вибухи та використовувати територію материка для утилізації ядерних відходів. Договір дає право на інспекцію на місці всіх станцій та об'єктів в Антарктиці для забезпечення дотримання положень Договору.

Договір є відкритим для приєднання всіх країн-членів ООН та інших запрошених до приєднання країн за спільною згодою всіх сторін Договору, які мають право брати участь у консультативних зустрічах, як це передбачено статтею IX. Країни, зацікавлені у здійсненні в Антарктиці науково-дослідницької діяльності шляхом розгортання там наукових станцій чи надсилання наукових експедицій, зобов'язані стати членами консультативних зустрічей. Стаття IX Договору передбачає проведення регулярних консультативних зустрічей з метою обміну інформацією і проведення консультацій з питань, що стосуються Антарктики, а також вироблення рекомендацій для урядів зі сприяння реалізації принципів і цілей Договору.

Сторони (53): Аргентина*, Австралія*, Австрія, Білорусь, Бельгія*, Бразилія*, Болгарія*, Канада, Чилі*, Китай*, Колумбія, Куба, Чехія*, Данія, Еквадор*, Естонія,

Фінляндія*, Франція*, Німеччина*, Греція, Гватемала, Угорщина, Ісландія, Індія*, Італія*, Японія*, Казахстан, Північна Корея, Південна Корея*, Малайзія, Монако, Монголія, Нідерланди*, Нова Зеландія*, Норвегія*, Пакистан, Папуа-Нова Гвінея, Перу*, Польща*, Португалія, Румунія, Росія*, Словаччина, ПАР*, Іспанія*, Швеція*, Швейцарія, Туреччина, Велика Британія*, Україна*, Уругвай*, США*, Венесуела

* Сторони, які мають право, згідно зі статтею IX Договору, брати участь у консультативних зустрічах.

Текст Договору: Secretariat of the Antarctic Treaty, <http://www.ats.aq/documents/ats/treaty_original.pdf>

Протокол про охорону навколишнього середовища (**Мадридський протокол 1991р.**), відкритий для підписання 4 жовтня 1991р., набув чинності 14 січня 1998р. Визначає Антарктику як природний заповідник, регіон миру та науки.

Текст Протоколу: Secretariat of the Antarctic Treaty, <http://www.ats.aq/documents/recatt/Att006_e.pdf>

Договір про заборону випробувань ядерної зброї в атмосфері, у космічному просторі та під водою (Договір про часткову заборону ядерних випробувань)

Підписаний першими трьома сторонами в Москві 5 серпня 1963р.; відкритий для підписання іншими державами в Лондоні, Москві та Вашингтоні 8 серпня 1963р.; набув чинності 10 жовтня 1963р.; депозитарії – уряди Великої Британії, США та Росії

Договір забороняє проведення будь-яких випробувань ядерної зброї і будь-яких інших ядерних вибухів: (а) в атмосфері, за її межами, включно з космічним простором, або під водою, включно з територіальними та екстериторіальними водами; (б) в будь-якому іншому природному середовищі, якщо такий вибух може призвести до радіоактивного забруднення території за межами кордонів держави, під юрисдикцією або контролем якої здійснюється зазначений вибух.

Сторони (126): Афганістан, Антигуа та Барбуда, Аргентина, Вірменія, Австралія, Австрія, Багамські Острови, Бангладеш, Білорусь, Бельгія, Бенін, Бутан, Болівія, Боснія та Герцеговина, Ботсвана, Бразилія, Болгарія, Кабо-Верде, Канада, ЦАР, Чад, Чилі, Колумбія, ДРК, Коста-Ріка, Кот-д'Івуар, Хорватія, Кіпр, Чехія, Данія, Домініканська Республіка, Еквадор, Єгипет, Сальвадор, Екваторіальна Гвінея, Фіджі, Фінляндія, Габон, Гамбія, Німеччина, Гана, Греція, Гватемала, Гвінея-Бісау, Гондурас, Угорщина, Ісландія, Індія, Індонезія, Іран, Ірак, Ірландія, Ізраїль, Італія, Ямайка, Японія, Йорданія, Кенія, Південна Корея, Кувейт, Лаос, Ліван, Ліберія, Лівія, Люксембург, Мадагаскар, Малаві, Малайзія, Мальта, Мавританія, Маврійї, Мексика, Монголія, Чорногорія, Марокко, М'янма, Непал, Нідерланди, Нова Зеландія, Нікарагуа, Нігер, Нігерія, Норвегія, Пакистан, Панама, Папуа-Нова Гвінея, Перу, Філіппіни, Польща, Румунія, Росія, Руанда, Самоа, Сан-Маріно, Сенегал, Сербія, Сейшельські Острови, Сьєрра-Леоне, Сінгапур, Словаччина, Словенія, ПАР, Іспанія, Шрі-Ланка, Судан, Суринам, Сьвазіленд, Швеція, Швейцарія, Сирія, Тайвань, Танзанія, Таїланд, Того, Тонга, Тринідад і Тобаго, Туніс, Туреччина, Уганда, Велика Британія, Україна, Уругвай, США, Венесуела, Ємен, Замбія

Підписали, але не ратифікували (10): Алжир, Буркіна-Фасо, Бурунді, Камерун, Ефіопія, Гаїті, Малі, Парагвай, Португалія, Сомалі

Текст Договору: Russian Ministry of Foreign Affairs, <<http://mddoc.mid.ru/api/ia/download/?uuid=561590f5-ed1a-4e2a-a04e-f715bccb16ad>>

Договір про принципи діяльності держав по дослідженню і використанню космічного простору, включаючи Місяць та інші небесні тіла (Договір про космічний простір)

Відкритий для підписання в Лондоні, Москві та Вашингтоні 27 січня 1967р.; набув чинності 10 жовтня 1967р.; депозитарії – уряди Великої Британії, Росії і США

Договір забороняє розміщення на навколосезній орбіті будь-яких об'єктів, які несуть ядерну зброю або інші види зброї масового ураження, розміщення згаданих видів зброї на небесних тілах або будь-яким іншим чином у космічному просторі. Крім того, на небесних тілах забороняється розміщувати військові бази, споруди та об'єкти, а також проводити маневри або випробування будь-яких видів зброї.

Сторони (108): Афганістан, Алжир, Антигуа та Барбуда, Аргентина, Австралія, Австрія, Азербайджан, Багамські Острови, Бангладеш, Барбадос, Білорусь, Бельгія, Бенін, Бразилія, Болгарія, Буркіна-Фасо, Канада, Чилі, Китай, Куба, Кіпр, Чехія, Данія, Домініканська Республіка, Еквадор, Єгипет, Сальвадор, Екваторіальна Гвінея, Естонія, Фіджі, Фінляндія, Франція, Німеччина, Греція, Гвінея-Бісау, Угорщина, Ісландія, Індія, Індонезія, Ірак, Ірландія, Ізраїль, Італія, Ямайка, Японія, Казахстан, Кенія, Північна Корея, Південна Корея, Кувейт, Лаос, Ліван, Лівія, Литва, Люксембург, Мадагаскар, Малі, Мальта, Маврікій, Мексика, Монголія, Марокко, М'янма, Непал, Нідерланди, Нова Зеландія, Нікарагуа, Нігер, Нігерія, Норвегія, Пакистан, Папуа-Нова Гвінея, Парагвай, Перу, Польща, Португалія, Катар, Румунія, Росія, Сент-Вінсент і Гренадіни, Сан-Маріно, Саудівська Аравія, Сейшельські Острови, Сьєрра-Леоне, Сінгапур, Словаччина, ПАР, Іспанія, Шрі-Ланка, Швеція, Швейцарія, Сирія, Тайвань, Таїланд, Того, Тонга, Туніс, Туреччина, Уганда, Велика Британія, Україна, ОАЕ, Уругвай, США, Венесуела, В'єтнам, Ємен, Замбія

Підписали, але не ратифікували (25): Болівія, Ботсвана, Бурунді, Камерун, ЦАР, Колумбія, ДРК, Ефіопія, Гамбія, Гана, Гайана, Гаїті, Ватикан, Гондурас, Іран, Йорданія, Лесото, Малайзія, Чорногорія, Панама, Філіппіни, Руанда, Сербія, Сомалі, Тринідад і Тобаго

Текст Договору: British Foreign and Commonwealth Office, Treaty Series no. 10 (1968), <https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/270006/Treaty_Principles_Activities_Outer_Space.pdf>

Договір про нерозповсюдження ядерної зброї (Договір про нерозповсюдження, ДНЯЗ)

Відкритий для підписання в Лондоні, Москві та Вашингтоні 1 липня 1968р.; набув чинності 5 березня 1970р.; депозитарії – уряди Великої Британії, Росії і США

Договір визначає ядерні держави як такі, що виробляли та випробували ядерну зброю або інші вибухові ядерні пристрої до 1 січня 1967. Відповідно до цього визначення, ядерних держав п'ять: Китай, Франція, Росія, Велика Британія та США. Усі інші держави визначаються як без'ядерні держави.

Договір забороняє ядерним державам передавати ядерну зброю або інші вибухові ядерні пристрої або контроль над ними будь-кому та надавати допомогу, сприяти чи заохочувати будь-які без'ядерні держави до виробництва чи набуття в інший спосіб такої зброї чи пристрою. Також забороняє без'ядерним державам отримувати ядерну зброю чи інші вибухові ядерні пристрої з будь-якого джерела, виготовляти чи набувати їх у будь-який інший спосіб.

Сторони вживають заходів з полегшення обміну обладнанням, матеріалами, науковою і технічною інформацією про використання ядерної енергії в мирних цілях, а також з метою забезпечення без'ядерних сторін Договору даними про корисні, з точки зору мирного застосування, результати ядерних вибухів. Крім того, сторони зобов'язуються проводити переговори стосовно ефективних заходів з якомога швидшого припинення гонки ядерних озброєнь, а також з питань ядерного роззброєння та підготовки відповідного Договору про загальне та повне роззброєння.

Без'ядерні держави зобов'язуються укласти з МАГАТЕ угоди про гарантії, маючи на увазі запобігання використанню ядерної енергії, що виробляється в мирних цілях, для виготовлення ядерної зброї та інших вибухових ядерних пристроїв. Типовий Додатковий протокол до угод про гарантії, що посилює передбачені в них заходи, ухвалений в 1997р.; такі додаткові протоколи про гарантії підписуються між МАГАТЕ та кожною державою.

Конференція 1995р. з огляду дії і подовження Договору ухвалила рішення про його безстрокову чинність.

Сторони (192): Афганістан*, Албанія*, Алжир*, Андорра*, Ангола*, Антигуа та Барбуда*, Аргентина*, Вірменія*, Австралія*, Австрія*, Азербайджан*, Багамські Острови*, Бахрейн*, Бангладеш*, Барбадос*, Білорусь*, Бельгія*, Беліз*, Бенін, Бутан*, Болівія*, Боснія та Герцеговина*, Ботсвана*, Бразилія*, Бруней*, Болгарія*, Буркіна-Фасо*, Бурунді*, Кабо-Верде, Камбоджа*, Камерун*, Канада*, ЦАР*, Чад*, Чилі*, Китай*†, Колумбія*, Комори*, ДРК*, Республіка Конго*, Коста-Ріка*, Кот-д'Івуар*, Хорватія*, Куба*, Кіпр*, Чехія*, Данія*, Джібуті*, Домініка*, Домініканська Республіка*, Еквадор*, Єгипет*, Сальвадор*, Екваторіальна Гвінея, Еритрея, Естонія*, Ефіопія*, Фіджі*, Фінляндія*, Франція*†, Габон*, Гамбія*, Грузія*, Німеччина*, Гана*, Греція*, Гренада*, Гватемала*, Гвінея, Гвінея-Бісау, Гайана*, Гаїті*, Ватикан*, Гондурас*, Угорщина*, Ісландія*, Індонезія*, Іран*, Ірак*, Ірландія*, Італія*, Ямайка*, Японія*, Йорданія*, Казахстан*, Кенія*, Кірибати*, Південна Корея*, Північна Корея*, Кувейт*, Киргизстан*, Лаос*, Латвія*, Ліван*, Лесото*, Ліберія, Лівія*, Ліхтенштейн*, Литва*, Люксембург*, Македонія*, Мадагаскар*, Малаві*, Малайзія*, Мальдіви*, Малі*, Мальта*, Маршаллові Острови*, Мавританія*, Маврій*†, Мексика*, Мікронезія, Молдова*, Монако*, Монголія*, Чорногорія*, Марокко*, Мозамбік*, М'янма*, Намібія*, Науру*, Непал*, Нідерланди*, Нова Зеландія*, Нікарагуа*, Нігер*, Нігерія*, Норвегія*, Оман*, Палау*, Палестина, Панама*, Папуа-Нова Гвінея*, Парагвай*, Перу*, Філіппіни*, Польща*, Португалія*, Катар*, Румунія*, Росія*†, Руанда*, Сент-Кітс і Невіс*, Сент-Люсія*, Сент-Вінсент і Гренадіни*, Самоа*, Сан-Маріно*, Сан-Томе і Принсіпі, Саудівська Аравія*, Сенегал*, Сербія*, Сейшельські Острови*, Сьєрра-Леоне*, Сінгапур*, Словаччина*, Словенія*, Соломонові Острови*, Сомалі, ЦАР*, Іспанія*, Шрі-Ланка*, Судан*, Суринам*, Свaziленд*, Швеція*, Швейцарія*, Сирія*, Тайвань*, Таджикистан*, Танзанія*, Таїланд*, Тімор-Лешті, Того*, Тонга*, Тринідад і Тобаго*, Туніс*, Туреччина*, Туркменістан*, Тувалу*, Уганда*, Велика Британія*†,

Україна*, ОАЕ*, Уругвай*, США*[†], Узбекистан*, Вануату*, Венесуела*, В'єтнам*, Ємен*, Замбія*, Зімбабве*

* Сторони, що мають на вимогу ДНЯЗ чинні угоди з МАГАТЕ про гарантії, або ядерні держави, що уклали згадані угоди добровільно.

[†] Ядерні держави, відповідно до Договору.

^a Північна Корея оголосила про вихід з ДНЯЗ 10 січня 2003р. На той час діяла Угода про заходи безпеки. Нинішній статус Північної Кореї оскаржується іншими сторонами.

Текст Договору: International Atomic Energy Agency, INFCIRC/140, 22 Apr. 1970, <<http://www.iaea.org/sites/default/files/publications/documents/infircs/1970/infirc140.pdf>>

Чинні додаткові протоколи про гарантії мають (133): Афганістан, Албанія, Андорра, Ангола, Антигуа та Барбуда, Вірменія, Австралія, Австрія, Азербайджан, Бахрейн, Бангладеш, Бельгія, Боснія та Герцеговина, Ботсвана, Болгарія, Буркіна-Фасо, Бурунді, Камбоджа, Камерун, Канада, ЦАР, Чад, Чілі, Китай, Колумбія, Комори, ДРК, Республіка Конго, Коста-Ріка, Кот-д'Івуар, Хорватія, Куба, Кіпр, Чехія, Данія¹, Джібуті, Домініканська Республіка, Еквадор, Сальвадор, Естонія, Євرواتом, Фіджі, Фінляндія, Франція, Габон, Гамбія, Грузія, Німеччина, Гана, Греція, Гватемала, Гаїті, Ватикан, *Гондурас*, Угорщина, Ісландія, Індія, Індонезія, Ірак, Ірландія, Італія, Ямайка, Японія, Йорданія, Казахстан, Кенія, Південна Корея, Кувейт, Киргизстан, Латвія, Лесото, Лівія, Ліхтенштейн, Литва, Люксембург, Македонія, Мадагаскар, Малаві, Малі, Мальта, Маршаллові Острови, Мавританія, Маврікій, Мексика, Молдова, Монако, Монголія, Чорногорія, Марокко, Мозамбік, Намібія, Нідерланди, Нова Зеландія, Нікарагуа, Нігер, Нігерія, Норвегія, Палау, Панама, Парагвай, Перу, Філіппіни, Польща, Португалія, Румунія, Росія, Руанда, Сент-Кітс і Невіс, *Сенегал*, Сейшельські Острови, Сінгапур, Словаччина, Словенія, ПАР, Іспанія, Свaziленд, Швеція, Швейцарія, Таджикистан, Танзанія, *Тайланд*, Того, Туреччина, Туркменістан, Уганда, Велика Британія, Україна, ОАЕ, Уругвай, США, Узбекистан, Вануату, В'єтнам

¹ Додатковий протокол для Гренландії (територія Данії) набув чинності 22 березня 2013р.

Примітка: Іран повідомив МАГАТЕ, що з 16 січня 2016р. він тимчасово застосовуватиме Додатковий протокол, який він підписав у 2003р., але ще не ратифікував. Тайвань, хоч і не укладав Угоду про гарантії, погодився вжити заходів, що містяться в типовому Додатковому протоколі 1997р.

Текст типового Додаткового протоколу: International Atomic Energy Agency, INFCIRC/540 (corrected), Ser. 1997, <<https://www.iaea.org/sites/default/files/infirc/540c.pdf>>

Договір про заборону розміщення на дні морів і океанів та в його надрах ядерної зброї та інших видів зброї масового знищення (Договір про морське дно)

Відкритий для підписання в Лондоні, Москві та Вашингтоні 11 лютого 1971р.; набув чинності 18 травня 1972р.; депозитарії – уряди Великої Британії, Росії і США

Договір забороняє встановлення або розміщення будь-якої ядерної зброї або інших видів зброї масового ураження, а також будь-яких споруд, установок для запуску або інших пристроїв, призначених для її зберігання, випробування або використання, на дні морів та океанів, за межами 12-мильної (22-км) прибережної зони.

Сторони (95): Афганістан, Алжир, Антигуа та Барбуда, Аргентина, Австралія, Австрія, Багамські Острови, Білорусь, Бельгія, Бенін, Боснія та Герцеговина, Ботсвана, Бразилія*, Болгарія, Канада*, Кабо-Верде, ЦАР, Китай, Республіка Конго, Кот-д'Івуар,

Куба, Кіпр, Чехія, Данія, Домініканська Республіка, Ефіопія, Фінляндія, Німеччина, Гана, Греція, Гватемала, Гвінея-Бісау, Угорщина, Ісландія, Індія*, Іран, Ірак, Ірландія, Італія*, Ямайка, Японія, Йорданія, Південна Корея, Лаос, Латвія, Лесото, Лівія, Ліхтенштейн, Люксембург, Малайзія, Мальта, Маврікій, Мексика*, Монголія, Чорногорія, Марокко, Непал, Нідерланди, Нова Зеландія, Нікарагуа, Нігер, Норвегія, Панама, Філіппіни, Польща, Португалія, Катар, Румунія, Росія, Руанда, Сент-Кітс і Невіс, Сент-Вінсент і Гренадіни, Сан-Томе і Принсіпі, Саудівська Аравія, Сербія*, Сейшельські Острови, Сінгапур, Словаччина, Словенія, Соломонові Острови, ПАР, Іспанія, Свaziленд, Швеція, Швейцарія, Тайвань, Того, Туніс, Туреччина*, Велика Британія, Україна, США, В'єтнам*, Ємен, Замбія

* Із застереженнями та/або заявами.

Підписали, але не ратифікували (21): Болівія, Бурунді, Камбоджа, Камерун, Колумбія, Коста-Ріка, Екваторіальна Гвінея, Гамбія, Гвінея, Гондурас, Ліван, Лівія, Мадагаскар, Малі, М'янма, Парагвай, Сенегал, Сьєрра-Леоне, Судан, Танзанія, Уругвай

Текст Договору: British Foreign and Commonwealth Office, Treaty Series no. 13 (1973), <https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/269694/Treaty_Prohib_Nuclear_Sea-Bed.pdf>

Конвенція про заборону розробки, виробництва та накопичення запасів бактеріологічної (біологічної) і токсинної зброї та про їх знищення (Конвенція про біологічну та токсинну зброю, КБТЗ)

Відкрита для підписання в Лондоні, Москві та Вашингтоні 10 квітня 1972р.; набула чинності 26 березня 1975р.; депозитарії – уряди Великої Британії, Росії і США

Конвенція забороняє розробку, виробництво, накопичення або набуття в будь-який інший спосіб, а також зберігання мікробіологічних та інших біологічних агентів або токсинів (незалежно від їх походження та способу виробництва), таких видів і в таких кількостях, які не відповідають потребам проведення профілактичних, захисних та інших заходів у мирних цілях. Також забороняє зброю, обладнання та засоби доставки, призначені для застосування таких агентів або токсинів у ворожих цілях або під час збройного конфлікту. Знищення отруйних речовин, токсинів, зброї, обладнання та засобів доставки, що перебувають у розпорядженні сторін, або їх конверсія для мирного використання, мають бути здійснені не пізніше дев'яти місяців після набуття Конвенцією чинності для кожної з країн.

Сторони проводять щорічні конференції з політичних і технічних питань з метою забезпечення реалізації Конвенції. Група імплементаційної підтримки (складається з трьох членів, базується в Женеві) забезпечує дотримання Конвенції сторонами, включно з підтримкою та обміном щорічними заходами зміцнення довіри.

Сторони (180): Афганістан, Албанія, Алжир, Андорра, Ангола, Антигуа та Барбуда, Аргентина, Вірменія, Австралія, Австрія*, Азербайджан, Багамські Острови, Бахрейн*, Бангладеш, Барбадос, Білорусь, Бельгія, Беліз, Бенін, Бутан, Болівія, Боснія та Герцеговина, Ботсвана, Бразилія, Бруней, Болгарія, Буркіна-Фасо, Бурунді, Кабо-Верде, Камбоджа, Камерун, Канада, Чилі, Китай*, Колумбія, ДРК, Республіка Конго, Острови Кука, Коста-Ріка, Кот-д'Івуар, Хорватія, Куба, Кіпр, Чехія*, Данія, Домініка, Домініканська Республіка, Еквадор, Сальвадор, Екваторіальна Гвінея, Естонія, Ефіопія,

Фіджі, Фінляндія, Франція, Габон, Гамбія, Грузія, Німеччина, Гана, Греція, Гренада, Гватемала, Гвінея, Гвінея-Бісау, Гайана, Ватикан, Гондурас, Угорщина, Ісландія, Індія*, Індонезія, Іран, Ірак, Ірландія*, Італія, Ямайка, Японія, Йорданія, Казахстан, Кенія, Північна Корея, Південна Корея*, Кувейт*, Киргизстан, Лаос, Латвія, Ліван, Лесото, Ліберія, Лівія, Ліхтенштейн, Литва, Люксембург, Македонія, Мадагаскар, Малаві, Малайзія*, Мальдіви, Малі, Мальта, Маршаллові Острови, Мавританія, Маврійї, Мексика*, Молдова, Монако, Монголія, Чорногорія, Марокко, Мозамбік, М'янма, Науру, Непал, Нідерланди, Нова Зеландія, Нікарагуа, Нігер, Нігерія, Норвегія, Оман, Пакистан, Палау, Панама, Папуа-Нова Гвінея, Парагвай, Перу, Філіппіни, Польща, Португалія, Катар, Румунія, Росія, Руанда, Сент-Кітс і Невіс, Сент-Люсія, Сент-Вінсент і Гренадіни, *Самоа*, Сан-Маріно, Сан-Томе і Принсіпі, Саудівська Аравія, Сенегал, Сербія, Сейшельські Острови, Сьєрра-Леоне, Сінгапур, Словаччина*, Словенія, Соломонові Острови, ПАР, Іспанія, Шрі-Ланка, Судан, Сурінам, Свазіленд, Швеція, Швейцарія*, Тайвань, Таджикистан, Таїланд, Тімор-Лешті, Того, Тонга, Тринідад і Тобаго, Туніс, Туреччина, Туркменістан, Уганда, Велика Британія*, Україна, ОАЕ, Уругвай, США, Узбекистан, Вануату, Венесуела, В'єтнам, Ємен, Замбія, Зімбабве

* Із застереженнями та/або заявами.

Підписали, але не ратифікували (6): ЦАР, Єгипет, Гаїті, Сомалі, Сирія, Танзанія

Примітка: на додаток до 180 сторін, станом на 1 січня 2018р., 9 січня 2018р. до Конвенції приєдналася Палестина.

Текст Конвенції: British Foreign and Commonwealth Office, Treaty Series no. 11 (1976), <https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/269698/Convention_Prohibition_Stock_Bacterio.pdf>

Конвенція про заборону військового або будь-якого ворожого використання засобів впливу на природне середовище (Конвенція Енмод)

Відкрита для підписання в Женеві 18 травня 1977р.; набула чинності 5 жовтня 1978р.; депозитарій – Генеральний секретар ООН

Конвенція забороняє військоове або будь-яке вороже використання засобів впливу на природне середовище, що мають широкомасштабний, тривалий і сильний ефект, з метою руйнації, пошкодження або завдання інших збитків державі-стороні Конвенції. Термін “засоби впливу на природне середовище” використовується для визначення будь-яких засобів, здатних спричинити зміни (через навмисну маніпуляцію природними процесами) динаміки, складу або структури Землі (включно з її біосферою, літосферою, гідросферою та атмосферою), а також космічного простору. За результатами переговорів визначені, але не внесені до тексту Конвенції терміни “широкомасштабний”, “тривалий” і “сильний” ефект.

Сторони (78): Афганістан, Алжир, Антигуа та Барбуда, Аргентина, Вірменія, Австралія, Австрія, Бангладеш, Білорусь, Бельгія, Бенін, Бразилія, Болгарія, Кабо-Верде, Камерун, Канада, Чілі, Китай*, Коста-Ріка, Куба, Кіпр, Чехія, Данія, Домініка, Єгипет, Естонія, Фінляндія, Німеччина, Гана, Греція, Гватемала, Гондурас, Угорщина, Індія, Ірландія, Італія, Японія, Казахстан, Північна Корея, Південна Корея*, Кувейт, Киргизстан, Литва, Лаос, Малаві, Маврійї, Монголія, Нідерланди*, Нова Зеландія, Нікарагуа, Нігер, Норвегія, Пакистан, *Палестина*, Панама, Папуа-Нова Гвінея, Польща, Румунія, Росія, Сент-Люсія, Сент-Вінсент і Гренадіни, Сан-Томе і Принсіпі, Словаччина,

Словенія, Соломонові Острови, Іспанія, Шрі-Ланка, Швеція, Швейцарія, Таджикистан, Туніс, Велика Британія, Україна, Уругвай, США, Узбекистан, В'єтнам, Ємен

* Із заявами.

Підписали, але не ратифікували (16): Болівія, ДРК, Ефіопія, Ватикан, Ісландія, Іран, Ірак, Ліван, Лібєрія, Люксембург, Марокко, Португалія, Сьєрра-Леоне, Сирія, Туреччина, Уганда

Текст Конвенції: United Nations Treaty Collection, <https://treaties.un.org/doc/Treaties/1978/10/19781005_00-39_AM/Ch_XXVI_01p.pdf>

Конвенція про фізичний захист ядерного матеріалу та ядерних установок

Первинна Конвенція відкрита для підписання у Відні та Нью-Йорку 3 березня 1980р.; набула чинності 8 лютого 1987р.; зміни ухвалені 8 липня 2005р.; змінена Конвенція набула чинності для держав, що її ратифікували, 8 травня 2016р.; депозитарій – Генеральний директор МАГАТЕ

Первинна Конвенція – **Конвенція про фізичний захист ядерного матеріалу** – зобов'язує сторони захищати ядерні матеріали, призначені для використання в мирних цілях, під час їх міжнародного транспортування. Поправки набувають чинності через 30 днів після їх ратифікації, прийняття та затвердження двома третинами держав-сторін Конвенції.

Змінена та перейменована Конвенція також зобов'язує сторони захищати ядерні об'єкти та матеріали, призначені для мирних цілей, під час зберігання.

Сторони первинної Конвенції (155): Афганістан, Албанія, Алжир*, Андорра*, Антигуа та Барбуда, Аргентина*, Вірменія, Австралія, Австрія*, Азербайджан*, Багамські Острови*, Бахрейн*, Бангладеш, Білорусь*, Бельгія*, Болівія, Боснія та Герцеговина, Ботсвана, Бразилія, Болгарія, Буркіна-Фасо, Кабо-Верде, Камбоджа, Камерун, Канада, ЦАР, Чілі, Китай*, Колумбія, Комори, ДРК, Коста-Ріка, Кот-д'Івуар, Хорватія, Куба*, Кіпр*, Чехія, Данія*, Джибуті, Домініка, Домініканська Республіка, Еквадор, Сальвадор*, Екваторіальна Гвінея, Естонія, Євроатом*, Фіджі, Фінляндія*, Франція*, Габон, Грузія, Німеччина*, Гана, Греція*, Гренада, Гватемала*, Гвінея, Гвінея-Бісау, Гайана, Гондурас, Угорщина, Ісландія, Індія*, Індонезія*, Ірак, Ірландія*, Ізраїль*, Італія*, Ямайка, Японія, Йорданія*, Казахстан, Кенія, Південна Корея*, Кувейт*, Киргизстан, Лаос*, Латвія, Ліван, Лесото, Лівія, Ліхтенштейн, Литва, Люксембург*, Македонія, Мадагаскар, Малаві, Малі, Мальта, Маршаллові Острови, Мавританія, Мексика, Молдова, Монако, Монголія, Чорногорія, Марокко, Мозамбик*, *М'янма**, Намібія, Науру, Нідерланди*, Нова Зеландія*, Нікарагуа, Нігер, Нігерія, Ніуе, Норвегія*, Оман*, Пакистан*, Палау, Панама, Парагвай, Перу*, Філіппіни, Польща, Португалія*, Катар*, Румунія*, Росія*, Руанда, Сент-Кітс і Невіс, Сент-Люсія*, Сан-Маріно, Саудівська Аравія*, Сенегал, Сербія, Сейшельські Острови, Сінгапур*, Словаччина, Словенія, ПАР*, Іспанія*, Судан, Свaziленд, Швеція*, Швейцарія*, Таджикистан, Танзанія, Того, Тонга, Тринідад і Тобаго, Туніс, Туреччина*, Туркменістан, Уганда, Велика Британія*, Україна, ОАЕ, Уругвай, США, Узбекистан, В'єтнам*, Ємен, Замбія

* Із застереженнями та/або заявами.

Примітка: на додаток до 155 сторін, станом на 1 січня 2018р., 11 січня 2018р. до Конвенції приєдналася Палестина.

Підписала, але не ратифікувала (1): Гаїті

Текст Конвенції: International Atomic Energy Agency, INFCIRC/274, Nov. 1979, <<https://www.iaea.org/sites/default/files/infirc274.pdf>>

Сторони зміненої Конвенції (115): Албанія, Алжир, Антигуа та Барбуда, Аргентина, Вірменія*, Австралія, Австрія, Азербайджан*, Бахрейн, Бангладеш, Бельгія*, Болівія, Боснія та Герцеговина, Ботсвана, Болгарія, Буркіна-Фасо, Камерун, Канада*, Чілі, Китай, Колумбія, Коста-Ріка, Кот-д'Івуар, Хорватія, Куба, Кіпр, Чехія, Данія*, Джібуті, Домініканська Республіка, Еквадор, Сальвадор, Естонія, Євратом*, Фіджі, Фінляндія, Франція, Габон, Грузія, Німеччина, Гана, Греція, Угорщина, Ісландія, Індія, Індонезія, Ірландія, Ізраїль*, Італія, Ямайка, Японія, Йорданія, Казахстан, Кенія, Південна Корея, Кувейт, Киргизстан, Латвія, Лесото, Лівія, Ліхтенштейн, Литва, Люксембург, Македонія, Мадагаскар, Малі, Мальта, Маршаллові Острови, Мавританія, Мексика, Молдова, Монако, Чорногорія, Марокко, М'янма*, Намібія, Науру, Нідерланди*, Нова Зеландія*, Нікарагуа, Нігер, Нігерія, Норвегія, Пакистан*, Парагвай, Перу, Польща, Португалія, Катар, Румунія, Росія, Сент-Люсія, Сан-Маріно, Саудівська Аравія, Сенегал, Сербія, Сейшельські Острови, Сінгапур*, Словаччина, Словенія, Іспанія, Свaziленд, Швеція, Швейцарія, Таджикистан, Туніс, Туреччина*, Туркменістан, Велика Британія*, Україна, ОАЕ, Уругвай, США*, Узбекистан, В'єтнам.

* З застереженнями та/або заявами.

Примітка: на додаток до 115 сторін, станом на 1 січня 2018р., 11 січня 2018р. до зміненої Конвенції приєдналася Палестина.

Змінений текст і об'єднаний текст зміненої Конвенції: International Atomic Energy Agency, INFCIRC/274/Rev.1/Mod.1, 9 May 2016, <<https://www.iaea.org/sites/default/files/infirc274r1m1.pdf>>

Конвенція про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї, які можуть вважатися такими, що завдають надмірних ушкоджень або мають невибіркову дію (КНЗ, Конвенція про “негуманну” зброю)

Разом із Протоколами I, II та III відкрита для підписання в Нью-Йорку 10 квітня 1981р.; набула чинності 2 грудня 1983р.; депозитарій – Генеральний секретар ООН

Конвенція є певним рамковим договором, на засадах якого можуть укладатися спеціальні угоди у формі протоколів до нього. Для приєднання до Конвенції держава має ратифікувати щонайменше два Протоколи.

Поправка до статті 1 (1981р.) первинного тексту Конвенції відкрита для підписання в Женеві 21 листопада 2001р. Нею розширюються рамки поняття “конфлікти міжнародного характеру”. Конвенція з поправкою набула чинності 18 травня 2004р.

Протокол I забороняє застосування зброї, призначеної для ураження фрагментами, що не піддаються виявленню в тілі людини за допомогою рентгенівського променя.

Протокол II забороняє або обмежує застосування мін, мін-пасток та інших пристроїв. *Доповнений Протокол II*, що набув чинності 3 грудня 1998р., посилює обмеження застосування протитипотних мін.

Протокол III обмежує застосування бойових запалювальних сумішей.

Протокол IV набув чинності 30 липня 1998р. і забороняє застосування лазерної зброї, розробленої з метою спричинення тривалої сліпоти.

Протокол V набув чинності 12 листопада 2006р. і визначає потребу в заходах загального характеру з мінімізації ризиків і наслідків вибухів залишених з війни боєприпасів.

Сторони первинних Конвенції та протоколів (125): Афганістан², Алжир², Албанія, Антигуа та Барбуда¹, Аргентина*, Австралія, Австрія, Бахрейн⁵, Бангладеш, Білорусь, Бельгія, Бенін², Болівія, Боснія та Герцеговина, Бразилія, Болгарія, Буркіна-Фасо, Бурунді⁴, Кабо-Верде, Камбоджа, Камерун, Канада*, Чилі², Китай*, Колумбія, Коста-Ріка, Кот-д'Івуар¹, Хорватія, Куба, Кіпр*, Чехія, Данія, Джібуті, Домініканська Республіка, Еквадор, Сальвадор, Естонія², Фінляндія, Франція*, Габон², Грузія, Німеччина, Греція, Гренада², Гватемала, Гвінея-Бісау, Ватикан*, Гондурас, Угорщина, Ісландія, Індія, Ірак, Ірландія, Ізраїль*¹, Італія*, Ямайка², Японія, Йорданія², Казахстан², Південна Корея³, Кувейт², Лаос, Латвія, Ліван², Лесото, Лібєрія, Ліхтенштейн, Литва², Люксембург, Македонія, Мадагаскар, Мальдіви², Мали, Мальта, Маврійї, Мексика, Молдова, Монако³, Монголія, Чорногорія, Марокко⁴, Науру, Нідерланди*, Нова Зеландія, Нікарагуа², Нігер, Норвегія, Пакистан, Палестина², Панама, Парагвай, Перу², Філіппіни, Польща, Португалія, Катар², Румунія*, Росія, Сент-Вінсент і Гренадіни¹, Саудівська Аравія², Сенегал⁵, Сербія, Сейшельські Острови, Сьєрра-Леоне², Словаччина, Словенія, ПАР, Іспанія, Шрі-Ланка, Швеція, Швейцарія, Таджикистан, Того, Туніс, Туреччина*³, Туркменістан¹, Уганда, Велика Британія*, Україна, ОАЕ², Уругвай, США*, Узбекистан, Венесуела, Замбія

* Із застереженнями та/або заявами.

¹ Сторона бере участь лише у Протоколах I і II від 1981р.

² Сторона бере участь лише у Протоколах I і III від 1981р.

³ Сторона бере участь лише у Протоколі I від 1981р.

⁴ Сторона бере участь лише у Протоколі II від 1981р.

⁵ Сторона бере участь лише у Протоколі III від 1981р.

Підписали, але не ратифікували первинні Конвенцію та протоколи (4): Єгипет, Нігерія, Судан, В'єтнам

Сторони Конвенції з поправками та первинних протоколів (86): Афганістан, Алжир, Албанія, Аргентина, Австралія, Австрія, Бангладеш, Білорусь, Бельгія, Бенін, Боснія та Герцеговина, Бразилія, Болгарія, Буркіна-Фасо, Канада, Чилі, Китай, Колумбія, Коста-Ріка, Хорватія, Куба, Чехія, Данія, Домініканська Республіка, Еквадор, Сальвадор, Естонія, Фінляндія, Франція, Грузія, Німеччина, Греція, Гренада, Гватемала, Гвінея-Бісау, Ватикан*, Угорщина, Ісландія, Індія, Ірак, Ірландія, Італія, Ямайка, Японія, Південна Корея, Кувейт, Латвія, Ліван, Лесото, Лібєрія, Ліхтенштейн, Литва, Люксембург, Македонія, Мальта, Мексика*, Молдова, Чорногорія, Нідерланди, Нова Зеландія, Нікарагуа, Нігер, Норвегія, Панама, Парагвай, Перу, Польща, Португалія, Румунія, Росія, Сербія, Сьєрра-Леоне, Словаччина, Словенія, ПАР, Іспанія, Шрі-Ланка, Швеція, Швейцарія, Туніс, Туреччина, Велика Британія, Україна, Уругвай, США, Замбія

* Із застереженнями та/або заявами.

Сторони Протоколу II з поправками (104): Афганістан, Албанія, Аргентина, Австралія, Австрія*, Бангладеш, Білорусь*, Бельгія*, Болівія, Боснія та Герцеговина, Бразилія, Болгарія, Буркіна-Фасо, Кабо-Верде, Камбоджа, Камерун, Канада, Чилі, Китай*, Колумбія, Коста-Ріка, Хорватія, Кіпр, Чехія, Данія*, Домініканська Республіка, Еквадор, Сальвадор, Естонія, Фінляндія*, Франція*, Габон, Грузія, Німеччина*, Греція*, Гренада, Гватемала, Гвінея-Бісау, Ватикан, Гондурас, Угорщина*, Ісландія, Індія, Ірак, Ірландія*, Ізраїль*, Італія*, Ямайка, Японія, Йорданія, Південна Корея*,

Кувейт, Латвія, *Ліван*, Ліберія, Ліхтенштейн*, Литва, Люксембург, Македонія, Мадагаскар, Мальдіви, Малі, Мальта, Молдова, Монако, Чорногорія, Марокко, Науру, Нідерланди*, Нова Зеландія, Нікарагуа, Нігер, Норвегія, Пакистан*, Панама, Парагвай, Перу, Філіппіни, Польща, Португалія, Румунія, Росія*, Сент-Вінсент і Гренадіни, Сенегал, Сербія, Сейшельські Острови, Сьєрра-Леоне, Словаччина, Словенія, ПАР*, Іспанія, Шрі-Ланка, Швеція, Швейцарія, Таджикистан, Туніс, Туреччина, Туркменістан, Велика Британія*, Україна*, Уругвай, США*, Венесуела, Замбія

* Із застереженнями та/або заявами.

Сторони Протоколу IV (108): Афганістан, Алжир, Албанія, Антигуа та Барбуда, Аргентина, Австралія*, Австрія*, Бахрейн, Бангладеш, Білорусь, Бельгія*, Болівія, Боснія та Герцеговина, Бразилія, Болгарія, Буркіна-Фасо, Кабо-Верде, Камбоджа, Камерун, Канада*, Чілі, Китай, Колумбія, Коста-Ріка, Хорватія, Куба, Кіпр, Чехія, Данія, Домініканська Республіка, Еквадор, Сальвадор, Естонія, Фінляндія, Франція, Габон, Грузія, Німеччина*, Греція*, Гренада, Гватемала, Гвінея-Бісау, Ватикан, Гондурас, Угорщина, Ісландія, Індія, Ірак, Ірландія*, Ізраїль*, Італія*, Ямайка, Японія, Казахстан, Кувейт, Латвія, Лесото, Ліберія, Ліхтенштейн*, Литва, Люксембург, Македонія, Мадагаскар, Мальдіви, Малі, Мальта, Маврікій, Мексика, Молдова, Монголія, Чорногорія, Марокко, Науру, Нідерланди*, Нова Зеландія, Нікарагуа, Нігер, Норвегія, Пакистан, Панама, Парагвай, Перу, Філіппіни, Польща*, Португалія, Катар, Румунія, Росія, Сент-Вінсент і Гренадіни, Саудівська Аравія, Сербія, Сейшельські Острови, Сьєрра-Леоне, Словаччина, Словенія, ПАР*, Іспанія, Шрі-Ланка, Швеція*, Швейцарія*, Таджикистан, Туніс, Туреччина, Велика Британія*, Україна, Уругвай, США*, Узбекистан

* Із застереженнями та/або заявами.

Сторони Протоколу V (94): Афганістан, Албанія, Аргентина*, Австралія, Австрія, Бахрейн, Бангладеш, Білорусь, Бельгія, Боснія та Герцеговина, Бразилія, Болгарія, Буркіна-Фасо, Бурунді, Камерун, Канада, Чілі, Китай*, Коста-Ріка, Кот-д'Івуар, Хорватія, Куба, Кіпр, Чехія, Данія, Домініканська Республіка, Еквадор, Сальвадор, Естонія, Фінляндія, Франція, Габон, Грузія, Німеччина, Греція, Гренада, Гватемала, Гвінея-Бісау, Ватикан*, Гондурас, Угорщина, Ісландія, Індія, Ірак, Ірландія, Італія, Ямайка, Південна Корея, Кувейт, Лаос, Латвія, Лесото, Ліберія, Ліхтенштейн, Литва, Люксембург, Македонія, Мадагаскар, Малі, Мальта, Молдова, Чорногорія, Нідерланди, Нова Зеландія*, Нікарагуа, Норвегія, Пакистан, *Палестина*, Панама, Парагвай, Перу, Польща, Португалія, Катар, Румунія, Росія, Сент-Вінсент і Гренадіни, Саудівська Аравія, Сенегал, Сьєрра-Леоне, Словаччина, Словенія, ПАР, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Таджикистан, Туніс, Туркменістан, Україна, ОАЕ, Уругвай, США*, Замбія

* Із застереженнями та/або заявами.

Тексти первинних Конвенції та Протоколу: United Nations Treaty Collection, <http://treaties.un.org/doc/Treaties/1983/12/19831202_01-19_AM/XXVI-2-revised.pdf>

Текст зміненої Конвенції: United Nations Treaty Collection, <https://treaties.un.org/doc/Treaties/2001/12/20011221_01-23_AM/Ch_XXVI_02_cp.pdf>

Текст зміненого Протоколу II: United Nations Treaty Collection, <https://treaties.un.org/doc/Treaties/1996/05/19960503_01-38_AM/Ch_XXVI_02_bp.pdf>

Текст Протоколу IV: United Nations Treaty Collection, <https://treaties.un.org/doc/Treaties/1995/10/19951013_01-30_AM/Ch_XXVI_02_ap.pdf>

Текст Протоколу V: United Nations Treaty Collection, <https://treaties.un.org/doc/Treaties/2003/11/20031128_01-19_AM/Ch_XXVI_02_dp.pdf>

Конвенція про заборону розробки, виробництва, накопичення і застосування хімічної зброї та про її знищення (Конвенція про заборону хімічної зброї, КЗХЗ)

Відкрита для підписання в Парижі 13 січня 1993р.; набула чинності 29 квітня 1997р.; депозитарій – Генеральний секретар ООН

Конвенція забороняє розробку, виробництво, придбання, накопичення та застосування хімічної зброї. Режим заборони хімічної зброї ґрунтується на чотирьох засадах: роззброєння, нерозповсюдження, сприяння та захист від застосування хімічної зброї, а також міжнародна співпраця в мирному застосуванні хімічних продуктів.

Кожна зі сторін зобов'язалася знищити свою хімічну зброю та потужності з її виробництва до 29 квітня 2012р. З семи сторін, які задекларували запаси хімічної зброї до цієї дати, три знищили її (Албанія, Індія і Південна Корея), Росія завершила знищення своїх запасів у 2017р., ще три (Ірак, Лівія і США) продовжують знищення запасів. Запаси хімічної зброї, які задекларувала Сирія, приєднуючись до КЗХЗ у 2013р., були знищені у 2016р. Стара та покинута хімічна зброя буде й надалі знищуватися мірою її виявлення, наприклад, на місцях бойових дій.

Сторони (192): Афганістан, Албанія, Алжир, Андорра, Ангола, Антигуа та Барбуда, Аргентина, Вірменія, Австралія, Австрія, Азербайджан, Багамські Острови, Бахрейн, Бангладеш, Барбадос, Білорусь, Бельгія, Беліз, Бенін, Бутан, Болівія, Боснія і Герцеговина, Ботсвана, Бразилія, Бруней, Болгарія, Буркіна-Фасо, Бурунді, Кабо-Верде, Камбоджа, Камерун, Канада, ЦАР, Чад, Чілі, Китай, Колумбія, Комори, ДРК, Республіка Конго, Острови Кука, Коста-Ріка, Кот-д'Івуар, Хорватія, Куба, Кіпр, Чехія, Данія, Джібуті, Домініка, Домініканська Республіка, Еквадор, Сальвадор, Екваторіальна Гвінея, Еритрея, Естонія, Ефіопія, Фіджі, Фінляндія, Франція, Габон, Гамбія, Грузія, Німеччина, Гана, Греція, Гренада, Гватемала, Гвінея, Гвінея-Бісау, Гайана, Гаїті, Ватикан, Гондурас, Угорщина, Ісландія, Індія, Індонезія, Іран, Ірак, Ірландія, Італія, Ямайка, Японія, Йорданія, Казахстан, Кенія, Кірібаті, Південна Корея, Кувейт, Киргизстан, Лаос, Латвія, Ліван, Лесото, Ліберія, Лівія, Ліхтенштейн, Литва, Люксембург, Македонія, Мадагаскар, Малаві, Малайзія, Мальдіви, Малі, Мальта, Маршаллові Острови, Мавританія, Маврікій, Мексика, Мікронезія, Молдова, Монако, Монголія, Чорногорія, Марокко, Мозамбик, М'янма, Намібія, Науру, Непал, Нідерланди, Нова Зеландія, Нікарагуа, Нігер, Нігерія, Ніуе, Норвегія, Оман, Пакистан, Палау, Панама, Папуа-Нова Гвінея, Парагвай, Перу, Філіппіни, Польща, Португалія, Катар, Румунія, Росія, Руанда, Сент-Кітс і Невіс, Сент-Люсія, Сент-Вінсент і Гренадіни, Самоа, Сан-Маріно, Сан-Томе і Принсіпі, Саудівська Аравія, Сенегал, Сербія, Сейшельські Острови, Сьєрра-Леоне, Сінгапур, Словаччина, Словенія, Соломонові Острови, Сомалі, ПАР, Іспанія, Шрі-Ланка, Судан, Суринам, Свайленд, Швеція, Швейцарія, Сирія, Таджикистан, Танзанія, Таїланд, Тимор-Лешті, Того, Тонга, Трінідад і Тобаго, Туніс, Туреччина, Туркменістан, Тувалу, Уганда, Велика Британія, Україна, ОАЕ, Уругвай, США, Узбекистан, Вануату, Венесуела, В'єтнам, Ємен, Замбія, Зімбабве

Підписав, але не ратифікував (1): Ізраїль

Примітка: на додаток до 192 сторін, станом на 1 січня 2018р., 29 грудня 2017р. Палестина передала документ про приєднання до Конвенції. Однак 8 січня 2018р., до того, як Конвенція набула для неї чинності, вона відкликала цей документ.

Текст Конвенції: United Nations Treaty Collection, <[https://treaties.un.org/doc/Treaties/1997/04/19970429 07-52 PM/CTC-XXVI_03_ocred.pdf](https://treaties.un.org/doc/Treaties/1997/04/19970429%2007-52%20PM/CTC-XXVI_03_ocred.pdf)>

Договір про всеосяжну заборону ядерних випробувань (ДВЗЯВ)

Відкритий для підписання в Нью-Йорку 24 вересня 1996р.; чинності не набув; депозитарій – Генеральний секретар ООН

Договір забороняє будь-які випробування ядерної зброї і будь-які інші ядерні вибухи та закликає сторони запобігати таким ядерним вибухам у будь-якому місці, що перебуває під їх юрисдикцією або контролем, а також утримуватися від спричинення, заохочення або будь-якої іншої участі у проведенні випробувань ядерної зброї або будь-яких інших ядерних вибухів.

Договір набуває чинності через 180 діб з моменту передачі депозитарію ратифікаційних грамот 44 державами, переліченими в додатку до Договору. Всі зазначені 44 держави мають на своїх територіях ядерну зброю та/або дослідницькі ядерні реактори.

Держави, ратифікація якими є необхідною для набуття Договором чинності (44): Алжир, Аргентина, Австралія, Австрія, Бангладеш, Бельгія, Бразилія, Болгарія, Канада, Чілі, Китай*, Колумбія, ДРК, Єгипет*, Фінляндія, Франція, Німеччина, Угорщина, Індія*, Індонезія, Іран*, Ізраїль*, Італія, Японія, Північна Корея*, Південна Корея, Мексика, Нідерланди, Норвегія, Пакистан*, Перу, Польща, Румунія, Росія, Словаччина, ПАР, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Туреччина, Велика Британія, Україна, США*, В'єтнам

* Держави, які не ратифікували Договір.

Передали депозитарію ратифікаційні грамоти (166): Афганістан, Албанія, Алжир, Андорра, Ангола, Антигуа та Барбуда, Аргентина, Вірменія, Австралія, Австрія, Азербайджан, Багамські Острови, Бахрейн, Бангладеш, Барбадос, Білорусь, Бельгія, Беліз, Бенін, Болівія, Боснія та Герцеговина, Ботсвана, Бразилія, Бруней, Болгарія, Буркіна-Фасо, Бурунді, Кабо-Верде, Камбоджа, Камерун, Канада, ЦАР, Чад, Чілі, Колумбія, ДРК, Острови Кука, Коста-Ріка, Кот-д'Івуар, Республіка Конго, Хорватія, Кіпр, Чехія, Данія, Джібуті, Домініканська Республіка, Еквадор, Сальвадор, Ерітрея, Естонія, Ефіопія, Фіджі, Фінляндія, Франція, Габон, Грузія, Німеччина, Гана, Греція, Гренада, Гватемала, Гвінея, Гвінея-Бісау, Гайана, Гаїті, Ватикан, Гондурас, Угорщина, Ісландія, Індонезія, Ірак, Ірландія, Італія, Ямайка, Японія, Йорданія, Казахстан, Кенія, Кірібаті, Південна Корея, Кувейт, Киргизстан, Лаос, Латвія, Ліван, Лесото, Ліберія, Лівія, Ліхтенштейн, Литва, Люксембург, Македонія, Мадагаскар, Малаві, Малайзія, Мальдіви, Малі, Мальта, Маршаллові Острови, Мавританія, Мексика, Мікронезія, Молдова, Монако, Монголія, Чорногорія, Марокко, Мозамбік, М'янма, Намібія, Науру, Нідерланди, Нова Зеландія, Нікарагуа, Нігер, Нігерія, Ніуе, Норвегія, Оман, Палау, Панама, Парагвай, Перу, Філіппіни, Польща, Португалія, Катар, Румунія, Росія, Руанда, Сент-Кітс і Невіс, Сент-Люсія, Сент-Вінсент і Гренадіни, Самоа, Сан-Маріно, Сенегал, Сербія, Сейшельські Острови, Сьєрра-Леоне, Сінгапур, Словаччина, Словенія, ПАР, Іспанія, Судан, Суринам, Сьвазіленд, Швеція, Швейцарія, Таджикистан, Танзанія, Того, Тринідад і Тобаго, Туніс, Туреччина, Туркменістан, Уганда, Велика Британія, Україна, ОАЕ, Уругвай, Узбекистан, Вануату, Венесуела, В'єтнам, Замбія

Підписали, але не ратифікували (17): Китай, Комори, Єгипет, Екваторіальна Гвінея, Гамбія, Іран, Ізраїль, Непал, Папуа-Нова Гвінея, Сан-Томе і Принсіпі, Соломонові Острови, Шрі-Ланка, Таїланд, Тімор-Лешті, США, Ємен, Зімбабве

Текст Договору: United Nations Treaty Collection, <https://treaties.un.org/doc/Treaties/1997/09/19970910 07-37 AM/Ch_XXVI_04p.pdf>

Конвенція про заборону застосування, накопичення запасів, виробництва і передачі протипіхотних мін та про їх знищення (Конвенція про ППМ)

Відкрита для підписання в Оттаві 3-4 грудня 1997р. та Нью-Йорку 5 грудня 1997р.; набула чинності 1 березня 1999р.; депозитарій – Генеральний секретар ООН

Конвенція забороняє протипіхотні міни (ППМ) як такі, що призначені для підризу від присутності, близькості або контакту з людиною та спричиняють ушкодження, каліцтва або загибель однієї чи кількох осіб.

Кожна зі сторін зобов'язується якомога швидше, але не пізніше чотирьох років після набуття для неї чинності цієї Конвенції, знищити всі свої запаси ППМ. Крім того, кожна зі сторін зобов'язується знищити всі ППМ у замінованих районах, що знаходяться під її юрисдикцією або контролем, не пізніше 10 років після набуття для неї чинності цієї Конвенції.

Сторони (164): Афганістан, Албанія, Алжир, Андорра, Ангола, Антигуа та Барбуда, Аргентина*, Австралія*, Австрія*, Багамські Острови, Бангладеш, Барбадос, Білорусь, Бельгія, Беліз, Бенін, Бутан, Болівія, Боснія та Герцеговина, Ботсвана, Бразилія, Бруней, Болгарія, Буркіна-Фасо, Бурунді, Кабо-Верде, Камбоджа, Камерун, Канада*, ЦАР, Чад, Чилі*, Колумбія, Комори, ДРК, Республіка Конго, Острови Кука, Коста-Ріка, Кот-д'Івуар, Хорватія, Кіпр, Чехія*, Данія, Джібуті, Домініка, Домініканська Республіка, Еквадор, Сальвадор, Екваторіальна Гвінея, Еритрея, Естонія, Ефіопія, Фіджі, Фінляндія, Франція, Габон, Гамбія, Німеччина, Гана, Греція*, Гренада, Гватемала, Гвінея, Гвінея-Бісау, Гайана, Гаїті, Ватикан, Гондурас, Угорщина, Ісландія, Індонезія, Ірак, Ірландія, Італія, Ямайка, Японія, Йорданія, Kenia, Кірібаті, Кувейт, Латвія, Лесото, Лівія, Ліхтенштейн, Литва*, Люксембург, Македонія, Мадагаскар, Малаві, Малайзія, Мальдіви, Малі, Мальта, Мавританія, Маврій* , Мексика, Молдова, Монако, Чорногорія*, Мозамбік, Намібія, Науру, Нідерланди, Нова Зеландія, Нікарагуа, Нігер, Нігерія, Ніуе, Норвегія, Оман, Палау, *Палестина*, Панама, Папуа-Нова Гвінея, Парагвай, Перу, Філіппіни, Польща, Португалія, Катар, Румунія, Руанда, Сент-Кітс і Невіс, Сент-Люсія, Сент-Вінсент і Гренадіни, Самоа, Сан-Маріно, Сан-Томе і Принсіпі, Сенегал, Сербія*, Сейшельські Острови, Сьєрра-Леоне, Словаччина, Словенія, Соломонові Острови, Сомалі, ПАР*, Південний Судан, Іспанія, *Шрі-Ланка*, Судан, Сурінам, Свазіленд, Швеція*, Швейцарія*, Таджикистан, Танзанія, Таїланд, Тімор-Лешті, Того, Тринідад і Тобаго, Туніс, Туреччина, Туркменістан, Тувалу, Уганда, Велика Британія*, Україна, Уругвай, Вануату, Венесуела, Ємен, Замбія, Зімбабве

* Із застереженнями та/або заявами.

Підписали, але не ратифікували (1): Маршаллові Острови

Текст Конвенції: United Nations Treaty Collection, <https://treaties.un.org/doc/Treaties/1997/09/19970918/07-53_AM/Ch_XXVI_05p.pdf>

Конвенція про касетні боєприпаси

Відкрита для підписання в Осло 3 грудня 2008р.; набула чинності 1 серпня 2010р.; депозитарій – Генеральний секретар ООН

Конвенція ставить за мету заборону використання, виробництва, передачі та зберігання касетних боєприпасів, що можуть заподіяти неприйнятною

шкоди цивільному населенню, а також започаткування структури співробітництва та надання допомоги, що забезпечує відповідний догляд і реабілітацію постраждалим, очищення уражених територій, інформування з метою зниження ризиків, знищення запасів. Конвенція не стосується мін.

Сторони (102): Афганістан, Албанія, Андорра, Антигуа та Барбуда, Австралія, Австрія, Бельгія*, Беліз, *Бенін*, Болівія, Боснія та Герцеговина, Ботсвана, Болгарія, Буркіна-Фасо, Бурунді, Кабо-Верде, Камерун, Канада, Чад, Чілі, Колумбія, Комори, Острови Кука, Республіка Конго, Коста-Ріка, Кот-д'Івуар, Хорватія, Куба, Чехія, Данія, Домініканська Республіка, Еквадор, Сальвадор*, Фіджі, Франція, Німеччина, Гана, Гренада, Гватемала, Гвінея, Гвінея-Бісау, Гайана, Ватикан*, Гондурас, Угорщина, Ісландія, Ірак, Ірландія, Італія, Японія, Лаос, Ліван, Лесото, Ліхтенштейн, Литва, Люксембург, Македонія, *Мадагаскар*, Малаві, Малі, Мальта, Мавританія, Маврійї, Мексика, Молдова, Монако, Чорногорія, Мозамбік, Науру, Нідерланди, Нова Зеландія, Нікарагуа, Нігер, Норвегія, Палестина, Палау, Панама, Парагвай, Перу, Португалія, Руанда, Самоа, Сент-Кітс і Невіс, Сент-Вінсент і Гренадіни, Сан-Маріно, Сенегал, Сейшельські Острови, Сьєрра-Леоне, Словаччина, Словенія, Сомалі, ПАР, Іспанія, Свaziленд, Швеція, Швейцарія, Того, Тринідад і Тобаго, Туніс, Велика Британія, Уругвай, Замбія

* Із застереженнями та/або заявами.

Підписали, але не ратифікували (17): Ангола, ЦАР, ДРК, Кіпр, Джібуті, Гамбія, Гаїті, Індонезія, Ямайка, Кенія, Ліберія, Намібія, Нігерія, Філіппіни, Сан-Томе і Принсіпі, Танзанія, Уганда

Примітка: на додаток до 102 сторінок, станом на 1 січня 2018р., 1 березня 2018р. до Конвенції приєдналася Шрі-Ланка.

Текст Конвенції: United Nations Treaty Collection, <<https://treaties.un.org/doc/Publication/CTC/26-6.pdf>>

Договір про торгівлю зброєю (ДТЗ)

Відкритий для підписання в Нью-Йорку 3 червня 2013р.; набув чинності 24 грудня 2014р.; депозитарій – Генеральний секретар ООН

Метою Договору є запровадження якомога вищих спільних міжнародних стандартів для регулювання міжнародної торгівлі зброєю, попередження та викорінення незаконної торгівлі звичайними озброєннями, а також запобігання їх постачанню не за призначенням. Серед іншого, договір забороняє державам-сторонам надавати дозволи на поставки зброї, якщо вона може бути використана для скоєння геноциду, злочинів проти людства чи воєнних злочинів. Договір також вимагає від держав-експортерів оцінювати потенційну здатність будь-якої зброї, що пропонується для експорту, підривати мир і безпеку або бути використаною для серйозних порушень міжнародного гуманітарного права чи міжнародних норм з прав людини. Кожна сторона має щорічно звітувати про проблемні дозволені або фактичні експортно-імпортні операції із звичайними озброєннями.

Сторони (92): Албанія, Антигуа та Барбуда, Аргентина, Австралія, Австрія, Багамські Острови, Барбадос, Бельгія, Беліз, Бенін, Боснія та Герцеговина, Болгарія, Буркіна-Фасо, Кабо-Верде, ЦАР, Чад, Коста-Ріка, Кот-д'Івуар, Хорватія, Кіпр, Чехія, Данія, Домініка, Домініканська Республіка, Сальвадор, Естонія, Фінляндія, Франція, Грузія, Німеччина, Гана, Греція, Гренада, Гватемала, Гвінея, Гайана, *Гондурас*, Угорщина, Ісландія, Ірландія, Італія, Ямайка, Японія, Південна Корея, Латвія, Лесото, Ліберія,

Ліхтенштейн, Литва, Люксембург, Македонія, Мадагаскар, Малі, Мальта, Мавританія, Маврій, Мексика, Молдова, Монако, Чорногорія, Нідерланди, Нова Зеландія, Нігер, Нігерія, Норвегія, Панама, Парагвай, Перу, Польща, Португалія, Румунія, Сент-Кітс і Невіс, Сент-Люсія, Сент-Вінсент і Гренадіни, Самоа, Сан-Маріно, Сенегал, Сербія, Сейшельські Острови, Сьєрра-Леоне, Словаччина, Словенія, ПАР, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Того, Тринідад і Тобаго, Тувалу, Велика Британія, Уругвай, Замбія

Примітка: на додаток до 92 сторін, станом на 1 січня 2018р., у 2017р. Казахстан і Палестина надали документи про приєднання, але не стануть країнами-сторонами до березня 2018р.

Підписали, але не ратифікували (41): Андорра, Ангола, Бахрейн, Бангладеш, Бразилія, Бурунді, Камерун, Камбоджа, Чілі, Колумбія, Комори, Республіка Конго, Джибуті, Габон, Гвінея-Бісау, Гаїті, Ізраїль, Кірібаті, Ліван, Лівія, Малаві, Малайзія, Монголія, Мозамбік, Намібія, Науру, Палау, Філіппіни, Руанда, Сан-Томе і Принсіпі, Сінгапур, Суринам, Свaziленд, Танзанія, Таїланд, Туреччина, Україна, ОАЕ, США, Вануату, Зімбабве

Текст Договору: United Nations Treaty Collection, <https://treaties.un.org/doc/Treaties/2013/04/20130410_12-01_PM/Ch_XXVI_08.pdf>

Договір про заборону ядерної зброї (ДЗЯЗ)

Відкритий для підписання у Нью-Йорку 20 вересня 2017р.; не набув чинності; депозитарій – Генеральний секретар ООН.

У преамбулі Договору йдеться про катастрофічні гуманітарні та екологічні наслідки використання ядерної зброї та згадується міжнародне гуманітарне право і норми міжнародного права, що застосовуються під час збройного конфлікту. Договір забороняє країнам-учасникам розробку, виробництво, випробовування, придбання чи накопичення ядерної зброї чи інших вибухових ядерних пристроїв. Країнам-учасникам забороняється використовувати чи погрожувати використанням ядерної зброї та інших вибухових ядерних пристроїв. Нарешті, країни-учасниці не можуть дозволяти розміщення, установку чи розгортання ядерної зброї та інших вибухових ядерних пристроїв на своїй території.

Договір визначає порядок ліквідації ядерної зброї будь-якої країни-учасниці, що мала, володіла чи контролювала її після 7 липня 2017р., під контролем “компетентного міжнародного органу чи органів”, який мають визначити країни-учасниці. Кожна сторона має підтримувати існуючі угоди про заходи безпеки з Міжнародним агентством з атомної енергії (МАГАТЕ) і повинна, як мінімум, укласти та ввести в дію всеохопну угоду про заходи безпеки (INFCIRC/153) з Агентством. Договір також містить положення про допомогу жертвам випробувань чи використання ядерної зброї та здійснення необхідних і належних заходів для екологічної реабілітації забруднених районів.

Договір набуде чинності через 90 днів після надходження на зберігання 50-ї ратифікаційної грамоти. Членство в договорі не обмежує інших подібних міжнародних зобов'язань сторін (зокрема, згідно з ДНЯЗ та Договором про повну заборону ядерних випробувань). Договір має необмежений термін дії. Країни-учасниці мають право вийти з договору через 12 місяців після офіційного повідомлення про такий намір.

Надали ратифікаційні грамоти (3): Гаяна, Ватикан, Таїланд

Підписали, але не ратифікували (53): Алжир, Австрія, Бангладеш, Бразилія, Кабо-Верде, ЦАР, Чілі, Коморські Острови, ДРК, Республіка Конго, Коста-Ріка, Кот-д'Івуар, Куба, Еквадор, Сальвадор, Фіджі, Гамбія, Гана, Гватемала, Гондурас, Індонезія, Ірландія, Ямайка, Кірібаті, Лаос, Лівія, Ліхтенштейн, Мадагаскар, Малаві, Малайзія, Мексика, Намібія, Непал, Нова Зеландія, Нікарагуа, Нігерія, Палау, Палестина, Панама, Парагвай, Перу, Філіппіни, Самоа, Сан-Марино, Сан-Томе і Прінсіпі, ПАР, Сент-Вінсент і Гренадіни, Того, Тувалу, Уругвай, Вануату, Венесуела, В'єтнам

Примітка: на додаток до трьох держав, які ратифікували Договір, станом на 1 січня 2018р., 16 січня 2018р. його ратифікувала Мексика, 30 січня – Куба, 22 березня – Палестина, 27 березня – Венесуела. На додаток до 53 держав, які підписали, але не ратифікували Договір, станом на 1 січня 2018р., 2 березня його підписав Казахстан.

Текст Договору: United Nations Treaty Collection, <https://treaties.un.org/doc/Treaties/2017/07/20170707_03-42_PM/Ch_XXVI_9.pdf>

II. Регіональні угоди

Договір про заборону ядерної зброї у Латинській Америці та Карибському басейні (Договір Тлателолко)

Первинний Договір відкритий для підписання у Мехіко 14 лютого 1967р.; набув чинності 22 квітня 1968р.; Договір змінювався у 1990р., 1991р. та 1992р.; депозитарій – Уряд Мексики

Договір забороняє країнам Латинської Америки і Карибського басейну та навколишніх морів випробування, використання, виробництво, виготовлення та набуття в будь-який спосіб, а також отримання, зберігання, встановлення, застосування, розгортання та будь-яку форму володіння будь-якою ядерною зброєю.

Сторони мають укласти з МАГАТЕ угоди про застосування до своєї діяльності в ядерній сфері гарантій безпеки. МАГАТЕ має виняткові повноваження з проведення спеціальних інспекцій.

Договір відкритий для підписання для всіх незалежних держав Латинської Америки та Карибського басейну.

У рамках *Додаткового протоколу I* держави, які мають контрольовані території в межах визначеної Договором зони – Франція, Нідерланди, Велика Британія і США, – зобов'язуються дотримуватися вимог без'ядерного статусу цих територій.

У рамках *Додаткового протоколу II* держави, які мають офіційний статус ядерних держав – Китай, Франція, Росія, Велика Британія і США, – зобов'язуються поважати без'ядерний статус Латинської Америки та Карибського басейну, не вживати жодних дій, пов'язаних з порушенням вимог Договору, а також не використовувати ядерної зброї проти сторін Договору та не погрожувати її використанням.

Учасники первинного Договору (33): Антигуа та Барбуда¹, Аргентина¹, Багамські Острови, Барбадос¹, Беліз², Болівія, Бразилія¹, Чілі¹, Колумбія¹, Коста-Ріка¹, Куба, Домініка, Домініканська Республіка³, Еквадор¹, Сальвадор¹, Гренада¹, Гватемала¹,

Гайана³, Гаїті, Гондурас¹, Ямайка¹, Мексика¹, Нікарагуа³, Панама¹, Парагвай¹, Перу¹, Сент-Кітс і Невіс¹, Сент-Люсія¹, Сент-Вінсент і Гренадіни⁴, Суринам¹, Тринідад і Тобаго¹, Уругвай¹, Венесуела¹

¹ Ратифікували поправки 1990р., 1991р. та 1992р.

² Ратифікували поправки лише 1990р. та 1992р.

³ Ратифікували поправки лише 1992р.

⁴ Ратифікували поправки лише 1991р. та 1992р.

Сторони Додаткового протоколу I (4): Франція*, Нідерланди*, Велика Британія*, США*

Сторони Додаткового протоколу II (5): Китай*, Франція*, Росія*, Велика Британія*, США*

* Із застереженнями та/або заявами.

Текст першого Договору: United Nations Treaty Series, vol.634 (1968), <<https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume634/v634.pdf>>

Текст зміненого Договору: Agency for the Prohibition of Nuclear Weapons in Latin America and the Caribbean, S/Inf. 652 Rev. 3, 29 Jan. 2002, <http://www.opanal.org/wp-content/uploads/2015/08/Treaty_Tlatelolco.pdf>

Договір про Південно-Тихоокеанську без'ядерну зону (Договір Раротонго)

*Відкритий для підписання в Раротонго (Острови Кука) 6 серпня 1985р.;
набув чинності 11 грудня 1986р.; депозитарій – Генеральний секретар
Секретаріату Форуму Тихоокеанських островів*

Південно-Тихоокеанська без'ядерна зона визначена як ділянка між зоною дії Договору Тлателолко на сході та західному узбережжі Австралії і західним кордоном Папуа-Нової Гвінеї та зоною дії Договору про Антарктику на півдні та, орієнтовно, лінією екватора на півночі.

Договір забороняє сторонам виробництво або набуття в будь-який інший спосіб будь-яких ядерних вибухових пристроїв, а також володіння згаданими пристроями або контроль над ними як у межах, так і поза межами зони. Крім того, сторони погодились утримуватися від постачання ядерних матеріалів або обладнання, за винятком обумовлених у гарантіях безпеки МАГАТЕ, а також запобігати розміщенню і проведенню випробувань на своїй території будь-яких вибухових ядерних пристроїв, не захоронювати та запобігати захороненню в морі радіоактивних відходів і радіоактивних речовин у межах зони. Кожна зі сторін залишає за собою право надавати дозвіл іноземним морським і повітряним суднам на відвідання своєї території, а також транзит через неї.

Договір відкритий для всіх держав-членів Форуму Тихоокеанських островів.

Згідно з *Протоколом 1*, Франція, Велика Британія і США зобов'язуються дотримуватися заборон Договору, що стосуються виробництва, розміщення та проведення випробувань вибухових ядерних пристроїв на територіях у межах зон їх міжнародної відповідальності.

Згідно з *Протоколом 2*, Китай, Франція, Росія, Велика Британія і США зобов'язуються не застосовувати вибухових ядерних пристроїв проти сторін Договору чи будь-якої території в межах зони міжнародної відповідальності сторін Протоколу 1 і не погрожувати їй застосуванням.

Згідно з *Протоколом 3*, Китай, Франція, Росія, Велика Британія і США зобов'язуються не проводити випробувань будь-яких вибухових ядерних пристроїв у межах зони.

Сторони (13): Австралія, Острови Кука, Фіджі, Кірібаті, Науру, Нова Зеландія, Ніуе, Папуа-Нова Гвінея, Самоа, Соломонові Острови, Тонга, Тувалу, Вануату

Сторони Протоколу 1 (2): Франція*, Велика Британія*; *підписали, але не ратифікували (1)*: США

Сторони Протоколу 2 (4): Китай, Франція*, Росія, Велика Британія*; *підписали, але не ратифікували (1)*: США

Сторони Протоколу 3 (4): Китай*, Франція*, Росія*, Велика Британія*; *підписали, але не ратифікували (1)*: США

* Із застереженнями та/або заявами.

Текст Договору: Pacific Islands Forum Secretariat, <<http://www.forumsec.org/wp-content/uploads/2018/02/South-Pacific-Nuclear-Zone-Treaty-Raratonga-Treaty-1.pdf>>

Договір про звичайні збройні сили в Європі (ДЗЗСЄ)

Первинний Договір підписаний 16 країнами-членами Організації Північно-Атлантичного договору (НАТО) та шістьма країнами-членами Організації Варшавського договору (ОВД) в Парижі 19 листопада 1990р.; набув чинності 9 листопада 1992р.; депозитарій – Уряд Нідерландів

Договір визначає граничну кількість озброєнь, обмежених Договором, у п'яти категоріях: танки, бойові броньовані машини, артилерійські системи калібру 100 мм і більше, бойові літаки та ударні вертольоти, – що розташовані в зоні від Атлантики до Уралу.

Договір укладений та підписаний державами-членами ОВД та НАТО в рамках Наради з безпеки та співробітництва в Європі (з 1995р. – Організація з безпеки та співробітництва в Європі, ОБСЄ).

Ташкентський договір 1992р., підписаний республіками колишнього СРСР (за винятком трьох держав Балтії), території яких належать до зони від Атлантики до Уралу, а також Документ, підписаний в Осло в 1992р. (**Заключний документ Позачергової конференції держав-членів Договору про ЗЗСЄ**), зумовили внесення до Договору відповідних змін у зв'язку з появою на міжнародній арені нових держав, що утворилися після розпаду СРСР.

Сторони (30): Вірменія, Азербайджан, Білорусь, Бельгія², Болгарія², Канада², Чехія², Данія², Франція, Грузія, Німеччина², Греція, Угорщина², Ісландія², Італія², Казахстан, Люксембург², Молдова², Нідерланди², Норвегія, Польща, Португалія², Румунія, Росія¹, Словаччина², Іспанія, Туреччина², Велика Британія², Україна, США²

¹ 14 липня 2007р. Росія заявила про намір припинити участь у ДЗЗСЄ та в пов'язаних з ним документах і домовленостях; 12 грудня 2007р. вона здійснила свій намір. У березні 2015р. Росія оголосила про повне припинення участі в Договорі.

² У листопаді-грудні 2011р. зазначені країни повідомили депозитарія про відмову виконувати умови Договору у зв'язку з рішенням Росії.

Перша Конференція 1996р. з огляду виконання ДЗЗСЄ ухвалила **Документ про флангові обмеження**, що передбачав певну реорганізацію флангових зон, дозволяючи Росії та Україні розмістити вздовж кордонів більшу кількість підконтрольних озброєнь.

Текст первинного Договору (1990р.): Dutch Ministry of Foreign Affairs, <https://treaty-database.overheid.nl/en/Verdrag/Details/004285/004285_Gewaarmerkt_0.pdf>

Текст консолідованого Договору (1993р.): Dutch Ministry of Foreign Affairs, <<http://wetten.overheid.nl/BWBV0002009/>>

Текст Документа про флангові обмеження: Organization for Security and Co-operation in Europe, <<http://www.osce.org/library/14099?download=true>>, annex A

Підсумковий акт переговорів про чисельність особового складу звичайних збройних сил у Європі (Угода про ЗЗСЄ-1А)

Підписаний сторонами ДЗЗСЄ у Гельсінкі 10 липня 1992р.; набув чинності одночасно з ДЗЗСЄ; депозитарій – Уряд Нідерландів

Угода обмежує загальну чисельність особового складу звичайних збройних сил сторін у зоні від Атлантики до Уралу.

Текст Угоди: Organization for Security and Co-operation in Europe, <<http://www.osce.org/library/14093?download=true>>

Угода з адаптації Договору про ЗЗСЄ

Підписана сторонами Договору про ЗЗСЄ у Стамбулі 19 листопада 1999р.; чинності не набула; депозитарій – Уряд Нідерландів

З розпуском ОВД та вступом деяких її колишніх членів до НАТО ця угода мала замінити міжблоковий баланс згідно з ДЗЗСЄ регіональним балансом, запровадивши індивідуальні ліміти підконтрольної зброї для кожної держави, та створити нову систему обмежень і механізми маневреності військ, флангові субліміти, а також підвищити прозорість. Вона мала відкрити режим ДЗЗСЄ для всіх інших європейських держав. Мала набути чинності після ратифікації всіма підписантами.

Заключний акт Конференції країн-учасниць ДЗЗСЄ 1999р., з додатками, містить політично зобов'язуючі домовленості для Грузії, Молдови та Центральної Європи, та зобов'язання вивести війська з закордонних територій (т.зв. Стамбульські зобов'язання). Багато підписантів Угоди з адаптації обумовили свою ратифікацію виконанням цих політичних зобов'язань.

Передали депозитарію ратифікаційні грамоти (3): Білорусь, Казахстан, Росія*¹

* Із застереженнями та/або заявами.

¹ 14 липня 2007р. Росія заявила про намір припинити участь у ДЗЗСЄ та в пов'язаних з ним документах і домовленостях; 12 грудня 2007р. вона здійснила свій намір. У березні 2015р. Росія оголосила про повне припинення участі в Договорі.

Примітка: Україна ратифікувала Угоду з адаптації 21 вересня 2000р., але не передала ратифікаційні грамоти депозитарію.

Текст Договору: Dutch Ministry of Foreign Affairs, <https://treatydatabase.overheid.nl/en/Verdrag/Details/009241/009241_Gewaarmerkt_0.pdf>

Текст договору, доповнений згідно з Угодою 1999р.: SIPRI Yearbook 2000, pp.627-642.

Текст Заключного акта: Organization for Security and Co-operation in Europe, <<http://www.osce.org/library/14114>>

Договір про відкрите небо

*Відкритий для підписання в Гельсінкі 24 березня 1992р.;
набув чинності 1 січня 2002р.; депозитарії – уряди Канади та Угорщини*

Договір зобов'язує сторони надавати можливість для проведення раптових (із стислим терміном попередження) спостережних польотів неозброєних літаків над їх територією. Дія Договору поширюється на географічний регіон від Ванкувера (Канада) до Владивостока (Росія).

Договір укладений між державами-членами ОВД та НАТО. З 1 липня 2002р. заявку на приєднання до Договору може подати будь-яка держава.

Сторони (34): Білорусь, Бельгія, Боснія та Герцеговина, Болгарія, Канада, Хорватія, Чехія, Данія, Естонія, Фінляндія, Франція, Грузія, Німеччина, Греція, Угорщина, Ісландія, Італія, Латвія, Литва, Люксембург, Нідерланди, Норвегія, Польща, Португалія, Румунія, Росія, Словаччина, Словенія, Іспанія, Швеція, Туреччина, Велика Британія, Україна, США

Підписав, але не ратифікував (1): Киргизстан

Текст Договору: Canada Treaty Information, <<http://www.treaty-accord.gc.ca/text-texte.aspx?id=102747>>

Договір про зону, вільну від ядерної зброї, в Південно-Східній Азії (Бангкокський Договір)

Підписаний 10 країнами-членами Асоціації держав Південно-Східної Азії (АСЕАН) в Бангкоку 15 грудня 1995р.; набув чинності 27 березня 1997р.; депозитарії – Уряд Таїланду

Зона, вільна від ядерної зброї, у Південно-Східній Азії охоплює території, континентальний шельф та виключні економічні зони країн-учасниць. Договір забороняє розробку, виробництво, закупівлю або випробування ядерної зброї в межах і поза межами зони, а також розміщення і транспортування ядерної зброї в/через зону. Кожна зі сторін залишає за собою право надавати дозвіл іноземним морським і повітряним суднам на відвідання своєї території, а також транзит через неї. Сторони зобов'язуються не захоронювати в морі, не викидати в атмосферу будь-які радіоактивні матеріали чи відходи та не здійснювати утилізацію радіоактивних матеріалів на суші в межах зони. Сторони мають укласти з МАГАТЕ угоди про застосування до своєї мирної діяльності в ядерній галузі повномасштабних гарантій безпеки.

Договір відкритий для всіх держав Південно-Східної Азії.

Згідно з *Протоколом* до Договору, Китай, Франція, Росія, Велика Британія і США мають взяти зобов'язання не застосовувати ядерну зброю проти сторін Договору і не погрожувати їй застосуванням. Крім того, вони мають взяти зобов'язання не використовувати ядерну зброю в межах зони. Протокол набуває чинності для кожної окремої сторони з дня передачі нею ратифікаційної грамоти.

Сторони (10): Бруней, Камбоджа, Індонезія, Лаос, Малайзія, М'янма, Філіппіни, Сінгапур, Таїланд, В'єтнам

Протокол не підписаний і не ратифікований жодною з держав.

Текст Договору: ASEAN Secretariat, <http://asean.org/?static_post=treaty-on-the-southeast-asia-nuclear-weapon-free-zone>

Текст Протоколу: <http://asean.org/?static_post=protocol-to-the-treaty-on-the-southeast-asia-nuclear-weapon-free-zone>

Договір про Африканську зону, вільну від ядерної зброї (Договір Пеліндаба)

Відкритий для підписання у Каїрі 11 квітня 1996р.; набув чинності 15 липня 2009р.; депозитарій – Генеральний секретар Африканського Союзу

Зона, вільна від ядерної зброї, охоплює території Африканського континенту, острівних держав-членів Африканського Союзу (АС), а також усіх островів, які вважаються АС такими, що належать до Африки.

Договір забороняє проведення досліджень, розробку, виробництво та закупівлю вибухових ядерних пристроїв, а також випробування або розміщення будь-яких вибухових ядерних пристроїв у межах зони. Кожна зі сторін залишає за собою право надавати дозвіл іноземним морським і повітряним суднам на відвідання своєї території, а також транзит через неї. Крім того, Договір забороняє будь-які напади на ядерні об'єкти. Сторони зобов'язалися не захоронювати та не надавати дозвіл на захоронення радіоактивних відходів і матеріалів у межах зони. Сторони мають укласти угоди з МАГАТЕ про застосування до своєї мирної діяльності в ядерній галузі всеохопних гарантій.

Договір відкритий для підписання всіма африканськими державами.

Згідно з *Протоколом I*, Китай, Франція, Росія, Велика Британія та США мають взяти зобов'язання не застосовувати будь-які вибухові ядерні пристрої проти сторін Договору і не погрожувати їх застосуванням.

Згідно з *Протоколом II*, Китай, Франція, Росія, Велика Британія і США мають взяти зобов'язання не здійснювати будь-які випробування вибухових ядерних пристроїв у межах зазначеної зони.

Згідно з *Протоколом III*, Франція та Іспанія мають взяти на себе зобов'язання дотримуватися деяких положень Договору на територіях у межах зони, за які вони несуть міжнародну відповідальність.

Сторони (41): Алжир, Ангола, Бенін, Ботсвана, Буркіна-Фасо, Бурунді, Камерун, Чад, Комори, Республіка Конго, Кот-д'Івуар, Екваторіальна Гвінея, Ефіопія, Габон, Гамбія, Гана, Гвінея, Гвінея-Бісау, Кенія, Лесото, Лівія, Мадагаскар, Малаві, Малі, Мавританія, Маврікій, Мозамбік, Намібія, Нігер, Нігерія, Руанда, Західна Сахара, Сейшельські Острови, Сенегал, ПАР, Свaziленд, Танзанія, Того, Туніс, Замбія, Зімбабве

Підписали, але не ратифікували (13): Кабо-Верде, ЦАР, ДРК, Джибуті, Єгипет, Еритрея, Ліберія, Марокко, Сан-Томе і Принсіпі, Сьєрра-Леоне, Сомалі, Судан, Уганда

Сторони Протоколу I (4): Китай, Франція*, Росія*, Велика Британія*; *підписали, але не ратифікували (1):* США*

Сторони Протоколу II (4): Китай, Франція*, Росія*, Велика Британія*; *підписали, але не ратифікували (1):* США*

*Сторона Протоколу III (1): Франція**

* Із застереженнями та/або заявами.

Текст Договору: African Union, <http://au.int/sites/default/files/treaties/7777-treaty-0018_-_the_african_nuclear-weapon-free_zone_treaty_the_treaty_of_pelindaba_e.pdf>

Угода про субрегіональний контроль над озброєннями (Флорентійська угода)

Укладена п'ятьма першими сторонами у Флоренції і набула чинності 14 червня 1996р.

Угода укладена під егідою ОБСЄ, відповідно до мандата, зазначеного у статті IV Додатка 1-В, наданого в 1995р. в рамках Загальної рамкової угоди про мир у Боснії і Герцеговині (Дейтонська угода). До п'яти категорій важких звичайних озброєнь віднесені: танки, бойові броньовані машини, артилерійські системи калібру 75 мм і більше, бойові літаки та ударні вертольоти. Скорочення були завершені до 31 жовтня 1997р. Впродовж згаданого періоду було знищено 6 580 одиниць важких озброєнь (46% запасів, наявних до червня 1996р.). До 1 січня 2010р. було добровільно знищено ще 2 650 одиниць озброєнь.

Контроль і допомога в реалізації Угоди здійснюється Особистим представником діючого Голови ОБСЄ, Контактною групою (Франція, Німеччина, Італія, Росія, Велика Британія, США) та підтримується іншими країнами-членами ОБСЄ. Згідно з двоетапним Планом дій, погодженим у листопаді 2009р., відповідальність за виконання Договору була передана його сторонам 5 грудня 2014р., після підписання нового пакета змін до Угоди.

Сторони (4): Боснія та Герцеговина, Хорватія, Чорногорія, Сербія

Текст Угоди: Croatian Ministry of Defence, <<https://web.archive.org/web/20120303180926/http://arhiva.morh.hr/hvs/SPORAZUMI/tekstovi/SSKN-engleski.pdf>>

Міжамериканська конвенція протидії незаконному виробництву та постачанню вогнепальної зброї, боєприпасів, вибухових речовин і супутніх матеріалів

Відкрита для підписання країнами-членами Організації Американських Держав (ОАД) у Вашингтоні 14 листопада 1997р., набула чинності 1 липня 1998р.; депозитарій – Генеральний секретаріат ОАД

Метою Конвенції є запобігання і протидія незаконним виробництву та постачанням вогнепальної зброї, боєприпасів, вибухових речовин і супутніх матеріалів, їх унеможливлення, а також забезпечення й полегшення співробітництва та обміну інформацією і досвідом між сторонами.

Сторони (31): Антигуа та Барбуда, Аргентина*, Багамські Острови, Барбадос, Беліз, Болівія, Бразилія, Чілі, Колумбія, Коста-Ріка, Домініка, Домініканська Республіка, Еквадор, Сальвадор, Гренада, Гватемала, Гайана, Гаїті, Гондурас, Мексика, Нікарагуа, Панама, Парагвай, Перу, Сент-Кітс і Невіс, Сент-Люсія, Сент-Вінсент і Гренадіни, Суринам, Тринідад і Тобаго, Уругвай, Венесуела

* Із застереженнями.

Підписали, але не ратифікували (3): Канада, Ямайка, США

Текст Конвенції: OAS, <http://www.oas.org/en/sla/dil/inter_american_treaties_A-63_illicit_manufacturing_trafficking_firearms_ammunition_explosives.asp>

Міжамериканська конвенція про прозорість закупівель звичайних озброєнь

Відкрита для підписання країнами-членами ОАД в м.Гватемала 7 червня 1999р.; набула чинності 21 листопада 2002р.; депозитарій – Генеральний секретаріат ОАД

Метою Конвенції є якнайбільше сприяння регіональній відкритості і прозорості закупівель звичайних озброєнь шляхом обміну інформацією про такі закупівлі для забезпечення довіри між державами Американського континенту.

Сторони (17): Аргентина, Барбадос, Бразилія, Канада, Чілі, Коста-Ріка, Домініканська Республіка, Еквадор, Сальвадор, Гватемала, Мексика, Нікарагуа, Панама, Парагвай, Перу, Уругвай, Венесуела

Підписали, але не ратифікували (6): Болівія, Колумбія, Домініка, Гаїті, Гондурас, США

Текст Конвенції: OAS, <http://www.oas.org/en/sla/dil/inter_american_treaties_A-64_transparency_conventional_weapons_acquisitions.asp>

Протокол про стрілецьку зброю і легкі озброєння, боєприпаси до них та інші супутні матеріали в регіоні Південно-африканського співтовариства розвитку (САДК, *Southern African Development Community, SADC*)

Відкритий для підписання країнами-членами САДК у Блантайрі 14 серпня 2001р.; набув чинності 8 листопада 2004р.; депозитарій – Виконавчий секретар САДК

Протокол зобов'язує сторони запобігати, боротися та ліквідувати нелегальне виробництво стрілецької зброї, легких озброєнь та інших супутніх матеріалів, запобігати їх надмірному та дестабілізуючому накопиченню, перевезенню, розміщенню та використанню в регіоні.

Сторони (11): Ботсвана, Лесото, Малаві, Маврікій, Мозамбік, Намібія, ПАР, Свазіленд, Танзанія, Замбія, Зімбabwe

Підписали, але не ратифікували (2):* ДРК, Сейшельські Острови**

* Три члени САДК – Ангола, Комори та Мадагаскар – не підписали і не ратифікували Протокол.

** Сейшельські Острови підписали Протокол у 2001р., але не ратифікували його до виходу із САДК у 2004р. Сейшельські Острови увійшли до складу САДК знову в 2008р.

Текст Протоколу: <http://www.sadc.int/files/8613/5292/8361/Protocol_on_the_Control_of_Firearms_Ammunition2001.pdf>

Найробський протокол про запобігання розповсюдженню, контроль і скорочення стрілецької зброї і легких озброєнь у районі Великих озер та Африканського Рогу

Підписаний 10 країнами-членами Секретаріату стрілецької зброї і легких озброєнь Найробі та Сейшельськими Островами в Найробі 21 квітня 2004р.;

набув чинності 5 травня 2006р.; депозитарій – Регіональний Центр стрілецької зброї і легких озброєнь у районі Великих озер, на Африканському Розі та сусідніх країнах

Протокол спрямований на запобігання, боротьбу та викорінювання незаконних виробництва, передач, володіння та використання стрілецької зброї і легких озброєнь (СЗЛО) у субрегіоні. За його виконанням стежить Регіональний Центр стрілецької зброї у районі Великих озер та Африканського Рогу.

Сторони (9): Бурунді, ДРК, Джібуті, Еритрея, Ефіопія, Кенія, Руанда, Судан, Уганда

Підписали, але не ратифікували (6): ЦАР, Республіка Конго, Сейшельські Острови, Сомалі, Південний Судан, Танзанія

Текст Протоколу: RECSA, <https://web.archive.org/web/20140721014017/http://www.recsasec.org/publications/Nairobi_Protocal.pdf>

Конвенція ЕКОВАС про стрілецьку зброю і легкі озброєння, боєприпаси до них та інші супутні матеріали

Прийнята 15 державами-членами Економічного Співтовариства Західноафриканських Держав (ЕКОВАС, Economic Community of West African States, ECOWAS) в Абуджі 14 червня 2006р.; набула чинності 29 вересня 2009р.; депозитарій – Президент Комісії ЕКОВАС

Конвенція зобов'язує сторони запобігати та боротися з надмірним і дестабілізуючим накопиченням СЗЛО у державах-членах ЕКОВАС.

Сторони (14): Бенін, Буркіна-Фасо, Кабо-Верде, Кот-д'Івуар, Гана, Гвінея, Гвінея-Бісау, Ліберія, Малі, Нігер, Нігерія, Сенегал, Сьєрра-Леоне, Того

Підписала, але не ратифікувала (1): Гамбія

Текст Конвенції: ECOWAS Executive Secretariat, <<http://documentation.ecowas.int/download/en/publications/ConventiononSmallArms.pdf>>

Договір про Центральнo-Азійську зону, вільну від ядерної зброї (Семіпалатинський Договір)

Підписаний п'ятьма державами Центральної Азії в Семіпалатинську 8 вересня 2006р.; набув чинності 21 березня 2009р.; депозитарій – Уряд Киргизстану

Зону, вільну від ядерної зброї, в Центральній Азії визначено як території Казахстану, Киргизстану, Таджикистану, Туркменістану та Узбекистану. Договір зобов'язує сторони не здійснювати дослідження, розробки, виробництво, зберігання або здобуття в будь-який інший спосіб будь-яких ядерних вибухових пристроїв, а також володіння згаданими пристроями або контроль над ними в будь-який спосіб, будь-де.

Згідно з *Протоколом*, Китай, Франція, Росія, Велика Британія і США мають взяти зобов'язання не застосовувати будь-які вибухові ядерні пристрої проти сторін Договору та не погрожувати їх застосуванням.

Сторони (5): Казахстан, Киргизстан, Таджикистан, Туркменістан, Узбекистан

Сторони Протоколу (4): Китай, Франція*, Росія, Велика Британія*; *підписали, але не ратифікували (1):* США

* Із застереженнями та/або заявами.

Тексти Договору та Протоколу: United Nations Treaty Collection, <[https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/No Volume/51633/Part/I-51633-080000028023b006.pdf](https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/No+Volume/51633/Part/I-51633-080000028023b006.pdf)>

Центральноафриканська Конвенція про контроль над стрілецькою зброєю і легкими озброєннями, боєприпасами до них, складовими та компонентами, які можуть бути використані для їх виробництва, ремонту або складання (Кіншаська Конвенція)

Відкрита для підписання 10 членами Економічного Співтовариства Центральноафриканських держав (СЕЕАС) у Браззавілі 19 листопада 2010р.; набула чинності 8 березня 2017р.; депозитарій – Генеральний секретар ООН

Цілями Конвенції є: запобігання незаконній торгівлі СЗЛЮ, боротьба з незаконною торгівлею та її викорінення в Центральній Африці (на території країн-членів СЕЕАС та Руанди); посилення в регіоні контролю над виробництвом, торгівлею, поставками та використанням СЗЛЮ; протидія збройному насильству та позбавлення спричинених застосуванням СЗЛЮ людських страждань у регіоні; сприяння співробітництву і зміцненню довіри між державами-сторонами.

Сторони (7): Ангола, Камерун, ЦАР, Чад, Республіка Конго, Габон, Сан-Томе і Принсіпі

Підписали, але не ратифікували (4): Бурунді, ДРК, Екваторіальна Гвінея, Руанда

Примітка: на додаток до чотирьох сторін, станом на 1 січня 2015р., 30 січня 2015р. передав ратифікаційну грамоту Камеруну.

Текст Конвенції: United Nations Treaty Collection, <[https://treaties.un.org/doc/Treaties/2010/04/20100430_01-12 PM/Ch_xxvi-7.pdf](https://treaties.un.org/doc/Treaties/2010/04/20100430_01-12_PM/Ch_xxvi-7.pdf)>

Віденський документ 2011р. про заходи зміцнення довіри та безпеки

Прийнятий державами-учасницями Організації з безпеки та співробітництва в Європі у Відні 30 листопада 2011р.; набув чинності 1 грудня 2011р.

Віденський документ 2011р. складений на основі Стокгольмського документа 1986р. про заходи зміцнення довіри та безпеки (ЗЗДБ) і роззброєння в Європі, а також попередніх Віденських документів (1990р., 1992р. та 1994р.). Віденський документ 1990р. запровадив обмін інформацією про військові бюджети, процедури зниження ризиків, єдину мережу зв'язку та щорічну оцінку процесу імплементації ЗЗДБ. Віденські документи 1992р. та 1994р. розширили зону дії домовленостей, запровадили нові механізми та параметри у сферах військової діяльності, оборонного планування та військових контактів. Віденський документ 1999р. запровадив заходи на регіональному рівні, спрямовані на підвищення прозорості та довіри в контексті двостороннього, багатостороннього та регіонального співробітництва, а також ряд пропозицій, зокрема, з удосконалення обмежувальних заходів.

Віденським документом 2011р. запроваджено процедури перегляду термінів оцінки стану та імплементації нових видів озброєнь і систем оснащення,

також затверджено систему перегляду Віденських документів кожні п'ять років, але перевидання, що мало відбутись у 2016р., не сталося.

Текст Документа: Organization for Security and Co-operation in Europe, <<http://www.osce.org/fsc/86597?download=true>>

III. Двосторонні угоди

Договір про обмеження систем протиракетної оборони (Договір ПРО)

Підписаний США та СРСР у Москві 26 травня 1972р.; набув чинності 3 жовтня 1972р.; втратив чинність 13 червня 2002р.

Сторони (США та Росія) зобов'язувалися не створювати загальнонаціональні системи протиракетної оборони та обмежити розвиток і застосування дозволених систем захисту від стратегічних ракет. Договір забороняв сторонам здійснювати модернізацію ракет протиповітряної оборони, радіолокаційних станцій і пускових установок з метою їх пристосовування для ураження стратегічних балістичних ракет, а також проводити будь-які пов'язані з цим випробування. **Протоколом 1974р.** до Договору ПРО були внесені додаткові кількісні обмеження на дозволені системи протиракетної оборони.

У 1997р. Білорусь, Казахстан, Росія, Україна і США підписали меморандум про взаєморозуміння, яким Білорусь, Казахстан і Україна визнавалися сторонами Договору на рівні з Росією (як держави- правонаступниці Радянського Союзу), а також сторонами Узгоджених заяв, якими визначалася межа між стратегічною протиракетною обороною, забороненою Договором, і нестратегічною або ПРО на театрі воєнних дій, створення якої не суперечить вимогам Договору. Ряд угод 1997р. були ратифіковані Росією у квітні 2000р., але через не ратифікацію США не набули чинності.

13 грудня 2001р. США заявили про вихід з Договору ПРО з 13 червня 2002р.

Текст Договору: United Nations Treaty Series, vol.944 (1974), <[https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume 944/v944.pdf](https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%20944/v944.pdf)>

Текст Протоколу: US Department of State, <<https://www.state.gov/t/avc/trty/101888.htm#protocolabm>>

Договір про обмеження підземних випробувань ядерної зброї (Договір про поріг заборони випробувань, ДПЗВ)

Підписаний США та СРСР у Москві 3 липня 1974р.; набув чинності 11 грудня 1990р.

Сторони (Росія і США) зобов'язуються не проводити будь-які підземні ядерні випробування пристроїв потужністю понад 150 Кт. Протокол з верифікації 1974р. був замінений новим Протоколом у 1990р.

Тексти Договору та Протоколу: United Nations Treaty Series, vol.1714 (1993), <<https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume1714/v1714.pdf>>

Договір щодо підземних ядерних вибухів в мирних цілях (Договір про мирні ядерні вибухи, ДМЯВ)

Підписаний США та СРСР у Москві та Вашингтоні 28 травня 1976р.; набув чинності 11 грудня 1990р.

Сторони (Росія і США) зобов'язуються не проводити будь-які підземні ядерні вибухи в мирних цілях потужністю понад 150 Кт або будь-які групові вибухи сумарною потужністю понад 150 Кт; не проводити будь-які групові вибухи сумарною потужністю понад 1 500 Кт, якщо кожен окремий вибух у групі не може бути ідентифікований та оцінений за узгодженою процедурою верифікації. Протокол з верифікації 1976р. був замінений новим Протоколом у 1990р.

Тексти Договору та Протоколів: United Nations Treaty Series, vol.1714 (1993), <<https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume1714/v1714.pdf>>

Договір про ліквідацію ракет середньої дальності і меншої дальності (Договір про РСМД)

Підписаний США та СРСР у Вашингтоні 8 грудня 1987р.; набув чинності 1 червня 1988р.

Договір зобов'язує сторони (СРСР і США) знищити всі ракети наземного базування з дальністю дії 500-5 500 км (середньої дальності – 1 000-5 500 км; і меншої дальності – 500-1 000 км) та їх пускові установки до 1 червня 1991р. До травня 1991р. були ліквідовані 2 692 ракети. У 1994р. Договір був розширений з метою приєднання до нього Білорусі, Казахстану та України. Протягом 10 років після 1 червня 1991р. здійснювались інспекції на місцях з метою верифікації дотримання взятих зобов'язань. Після припинення 31 травня 2001р. інспекцій на місцях використовуються дані супутникових спостережень.

У 1994р. до Договору приєдналися Білорусь, Казахстан і Україна.

Текст Договору: United Nations Treaty Series, vol.1657 (1991), <<https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume1657/v1657.pdf>>

Договір про скорочення й обмеження стратегічних наступальних озброєнь (СНО-I)

Підписаний США та СРСР у Москві 31 липня 1991р.; набув чинності 5 грудня 1994р.; втратив чинність 5 грудня 2009р.

Договір зобов'язує сторони (США і СРСР) здійснити поетапне скорочення своїх стратегічних наступальних ядерних сил протягом семирічного періоду. Він визначає кількісні обмеження стратегічних ядерних носіїв – МБР, БРПЧ та важких бомбардувальників, а також ядерних боєголовок, які вони можуть нести.

У Протоколі від 1992р. зі сприяння виконанню СНО-I (**Лісабонський протокол 1992р.**), що набув чинності 5 грудня 1994р., Білорусь, Казахстан та Україна взяли на себе визначені Договором зобов'язання колишнього СРСР.

Тексти Договору та Протоколу: US Department of State, <<http://www.state.gov/t/avc/trty/146007.htm>>

Договір про подальше скорочення і обмеження стратегічних наступальних озброєнь (СНО-II)

Підписаний США та Росією в Москві 3 січня 1993р.; чинності не набув

Договір зобов'язує сторони позбавитися всіх міжконтинентальних балістичних ракет наземного базування з роздільними головними частинами індивідуального наведення та до 1 січня 2003р. скоротити кількість стратегічних ядерних боеголовок до рівня 3 000-3 500 од. (у т.ч. балістичних ракет на підводних човнах – до 1 750 од.). 26 вересня 1997р. дві сторони підписали *Протокол* до Договору, згідно з яким термін імплементації Договору був подовжений до кінця 2007р.

Два підписанти ратифікували Договір, проте не обмінялися ратифікаційними грамотами. Отже, Договір не набув чинності. 14 червня 2002р., у відповідь на набуття чинності рішенням про вихід США з Договору ПРО з 13 червня 2002р., Росія оголосила, що більше не обмежена СНО-II.

Тексти Договору та Протоколів: US Department of State, <<http://www.state.gov/t/avc/trty/102887.htm>>

Договір про скорочення стратегічних наступальних потенціалів (СНП, Московський договір)

Підписаний США та Росією в Москві 24 травня 2002р.; набув чинності 1 червня 2003р.; втратив чинність 5 лютого 2011р.

Договір зобов'язує сторони до 31 грудня 2012р. скоротити кількість розгорнутих для застосування стратегічних ядерних боеголовок таким чином, щоб їх загальна кількість не перевищувала 1 700-2 200 од. з кожної сторони. Договір скасовано на підставі набуття чинності Новим СНО від 5 лютого 2011р.

Текст Договору: United Nations Treaty Series, vol.2350 (2005), <<https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume2350/v2350.pdf>>

Договір про подальше скорочення та обмеження стратегічних наступальних озброєнь (Новий СНО, Празький договір)

Підписаний США та Росією у Празі 8 квітня 2010р.; набув чинності 5 лютого 2011р.

Договір зобов'язує кожен із сторін (США і СРСР) скоротити кількість (а) МБР, БРПЧ та важких бомбардувальників – до 700 од.; (б) боеголовок на розгорнутих МБР, БРПЧ і призначених для важких бомбардувальників – до 1 550 од.; (в) розгорнутих і нерозгорнутих пускових установок МБР, пускових установок БРПЧ і важких бомбардувальників – до 800 од. Скорочення повинно бути завершено до 5 лютого 2018р. Двостороння Консультативна комісія вирішуватиме питання дотримання та реалізації Договору. Протоколом до Договору визначені механізми верифікації.

Договір наслідуює СНО-I і скасовує СНП. Договір зберігатиме чинність протягом 10 років, якщо не буде замінений раніше черговим договором. За згодою обох сторін його можна подовжити на п'ять років, але не більше.

Тексти Договору та Протоколів: <<http://www.state.gov/t/avc/newstart/c44126.htm>>

Додаток Б. Міжнародні організації, співпраця в галузі безпеки

Цей додаток містить відомості про головні міжнародні організації, міжурядові органи, органи з імплементації договорів і режими експортного контролю, цілями яких є сприяння безпеці, стабільності, миру, а також контроль над озброєннями. Крім того, подаються переліки членів або учасників цих організацій та органів, станом на 1 січня 2018р. Органи поділяються на три категорії: глобальні та регіональні – за переліком питань або членством (підрозділи I та II, відповідно); а також режими контролю над торгівлею стратегічно важливою продукцією (підрозділ III).

Першою наводиться інформація про ООН та її органи, далі – про інші організації за англійською абеткою. Не всі члени та учасники цих організацій є членами ООН. Держави, що приєдналися або вперше брали участь у роботі організації упродовж 2017р., подані курсивом. За наявності, вказуються електронні адреси джерел інформації про кожну організацію. Згадані тут угоди про контроль над озброєннями та з роззброєння див. у додатку А цього видання.

I. Глобальні організації та органи

Організація Об'єднаних Націй (ООН) United Nations (UN)

[<http://www.un.org/>](http://www.un.org/)

ООН є світовою міжурядовою організацією, утвореною в 1945р. шляхом ухвалення її Статуту. Штаб-квартира розташована в Нью-Йорку (США). До її шести головних органів належать: Генеральна Асамблея, Рада Безпеки, Економічна та соціальна рада (*Economic and Social Council, ECOSOC*), Рада з питань опіки (*Trusteeship Council*, припинила діяльність у 1994р.), Міжнародний суд (*International Court of Justice, ICJ*) і Секретаріат.

Генеральна Асамблея складається з шести головних комітетів. Сфери їх компетенції: Першого комітету (з питань роззброєння та міжнародної безпеки) – роззброєння та суміжні питання міжнародної безпеки. Четвертого комітету (зі спеціальних політичних питань і питань деколонізації) – зокрема, деколонізація, палестинські біженці та права людини, підтримання миру, розмінування, космічний простір, інформування громадськості, атомна радіація та діяльність Університету миру.

Управління ООН з питань роззброєння (*UN Office for Disarmament Affairs, UNODA*) Секретаріату ООН сприяє скороченню ядерних, біологічних, хімічних і звичайних озброєнь. До складу ООН належать також багато спеціалізованих агентств і незалежних органів.

193 держави-члени ООН і роки набуття членства:

Австралія, 1945	Еквадор, 1945	Маврікій, 1968
Австрія, 1955	Екваторіальна Гвінея, 1968	Мавританія, 1961
Азербайджан, 1992	Ерitreя, 1993	Мадагаскар, 1960
Албанія, 1955	Естонія, 1991	Маледонія, 1993
Алжир, 1962	Ефіопія, 1945	Малаві, 1964
Ангола, 1976	Єгипет, 1945	Малайзія, 1957
Андорра, 1993	Ємен, 1947	Малі, 1960
Антигуа та Барбуда, 1981	Замбія, 1964	Мальдіви, 1965
Аргентина, 1945	Зімбабве, 1980	Мальта, 1964
Афганістан, 1946	Йорданія, 1955	Марокко, 1956
Багамські Острови, 1973	Ізраїль, 1949	Маршалові Острови, 1991
Бангладеш, 1974	Індія, 1945	Мексика, 1945
Барбадос, 1966	Індонезія, 1950	Мікронезія, 1991
Бахрейн, 1971	Ірак, 1945	Мозамбік, 1975
Беліз, 1981	Іран, 1945	Молдова, 1992
Бенін, 1960	Ірландія, 1955	Монако, 1993
Білорусь, 1945	Ісландія, 1946	Монголія, 1961
Білорусь, 1945	Іспанія, 1955	Намібія, 1990
Болгарія, 1955	Італія, 1955	Науру, 1999
Болівія, 1945	Кабо-Верде, 1975	Непал, 1955
Боснія та Герцеговина, 1992	Казахстан, 1992	Нігер, 1960
Ботсвана, 1966	Камбоджа, 1955	Нігерія, 1960
Бразилія, 1945	Камерун, 1960	Нідерланди, 1945
Бруней, 1984	Канада, 1945	Нікарагуа, 1945
Буркіна-Фасо, 1960	Катар, 1971	Німеччина, 1973
Бурунді, 1962	Кенія, 1963	Нова Зеландія, 1945
Бутан, 1971	Киргизстан, 1992	Норвегія, 1945
В'єтнам, 1977	Китай, 1945	ОАЕ, 1971
Вануату, 1981	Кіпр, 1960	Оман, 1971
Велика Британія, 1945	Кірібаті, 1999	Пакистан, 1947
Венесуела, 1945	Колумбія, 1945	Палау, 1994
Вірменія, 1992	Комори, 1975	Панама, 1945
Габон, 1960	ДРК, 1960	Папуа-Нова Гвінея, 1975
Гайана, 1966	Республіка Конго, 1960	Парагвай, 1945
Гаїті, 1945	Коста-Ріка, 1945	Перу, 1945
Гамбія, 1965	Кот-д'Івуар, 1960	ПАР, 1945
Гана, 1957	Куба, 1945	Південна Корея, 1991
Гватемала, 1945	Кувейт, 1963	Південний Судан, 2011
Гвінея, 1958	Лаос, 1955	Північна Корея, 1991
Гвінея-Бісау, 1974	Латвія, 1991	Польща, 1945
Гондурас, 1945	Лесото, 1966	Португалія, 1955
Гренада, 1974	Литва, 1991	Росія, 1945
Греція, 1945	Ліберія, 1945	Руанда, 1962
Грузія, 1992	Ліван, 1945	Румунія, 1955
Данія, 1945	Лівія, 1955	Сальвадор, 1945
Джібуті, 1977	Ліхтенштейн, 1990	Самоа, 1976
Домініка, 1978	Люксембург, 1945	Сан-Маріно, 1992
Домініканська Республіка, 1945	М'янма, 1948	Сан-Томе і Принсіпі, 1975
		Саудівська Аравія, 1945

Свазіленд, 1968	Сьєрра-Леоне, 1961	Фіджі, 1970
Сейшельські Острови, 1976	Таджикистан, 1992	Філіппіни, 1945
Сенегал, 1960	Таїланд, 1946	Фінляндія, 1955
Сент-Вінсент і Гренадіни, 1980	Танзанія, 1961	Франція, 1945
Сент-Кітс і Невіс, 1983	Тімор-Лешті, 2002	Хорватія, 1992
Сент-Люсія, 1979	Того, 1960	ЦАР, 1960
Сербія, 2000	Тонга, 1999	Чад, 1960
Сирія, 1945	Тринідід і Тобаго, 1962	Чехія, 1993
Сінгапур, 1965	Тувалу, 2000	Чілі, 1945
Словацьчина, 1993	Туніс, 1956	Чорногорія, 2006
Словенія, 1992	Туреччина, 1945	Швейцарія, 2002
Соломонові Острови, 1978	Туркменістан, 1992	Швеція, 1946
Сомалі, 1960	Уганда, 1962	Шрі-Лінка, 1955
Судан, 1956	Угорщина, 1955	Ямайка, 1962
Суринам, 1975	Узбекистан, 1992	Японія, 1956
США, 1945	Україна, 1945	
	Уругвай, 1945	

Держави-спостерігачі, що не є членами Організації (2): Ватикан, Палестина

Рада Безпеки ООН

UN Security Council

<<http://www.un.org/en/sc/>>

Рада Безпеки відповідальна за підтримання міжнародного миру та безпеки. Всі країни-члени ООН повинні виконувати її рішення. Вона має п'ять постійних членів, які користуються правом вето на рішення РБ, та 10 непостійних членів, які обираються ГА ООН на дворічні терміни.

Постійні члени (Велика п'ятірка): Китай, Франція, Росія, Велика Британія, США

Непостійні члени (10): Болівія*, Кот-д'Івуар**, Ефіопія*, Екваторіальна Гвінея**, Казахстан*, Кувейт**, Нідерланди***, Перу**, Польща**, Швеція*

Примітка: 2017-2018рр. був першим дворічним терміном за понад 50 років, коли два члени погодилися поділити термін: Італія була членом у 2017р., а Нідерланди – у 2018р.

* Член у 2017-2018рр.

** Член у 2018-2019рр.

*** Член у 2018р.

Конференція з роззброєння (КР)

Conference on Disarmament (CD)

<<http://www.unog.ch/cd>>

КР планувалась як єдиний форум для обговорення питань контролю над озброєннями та роззброєння для міжнародного співтовариства. Починаючи з 1960р. КР кілька разів змінювала склад і назву. КР не є органом ООН, але звітує перед Генеральною Асамблеєю ООН. Розташована в Женеві (Швейцарія).

Члени (65): Алжир, Аргентина, Австралія, Австрія, Бангладеш, Білорусь, Бельгія, Бразилія, Болгарія, Камерун, Канада, Чілі, Китай, Колумбія, ДРК, Куба, Еквадор, Єгипет, Ефіопія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Угорщина, Індія,

Індонезія, Іран, Ірак, Ірландія, Ізраїль, Італія, Японія, Казахстан, Кенія, Північна Корея, Південна Корея, Малайзія, Мексика, Монголія, Марокко, М'янма, Нідерланди, Нова Зеландія, Нігерія, Норвегія, Пакистан, Перу, Польща, Румунія, Росія, Сенегал, Словаччина, ПАР, Іспанія, Шрі-Ланка, Швеція, Швейцарія, Сирія, Туніс, Туреччина, Велика Британія, Україна, США, Венесуела, В'єтнам, Зімбабве

Міжнародне агентство з атомної енергії (МАГАТЕ) International Atomic Energy Agency (IAEA)

<<http://www.iaea.org/>>

МАГАТЕ – міжурядова організація в системі ООН. Згідно зі Статутом Агентства, що набув чинності в 1957р., воно має сприяти мирному використанню атомної енергії і гарантувати невикористання результатів ядерної діяльності у військових цілях. Відповідно до Договору 1968р. про нерозповсюдження ядерної зброї і договорів про зони, вільні від ядерної зброї (без'ядерні зони), неядерні держави мають укласти з МАГАТЕ угоди про гарантії з метою підтвердження своїх зобов'язань не виробляти ядерну зброю. Штаб-квартира розташована у Відні (Австрія).

Члени (169): Афганістан, Албанія, Алжир, Ангола, Антигуа та Барбуда, Аргентина, Вірменія, Австралія, Австрія, Азербайджан, Багамські Острови, Бахрейн, Бангладеш, Барбадос, Білорусь, Бельгія, Беліз, Бенін, Болівія, Боснія та Герцеговина, Ботсвана, Бразилія, Бруней, Болгарія, Буркіна-Фасо, Бурунді, Камбоджа, Камерун, Канада, ЦАР, Чад, Чілі, Китай, Колумбія, ДРК, Республіка Конго, Коста-Ріка, Кот-д'Івуар, Хорватія, Куба, Кіпр, Чехія, Данія, Джібуті, Домініка, Домініканська Республіка, Еквадор, Єгипет, Сальвадор, Еритрея, Естонія, Ефіопія, Фіджі, Фінляндія, Франція, Габон, Грузія, Німеччина, Гана, Греція, Гватемала, Гайана, Гаїті, Ватикан, Гондурас, Уругвія, Ісландія, Індія, Індонезія, Іран, Ірак, Ірландія, Ізраїль, Італія, Ямайка, Японія, Йорданія, Казахстан, Кенія, Південна Корея, Кувейт, Киргизстан, Лаос, Латвія, Ліван, Лесото, Ліберія, Лівія, Ліхтенштейн, Литва, Люксембург, Македонія, Мадагаскар, Малаві, Малайзія, Малі, Мальта, Маршаллові Острови, Мавританія, Маврікій, Мексика, Молдова, Монако, Монголія, Чорногорія, Марокко, Мозамбік, М'янма, Намібія, Непал, Нідерланди, Нова Зеландія, Нікарагуа, Нігер, Нігерія, Норвегія, Оман, Пакистан, Палау, Панама, Папуа-Нова Гвінея, Парагвай, Перу, Філіппіни, Польща, Португалія, Катар, Руанда, Румунія, Росія, *Сент-Вінсент і Гренадіни*, Сан-Маріно, Саудівська Аравія, Сенегал, Сербія, Сейшельські Острови, Сьєрра-Леоне, Сінгапур, Словаччина, Словенія, ПАР, Іспанія, Шрі-Ланка, Судан, Сьвазіленд, Швеція, Швейцарія, Сирія, Таджикистан, Танзанія, Таїланд, Того, Тринідад і Тобаго, Туніс, Туреччина, Туркменістан, Уганда, Велика Британія, Україна, ОАЕ, Уругвай, США, Узбекистан, Вануату, Венесуела, В'єтнам, Ємен, Замбія, Зімбабве

Примітка: Північна Корея була членом МАГАТЕ до червня 1994р. На додаток до зазначених держав, схвалення Генеральної конференції МАГАТЕ на вступ отримали Кабо-Верде, Комори, Гамбія, Гренада, Сент-Люсія і Тонга; рішення набули чинності після подання державами необхідних юридичних інструментів МАГАТЕ.

Міжнародний суд**International Court of Justice (ICJ)**

<<http://www.icj-cij.org/>>

Міжнародний суд утворений в 1945р. згідно зі Статутом ООН і є головним судовим органом ООН. До функцій Міжнародного суду належать розв'язання спорів між державами, які звертаються до нього, а також надання консультативних висновків з правових питань органам і спеціальним агентствам ООН у разі їх звернення. До складу Міжнародного суду належать 15 суддів, які обираються на дев'ять років Генеральною Асамблеєю і Радою Безпеки ООН. Місце розташування – Гаага (Нідерланди).

Двостороння консультативна комісія (ДКК)**Bilateral Consultative Commission (BCC)**

<<https://www.acq.osd.mil/tc/nst/NSTtoc.htm>>

ДКК є форумом, утвореним у рамках укладеного у 2010р. американо-російського Договору про подальше скорочення та обмеження стратегічних наступальних озброєнь (Новий СНО, Празький договір) з метою обговорення проблемних питань стосовно імплементації Договору. ДКК замінила Спільну комісію з дотримання договірних зобов'язань та інспектування (*Joint Compliance and Inspection Commission, JCIC*), що працювала в рамках СНО-I 1991р. За згодою сторін, ДКК має збиратися двічі на рік у Женеві (Швейцарія). Вона працює в конфіденційному режимі.

Співдружність націй**Commonwealth of Nations**

<<http://www.thecommonwealth.org/>>

Створена в 1949р. та об'єднує розвинуті країни і країни, що розвиваються, метою яких є просування демократії, прав людини, стійкого економічного та соціального розвитку у країнах-членах і поза межами Співдружності. Секретаріат розташований у Лондоні (Велика Британія).

Члени (52): Антигуа та Барбуда, Австралія, Багамські Острови, Бангладеш, Барбадос, Беліз, Ботсвана, Бруней, Камерун, Канада, Кіпр, Домініка, Фіджі, Гана, Гренада, Гайана, Індія, Ямайка, Кенія, Кірібаті, Лесото, Малаві, Малайзія, Мальта, Маврікій, Мозамбік, Намібія, Науру, Нова Зеландія, Нігерія, Пакистан, Папуа-Нова Гвінея, Руанда, Сент-Кітс і Невіс, Сент-Люсія, Сент-Вінсент і Гренадіни, Самоа, Сейшельські Острови, Сьєрра-Леоне, Сінгапур, Соломонові Острови, ПАР, Шрі-Ланка, Свaziленд, Танзанія, Тонга, Тринідад і Тобаго, Тувалу, Уганда, Велика Британія, Вануату, Замбія

Примітка: на додаток до 52 членів, станом на 1 січня 2018р., 8 лютого 2018р. до Співдружності повернулася Гамбія.

Організація Договору про всеосяжну заборону ядерних випробувань (ОДВЗЯВ)

Comprehensive Nuclear-Test-Ban Treaty Organization (CTBTO)

<<http://www.ctbto.org/>>

ОДВЗЯВ розпочне діяльність з моменту набуття чинності Договором 1996р. про всеосяжну заборону ядерних випробувань. Вона має вирішувати питання дотримання Договору та діяти як форум для консультацій і співробітництва країн-учасниць. Для підготовки діяльності Організації створена Підготовча комісія, а також запроваджена Міжнародна моніторингова система у складі сейсмічних, гідроакустичних, інфразвукових і радіонуклідних станцій, дані яких передаються до Міжнародного інформаційного центру ОДВЗЯВ. Офіс розташований у Відні (Австрія).

Сторони Договору (183): див. додаток А

Група з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей і фінансуванням тероризму (ФАТФ)

Financial Action Task Force (FATF)

<<http://www.fatf-gafi.org/>>

ФАТФ є міжурядовим органом з розробки політики, метою якого є запровадження міжнародних стандартів, розробка і просування політики на національному та міжнародному рівнях. ФАТФ утворено в 1989р. Великою сімкою (G7), первинною метою якої були вивчення та розробка засобів боротьби з відмиванням грошей; у 2001р. мандат ФАТФ був розширений з метою об'єднання зусиль у боротьбі з фінансуванням тероризму, а у 2008р. – зусиль з протидії фінансуванню розповсюдження ЗМУ. Секретаріат розташований у Парижі (Франція).

Члени (37): Аргентина, Австралія, Австрія, Бельгія, Бразилія, Канада, Китай, Данія, Європейська Комісія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Греція, Рада співробітництва держав Перської затоки, Гонконг (Китай), Ісландія, Індія, Ірландія, Італія, Японія, Південна Корея, Люксембург, Малайзія, Мексика, Нідерланди, Нова Зеландія, Норвегія, Португалія, Росія, Сінгапур, ПАР, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Туреччина, Велика Британія, США

Глобальна ініціатива боротьби з ядерним тероризмом (ГІБЯТ)

Global Initiative to Combat Nuclear Terrorism (GICNT)

<<http://www.gicnt.org/>>

ГІБЯТ виникла у 2006р. як добровільне партнерство держав і міжнародних організацій, що має за мету зміцнення глобальних можливостей з попередження, виявлення ядерного тероризму і протидії йому. ГІБЯТ працює на досягнення цих цілей шляхом організації міжнародних заходів з удосконалення планів, політики, процедур, а також їх взаємосумісності на рівні країн-партнерів.

Учасники (88): Афганістан, Албанія, Алжир, Аргентина, Вірменія, Австралія, Австрія, Азербайджан, Бахрейн, Білорусь, Бельгія, Боснія та Герцеговина, Болгарія, Кабо-Верде,

Камбоджа, Канада, Чілі, Китай, Кот-д'Івуар, Хорватія, Кіпр, Чехія, Данія, Естонія, Фінляндія, Франція, Грузія, Німеччина, Греція, Угорщина, Ісландія, Індія, Ірак, Ірландія, Ізраїль, Італія, Японія, Йорданія, Казахстан, Південна Корея, Киргизстан, Латвія, Лівія, Литва, Люксембург, Македонія, Мадагаскар, Малайзія, Мальта, Маврійї, Мексика, Чорногорія, Марокко, Непал, Нідерланди, Нова Зеландія, Нігерія, Норвегія, Пакистан, Палау, Панама, Парагвай, Філіппіни, Польща, Португалія, Румунія, Росія, Саудівська Аравія, Сербія, Сейшельські Острови, Сінгапур, Словаччина, Словенія, Іспанія, Шрі-Ланка, Швеція, Швейцарія, Таджикистан, Таїланд, Туреччина, Туркменістан, Велика Британія, Україна, ОАЕ, США, Узбекистан, В'єтнам, Замбія

Офіційні спостерігачі (5): Міжнародне агентство з атомної енергії (МАГАТЕ), Європейський Союз (ЄС), Міжнародна організація кримінальної поліції (*Interpol*), Офіс ООН з питань боротьби з наркоманією і злочинністю (*UNODC*), Міжрегіональний науково-дослідний інститут ООН з питань злочинності і правосуддя (*UNICRI*)

Велика сімка

Group of Seven (G7)

[<https://g7.gc.ca/en/>](https://g7.gc.ca/en/)

Велика сімка – група індустриально розвинутих країн, неформальні зустрічі яких на рівні глав держав або урядів відбуваються з 1970-х років. Глави Європейської Ради та Європейської Комісії представляють на самітах Європейський Союз.

Упродовж 1997-2013рр. члени *G7* і Росія збиралися разом як “Велика вісімка” (*G8*). Після анексії Росією Криму держави *G7* у березні 2014р. вирішили зустрічатися без Росії до подальших рішень.

Члени (7): Канада*, Франція, Німеччина, Італія**, Японія, Велика Британія, США

* Приймала саміт у 2018р.

** Приймала саміт у 2017р.

Глобальне партнерство проти розповсюдження зброї і матеріалів масового ураження

Global Partnership against the Spread of Weapons and Materials of Mass Destruction

[<http://www.gpwm.com/>](http://www.gpwm.com/)

Глобальне партнерство (ГП) засноване *G8* у 2002р. з метою вирішення питань нерозповсюдження, роззброєння, боротьби з тероризмом і ядерної безпеки. Члени ГП проводять двічі на рік зустрічі у країні, що головує, з метою започаткування спеціальних проектів із протидії незаконному використанню зброї і матеріалів масового ураження, зниження ризиків, пов'язаних з хімічними, біологічними та ядерними загрозами. У травні 2011р. ГП було подовжене на невизначений термін.

Члени (32): Австралія, Бельгія, Канада, Чілі, Чехія, Данія, ЄС, Фінляндія, Франція, Грузія, Німеччина, Угорщина, Ірландія, Італія, Японія, Йорданія, Казахстан, Південна Корея, Мексика, Нідерланди, Нова Зеландія, Норвегія, Філіппіни, Польща, Португалія, Росія, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Велика Британія, Україна, США

Примітка: Росію формально не виключали з ГП, попри виключення з *G8*, але й не запрошують до участі.

Міжнародний кримінальний суд (МКС)

International Criminal Court (ICC)

<<http://www.icc-cpi.int/>>

МКС – незалежний постійно діючий кримінальний суд, що розглядає випадки геноциду, злочини проти людяності, воєнні злочини та злочини агресії. Розташований у Гаазі (Нідерланди).

Статут суду був ухвалений в Римі в 1998р. і набув чинності 1 липня 2002р. Зміни до Римського статуту, ухвалені у 2010р., визначають злочин агресії та розширюють обставини, за яких застосування хімічної зброї вважається воєнним злочином. Зміни, ухвалені у 2017р., поширюють визначення воєнних злочинів на застосування мікробної, біологічної або токсичної зброї, зброї, що вражає фрагментами, які неможливо виявити в тілі людині за допомогою рентгену, та лазерної зброї. Ці зміни стосуються лише держав, які ратифікували їх.

Сторони (123): Афганістан, Албанія, Андорра, Антигуа та Барбуда, Аргентина, Австралія, Австрія, Бангладеш, Барбадос, Бельгія, Беліз, Бенін, Болівія, Боснія та Герцеговина, Ботсвана, Бразилія, Болгарія, Буркіна-Фасо, Кабо-Верде, Камбоджа, Канада, ЦАР, Чад, Чілі, Колумбія, Комори, ДРК, Республіка Конго, Острови Кука, Коста-Ріка, Кот-д'Івуар, Хорватія, Кіпр, Чехія, Данія, Джибуті, Домініка, Домініканська Республіка, Еквадор, Сальвадор, Естонія, Фіджі, Фінляндія, Франція, Габон, Гамбія, Грузія, Німеччина, Гана, Греція, Гренада, Гватемала, Гвінея, Гайана, Гондурас, Угорщина, Ісландія, Ірландія, Італія, Японія, Йорданія, Кенія, Південна Корея, Латвія, Лесото, Ліберія, Ліхтенштейн, Литва, Люксембург, Македонія, Мадагаскар, Малаві, Мальдіви, Малі, Мальта, Маршаллові Острови, Маврійї, Мексика, Молдова, Монголія, Чорногорія, Намібія, Науру, Нідерланди, Нова Зеландія, Нігер, Нігерія, Норвегія, Палестина, Панама, Парагвай, Перу, Філіппіни, Польща, Португалія, Румунія, Сент-Кітс і Невіс, Сент-Люсія, Сент-Вінсент і Гренадіни, Самоа, Сан-Маріно, Сенегал, Сербія, Сейшельські Острови, Сьєрра-Леоне, Словаччина, Словенія, ПАР, Іспанія, Суринам, Швеція, Швейцарія, Таджикистан, Танзанія, Тімор-Лешті, Тринідад і Тобаго, Туніс, Уганда, Велика Британія, Уругвай, Вануату, Венесуела, Замбія

Не є стороною, але погодилась з юрисдикцією МКС (1): Україна

Примітки: Бурунді вийшла з МКС 27 жовтня 2017р. Гамбія та ПАР, які у 2016р. оголосили про вихід, відкликали ці заяви у 2017р. 17 березня 2018р. Філіппіни повідомили про вихід з МКС через 12 місяців.

Рух неприєднання

Non-Aligned Movement (NAM)

<<http://www.nambaku.org/>>

Рух неприєднання засновано в 1961р. як форум для консультацій та узгодження в рамках ООН позицій країн, що не приєдналися, з питань політики, економіки та контролю над озброєннями.

Члени (120): Афганістан, Алжир, Ангола, Антигуа та Барбуда, Азербайджан*, Багамські Острови, Бахрейн, Бангладеш, Барбадос, Білорусь, Беліз, Бенін, Бутан, Болівія, Ботсвана, Бруней, Буркіна-Фасо, Бурунді, Кабо-Верде, Камбоджа, Камерун, ЦАР, Чад, Чілі, Колумбія, Комори, ДРК, Республіка Конго, Кот-д'Івуар, Куба, Джибуті, Домініка, Домініканська Республіка, Еквадор, Єгипет, Екваторіальна Гвінея, Еритрея,

Ефіопія, Фіджі, Габон, Гамбія, Гана, Гренада, Гватемала, Гвінея, Гвінея-Бісау, Гайана, Гаїті, Гондурас, Індія, Індонезія, Іран, Ірак, Ямайка, Йорданія, Кенія, Північна Корея, Кувейт, Лаос, Ліван, Лесото, Ліберія, Лівія, Мадагаскар, Малаві, Малайзія, Мальдіви, Малі, Мавританія, Маврійї, Монголія, Марокко, Мозамбік, М'янма, Намібія, Непал, Нікарагуа, Нігер, Нігерія, Оман, Пакистан, Організація визволення Палестини, Панама, Папуа-Нова Гвінея, Перу, Філіппіни, Катар, Руанда, Сент-Кітс і Невіс, Сент-Люсія, Сент-Вінсент і Гренадіни, Сан-Томе і Принсіпі, Саудівська Аравія, Сенегал, Сейшельські Острови, Сьєрра-Леоне, Сінгапур, Сомалі, ПАР, Шрі-Лінка, Судан, Суринам, Свазіленд, Сирія, Танзанія, Таїланд, Тимор-Лешті, Того, Тринідід і Тобаго, Туніс, Туркменістан, Уганда, ОАЕ, Узбекистан, Вануату, Венесуела**, В'єтнам, Ємен, Замбія, Зімбабве

* Приймав саміт у 2019р.

** Приймала саміт у 2016р.

Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD)

<<http://www.oecd.org/>>

ОЕСР утворена в 1961р. з метою сприяння економічному та соціальному добробуту шляхом координації політики держав-членів. Штаб-квартира розташована в Парижі (Франція).

Члени (35): Австралія, Австрія, Бельгія, Канада, Чілі, Чехія, Данія, Естонія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Греція, Угорщина, Ісландія, Ірландія, Ізраїль, Італія, Японія, Південна Корея, Латвія, Люксембург, Мексика, Нідерланди, Нова Зеландія, Норвегія, Польща, Португалія, Словаччина, Словенія, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Туреччина, Велика Британія, США

Організація із заборони хімічної зброї (ОЗХЗ) Organisation for the Prohibition of Chemical Weapons (OPCW)

<<http://www.opcw.org/>>

ОЗХЗ створена згідно з Конвенцією 1993р. про заборону хімічної зброї. ОЗХЗ, Офіс якої розташований у Гаазі (Нідерланди), крім іншого, опікується питаннями нагляду за знищенням запасів хімічної зброї і відповідної інфраструктури, імплементації режиму верифікації з метою протидії їх відновленню, надає допомогу та захист державам-сторонам, яким загрожує така зброя, сприяє міжнародному співробітництву і приймає в ньому активну участь з метою забезпечення дотримання Конвенції і сприяння мирному використанню хімічних речовин.

Сторони Конвенції (192): див. додаток А

Організація Ісламського співробітництва (ОІС) Organisation of Islamic Cooperation (OIC)

<<http://www.oic-oci.org/>>

ОІС (раніше Організація Ісламської конференції) утворена в 1969р. ісламськими державами з метою розширення співробітництва між ними та підтримки миру, безпеки та боротьби народу Палестини і всіх мусульман. Секретаріат розташований у Джідді (Саудівська Аравія).

Члени (57): Афганістан, Албанія, Алжир, Азербайджан, Бахрейн, Бангладеш, Бенін, Бруней, Буркіна-Фасо, Камерун, Чад, Комори, Кот-д'Івуар, Джибуті, Єгипет, Габон, Гамбія, Гвінея, Гвінея-Бісау, Гайана, Індонезія, Іран, Ірак, Йорданія, Казахстан, Кувейт, Киргизстан, Ліван, Лівія, Малайзія, Мальдіви, Малі, Мавританія, Марокко, Мозамбік, Нігер, Нігерія, Оман, Пакистан, Палестина, Катар, Саудівська Аравія, Сенегал, Сьєрра-Леоне, Сомалі, Судан, Суринам, Сирія, Таджикистан, Того, Туніс, Туреччина, Туркменістан, Уганда, ОАЕ, Узбекистан, Ємен

Спеціальна верифікаційна комісія (СВК)

Special Verification Commission (SVC)

СВК утворена в 1987р. згідно з Договором про ліквідацію ракет середньої дальності і меншої дальності (Договір про РСМД) як форум з вирішення питань дотримання Договору та заходів, необхідних для підвищення його життєздатності та ефективності. СВК, яка не збиралася з 2000р., збиралась у листопаді 2016р. і грудні 2017р.

Сторони Договору (5): див. додаток А

II. Регіональні організації та органи

Африканський Союз (АС)

African Union (AU)

<<http://www.au.int/>>

АС офіційно створено у 2001р.; до 2002р. мав назву Організація Африканської Єдності (АОЄ). Членство в ньому відкрите для всіх африканських держав. Завданням АС є сприяння єдності, безпеці та врегулюванню конфліктів, демократії, дотриманню прав людини, а також політичній, соціальній та економічній інтеграції в Африці. До його головних органів належать Асамблея (найвищий орган), Комісія (секретаріат), Панафриканський парламент і Рада миру та безпеки. Штаб-квартира розташована в Аддіс-Абебі (Ефіопія).

Члени (55): Алжир, Ангола, Бенін, Ботсвана, Буркіна-Фасо, Бурунді, Кабо-Верде, Камерун, ЦАР, Чад, Комори, ДРК, Республіка Конго, Кот-д'Івуар, Джибуті, Єгипет, Екваторіальна Гвінея, Еритрея, Ефіопія, Габон, Гамбія, Гана, Гвінея, Гвінея-Бісау, Кенія, Лесото, Лівія, Мадагаскар, Малаві, Малі, Мавританія, Маврікій, Марокко*, Мозамбік, Намібія, Нігер, Нігерія, Руанда, Західна Сахара, Сан-Томе і Принсіпі, Сенегал, Сейшельські Острови, Сьєрра-Леоне, Сомалі, ПАР, Південний Судан, Судан, Свазіленд, Танзанія, Того, Туніс, Уганда, Замбія, Зімбабве

* Марокко прийняли до АС у січні 2017р. після виходу з ОАЄ у 1984р.

Рада миру та безпеки (РМБ)

Peace and Security Council (PSC)

РМБ складається з 15 членів – постійний керівний орган АС із попередження, врегулювання та вирішення конфліктів. Вона є основою Африканської архітектури миру та безпеки.

Члени на трирічний термін з 1 квітня 2016р. до 31 березня 2019р. (5): Республіка Конго, Єгипет, Кенія, Нігерія, Замбія

Члени на дворічний термін з 1 квітня 2016р. до 31 березня 2018р. (10): Алжир, Ботсвана, Бурунді, Чад, Нігер, Руанда, Сьєрра-Леоне, ПАР, Того, Уганда

Члени на дворічний термін з 1 квітня 2018р. до 31 березня 2020р. (10): Ангола, Джибуті, Екваторіальна Гвінея, Габон, Ліберія, Марокко, Руанда, Сьєрра-Леоне, Того, Зімбабве

Азійсько-тихоокеанське економічне співробітництво (АТЕС)

Asia-Pacific Economic Cooperation (APEC)

<<http://www.apec.org/>>

АТЕС утворена в 1989р. з метою сприяння економічному зростанню та безпеці в азійсько-тихоокеанському регіоні. Від середини 1990-х років дедалі частіше обговорюються проблеми політики й безпеки, протидії тероризму, нерозповсюдження ЗМУ, ефективності системи контролю міжнародних передач. Офіс розташований у Сінгапурі.

Члени (21): Австралія, Бруней, Канада, Чілі, Китай, Гонконг, Індонезія, Японія, Південна Корея, Малайзія, Мексика, Нова Зеландія, Папуа-Нова Гвінея, Перу, Філіппіни, Росія, Сінгапур, Тайвань, Таїланд, США, В'єтнам

Асоціація держав Південно-Східної Азії (АСЕАН)

Association of Southeast Asian Nations (ASEAN)

<<http://www.asean.org/>>

АСЕАН утворена в 1967р. з метою сприяння економічному, соціальному та культурному розвитку, а також миру та безпеці в Південно-Східній Азії. Секретаріат розташований у Джакарті (Індонезія).

Члени (10): Бруней, Камбоджа, Індонезія, Лаос, Малайзія, М'янма, Філіппіни, Сінгапур, Таїланд, В'єтнам

Регіональний форум АСЕАН (РФА)

ASEAN Regional Forum (ARF)

<<http://aseanregionalforum.asean.org/>>

РФА було створено у 1994р. для заохочення конструктивного діалогу та консультацій з питань політики й безпеки та сприяння формуванню довіри і превентивній дипломатії в азійсько-тихоокеанському регіоні.

Учасники (27): члени АСЕАН плюс Австралія, Бангладеш, Канада, Китай, ЄС, Індія, Японія, Північна Корея, Південна Корея, Монголія, Нова Зеландія, Пакистан, Папуа-Нова Гвінея, Росія, Шрі-Лінка, Тімор-Лешті, США

АСЕАН плюс три (АПТ)

ASEAN Plus Three (APT)

<<http://www.asean.org/asean/external-relations/asean-3>>

Співробітництво у форматі АПТ розпочалося в 1997р., у розпал фінансової кризи в Азії, і було офіційно оформлене в 1999р. Його

метою є сприяння економічному, політичному та безпековому співробітництву, а також фінансовій стабільності учасників.

Учасники (13): члени АСЕАН плюс Китай, Японія, Південна Корея

Саміт Східної Азії East Asia Summit (EAS)

<<http://www.asean.org/asean/external-relations/east-asia-summit-eas/>>

Саміт Східної Азії започатковано у 2005р. як регіональний форум для діалогу з питань стратегії, політики та економіки з метою сприяння миру, стабільності та економічному добробуту у Східній Азії. Щорічні зустрічі відбуваються спільно із самітами АСЕАН.

Учасники (18): члени АСЕАН плюс Австралія, Китай, Індія, Японія, Південна Корея, Нова Зеландія, Росія, США

Організація Договору про колективну безпеку (ОДКБ) Collective Security Treaty Organization (CSTO)

<<http://www.odkb-csto.org/>>

ОДКБ офіційно створена у 2002-2003рр. шістьма країнами-членами Договору 1992р. про колективну безпеку з метою сприяння співробітництву між сторонами та забезпечення більш ефективного реагування на такі стратегічні проблеми, як тероризм і наркоторгівля. Керівні органи розташовані в Москві (Росія).

Члени (6): Вірменія, Білорусь, Казахстан, Киргизстан, Росія, Таджикистан

Співдружність Незалежних Держав (СНД) Commonwealth of Independent States (CIS)

<<http://www.cis.minsk.by/>>

СНД створена в 1991р. як система багатостороннього співробітництва колишніх радянських республік. Штаб-квартира розташована в Мінську (Білорусь).

Члени (11): Вірменія, Азербайджан, Білорусь, Казахстан, Киргизстан, Молдова, Росія, Таджикистан, Туркменістан*, Україна*, Узбекистан

* Туркменістан не ратифікував Статут СНД 1993р., але з 26 серпня 2005р. бере участь у заходах СНД як асоційований член. Україна не ратифікувала Статут і є неофіційним асоційованим членом з 1993р.

Економічне Співтовариство Центральньоафриканських Держав Communaute Economiques d'Etats de l'Afrique Centrale (CEEAC, Economic Community of Central African States, ECCAS)

<<http://www.ceeac-eccas.org/>>

Співтовариство засноване в 1983р. з метою сприяння політичному діалогу, створення митного союзу та визначення спільної політики в

Центральній Африці. Воно також координує діяльність у рамках 2010р. Центральноафриканської Конвенції про контроль над стрілецькою зброєю і легкими озброєннями, боєприпасами до них, складовими та компонентами, які можуть бути використані для їх виробництва, ремонту або складання (Кіншаської Конвенції). Секретаріат розташований у Лібревіль (Габон).

Рада миру та безпеки в Центральній Африці (*Conseil de paix et de sécurité de l'Afrique Centrale, COPAX*) є механізмом сприяння спільним політичним і воєнним стратегіям попередження, вирішення та врегулювання конфліктів у Центральній Африці.

Члени (11): Ангола, Бурунді, Камерун, ЦАР, Чад, ДРК, Республіка Конго, Екваторіальна Гвінея, Габон, Руанда, Сан-Томе і Прінсіпі

Конференція із взаємодії і заходів зміцнення довіри в Азії

Conference on Interaction and Confidence-building Measures in Asia (CICA)

<<http://www.s-cica.org/>>

Створення Конференції ініційоване в 1992р. та завершене в 1999р. як форум з питань розширення співробітництва у сфері безпеки, а також заходів зміцнення довіри серед держав-членів. Вона також сприяє економічному, соціальному та культурному співробітництву. Секретаріат розташований в Алмати (Казахстан).

Члени (26): Афганістан, Азербайджан, Бахрейн, Бангладеш, Камбоджа, Китай, Єгипет, Індія, Іран, Ірак, Ізраїль, Йорданія, Казахстан, Південна Корея, Киргизстан, Монголія, Пакистан, Палестина, Катар, Росія, Таджикистан, Таїланд, Туреччина, ОАЕ, Узбекистан, В'єтнам

Рада Європи (РЄ)

Council of Europe (COE)

<<http://www.coe.int/>>

Рада створена в 1949р. і є відкритою для членства всіх європейських держав, які погоджуються з принципами верховенства права та гарантують своїм громадянам дотримання прав і основоположних свобод людини. Головний офіс розташований у Страсбурзі (Франція). До її складу належать Європейський суд з прав людини та Рада Європейського банку розвитку.

Члени (47): Албанія, Андорра, Вірменія, Австрія, Азербайджан, Бельгія, Боснія і Герцеговина, Болгарія, Хорватія, Кіпр, Чехія, Данія, Естонія, Фінляндія, Франція, Грузія, Німеччина, Греція, Угорщина, Ісландія, Ірландія, Італія, Латвія, Ліхтенштейн, Литва, Люксембург, Македонія, Мальта, Молдова, Монако, Чорногорія, Нідерланди, Норвегія, Польща, Португалія, Румунія, Росія, Сан-Маріно, Сербія, Словаччина, Словенія, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Туреччина, Велика Британія, Україна

Рада держав Балтійського моря (РДБМ) Council of the Baltic Sea States (CBSS)

<<http://www.cbss.org/>>

Рада створена в 1992р. як регіональна міждержавна організація співробітництва держав балтійського регіону. Секретаріат розташований у Стокгольмі (Швеція).

Члени (12): Данія, Естонія, ЄС, Фінляндія, Німеччина, Ісландія, Латвія, Литва, Норвегія, Польща, Росія, Швеція

Економічне Співтовариство Західноафриканських Держав (ЕКОВАС) Economic Community of West African States (ECOWAS)

<<http://www.ecowas.int/>>

ЕКОВАС утворене в 1975р. з метою сприяння торгівлі і співробітництву, а також допомоги розвитку в Західній Африці. В 1981р. ЕКОВАС ухвалило Протокол про взаємну допомогу у справах оборони. Виконавчий секретаріат розташований в Абуджа (Нігерія).

Члени (15): Бенін, Буркіна-Фасо, Кабо-Верде, Кот-д'Івуар, Гамбія, Гана, Гвінея, Гвінея-Бісау, Ліберія, Малі, Нігер, Нігерія, Сенегал, Сьєрра-Леоне, Того

Європейський Союз (ЄС) European Union (EU)

<<http://europa.eu/>>

ЄС – організація європейських держав, які співпрацюють з широкого кола питань, що охоплюють спільний ринок з вільним переміщенням людей, товарів, послуг і капіталу; спільною валютою у відповідних країнах-членах, а також Спільну зовнішню політику та політику безпеки (СЗППБ, *Common Foreign and Security Policy, CFSP*). Головними органами ЄС є Європейська Рада (*European Council*), Рада Європейського Союзу (*Council of the European Union*, відома як Рада міністрів), Європейська Комісія (*European Commission*), Європейський Парламент (*European Parliament*) і Європейський суд (*European Court*). СЗППБ і Спільна політика безпеки і оборони (СПБО, *Common Security and Defence Policy, CSDP*) координуються Високим Представником ЄС з питань зовнішньої політики та політики безпеки у взаємодії з Європейською службою з питань зовнішньої діяльності (*European External Action Service, EEAS*). Штаб-квартира ЄС розташована у Брюсселі (Бельгія).

Члени (28): Австрія, Бельгія, Болгарія, Хорватія, Кіпр, Чехія, Данія, Естонія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Греція, Угорщина, Ірландія, Італія, Латвія, Литва, Люксембург, Мальта, Нідерланди, Польща, Португалія, Румунія, Словаччина, Словенія, Іспанія, Швеція, Велика Британія*

* 29 березня 2017р. Велика Британія повідомила Європейську Раду про намір вийти з ЄС 29 березня 2019р. згідно зі ст.50 Договору про Європейський Союз.

Європейське співтовариство з атомної енергії (Євратом, або ЄСАЕ)

European Atomic Energy Community (Euratom, or EAEC)

<<http://ec.europa.eu/euratom/>>

Євратом утворено в 1957р. згідно з Договором про створення Європейського співтовариства з атомної енергії (Договір про Євратом) з метою сприяння розвитку ядерної енергії в мирних цілях та адміністрування разом з МАГАТЕ багатонаціональної регіональної системи гарантій, яка поширюється на всі держави-члени ЄС. Завданням Агентства Євратому з постачання (*Euratom Supply Agency*), розташованого в Люксембурзі, є безперебійне та рівноправне забезпечення постачання руди, сировини та спеціальних розщеплюваних матеріалів для держав-членів ЄС.

Члени (28): держави-члени ЄС

Європейське оборонне агентство (ЄОА)

European Defence Agency (EDA)

<<http://eda.europa.eu/>>

ЄОА є органом ЄС, підпорядкованим Раді ЄС. Утворене у 2004р. з метою допомоги розвитку європейських оборонних спроможностей, сприяння європейському співробітництву в галузі озброєнь і зміцненню європейської технологічної та оборонно-промислової бази. Органом прийняття рішень є Правління у складі міністрів оборони держав-членів і Високого Представника ЄС з питань зовнішньої політики та політики безпеки (Голови Агентства). Розташоване у Брюсселі (Бельгія).

Члени (27): Австрія, Бельгія, Болгарія, Хорватія, Кіпр, Чехія, Естонія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Греція, Угорщина, Ірландія, Італія, Латвія, Литва, Люксембург, Мальта, Нідерланди, Польща, Португалія, Румунія, Словаччина, Словенія, Іспанія, Швеція, Велика Британія

Рада співробітництва держав Перської затоки (РСДПЗ)

Gulf Cooperation Council (GCC)

<<http://www.gcc-sg.org/>>

Повна офіційна назва – Рада співробітництва арабських держав Перської затоки. Створена в 1981р. з метою сприяння регіональній інтеграції в таких сферах, як економіка, фінанси, торгівля, врядування та законодавство, а також стимулювання наукового та технічного прогресу. Члени Ради співпрацюють також у сферах зовнішньої політики, з військових і безпекових питань. Головний орган – Верховна Рада. Штаб-квартира розташована в Ер-Ріяді (Саудівська Аравія).

Члени (6): Бахрейн, Кувейт, Оман, Катар, Саудівська Аравія, ОАЕ

Міжурядовий орган з питань розвитку

Intergovernmental Authority on Development (IGAD)

<http://www.igad.int/>

IGAD утворено в 1996р. з метою розширення регіонального співробітництва, сприяння миру і стабільності на Африканському Розі. Він замінив Міжурядовий орган з питань розвитку і протидії посухам (*Intergovernmental Authority on Drought and Development, IGADD*), утворений в 1986р. Секретаріат IGAD розташований у Джібуті.

Члени (8): Джібуті, Еритрея, Ефіопія, Kenia, Сомалі, Південний Судан, Судан, Уганда

Міжнародна конференція з проблем регіону Великих озер

International Conference on the Great Lakes Region (ICGLR)

<http://www.icglr.org/>

Метою запровадженої у 2004р. ICGLR є просування миру та безпеки, політичної і соціальної стабільності, процвітання та розвитку в регіоні Великих озер. У 2006р. держави-члени ухвалили Пакт миру, стабільності та розвитку в регіоні Великих озер, який набув чинності у 2008р. Виконавчий секретаріат розташований у Бужумбурі (Бурунді).

Члени (12): Ангола, Бурунді, ЦАР, ДРК, Республіка Конго, Kenia, Руанда, Південний Судан, Судан, Танзанія, Уганда, Замбія

Ліга Арабських Держав (ЛАД)

League of Arab States

<http://www.lasportal.org/>

Ліга Арабських Держав створена в 1945р. для сформування спільноти арабських держав і заохочення їх до політичного та економічного співробітництва. Угода про колективну оборону та економічне співробітництво між її членами підписана в 1950р. У 2015р. Ліга Арабських Держав вирішила створити спільні арабські збройні сили для миротворчої діяльності в регіоні. Її Генеральний секретаріат розташований у Каїрі (Єгипет).

Члени (22): Алжир, Бахрейн, Комори, Джібуті, Єгипет, Ірак, Йорданія, Кувейт, Ліван, Лівія, Мавританія, Марокко, Оман, Палестина, Катар, Саудівська Аравія, Сомалі, Судан, Сирія*, Туніс, ОАЕ, Ємен

* Членство Сирії в ЛАД призупинене 16 листопада 2011р.

Організація Північно-Атлантичного Договору (НАТО)

North Atlantic Treaty Organization (NATO)

<http://www.nato.int/>

НАТО створено в 1949р. згідно з Північно-Атлантичним Договором (Вашингтонським Договором) як оборонний Альянс країн Заходу. Стаття 5 Договору визначає зобов'язання членів давати відсіч збройному нападу на будь-якого члена Договору. Штаб-квартира розташована у Брюсселі (Бельгія).

Члени (29): Албанія, Бельгія, Болгарія, Канада, Хорватія, Чехія, Данія, Естонія, Франція, Німеччина, Греція, Угорщина, Ісландія, Італія, Латвія, Литва, Люксембург, *Чорногорія*,

Нідерланди, Норвегія, Польща, Португалія, Румунія, Словаччина, Словенія, Іспанія, Туреччина, Велика Британія, США

Рада Євро-Атлантичного Партнерства (РЄАП) Euro-Atlantic Partnership Council (EAPC)

<http://www.nato.int/cps/en/natolive/topics_49276.htm>

РЄАП об'єднує НАТО та його партнерів у програмі “Партнерство заради миру” (ПЗМ, *Partnership for Peace, PFP*) для діалогу та консультацій. Надає загальний політичний формат для двосторонніх програм ПЗМ.

Члени (50): країни-члени НАТО плюс Вірменія, Австрія, Азербайджан, Білорусь, Боснія та Герцеговина, Фінляндія, Грузія, Ірландія, Казахстан, Киргизстан, Македонія, Мальта, Молдова, Росія, Сербія, Швеція, Швейцарія, Таджикистан, Туркменістан, Україна, Узбекистан

Стамбульська ініціатива співробітництва (СІС) Istanbul Cooperation Initiative (ICI)

<http://www.nato.int/cps/en/natolive/topics_52956.htm>

СІС запроваджена у 2004р. з метою сприяння довгостроковій глобальній і регіональній безпеці завдяки практичному двосторонньому безпековому співробітництву країн Близького Сходу з НАТО.

Учасники (33): держави-члени НАТО та Бахрейн, Катар, Кувейт, ОАЕ

Середземноморський діалог Mediterranean Dialogue

<http://www.nato.int/cps/en/natolive/topics_52927.htm>

Середземноморський діалог НАТО започатковано в 1994р. як форум для політичного діалогу та практичного співробітництва між НАТО та середземноморськими країнами. Це відбиває погляд НАТО, за яким безпека в Європі тісно пов'язана з безпекою і стабільністю у Середземному морі.

Учасники (36): держави-члени НАТО та Алжир, Єгипет, Ізраїль, Йорданія, Мавританія, Марокко, Туніс

Комісія НАТО-Грузія NATO-Georgia Commission (NGC)

<http://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_50091.htm>

Комісія створена у вересні 2008р. як механізм політичних консультацій і політичного співробітництва з метою надання Грузії допомоги в досягненні її мети – набуття членства в НАТО.

Учасники (30): держави-члени НАТО та Грузія

Рада НАТО-Росія **NATO-Russia Council (NRC)**

<<https://www.nato.int/nrc-website/>>

Рада створена у 2002р. як механізм консультацій, пошуку згоди, розвитку співробітництва, вироблення спільних рішень і дій з питань безпеки, зосереджуючись на сферах взаємних інтересів, визначених в Установчому акті НАТО-Росія 1997р. про взаємовідносини, співробітництво та безпеку, а також на таких нових питаннях, як протидія тероризму, врегулювання криз і нерозповсюдження ядерної зброї.

Учасники (30): держави-члени НАТО та Росія

Примітка: у квітні 2014р., після російської військової інтервенції в Україні, НАТО призупинило всю практичну співпрацю з Росією, у т.ч. в Раді НАТО-Росія, хоча відбуваються зустрічі на рівні послів або вище.

Комісія Україна-НАТО (КУН) **NATO-Ukraine Commission (NUC)**

<http://www.nato.int/cps/en/natolive/topics_50319.htm>

КУН утворена в 1997р. з метою консультацій з політичних питань і проблем безпеки, запобігання конфліктам та їх розв'язання, нерозповсюдження ядерної зброї, експорту озброєнь, передачі технологій, а також інших питань, що турбують обидві сторони.

Учасники (30): держави-члени НАТО та Україна

Організація співробітництва з питань спільних програм озброєння (ОССО) **Organisation Conjointe de Cooperation en matiere d'Armement (OCCAR, Organisation for Joint Armament Cooperation)**

<<http://www.occar.int/>>

ОССО створена в 1996р. і з 2001р. має офіційний статус. Мета – сприяння більш ефективній і раціональній реалізації домовленостей з виконання специфічних спільних програм озброєння. Штаб-квартира розташована в Бонні (Німеччина).

Члени (6): Бельгія, Франція, Німеччина, Італія, Іспанія, Велика Британія

Учасники (7): Фінляндія, Литва, Люксембург, Нідерланди, Польща, Швеція, Туреччина

Агентство із заборони ядерної зброї в Латинській Америці та Карибському басейні

Organismo para la Proscripcion de las Armas Nucleares en la America Latina y el Caribe (OPANAL, Agency for the Prohibition of Nuclear Weapons in Latin America and the Caribbean)

<<http://www.opanal.org/>>

Агентство створене в 1967р. згідно з Договором Тлателолко з метою вирішення разом з МАГАТЕ питань дотримання Договору. Розташоване в Мехіко (Мексика).

Сторони Договору (33): див. додаток А

Організація за демократію та економічний розвиток – ГУАМ **Organization for Democracy and Economic Development – GUAM**

<<http://guam-organization.org/>>

ГУАМ – група чотирьох держав (Грузії, України, Азербайджану, Молдови), метою якої є сприяння стабільності і зміцненню безпеки. Історія її створення бере початок з 1997р.; офіційно зареєстрована у 2006р. В семи робочих групах країни-члени співпрацюють з питань просування соціально-економічного розвитку та торгівлі. Секретаріат розташований у Києві (Україна).

Члени (4): Азербайджан, Грузія, Молдова, Україна

Організація з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ) **Organization for Security and Co-operation in Europe (OSCE)**

<<http://www.osce.org/>>

Нарада з безпеки та співробітництва в Європі (НБСЄ) заснована в 1973р. (перейменована на ОБСЄ в 1995р.) як головний інструмент всеохопної і колективної безпеки для раннього попередження, запобігання конфліктам, врегулювання криз і постконфліктної відбудови. Штаб-квартира розташована у Відні (Австрія), а інші установи – в інших містах Європи.

До Трійки ОБСЄ належать її діючий, попередній і наступний голови. Форум зі співробітництва в галузі безпеки (*Forum for Security Co-operation, FSC*), що також розташований у Відні, опікується контролем над озброєннями та заходами зміцнення довіри та безпеки.

Учасники (57): Албанія, Андорра, Вірменія, Австрія*, Азербайджан, Білорусь, Бельгія, Боснія та Герцеговина, Болгарія, Канада, Хорватія, Кіпр, Чехія, Данія, Естонія, Фінляндія, Франція, Грузія, Німеччина, Греція, Ватикан, Угорщина, Ісландія, Ірландія, Італія**, Казахстан, Киргизстан, Латвія, Ліхтенштейн, Литва, Люксембург, Македонія, Мальта, Молдова, Монако, Монголія, Чорногорія, Нідерланди, Норвегія, Польща, Португалія, Румунія, Росія, Сан-Маріно, Сербія, Словаччина***, Словенія, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Таджикистан, Туреччина, Туркменістан, Велика Британія, Україна, США, Узбекистан

* Головувала у 2017р.

** Головує у 2018р.

*** Головуватиме у 2019р.

Спільна консультативна група (СКГ) **Joint Consultative Group (JCG)**

<<http://www.osce.org/jcg/>>

СКГ створена в рамках Договору 1990р. про звичайні збройні сили в Європі (ДЗЗСЄ, *Treaty on Conventional Armed Forces in Europe, CFE Treaty*) з метою виконання завдань та імплементації Договору, усунення неоднозначності його інтерпретації. Розташована у Відні (Австрія).

Сторони ДЗЗСЄ (30): див. додаток А

Примітка: У 2007р. Росія призупинила участь у ДЗЗСЄ, а в березні 2015р. оголосила про повне припинення участі в Договорі.

Мінська група

Minsk Group

<<http://www.osce.org/mg/>>

Мінська група підтримує Мінський процес і є постійно діючим форумом для переговорів з питань мирного врегулювання конфлікту в Нагірному Карабасі.

Члени (13): Вірменія, Азербайджан, Білорусь, Фінляндія, Франція*, Німеччина, Італія, Росія*, Швеція, Туреччина, США*, Трійка ОБСЄ (Австрія, Італія та Словаччина)

* Представники цих трьох країн є співголовами Групи.

Консультативний комітет Договору про відкрите небо **Open Skies Consultative Commission (OSCC)**

<<http://www.osce.org/oscc/>>

Комітет утворено в 1992р. відповідно до Договору про відкрите небо для вирішення питань його дотримання.

Сторони Договору (34): див. додаток А

Організація Американських Держав (ОАД)

Organization of American States (OAS)

<<http://www.oas.org/>>

ОАД свій Статут ухвалила в 1948р. Мета – зміцнення миру та безпеки в західній півкулі. Її діяльність ґрунтується на чотирьох принципах: демократії, прав людини, безпеки та розвитку. Генеральний секретаріат розташований у Вашингтоні (США).

Члени (35): Антигуа та Барбуда, Аргентина, Багамські Острови, Барбадос, Беліз, Болівія, Бразилія, Канада, Чілі, Колумбія, Коста-Ріка, Куба*, Домініка, Домініканська Республіка, Еквадор, Сальвадор, Гренада, Гватемала, Гайана, Гаїті, Гондурас, Ямайка, Мексика, Нікарагуа, Панама, Парагвай, Перу, Сент-Кітс і Невіс, Сент-Люсія, Сент-Вінсент і Гренадіни, Суринам, Тринідід і Тобаго, Уругвай, США, Венесуела

* Згідно з Резолюцією від 3 червня 2009р., втратила чинність Резолюція 1962р., якою Куба була позбавлена членства в ОАД. Згідно з Резолюцією 2009р., участь Куби в Організації “буде результатом діалогу”. Куба відмовилася брати участь у заходах ОАД.

Організація Чорноморського економічного співробітництва (ОЧЕС) **Organization of the Black Sea Economic Cooperation (BSEC)**

<<http://www.bsec-organization.org/>>

Ініціатива ОЧЕС започаткована в 1992р. і стала повноцінною регіональною організацією після набуття чинності її Статутом у 1999р. Її цілями є забезпечення миру, стабільності і процвітання, поширення та розвиток економічного співробітництва і прогресу в регіоні Чорного моря. Постійний секретаріат розташований у Стамбулі (Туреччина).

Члени (12): Албанія, Вірменія, Азербайджан, Болгарія, Грузія, Греція, Молдова, Румунія, Росія, Сербія, Туреччина, Україна

Форум Тихоокеанських островів**Pacific Islands Forum**

<<http://www.forumsec.org/>>

Форум заснований у 1971р. групою держав південної частини Тихого океану. Мета – зміцнення співпраці для сталого розвитку, економічного зростання, врядування та безпеки. Форум також стежить за виконанням Договору Раротонго 1985р., яким було створено Південно-Тихоокеанську без'ядерну зону. Секретаріат розташований у Суві (Фіджі).

Члени (18): Австралія, Острови Кука, Фіджі, Французька Полінезія, Кірібаті, Маршалові Острови, Мікронезія, Науру, Нова Каледонія, Нова Зеландія, Ніуе, Палау, Папуа-Нова Гвінея, Самоа, Соломонові Острови, Тонга, Тувалу, Вануату

Регіональний центр стрілецької зброї у районі Великих озер, на Африканському Розі та сусідніх країнах (РЦСЗ)**Regional Centre on Small Arms in the Great Lakes Region, the Horn of Africa and Bordering States (RECSA)**

<<http://www.recsasec.org/>>

Найробський Секретаріат стрілецької зброї і легких озброєнь було створено для координації виконання Найробської Декларації з проблем незаконної стрілецької зброї і легких озброєнь у районі Великих озер та на Африканському Розі 2000р. Реорганізований у РЦСЗ у 2005р. для контролю виконання Найробського протоколу про запобігання розповсюдженню, контроль і скорочення стрілецької зброї і легких озброєнь 2004р. Базується в Найробі (Кенія).

Члени (15): Бурунді, Джибуті, ЦАР, ДРК, Республіка Конго, Еритрея, Ефіопія, Кенія, Руанда, Сейшельські Острови, Сомалі, Південний Судан, Судан, Танзанія, Уганда

Рада регіонального співробітництва (РРС)**Regional Cooperation Council (RCC)**

<<http://www.rcc.int/>>

Рада заснована у 2008р. як наступниця Пакту стабільності для Південно-Східної Європи, ініційованого ЄС на Конференції 1999р. з питань Південно-Східної Європи. РРС сприяє взаємовигідному співробітництву, європейській та євроатлантичній інтеграції Південно-Східної Європи заради підтримки розвитку на користь народів країн регіону. Діяльність зосереджена на шести пріоритетних сферах: соціально-економічний розвиток, енергетика та інфраструктура, юстиція і внутрішні справи, безпекове співробітництво, розвиток людського капіталу, міжпарламентське співробітництво. Секретаріат розташований у Сараєво (Боснія та Герцеговина), Офіс зв'язку розташований у Брюсселі (Бельгія).

Учасники (46): Албанія, Австрія, Боснія та Герцеговина, Болгарія, Канада, Рада Європи, Рада Європейського банку розвитку, Хорватія, Чехія, Данія, ЄБРР, Європейський інвестиційний банк, ЄС, Німеччина, Фінляндія, Франція, Греція, Угорщина, Міжнародна організація з питань міграції, Ірландія, Італія, Косово,

Латвія, Македонія, Молдова, Чорногорія, НАТО, Норвегія, ОЕСР, ОБСЄ, Польща, Румунія, Сербія, Словаччина, Словенія, Ініціатива зі співробітництва в Південно-Східній Європі, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Туреччина, Велика Британія, ООН, Європейська економічна комісія ООН, Програма розвитку ООН, США, Світовий Банк

Шанхайська організація співробітництва (ШОС)

Shanghai Cooperation Organisation (SCO)

<<http://www.sectSCO.org/>>

ШОС (раніше – Шанхайська п'ятірка) створена в 1996р., змінила назву на теперішню у 2001р. Членство в ній є відкритим для всіх держав, що підтримують її цілі. Держави-члени співпрацюють у сферах економіки та реалізації заходів зміцнення довіри і регіональної безпеки. Секретаріат розташований у Пекіні (Китай). Регіональна антитерористична структура ШОС (RATS) знаходиться у Ташкенті (Узбекистан).

Члени (8): Китай, Індія, Казахстан, Киргизстан, Пакистан, Росія, Таджикистан, Узбекистан

Центральноамериканська система інтеграції (ЦАСІ)

Sistema de la Integración Centroamericana (SICA, Central American Integration System)

<<http://www.sica.int/>>

ЦАСІ заснована в 1991р. згідно з Тегусігальпським протоколом. Одним із її завдань є створення нової моделі регіональної безпеки, що ґрунтується на розумному балансі сил, зміцненні цивільних органів влади, подоланні бідності, сприянні сталому розвитку, захисті довкілля, викоріненні насильства, корупції, тероризму, торгівлі наркотиками і зброєю. Штаб-квартира розташована в Сан-Сальвадорі (Сальвадор).

Члени (8): Беліз, Коста-Ріка, Домініканська Республіка, Сальвадор, Гватемала, Гондурас, Нікарагуа, Панама

Шестисторонні переговори

Six-Party Talks

Шестисторонні переговори започатковані у 2003р. як дипломатична ініціатива Китаю з розв'язання проблеми ядерної програми Північної Кореї. З 2009р., після заяви Північної Кореї про вихід з перемовин, переговори не проводилися.

Учасники (6): Китай, Японія, Північна Корея, Південна Корея, Росія, США

Південноафриканське співтовариство розвитку (ПАСР)

Southern African Development Community (SADC)

<<http://www.sadc.int/>>

ПАСР утворене в 1992р. з метою просування регіонального економічного розвитку та головних принципів: суверенітету, миру та безпеки, прав людини та демократії. Воно замінило Координаційну конференцію Південноафриканського розвитку запроваджену в 1980р. Орган співробітництва з

питань політики, оборони та безпеки (*Organ on Politics, Defence and Security Cooperation, OPDS*) призначений для сприяння миру та безпеці в регіоні. Секретаріат розташований у Габороне (Ботсвана).

Члени (16): Ангола, Ботсвана, Комори, ДРК, Лесото, Мадагаскар, Малаві, Маврійї, Мозамбік, Намібія, Сейшельські Острови, ПАР, Свазіленд, Танзанія, Замбія, Зімбабве

Союз південноамериканських націй (УНАСУР)

Unión de Naciones Suramericanas (UNASUR, Union of South American Nations)

<<http://www.unasursg.org/>>

УНАСУР є міжурядовою організацією, метою якої є зміцнення регіональної інтеграції, політичного діалогу, економічного розвитку та координації оборонної діяльності країн-членів. Установчий договір від 2008р. набув чинності 11 березня 2011р. УНАСУР має поступово замінити Андійську спільноту (*Andean Community*) та Південноамериканський спільний ринок (МЕРКОСУР, *Mercado Comun del Sur, MERCOSUR*). Штаб-квартира розташована у Квіто (Еквадор).

Південноамериканська оборонна рада (ПАОР) утворена країнами-членами УНАСУР у грудні 2008р. Її перша зустріч відбулася в березні 2009р. Цілями ПАОР є перетворення Південної Америки на зону миру, формування регіональної ідентичності, зміцнення регіонального співробітництва у сфері оборони.

Члени (12): Аргентина*, Болівія, Бразилія*, Чілі*, Колумбія*, Еквадор, Гайана, Парагвай*, Перу*, Суринам, Уругвай, Венесуела

* 20 квітня 2018р. ці шість держав призупинили членство в УНАСУР на один рік.

III. Режими контролю над торгівлею стратегічно важливою продукцією

Австралійська група (АГ)

Australia Group (AG)

<<http://www.australiagroup.net/>>

АГ – сформована в 1985р. група у складі окремих держав і Європейської комісії. Зустрічі АГ відбуваються щорічно для обміну думками та найкращими практиками з питань контролю над торгівлею стратегічними товарами з метою запобігання використанню матеріалів, технологій та обладнання в діяльності або програмах з розробки хімічної і біологічної зброї.

Учасники (42): Аргентина, Австралія, Австрія, Бельгія, Болгарія, Канада, Хорватія, Кіпр, Чехія, Данія, Естонія, Європейська Комісія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Греція, Угорщина, Ісландія, Ірландія, Італія, Японія, Південна Корея, Латвія, Литва, Люксембург, Мальта, Мексика, Нідерланди, Нова Зеландія, Норвегія, Польща, Португалія, Румунія, Словаччина, Словенія, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Туреччина, Велика Британія, Україна, США

Примітка: на додаток 42 учасників, станом на 1 січня 2018р., 18 січня 2018р. до АГ приєдналась Індія.

Гаагський Кодекс протидії розповсюдженню балістичних ракет (ГКП)

Hague Code of Conduct against Ballistic Missile Proliferation (HCOC)

<<http://www.hcoc.at/>>

Принцип ГКП 2002р. полягає в потребі обмежити розповсюдження систем балістичних ракет, здатних нести ЗМУ. Держави-підписанти повинні виявляти стриманість під час розробки, випробування та розгортання таких ракет. Функції Секретаріату ГКП виконує Міністерство закордонних справ Австрії.

Держави-підписанти (138): Афганістан, Албанія, Андорра, Антигуа та Барбуда, Аргентина, Вірменія, Австралія, Австрія, Азербайджан, Білорусь, Бельгія, Бенін, Боснія та Герцеговина, Болгарія, Буркіна-Фасо, Бурунді, Кабо-Верде, Камбоджа, Камерун, Канада, ЦАР, Чад, Чілі, Колумбія, Комори, Республіка Конго, Острови Кука, Коста-Ріка, Хорватія, Кіпр, Чехія, Данія, Домініка, Домініканська Республіка, Еквадор, Сальвадор, Ерітрея, Естонія, Ефіопія, Фіджі, Фінляндія, Франція, Габон, Гамбія, Грузія, Німеччина, Гана, Греція, Гватемала, Гвінея, Гвінея-Бісау, Гайана, Гаїті, Ватикан, Гондурас, Угорщина, Ісландія, Індія, Ірак, Ірландія, Італія, Японія, Йорданія, Казахстан, Кенія, Кірібаті, Південна Корея, Латвія, Ліберія, Лівія, Ліхтенштейн, Литва, Люксембург, Македонія, Мадагаскар, Малаві, Мальдіви, Малі, Мальта, Маршалові Острови, Маврітанія, Мікронезія, Молдова, Монако, Монголія, Чорногорія, Марокко, Мозамбік, Нідерланди, Нова Зеландія, Нікарагуа, Нігер, Нігерія, Норвегія, Палау, Панама, Папуа-Нова Гвінея, Парагвай, Перу, Філіппіни, Польща, Португалія, Румунія, Росія, Руанда, Сент-Кітс і Невіс, Самоа, Сан-Маріно, Сенегал, Сербія, Сейшельські Острови, Сьєрра-Леоне, Сінгапур, Словаччина, Словенія, ПАР, Іспанія, Судан, Суринам, Швеція, Швейцарія, Таджикистан, Танзанія, Тімор-Лешті, Тонга, Туніс, Туреччина, Туркменістан, Тувалу, Уганда, Велика Британія, Україна, Уругвай, США, Узбекистан, Вануату, Венесуела, Замбія

Примітка: на додаток до 138 держав-підписантів, станом на 1 січня 2018р., у січні 2018р. ГКП підписала Лесото.

Режим контролю над ракетними технологіями (РКРТ)

Missile Technology Control Regime (MTCR)

<<http://www.mtcr.info/>>

РКРТ є неформальним режимом експортного контролю, у рамках якого з 1987р. країни-учасниці координують зусилля з ліцензування національного експорту з метою запобігання розповсюдженню ракетних систем, здатних доставляти ЗМУ. Країни-учасниці користуються Керівними принципами стосовно поставок, чутливих з точки зору розповсюдження ракетних технологій. РКРТ не має секретаріату. Контактна особа в Міністерстві закордонних справ Франції розсилає робочі документи РКРТ і приймає регулярні політичні зустрічі та зустрічі для обміну інформацією.

Партнери (35): Аргентина, Австралія, Австрія, Бельгія, Бразилія, Болгарія, Канада, Чехія, Данія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Греція, Угорщина, Ісландія, Індія, Ірландія, Італія, Японія, Південна Корея, Люксембург, Нідерланди, Нова Зеландія, Норвегія, Польща, Португалія, Росія, ПАР, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Туреччина, Велика Британія, Україна, США

Група ядерних постачальників (ГЯП)**Nuclear Suppliers Group (NSG)**

<<http://www.nuclearsuppliersgroup.org/>>

ГЯП (раніше відома як Лондонський клуб) утворена в 1975р. Вона координує діяльність національних систем експортного контролю над ядерними матеріалами згідно з її Керівними принципами стосовно поставок ядерних матеріалів (Лондонські керівні принципи, вперше погоджені в 1978р.), що містять орієнтовний список матеріалів, які є об'єктами гарантій МАГАТЕ у випадку їх експорту в мирних цілях до будь-якої неядерної держави, а також згідно з Керівними принципами стосовно поставок пов'язаних з ядерною діяльністю устаткування подвійного використання, матеріалів, програмного забезпечення та супутніх технологій (Варшавські керівні принципи). Керівні принципи ГЯП імплементовані кожною державою-учасницею з урахуванням національних законодавств і практик. ГЯП не має секретаріату. Постійна місія Японії при МАГАТЕ у Відні діє як зв'язуюча ланка та виконує функції практичного забезпечення.

Учасники (48): Аргентина, Австралія, Австрія, Білорусь, Бельгія, Бразилія, Болгарія, Канада, Китай, Хорватія, Кіпр, Чехія, Данія, Естонія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Греція, Угорщина, Ісландія, Ірландія, Італія, Японія, Казахстан, Південна Корея, Латвія, Литва, Люксембург, Мальта, Мексика, Нідерланди, Нова Зеландія, Норвегія, Польща, Португалія, Румунія, Росія, Сербія, Словаччина, Словенія, ПАР, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Туреччина, Велика Британія, Україна, США

Ініціатива протидії розповсюдженню (ІПР)**Proliferation Security Initiative (PSI)**

<<http://www.state.gov/t/isn/c10390.htm>>

Заснована у США у 2003р., ІПР є багатостороннім форумом, діяльність якого зосереджується на співробітництві правоохоронних органів у перехопленні та конфіскації ЗМУ, ракетних технологій і пов'язаних з ними матеріалів під час їх незаконного переміщення сушею, повітрям або морем. Положення ІПР стосовно принципів перехоплення видана у 2003р. ІПР не має секретаріату; її діяльність координується Групою практикуючих експертів (ГПЕ) у складі 21 члена.

Учасники (105): Афганістан, Албанія, Андорра, Ангола, Антигуа та Барбуда, Аргентина*, Вірменія, Австралія*†, Австрія, Азербайджан, Багамські Острови, Бахрейн, Білорусь, Бельгія, Беліз, Боснія та Герцеговина, Бруней, Болгарія, Камбоджа, Канада*, Чілі, Колумбія, Хорватія†, Кіпр, Чехія†, Данія*, Джібуті†, Домініка, Домініканська Республіка, Сальвадор, Естонія, Фіджі, Фінляндія, Франція*†, Грузія, Німеччина*†, Греція*, Вагикан, Гондурас, Угорщина, Ісландія, Ірак, Ірландія, Ізраїль, Італія*†, Японія*†, Йорданія, Казахстан, Південна Корея*†, Киргизстан, Кувейт, Латвія, Ліберія, Лівія, Ліхтенштейн, Литва†, Люксембург, Македонія, Малайзія, Мальта, Маршалові Острови, Молдова, Монголія, Чорногорія, Марокко, Нідерланди*†, Нова Зеландія*†, Норвегія*†, Оман, Панама, Папуа-Нова Гвінея, Парагвай, Філіппіни, Польща*†, Португалія*†, Катар†, Румунія, Росія*, Сент-Люсія, Сент-Вінсент і Гренадіни, Самоа, Сан-Маріно, Саудівська Аравія, Сербія, Сінгапур*†, Словаччина, Словенія†, Іспанія*†, Шрі-Лінка,

Швеція, Швейцарія, Таджикистан, Таїланд, Тринідад і Тобаго, Туніс, Туреччина*†, Туркменістан, Велика Британія*†, Україна†, ОАЕ†, США*†, Узбекистан, Вануату, В'єтнам, Ємен

* Члени ГПЕ.

† Країни, в яких у 2003-2017рр. відбувалися заходи ІПР.

Вассенаарська домовленість (ВД)

Wassenaar Arrangement (WA)

<<http://www.wassenaar.org/>>

Вассенаарська домовленість про експортний контроль над звичайними озброєннями, товарами та технологіями подвійного використання укладена в 1996р. Метою ВД є запобігання придбанню озброєнь, чутливих товарів і технологій подвійного використання для застосування у військових цілях державами, чия поведінка викликає стурбованість держав-членів. Секретаріат розташований у Відні (Австрія).

Учасники (42): Аргентина, Австралія, Австрія, Бельгія, Болгарія, Канада, Хорватія, Чехія, Данія, Естонія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Греція, Угорщина, Індія, Ірландія, Італія, Японія, Південна Корея, Латвія, Литва, Люксембург, Мальта, Мексика, Нідерланди, Нова Зеландія, Норвегія, Польща, Португалія, Румунія, Росія, Словаччина, Словенія, ПАР, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Туреччина, Велика Британія, Україна, США

Комітет Цангера

Zangger Committee

<<http://www.zanggercommittee.org/>>

Комітет експертів з ядерних питань створено в 1971-1974рр. групою країн - ядерних постачальників, неофіційні зустрічі яких відбуваються двічі на рік з метою координації експортного контролю над ядерними матеріалами згідно з регулярно оновлюваним орієнтовним списком виробів, які під час експорту підпадають під гарантії МАГАТЕ. Діяльність Комітету доповнює роботу ГЯП.

Члени (39): Аргентина, Австралія, Австрія, Білорусь, Бельгія, Болгарія, Канада, Китай, Хорватія, Чехія, Данія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Греція, Угорщина, Ірландія, Італія, Японія, Казахстан, Південна Корея, Люксембург, Нідерланди, Нова Зеландія, Норвегія, Польща, Португалія, Румунія, Росія, Словаччина, Словенія, ПАР, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Туреччина, Велика Британія, Україна, США

Додаток В. Хронологія 2017р.

ЯН ДЕЙВІС

Нижче у хронологічному порядку наведені важливі події 2017р., пов'язані з озброєннями, роззброєнням і міжнародною безпекою. Ключові слова наведені у правому стовпчику. Скорочення див. с.хх-ххvі.

1 січня	Бойовик убив 39 осіб у нічному клубі в Стамбулі (Туреччина). Відповідальність взяла на себе Ісламська держава (ІД).	ІД; Туреччина
1 січня	Антоніо Гутерреш став дев'ятим Генеральним секретарем Організації Об'єднаних Націй.	Генеральний секретар ООН
3 січня	Спеціальна консультативна група з механізмів примирення, призначена урядом Шрі-Ланки в лютому 2016р., видала підсумковий звіт про прагнення громадян Шрі-Ланки до миру і справедливості.	Шрі-Ланка
7 січня	Коаліція під проводом Саудівської Аравії та союзні єменські сили почали новий військовий наступ на сили хуті на південному заході Ємену поблизу Баб-ель-Мандебської протоки.	Саудівська Аравія; Ємен
18 січня	Не менше 47 осіб, в т.ч. п'ять смертників з Аль-Каїди в Ісламському Магрибі (AQIM), загинули внаслідок підриву автомобіля у військовому таборі в м.Гао на півночі Малі.	Малі; AQIM
20 січня	Д.Трамп вступив на посаду 45-го Президента США, пообіцявши проводити політику "Америка передусім".	США
20 січня	Після дипломатичного тиску і загрози сили з боку Економічного співтовариства Західноафриканських Держав (ЕКОВАС) Президент Гамбії Я.Джамме пішов у відставку, дозволивши переможцю виборів А.Берроу обійняти пост Президента.	Гамбія; ЕКОВАС
21 січня	Мільйони осіб у світі приєдналися до Жіночого маршу у відповідь на інавгурацію Д.Трампа як Президента США.	Жіночий марш
23 січня	Президент США Д.Трамп припинив членство США у Транс'тихоокеанському партнерстві (TPP) – регіональній торговій угоді 11 тихоокеанських країн.	США; TPP
25 січня	Не менше 28 осіб загинули під час нападу Аш-Шабаб на готель у столиці Сомалі Могадішо.	Сомалі; Аш-Шабаб
26 січня	Асамблею Північної Ірландії, автономний законодавчий орган, створений згідно з Угодою Страсної п'ятиці, розпущено до кінця року.	Велика Британія; Північна Ірландія
8 лютого	Колишній Прем'єр-міністр М.А.Мохамед виграв президентські вибори у Сомалі у діючого Президента Г.Ш.Мохамуда.	Сомалі
9 лютого	За повідомленнями, не менше 34 осіб загинули та близько 50 поранені внаслідок підриву бомби на базарі в Могадішо. Відповідальним вважають Аш-Шабаб.	Сомалі; Аш-Шабаб
11 лютого	Північна Корея викликала міжнародний осуд через випробувальний пуск балістичної ракети проміжної дальності через Японське море.	Північна Корея; розповсюдження ракет

13 лютого	Зведеного брата керівника Північної Кореї Кім Чен Ина вбито в міжнародному аеропорту Куала-Лумпур (Малайзія) імовірно, за допомогою високотоксичної речовини нервово-паралітичної дії.	Північна Корея; Малайзія; вбивство
14-16 лютого	Щорічна Міжсесійна зустріч Австралійської групи (АГ), АГ в т.ч. зустріч експертів з нових прогресивних технологій, відбулись у Буенос-Айресі (Аргентина).	
16 лютого	Унаслідок підриву смертника в одній з головних суфійських святинь Пакистану в Севан-Шаріфі (провінція Сіндх) загинули не менше 88 і поранені більше 200 осіб.	Пакистан; ісламський екстремізм
16 лютого	Перед відкриттям Конференції ООН з обговорення юридично зобов'язуючого документа із заборони та ліквідації ядерної зброї, відбулось одноденне організаційне засідання за участі понад 100 держав у Нью-Йорку (США).	Договір про заборону ядерної зброї
20 лютого	ООН заявила про голод у Південному Судані внаслідок триваючого збройного конфлікту та економічного колапсу.	ООН; Південний Судан
22 лютого	Пакистан оголосив нову національну кампанію проти тероризму "Кінець хаосу" (<i>Radd-ul-Fasaad</i>) з особливою увагою до найбільшої провінції Пенджаб.	Пакистан; боротьба з тероризмом
23 лютого-3 березня	Мирні переговори по Сирії під егідою ООН у Женеві (Швейцарія) відбулися без прориву.	Сирія; ООН
25 лютого	Азербайджан повідомив про загибель шести військових під час перестрілки у південному секторі на лінії зіткнення навколо Нагірного Карабаху.	Азербайджан; Вірменія; Нагірний Карабах
28 лютого	Китай і Росія заветували резолюцію РБ ООН, яка передбачала санкції проти Сирії за застосування хімічної зброї (ХЗ) на основі висновків Спільного механізму розслідувань (ЛІМ) Організації з заборони хімічної зброї (ОЗХЗ) та ООН.	ООН; Сирія; ХЗ; ЛІМ
28 лютого	Міжнародна конференція зі збору коштів на виконання Конвенції про протипіхотні міни (ППМ) відбулась у Женеві (Швейцарія).	Конвенція про ППМ
1 березня	Політична криза в Македонії поглибилась після того, як Президент Г.Іванов відмовився доручити лідеру опозиції З.Заєву з Соціал-демократичної партії (СДСМ) формування нового Уряду, попри його підтримку більшістю в Парламенті.	Македонія; політична криза
2-3 березня	Група експертів високого рівня з підготовки Договору про заборону виробництва розщеплених матеріалів (FMCT) зустрілась для неофіційних консультацій в ООН у Нью-Йорку.	FMCT
3 березня	Міжнародний комітет Червоного хреста (МКЧХ) засудив застосування ХЗ у боях за Мосул (Ірак).	МКЧХ; Ірак; ХЗ
6 березня	США почали розгортання системи протиракетної оборони (THAAD) у Південній Кореї.	США; Південна Корея; ПРО
8 березня	Центральноафриканська конвенція про контроль над стрілецькою зброєю і легкими озброєннями, босприпасами до них, складовими та компонентами, які можуть бути використані для їх виробництва, ремонту або складання (Кіншаська Конвенція) набула чинності.	Кіншаська конвенція

10 березня	В ООН попередили, що світ стоїть перед загрозою най-більшій гуманітарній кризи після Другої світової війни – до 20 млн. осіб у Ємені, Сомалі, Південному Судані та Нігерії загрожує голод.	ООН; Ємен; Сомалі; Південний Судан; Нігерія; гуманітарна криза
20 березня	ЄС запровадив санкції проти чотирьох сирійських військових за участь у застосуванні ХЗ.	ЄС; Сирія; ХЗ; санкції
21 березня	Україна запровадила економічну блокаду території під контролем проросійських сепаратистів.	Україна
22 березня	Шість осіб, в т.ч. нападник, загинули та 50 поранені внаслідок теракту поблизу Парламенту у Великій Британії. Нападник наїхав на пішоходів на Вестмінстерському мосту і зарізав поліцейського, після чого був застрелений поліцією. Відповідальність узяла на себе ІД.	Велика Британія; ІД
24 березня	У ДРК 39 поліцейських, за повідомленнями, вбиті у засідці бойовиків Камуїна Нсапу в Камуеша (провінція Касаї).	ДРК
27 березня- 2 квітня	Конференція національної згоди відбулась у Малі за участі представників збройних угруповань та опозиційних політичних партій.	Малі
27-31 березня	Відкриття Конференції ООН з обговорення юридично зобов'язуючого документа із заборони та ліквідації ядерної зброї у Нью-Йорку за участі понад 130 держав, представників міжнародних і громадських організацій.	Договір про заборону ядерної зброї
29 березня	Британський Уряд застосував ст.50 Лісабонського договору, розпочавши процес виходу з ЄС (<i>Brexit</i>).	Велика Британія; ЄС; <i>Brexit</i>
30 березня	Ізраїль оголосив плани організації першого за понад 20 років нового поселення на Західному березі Йордану.	Ізраїль; Палестина
30 березня	Повідомлення про застосування ХЗ у Лтамені (провінція Хама Сирія).	Сирія; ХЗ
30 березня	Президент США Д.Трамп спростив правила ведення бойових дій у Сомалі, підписавши директиву, що визначає окремі території Сомалі як “зону активних бойових дій”, де застосовуються правила визначення цілей для зони бойових дій.	США; Сомалі
31 березня	Протести з насильством спалахнули у столиці Парагваю Асунсьйоні. Протестувальники атакували і підпалили будівлю Парламенту після того, як сенатори схвалили закон, що змінює конституцію, скасувавши обмеження повноважень президента одним строком.	Парагвай
31 березня	РБ ООН визнала серйозність кризи в районі озера Чад і одноставно ухвалила Резолюцію 2349 проти тероризму і порушення прав людини в регіоні.	ООН; басейн озера Чад
4-7 квітня	США та інші країни поклали на режим Президента Б.Асада відповідальність за хімічний удар по Хан-Шайхуну, внаслідок якого загинули не менше 80 осіб. За три дні США завдали ракетного удару по авіабазі, з якої, на їх думку, було здійснено удар.	Сирія; США; ХЗ

9 квітня	Унаслідок двох окремих підривів смертників ІД в коптських церквах у Єгипті загинули 48 осіб.	Єгипет; ІД
9 квітня	Під час довиборів у Срінагарі (Кашмір) індійські сили безпеки відкрили вогонь по протестувальниках, що кидали каміння й нападали на виборчі дільниці, вбивши сім осіб. Загалом вісім осіб загинули та понад 200 поранені під час зіткнень у день виборів.	Індія; Кашмір
10 квітня	Генеральний секретар ООН А.Гутерреш закликав Марокко і рух <i>Polisario</i> поновити мирні переговори після десятиліть напруженості на цій території через суверенітет Західної Сахари.	ООН; Марокко; Західна Сахара
12 квітня	Організація з атомної енергії Ірану підписала контракт з Китайською національною ядерною корпорацією на розробку проекту нового реактора.	Іран; Китай; ядерне співробітництво
13 квітня	Американські військові скинули найбільшу неядерну бомбу на базу ІД в Афганістані. Важка фугасна авіабомба <i>GBU-43/B</i> ("Цар-бомба") вразила комплекс тунелів у провінції Нангархар.	США; Афганістан; ІД
16 квітня	Референдумом у Туреччині ухвалено конституційні зміни для створення "президентської системи", хоча більшість із них набуде чинності лише після виборів у 2019р.	Туреччина
21 квітня	Сили Талібану вторглися на військову базу в місті Мазарі-Шариф в афганській провінції Балх, вбивши не менше 140 військовослужбовців.	Талібан; Афганістан
21 квітня	Маоїсти влаштували засідку на поліцейський патруль в індійському штаті Чхаттісгарх, вбивши не менше 25 осіб. Це стало найсерйознішим нападом на сили безпеки в цьому районі з 2010р.	Індія; тероризм
24 квітня	США запровадили санкції проти 271 сирійського посадовця і науковця у зв'язку з застосуванням 4 квітня зарину в Хан-Шайхуні (Сирія).	США; Сирія; ХЗ; санкції
25 квітня	Унаслідок підриву смертника ІД у провінції Сінай на півночі Єгипту загинули не менше 40 осіб.	Єгипет; ІД
27 квітня	Близько 200 протестувальників увірвались до Парламенту Македонії після затвердження політика-албанця спікером. У зіткненнях усередині й біля Парламенту постраждало понад 70 осіб.	Македонія
28 квітня	РБ ООН Резолюцією 2351 продовжила Місію ООН з проведення референдуму в Західній Сахарі (<i>MINURSO</i>) і заклікала до нових переговорів між Марокко та рухом <i>Polisario</i> .	ООН; Марокко; Західна Сахара
2 травня	Голова міжнародно визнаного Уряду Лівії Ф.Сарадж уперше за понад рік зустрівся зі своїм головним військовим суперником генералом Х.Гафтаром.	Лівія
2-12 травня	Комітет з підготовки до Конференції 2020р. з огляду Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (ДНЯЗ) 1968р. провів першу з трьох запланованих сесій у Відні (Австрія).	Комітет з підготовки ДНЯЗ
6 травня	Погоджено часткове припинення вогню на заході Сирії і створено зони деескалації в результаті домовленості Ірану, Росії, Сирії і Туреччини.	Сирія; Росія; Іран; Туреччина

- 7 травня 82 з 276 школярок, викрадених Боко Харам у Нігерії у Нігерія; Боко 2014р., звільнені в результаті обміну в'язнями з угрупованням Харам
- 9 травня США вирішили озброїти деяких курдських бойовиків у Сирія; США; Сирії, головним чином – Загони народної самооборони Туреччина, (YPG), що збільшило напруженість між США і Туреччиною. курди
- 9 травня У результаті вибуху бомби в універмазі в Паттані на півдні Таїланд; Таїланду поранені близько 80 цивільних. Відповідальність тероризм взяло на себе головне повстанське угруповання – *Barisan Revolusi Nasional*.
- 11 травня На лондонській конференції по Сомалі погоджено пакт Сомалі; АС безпеки з міжнародними донорами, згідно з яким армію і поліцію Сомалі готуватимуть до завдань, які виконував Африканський Союз (АС).
- 12 травня Комп'ютери в усьому світі постраждали від масштабного Кібербезпека кібернападу з застосуванням віруса-вимагача, що вразив не менше 150 країн.
- 18 травня Країни-учасниці ЄС підтримали Скординований річний ЄС; військове огляд оборони (CARD) як пілотний захід, що буде здійснений протягом двох років, починаючи з осені 2017р. співробітництво
- 20 травня Г.Рухані переобрано Президентом Ірану (57% з 41 млн. голо- Іран сів), що засвідчило переважну підтримку виборцями його реформістських зусиль.
- 22 травня Не менше 23 осіб загинули та понад 500 поранені під Велика час підризу смертника на концерті в Манчестері (Велика Британія; ІД Британія). Смертник діяв сам, хоча ІД взяла відповідальність на себе.
- 22 травня Президент Південного Судану С.Кіір оголосив одностороннє припинення вогню і розпочав процес національного Південний Судан діалогу.
- 23 травня Президент Р.Дутерте оголосив воєнний стан на південному острові Мінданао на Філіппінах після того, як близько Філіппіни; ІД 100 бойовиків ІД захопили значну частину м.Мараві. Понад 170 тис. жителів змушені втекти.
- 24 травня Від підризу бомби на узбіччі дороги під час проїзду кортежу губернатора округу Мандера (Кенія) вбито п'ятьох Кенія; Аш-Шабаб охоронців. 8-25 травня від нападів Аш-Шабаб на сили безпеки й цивільних на північному сході країни загинули 18 осіб.
- 26 травня ІД здійснила перший масштабний напад у Верхньому Єгипті, вбивши не менше 29 осіб. Уряд Єгипту відповів Єгипет; ІД; Лівія авіаударами в Лівії та посиленням репресій у країні.
- 31 травня Заміновану вантажівку підірвано поблизу добре захищеної дипломатичної зони в Кабулі (Афганістан). Загинули не Афганістан менше 150 осіб.
- 31 травня Через понад п'ять місяців після проведення виборів, під Македонія зростаючим міжнародним тиском, Президент Македонії Г.Іванов нарешті погодився доручити формування нового Уряду лідеру опозиції З.Засву з СДСМ.
- 1 червня Президент США Д.Трамп заявив про вихід США з США; Паризька Паризької угоди стосовно зміни клімату, хоча це можна угода реалізувати лише ближче до закінчення його терміну, через правовий режим і текст угоди.

2 червня	РБ ООН одностайно ухвалила Резолюцію 2356, засудивши останні північнокорейські розробки ядерної зброї та балістичних ракет і розширивши санкції.	ООН; Північна Корея; санкції
3 червня	У Великій Британії внаслідок теракту ісламіста на мосту в Лондоні загинули вісім і поранені 48 осіб.	Велика Британія; ІД
5 червня	Саудівська Аравія, Бахрейн, ОАЕ, Єгипет і Ємен розірвали дипломатичні взаємини і транспортне сполучення з Катаром.	Катар; держави Перської затоки
5 червня	Чорногорія стала 27-м членом Організації Північноатлантичного Договору (НАТО).	Чорногорія; НАТО
6-7 червня	16-а річна зустріч у рамках Гаазького кодексу протидії розповсюдженню балістичних ракет (HCOC) відбулась у Відні (Австрія) за участі делегацій 64 зі 138 держав, що підписали його.	HCOC
7 червня	Європейська Комісія створила Європейський оборонний фонд (EDF) для військових досліджень і розбудови спроможностей.	ЄС; EDF
7 червня	Унаслідок двох терактів ІД в Тегерані вбито 17 і поранено 43 цивільних. Це перший напад ІД в Ірані.	Іран; ІД
8 червня	Під час нападу Аш-Шабаб на військову базу в Пунтленді (Сомалі) загинули не менше 70 осіб. Влада Сомалі говорить про найтяжчий напад у країні за кілька років.	Сомалі; Аш-Шабаб
8 червня	У ЄС домовились створити у Брюсселі можливості для планування і здійснення навчання й розбудови спроможностей місії – <i>Military Planning and Conduct Capability (MPCC)</i> .	ЄС; військове співробітництво
15 червня	Європейський Парламент ухвалив третю резолюцію, що засуджує авіаудари коаліції на чолі з Саудівською Аравією у Ємені, в т.ч. застосування нею касетних боеприпасів.	ЄС; Саудівська Аравія; Ємен; касетні боеприпаси
15 червня	Конференція ООН з обговорення юридично зобов'язуючого документа із заборони та ліквідації ядерної зброї поновилася у Нью-Йорку (США) з метою ухвалення договору до кінця переговорів 7 липня.	Договір про заборону ядерної зброї
18 червня	Американський літак збив бойовий літак ВПС Сирії південно-західніше Ракки (Сирія) сили США завдали авіаударів по наступаючих проурядових військах.	Сирія; США
18 червня	Під час серії нападів у селі Кофа поблизу м.Майдугурі (штату Борно на північному сході Нігерії) за участі п'яти смертників Боко Харам, загинули 12 осіб. Усього за кілька днів загинули не менше 80 цивільних.	Нігерія; Боко Харам
18 червня	У відповідь на теракти в Тегерані на початку місяця Корпус стражів ісламської революції (КСІР) Ірану запустив шість балістичних ракет "земля-земля" середньої дальності з баз на території країни по силах ІД в Сирії.	Іран; Сирія; ІД
19 червня	Зустріч у Римі зі збройними угрупованнями в рамках спільного мирного процесу завершилась "політичною мирною угодою" для ЦАР. Невдовзі угода була зірвана через поновлення насильства.	ЦАР
21 червня	Принца М.Бен Салмана, сина саудівського короля Салмана, названо спадкоємцем трону і крон-принцем після відсторонення його старшого двоюрідного брата принца М.Бен Наефа.	Саудівська Аравія

21 червня	Велика мечеть Ан-Нурі в Мосулі (Ірак) знищена ІД.	Ірак; ІД
25 червня	Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ) оцінила кількість випадків холери в Ємені у понад 200 тис.	ВООЗ; Ємен
26 червня	У Колумбії спостерігачі ООН повідомили, що <i>FARC</i> закінчили здачу зброї місії ООН за день до кінцевого терміну 27 червня, згідно з мирною угодою 2016р.	Колумбія; <i>FARC</i> ; ООН
27 червня	Починається серія кібератак на установи в Україні з використанням вірусу <i>Petya</i> .	Україна; кібербезпека
29-30 червня	Під час сьомого раунду консультацій високого рівня з морських справ у Японії, Китаї і Японія, зокрема, домовились якнайшвидше створити механізм контактів ВПС і ВМС.	Китай; Японія
30 червня	20-а річниця набуття чинності Конвенції про заборону хімічної зброї (КЗХЗ).	КЗХЗ
3 липня	Серія прискорених північнокорейських ракетних випробувань останніх місяців завершилась пуском міжконтинентальної балістичної ракети (МБР).	Північна Корея; розповсюдження ракет
7 липня	Конференція ООН з обговорення юридично зобов'язуючого документа із заборони та ліквідації ядерної зброї доробила остаточний проект Договору про заборону ядерної зброї (ДЗЯЗ), який ухвалили 122 голосами країн-учасниць, за однієї держави "проти" (Нідерланди) та однієї, що утрималась (Сінгапур).	Договір про заборону ядерної зброї
7 липня	Генеральний секретар ООН А.Гутерреш заявив про зрив переговорів про возз'єднання Кіпру після чергового раунду переговорів між лідерами греків і турків-кіпріотів 7 липня у Швейцарії.	Кіпр
7 липня	Не менше 23 військових вбито під час підриву машин смертниками ІД на двох військових блокпостах на півночі Сінайського півострова в Єгипті.	Єгипет; ІД
22 липня	Сили хуті в Ємені заявили про пуск балістичної ракети по Саудівській Аравії – це була остання з багатьох спроб вразити цілі на саудівській території балістичними ракетами великої дальності.	Ємен; Саудівська Аравія; розповсюдження ракет
27 липня	Іран запустив супутник, спонукавши Конгрес США вперше запровадити нові американські санкції проти Ірану після укладення Спільного всеохопного плану дій (СВПД).	Іран; США; санкції
28 липня	Північна Корея здійснила другий випробувальний пуск МБР протягом місяця.	Північна Корея; розповсюдження ракет
30 липня	Уряд Венесуели під головуванням Президента Н.Мадуро ухвалив рішення про обрання конституційної асамблеї з повноваженнями розпуску державних установ, в т.ч. опозиційного парламенту, і зміни конституції. Протести опозиції посилюються.	Венесуела
2 серпня	РБ ООН ухвалила Резолюцію 2370, що закликає вжити більш суворих національних заходів для усунення загрози саморобних вибухових пристроїв (СВП), в т.ч. недопущення постачання зброї та сировини для вибухових речовин терористам.	ООН; СВП

2 серпня	Конгрес США схвалив Закон про протидію противникам Америки шляхом санкцій, що запровадив нові або розширив існуючі санкції проти Північної Кореї, Ірану та Росії.	Іран; Північна Корея; Росія; США; санкції
5 серпня	РБ ООН одностайно схвалила нові санкції на торгівлю й інвестиції в Північну Корею в рамках Резолюції 2371.	ООН; Північна Корея; санкції
7 серпня	Помічник Генерального секретаря ООН з гуманітарних питань, Координатор надзвичайної допомоги С.О'Браєн попередив РБ ООН, що ситуація в ЦАР має тривожні ознаки геноциду, і закликав надіслати додаткові війська до миротворчої місії.	ЦАР
8 серпня	Загальні вибори в Кенії затьмарені насильством (37 загиблих) та спірним результатом президентських виборів.	Кенія
13-17 серпня	Два, ймовірно, ісламських бойовики вбили 19 осіб у столиці Буркіна-Фасо Уагадугу. За чотири дні військовий автомобіль підірвався на СВІП в Іната на півночі, загинули троє військовослужбовців.	Буркіна-Фасо
15 серпня	Три смертниці Боко Харам вбили 27 осіб на північному сході Нігерії.	Нігерія; Боко Харам
17 серпня	16 осіб вбито і понад 130 поранено внаслідок двох нападів ІД в Барселоні (Іспанія).	Іспанія; ІД
22 серпня	Президент США Д.Трамп оголосив нову стратегію для Афганістану, що передбачає перехід від підходу з чітко визначеними часовими параметрами війни до підходу, що ґрунтується на врахуванні місцевих умов, і збільшення кількості залучених військ приблизно на 4 000 осіб.	США; Афганістан
24 серпня	У Ємені колишній Президент А.А.Салех організував великий мітинг у столиці м.Сана, після чого авіаудари коаліції під проводом Саудівської Аравії посилюються.	Ємен
25 серпня	Бойовики здійснили скоординований напад на 30 поліцейських постів та армійську базу у штаті Ракхайн на півночі М'янми. Військові відповіли "зачистками", що призвело до втечі до 38 тис. рохінджа до Бангладеш.	М'янма; рохінджа
25-30 серпня	Ураган <i>Harvey</i> вразив США і завдав великих руйнувань району Х'юстона, переважно через рекордні повені. Не менше 90 осіб загинули, а загальні збитки сягнули \$198,6 млрд., зробивши <i>Harvey</i> "найдорожчим" стихійним лихом в історії США.	США; погодні катаклізми
28 серпня	За дипломатичною ініціативою сторін конфронтація на кордоні Індії та Китаю закінчилась після 73 днів протистояння.	Індія; Китай
29 серпня	Північна Корея запустила балістичну ракету проміжної дальності над північною Японією, спричинивши спрацювання сирен у тому районі та викликавши міжнародний осуд.	Північна Корея; Японія
30 серпня	Примирливий жест Президента П.Біа – звільнення кількох ув'язнених лідерів англомовного населення – не зупинив заворушень у Камеруні.	Камерун
1 вересня	Понад 580 тис. цивільних рохінджа, за оцінкою, втекли через кордон до Бангладеш, спричинивши одну з найбільш динамічних криз біженців після Другої світової війни.	М'янма; Бангладеш; рохінджа

1 вересня	Верховний суд Кенії ухвалив рішення стосовно скасування результатів серпневих президентських виборів, які принесли перемогу Президенту У.Кеньятті, і проведення повторних виборів.	Кенія
1 вересня	Президент Росії В.Путін вислав 755 американських дипломатів у відповідь на санкції США.	Росія; США
3 вересня	Північна Корея здійснила шосте й найбільше ядерне випробування, що спричинило регіональну та міжнародну напруженість.	Північна Корея; ядерне розповсюдження
4 вересня	Уряд Колумбії та Національно-визвольна армія (ELN), друге найбільше партизанське угруповання країни, оголосили тимчасове припинення вогню.	Колумбія; ELN
4-6 вересня	Сьома зустріч країн-учасниць Конвенції про касетні боєприпаси (ККБ) відбулась у Женеві (Швейцарія).	ККБ
5 вересня	РБ ООН одностайно ухвалила Резолюцію 2374 (2017р.), що запровадила режим санкцій проти Малі, з заборонаю поїздок і заморожуванням активів осіб і установ, які заважали виконанню мирної угоди.	ООН; Малі
5 вересня	Сальвадорські правозахисні групи оприлюднили звіт Міжамериканської комісії з прав людини з хронікою позасудових страт, імовірно здійснених працівниками національної поліції Сальвадору.	Сальвадор
6-10 вересня	Карибський басейн і США вразив ураган <i>Irma</i> – найпотужніший ураган, зафіксований в Атлантиці за межами Карибського моря і Мексиканської затоки. Буревій спричинив не менше 134 смертей і завдав збитків не менше ніж на \$63 млрд.	Карибський басейн; США; погодні катаклізми
11 вересня	РБ ООН одностайно ухвалила Резолюцію 2375 у відповідь на шостий північнокорейський випробувальний ядерний вибух. Резолюція передбачає кілька заходів на посилення санкцій проти північнокорейської економіки.	ООН; Північна Корея; санкції
11-15 вересня	Третя конференція країн-учасниць (CSP3) Договору про торгівлю зброєю (ДТЗ) відбулась у Женеві (Швейцарія).	ДТЗ
19 вересня	Президент США Д.Трамп заявив на ГА ООН, що він “повністю знищить” Північну Корею, якщо та погрозуватиме США чи їх союзникам.	Північна Корея; США; ядерна зброя
19-20 вересня	Лише за два тижні після урагану <i>Irma</i> на Карибах ураган <i>Maria</i> вразив ті ж райони – не менше 94 осіб загинули, збитки, за оцінкою, перевищили \$103 млрд.	Кариби; погодні катаклізми
19-25 вересня	Глави держав, міністри закордонних справ та інші високопосадовці зібрались у Нью-Йорку (США) на дебати високого рівня в ГА ООН, щоб обговорити нагальні та нові питання міжнародного миру й безпеки.	ООН
20 вересня	Конференція з підтримки набуття чинності Договором про всеосяжну заборону ядерних випробувань (ДВЗЯВ) (т.зв. Конференція згідно зі статтею XIV) відбулась у Нью-Йорку (США).	ДВЗЯВ
20 вересня	Договір про заборону ядерної зброї відкрито для підписання.	ДЗЯЗ

20 вересня	Дві основні коаліції туарезьких збройних угруповань у Малі, Платформа (що підтримує єдність країни) і сепаратистська Координація рухів Азаваду (СМА), досягли угоди, що передбачає припинення вогню, звільнення полонених та інші заходи довіри.	Малі
20 вересня	РБ ООН, АС, ЄС і Ліга Арабських Держав (ЛАД) схвалили План дій ООН для Лівії, який виконує Місія підтримки ООН у Лівії (UNSMIL).	Лівія; ООН; ЄС; ЛАД
23 вересня	40 вбивств за день – найвищий показник смертей в Сальвадорі за один день цього року. Майже 200 осіб вбито за тиждень насильства, яке поліція пояснює сутичками кримінальних банд.	Сальвадор
25-29 вересня	В Іракському Курдистані відбувся референдум про незалежність від Іраку, за яку проголосували понад 92%, що посилює напруженість з центральним урядом та у регіоні. За чотири дні Уряд Іраку заборонив міжнародні польоти до/з Іракського Курдистану.	Ірак; курди
26 вересня	Офіційно скасовано заборону керувати автомобілем жінкам у Саудівській Аравії (зміни набудуть чинності лише в червні 2018р.).	Саудівська Аравія
27 вересня	Росія завершила знищення своїх запасів ХЗ.	Росія; ХЗ
27-28 вересня	Зустріч високого рівня з огляду Глобального плану дій ООН з протидії торгівлі людьми відбулась у Нью-Йорку (США). Були оцінені досягнення, недоліки та проблеми, у т.ч. у застосуванні відповідних правових інструментів.	ООН; торгівля людьми
1 жовтня	Понад 800 осіб поранено під час спроб поліції завадити голосуванню на референдумі за незалежність, організованому регіональним урядом Каталонії на північному сході Іспанії, який іспанський Уряд оголосив незаконним. Уряд Каталонії повідомив, що проголосувало 43% виборців, 90% з них – за незалежність.	Іспанія; Каталонія
1 жовтня	У США сталася найжахливіша масова стрілянина в новітній історії. Стрілок у Лас-Вегасі вбив не менше 58 і поранив понад 500 осіб.	США; стрілянина
1 жовтня	Конфронтація між урядом Камеруну та англомовною меншиною в південно-західних і південно-східних регіонах посилюється, коли англомовні сепаратисти символічно проголосили незалежність.	Камерун
4 жовтня	У Нігері близько 50 бойовиків союзного ІД угруповання влаштували засідку на нігерійський патруль і вбили чотирьох американських військовослужбовців групи Сил спеціальних операцій, що супроводжувала патруль.	Нігер; США; ІД
5-11 жовтня	Переговори про примирення між СМА та Платформою відбулись в Анефісі (Малі) і закінчились домовленістю про дорожню карту виконання зобов'язань, взятих під час переговорів.	Малі
6 жовтня	Міжнародна кампанія за ліквідацію ядерної зброї (<i>International Campaign to Abolish Nuclear Arms, ICAN</i>) отримала Нобелівську премію миру.	Нобелівська премія миру; ядерне роззброєння

- 12 жовтня США оголосили про вихід з Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки й культури (ЮНЕСКО), після чого це одразу ж зробив Ізраїль. США; Ізраїль; ЮНЕСКО
- 13 жовтня Президент США Д.Трамп відмовився підтвердити іранську ядерну угоду (JCPOA). Іран; США; JCPOA
- 14 жовтня Унаслідок підриву у Могадішо (Сомалі) двох замінованих вантажівок – найтяжчого теракту в історії країни загинули понад 350 осіб, переважно цивільних. У нападі підозрюють Аш-Шабаб. Сомалі; Аш-Шабаб
- 16 жовтня Рада ЄС схвалила нові автономні санкції ЄС з метою доповнення та посилення передбачених у Резолюції РБ ООН 2375. ЄС; Північна Корея; санкції
- 16-20 жовтня Режим контролю над ракетними технологіями (РКРТ) провів 31-у пленарну сесію в Дубліні (Ірландія). РКРТ
- 17 жовтня Керівник миротворчої операції ООН у Південному Судані попередив РБ ООН, що країна скочується в хаос і насильство. Південний Судан
- 17 жовтня Понад 70 осіб, переважно поліцейських, вбито в Афганістані під час нападів Талібану у провінціях Пактія і Газні. Афганістан; Талібан
- 17 жовтня Оголошено про повне звільнення збройними силами Сирії фактичної столиці ІД Ракка. Сирія; ІД
- 19 жовтня При нападі Талібану на військову базу в провінції Кандагар на півдні Афганістану вбито більше 40 військовослужбовців. Афганістан; Талібан
- 20 жовтня Не менше 56 осіб вбито під час нападу ІД на мечеть у столиці Афганістану Кабулі. Афганістан; ІД
- 25 жовтня На 19-му з'їзді Комуністичної партії Китаю Сі Цзіньпіна переобрали генеральним секретарем на другий термін, а політичну теорію “Думка Сі Цзіньпіна” включили до статуту партії. Китай
- 26 жовтня Новий світовий індекс “Жінки, мир і безпека” започатковано у Нью-Йорку (США) за лаштунками відкритих дебатів про жінок, мир і безпеку 2017р. в РБ ООН. Індекс оцінює прогрес доступу жінок до правосуддя та безпеки. Жінки, мир і безпека
- 26 жовтня Повторні президентські вибори, що відбулись у Кенії, відзначилися новими випадками насильства. Президента Кеньятту оголошено переможцем. Кенія
- 27 жовтня Після того, як парламент Каталонії проголосував за незалежність, Уряд Іспанії розпустив уряд Каталонії та оголосив нові регіональні вибори. Генеральний прокурор Іспанії висунув проти каталонських лідерів звинувачення у закладі, підривній діяльності та нецільовому використанні державних коштів. Іспанія; Каталонія
- 29 жовтня Президент Іракського Курдистану М.Барзані пішов у відставку після того, як Уряд Іраку силою повернув собі спірне м.Кіркук і його нафтові родовища, а також інші спірні території, після нещодавнього референдуму про незалежність курдського регіону. Ірак; курди

31 жовтня	Чоловік, який стверджував, що діє від імені ІД, в'їхав вантажівкою у наговп у Нью-Йорку (США) вбивши вісім і поранивши 11 осіб. Це – найтяжчий теракт у місті з 11 вересня 2001р.	США; ІД
3 листопада	Дейр-ез-Зор у Сирії та Аль-Каїм в Іраку оголошено вільними від ІД.	Сирія; Ірак; ІД
4 листопада	У відповідь на несподіваний ракетний удар хуті по Ер-Ряду (Саудівська Аравія) та коаліція під проводом Саудівської Аравії посилила бомбардування Ємену.	Ємен; Саудівська Аравія
5 листопада	В Саудівській Аравії затримано 11 принців, чотири міністри й кілька десятків колишніх міністрів, нібито в рамках кампанії боротьби з корупцією.	Саудівська Аравія
5 листопада	Оприлюднені деякі деталі “Райських паперів” – масиву з 13,4 млн. конфіденційних електронних документів стосовно офшорних інвестицій, переданих німецькій газеті.	“Райські папери”
6-17 листопада	23-а річна конференція сторін (COP) Рамкової конвенції ООН про зміну клімату (UNFCCC) відбулась у Бонні (Німеччина). Досягнуто домовленості про засади зведення правил для забезпечення прогресу в обмеженні викидів вуглецю.	Зміна клімату; Паризька угода
13 листопада	Рада ЄС запровадила санкції проти Венесуели, в т.ч. ембарго на поставки зброї та обладнання, що може бути використане для репресій у країні.	ЄС; Венесуела; санкції
13 листопада	Від авіаударів по базару в м.Атаріб на півночі Сирії загинули не менше 53 осіб. Вважають, що їх здійснив або сирійський уряд, або Росія.	Сирія; Росія
13-14 листопада	На 31-му саміті Асоціації держав Південно-Східної Азії (АСЕАН) в Манілі (Філіппіни) АСЕАН і Китай офіційно заявили про початок переговорів про деталі кодексу поведінки у Південнокитайському морі.	АСЕАН; Китай
13-17 листопада	Група урядових експертів з летальних автономних систем озброєнь (ЛАСО) зустрілась у Женеві (Швейцарія), щоб обговорити технічні, військові та етично-правові аспекти нових технологій у галузі ЛАСО.	ЛАСО
15 листопада	Президент Зімбабве Р.Мугабе опинився під домашнім арештом після того, як військові захопили владу в країні.	Зімбабве
16 листопада	Закінчився мандат Спільного механізму розслідувань (ЛІМ) ОЗХЗ-ООН у Сирії.	Сирія; ХЗ; ЛІМ
16 листопада	Перед запланованими на 2018р. загальними виборами Верховний суд Камбоджі розпустив Партію національного порятунку Камбоджі, що є головним опонентом Камбоджійської народної партії Прем'єр-міністра Х.Сена, і заборонив понад сотні її членів займатись політикою протягом п'яти років.	Камбоджа
20 листопада	11-а конференція високих договірних сторін Протоколу V (про вибухові залишки війни) до Конвенції про “негуманну” зброю (КНЗ) відбулась у Женеві (Швейцарія).	Протокол V; КНЗ
21 листопада	19-а річна конференція високих договірних сторін зміненого Протоколу II (щодо мін та СВП) до КНЗ відбулась у Женеві (Швейцарія).	Протокол II; КНЗ
21 листопада	Внаслідок авіаудару США в Сомалі, за повідомленням, знищено понад 100 бойовиків Аш-Шабаб.	Сомалі; США; Аш-Шабаб

- 21 листопада Президент Зімбабве Мугабе пішов у відставку після 37 років Зімбабве
влади, зраджений військовими та його власною партією.
- 22 листопада Міжнародний трибунал для колишньої Югославії (ICTY) Боснія та
засудив колишнього командувача боснійських сербів Герцеговина;
Р.Младича до довічного ув'язнення, визнавши його винним ICTY
у геноциді та військових злочинах у конфліктах на Балканах
понад 20 років тому.
- 22-24 листопада Зустріч Високих договірних сторін КНЗ відбулась у Женеві КНЗ
(Швейцарія). У центрі дискусії були запальна зброя, вибу-
хова зброя в населених районах та міни, крім протитипот-
них (MOTAPM).
- 23 листопада М'янма і Бангладеш підписали угоду про репатріацію, але М'янма;
умов для добровільної і безпечної репатріації біженців Бангладеш;
рохінджа немає. рохінджа
- 24 листопада Ісламські бойовики напали на мечеть на Сінайському пів- Єгипет;
острові в Єгипті, вбивши не менше 305 і поранивши не тероризм
менше 128 осіб у найтяжчому теракті в сучасній історії
Єгипту. Жодне угруповання не взяло на себе відповідаль-
ності, але головним підозрюваним є ІД.
- 26 листопада Загальні вибори в Гондурасі спричинили кризу: остаточний Гондурас
підрахунок голосів відклали, а кандидат від об'єднаної опо-
зиції С.Насралла заявив про фальсифікації. У різних части-
нах країни почались протести, коли стало ясно, що нинішній
Президент Х.О.Ернандес виграє з невеликою перевагою.
- 27 листопада Організація з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ) Молдова;
повідомила про суттєвий прогрес на переговорах у Відні Придністров'я
(Австрія) між керівниками Молдови та сепаратистського
регіону Придністров'я.
- 27-28 листопада Регіональна конференція з захисту цивільних від застосу- EWIPA
вання вибухової зброї в населених районах (EWIPA) відбу-
лась в Мапуту (Мозамбік).
- 27 листопада - 22-а конференція країн-учасниць КХЗ відбулась у Гаазі, КХЗ
1 грудня (Нідерланди) і узгодила програму й бюджет на 2018р.
- 28-29 листопада Північна Корея здійснила випробувальний пуск нового типу Північна
балістичної ракети великої дальності. Північнокорейський Корея; ядерне і
керівник Кім Чен Ин заявив, що його країна поповнила свої ракетне розпо-
ядерні сили і досягла мети – стати ядерною державою. всюдження
- 30 листопада Уряд Нігеру дав США дозвіл на базування та використання Нігер; США;
ударних безпілотних літальних апаратів (БПЛА) зі столиці БПЛА
країни Ніамея.
- 30 листопада Збройні сутички в Сані (Ємен) між раніше союзними силами Ємен
хуті й Салеха.
- 2 грудня Колишній Президент Ємену Салех звернувся до коаліції під Ємен;
проводом Саудівської Аравії, що воює з хуті, і запропону- Саудівська
вав мирні переговори, якщо та зніме блокаду Ємена. Аравія
- 4 грудня Екс-президента Ємена Салеха вбито його колишніми союз- Ємен;
никами хуті, що ознаменувало новий етап конфлікту, з поси- Саудівська
ленням авіаударів коаліції під проводом Саудівської Аравії. Аравія

4-8 грудня	Річна зустріч країн-учасниць КБТЗ погодила подальший міжсесійний процес річних зустрічей на 2018-2020рр.	КБТЗ
5 грудня	ОАЕ оголосили про створення нового військово-політичного союзу з Саудівською Аравією, поставивши під сумнів майбутнє 36-річної Ради співробітництва держав Перської затоки (РСДПЗ).	ОАЕ; Саудівська Аравія; РСДПЗ
6 грудня	Міжнародне співтовариство і палестинці засудили заяву Президента США Д.Трампа про визнання США Єрусалиму столицею Ізраїлю.	США; Ізраїль; Палестина
6-7 грудня	Пленарна сесія Вассенаарської домовленості (ВД) відбулась у Відні (Австрія). Прийнято 42-у країну-учасницю – Індію.	ВД; Індія
7 грудня	Президент Р.Т.Ердоган здійснив перший візит глави турецької держави до Греції за 65 років.	Туреччина; Греція
7 грудня	Міністри закордонних справ країн – співголови Мінської групі ОБСЄ зробили спільну заяву на підтримку поновлення й активізації дипломатії у Нагірному Карабаху.	Мінська група ОБСЄ; Нагірний Карабах
8 грудня	ЄС і Велика Британія досягли угоди про умови <i>Brexit</i> після кількох місяців переговорів і розпочали обговорення своїх подальших відносин.	Велика Британія; ЄС; <i>Brexit</i>
8 грудня	У 30-у річницю підписання Договору про ліквідацію ракет середньої дальності і меншої дальності 1987р. (Договір про РСМД) Держдепартамент США оголосив нову американську стратегію розв'язання суперечки щодо Договору про РСМД з Росією.	США; Договір про РСМД
9 грудня	Ірак заявив про перемогу у війні з ІД. Після тривалих атак об'єднані сили вибили ІД з її основного оплоту в Іраку – міста Мосул.	Ірак; ІД
11 грудня	Країни-учасниці ЄС офіційно розпочали Постійну структурувану кооперацію (<i>PESCO</i>) в галузі оборони, передбачену Лісабонським договором.	ЄС; <i>PESCO</i> ; військове співробітництво
11 грудня	Президент Росії В.Путін відвідав Сирію і оголосив про скорочення російських військ у країні, заявивши про перемогу над ІД.	Сирія; Росія; ІД
12-14 грудня	Делегації п'яти сторін Договору про РСМД (Білорусь, Казахстан, Росія, Україна і США) провели зустріч договірною механізмом вирішення суперечок – Спеціальної верифікаційної комісії – у Женеві (Швейцарія).	Договір про РСМД
13 грудня	Військовий стан на о.Мінданао (Філіппіни) продовжено ще на рік.	Філіппіни
13 грудня	12 членів конголезького воєнізованого формування засудили за звалування дівчат у справі, важливій для боротьби з безкарністю злочинів, пов'язаних із сексуальним насильством.	ДРК; сексуальне насильство
14 грудня	18 поліцейських вбиті під час нападу Аш-Шабаб на сомалійську поліцейську академію.	Сомалі; Аш-Шабаб
15 грудня	Конгрес Мексики ухвалив закон, що посилив роль військових у боротьбі з організованою злочинністю, дозволивши вводити війська до районів, які контролюють наркобанди.	Мексика

17 грудня	У другу річницю Лівійської політичної угоди 2015р. фельд-маршал Х.Гафтар заявив, що він вважає угоду закінченою, а відповідні інститути – не діючими.	Лівія
18 грудня	США вперше за шість років скористались правом вето в РБ ООН, щоб заблокувати резолюцію, що опосередковано критикувала рішення Адміністрації Д.Трампа визнати Єрусалим столицею Ізраїлю.	США; Ізраїль; Палестина; ООН
18-21 грудня	16-а зустріч країн-учасниць Конвенції про ППМ відбулась у Відні.	Конвенція про ППМ
19 грудня	Хуті в Ємені запустили ще одну ракету по Ер-Ріяду, яку саудівські сили нібито збили над містом.	Ємен; Саудівська Аравія
20 грудня	Спеціальний представник США по Україні К.Волкер заявив, що 2017р. був найбільш кровопролитним роком конфлікту в Україні.	Україна
20 грудня	США підтвердили, що у Ємені відбуваються численні наземні операції за участі американських військ.	США; Ємен
21 грудня	Уряд Південного Судану та збройні угруповання опозиції підписали угоду про припинення бойових дій.	Південний Судан
21-22 грудня	Восьмий раунд сирийських мирних переговорів за підтримки Росії, Ірану й Туреччини відбувся в Астані (Казахстан) і закінчився домовленістю провести мирний конгрес по Сирії в Сочі (Росія) у січні 2018р.	Сирія; мирні переговори в Астані
22 грудня	РБ ООН одногосійно ухвалила Резолюцію 2397, що посилює санкції проти Північної Кореї, включно з заходами з обмеження імпорту нафти до країни до 90%.	ООН; Північна Корея; санкції
24 грудня	Гватемала слідом за США оголосила, що переведе своє Посольство в Ізраїлі до Єрусалиму; Гондурас і Панама зробили те саме двома днями пізніше.	Ізраїль; Палестина
28 грудня	Антиурядові протести почались в іранському місті Машхад і швидко поширились на інші міста, де вони також набули політичних форм.	Іран
29 грудня	У спільній заяві з нагоди 1 000 днів війни у Ємені глави трьох відомств ООН повторили заклики до сторін конфлікту негайно дозволити гуманітарний доступ і зупинити бойові дії.	Ємен; гуманітарна криза
29 грудня	Унаслідок нападу на християн-коптів поблизу Каїру (Єгипет) загинули не менше дев'яти осіб.	Єгипет; ІД
30 грудня	Юрба атакує державні установи в столиці Ірану Тегерані.	Іран

Про авторів

Д-р Сібіл Бауер (*Sibylle Bauer*, Німеччина) – керівник досліджень СІПРІ з питань озброєнь і роззброєння. З 2018р. вона є директором Програми СІПРІ з питань роззброєння, контролю над озброєннями та нерозповсюдження; раніше заснувала та очолювала Програму СІПРІ з питань контролю над торгівлею товарами подвійного використання і зброєю. На цій посаді планувала та виконувала заходи зі зміцнення спроможностей в Європі та Південно-Східній Азії. До початку роботи в СІПРІ у 2003р. працювала науковим співробітником у Брюссельському Інституті європейських досліджень (*Institute for European Studies*). Серед останніх публікацій: ‘*3D printing and missile technology controls*’, *SIPRI Background Paper* (листопад 2017р., співавтор); *Challenges and Good Practices in the Implementation of the EU’s Arms and Dual-use Export Controls: A Cross-sector Analysis* (SIPRI, липень 2017р., співавтор); *Setting the Stage for Progress towards Nuclear Disarmament* (SIPRI, квітень 2018р., співавтор).

Коля Брокманн (*Kolja Brockmann*, Німеччина) – науковий співробітник Програми СІПРІ з питань контролю над торгівлею товарами подвійного використання і зброєю. Здійснює дослідження у сфері нерозповсюдження та експортного контролю, зосереджуючи увагу на питаннях імплементації норм, передачі технологій, адитивного виробництва та Договорі про торгівлю зброєю. Раніше проходив стажування в СІПРІ від Консорціуму ЄС з питань нерозповсюдження та роззброєння (*EU Non-proliferation and Disarmament Consortium*), а також стажувався в німецькому Федеральному бюро у справах економіки та експортного контролю (*German Federal Office for Economic Affairs and Export Control, BAFA*). Отримав магістерський ступінь у сфері нерозповсюдження та міжнародної безпеки в Лондонському Королівському коледжі. Серед останніх публікацій: *The Challenge of Emerging Technologies to Export Controls: Controlling Additive Manufacturing and Intangible Transfers of Technology* (квітень 2018р., співавтор), та *Challenges and Good Practices in the Implementation of the EU’s Arms and Dual-use Export Controls: A Cross-sector Analysis* (липень 2017р., співавтор).

Марк Бромлі (*Mark Bromley*, Велика Британія) – директор Програми СІПРІ з питань контролю над торгівлею товарами подвійного використання і зброєю; досліджує заходи з регулювання міжнародної торгівлі зброєю на національному, регіональному і глобальному рівнях. Раніше працював політичним аналітиком у Британо-американській раді з питань інформації у сфері безпеки (*British American Security Information Council, BASIC*). Серед останніх публікацій: ‘*Export controls, human security and cyber-surveillance technology: Examining the proposed changes to the EU Dual-use Regulation*’ (SIPRI, грудень 2017р.); ‘*Challenges and good practices in the implementation of the EU’s arms and dual-use export controls: A cross-sector analysis*’ (SIPRI, 2017р., співавтор); ‘*ATT-related outreach assistance in Latin America and the Caribbean: Identifying gaps and improving coordination*’, *SIPRI Background Paper* (лютий 2017р., співавтор).

Пітер Д.Веземан (*Pieter D. Wezeman*, Нідерланди/Швеція) – старший науковий співробітник Програми СІПРІ з питань озброєнь і військових витрат. Починаючи з 1994р., брав участь у багатьох публікаціях СІПРІ, включно із щорічними оглядами СІПРІ глобальних тенденцій у поставках озброєнь, військовій промисловості та військових витратах. Зокрема, мав публікації про військові витрати і спроможності на Близькому Сході, міжнародні ембарго на поставки озброєнь, постачання озброєнь до Африки та європейську військову промисловість. У 2003-2006рр. працював старшим аналітиком Міністерства оборони Нідерландів з питань розповсюдження озброєнь, а у 2017р. – технічним експертом Групи урядових експертів ООН під час розгляду доповіді ООН про військові витрати.

Сімон Т.Веземан (*Siemon T. Wezeman*, Нідерланди) – старший науковий співробітник Програми СІПРІ з питань озброєнь і військових витрат. Сфера досліджень: моніторинг поставок озброєнь, військові витрати і компанії-виробники озброєнь (з акцентом на Азійсько-Тихоокеанському регіоні і пострадянських країнах), застосування озброєнь у конфліктах, прозорість поставок озброєнь, розвиток звичайних військових технологій. Серед останніх публікацій: *'Military capabilities in the Arctic: A new cold war in the high North?'*, *SIPRI Background Paper* (жовтень 2016р.); *'Trends in world military expenditure, 2017'*, *SIPRI Fact Sheet* (травень 2018р., співавтор); та *'Trends in international arms transfers, 2017'*, *SIPRI Fact Sheet* (лютий 2018р., співавтор).

Майке Вербрухен (*Maaike Verbruggen*, Нідерланди) – докторант Інституту європейських досліджень Брюссельського вільного університету (*Institute for European Studies, Vrije Universiteit Brussel*). У 2016-2017рр. працювала молодшим науковим співробітником у СІПРІ, де досліджувала нові військові та безпекові технології. Її спеціалізація – виклики нових військових технологій для контролю над озброєннями. Сфера особливих наукових інтересів: наслідки наукових і технологічних змін для військових інновацій та можлива взаємодія режимів контролю над озброєннями для регулювання нових військових технологій. Має ступінь магістра філософії Університету Осло у сфері досліджень миру та конфліктів, стажувалася в Управлінні ООН у справах роззброєння та в Департаменті нерозповсюдження, роззброєння, контролю над озброєннями та експортного контролю МЗС Нідерландів.

Річард Гіасі (*Richard Ghiasy*, Нідерланди) – науковий співробітник і проєктний менеджер Програми СІПРІ з питань Китаю і глобальної безпеки. Предметом наукового інтересу є зв'язок між безпекою і розвитком. Вивчає зовнішню та безпекову політику Китаю, відносини Китаю з ЄС і Центральною Азією, інфраструктурну та економічну інтеграцію Європи та Азії і все, що стосується політики, розвитку та безпеки Афганістану. Останнім часом дослідження зосереджені на економіці Європи та Азії, інтеграції їх інфраструктури та безпеки, безпекових наслідках ініціативи “Один пояс – один шлях” (*Belt and Road Initiative*). Публікація на цю тему: *The Silk Road*

Economic Belt: Considering Security Implications and EU-China Cooperation Prospects (SIPRI, лютий 2017р., співавтор). Тривалий час проживав у Китаї, здійснював польові дослідження, презентував результати роботи в понад 30 країнах.

Зої Горман (*Zoë Gorman*, США) – науковий співробітник Програми СІПРІ з питань Сахеля/Західної Африки. Предметом її наукового інтересу є розробка нових методів кількісного аналізу миру та безпеки задля вироблення політики та дослідження взаємозв'язку між державними конфліктами та насильницьким екстремізмом. Має два дипломи Єльського університету – з політології і фізики. Готувала програмні документи з питань безпеки в Африці та на Близькому Сході для Центру ЗМІ та мирних ініціатив (*Center for Media and Peace Initiatives*) у Нью-Йорку, Фонду *Quilliam* у Лондоні та організації Інновації у боротьбі з бідністю (*Innovations for Poverty Action*) в Аккрі. Працювала також координатором у комунікаціях на Генеральній Асамблеї ООН у 2015р., керувала успішною політичною кампанією на Алясці.

Д-р Ян Дейвіс (*Ian Davis*, Велика Британія) – відповідальний редактор *Щорічника СІПРІ*, старший науковий співробітник Програми СІПРІ з питань озброєнь і роззброєння. У 2014-2016рр. був директором редакційного, видавничого та бібліотечного Департаменту СІПРІ, відповідав за контроль діяльності редакторів та управління бюджетом і документообігом Департаменту. До початку роботи в СІПРІ працював на кількох високих посадах, а також незалежним консультантом з питань безпеки людини та контролю над озброєннями. Має великий перелік досліджень і публікацій з питань міжнародної і регіональної безпеки, а також блогів з тематики НАТО. Серед останніх публікацій: *The British Bomb and NATO: Six Decades of Contributing to NATO's Strategic Nuclear Deterrent* (листопад 2015р.).

Д-р Ян Ентоні (*Ian Anthony*, Велика Британія) – директор Програми СІПРІ з питань європейської безпеки. Серед останніх публікацій: *'Valdets polarisering i svenska stader'*, *Valdsbejakande extremism (SOU, серпень 2017р., співавтор)*; *'Secure Cities: Inclusivity, resilience and safety'*, *SIPRI Insights on Peace and Security no.2017/3* (серпень 2017р.); *'European Security after the INF Treaty'*, *Survival: Global Politics and Strategy* (грудень 2017р. - січень 2018р.); *'Closing Sweden's military security deficit: The national debate on NATO membership'* (*NATO Defence College, березень 2018р., співавтор*); *'Military dimensions of a multipolar world: Implications for global governance'*, *Strategic Analysis* (травень 2018р.).

Д-р Тютті Ерастьо (*Tytti Erästö*, Фінляндія) – науковий співробітник Проекту з питань ядерної зброї у Програмі СІПРІ з питань роззброєння, контролю над озброєннями та нерозповсюдження. Її дослідження стосувались і стосуються ядерної угоди з Іраном, Договору про заборону ядерної зброї, суперечки США/НАТО з Росією навколо протиракетної оборони і глобального

режиму роззброєння та нерозповсюдження. Місця попередньої роботи: Фонд *Ploughshares* у Вашингтоні; Центр науки та міжнародних відносин ім. Роберта та Рене Белфер Гарвардської школи ім. Дж. Кеннеді (*Belfer Center for Science and International Affairs, Harvard Kennedy School*); Віденський центр роззброєння та нерозповсюдження (*Vienna Center for Disarmament and Non-Proliferation*); Інститут дослідження миру в Тампере (*Tampere Peace Research Institute*), Фінляндія. Серед останніх публікацій: 'Time for Europe to put Iran's missile programme in context', *SIPRI Topical Backgrounder* (жовтень 2017р.); 'Will the EU and the USA part ways on the Iran deal?', *SIPRI Topical Backgrounder* (жовтень 2017р., співавтор).

Шеннон Н.Кайл (*Shannon N.Kile*, США) – старший науковий співробітник і керівник Проекту з питань ядерної зброї у Програмі СІПРІ з питань роззброєння, контролю над озброєннями та нерозповсюдження. Сфера наукових інтересів: контроль над ядерною зброєю та нерозповсюдження з акцентом на ядерних програмах Ірану та Північної Кореї, а також питання регіональної безпеки, пов'язані з Афганістаном і Близьким Сходом. Брав участь у підготовці багатьох видань СІПРІ, в т.ч. розділів *Щорічників СІПРІ* (з 1994р.) з питань контролю над ядерною зброєю, ядерних сил, військових технологій.

Д-р Марина Капаріні (*Marina Caparini*, Канада) – старший науковий співробітник Програми СІПРІ з питань миру та розвитку. Її дослідження зосереджуються на темах побудови миру і зв'язку між безпекою та розвитком. Досліджує різноманітні аспекти безпеки і справедливого врядування в постконфліктному та поставторитарному контекстах, зокрема: розвиток поліції, нагляд за розвідкою, військово-цивільні відносини та регулювання діяльності приватних військових і безпекових компаній. Останнім часом зосереджує увагу на поліцейських силах в операціях з підтримання миру і зміцненні їх потенціалу, а також на політичному реагуванні на розгортання сил, нелегальну міграцію, організовану злочинність і насильницький екстремізм. До початку роботи в СІПРІ у грудні 2016р. працювала на високих посадах у Норвезькому Інституті міжнародних відносин (*Norwegian Institute for International Affairs*), Міжнародному центрі з питань правосуддя перехідного періоду (*International Center for Transitional Justice*) та в Женевському центрі демократичного контролю над збройними силами (*Geneva Centre for the Democratic Control of Armed Forces, DCAF*).

Хосе Альварардо Кобар (*José Alvarado Cobar*, Гватемала) – науковий співробітник Програми СІПРІ з питань миру та розвитку, дослідник у сфері гендеру та конфліктів. До приходу в СІПРІ завершив дипломний проект з питань фрагментації жіночих організацій під час мирного процесу та її потенційних наслідків під час постконфліктної побудови миру. Також досліджував торгівлю людьми, бандитизм і конфлікти, пов'язані з видобутком корисних копалин, у США та Гватемалі, а також здійснював моніторинг та оцінку проектів з охорони здоров'я та освіти в Йорданії.

Д-р Флоріан Крампе (*Florian Krampe*, Німеччина/Швеція) – науковий співробітник Програми СІПРІ з питань кліматичних змін і ризиків; спеціалізується на дослідженнях проблем миру та конфліктів, екологічної і кліматичної безпеки та міжнародної безпеки. Сфера наукових інтересів: засади миру та безпеки, особливо процеси побудови миру після збройних конфліктів. Останнім часом зосереджує увагу на питаннях кліматичної безпеки та постконфліктному використанні природних ресурсів з акцентом на екологічних підвалинах соціально, економічно та політично міцного миру. Позаштатний науковий співробітник Школи дослідження міжнародної співпраці з питань водокористування факультету досліджень миру та конфліктів Уппсальського університету (*Research School for International Water Cooperation in the Department of Peace and Conflict Research, Uppsala University*), бере участь у діяльності Центру міжнародної співпраці з питань водокористування ЮНЕСКО (*UNESCO Centre on International Water Cooperation*).

Ханс М.Крістенсен (*Hans M.Kristensen*, Данія) – директор Проекту інформування з ядерних питань Федерації американських вчених (*Federation of American Scientists, FAS*), позаштатний старший науковий співробітник СІПРІ. Часто консулює ЗМІ та організації у справах ядерної зброї. Є співавтором постійної рубрики Ядерний зошит (*Nuclear Notebook*) у Бюлетені вчених-атомників (*Bulletin of the Atomic Scientists*). Серед останніх публікацій: *'INF, New START and what really matters for US-Russian nuclear arms control'*, *Russia Matters* (лютий 2017р.); *'The growing threat of nuclear war and the role of the health community'*, *World Medical Journal* (жовтень 2016р.); *'Nuclear arsenals: current developments, trends and capabilities'*, *International Review of the Red Cross* (липень 2016р., співавтор).

Александра Куїмова (*Alexandra Kuimova*, Росія) – науковий співробітник Програми СІПРІ з питань озброєнь і військових витрат. Працюючи з базами даних СІПРІ про військові витрати, військову промисловість і поставки озброєнь, зосереджує увагу на подіях у регіоні Близького Сходу та Північної Африки та в пострадянських державах. До приходу в СІПРІ стажувалася в Департаменті нових викликів і загроз МЗС РФ, в Університеті Абдельмалека Ессааді (*Abdelmalek Essaadi University*) в Марокко, а також у Каїрському державному університеті (*Cairo State University*). Серед останніх публікацій: *'Trends in international arms transfers, 2017'*, *SIPRI Fact Sheet* (березень 2018р., співавтор); *'The SIPRI Top 100 arms-producing and military services companies, 2016'*, *SIPRI Fact Sheet* (грудень 2017р., співавтор).

Д-р Моріц Кютт (*Moritz Kütt*, Німеччина) – докторант Програми Принстонського університету з питань науки і глобальної безпеки. Останні дослідження стосуються імітації отримання та ліквідації розщеплюваних матеріалів в ядерному реакторі, а також нових технологій верифікації ядерних боеголовки в інтересах роззброєння і контролю над озброєннями.

Д-р Джаїр ван дер Лейн (*Jair van der Lijn*, Нідерланди) – керівник Програми СІПРІ з питань миротворчих операцій і врегулювання збройних конфліктів. Старший науковий співробітник у Нідерландському Університеті міжнародних відносин *Clingendael (Netherlands Institute of International Relations)*, позаштатний науковий співробітник Неймегенського Університету Святого Радбода Утрехтського (*Radboud University in Nijmegen*). Сфери наукових інтересів: перспективи миротворчих операцій, їх оцінка, чинники успіху та невдач, застосування комплексного підходу в миротворчих місіях. Серед останніх публікацій: *Peacebuilding and Friction: Global and Local Encounters in Post-conflict Societies* (Routledge, 2016р., співредатор); *‘Peacekeepers under threat? Fatality trends in UN peace operations’*, *SIPRI Policy Brief* (вересень 2015р., співавтор); *African Directions: Towards an Equitable Partnership in Peace Operations* (SIPRI, 2017р., співавтор); *‘Multilateral peace operations and the challenges of organized crime’*, *SIPRI Background Paper* (лютий 2018р.).

Д-р Дієго Лопеш да Силва (*Diego Lopes da Silva*, Бразилія) – позаштатний науковий співробітник Програми СІПРІ з питань озброєнь і військових витрат. Отримав ступінь *PhD* Університету штату Сан-Паулу (*São Paulo State University*) з питань миру, оборони та міжнародної безпеки. Його публікації стосувалися переважно питань торгівлі зброєю і прозорості військових витрат. До приходу в СІПРІ посідав дослідницькі посади в Групі оборонних досліджень і міжнародної безпеки (*Group of Defense Studies and International Security, GEDES*) та в Латиноамериканській мережі безпеки та оборони (*Latin American Security and Defense Network, RESDAL*).

Джованна Малетта (*Giovanna Maletta*, Італія) – науковий співробітник Програми СІПРІ з питань контролю над торгівлею товарами подвійного використання і зброєю. Її дослідження у сфері експортного контролю охоплюють питання дотримання та виконання норм з акцентом на політиці контролю над експортом товарів подвійного використання і зброї у країнах-членах ЄС. Також бере участь у заходах, пов’язаних з участю СІПРІ в Консорціумі ЄС з питань нерозповсюдження та роззброєння (*EU Non-proliferation and Disarmament Consortium*). Серед останніх публікацій: *The Challenge of Software and Technology Transfers to Non-proliferation Efforts: Implementing and Complying with Export Controls* (SIPRI, квітень 2018р., співавтор); *Challenges and Good Practices in the Implementation of the EU’s Arms and Dual-use Export Controls: A Cross-sector Analysis* (SIPRI, липень 2017р., співавтор).

Д-р Ніл Мелвін (*Neil Melvin*, Велика Британія) – керівник Проекту СІПРІ з питань миру та безпеки на Африканському Розі. Раніше посідав керівні посади в ОБСЄ, Секретаріаті Енергетичної хартії (*Energy Charter Secretariat*) та в ЄС. Обіймав посади в Центрі європейських досліджень (*Centre for European Studies*) та в Королівському інституті міжнародних справ (*Chatham House*), викладав у Лондонській школі економіки (*London School of Economics*), Лідському університеті (*University of Leeds*) та Брюссельській школі міжнародних досліджень (*Brussels School of International Studies*). Був

позаштатним науковим співробітником Гарвардського університету (*Harvard University*), має ступінь доктора філософії Оксфордського університету (*University of Oxford*).

Д-р Зі Мін (*Zia Mian*, Пакистан/Велика Британія) – співдиректор Програми науки і глобальної безпеки Принстонського університету, де він також керує Проектом миру та безпеки у Південній Азії. Дослідження зосереджені на питаннях ядерної зброї, контролю над озброєннями та роззброєння, а також ядерної енергетики в Індії і Пакистані. Співредактор журналу *Science & Global Security* і співголова Міжнародної групи з розщеплюваних матеріалів (*International Panel on Fissile Materials*). Співавтор *Unmaking the Bomb: A Fissile Material Approach to Nuclear Disarmament and Nonproliferation* (MIT Press, 2014).

Д-р Нань Тянь (*Nan Tian*, Південна Африка) – науковий співробітник Програми СІПРІ з питань озброєнь і військових витрат, відповідає за моніторинг та управління Базою даних СІПРІ про військові витрати. Сфера наукових інтересів – причинно-наслідкові зв'язки між військовими витратами і громадянськими війнами. Раніше працював економістом у сфері зміни клімату у Всесвітньому фонді природи (*World-Wide Fund for Nature, WWF*) та викладачем у Кайптаунському університеті (*University of Cape Town*). Публікувався у виданнях *Defence and Peace Economics* та *The Economics of Peace and Security Journal*.

Д-р Павел Подвіг (*Pavel Podvig*, Росія) – науковий співробітник Програми науки і глобальної безпеки Принстонського університету, старший науковий співробітник Інституту ООН досліджень у сфері роззброєння (*United Nations Institute for Disarmament Research, UNIDIR*). Займатися питаннями безпеки почав у Центрі досліджень у сфері контролю над озброєннями Московського фізико-технологічного інституту (*Center for Arms Control Studies at the Moscow Institute of Physics and Technology, MIPT*), який став першою незалежною дослідницькою організацією в Росії з аналізу технічних питань, пов'язаних з контролем над озброєннями та роззброєнням. П.Подвіг реалізує власний дослідницький проект – Російські ядерні сили (*RussianForces.org*). Також є співредактором видання “Наука і глобальна безпека” (*Science & Global Security*) і членом Міжнародної групи з розщеплюваних матеріалів (*International Panel on Fissile Materials*).

Ден Сміт (*Dan Smith*, Велика Британія) – директор СІПРІ. Відомий вчений та аналітик з великим переліком наукових праць і публікацій з широкого спектра питань конфліктів і миру. Поточна робота зосереджена на вивченні зв'язків між зміною клімату та небезпекою, питань миру та безпеки на Близькому Сході, глобальних тенденцій конфліктів. Чотири роки працював у Консультативній групі Фонду ООН з питань розбудови миру (*UN Peacebuilding Fund Advisory Group*), упродовж двох з яких (2010-2011pp.) був її головою. У 2014-2017pp. викладав курс миру та конфліктів у Манчестерському

університеті (*University of Manchester*). Автор регулярних видань атласів з питань політики, війни та миру, Близького Сходу, а також блогу з питань міжнародної політики.

Тімо Сміт (*Timo Smit*, Нідерланди/Швеція) – науковий співробітник Програми СІПРІ з питань миротворчих операцій і врегулювання конфліктів. Відповідає за супровід баз даних СІПРІ (включно зі збором даних) про багатосторонні миротворчі операції, досліджує тенденції миротворчої діяльності. До повернення в СІПРІ у 2014р. працював на замовлення Інституту ЄС досліджень безпеки (*European Union Institute for Security Studies, EUISS*) та Парламентської асамблеї НАТО (*NATO Parliamentary Assembly*). Серед останніх публікацій: *African Directions: Towards an Equitable Partnership in Peace Operations* (SIPRI, 2017р., співавтор) та *'Multilateral peace operations and the challenges of terrorism and violent extremism'*, *SIPRI Background Paper* (листопад 2017р.).

Йоханна Тріттенбах (*Johanna Trittenbach*, Німеччина) – була стажером Програми СІПРІ з питань контролю над торгівлею товарами подвійного використання і зброєю (з листопада 2017р. по лютий 2018р.), де працювала у сфері викликів нових технологій для експортного контролю, а також з різними базами даних. Сфера наукових інтересів – міжнародні та регіональні угоди з питань роззброєння та контролю над озброєннями, їх імплементація і дотримання. Наразі, перед початком післядипломного навчання з дисципліни міжнародного публічного права, стажується в Регіональному центрі миру та роззброєння в Азії і на Тихому океані ООН (*United Nations Regional Centre for Peace and Disarmament in Asia and the Pacific, UNRCPD*) в Катманду, працюючи над реалізацією пілотної програми контролю над стрілецькою зброєю і легкими озброєннями (СЗЛО) з гендерних позицій.

Віталій Федченко (*Vitaly Fedchenko*, Росія) – старший науковий співробітник Програми СІПРІ з питань європейської безпеки. Відповідає за сектор ядерної безпеки та політичні, технологічні й освітні аспекти контролю над ядерною зброєю і нерозповсюдження. Раніше був позаштатним експертом СІПРІ, працював у Центрі політичних досліджень Росії (*ПІР-Центр*, Москва, Росія) та Інституті прикладних міжнародних досліджень (Москва). Є автором або співавтором кількох публікацій з питань ядерної криміналістики, ядерної безпеки, нерозповсюдження та сприяння роззброєнню, ядерних сил і міжнародного ядерного паливного циклу.

Фей Су (*Fei Su*, Китай) – науковий співробітник Програми з питань Китаю та глобальної безпеки, приєдналася до Програми в березні 2015р. як представник у Пекіні. Сфера наукових інтересів – зовнішня та безпекова політика Китаю, особливо зв'язки Китаю з Північною Кореєю, Південною Кореєю та Японією. Наразі досліджує гео економічні аспекти в рамках проекту з питань аналізу наслідків для безпеки від реалізації Морського шовкового шляху Китаю у Південнокитайському морі та Індійському

океані. До роботи в СІПРІ три роки навчалася в Сеулі, де вдосконалювала корейську мову. Має ступінь магістра державного управління Школи державного управління Сеульського національного університету (*Graduate School of Public Administration at Seoul National University*) за спеціальністю “урядування”. Підготувала дисертацію корейською мовою з питань впливу розмірів органів влади на корупцію в Китаї.

Д-р Оде Фльора (*Aude Fleurant*, Канада/Франція) – директор Програми СІПРІ з питань озброєнь і військових витрат. Сфера її наукових інтересів: трансформація військових ринків та аналіз взаємозв’язку між динамікою попиту і пропозицій. Раніше працювала директором відділення озброєнь і військової економіки в Інституті стратегічних досліджень Військової академії у Парижі (*Military Academy Strategic Research Institute, IRSEM*). Під час роботи у Військовій академії і в СІПРІ написала кілька статей з питань виробництва озброєнь і військових витрат. Серед останніх публікацій: ‘*Trends in world military expenditure, 2017*’, *SIPRI Fact Sheet* (травень 2018р., співавтор); ‘*Trends in international arms transfers, 2017*’, *SIPRI Fact Sheet* (лютий 2018р., співавтор).

Д-р Джон Харт (*John Hart*, США) – старший науковий співробітник і керівник Проекту з питань хімічної і біологічної безпеки у Програмі СІПРІ з питань роззброєння, контролю над озброєннями та нерозповсюдження. Працював старшим консультантом Організації Договору про всеохопну заборону ядерних випробувань (*Comprehensive Nuclear-Test-Ban Treaty Organization*).

Щорічник СІПРІ 2018

© Центр Разумкова, 2019
Адреса Центру Разумкова:
Київ, 01015, вул. Лаврська, 16, 2-й поверх
e-mail: info@razumkov.org.ua
веб-сторінка: www.razumkov.org.ua

© Видавництво «Заповіт», 2019
e-mail: zapovit@gmail.com

Підписано до друку 27.06.2019р.
Папір офсетний 80 г/м². Друк офсетний.
Наклад 500 прим.